

UNIVERSITAT ROVIRA I VIRGILI
Facultat de Lletres
Departament d'Antropologia, Filosofia i Treball Social

Programa de Doctorat en Antropologia Urbana
(1996-1998)

**“LO RIU ÉS VIDA”:
PERCEPCIONS ANTROPOLÒGIQUES
DE L’EBRE CATALÀ**

Montserrat Boquera Margalef

Tesi presentada per a optar al títol de Doctora en Antropologia Social i Cultural

Director de tesi:

Dr. Joan Prat i Carós (Universitat Rovira i Virgili)

Tarragona, desembre de 2006

UNIVERSITAT ROVIRA I VIRGILI
"LO RIU ÉS VIDA": PERCEPCIONS ANTROPOLÒGIQUES DE L'EBRE CATALÀ
Montserrat Boquera Margalef
ISBN: 978-84-691-8093-8 /D.L.:T2053-2008

ÍNDIX

INTRODUCCIÓ.....	6
CONSIDERACIONS PRELIMINARS	7
<i>L'ETNOGRAFIA</i>	7
<i>EL MARC D'ESTUDI</i>	10
<i>DESCRIPCIÓ GEOGRÀFICA</i>	11
<i>L'EBRE EN LA HISTÒRIA DE LES TERRES DE L'EBRE</i>	13
EL MARC TEÒRIC: HISTÒRIA D'UN LLARG VIATGE	21
<i>DE L'ANTROPOLOGIA SIMBÒLICA AL POSMODERNISME</i>	22
<i>ANTROPOLOGIA ECONÒMICA I ESTUDIS DE CANVI SOCIAL</i>	28
<i>MONOGRAFIES I ESTUDIS DE CAS</i>	31
<i>LA PERCEPCIÓ DEL PAISATGE</i>	39
<i>SOCIOLOGIA I ANTROPOLOGIA AMBIENTAL</i>	41
<i>ALTRES DISCIPLINES</i>	47
PRIMERA PART	53
LA NAVEGACIÓ FLUVIAL.....	55
<i>ELS RAIS</i>	55
<i>ELS LLAÜTS</i>	56
La imatge dels llaüts i els llaüters.....	58
L'Ebre, espai compartit.....	71
L'Ebre, espai conegut.....	75
Oficis relacionats amb la navegació.....	77
<i>LES MULETES O PUNTONES</i>	82
<i>ELS PROJECTES DE FER L'EBRE NAVEGABLE</i>	82
<i>ELS VAPORS DE L'EBRE</i>	88
<i>VOCABULARI SOBRE MORFOLOGIA FLUVIAL</i>	93
CREUAR EL RIU.....	107
<i>ELS PASSOS DE BARCA</i>	107
Altres opcions per travessar el riu	110
L'exemple de Xerta i Tivenys: relacions estretes que s'estronquen	111
L'ofici de barquer.....	113
Els barquers del segle XXI.....	116
<i>ELS PONTS</i>	118
El conflicte dels ponts de Tortosa	119
Els altres ponts de l'Ebre.....	124
LA PESCA FLUVIAL.....	129
<i>PESCADORS PROFESSIONALS: LA PESCA AMB MADRAVA A TIVENYS</i>	129
El coneixement del medi fluvial i dels peixos	133
La valoració de l'ofici	135
<i>LA PESCA AMB TIRS A ALDOVER I XERTA</i>	137
<i>PESCADORS INDIVIDUALS</i>	139
<i>LA PESCA DE GAMBES I LA RECOL·LECCIÓ DE PETXINES</i>	142
<i>LA VALORACIÓ GASTRONÒMICA DEL PEIX</i>	144
INDÚSTRIES I ARTESANIES.....	147
<i>MOLINS I FARINERES</i>	147
<i>LES HIDROELÈCTRIQUES</i>	149

<i>LA INDÚSTRIA QUÍMICA DE FLIX</i>	152
<i>LES CIMENTERES</i>	154
<i>LES GUIXERES</i>	157
<i>LA TERRISSERIA</i>	158
<i>LA CISTELLERIA</i>	159
<i>LA UTILITZACIÓ DE LES CANYES</i>	162
<i>ALTRES USOS DE MATÈRIES PRIMERES</i>	163
L' AIGUA PER A L' AGRICULTURA	165
<i>ELS ASSUTS</i>	165
<i>ELS CANALS DE REG</i>	169
<i>ELS REGS</i>	177
<i>LES SÈNIES</i>	179
<i>LES EXPLOTACIONS AGRÀRIES</i>	181
APROFITAMENTS DOMÈSTICS	189
<i>ANAR A RENTAR LA ROBA I ELS PLATS AL RIU</i>	189
<i>ALTRES FORMES DE RENTAR</i>	192
<i>ANAR A BUSCAR AIGUA AL RIU</i>	193
<i>EL RIU ABOCADOR</i>	197
APROFITAMENTS LÚDICIS	200
<i>BANYS AL RIU</i>	200
<i>FESTES MAJORS I ALTRES</i>	205
<i>PASSEJOS I EXCURSIONS</i>	210
<i>ÀPATS VORA EL RIU</i>	214
<i>JOCS</i>	216
<i>CACERES</i>	216
ELS PERILLS DEL RIU	218
<i>DESGRÀCIES INDIVIDUALS</i>	218
Ofegaments.....	219
Naufragis i accidents.....	224
Suïcidis i morts violentes.....	229
<i>DESGRÀCIES COL·LECTIVES</i>	231
<i>Viure pendent del riu</i>	231
Les riuades.....	234
La riuada de 1907.....	243
LA INTERPRETACIÓ DE LA REALITAT	259
<i>RITUALS</i>	259
<i>LLEGENDES</i>	263
<i>GESTES DE SANTORAL</i>	266
<i>COBLES</i>	268
<i>REFLEXOS DEL RIU EN LA LLENGUA</i>	269
<i>L'EBRE COM A REFERENT</i>	271
<i>L' ENTORN FLUVIAL, FONT D' INSPIRACIÓ LITERÀRIA</i>	272
SEGONA PART	277
QUAN ELS RIBERENCS VAN OBLIDAR EL RIU	279
<i>LA CONSTRUCCIÓ DELS PANTANS</i>	280
<i>LA DESVALORITZACIÓ DEL RIU</i>	288
<i>LA DESAPARICIÓ DE LES ACTIVITATS QUOTIDIANES</i>	291
<i>L' INICI DELS TRANSVASAMENTS</i>	296
QUAN LES TERRES DE L'EBRE ES VAN DESPERTAR	301
<i>EL TURISME I EL PLA DE NAVEGABILITAT</i>	301
<i>L' ESPAI NATURAL DE SEBES</i>	316
<i>EL SILUR I LES ESPÈCIES INVASORES</i>	318
<i>L' EMBRIÓ DE LA NOVA IDENTITAT EBRENCA</i>	327
QUAN LES TERRES DE L'EBRE VAN RECUPERAR LA SEVA VEU	333
<i>EL PLA HIDROLÒGIC NACIONAL</i>	333
<i>LA PLATAFORMA PER A LA DEFENSA DE L'EBRE</i>	335
<i>UNITAT I CONFLICTE</i>	341
<i>SIMBOLISME</i>	345
<i>IDENTITAT</i>	348
<i>EL DRET DELS EBRENCS A ESCOLLIR EL SEU FUTUR</i>	357

ÍNDIX

EPÍLEG-CONCLUSIÓ	363
RELACIÓ D'ENTREVISTES	369
BIBLIOGRAFIA.....	373
AGRAÏMENTS	391

INTRODUCCIÓ

CONSIDERACIONS PRELIMINARS

L'ETNOGRAFIA

Fa deu anys, jo no en sabia gairebé res de les Terres de l'Ebre; malgrat la proximitat al meu poble de naixement (L'Hospitalet de l'Infant), eren per mi unes grans desconegudes. Si em volgués justificar ideològicament, podria explicar que el meu avi matern era nascut a l'Ametlla de Mar, població situada dins de les Terres de l'Ebre i que ell encara parlava el dialecte tortosí; de fet, el meu segon cognom, Margalef, delata uns orígens "ebrencs" indiscutibles. Fins i tot hi ha qui afirma que el terme de Vandellòs-L'Hospitalet de l'Infant ha estat històricament més vinculat a les Terres de l'Ebre que al Baix Camp, comarca a la qual pertany administrativament; encara avui dia forma part de la diòcesi de Tortosa. Lingüísticament, si bé l'accent del meu poble és més aviat occidental, el lèxic és indiscutiblement tortosí: "safranòria" (pastanaga), "badejo" (bacallà), "xiquet" (nen), "llempiar" (netejar), "parar compte" (vigilar), etc. són algunes paraules i expressions que utilitzen els habitants de l'Hospitalet.

L'atzar va fer que, just després de llicenciar-me en Antropologia Social i Cultural (1996), un equip de cinc persones sol·licitéssim finançament a la Generalitat de Catalunya per a realitzar un Inventari de Patrimoni Etnològic de Catalunya (IPEC) sobre les Terres de l'Ebre. El projecte es titulava, ni més ni menys, que "Anàlisi de la cultura fluvial i propostes de desenvolupament entorn de l'Ebre català" i ens va ser concedit. Si vàrem triar aquesta àrea d'estudi va ser perquè el coordinador del projecte, Agustí Andreu, era de Tortosa, i perquè ens semblava un lloc poc estudiat i amb moltes possibilitats.

Aquí va començar el meu contacte amb les Terres de l'Ebre, primer a través de la bibliografia i després ja fent treball de camp. Durant dos anys (amb interrupcions motivades pels típics problemes pressupostaris, en aquest cas del Centre de Promoció de la Cultura Popular i Tradicional Catalana) vàrem estar visitant les poblacions de Tivenys, Xerta, Aldover i Tortosa amb l'objectiu d'obtenir informació per a l'IPEC; fins i tot vàrem residir una temporada a Tortosa. El resultat van ser una colla d'entrevistes transcrites, moltíssimes fitxes d'elements patrimonials, diversos informes i una monografia publicada (*De la saboga al silur: pescadors fluvials de l'Ebre*). D'aquella època, en guardo un bon record: dies assolellats passejant entre els camps de tarongers i vora el canal, buscant sènies per a fotografiar-les; entrevistes a persones grans, que acostumaven a transmetre un gran optimisme davant la vida; excursions vora el riu per a arribar amb dificultats a les restes del ferrocarril de Val de Zafán i a les velles fàbriques de ciment abandonades, etc. De fet, malgrat que els objectius de totes dues investigacions són considerablement diferents, algunes de les entrevistes de l'IPEC han estat aprofitades per a la redacció de la tesi.

Quan vaig plantejar-me l'opció de sol·licitar una beca FI, l'únic projecte finançat al qual em podia adscriure per tal de reunir les condicions requerides era aquest i, per tant, vaig

haver d'adequar el tema de tesi a les circumstàncies, tot i que, si hagués pogut escollir, l'objectiu de la meua tesi probablement hauria estat més proper a l'antropologia de la religió.

El primer any de beca, el treball va consistir bàsicament en la documentació. Per una banda, vaig intentar llegir gairebé tot el que s'havia escrit sobre les Terres de l'Ebre que, si bé en un principi semblava una producció molt escassa, va acabar constituint un dossier considerable. En aquells moments, es parlava de les Terres de l'Ebre com de les grans oblidades, però això no vol dir que no existís un corpus bibliogràfic prou important, principalment en forma de llibres d'escassa tirada i poca difusió.

Pel que fa a la bibliografia científica, un periple de lectures per diferents tendències i camps antropològics, va servir per constatar que l'objecte d'estudi era relativament peculiar i que cap text acabava d'ajudar a construir un marc teòric per al treball. Durant aquest primer any, la tasca d'hemeroteca va poder ser realitzada a la Biblioteca Pública de Tarragona, més propera al meu lloc de residència en aquell moment, ja que en aquesta biblioteca existeix un important fons de publicacions periòdiques tortosines.

Els anys següents (2000 i 2001) van ser un període dedicat principalment al treball de camp i, més concretament, a la realització d'entrevistes a persones que havien mantingut, en algun moment de la seva vida, diferents tipus de relacions amb el riu Ebre: llauters, barquers, calafats, pescadors, empresaris turístics, persones vinculades a institucions oficials o associacions, erudits locals, escriptors... Les dades de molts d'aquests informants van ser facilitades pel Museu del Montsià, que acabava de muntar una exposició titulada "L'Ebre, camí d'aigua", si bé d'altres es van localitzar a través d'altres informants o bé, simplement, perquè se'n tenien referències a través d'alguna publicació o un mitjà de comunicació. En general, s'ha de dir que cap informant es va negar a ser entrevistat, sinó tot el contrari, ja que tots ells es mostraven oberts i disposats a col·laborar, especialment en el cas de les persones grans, que gaudien rememorant els vells temps.

En aquest període, el treball d'hemeroteca es va haver de desplaçar a l'Arxiu Històric Comarcal de les Terres de l'Ebre, perquè ja havia estat consultada tota la documentació d'aquest tipus disponible a la biblioteca de Tarragona. Així, doncs, amb una periodicitat gairebé setmanal, em dirigia a l'arxiu a copiar articles dels diaris de principis del segle XX. En aquest moment, vaig poder constatar la tan comentada idiosincràsia ebrenc. Com a antropòloga, hauria de desmentir les diferències de caràcter entre habitants de zones geogràfiques diferents, però no puc estar-me de dir que la impressió que hom s'enduu és que els tortosins i gent de les Terres de l'Ebre mostren un caràcter menys seriós que la resta de catalans. Certament, l'ambient de treball que regnava (i probablement continua regnant a l'AHCTE) era molt menys formal que el que sol existir en qualsevol institució d'aquest tipus. La majoria de dies, m'havia d'esperar vora un quart d'hora, perquè l'encarregat d'obrir a l'hora prevista solia acudir amb un cert retard. Per altra banda, a l'arxiu s'hi solien organitzar tertúlies més semblants a les d'un cafè que a les d'una biblioteca. Recordo amb especial divertiment algunes escenes protagonitzades pels dos treballadors de l'arxiu: en una ocasió, es van dedicar a fer comandes telefòniques de roba a empreses de venda per correspondència; en una altra, un d'ells va tancar a l'altre en una mena de pati i el va deixar allí durant un parell d'hores, al llarg de les quals la víctima anava colpejant la porta, mentre el responsable de l'acció feia veure que no el sentia.

L'any 2001 va esclatar el conflicte del Pla Hidrològic Nacional, davant l'amenaça del govern del Partit Popular de transvasar grans quantitats d'aigua de l'Ebre. El riu Ebre, el nostre objecte d'estudi, que restava bastant oblidat, va ser recuperat com un element central d'identitat. Aquest fet va augmentar la possibilitat d'obtenir informació, principalment a través de l'observació participant (assistència a assemblees, manifestacions i actes similars), si bé també va obligar a reformular la previsió de capítols de la futura tesi, és a dir, bàsicament a afegir-n'hi un de nou. El seguiment del moviment antiPHN, a banda de fer-se "en directe", també es va poder dur a terme gràcies a internet i a la premsa comarcal i provincial. Durant mesos i mesos em vaig dedicar a retallar i fotocopiar tots aquells articles que apareixien relacionats amb el tema a la premsa, així com també em vaig subscriure al fòrum ebrencs.com, del qual rebia informació diària. Evidentment, intentava assistir a gran part dels actes de protesta que es duïen a terme, d'una banda com a observadora però d'altra perquè entenia que la meua postura havia de ser contrària al PHN i havia de donar suport a aquesta lluita.

Pel que fa a la bibliografia teòrica, l'any 2001 per fi es va aconseguir una línia de lectures fructífera, gairebé totes elles en anglès, en gran part gràcies a les orientacions sobre antropologia ecològica donades pel professor Antonio Aledo. Tant o més decisiva de cara a la construcció del marc teòric, va ser la bibliografia obtinguda durant l'estada a París, duta a terme el mes de juliol d'aquell mateix any; allí es va realitzar un treball de recerca a la biblioteca del Laboratoire d'Anthropologie de l'Écoles des Hautes Études en Sciences Sociales i també a la biblioteca de la Maison des Sciences de l'Homme.

A mitjans de 2002, igual que molts dels ebrencs protagonistes de la tesi, em vaig traslladar a viure a la província de Barcelona, de manera que em vaig distanciar considerablement del meu objecte d'estudi. Malgrat això, tornava periòdicament a Tarragona i a les Terres de l'Ebre (principalment els caps de setmana) per tal de continuar el treball de camp i, entre setmana, anava redactant els primers capítols de la futura tesi. El novembre d'aquell mateix any, conscient que l'antropologia no em donaria de menjar i davant la imminent finalització de la beca de la qual estava gaudint, em vaig decidir a buscar feina, amb la sort o la desgràcia que en vaig trobar només unes setmanes després.

El meu nou horari laboral va motivar que abandonés totalment la tesi durant més de dos anys: senzillament, des d'un punt de vista completament pràctic, considerava que el temps que havia d'invertir en ella era una despesa innecessària perquè finalitzar-la no m'aportaria res en absolut. De lluny, anava seguint a través dels mitjans de comunicació i d'internet el que s'esdevenia a les Terres de l'Ebre, però res més.

El febrer de 2005 vaig rebre una trucada del meu director de tesi demanant-me que l'acabés, cosa que em va fer replantejar la meua postura: ho vaig considerar com una mena de deute que tenia amb el meu passat i em vaig decidir a sacrificar caps de setmana, vacances i estones de descans per acabar la tesi. La meua motivació –tot s'ha de dir– era més aviat escassa i, de fet, l'únic al·licient que m'empenyia a treballar-hi era precisament acabar-la d'una vegada i oblidar-me'n del tot.

EL MARC D'ESTUDI

Si ens apropem a les Terres de l'Ebre procedents de Barcelona, generalment ho fem des de l'AP-7 (de peatge) o bé des de la Nacional 340. Si prenem la carretera comarcal que uneix aquestes vies amb Tortosa, el primer que ens sorprèn és un paisatge assolat i lluminós, amb tarongers i altres fruiters verds en primer terme, amb el canal i el riu una mica més lluny i amb la silueta blanquinosa del Mont Caro i uns Ports completament desforestats al fons de tot. De fet, els dies grisos a la zona sud de les Terres de l'Ebre solen ser excepcionals i la llum gairebé sempre primaveral fa ressaltar la verdor del paisatge ebrenc proper al riu, que contrasta abismalment amb l'aspror i la sequedat de la muntanya, marcada precisament per la poca precipitació.

Tortosa és una ciutat decadent, plena d'espectaculars edificis històrics que amb prou feines es mantenen en peu a causa de les dificultats econòmiques per a sostenir un patrimoni cultural tan ric. De fet, la mateixa sensació de decadència contribueix a donar-li aquest encant, testimoni d'una riquesa passada que es basava en gran part en haver estat un centre comercial de primer ordre gràcies a la navegació fluvial i també marítima. Com no podia ser d'altra manera, l'Ebre, que separa la Tortosa pròpiament dita de Ferreries i Roquetes, contribueix a donar atractiu a la ciutat. Enmig del riu, sobre la pilastra d'un antic pont destruït durant la Guerra Civil, el monument als caiguts en la Batalla de l'Ebre, amb símbols clarament franquistes, recorda una tendència feixista que injustament s'ha atribuït durant molts anys als habitants d'aquestes terres.

Si des de Tortosa ens endinsem terra amunt per una de les dues ribes, en direcció Xerta o bé Tivenys, continuem descobrint un paisatge d'horta, al qual el curs d'aigua del mateix riu i també dels canals contribueix a donar encant. Finalment, arribem a l'Assut, cascada que travessa el riu en diagonal, que fa uns anys havia constituït un racó pintoresc però que ara ha sofert un considerable deteriorament a causa de la construcció a la riba de Xerta d'una central hidroelèctrica. Aigües amunt, encara trobem Benifallet, centre d'exportació de taronges i altres productes agrícoles; compta, dins del seu terme municipal, amb gran part de la Serra de Cardó.

Si, per contra, ens apropem a les Terres de l'Ebre procedents de Reus, la primera població a la qual arribem és Móra d'Ebre, capital comarcal de la Ribera d'Ebre però poc activa i amb escàs atractiu. Les dues Móres (Móra d'Ebre i Móra la Nova), sobretot els dies d'hivern, acostumen a estar cobertes per la boira que s'acumula precisament per l'existència de la depressió fluvial. Aigües avall de Móra, trobem Benissanet, que representa el paisatge d'horta per excel·lència: rics terrenys al·luvial plens d'explotacions agràries conegudes com a sènies que Bladé retratà a la perfecció i immortalitzà gràcies a la seva obra literària. Una mica més enllà, passat Ginestar, apareix la població de Miravet, probablement la de més encant de l'Ebre català. Poble encinglerat en una riba de l'Ebre i coronat pel castell templer, conserva l'únic pas de barca tradicional.

Si continuem riu amunt des de Móra per la C-12, el primer poble que trobem abans d'endinsar-nos al pas de l'Ase és Garcia. El pas de l'Ase és una zona on el curs fluvial esdevé escarpat i on la carretera es torna estreta i amb revolts. Passat aquest pas, trobem Ascó i Flix; la primera, famosa per les seves nuclears (la gran torre de refrigeració es veu des de molts quilòmetres de distància); la segona, per la indústria electroquímica que es remunta al segle XIX. Riba-roja, l'última població de l'Ebre català, intenta treure

profit del pantà com a zona pesquera i turística. Més enllà, Faió i Mequinensa constitueixen dues poblacions que, si bé formen part administrativament de l'Aragó, comparteixen amb Catalunya la llengua, així com també hi havien mantingut estretes relacions, en gran part gràcies a la navegació fluvial.

Les localitats a les quals es va dur a terme treball de camp, en unes amb major intensitat que en altres, són les següents: Amposta, Tortosa, Aldover, Xerta, Tivenys, Benifallet, Miravet, Móra d'Ebre, Flix, Ascó i Riba-roja. La intenció era formar-se una visió de la relació entre l'home i el riu, motiu pel qual es van estudiar només aquelles poblacions per les quals l'Ebre hi passa a tocar i, d'entre aquestes, encara se'n van deixar algunes de banda (Bítem, Garcia, Ginestar, Benissanet...) per la impossibilitat temporal d'abraçar-les totes elles i per considerar que les estudiades eren suficients per a obtenir una visió general prou significativa i extrapolable a la totalitat de l'Ebre català. Pel que fa al delta de l'Ebre, excepte alguna petita incursió a Amposta, es va optar per deixar-lo de banda, considerant que es tracta d'una entitat amb identitat pròpia i amb trets definidors específics respecte a la resta de poblacions.

DESCRIPCIÓ GEOGRÀFICA

Tot i que les Terres de l'Ebre es troben integrades per les comarques de la Terra Alta, el Montsià, el Baix Ebre i la Ribera d'Ebre (i encara hi ha qui hi inclou també el Priorat)¹, les poblacions estudiades es troben totes elles, excepte Amposta, al Baix Ebre i la Ribera, motiu pel qual la nostra descripció geogràfica es limitarà a aquestes dues comarques.

El **Baix Ebre** s'organitza entorn de la ciutat de Tortosa i comprèn la meitat nord del delta de l'Ebre i el territori entre els ports de Beseit i la serra de Cardó. Si bé a la zona deltaica predomina el conreu de regadiu, especialment d'arròs i hortalisses, a la plana al·luvial, aigües amunt de l'Ebre, hi destaquen les hortalisses i els fruiterars. A banda i banda de la plana al·luvial, hi ha una superfície que s'enlaira suaument en la qual predominen els conreus arboris de secà (sobretot l'olivera, seguida en importància del garrofer). Finalment, a la zona pròpiament de muntanya, actualment s'hi localitzen molt pocs conreus.

L'economia del Baix Ebre se centra en l'agricultura, la ramaderia (principalment, granges d'aviram) i la transformació dels productes del camp i de les granges, tot i que a la zona de la costa és significativa l'activitat pesquera i la piscicultura. També existeix una certa activitat industrial, localitzada sobretot entre Tortosa, Roquetes, l'Aldea i Camp-redó. Les activitats turístiques i el sector serveis han anat en augment en les darreres dècades. De fet, l'any 2001, el percentatge de població ocupada en el sector agrícola era gairebé cinc vegades superior al de Catalunya, mentre que els ocupats en la indústria i el sector serveis es trobaven lleugerament per sota de la mitjana catalana.

En la part nord d'aquesta comarca, l'Ebre passa encaixat en la serralada Prelitoral pel pas de Barrufemes, amb les serres de Cardó i Boix al marge esquerre. Al marge dret, el relleu és constituït pel gran conjunt dels Ports de Beseit, amb el Caro com a punt més alt. Entre aquestes dues unitats de relleu, hi ha la vall oberta per l'Ebre i, traspassats els

¹ El que tenen en comú totes aquestes comarques és que les aigües dels seus vessants van a parar a l'Ebre.

Ports i Cardó, l'Ebre entra ja a la plana deltaica, formada durant els darrers dos mil anys, tot i que el seu creixement ha quedat estroncat a causa de la construcció d'embassaments que limiten les riuades i l'aportació de sediments, de manera que avui dia hem de parlar d'un Delta en regressió.

El clima del Baix Ebre és mediterrani amb influència marítima, ja que tota la comarca queda oberta al mar. El vent més freqüent és el mestral o serè, del nord-oest; és un vent sec que pot arribar a bufar amb força. Les temperatures mitjanes anuals són superiors a les de la resta de Catalunya i les temperatures inferiors a 0 graus són excepcionals, de forma que és possible el conreu de plantes sensibles a les glaçades. Les precipitacions són escasses i se solen concentrar a la tardor i al mes de maig.

El contrast de relleu i clima al Baix Ebre ha determinat una gran diversitat de paisatges vegetals, amb una forta diferència entre el paisatge de la plana i el de la muntanya. Les planes són ocupades per conreus i no hi ha gairebé vegetació espontània. A la muntanya, molt castigada pels incendis, s'hi troben alguns racons d'alzinars, garrigues, brolles i, als sectors més elevats, pinassa i pi roig.

Històricament, la muntanya ha estat poc poblada en oposició a la plana. L'any 1857, moment de realització del primer cens modern, la comarca tenia gairebé 41.000 habitants, dels quals més de la meitat pertanyien a Tortosa. Des d'aquell moment, amb algunes etapes d'estancament i fins i tot lleuger retrocés, la població ha anat en augment fins a la dècada dels 80 del segle XX. El Delta havia estat un territori gairebé deshabitat que no es començà a poblar fins la segona meitat del segle XIX coincidint amb la construcció dels canals de regadiu de l'Ebre.

L'any 2004, el Baix Ebre tenia una població de 71.708 habitants i una densitat de 71,5 habitants per quilòmetre quadrat. L'estructura de la seva població és relativament similar a la global de Catalunya, tot i que una mica més envellida; el seu creixement demogràfic anual és d'un 1,4 ‰ (1996-2001). L'any 2001, gran part de la població es concentrava a Tortosa (prop de 29.000 habitants, als quals caldria sumar-hi per la seva proximitat els 6.650 de Roquetes) i, al Delta, a Deltebre (uns 10.000 habitants), mentre que la resta es repartia entre poblacions de mida desigual que oscil·laven entre els 5.015 habitants de la localitat costanera de l'Ametlla de Mar i els 326 d'Alfara de Carles, situada als Ports.

Si bé Tortosa, la capital, queda marginada dels grans eixos viaris, es pot considerar que el Baix Ebre és una comarca ben comunicada, ja que hi passen les vies principals de l'eix que segueix la franja costanera mediterrània (carretera nacional, autopista i ferrocarril Barcelona-València).

L'Ebre vertebrava també la comarca de la **Ribera d'Ebre**; passa encaixonat pel Pas de l'Ase i s'eixampla en una gran vall a la conca de Móra. La base econòmica tradicional de la comarca ha estat l'agricultura de secà i diverses activitats artesanals com la terrisseria, que han estat substituïdes per la indústria, la qual s'ha convertit en l'activitat econòmica més important de la comarca. Les aigües de l'Ebre han estat poc aprofitades a causa de la manca de terres al·luvials baixes i planes; en canvi, són molt utilitzades per a la producció energètica en les centrals hidroelèctriques i nuclears. L'any 2001, l'agricultura hi desenvolupava un paper molt més important que a la resta de Catalunya,

mentre que el sector serveis ocupava a un percentatge de població molt menor que a Catalunya.

El clima de la Ribera d'Ebre és marcadament mediterrani, si bé a mesura que ens endinsem cap a l'interior la tendència continental es fa més accentuada. El fenomen d'inversió tèrmica és freqüent entre els mesos d'octubre i abril, quan les temperatures al fons de la cubeta i la vall de l'Ebre són inferiors que als vessants de les serres veïnes, de manera que hi glaça sovint i s'hi formen boires. La precipitació és escassa i sovint cau concentrada en molts pocs dies. El paisatge actual està constituït per conreus, brolles, garrigues i pinedes, tot i que sembla que la vegetació natural sense intervenció humana serien els alzinars i carrascars; els incendis forestals han contribuït a la migradesa de la vegetació actual.

La població de la Ribera d'Ebre va créixer lentament durant la segona meitat del segle XIX, enregistrant-se el sostre demogràfic cap allà a la dècada de 1920. La guerra civil va suposar una pèrdua de gairebé 5.000 habitants per a la comarca, mentre que les darreres dècades han estat de regressió demogràfica generalitzada. No és una comarca ben comunicada, ja que queda lluny dels principals eixos viaris; el ferrocarril Barcelona-Tarragona-Reus-Casp-Saragossa la travessa.

L'any 2004, la Ribera d'Ebre tenia una població de 22.632 habitants i una densitat de 27,4 habitants per quilòmetre quadrat. La seva piràmide de població reflectia una estructura bastant més envellida que el conjunt de Catalunya; de fet, el creixement total anual és negatiu, d'un -6,5 % (1996-2001). Les úniques dues poblacions de la Ribera que superen els 3.000 habitants són Móra d'Ebre i Flix (dades de l'any 2001); la resta, a excepció de Móra la Nova, que en té uns 2.800, ronden el miler d'habitants, sense arribar als 2.000, i encara algunes d'elles com Garcia, la Palma d'Ebre o Vinebre ben just si en tenen 500.

L'EBRE EN LA HISTÒRIA DE LES TERRES DE L'EBRE²

Com no podia ser d'altra manera, l'Ebre ha estat sempre present en la història de les terres que l'envolten. Del poblament paleolític i neolític se'n sap bastant poc, si bé hem de destacar que tot sembla indicar que ja en època neolítica el riu Ebre i els seus afluents van desenvolupar un important paper en el sorgiment de relacions culturals entre els pobles establerts en les seves proximitats (Bosch, 1997: 48); tenint en compte les circumstàncies, els desplaçaments més fàcils (i gairebé els únics possibles) devien ser els que seguien els cursos fluvials o el litoral.

A l'època protohistòrica, podem parlar de gran densitat de poblament en el tram final de l'Ebre. De l'etapa preibèrica i iberica trobem moltíssims jaciments: els Tossals d'Aldover, lo Toll de Benifallet, la Fàbrica de Ciment de Tivenys, Turó d'en Serra, el Pla de Móra, Aldovesta, Xalamera, Som, les Planetes, l'Assut... Una gran part d'aquests assentaments estan localitzats en un indret elevat pròxim al riu, cosa que demostra la

² Una part de la informació utilitzada per a la redacció d'aquest apartat procedeix dels apunts presos durant el curs de la Universitat d'Estiu de les Terres de l'Ebre titulat "La història de les Terres de l'Ebre: conflicte i territori", que tingué lloc el juliol de 2000 i que, coordinat per Josep Sánchez Cervelló, fou impartit pels professors Montse Esteban, Jordi Diloli, Antoni Virgili, Albert Curto, Hilari Muñoz, Roc Salvadó, Juan Ramon Vinaixa, Joan Carles Lleixà i Marc March.

importància estratègica que devia tenir l'Ebre en aquells temps remots. Així, per exemple, a l'assentament de les Planetes (prop de Bitem), s'observa clarament la seva disposició urbanística en terrasses a la vessant d'un turó suau que dona al riu (Diloli i Bea, 1997: 84). Igualment, poblats com Turó de Xalamera (Benifallet) o Turó d'en Serra (Tivenys) tenien una localització privilegiada que els permetia controlar una àmplia plana fluvial. Si representem sobre un mapa tots els assentaments, constatem que la gran majoria no es troben separats per més d'uns centenars de metres de l'Ebre. Tot sembla indicar que aquests assentaments actuaven de redistribuïdors, és a dir, que els vaixells penetraven riu amunt i venien els objectes als habitants; posteriorment, ells ho distribuïen cap a l'interior. En aquells temps l'Ebre no era una frontera sinó la via de comunicació, de transport vers l'interior: mercaderies, ceràmica, cultura... entraven pel riu.

Amb l'arribada dels romans, la situació canvia teòricament, tot i que no *de facto*. És a dir, l'Ebre constitueix oficialment una frontera entre el sud, dominat per Cartago, i el nord, que correspon als romans. A la pràctica, però, tot sembla indicar que els ilerconvons que habitaven la zona no ho percebien així, i que les relacions entre les dues ribes eren ben fluïdes. Va ser precisament a la Segona Guerra Púnica i, concretament, el 217 a.C., quan va tenir lloc la primera batalla coneguda de les moltes que han tingut l'Ebre com a escenari; la victòria romana en aquesta batalla fou el cop decisiu que determinà l'enfonsament dels cartaginesos i l'inici del predomini romà.

La primera notícia documentada i fiable de la navegació de l'Ebre se situa a mitjans del segle V a.C. i correspon a una carta de navegació grega. Aquest periple fou transcrit parcialment per Aviè (no en tenim l'original), el qual fa esment de la navegació comercial per l'Ebre almenys fins a Varea (Logroño). Carreras Candi (1993 [1940]: 56) afirma que l'explotació dels lignits a la zona de Mequinensa té l'origen a l'època cartaginesa, i el més lògic és que els transportessin per via fluvial. Els romans anaven Ebre amunt i Ebre avall amb facilitat; en són testimoni les embarcacions representades en algunes monedes tortosines. És a dir, que el riu els servia, igual que als pobladors anteriors, com a via comercial i de transport; l'historiador romà Plini també localitza el límit de l'Ebre navegable a Logroño.

Els àrabs igualment van utilitzar el riu com a via de comunicació, i sembla que arribaren fins a Saragossa. Per l'Ebre hi navegaren els esquifs i les xalanes dels musulmans de la marca Superior d'Al-Andalus, de la qual cosa ens dona testimoni la Chanson de Roland. Pels avantatges que oferia (comoditat i rapidesa), hi realitzaren els seus viatges els reis musulmans de la taifa de Saragossa; posteriorment, com ja veurem, els monarques cristians faran el mateix. Tortosa era, junt amb Lleida, el nucli urbà més important de la Catalunya nova durant el domini islàmic.

Com una constant en la història, també en aquesta època l'Ebre farà de frontera: els àrabs el convertiren en frontera septentrional després de fracassar en la penetració a França; el riu serà, doncs, la marca superior d'Al-Andalus. En època musulmana, l'activitat marítima i fluvial de Tortosa (Turtûxa) era considerable; existia una xarxa de comerciants, d'artesans, de transportistes i navegants... que poca cosa havien d'envejar als burgesos d'uns quants segles després. Era un port prou important com per a requerir l'existència de torres de guaita que permetessin el control estratègic del riu i del mar. S'ha parlat molt de la influència que deixaren els musulmans a la zona que ens ocupa en forma d'infraestructures de regadiu. Hom creu que va ser en aquests moments quan es

va convertir en horta tota la zona limítrof amb l'Ebre, és a dir, quan es van construir canalitzacions i sistemes de captació d'aigües per regar les terres, malgrat que sembla que ja existien conreus de regadiu a les èpoques ibèrica i romana. I els musulmans, que tant van fer per l'Ebre, quan seran expulsats uns segles després (1610), marxaran precisament pel riu; l'expulsió dels moriscos es notará en aquestes terres, on una gran part dels pobladors ho eren.

A l'Edat Mitjana continuarà l'època d'esplendor tortosí iniciada durant el domini musulmà. Tortosa, ciutat comercial de primer ordre, serà la quarta en població de les metròpolis catalanes (991 focs en el fogatge de 1359). Els àrabs havien constituït Tortosa en capital d'un reialme i hi van estar més de quatre segles.

Després d'un llarg setge per terra i per riu, Tortosa caurà en mans dels cristians el 1148. Conquerida Tortosa, Ramon Berenguer ocupà Lleida el 1149, de manera que la Ribera d'Ebre es convertí en el darrer reducte àrab. Després d'assetjar diverses fortaleses (Flix, Móra, Miravet...), els musulmans van caure el 1153, cosa que va completar la conquesta del que seria l'actual Principat. A la conquesta, segueixen les cartes de població: les dels voltants de Tortosa són dels segles XII-XIII. En principi, la majoria d'intents d'instal·lar-se se centren a la muntanya (Ports i Cardó); però les dificultats de comunicació, la mala qualitat de la terra, la pobresa de mitjans, l'escassetesa d'aigua... acabaran reconduint els nuclis habitats cap a les vores de l'Ebre. Per exemple, es produeix un assentament a Costumà (segle XII) i un a Sellent (segle XIII); cap de les dues poblacions prosperarà i seran substituïdes per Benifallet, tocant al riu i lluny de Cardó.

Com a mostra de l'esplendor tortosí, descobrim que a l'Edat Mitjana fou ciutat de Corts i punt de partida de grans empreses marítimes; a més, va donar llum al primer llibre de Dret escrit en català, els famosos Costums de Tortosa. La llotja, edifici gòtic que encara avui podem veure al parc de Tortosa, és una mostra més de la prosperitat mercantil que cap allà als segles XIV i XV tenia la ciutat. Les drassanes tortosines eren les segones de Catalunya en activitat, després de les de Barcelona. Malgrat que el port marítim ja es trobava en regressió (al segle XIV és quan es creu que pren especial augment l'avenç del Delta), a l'Edat Mitjana els velers tortosins de cabotatge arribaven fins i tot a l'Orient pròxim i, de fet, segons Bayerri (1959, vol. VIII: 434), aquesta és l'edat d'or de les activitats marineres per a Tortosa. A l'Edat Mitjana existien altres ports fluvials més o menys importants al llarg de l'Ebre català, com ara Flix i Xerta; en aquesta darrera població encara es conserven vells magatzems que servien per guardar les mercaderies.

Els monarques catalans feien servir el riu com a via de transport i, posteriorment, els monarques espanyols imitaran els seus antecessors catalans. A l'Edat Mitjana, en honor dels reis i prínceps que visitaven Tortosa, era freqüent obsequiar-los amb batalles de taronges i regates a l'Ebre; també s'havien simulat al riu enfrontaments entre moros i cristians. Les excursions fluvials es repetien amb freqüència durant la seva residència a Tortosa; el més normal era portar-los a l'Assut, on els monarques s'exercitaven en la pesca de sabogues (Bayerri, 1959, vol. VIII: 48).

El comerç fluvial contribuirà en gran mesura a l'esplendor tortosí: tot el blat aragonès sortirà per via fluvial i Tortosa s'emportarà un bon percentatge en forma d'impostos. Tal com explica Carreras Candi (1993 [1940]: 148), aquest fet va donar lloc a una seriosa controvèrsia. A finals del segle XIV, s'havien de pagar tres diners per lliura sobre el blat sortit de Saragossa amb rumb a Barcelona; aquesta darrera ciutat va decidir acabar amb

la primacia dels tortosins sobre el comerç. Sense poder evitar que Tortosa imposés gravàmens als cereals, la ciutat de Barcelona va decidir comprar els llocs de Flix i la Palma. Es va construir una costosíssima carretera que, sortint del Castellet de Banyoles (actual terme de Tivissa), acabava prop de l'Hospitalet de l'Infant; allí enllaçava amb el camí de València, amb la idea de poder embarcar el blat a Miramar (terme de Mont-roig del Camp). L'objectiu era, doncs, esquivar el poder de Tortosa. L'ús d'aquesta infraestructura de comunicacions implicava desembarcar el blat, transportar-lo per camí i tornar-lo a embarcar via marítima; no cal dir que, comparat amb la rapidesa i facilitat del tràfic fluvial, això era una autèntica odissea. Sembla, doncs, que la utilització que es va fer de l'esmentada via va ser més aviat escassa. L'episodi que acabem de descriure és una mostra més del fet que el control de l'Ebre podia proporcionar poder econòmic i també polític, i que aquesta zona va ser, des de molt antic, punt de mirada d'interessos diferents.

Passada l'Edat Mitjana, cap als segles XVI i XVII, l'estancament demogràfic de Tortosa se suma a l'estancament econòmic. El comerç per l'Ebre es veurà considerablement disminuït per culpa de la política atlàntica dels Reis Catòlics i successors, que fa perdre el paper central que la Mediterrània havia tingut; com a data representativa, constatem que el 1716 la llotja de Tortosa deixa de ser centre de contractació i comerç (Diversos autors, 1984: 158). Al segle XVIII és quan podem considerar que el comerç s'esfondra, amb els problemes cada cop més grans de navegabilitat del riu; l'agricultura substituirà el comerç com a activitat econòmica principal. L'àrea comercial de Tortosa, doncs, es va fent cada cop més reduïda.

A la Guerra dels Segadors, el castell de Miravet tindrà protagonisme en el conflicte, com també ho havia fet ja en altres ocasions. L'objectiu dels castellans era, no cal dir-ho, dominar una gran part de l'Ebre. El 1643 s'apoderaren primer del poble de Miravet, entrant pel costat del riu i arribant a dominar una part del castell però, quan ja semblava que ho tenien tot guanyat, arribà el general La Motta, que manava les tropes contràries, i els vencé estrepitosament. No fou fins el 1650 que el marquès de Mortara aconseguí conquerir els castells de Flix i Miravet i, baixant per l'Ebre, assetjar Tortosa.

A la Guerra de Successió, les tropes austriacistes s'enfrontaren a les borbonistes justament a l'assut de Xerta. El 1708 les tropes franceses (partidàries dels Borbons), procedents de València, travessaran l'Ebre prop de Tortosa, però no intentaran res contra la ciutat. De nou, doncs, el protagonisme del riu no és gens menyspreable; en general, i amb ben poques excepcions, podem afirmar que en tota dinàmica bèl·lica el riu Ebre és un dels eixos estratègics bàsics.

Durant les guerres carlines, la zona també estarà particularment agitada i serà un important focus de tensió. Els pobles ebrencs, doncs, patiran les conseqüències d'una nova guerra. Així, per exemple, el juny de 1837 tingué lloc una batalla a Xerta. De forma similar, Borso saquejarà Miravet; i Móra d'Ebre serà cremada i parcialment destruïda en dues ocasions. No hem d'oblidar que un dels capitosts carlins més destacats, el cèlebre general Cabrera, era natural de Tortosa i que allí la seva mare fou afusellada per les autoritats del Principat com a represàlia; el seu pare era, ni més ni menys, que patró de vaixell.

La importància estratègica de l'Ebre tornarà a quedar patent per enèsima vegada durant les guerres carlines. Es reedificaran les antigues torres de senyals que existien al llarg

del curs del riu i que es remuntaven a molts segles abans; a Som (en una muntanya sobre el riu, prop de l'assut de Xerta), per exemple, es poden veure encara les restes d'un castellet construït en aquestes guerres. En la primera guerra carlina (o "carlista", segons el vocabulari emprat a la zona), la major part de les barques de pas seran destruïdes: les dues de Flix, la de Móra d'Ebre, de Tivenys... En general, la línia de l'Ebre va ser molt disputada. Carreras Candi (1993 [1940]: 182) descriu l'intent, l'any 1836, per part de les tropes de Borso i Nogueras, d'evitar el pas de Carles (pretendent a la corona) cap al regne de València; de totes maneres, gràcies a Cabrera, el creuament del riu en una barca es va poder dur a terme prop de Xerta i Tivenys.

També en una altra ocasió les forces de Cabrera travessaran l'Ebre durant la primera guerra carlina, quan l'exèrcit del centre abandonarà el territori camí de l'exili; serà el 2 de juny de 1840 a l'alçada de Flix. De totes maneres, en la majoria de casos no sembla que l'Ebre constituís un gran obstacle per a les partides carlines, ja que tenim constància d'una colla de creuaments duts a terme a diferents alçades del riu.

El 1874-75, els carlins van efectuar diverses destrosses al canal de la Dreta i van intentar apropiar-se de l'explotació d'algunes de les infraestructures; la Real Compañía, doncs, en resultarà perjudicada. També el setembre de 1874 els carlins, que perseguien els ingressos econòmics, imposaren una càrrega de vuit duros per cada pipa d'oli que els pagesos passessin d'un costat a l'altre de l'Ebre (Vallverdú, 1997: 248).

A Xerta tingué lloc el 1875 un enfrontament entre carlins i liberals amb conseqüències funestes per als primers que, després de fer-se forts a l'església i a les cases de la plaça, hagueren de rendir-se. Allí fou ferit de mort el líder carlí més carismàtic de les comarques tarragonines, conegut com el Nen de Prades. El dia abans d'aquest fet, quatre companyies carlines comandades pel Nen havien travessat l'Ebre entre Tivenys i Xerta sense cap problema i, de fet, es dirigien a la zona de l'Ebre a descansar de les persecucions dels liberals del Camp de Tarragona.

Aquell mateix any caigueren les dues grans fortaleses dels carlins a les comarques meridionals, cosa que va minvar considerablement l'activitat carlina: Flix i Miravet. Els episodis mostren el valor estratègic que va desenvolupar l'Ebre.

I després de les batalles carlistes, ens dirigim al que ha estat el conflicte més sanguinari per a aquestes terres: la guerra civil. Des de l'inici de la guerra, les Terres de l'Ebre van patir-ne les conseqüències. De fet, Flix va ser una de les primeres poblacions catalanes a ser bombardejada, la nit del 23 al 24 de febrer de 1937 (Sánchez Cervelló, 1999: 56). La segona població de l'Ebre bombardejada fou Tortosa, només dos dies després. La pressió aèria va augmentar quan s'inicià l'ofensiva sobre l'Aragó.

Els pobles van quedar gairebé deserts. A Flix, per exemple, quan van començar els bombardeigs, moltes famílies van anar a refugiar-se a les masies que tenien al tros o a l'altre costat del riu. L'excepció la constitueix Móra d'Ebre on, segons diversos testimonis recollits per Sánchez Cervelló (1999: 61), més de la meitat de la població s'hi va quedar; com que de dia no es podia treballar a les sènies de la vora del riu perquè disparaven des de l'altre costat, la gent ho feia de nit. Amb l'estabilització del front a l'Ebre, la vora del curs fluvial es va convertir en un indret molt perillós, perquè era fàcil ensopegar amb bales o obusos procedents de l'altre costat; a vegades, però, la necessitat

podia més que el sentit comú i hi havia qui portava les collites endavant als horts situats prop del riu, posant en perill la pròpia vida.

A poblacions com Xerta, Tivenys o Benifallet, els habitants es van haver de refugiar a les muntanyes. La cita següent dóna idea de com va quedar Tivenys durant el conflicte:

Vam marxar i ho van robar tot, ho van saquejar tot i no quedava res. Però ho havíem de fer així. Natros vam estar allà, que diuen La Murta; hi vam estar nou mesos (...) Jo només tenia catorze anys, vaig complir els quinze anys estant a la muntanya i encara me'n recordo (...) Vaig baixar només dos vegades [al poble] (...) Pel poble, a tot arreu veies herba, totes les portes aubertes de par en par. Cases caigudes, munts d'escombros... Cases dretes, allí, bueno... Ja li dic, maleïda la terra que hi arriba la guerra. (Maria Barberà, Tivenys, 21/4/1998)³

La batalla de l'Ebre, decisiva per al desenllaç final de la guerra civil, afectà de ple algunes poblacions de la zona (Ribera d'Ebre) i ben directament unes altres (Baix Ebre). Com s'ha dit repetidament, l'Ebre era la trinxera de les forces republicanes, malgrat que no els va servir per aconseguir els seus objectius.

La guerra semblava arribar a la fi quan la República va decidir llançar un atac espectacular; l'objectiu era trencar el front de l'Ebre en diversos punts, pertorbar les comunicacions de l'exèrcit franquista i enllaçar Catalunya amb la resta de l'Espanya republicana. La nit del 24 al 25 de juliol de 1938, l'exèrcit republicà travessava l'Ebre entre Xerta i Faió i, agafant per sorpresa els franquistes, va ocupar totes les poblacions de la dreta de l'Ebre i les serres de Pàndols i Cavalls. Era l'última carta que jugava la República, però Franco reconquerí el territori perdut, concentrant a l'Ebre tota la seva aviació. El resultat fou que el dia 16 de novembre els republicans abandonaren les seves posicions a la dreta de l'Ebre. La batalla va acabar, doncs, amb un nou creuament del riu per part dels republicans, aquest cop en sentit contrari. Després d'això, la penetració franquista a Catalunya va ser molt ràpida, amb resistència aïllades i mal coordinades, de manera que el gener del 39 els exèrcits de Franco entraven a Barcelona i només uns dies després arribaven a la frontera francesa.

A Amposta es va desenvolupar també una duríssima lluita, paral·lela a la batalla que s'esdevenia aigües amunt i que, com no podia ser d'altra manera, va tenir igualment l'Ebre com a escenari. Els franquistes defensaven la línia de l'Ebre i els republicans intentaven travessar-lo. Els brigadistes de la República, després d'alguns intents, ho aconseguiren amb barcasses i nedant; a l'altre costat, van poder fer-se amb el terreny entre el riu i el canal. Però l'arribada de reforços franquistes i la destrucció de la passarel·la va deixar als republicans en una situació desesperada. El resultat fou una autèntica carnisseria: es calcula que, de 1.200 soldats que van travessar el riu a Amposta, van morir més de mil. Aquest va ser el primer fracàs de les armes republicanes a la batalla de l'Ebre. El riu es convertí en la tomba per a moltíssimes víctimes del desafortunat enfrontament. De fet, en la batalla de l'Ebre es calcula que hi van morir prop de 15.000 republicans i, naturalment, una part d'aquests morts no van rebre sepultura, sinó que van anar a parar al riu.

³ És només a l'hora d'ocupar-nos dels esdeveniments del segle XX que la principal font d'informació utilitzada per a l'elaboració de la tesi (les entrevistes) ens resulta d'utilitat; concretament, la memòria popular encara té molt present la batalla de l'Ebre. De fet, a la gran majoria de les entrevistes realitzades al llarg del treball de camp, tard o d'hora, acaba sorgint el tema, ja que la guerra va marcar profundament les persones que la van viure.

Travessar l'Ebre es va convertir en un problema per a les dues forces oposades. En uns casos es tractava de fer-ho i en els altres d'impedir que els contraris ho fessin. Els pocs ponts que hi havia sobre l'Ebre català havien estat dinamitats uns mesos abans de la batalla de l'Ebre. El 18 d'abril de 1938 el batalló de Destruccions de l'exèrcit republicà executà l'ordre de dinamitar els ponts de Tortosa per evitar l'avanç de les tropes nacionals (Montagut i Salamó, 1993: 127). Idèntica sort patí el pont de Móra, acabat de construir el 1918: el 3 d'abril de 1938 l'exèrcit republicà en retirada el dinamitava per impedir el pas de les tropes franquistes. Per tant, la dreta de l'Ebre va quedar separada de la resta del territori català pel riu, el qual es convertí en una trinxera natural entre els dos bàndols (Lleixà, 1999: 115).

Quan l'exèrcit republicà es va decidir a iniciar l'ofensiva i tornar a travessar l'Ebre, van haver de construir passos precaris per a permetre el pas de les tropes: així ho van fer entre Benissanet i Ginestar, on en una sola nit (la famosa del 24 de juliol de 1938) habilitaren un pas amb barques i taulons per creuar el riu. Altres van travessar entre Flix i Riba-roja, gràcies a una colla de barques que havien estat requisades a poblacions costaneres properes com l'Ametlla de Mar. Per enganyar l'aviació franquista, els republicans col·locaven bocois buits al riu perquè simulesin ponts. Tal com assenyalen Sánchez Cervelló i Clua (2005: 31), per a creuar l'Ebre s'empraren sis tipus d'infraestructures diferents que, ordenades de major a menor complexitat, eren les següents: barques de rem, passarel·les lleugeres, barques pesants lligades amb un cable aeri, ponts d'avantguarda, ponts pesants de fusta i ponts de ferro. El principal problema d'aquests mitjans de pas era la lentitud de muntatge, quan el que convenia precisament era rapidesa.

Un cop acabada la guerra, a les Terres de l'Ebre va continuar existint una resistència en forma de guerrilles a les forces franquistes. En aquest cas, el riu va desenvolupar un paper fronterer decisiu, fins al punt que les agrupacions guerrilleres presents al nord i al sud de l'Ebre eren diferents. La guàrdia civil, conscient de l'existència d'un nombre limitat de llocs per on es podia travessar el riu, vigilava tots els passos de barca i ponts de l'Ebre català; de fet, molts maquis van ser fets presoners precisament als passos de barca.

Ja hem vist repetidament la importància estratègica de la via fluvial: és evident que, històricament, a les Terres de l'Ebre, qui dominava el riu dominava el territori. Bona mostra d'això és l'elevat nombre de castells-fortaleses que trobem encara avui a les poblacions riberenques i que fan palesa la preocupació per tenir vigilada la línia fluvial: Mequinensa, Ascó, Flix, Móra, Miravet, Castellet de Banyoles, La Zuda...

Dos factors conjugats semblen l'explicació més raonable de l'alta conflictivitat que s'ha viscut sempre a les Terres de l'Ebre. En primer lloc, el paper clau de la zona: el riu actua de frontera estratègica, alhora que Tortosa i, en general, les Terres de l'Ebre són un nus de vies de comunicació. En segon lloc, l'àrea, que en els darrers segles ha estat sempre marginada per les polítiques centralistes (tant de Barcelona, com de Madrid, com de la capital que toqués en aquell moment), recollia un alt nombre de persones descontentes; aquesta seria, per exemple, l'explicació de l'alt ressò que va tenir el carlisme a les comarques ebrenques. De totes maneres, no hem d'idealitzar el concepte del riu frontera. La gairebé totalitat d'historiadors ebrencs coincideixen en assenyalar que, si bé en època de conflicte l'Ebre actuava de frontera o d'element estratègic, des de

l'època ibèrica mai va ser-ho en moments de pau, ja que les relacions entre ambdues ribes eren fàcils i fluïdes.

Del que no hi ha dubte és que la història de les Terres de l'Ebre és una història poc coneguda. Tret de les obres de Bayerri i O'Callaghan, es pot dir que fins als darrers deu anys no s'havia escrit gairebé res. La *Historia de Tortosa y su comarca* (Bayerri) està composta de vuit volums que es començaren a publicar el 1933 fins el 1960; malgrat les limitacions de l'autor, no deixa de ser una obra de referència obligada per ser molt completa i perquè, de fet, és gairebé l'única que existeix. Als *Anales de Tortosa* (3 volums més un apèndix), publicats entre 1886 i 1895, els manca ordre i un respecte de la cronologia; a més, la importància que O'Callaghan dóna a tots els temes eclesiàstics i religiosos la converteix en una visió molt parcial de la realitat.

Darrerament, s'obre una època esperançadora, ja que en els últims anys historiadors com Jordi Diloli, Hilari Muñoz, Roc Salvadó, Josep Sánchez Cervelló..., s'ocupen (cadascú centrant-se en un període determinat) de la història d'aquestes terres amb el rigor i sistematització requerits. No obstant això, encara queda com a fita pendent l'elaboració d'una història global de les Terres de l'Ebre, ja que l'estudi d'episodis per separat necessàriament dificulta la comprensió general. A més, mentre algunes èpoques històriques han estat ja estudiades per diversos autors des de diferents punts de vista (per exemple, la guerra civil), altres moments encara resten oblidats en els treballs dels historiadors.

EL MARC TEÒRIC: HISTÒRIA D'UN LLARG VIATGE

Tingues sempre al cor la idea d'Itaca.
Has d'arribar-hi, és el teu destí,
però no forçis gens la travessia.
És preferible que duri molts anys,
que siguis vell quan fondegis l'illa,
ric de tot el que hauràs guanyat fent el camí
sense esperar que et doni més riqueses.

Igual que descriu el poema de Kavafis, el viatge a la recerca d'un marc teòric per a la tesi que teniu a les mans va ser un llarg periple. La recerca de textos que oferissin similituds i una base sòlida teòrica on assentar i recolzar les argumentacions formulades sobre l'Ebre català, va ser un dels principals maldecaps del període de gestació de la tesi, i bona prova d'aquest fet és que ha estat el darrer capítol redactat, perquè era el que més costava d'afrontar i perquè quedava l'esperança que potser sorgiria algun element de darrera hora que seria la peça que faria encaixar tot el trencaclosques. Sovint venia el desencís quan, després d'un període de lectura en una determinada línia, es constatava que allò no era exactament el que s'estava buscant. El que és cert és que, malgrat això, el llarg itinerari de lectures ha permès, com diu el poema, enriquir-se amb tot el que es trobava durant el camí: qualsevol de les lectures realitzades, fins i tot aquelles sobre les quals es feia una valoració negativa, han contribuït d'una manera o d'una altra en el resultat de la investigació; l'error potser va ser voler forçar la travessia i pretendre atènyer ràpidament l'objectiu, quan en realitat era més important el camí que el destí final.

En el moment d'afrontar la redacció d'aquest capítol i recollir tot el material que, en forma de llibres, revistes, fotocòpies i resums, s'havia anat acumulant durant gairebé deu anys es va constatar el seu enorme volum i, per tant, la impossibilitat de reflectir-lo en la seva totalitat en una text que no podia excedir la trentena de pàgines. Per aquest motiu, s'ha optat per incloure en aquest marc teòric només els textos directament relacionats amb l'objecte d'estudi i deixar-ne de banda molts d'ells, en funció d'una selecció no sempre equitativa basada en el seu possible interès, considerant que resultava més operatiu aprofundir mínimament en ells que tractar-los de passada.

Després de la investigació realitzada a les biblioteques universitàries de Catalunya, en algunes biblioteques de París i també a través d'internet, s'ha localitzat una sola publicació que tingui exactament el mateix objectiu que la present tesi⁴. Es tracta del llibre de Gérard Chabenat, *L'aménagement fluvial et la mémoire. Parcours d'un anhtropologue sur le fleuve Rhône*. Aquesta obra, de la qual parlarem més endavant, va ser localitzada per casualitat, perquè un professor del Departament en va trobar la

⁴ Evidentment, existeixen una pila d'estudis sobre diferents rius, dels quals parlarem més endavant, si bé estan fets des d'un punt de vista geogràfic i/o històric.

referència a través d'un catàleg. Es va convertir en el llibre de capçalera, en l'únic exemple a seguir i, evidentment, el primer impuls va ser intentar parlar amb l'autor per tal de compartir impressions, tot i que no es va aconseguir, ja que tot sembla indicar que aquesta fou l'única incursió de Chabenat, educador de professió, al món de l'antropologia, i que tampoc resta vinculat a cap institució acadèmica.

El viatge a la recerca del marc teòric va començar, sempre sota l'assessorament del director de tesi, per l'antropologia simbòlica per passar després a l'antropologia econòmica. Posteriorment, de la mà d'Antonio Aledo, es va descobrir la sociologia ambiental. D'altra banda, més enllà dels textos teòrics, algunes monografies, de les quals també parlarem, sobre temes i espais concrets, van servir per establir paral·lelismes en l'objectiu d'estudi. Aquests seran, doncs, els principals subapartats que, juntament amb els estudis sobre la percepció del paisatge i els treballs procedents d'altres disciplines, conformaran el present capítol.

DE L'ANTROPOLOGIA SIMBÒLICA AL POSMODERNISME

Cal reconèixer que ja no s'afrontava amb gaire predisposició la lectura d'aquests llibres perquè el record de l'època d'estudiant era la de textos densos, a vegades difícils d'entendre, que s'acostumaven a centrar en les societats anomenades primitives i, per tant, en un món molt llunyà a l'objecte d'estudi. La impressió que es tenia dels antropòlegs simbòlics és que intenten complicar una realitat que és ben senzilla i que a vegades no mereix una anàlisi tan aprofundida.

Es va començar l'aproximació a aquest camp per un clàssic de la història de la religió, *Lo sagrado y lo profano* de Mircea Eliade. Aquest autor analitzava el llavors recent⁵ procés de conversió d'una societat religiosa en un món profà, fet que no tenia antecedents en la història ja que totes les societats, tant les contemporànies primitives com les històriques, havien estat caracteritzades per un fort component religiós. D'especial interès va ser el capítol "El espacio sagrado y la sacralización del mundo", en el qual Eliade explica que, fins i tot en un món cada cop més desacralitzat, es produeix una sacralització de determinats espais, per motius diferents, que seria completament aplicable al riu Ebre:

Subsisten lugares privilegiados, cualitativamente diferentes de los otros: el paisaje natal, el paraje de los primeros amores, una calle o un rincón de la primera ciudad extranjera visitada en su juventud. Todos estos lugares conservan, incluso para el hombre más descaradamente no religioso, una cualidad excepcional, "única": son los "lugares santos" de su universo privado (...) (Eliade, 1998: 23)

Aquesta idealització la constatarem pel que fa al riu Ebre especialment en els darrers capítols, que coincideixen amb els últims anys del segle XX i principis del XXI. També d'acord amb Eliade (1998: 28) un territori no ocupat, desconegut, constitueix el que ell anomena el "caos" mentre que, en ser ocupat, es transforma en "cosmos", és a dir, en el món en oposició a l'altre món (el caos); de la mateixa manera, l'Ebre deixa de ser un espai conegut i freqüentat i passa a ser el "caos" en el moment en què la intensa activitat que hi tenia lloc desapareix.

⁵ El llibre va ser escrit el 1956 i publicat el 1957.

Es va continuar amb la lectura de diferents obres de Mary Douglas. La primera d'elles, *Pureza y Peligro* va ajudar a comprendre l'estreta relació existent entre la natura i la societat i, més concretament, com aquesta segona utilitza la primera per tal de justificar, sancionar i establir comportaments socials.

L'afirmació segons la qual la cultura consisteix en una sèrie d'estructures relacionades que comprenen les formes socials, els valors, la cosmologia i la totalitat del coneixement a través de les quals es mediatitza tota experiència (Douglas, 1973: 173) no deixa de ser el punt de partida de la tesi que teniu a les mans, ja que són aquests els elements que han constituït l'eix central de l'anàlisi entorn a l'Ebre català. En el mateix sentit, l'autora (1973: 59) constata que la cultura, entesa com els valors públics establerts en una comunitat, mediatitza les experiències dels individus. Douglas (1973: 15-16) explica com les lleis de la natura s'utilitzen per a donar sancions al codi moral⁶. Aquesta forma d'actuar, aparentment pròpia de les societats anomenades primitives, la trobarem en alguns discursos quan ens ocupem de les riuades de l'Ebre de principis de segle XX, que són vistes com un càstig diví per culpa d'un inadequat comportament de la societat.

D'altra banda, a les seves famoses "Abominaciones del Levítico" ens donarà algunes idees clau que ens serviran per entendre perquè els ebrencs valoren algunes espècies de peix de l'Ebre i en rebutgen d'altres ja que, segons ella (1973: 77), les regles dietètiques el que fan és desenvolupar la metàfora de la santedat, que consisteix en unitat, integritat i perfecció de l'individu. Igualment, l'antiritualisme que descriu al capítol IV (Douglas, 1973: 87), on afirma que amb cada nova generació ens convertim en hereus d'una tradició antiritualista més vigorosa i més llarga⁷, es podrà anar desfilant al llarg de la història de l'Ebre, en la qual s'aprecia clarament que els antics rituals estan passant a l'oblit. Malgrat això, Douglas fa patent la importància del ritual fins a convertir-lo en quelcom imprescindible ja que, segons afirma (1973: 88), l'home, quant a animal social, és també un animal ritual, de forma que és impossible mantenir relacions socials sense actes simbòlics. Així doncs, noves formes de rituals o transformacions dels antics desenvolupen aquesta funció tan necessària, també en la societat actual, com veurem en el capítol destinat al moviment antiPHN:

(...) el rito enfoca la atención mediante la demarcación; aviva la memoria y eslabona el presente con el pasado apropiado. En todos estos casos, ayuda a la percepción (...) Hay cosas que no podemos experimentar sin el rito. (Douglas, 1973: 90-91)

Molt més aplicables al nostre cas resulten les formulacions que Mary Douglas presenta en una altra obra, *Símbolos Naturales* (1971), ja que hi queda perfectament reflectida l'estreta relació entre natura i cultura que constituirà l'eix central del nostre estudi. L'autora inicia el seu llibre (1978: 13) posant de manifest la contradicció que implica el títol: hom coneix la natura mitjançant símbols basats en l'experiència, és a dir, productes de la ment i, per tant, gens "naturals"; d'altra banda, el símbol adquireix sentit en relació a altres símbols i dins d'un esquema més ampli, també artificial. Al llarg de les línies següents, tindrem ocasió de veure com el riu Ebre és percebut mitjançant models, símbols i valors totalment culturals (artificials), i que són models socials els que

⁶ A *Símbolos naturales* l'autora (1978: 131) reprèn novament aquest tema, i explica que les calamitats i les desgràcies personals poden ser utilitzades per determinades societats per mantenir l'ordre moral.

⁷ D'aquest rebuig al ritual, també en parlarà a *Símbolos naturales*, obra en la qual precisament un dels capítols es titula "El rechazo del ritual".

serveixen per definir-lo i referenciar-lo. Totalment d'acord amb Douglas (1978: 57), el símbol constitueix un mitjà per a expressar els valors.

Douglas (1978: 89) parla del fet que el cos social i el cos físic s'influencien mútuament: el primer condiciona la forma com percebem el segon. L'experiència física del cos, modificada sempre per les categories socials a través de les quals el coneixem, manté al seu torn una determinada visió de la societat; les categories culturals a través de les quals es percep el cos han d'estar d'acord amb les categories a través de les quals percebem les societats, ja que aquestes segones deriven de la idea de cos que ha elaborat la cultura. De fet, a *Símbolos naturales* Douglas centra gran part de les seves argumentacions en una vessant de la relació entre l'home i natura (la del cos humà amb el sistema social) que resulta d'escassa aplicabilitat al nostre cas. Per a ella (1978: 94-97), el cos físic representa un mitjà d'expressió que està limitat pel sistema social, cosa que es manifesta en el control dels processos orgànics com defecar, orinar o vomitar i també en la importància conferida a la higiene corporal⁸.

Precisament en referència a la relació entre natura i cultura, aplicant com a base la coneguda teoria de les oposicions de la llengua de Lévi-Strauss, Douglas (1978: 191) parla d'un origen remot de la dicotomia natura-cultura, que no seria sinó un reflex més de l'aplicació dels models socials a la percepció i que, com veurem més endavant, es tracta d'una oposició forçada i fictícia.

En el seu llibre *La aceptabilidad del riesgo según las ciencias sociales*, Mary Douglas continua amb la seva voluntat de detectar les categories socialment construïdes, aquest cop per demostrar-nos que les nocions de risc són també culturals, de manera que s'emfatitzen alguns aspectes del perill i en menysvaloren d'altres. Segons Douglas (1996: 57-58), els individus tenen un fort sentit però injustificat d'immunitat subjectiva: en activitats molt familiars existeix la tendència a minimitzar la probabilitat de mals resultats, així com també se subestimen aquells perills més infreqüents i de baixa probabilitat. Tot i que de vegades el límit sigui difícil de definir, sembla que hom pren l'amenaça dels desastres naturals amb més calma i menys sentit d'injustícia que quan són víctimes d'un desastre ocasionat per l'home (Douglas, 1996: 69). Aquí Douglas aprofundeix en la teoria que ja havia desenvolupat a *Pureza y peligro* sobre la natura com a indicador de la moralitat: una catàstrofe natural pot ser indicador del desordre moral, inculpar a la víctima o als seus parents pot ser una estratègia eficaç per silenciar les denúncies de la totalitat del sistema social, etc. En el fons, la implicació de la natura en el procés social serveix per evitar el trencament de la cohesió de la comunitat:

Está claro que la inculpación de la víctima es una estrategia que funciona en un tipo de contexto, y responsabilizar al enemigo exterior una estrategia que funciona en otro. La inculpación de la víctima facilita el control social interno; el responsabilizar al foráneo incrementa la lealtad. Ambos ardidés servirían para evitar que el desacuerdo rompa la cohesión de la comunidad. (Douglas, 1996: 97)

A continuació, es va emprendre la lectura de *La selva de los símbolos* de Victor Turner, publicada per primer cop el 1967, conjunt d'articles sobre aspectes del sistema ritual del poble ndembu (nordest de Zàmbia). Precisament el valor d'aquesta obra en relació al nostre objecte d'estudi radica en la importància conferida al ritual i al símbol que,

⁸ També Berger i Luckmann (1986: 224) redueixen l'anàlisi de la relació entre natura i societat en el cos humà, assenyalant que els factors biològics limiten el camp de les possibilitats socials i que el món social posa limitacions al que resulta biològicament possible.

segons Turner (1980: 22) , seria la més petita unitat del ritual que encara conserva les propietats específiques de la conducta ritual⁹. Turner (1980: 22) constata que els símbols es troben relacionats amb la resta d'esdeveniments socials i assenyala tres tipus de dades que ens serveixen per a deduir l'estructura i les propietats dels símbols rituals: les característiques observables, les interpretacions ofertes pels informants i els contextos significatius elaborats pel mateix antropòleg.

Si bé no compartim algunes de les opinions de Turner, sobretot pels seus anàlisis dels símbols i rituals, que ens semblen en ocasions excessivament aprofundits i, fins i tot, forçats, hem de reconèixer-li el mèrit de descobrir-nos que sovint existeix una discrepància entre les interpretacions ofertes pels entrevistats i la seva conducta, ja que assegura que cada tipus de ritual ndembu té sentits i finalitats que els informants no formulen explícitament però que l'investigador ha de saber trobar basant-se en altres elements com el context del sistema total (Turner, 1980: 48). Un símbol seria, segons Turner (1980: 53), una marca, quelcom que connecta allò que és desconegut amb allò que és conegut i, de fet, els símbols són polisèmics, és a dir, que un mateix símbol pot representar coses diferents en diferents moments.

Per últim, a tall de comparació, no deixa de sorprendre'ns el paper del riu en alguns dels rituals ndembu, el rol purificador que aquest poble atribueix a l'aigua i també el fet que donin una explicació social a les malalties i les calamitats; tots tres elements els descobrirem al llarg de la nostra anàlisi sobre l'Ebre català.

Quan es van donar per finalitzades les lectures d'antropologia simbòlica, conscients que potser sí que s'havia trobat alguna cosa però que indubtablement no era el que s'estava buscant, es va decidir afrontar *La interpretació de las culturas* de Clifford Geertz, recull d'assajos de desigual interès per al nostre objecte d'estudi. L'objectiu de Geertz és exactament el mateix que perseguim nosaltres en aquesta tesi, tot i que evidentment a escala més modesta:

(...) el hombre es un animal inserto en tramas de significación que él mismo ha tejido, considero que la cultura es esa urdimbre y que el análisis de la cultura ha de ser por lo tanto, no una ciencia experimental en busca de leyes, sino una ciencia interpretativa en busca de significaciones. Lo que busco es la explicación, interpretando expresiones sociales que son enigmáticas en su superficie. (Geertz, 1997: 20)

Efectivament, la nostra intenció a l'hora d'estudiar la relació entre l'home i el riu i, més concretament, la visió que té l'home del medi fluvial no és establir cap tipus de llei sinó interpretar, valorar, analitzar... tot allò que aquesta interacció implica.

En aquest sentit, hem de prendre consciència, tal com adverteix Geertz (1997: 22), de l'enorme densitat de la descripció etnogràfica i del fet que les dades que utilitzem els antropòlegs no deixen de ser interpretacions d'interpretacions d'altre persones (en aquest cas, dels informants). Geertz ens planteja com una dura tasca la de l'etnògraf, que s'enfronta al seu objecte com un manuscrit estranger, borrós, ple d'incoherències, de comentaris tendenciosos... Són, doncs, interpretacions de segon i tercer ordre:

⁹ Resulta il·lustrativa la comparació que Turner (1980: 53) fa del ritual, que seria com un pentagrama en el qual els símbols serien les notes.

“comenzamos con nuestras propias interpretaciones de lo que nuestros informantes son o piensan que son y luego las sistematizamos” (Geertz, 1997: 28)¹⁰.

D'altra banda, Geertz (1997: 30-33) ens adverteix d'algunes de les fal·làcies en què han caigut els antropòlegs i que nosaltres intentarem evitar. La primera d'elles és voler presentar la realitat com un tot coherent i ordenat, com una construcció tan impecable que precisament per la seva perfecció resulta totalment increïble; hem d'admetre, doncs, que sempre quedaran caps per lligar, elements que s'escapen a la comprensió de l'antropòleg i que no per aquest motiu s'han d'obviar, ja que formen part de la mateixa realitat. En segon lloc, ens adverteix de l'error que suposaria pretendre extrapolar la totalitat d'elements del nostre estudi local a un marc global; certament, hi trobarem similituds i processos generalitzables però la vida al món rural ben poques semblances manté amb la vida en una gran ciutat.

Si per part nostra existia una certa sensació d'estar estudiant quelcom secundari, no tan important i tan determinant en la vida dels individus com l'activitat econòmica o les relacions de parentiu pel fet de centrar-se en l'anàlisi dels discursos i les percepcions, Geertz (1997: 40) ens va permetre comprendre que “considerar las dimensiones simbólicas de la acción social –arte, religión, ideología, ciencia, ley, moral, sentido común– no es apartarse de los problemas existenciales de la vida para ir a parar a algún ámbito empírico de formas desprovistas de emoción; por el contrario es sumergirse en medio de tales problemas”. De fet, el nostre objectiu és precisament prendre com a punt de partida els elements més subjectius per acabar oferint un retrat de la realitat ribereña en tots els seus aspectes, des de les activitats econòmiques fins als moments d'oci, passant per tot tipus de moments quotidians i també excepcionals de la vida d'aquells que resideixen vora l'Ebre. Del que no hi ha dubte és que les idees són més difícils d'estudiar que les relacions socials, econòmiques i polítiques entre individus i grups; això no vol dir que les significacions dels símbols no siguin tan susceptibles de ser descobertes mitjançant la investigació com qualsevol altre objecte d'estudi.

En aquesta mateixa línia, Geertz (1997: 52) ens demostra la importància dels símbols, que ajuden a governar el món i a donar sentit a la vida, cosa que constatarem en repetides ocasions al llarg d'aquesta tesi. La força del símbol radica en la seva capacitat d'abraçar moltes coses i en la seva eficàcia per ordenar l'experiència (Geertz, 1997: 119). Ens fa adonar que la imatge que els individus es formen de les coses prové del que ell anomena “imatges públiques de sentiment” les quals són subministrades pel ritus, el mite i l'art¹¹ (Geertz, 1997: 81). De fet, pensar no deixa de ser un acte públic que es desenvolupa prenent com a referència uns materials compartits dins d'una mateixa cultura i només secundàriament es tracta d'una qüestió íntima i privada, cosa que tindrem ocasió de veure quan ens ocupem d'analitzar els discursos dels informants en relació al riu Ebre i descobrim la gran quantitat d'opinions, imatges i percepcions compartides: “El pensamiento humano es esencialmente social: social en sus orígenes,

¹⁰ En els cursos d'atenció al públic, per tal de demostrar als alumnes les mancances de la comunicació verbal, se'ls fa fer un exercici que consisteix en anar passant una informació en forma de cadena als seus companys de classe. La major part del contingut del missatge es perd pel camí i la informació que perdura sovint és inexacta o, fins i tot, incorrecta, cosa que fa riure als alumnes. El mateix els deu succeir als antropòlegs.

¹¹ Val la pena incidir en aquest darrer element, al qual potser no hem donat la suficient importància en aquesta tesi. De totes maneres, encara que sigui des d'una perspectiva superficial, ens ocuparem de la presència de l'Ebre a l'art i, principalment, a la literatura.

social en sus funciones, social en sus formas, social en sus aplicaciones” (Geertz, 1997: 299).

L’home és un animal capaç de simbolitzar, ja que necessita donar sentit a l’experiència, interpretar la realitat (Geertz, 1997: 12) i, com no podia ser d’una altra manera, en la seva definició de cultura el símbol hi desenvolupa un paper molt important ja que la cultura no deixa de ser altra cosa que un conjunt de símbols:

(...) la cultura denota un esquema històricament transmitido de significaciones representadas en símbolos, un sistema de concepciones heredadas y expresadas en formas simbólicas por medios con los cuales los hombres comunican, perpetúan y desarrollan su conocimiento y sus actitudes frente a la vida. (Geertz, 1997: 88)

Segons Geertz (1997: 189), els símbols són fonts extrínseques d’informació en virtut de les quals pot estructurar-se la vida humana, són mecanismes que serveixen per a percebre, comprendre, jutjar i manipular el món. Els esquemes culturals, religiosos, filosòfics, estètics, científics, ideològics... són programes que subministren un patró per a organitzar els processos socials i psicològics. La línia entre les representacions religioses, artístiques i polítiques no és fàcil de traçar, ja que una mateixa forma simbòlica pot servir per a múltiples finalitats (Geertz, 1997: 108), cosa que tindrem ocasió de comprovar especialment en la darrera part de la tesi, quan constatem que en el moviment social antiPHN s’hi barregen tots aquests elements.

A través del seu estudi de cas sobre un funeral javanès, Geertz (1997: 151) ens mostra que a vegades es produeixen discordances entre el marc cultural de significació i l’estructura social perquè, per exemple, aquest primer pot haver evolucionat mentre que els elements de la segona encara persisteixen. Aquest fet el podrem constatar al llarg de la tesi, ja que algunes percepcions del passat respecte al riu Ebre perviuen encara avui dia.

Per acabar aquest conjunt de lectures teòriques, es va afrontar ***La construcción social de la realidad*** (1968), a mig camí entre la filosofia i la sociologia però que oferia indubtables punts de suport pel que fa a la comprensió de la percepció que hom té del medi ambient i, en aquest cas, de la realitat, i que ens va fer adonar que molts dels postulats que els seus autors estableixen per a la percepció de la societat es poden aplicar també a la percepció de la natura. El mateix punt de partida de l’obra, segons el qual la realitat es construeix socialment, pot servir-nos de base per al nostre estudi, ja que la natura igualment es construeix socialment, cosa que, com hem vist, també estableix Geertz i la mateixa Mary Douglas. D’acord amb aquests dos autors (1986: 24), no hi ha pensament humà que sigui immune a les influències ideològiques del context social. La vida quotidiana es presenta com una realitat interpretada pels homes i per a ells té el significat subjectiu d’un món coherent (Berger i Luckmann, 1986: 36); de fet, la realitat quotidiana és un món intersubjectiu, ja que és compartida amb altres, i tots ells tenen en comú que la donen per establerta com a realitat.

Tal com assenyalen aquests dos autors (1986: 65), en la vida quotidiana el coneixement apareix distribuït socialment, és a dir, que diferents individus el posseeixen en graus diferents; aplicat al nostre objecte d’estudi, això es tradueix en el diferent grau de coneixement que tenen del riu Ebre diferents col·lectius socials, en funció de la seva major o menor vinculació amb aquest medi. De fet, unes pàgines més enllà, Berger i

Luckman (1986: 90) ens parlen de l'existència de corpus de coneixements referits a l'activitat particular (divisió del treball).

En aquest procés de construcció social de la realitat, el llenguatge hi desenvolupa, com no podia ser d'altra manera, un paper molt important, ja que objectiva les experiències compartides i les fa accessibles a tots els que pertanyen a la mateixa comunitat lingüística, de forma que es converteix en base i instrument del recull col·lectiu de coneixement (Berger i Luckman, 1986: 91). Aquest fet el trobarem reflectit, per exemple, quan ens ocupem del vocabulari i les expressions per a descriure el medi fluvial.

Els universos simbòlics serveixen per a legitimar la construcció social de la realitat, ja que són cossos de tradició teòrica que integren zones de significat diferents i que abracen l'ordre institucional en una totalitat simbòlica (Berger i Luckman, 1986: 124). Ordenen la mateixa història i localitzen els esdeveniments dins d'una unitat coherent que inclou passat, present i futur (Berger i Luckman, 1986: 134), cosa que detectarem als discursos dels nostres informants. Hem de tenir en compte que la mateixa realitat social és precària i que sense l'existència de mecanismes legitimadors es veuria abocada al caos. D'altra banda, la identitat és un element clau de la realitat subjectiva, ja que es troba en relació dialèctica amb la societat i, de fet, sorgeix de la mateixa dialèctica entre l'individu i la societat (Berger i Luckman, 1986: 216).

Aquí es va donar per finalitzat aquest conjunt de lectures heterogènies que van servir per formar-se una primera idea per a l'enfocament teòric de l'estudi, que van proporcionar conceptes, enfocaments i punts de vista aplicables però que no van anar més enllà, és a dir, que no van servir per a fornir un corpus teòric suficientment ric sobre el qual pogués sustentat-se la totalitat de la tesi doctoral. Va ser, doncs, un primer embrió al qual calia afegir encara molt de contingut perquè es convertís en una entitat suficientment madura.

ANTROPOLOGIA ECONÒMICA I ESTUDIS DE CANVI SOCIAL

Tot i que no és la nostra intenció aprofundir en totes les lectures d'antropologia econòmica que es van realitzar, ens limitarem a assenyalar alguns conceptes, com ara el de canvi social, i alguns enfocaments que ens resultaran útils de cara al nostre objectiu. Al cap i a la fi, la producció no deixa de ser un acte d'apropiació de la natura, de transformació de recursos en productes utilitzables per l'home.

Els estudis de la societat rural espanyola realitzats fins a la primera meitat dels anys 70 engloben el canvi dins d'un procés de modernització que consisteix, segons Comas d'Argemir i Contreras (1990: 6-7) en el pas d'una forma de vida tradicional (tancada, autosuficient i aïllada) a una altra més complexa, tecnològicament avançada i ràpidament canviant. Es tracta d'un enfocament funcionalista i microsòcial que ha rebut força crítiques; entre elles, el fet de tractar-se d'una concepció urbana, assimilada al progrés occidental, fonamentada en el benestar material, i que oblida que aquest mateix canvi es va viure també a les ciutats. Igualment, ha estat criticat per representar una visió estàtica que analitza el canvi com si fos provocat per unes circumstàncies puntuals i diferents en cada cas. Com veurem quan ens ocupem de la sociologia ambiental, aquest enfocament, que no deixa de tenir per a nosaltres algun interès sobretot pel que fa

a estudis de cas, ha quedat totalment reemplaçat per les noves teories. Malgrat tot, en el nostre treball, l'ús de l'oposició ara/abans, tot i ser una categoria artificial, ens ha resultat imprescindible en algunes ocasions, sobretot perquè és un concepte que els mateixos informants utilitzen constantment i perquè la comparació resulta inevitable.

Enfront a això, els estudis processuals ofereixen una perspectiva que considera el canvi com a resultat d'un conjunt de causes variades i emmarcat dins el procés de transformació global de la societat: són estudis més macrosocials i de caire economicista i històric, que s'ocupen de la progressiva penetració del capitalisme.

D'altra banda, el concepte de període de transició formulat per Godelier (1987: 5) ens resulta altament útil en el nostre cas:

Se designa con la expresión de "período de transición" una fase particular de la evolución de una sociedad, la fase en la que ésta encuentra cada vez más dificultades, internas o externas, para reproducir las relaciones económicas y sociales sobre las que reposa y que le dan una lógica de funcionamiento y de evolución específica y en la que, al mismo tiempo, aparecen nuevas relaciones económicas y sociales que van con mayor o menor rapidez, con mayor o menor violencia, a generalizarse y convertirse en las condiciones de funcionamiento de una nueva sociedad.

De fet, l'anàlisi de les característiques de les antigues relacions socials i dels mecanismes de reproducció resulta fonamental per a poder comprendre quins són aquells elements que contribueixen al manteniment i/o transformació de la societat (Comas d'Argemir i Assier-Andrieu, 1988: 10).

Davant la constatació que l'agricultura no resulta rendible, s'està produint un abandonament general d'aquesta activitat. Tal com vaticinava Dumont (1969: 181) fa una colla d'anys, "l'evolució capitalista passa per la ruïna dels camperols"; tot i que ell es referia als camperols de països subdesenvolupats, són també els pagesos del Primer Món els que s'han vist afectats per la progressiva entrada del capitalisme com a mode imperant de producció. En el nostre marc d'estudi, els pagesos menors de seixanta anys constitueixen veritables excepcions; només els que cobren una jubilació poden treballar la terra, amb la garantia que els autèntics ingressos econòmics els arriben per una altra banda.

De fet, els motius que han empès a la desaparició les formes de vida que descriurem al llarg de la present tesi, tot i que variats, es poden resumir, segons els estudis de canvi social, en un de sol: la substitució d'una economia basada en els recursos locals, que recorda encara l'autosubsistència, per una de capitalista dependent de recursos externs. Aquest nou escenari ha comportat la transformació dels mitjans de transport, la generalització dels treballs a sou, l'aparició de noves matèries, la no rendibilitat de les antigues tècniques de producció... Els esmentats factors estan relacionats estretament amb el canvi social que ha experimentat la societat ebreca en les darreres dècades, que ha convertit els antics oficis en obsolets; es tracta d'una manifestació més de la crisi que pateix arreu el món rural. Els pagesos joves, per tant, es troben amb importants problemes que els empenyen a abandonar l'activitat (o, com a mínim, a dedicar-s'hi només a temps parcial): uns se'n van fora a treballar a sou i altres es queden a la zona, combinant l'agricultura amb algun tipus de treball remunerat.

Tal com explicava Terradas (1969: 91-92) ja fa unes quantes dècades, l'agricultor s'ha d'adaptar a una nova economia on el diner hi té una gran importància i on el que importa és el poder adquisitiu:

El concepto de campesino tal como lo hemos venido empleando en la cultura tradicional ya no corresponde a la actualidad. El campesino familiar se ha convertido en un proletario rural. El proceso extracción-tributo-acumulación-redistribución familiar se ha transformado en otro de oferta-demanda-salario-poder adquisitivo-consumo. Para estos proletarios rurales (...) las expectativas de propiedad privada familiar se han desintegrado a favor de la capitalización del campo para apurar la producción y acceder a la creciente demanda de las ciudades.

També seguint les tesis de Terradas (1969: 93), constatem que la família ha estat desplaçada com a unitat de producció. Si bé abans tots treballaven la terra, o diversos membres de la família s'embarcaven en un mateix llaüt, o pescaven en la mateixa unitat pesquera (encara que alguns membres treballessin més o menys esporàdicament "a jornal")¹², ara a la pagesia acostuma només a dedicar-s'hi l'home. No és estrany que l'esposa tingui una ocupació remunerada, encara que a vegades això impliqui que ella hagi de desplaçar-se diàriament; de fet, moltes dones tenen feines més intel·lectuals que els seus marits (mestres, bibliotecàries, administratives en ajuntaments, etc.). Els fills marxen sovint a estudiar a la ciutat; el més probable és que hi busquin treball i s'acabin quedant allí. Això sí, continuen tornant els caps de setmana i no és estrany que col·laborin en l'economia familiar, treballant al restaurant propietat de la família o ajudant en època de collita.

Un altre corrent teòric que ens resulta molt proper és el de l'ecologia política. Segons Comas d'Argemir (1998: 115), sorgeix a la dècada dels 80 i implica l'ampliació de l'enfocament de l'economia política cap a qüestions derivades de la interacció amb el medi ambient: les diferències socials en l'accés als recursos, el paper dels factors polítics en l'ús i gestió dels recursos, les dinàmiques de desenvolupament i els seus efectes sobre el medi ambient, així com l'articulació entre els contextos locals i la globalitat passen a ser els principals temes d'interès. El sorgiment d'aquest nou enfocament té les seves arrels en la constatació del poder extrem de degradació de la natura que ha assolit la societat industrial i la preocupació que genera aquest fet.

Comas d'Argemir (1998: 125) ens explica els canvis que ha experimentat la perspectiva teòrica utilitzada a l'antropologia sobre la natura. Durant anys, van predominar els enfocaments que assignaven a la natura un rol passiu, ja que tot el protagonisme s'atorgava a la cultura, per a passar a considerar natura i cultura com parts d'un mateix sistema i analitzar la seva interacció recíproca. De fet, segons assenyala Conrad P. Kottak (1999: 23), en els inicis de l'antropologia ecològica, que es trobarien als anys 60, els antropòlegs examinaven el paper de les pràctiques culturals com a mecanismes per a optimitzar l'adaptació al medi i el manteniment sense degradació dels ecosistemes, prenent com a base un enfocament funcionalista. Més endavant, aquest marc teòric evolucionaria cap a la nova antropologia ecològica que veurem en un proper apartat.

¹² També Shanin (1976: 16) indica que una de les característiques més importants de l'economia pagesa és que totes les unitats essencials d'acció social apareixen també com a unitats bàsiques de la vida econòmica.

MONOGRAFIES I ESTUDIS DE CAS

En aquest apartat, hi inclourem obres d'índole molt diversa que tenen en comú el fet de centrar-se en l'estudi de la relació entre una societat concreta i el medi natural. El criteri d'ordenació serà de major a menor proximitat a l'estudi del medi fluvial, que és el que ens ocupa a nosaltres.

L'aménagement fluvial et la mémoire de Gérard Chabenat traça un recorregut, tal com diu el subtítol de llibre, pel riu Roine, però no pas des d'un punt de vista geogràfic sinó social i cultural. Chabenat aconsegueix penetrar dins les diferents cultures del riu (múltiples punts de vista d'un mateix element) i descobrir-nos la construcció social que han fet del medi fluvial aquells que hi viuen, l'utilitzen o, fins i tot, el transformen. Com no podia ser d'altra manera, els paral·lelismes que sorgiran entre el nostre estudi i el de Chabenat són repetits, de la qual cosa en quedarà constància al llarg de tots els capítols que integren aquesta tesi.

Igual que en el nostre cas, Chabenat ens parla dels vells usuaris del Roine (pescadors i mariners) i dels nous (practicants d'esports com ara el kaiak o el windsurf); evidentment, les representacions que ambdós grups es formen del riu són radicalment diferents. Ell fa esment d'una primera etapa de "riu recurs" que dóna pas a una segona etapa de "riu transformat" (Chabenat, 1996: 22), resultat de la contaminació i, sobretot, de les modificacions dutes a terme per la Compagnie Nationale du Rhône als anys 70, que han convertit el curs fluvial en una mena d'embassament. La transformació experimentada pel riu –diu Chabenat– no és sinó un reflex del mateix canvi social que està patint el món en els darrers anys.

Una de les principals constatacions de l'autor, que ja hem apuntat quan ens ocupàvem de l'obra de Berger i Luckmann, és que es tracta d'un riu social, d'un riu construït pels rodanians i, més concretament, construït pel seu discurs: "la réalité est une représentation du réel par les hommes" (Chabenat, 1996: 25).

El riu de la primera època permetia els banys, la recol·lecció a les seves riberes, la pesca, la navegació, el desenvolupament de l'agricultura, així com també constituïa un indret de sociabilitat i se li atribuïa un poder purificador perquè tenia la capacitat d'evacuar; suposava una frontera tot i que també un lloc d'unió. Probablement la part més negativa del medi fluvial eren els ofegaments de persones que s'hi estaven banyant o que anaven a parar a l'aigua a causa d'una caiguda o d'un naufragi. Les inundacions eren temudes però, d'altra banda, implicaven un motiu de sociabilitat i també un referent en els relats biogràfics dels riberencs; la prova és que en el fons els antics rodanians desitjarien que tornessin els desbordaments, avui dia extingits per la construcció de les infraestructures hidràuliques, ja que suposarien una demostració del "poder" del riu. Tots els coneixements que posseïen aquells que freqüentaven el medi fluvial estan abocats a la desaparició a causa de la seva inutilitat actual, ja que no es produeix l'antic relleu generacional en els oficis i activitats relacionats amb el medi fluvial. Enfront al coneixement dels pescadors que Chabenat (1996: 157) qualifica de local, parla d'un coneixement més global que seria el dels navegants; si bé els primers (riberencs) circumscriuen la seva activitat a una zona concreta, els segons (nòmades) el recorren al llarg de quilòmetres i quilòmetres.

Chabenat ens presenta també un relat biogràfic aprofundit de diverses persones que han mantingut i mantenen, des de diferents punts de vista, una estreta relació amb el riu. Igual com en el cas del riu Ebre, descobrim autèntics "llops de riu" que se'l coneixen a la perfecció i també famílies que centraven tota la seva vida (econòmica però també social) al voltant del riu i que complementaven diverses activitats, com ara la cistelleria i la pesca.

Semblantment al nostre marc d'estudi, les antigues espècies de peix com ara les sabogues, els esturions o les llampreses, han desaparegut del Roine i han estat substituïdes per altres espècies introduïdes com ara el mateix silur (Chabenat, 1996: 94). De forma similar a la reserva de Sebes o el Parc Natural del Delta de l'Ebre, al Roine han aparegut espais on es pot fer pedagogia i observació del medi ambient.

Al final del seu llibre, Chabenat (1996: 235-279) ens presenta una conclusió de tots els elements que ha analitzat al llarg de l'obra, prenent com a base la visió del riu com a territori social que implica una combinació de memòria del passat i modernitat. La presència de l'home al riu durant segles l'ha convertit en un espai social i, de fet, l'espai s'utilitza sovint com una metàfora per parlar de la vida social (Chabenat, 1996: 241). En referència a la memòria, el riu no deixa de ser una escenificació del pas del temps, a través de la mateixa aigua que s'escola constantment, i el temps no deixa de ser una construcció social d'un riu que ha canviat; la mateixa memòria, que és selectiva, el que fa és crear una construcció social del passat que es troba estretament lligada a la pèrdua i que es resisteix a ser desposseïda d'un territori al qual estava inscrita històricament. La modernitat, en forma de transformació del medi fluvial, és precisament la que ha provocat aquesta pèrdua, perquè ha implicat un canvi en l'ús i l'apropiació del medi fluvial; el conflicte entre nou i antic sovint es confon amb el conflicte entre generacions: si bé la gent d'edat avançada es resisteix al canvi, els joves l'accepten sense problema.

A semblança del text de Chabenat, *Les paradoxes del paradís* de Sole Jiménez també estudia les transformacions experimentades per una societat concreta –en aquest cas, les Valls d'Àneu– prenent com a centre l'aigua, que és analitzada no només com un recurs econòmic sinó com una mena de fil conductor a partir del qual és possible entendre el conjunt de la societat. Aquest element, en tant que central en el desenvolupament de les formes de vida de qualsevol comunitat, serveix a l'autora per detectar els canvis en l'economia i el sistema d'idees i representacions dels aneuencs:

Per a la població de les valls d'Àneu, l'aigua ha format part tant del seu mode de subsistència com de la seva vida quotidiana al llarg dels segles, bo i configurant-se, a més, amb el temps, com un factor de producció clau sobre el qual s'han assentat canvis importants en aquest territori i per a aquest territori, tant pel que fa al sistema econòmic global com a les formes de vida concretes dels seus habitants. (...) l'aigua no s'ha configurat com un valor econòmic i cultural estàtic, sinó que ha ocupat llocs diferents i canviants en aquells aspectes de la vida social relacionats amb la producció i la distribució de béns i serveis, com també en la vida de la població, i en la percepció i la valoració que aquesta n'ha tingut en els diferents moments. (Jiménez, 1996: 21)

A les Valls d'Àneu, els cursos d'aigua –de dimensions evidentment molt inferiors al riu descrit a la primera obra comentada– servien com a mitjà de transport, font d'energia per a petites indústries o per a centrals hidroelèctriques, i com a indret de pesca. La construcció de les centrals hidroelèctriques va suposar un primer moment d'alteració demogràfica i econòmica d'aquesta zona, ja que va implicar la introducció d'una nova racionalitat econòmica basada en una economia monetària que gairebé no es coneixia (Jiménez, 1996: 58). La presència d'aigua també possibilitava, encara que de forma més

indirecta, l'existència de l'agricultura i la ramaderia. Al costat d'aquesta vessant positiva, l'aigua podia ocasionar autèntiques catàstrofes en forma de riuades i de nevades intenses que feien molt difícil la vida quotidiana.

Sole Jiménez descriu també les transformacions en les tasques domèstiques prenent igualment com a eix l'aigua. Aquestes transformacions, si bé han implicat la pèrdua d'algunes pràctiques de cooperació comunitària, han suposat per a les dones l'alliberament d'aquelles tasques més feixugues com abastir la casa d'aigua o rentar la roba al riu o als rentadors.

El canvi experimentat per la societat aneuenca implica una desvalorització de l'agricultura en favor d'una nova activitat que és el turisme. Paradoxalment, es tracta també d'una activitat sotmesa a l'estacionalitat i condicionada per factors climàtics i, per tant, tan insegura com l'agricultura, a la qual cosa li hem d'afegir que no té dies de festa ni jornades de vuit hores. D'acord amb Jiménez (1996: 89), la diferent concepció es fonamenta en què mentre el turisme es percep com una activitat viable de cara al futur, l'agricultura es considera ancorada en el passat, sense possibilitats i amb moltes dificultats per a la seva modernització.

El turisme, que representa la darrera gran transformació de les Valls d'Àneu, es troba també estretament lligat a l'aigua, ja sigui en forma de neu o, en menor mesura, d'aigües braves (Jiménez, 1996: 117). Fins i tot la mateixa explotació del paisatge, en la configuració del qual cursos d'aigua i estanys desenvolupen un important paper, té a veure amb l'aigua; la mateixa valoració positiva de la natura i la necessitat de gaudir-ne són construccions socials instal·lades de forma recent en les pràctiques i els valors culturals de les poblacions occidentals (Jiménez, 1996: 149).

De la mateixa manera que en les dues obres anteriors, a *Torderades i eixuts*, Font *et alii* fan palesa també la importància de l'aigua des d'un punt de vista històric en tots els àmbits de la vida quotidiana del Montseny:

L'aigua ha estat un element que ha contribuït a entendre una manera de viure i una manera de ser. L'aigua ha contribuït a percebre l'entorn, la natura domesticada per l'home, d'una determinada manera; per tant, l'aigua ha estat un element de la identitat de les comunitats tradicionals del Montseny. Conseqüentment, l'esgotament d'aquest recurs és quelcom més que un problema ecològic, és una alteració dels fonaments de la tradició cultural dels pobles del Montseny. (Font et al., 2002: 12)

La Tordera ha representat una artèria natural de comunicacions a l'àrea del Montseny, si bé també ha suposat un obstacle que ha hagut de ser superat mitjançant ponts, guals i passeres. De la Tordera se n'utilitzava l'aigua per a reg, l'energia per als molins hidràulics, serradores i petites centrals elèctriques, i en l'actualitat existeixen indústries diverses vinculades amb el riu. L'aprofitament de l'aigua donarà lloc en temps històrics a conflictes per a disposar-ne, tant entre activitats iguals com entre activitats diferents.

La construcció al segle XX de plantes embotelladores d'aigua que aprofitaven diferents fonts del Montseny suposà un canvi en les formes de vida d'algunes poblacions, especialment a la vila de Sant Celoni. En general, el paisatge de la Tordera ha estat modificat i s'ha convertit en un medi molt més antropitzat, a banda que l'antic riu amenaçador per la variabilitat del seu curs ha esdevingut un riu previsible i domesticat (Font et al., 2002: 66-67).

En el Montseny, el riu desenvolupava un paper tan important com l'Ebre:

La Tordera (...), a més d'esdevenir artèria vital i motor de canvi de les transformacions econòmiques del Baix Montseny, té el seu imaginari propi, fruit del paper que jugà durant centúries en la societat. Cal recordar que el riu i les rieres i les seves vores no eren espais marginals en la vida quotidiana, sinó que eren visitats durant tot l'any, per homes i dones, adults i infants, per obtenir recursos directes i també per a fruit-ne durant els temps de lleure: la bugada, la neteja, la recol·lecció de plantes, el joc, el bany, la pesca, la cacera. (Font et al., 2002: 113)

Igual que en el cas del riu Ebre, s'aprofitaven les vimeteres, les canyes, la boga i els joncs. A la Tordera també s'hi practicava la pesca, amb tècniques molt semblants a les que nosaltres veurem, la qual, també similarment al cas de l'Ebre, s'extingí als anys 1960-70 a causa de l'escassetat de peix aparellada a la contaminació i la davallada de cabal.

La Albufera y sus hombres, a semblança dels treballs descrits anteriorment, constitueix un estudi de la relació entre la població i el medi que l'envolta, en aquest cas un entorn peculiar com seria l'Albufera Valenciana; a diferència dels casos anteriors, el medi estudiat, tot i que també aquàtic, ja no és fluvial. A partir d'un treball de camp dut a terme els anys 70, Ricardo Sanmartín ens descriu les formes de vida, d'apropiació del medi i d'organització social d'una població que manté considerables similituds amb l'Ebre català. Sanmartín (1982: 10) estableix la diferenciació entre el contingut real del medi físic i la utilització i concepció d'ell que adopta el grup humà. Pescadors i agricultors comparteixen un mateix medi amb objectius diferents, de forma que sovint entren en conflicte. Tècniques de pesca, formes de sociabilitat dels pescadors durant el desenvolupament del seu treball, desaparició d'antigues espècies, aprenentatge de l'ofici, formes de regular l'apropiació del medi... són alguns elements en els quals no entrarem en detall però que ens recorden en gran mesura les característiques de la pesca al riu Ebre.

Sanmartín (1982: 46-47), lluny encara de la sociologia o antropologia ambiental que veurem més endavant, ens parla d'una mútua influència entre el medi ecològic i el grup humà:

La experiencia, los conocimientos, su organización, los valores, actitudes y creencias de los pescadores del lago, su cultura, en definitiva, ha hecho posible, de manera peculiar, el cambio de su entorno, su actual configuración y mantenimiento. Es decir, su cultura actúa también como verdadero pantano de regulación del medio, en el que se incluyen, asimismo, los actores que aparecen en la escena (...) Los movimientos migratorios de los peces, sus costumbres, el estado de las aguas, etc. estudiados por los primeros se ajustan totalmente con la temporada y artes de pesca observadas tradicionalmente por los segundos, todo lo cual, a su vez, lo han ido amoldando a los sucesivos cambios ecológicos del entorno.

Més endavant, Sanmartín (1982: 110) constata com el fet de ser pescador implica també un concepte d'identitat ja que "ser pescador implica també ser del poble". A diferència de la terra, l'Albufera "és de tots", motiu pel qual s'hi accedeix en condicions d'igualtat i és un sorteig el que determina el dret de pesca. Es tracta d'un sistema de regulació d'accés al medi molt més complex que el que nosaltres veurem en el cas del riu Ebre però que no deixa de recordar-nos els torns rotatius establerts per les madraves a la zona de Xerta i Tivenys o la instal·lació de canyissos a les immediacions d'aquest mateix assut. Es tracta de mecanismes que, tant en el nostre cas com en aquest (Sanmartín, 1982: 202), no deixen d'estar exempts de conflictivitat.

Segons Sanmartín (1982: 217), l'experiència bàsica de la vida l'obté el pescador de forma successiva, des de la infància fins a la vellesa; en el sí de la família, a la quadrilla i a la comunitat s'acumulen coneixements, es configuren actituds i s'aprèn a ser i comportar-se com un més del grup. La transmissió d'idees, actituds i valors d'una generació a l'altra serveix de suport a la continuïtat i també als canvis. La història, com no podia ser d'altra manera (Sanmartín, 1982: 223), serveix per a consolidar la identitat col·lectiva del grup, motiu pel qual la tradició oral coincideix només en part amb la història real.

En el darrer capítol, Sanmartín s'ocupa de l'anàlisi del canvi social experimentat en les darreres dècades per l'Abufera. Igual que en els casos anteriors, les similituds respecte al nostre estudi són considerables: crisi ecològica del llac, substitució de les xarxes de cànem per les de niló, abandonament per part dels joves dels antics oficis, pèrdua de referents locals, etc.

Les hommes et les dieux du fleuve és una obra de l'antropòleg i cineasta Jean Rouch que se centra en l'estudi del poble songhay, habitants de la zona mitjana del Níger, formada per un recull de textos que aquest autor va escriure entre 1941 i 1983. Per raons evidents, s'allunya considerablement de les obres descrites fins ara, que s'ocupaven de l'anàlisi de societats molt més properes en el temps i l'espai al nostre objecte d'estudi.

En la mitologia d'aquest poble, com no podia ser d'altra manera, el riu hi desenvolupa un paper molt important; en un ambient en què la religió musulmana coexisteix amb les creences originals de la població, les deïtats fluvials i els genis de l'aigua apareixen freqüentment. De fet, la pesca i la caça d'animals aquàtics com cocodrils i hipopòtams (aquesta darrera prohibida amb l'arribada dels francesos) desenvolupa un paper molt important. Tot i que hi ha grups que es dediquen exclusivament a la pesca, la majoria dels riberencs del Níger són agricultors que consideren el riu un mitjà de transport i una reserva d'aigua necessària per als seus conreus i que es dediquen a la pesca de forma ocasional.

Rouch (1997: 66-68) ens descriu el procés de fabricació d'una gran piragua destinada a la pesca i la posterior cerimònia encarada a atreure's el favor del geni de l'aigua perquè afavoreixi les futures caceres i pesqueres. El geni de l'aigua, que existeix pràcticament al llarg de tot el Níger (Rouch, 1997: 106), regeix la vida del riu, ordena els seus corrents i les seves crescudes i dirigeix els peixos, els cocodrils i els hipopòtams. La navegació pel Níger en precàries embarcacions, igual que en el cas del riu Ebre, no està exempta d'accidents, tot i que els casos d'ofegaments acostumen a ser escassos, ja que els tripulants se solen salvar nedant (Rouch, 1997: 82). Algunes de les arts de pesca utilitzades pels pescadors nigerians, siguin nanses o xarxes, no deixen de sorprendre'ns per la gran similitud amb les tècniques utilitzades al riu Ebre; així, per exemple, Rouch ens descriu una xarxa anomenada *byirgyi* que és tirada per un pescador situat dalt d'una barca en moviment i que no es distancia gaire de la que a l'Ebre s'anomena *madrava*. En canvi, les tècniques de conservació del peix utilitzades (bàsicament assecat al sol i fumat) no coincideixen amb les de l'Ebre, que consistien principalment a posar-los en conserva amb oli.

Igual que en el cas del riu Ebre, existeix una rica toponímia que serveix per definir cadascuna de les illes, trams, meandres i roques del riu Níger que Rouch (1997: 116-

118) inventaria; alguns d'ells, porten aparellada una història que ha motivat la seva denominació.

El valor d'aquesta obra de cara al marc teòric que ens ocupa radica en la constatació de l'existència de tot un imaginari fluvial que, salvant les lògiques distàncies entre una societat preindustrial i la nostra, s'assembla al que descobrirem al llarg de l'estudi sobre l'Ebre català i que ens fa pensar que cosmologies semblants deuen haver existit sobre la gairebé totalitat de rius del món o, si més, sobre tots aquells amb els quals la població local hi vivia en estreta dependència.

A *Agua y calidad de vida en Chalco y Ecatepec*, María García du a terme un estudi que, si bé lluny del nostre objecte d'anàlisi, ens mostra el valor econòmic que es pot arribar a atribuir a l'aigua i l'important paper que desenvolupa en relació a la qualitat de vida. L'accés a l'aigua constitueix sovint un bon indicador de la desigualtat social: mentre els habitants d'algunes zones residencials de Ciutat de Mèxic en fan un malbaratament regant patis i jardins, en banys i jacuzzis o rentant vehicles, altres zones d'aquesta ciutat ni tan sols disposen (o disposaven, en el moment de l'estudi) d'abastiment d'aigua potable. A l'àrea urbana metropolitana de ciutat de Mèxic, on els habitants creixen de forma desmesurada, la població marginada es troba amb enormes dificultats per abastir-se d'aigua potable. L'autora arriba a parlar d'un trajecte de 25 minuts per anar a buscar aigua, de manera que aquest element s'ha convertit en una mercaderia que és venuda a aquells que poden pagar-la, i els abastidors, anomenats "piperos", abusen dels seus clients sense que els serveis estatals o municipals hi intervinguin suficientment (García, 1995: 83). Finalment, ens parla dels avantatges assolits amb la introducció de l'aigua potable a les dues colònies que ella estudia.

A continuació passem a ocupar-nos de les obres que ens parlen de percepcions del medi i que ens mostren diferents punts de vista de la relació entre la societat i el seu entorn, abandonant ja l'anàlisi de l'aigua o els cursos fluvials com a eix central.

A *Tentzonhuehue*, Antonella Fagetti ens presenta un estudi del simbolisme del cos i la natura en un poble mexicà anomenat San Miguel Acuexcomac. Tot i que es tracta d'una cosmovisió molt més rica que en el nostre cas, ens servirà de punt de vista comparatiu per il·lustrar similituds i diferències. El cos humà serveix de model per a la representació del món, cosa que ja havíem vist quan ens ocupàvem de l'antropologia simbòlica. D'acord amb Fagetti (1998: 12), l'ésser humà mira la natura i projecta en ella les seves pròpies qualitats: dota als animals, les plantes, les muntanyes, els astres, d'un cos i d'una ànima, de la vida i de la mort, de voluntat i intel·ligència, d'un comportament moral i també de regles. Com veurem al llarg d'aquesta tesi, els ebrencs també sovint atorguen qualitats humanes a elements naturals com ara els peixos o el mateix riu. D'altra banda, l'autora (1998: 71) igualment constata un fet que quedarà reflectit en el nostre treball: en anomenar, l'ésser humà s'apropia del territori, el crea i el domestica; la seva acció creativa fa que el paisatge adquireixi forma i s'antropomorfitzi. Evidentment, el grau de personificació dels elements naturals és superior al nostre cas; així, per exemple, a les muntanyes se'ls atribueix un gènere i relacions amoroses entre elles, que susciten gelosies i rivalitats.

Segons Fagetti (1998: 77), la simbolització de l'espai constitueix un *a priori* per aquells que neixen en una societat particular i forgen la seva identitat, és a dir, que la construcció social de l'espai determina la identitat dels individus. L'autora (1998: 244)

acaba el seu llibre constatant que la ment humana du a terme una tasca incessant per a ordenar les observacions sobre el món natural i transformar les seves manifestacions en idees, creences, símbols i mites.

A *Caza, símbolo y eros*, Joseba Zulaika ens presenta una visió que va molt més enllà del típic debat entre detractors i partidaris de la caça, des del punt de vista del simbolisme i la semiòtica d'aquesta antiga activitat humana que no deixa de ser una materialització més de la relació entre l'home i la natura. Acompanyant una quadrilla de caçadors de senglar bascos durant unes quantes temporades, aconsegueix "posar-se a la seva pell" i entendre les motivacions i emocions que els empenyen a dur a terme aquesta activitat. Zulaika ens descriu la percepció que tenen els caçadors de l'entorn: un mapa mental que recull una successió d'accidents naturals puntuals i que s'organitza en funció de reduïts hàbitats juxtaposats, carregat d'històries passades de caça que s'associen a indrets determinats (Zulaika, 1992: 20). Igual que en el cas que ens ocupa (llaütters i pescadors, per exemple), ser un bon caçador implica posseir una sèrie de coneixements que s'adquireixen amb l'experiència personal i que són difícils de transmetre: saber interpretar els rastres i els lladrucs dels gossos per elaborar un mapa imaginari de la situació i una previsió del coneixement de l'animal (Zulaika, 1992: 29); senyals, petjades i olors són les primeres fonts d'informació d'un llarg procés que no conduirà a la imatge de la presa, a la visió real, fins molt més tard i encara de forma momentània, ja que la trobada amb la presa i la seva mort a causa dels trets sol durar uns escassos segons (Zulaika, 1992: 35-37).

La relació entre home i gos és, segons Zulaika (1992: 45), d'una profunditat que ultrapassa la simple relació entre amo i animal domèstic; de fet, els caçadors són conscients del paper decisiu que juguen els gossos en la seva activitat. En un context en què els sorolls i els lladrucs dels gossos són el centre, la paraula (entesa com a comunicació verbal) desapareix, ja que altres sentits són molt més importants que aquest (Zulaika, 1992: 51). Es tracta, doncs, d'una activitat més pròxima a la natura o a la condició animal que a la societat.

En aquesta activitat, com no podia ser d'altra manera, el símbol i el ritual hi desenvolupen un paper molt important, i també l'estreta complementarietat entre natura i cultura. De fet, Zulaika (1992: 76) descriu la caça com una "dramatització primordial del salt entre la natura i la cultura"; segons ell, la caça es troba precisament a la corda fluixa entre natura i cultura de manera que, si guanya el caçador està guanyant la humanitat, la cultura i la imaginació però si venç l'animal, guanya allò que és salvatge, la natura i l'instint. L'avantatge del caçador i allò que el diferencia de l'animal és l'estratègia, la tècnica, la imaginació..., en resum, la cultura. D'altra banda, el territori encerclat i controlat pel caçador enmig de la muntanya implica la presència d'un espai culturitzat, la creació d'un àmbit humà i social enmig de la muntanya salvatge (Zulaika, 1992: 79). Precisament el desordre i la brutícia de la bèstia crea un tabú que localitza l'animal més enllà de les categories culturals; el posterior àpat del senglar al voltant d'una taula implicaria un retorn a la societat que s'havia perdut (Zulaika, 1992: 105-107). La caça constitueix un límit canviant que regula la relació entre natura i cultura; és, per tant, un ritual que permet que l'home (humà animal) es converteixi en persona humana. La definició de persona es materialitza, doncs, per exclusió de "ser animal" (Zulaika, 1992: 137).

Clarament influenciat per Geertz, l'autor de *Los sitios de la identidad* ens presenta una interpretació del Bajo Miño i, més concretament, dels municipis gallecs de A Guarda i O Rosal des de la perspectiva de l'antropologia simbòlica i, mes concretament, des de la construcció dels imaginaris culturals sobre l'espai i el temps. Luis Alberto Gárate du a terme un estudi sobre la semàntica dels espais i del temps, tenint en compte la importància de la història en la definició dels espais i prenent com a eix la representació de l'"Altre". L'autor (1998: 18) utilitza un terme que ens sembla molt adequat per definir la percepció que hom fa de la realitat espacial: "cartografia cognitiva".

Al principi de la seva obra, Gárate (1998: 18) s'ocupa del paper de la frontera fluvial que ha desenvolupat el riu Miño com a separació entre Espanya i Portugal. Paradoxalment, la desaparició de la frontera econòmica entre aquests dos països no ha suposat la generalització de les relacions entre totes dues bandes sinó, al contrari, que eren els entrebancs legals i la disparitat de mercats el que atorgava vitalitat als marges del riu en forma de contraban.

Gárate ens demostra que l'espai físic és una creació cognitiva dels propis protagonistes, fruit d'una subjectivitat compartida. També ens adverteix (1998: 69) que el món cognitiu s'expressa en forma de sentiments, sensacions, percepcions profundes que, malgrat que puguin ser col·lectives i compartides, rarament són objecte de conversa. Aquesta serà una de les dificultats amb les quals ens trobarem a l'hora d'afrontar el treball de camp, ja que resulta complicat aconseguir que els informants s'esplaiïn en aquest tipus de temes. Al final, potser l'única opció per l'antropòleg és assolir tal grau d'implicació d'arribar a compartir aquests sentiments; només d'aquesta manera pot posteriorment descriure la creació cognitiva, amb el perill que suposa acabar projectant les pròpies impressions i perdre neutralitat.

La divisió que estableix Gárate (1998: 101) en tres tipus d'espais, que ell aplica a les diferents zones del municipi però aplicable també a molts altres casos, ens pot resultar d'utilitat per comprendre el procediment que se segueix en tota construcció de l'espai:

1^a) *Un espacio material, físico, topográfico o sensorial.*

2^a) *Un espacio social, una acotación hecha en la comunidad local mediante parámetros sociales: relaciones de vecindad, amistad, parentesco, solidaridad básica... (...)*

3^a) *Un espacio cultural, una microvisión colectiva y compartida de la existencia, una pragmática cotidiana que hunde sus raíces en una particular ordenación mental de la vida, un mapa cognitivo con suficientes ingredientes diferenciales como para crear un sentimiento del "nosotros".*

Un altre dels elements d'interès d'aquesta obra (Gárate, 1998: 74) és fer-nos adonar dels sentiments que motiva el paisatge i de la necessitat de reflectir-los en qualsevol estudi que s'ocupi de l'anàlisi de l'espai; el paisatge no deixa d'evocar des d'un marc cultural específic i, per tant, desperta diferents sensacions en funció de la persona que l'observa.

El capítol V l'autor el dedica a l'anàlisi de la semàntica espacial dels llocs destinats a l'oci. D'acord amb Gárate (1998: 233-234), l'espai es construeix i adquireix sentit en la mesura que se li atribueixen significats que es relacionen amb els valors, normes, creences, interessos, pràctiques, és a dir, incita a l'acció social donant-li intensitat emotiva i de direcció. L'anàlisi de l'espai ens servirà, doncs, per descobrir els mapes cognitius dels grups socials, els processos d'organització social i les estructures culturals que articulen la quotidianitat de les persones. L'autor es va centrant en l'anàlisi de l'ús que es dona a una sèrie de llocs públics i que representen un punt de trobada per

a diferents grups socials, i constata com l'arribada de l'automòbil va disminuir sociabilitat a l'activitat del passeig (Gárate, 1998: 291). En aquest mateix capítol, Gárate (1998: 256-257) ens recorda que el terme "oci" o temps lliure és una creació ideològica de l'Estat del Benestar i de la societat postindustrial, cosa que podem constatar quan ens ocupem dels aprofitaments lúdics del riu Ebre, en què descobrirem que la distinció temps lliure / temps de treball no tenia una delimitació tan clara com l'actual.

La darrera aportació de Gárate (1998: 457) que ens resulta útil de cara al nostre cas, és la constatació que les iniciatives encaminades a crear patrimoni cultural suposen gairebé sempre un exercici selectiu de memòria històrica que passa per una construcció concreta del passat. L'autor (1998: 438-440) arriba a parlar d'una patrimonialització de l'experiència, ja que una activitat o una vivència històrica que no era valorada es transmuta semànticament fins que passa a ser reivindicada com a tret distintiu d'identitat.

"Los que no pueden vivir de lo suyo": trabajo y cultura en el Campo de Calatrava, d'Adelina García Muñoz constitueix un estudi sobre el canvi social en una població desconeguda per a nosaltres que l'autora anomena Balalaita. Es tracta d'una zona en decadència econòmica on els joves es veuen obligats a emigrar, seguint una generació que ja va marxar dècades enrere. És segurament l'obra més llunyana al nostre objecte d'estudi, motiu pel qual l'hem incorporat al final d'aquest apartat.

Per a nosaltres, el valor d'aquest text radica en el seu enfocament, centrat en les relacions que s'estableixen en funció del treball i també en el *chismorreo*, entesos com a aspectes bàsics de la constitució de la comunitat, és diferent del d'altres estudis similars. L'eix del treball, doncs, són dos aspectes econòmics i socials però analitzats des de la perspectiva del discurs i la construcció social, que és el que a nosaltres ens interessa. García (1995: 33) ens adverteix de la visió massa simplista i enganyosa de dicotomies com tradició/modernitat, rural/urbà, domèstic/públic, etc. que és igualment vàlida per al nostre objecte d'estudi.

El *chismorreo*, tot i semblar-nos una cosa banal, serveix a l'autora per a descobrir patrons de comportament i de relació social, els conflictes entre membres de la Comunitat, per a presentar-nos un retrat del poble, els mecanismes de control social i, fins i tot, per a trobar un passat construït socialment. Prenent com a base el discurs dels informants, Adelina García ens presenta una riquíssima visió dels diferents tipus de treballadors en funció de la precarietat i la relació amb l'amo, de la divisió del treball per edat i sexe i del canvi social experimentat per les relacions socials.

LA PERCEPCIÓ DEL PAISATGE

Aquest tema, que és tractat de forma més o menys directa en algunes de les monografies de les quals ens hem ocupat a l'apartat anterior, ha merescut també estudis particulars i de caire teòric.

En aquest punt, hem de parlar de dues obres que s'ocupen de la percepció de la natura que tenen els japonesos, *Le sauvage et l'artifice. Les Japonais devant la nature* i *The evolution of japanese images of the environment*. En el primer d'aquests llibres,

Augustin Berque, geògraf de formació en origen però que adopta un punt de vista completament sociocultural, ens mostra les diferències i els contrastos entre la percepció del medi que constatarem en el nostre cas i la dels japonesos; per a ells, per exemple, la natura no és un element a dominar com ho ha estat per als europeus durant segles (Berque, 1986: 73). La identitat japonesa troba, segons Berque (1986: 63), un origen en el model natural: així, el règim dels rius reflectiria directament el seu caràcter i la laurisilva, com a element integrant del paisatge nipó, hauria servit per a construir la identitat japonesa (Berque, 1986: 115).

Es tracta d'una visió optimista del medi ambient, ja que la cultura japonesa exalta la natura i tendeix a menysvalorar les seves violències. L'esmentada constatació entraria en contradicció, tal com s'esmenta en totes dues obres (Berque, 1986: 203 i McKean, 1984: 1), amb el fet que Japó ha esdevingut un dels països més contaminats del món. Aquest fet és degut a unes causes que Berque analitza en profunditat, si bé els japonesos van prendre aviat consciència¹³ d'aquest problema i van adoptar mesures per tal de resoldre-ho de manera que, segons explica McKean (1984: 30), s'ha assolit un consens sobre els problemes ambientals basat, entre d'altres coses, en el sentit de la humilitat i modèstia sobre les activitats humanes i l'acceptació dels límits d'aquestes activitats.

Als diversos estudis que reflecteixen el paper del paisatge en la configuració de la identitat, com el de Berque o el de Gárate sobre el Bajo Miño, hi hem d'afegir els articles recollits en un monogràfic de la revista *Études Rurales*. En ella, François Walter (1991: 98-100) descriu el paper dels Alps en la configuració dels valors intel·lectuals i espirituals que han servit per a construir la nació Suïssa. De forma similar, Bouillon (1991: 200-205) constata la contribució del paisatge a mantenir, reforçar i fins i tot crear un sentiment d'identitat regional o nacional, ja que el paisatge és percebut com un patrimoni que cal conservar per a les generacions futures. Finalment, Berlan-Darque i Kalaora (1991: 189-190) descriuen el procés experimentat pel paisatge, que ha passat de ser territori d'artistes i estetes per a ser-ho també dels ecologistes; a diferència del projecte estètic, que privilegia el subjecte, la seva sensibilitat i la seva llibertat, el nou projecte ecològic elimina la llibertat de creació i opta, entre d'altres coses, per una gestió de la biodiversitat.

Un altre treball sobre la percepció de la natura és el que presenta Veronique Bouillier en aquesta mateixa revista sobre els indonepals del Nepal central. Sorpren trobar percepcions sobre la bellesa del paisatge iguals a les que detectarem al llarg del nostre estudi sobre l'Ebre català: la bellesa d'un paisatge es defineix per sobre de tot per la presència d'aigua i també per la seva utilitat, expressada en forma de fertilitat i prosperitat (Bouillier, 1987: 45). L'autora igualment destaca el gran valor atorgat al riu, tant a nivell de simbolisme i ritualització com per considerar-lo un indret bell.

D'altra banda, Sergio Dalla a *L'utopie de la nature* s'ocupa de la percepció de la natura a l'estil de Berger i Luckmann, ja que assegura que no existeix una natura en singular, sinó que existeixen tantes natures com idees d'ella en tenen els diferents grups que

¹³ Tot sembla indicar que, com acostuma a succeir, en el nostre país es va adquirir la consciència de la problemàtica ecològica generada per la contaminació amb un cert retard respecte als altres països. Si bé els japonesos van ser dels precursors, a Europa als anys 60 també es tenia ja en compte el problema; així, sabem que el 1966 va tenir lloc un col·loqui a Brussel·les sobre els aspectes socials de la pol·lució a les aigües dolces, les actes del qual es van publicar l'any 1968. Evidentment, a Espanya no seria fins dècades després que, en plena democràcia, la consciència ecologista començaria a adquirir importància.

comparteixen el globus terrestre (Dalla, 1996: 8). La natura, doncs, és un producte social i els diferents subjectes socials (caçadors, turistes, ecologistes...) presenten la seva versió, la qual no correspon a una descripció innocent sinó que l'estratègia consisteix en atorgar-se el dret de dur a terme certes accions deslegitimant-ne d'altres (Dalla, 1996: 9).

Dalla ens presenta una percepció de la natura del caçador que ens recorda moltíssim la que estableix Zulaika en el seu treball: per al caçador, la passió cinegètica és, per sobre de tot, amor a la natura salvatge (Dalla, 1996: 12). D'altra banda, la passió per la caça no és només pur instint, sinó que és també cultura, perquè el veritable caçador és igualment un coneixedor de la natura (Dalla, 1996: 67-68); la passió deixa d'oposar-se a la natura per esdevenir un dels seus instruments. També coincideix amb Zulaika en atorgar una posició digna de respecte al gos (Dalla, 1996: 77).

Segons Dalla, el que l'ecologista (no caçador) busca a la natura no és tan diferent del que hi busca el caçador: el seu discurs parla d'un home renovat que penetra dins l'ecosistema i hi retroba una veritat que li havia estat amagada, una mena de veritat esotèrica (Dalla, 1996: 261). Tot i que empès per un esperit clarament anticinegètic, l'ecologista busca i evoca situacions substancialment semblants a les del caçador (Dalla, 1996: 267): la natura significa per a ell un indret on reparar i, si és possible, rectificar, la seva pròpia relació amb l'univers social.

SOCIOLOGIA I ANTROPOLOGIA AMBIENTAL

L'arribada a les lectures de sociologia ambiental va constituir un moment de caiguda d'alguns mites que s'havien considerat autèntics paradigmes; d'altra banda, també va suposar l'ampliació d'uns horitzons que fins al moment es trobaven limitats. Per tal d'establir una comparació, va ser com quan un excursionista porta una llarga estona pujant una muntanya sense veure res més que la vegetació que l'envolta i, de sobte, arriba a un coll des d'on es divisa una vasta panoràmica de les muntanyes del voltant. La cita següent fa patent en tots els seus àmbits la importància dels estudis que des de les ciències socials es puguin dur a terme relacionats amb el medi ambient:

Environmentalism, as he effectively demonstrates, goes well beyond questions of nature and even science; it incorporates issues of power, identity, representation, space and place, and the global and the local. It is not a coincidence that the defining and long-standing concern in anthropology with the relation between nature and culture is coming back to haunt the discipline with unsuspected force. (...) the question of what counts as nature, for whom, and with what consequences is one of the central questions of our epoch. (Escobar, 1999: 293)

Tots els autors consultats reivindiquen que, en un context de ràpida emergència de discursos relacionats amb la natura, les ciències socials no poden perdre la seva oportunitat de fer interessants aportacions a l'anàlisi de la representació del medi. El mateix Kay Milton centra gran part del seu llibre *Environmentalism and Cultural Theory: Exploring the role of anthropology in environmental discourse* (1996) en demostrar que els antropòlegs poden fer una contribució distintiva al discurs ambiental. Segons ell (1996: 23), d'una banda, el coneixement generat pels antropòlegs en relació a la diversitat de la cultura humana pot resultar molt important a l'hora d'abordar els problemes mediambientals i, d'altra banda, els antropòlegs estan en condicions

d'utilitzar la seva aproximació distintiva als estudis ambientals com a fenòmens culturals i contribuir al propi desenvolupament del pensament mediambiental.

Tal com assenyala Barbault (2000: 172), l'ecologia ha esdevingut (i esdevindrà encara més) un element essencial de la cultura del ciutadà del segle XX. L'ecologia no oposa l'home a la natura sinó que demostra que l'espècie humana participa del seu entorn, en depèn i n'adquireix responsabilitat.

D'acord amb Little (1999: 254), si bé el terme "medi ambient" (*environment* en anglès) és utilitzat sovint com a sinònim de natura, en realitat "medi ambient" inclou també uns matisos culturals i biofísics que no presenta el primer terme; en aquest context, *environmentalism* es referiria a la relació entre els grups humans i el medi ambient. El màxim exponent de territoris humans i naturals alhora el constitueixen els parcs naturals, les reserves biològiques i espais protegits similars (Little, 1999: 268). També Florence Rudolf (1998: 79) assenyala aquest component social del terme de medi ambient, el qual s'imposa en la mesura que designa millor que el concepte de natura un medi on les societats s'insereixen d'una certa manera, de manera que pensar sobre aquesta intersecció és obrir-se a una reflexió sobre la consistència del món.

De la mateixa manera, Charles (2000: 18) ens parla del medi ambient com un terme que no designa tant un objecte o un univers particular sinó una operació que estableix una relació entre un subjecte-actor i un univers; de fet, aquest autor (2000: 21) va més enllà i fa esment de les representacions socials com a elements constitutius del medi ambient. Igualment, Klaus Eder (2000: 191) assenyala que una anàlisi de les cultures del medi ambient està obligada a desenvolupar-se sobre dos nivells: el de la mateixa realitat (en el món material de les coses) i el de la realitat del discurs o la construcció col·lectiva de les imatges.

La primera premissa¹⁴ que va ser enderrocada a través de les lectures de sociologia i antropologia ambiental va ser la d'una dicotomia entre natura i cultura, ja que ben aviat es va constatar que era impossible considerar la societat com una entitat diferent de la natura i a la inversa, fet que ja s'havia pogut intuir a partir de la lectura de *Símbolos naturales* de Mary Douglas. Per aquest motiu, el mateix títol previst de la tesi, que es basava precisament en aquesta oposició, va haver de ser abandonat a la recerca d'un títol més representatiu. Recapitulant, doncs, el medi ambient també ha de ser objecte d'estudi de la sociologia i l'antropologia, i cal trencar amb aquella vella divisió entre natura i cultura que ni és universal ni respon a la realitat, ja que la societat no només viu de la natura sinó que forma part d'ella (Aledo i Domínguez, 2001: 29-32).

D'acord amb Rudolf (1998: 10), a partir del moment en què el medi ambient és observat com un element al voltant del qual hi pot haver creació de societat, la qüestió no afecta únicament a la natura que cal conservar o protegir sinó també a la mateixa constitució de la societat. Per a aquest autor, les teories que prenen la natura com a punt de partida per a l'anàlisi de la societat serien la millor pista per a comprendre la qüestió natural a la nostra època. La mateixa descripció etnogràfica i l'anàlisi de les múltiples relacions

¹⁴ De fet, segons Headland (1997: 605), l'arribada de l'antropologia ecològica va suposar l'atac de moltíssims mites que havien format part de l'antropologia clàssica durant dècades: el mite del noble salvatge que preserva la natura, la idealització dels anomenats primitius, la creença en l'abundància d'aliments silvestres, el mateix neofuncionalisme, etc.

entre els elements humans i físics ens pot servir per relativitzar els conceptes de natura i cultura (Little, 1999: 270).

Aquesta dualitat entre natura i cultura havia constituït la base de gran part del pensament científic durant segles i, a banda de fortes implicacions metodològiques i epistemològiques, en presenta també d'institucionals (Little, 1999: 257). Durant molts anys, el medi ambient, en tant que objecte privilegiat de les ciències físiques i biològiques, havia estat rebutjat per les ciències socials (Kalahora, 2000: 210); havia estat deixat de banda en l'estudi de les representacions socials, i la sociologia s'havia basat en la relació entre els humans i no pas entre els humans i els no humans. Segons Descola (2000: 60) i Aledo (2001: 149-50), l'origen de la separació entre natura i cultura es trobaria al segle XVII, moment en què es desenvolupa una ciència que les separa i que converteix les coses naturals en simples objectes, fet que permet aspirar a un coneixement, control i domini de la natura, la qual queda a disposició de l'home. Es tractaria, doncs, del primer pas de cara a l'objectiu de controlar la natura. Aquesta voluntat de control s'estructuraria, tal com assenyalen Ríos, Galanes i Aledo (2001: 167), en tres eixos principals:

- La natura és susceptible de ser sotmesa a una ordenació jeràrquica en el punt superior de la qual es trobaria l'home.
- La satisfacció de moltes de les necessitats humanes pot ser assolida mitjançant l'explotació de la natura, que és contemplada com un objecte destinat a aconseguir els resultats demanats.
- La natura és il·limitada i, per tant, el seu aprofitament també ho és. La constatació de la falsedat d'aquesta darrera premissa obliga a buscar un equilibri entre les necessitats humanes i la capacitat de l'ecosistema.

Descola (2000: 62) explica que, per exemple, a l'època clàssica no existia aquesta oposició entre natura i societat i que, de la mateixa manera, a l'època actual trobem nombrosos pobles, com els indis Achuar de l'Amazonia equatoriana, que no comparteixen aquesta cosmologia, de manera que pretendre afrontar el seu estudi prenent com a base l'esmentada dualitat constitueix un greu error. Totes les societats admeten l'existència de petits bocins de natura, i només l'Occident modern dona una funció restrictiva a l'oposició entre natura i societat, de manera que és necessari escapar a l'etnocentrisme d'aquesta dicotomia i també a la visió de la natura com a element passiu per a afrontar l'estudi d'altres societats (Descola, 2000: 66 i 78).

Aquest fet ens obliga a afrontar l'estudi de les temàtiques mediambientals amb una pluridisciplinarietat, ja que són moltes les disciplines que convergeixen en l'estudi d'uns mateixos fets. Com veurem més endavant, no ens vàrem poder estar de fer una incursió en el marc teòric de la nova cultura de l'aigua, integrada bàsicament per científics pertanyents al món de les anomenades ciències naturals. L'esmentat enfocament pluridisciplinar el reivindiquen també Sanz i Sánchez (1998: 3), ja que la nova situació de la ciència mediambiental implica tot un repte a l'hora d'establir metodologies d'aproximació. Igualment, Kottak (1999: 25) ens adverteix que el món s'està convertint cada cop en més complex i que això requereix nous mètodes per estudiar aquesta complexitat.

De la mateixa manera, Brosius (1999: 280) fa esment de la necessitat de transdisciplinarietat; evidentment, els discursos sobre el medi ambient no es troben descontextualitzats sinó que mantenen estrets llaços amb altres elements com el gènere,

la justícia social o el desenvolupament (Brosius, 1999: 284). També Milton (1996: 4) assenyala que allò que en un principi podria considerar-se un problema de natura, es converteix progressivament en un problema de tecnologia, gestió dels recursos, salut, economia, política internacional o ideologia.

Les lectures sobre sociologia i antropologia ambiental també van servir per adonar-se de la perversió del que s'anomena mite del "noble salvatge ecologista" (Little, 1991: 271; Aledo, 2001: 103 i 150) ja que, de fet, es coneixen casos d'autèntiques calamitats ecològiques motivades per cultures preindustrials. En molts casos, es tracta d'una construcció promoguda pel moviment ambiental i pels moviments indigenistes que té com a objectiu que la resta del món percebi de forma positiva a aquests col·lectius. De fet, en el nostre treball constatarem com la sobrepesca que, segons molts indicis, va ser un dels motius determinants de la desaparició de la saboga al riu Ebre, es va produir en èpoques anteriors al segle XX i que, en realitat, les sabogues ja havien començat a disminuir com a mínim al segle XIX si no abans.

Aquesta línia de lectures també ens va fer adonar d'un fet del qual ja sospitàvem; ens estem referint a la perversió del concepte de progrés, que sovint es converteix en un mite que postula un model de civilització totalment insostenible amb el medi ambient (Aledo i Domínguez, 2001: 15 i 17). Sanz i Sánchez (1998: 8) assenyalen que el pensament filosòfic i econòmic ha consolidat una idea d'evolució i de progrés fonamentada en la major capacitat per alterar i dominar la natura i per assolir els nivells més alts de consum material.

Es demostra que el domini humà sobre la natura no deixava de ser una il·lusió ben perillosa; aquest paradigma de progrés el que fa és crear una insostenibilitat ambiental però també social que acaba sent un nou exemple de l'estreta relació entre natura i cultura que ens obliga a estudiar-les conjuntament. La mateixa idea de desenvolupament, que no deixava de ser un projecte occidental de canvi demogràfic, econòmic, social, polític i cultural per aplicar als països del Tercer Món ha acabat convertit en un fracàs ja que, després de dècades d'intentar-lo aplicar, s'ha demostrat que no funcionava (Aledo, 2001: 122). Precisament la constatació de l'esmentada crisi ha estat la que ha motivat l'interès per l'estudi d'aquest tipus de temes: l'optimisme de fa només cinquanta anys contrasta amb l'escepticisme i pessimisme actuals amb què molta gent percep la ciència i la tecnologia (Aledo, 2001: 113). Segons Lionel Charles (2000: 14), la preocupació pel medi ambient es troba estretament lligada als processos de secularització que han afectat l'Occident, ja que s'ha passat d'una natura que es percebia com a profundament submissa a l'home a través del desenvolupament tècnic, a una natura que s'ha de preservar, basant-se en raons al mateix temps religioses i estètiques.

Si bé teníem la impressió d'estar duent a terme un estudi de cas centrat en una àrea social molt determinada, els estudis de sociologia ambiental ens varen ajudar a comprendre el gran abast dels problemes mediambientals actuals, que acostumen a afectar una escala espacial i també temporal molt gran: bona mostra d'això n'és el mateix PHN, problemàtica que va transcendir l'escala local i va arribar a l'escala nacional i, fins i tot, a l'àmbit europeu. La degradació ambiental global es troba estretament lligada a la modernitat, perquè les necessitats del medi ambient han estat constantment subordinades a les necessitats de les institucions modernes com ara el capital, la burocràcia i el consum (Milton, 1996: 170). Malauradament, els grups més

desfavorits són els que generalment reben de forma més directa les conseqüències de la crisi del medi ambient o, millor dit, de la crisi socioambiental. D'acord amb Milton (1996: 13), si bé la globalització no deixa de ser un concepte ambigu i que ha rebut crítiques, és també un element que ha de ser explorat ja que desenvolupa un important paper en els assumptes ambientals.

A *Medio ambiente y sociedad*, Carmen Sanz i José Sánchez proposen un plantejament d'anàlisi dels problemes mediambientals d'una forma que pretenem aplicar al nostre cas:

(...) este planteamiento propone analizar los problemas medioambientales de la misma manera que los sociales, puesto que son originados en contextos y en condiciones sociales muy precisas y, a su vez, sufridos de manera diferente por los ciudadanos. Como cualquier otro problema social, pueden analizarse las circunstancias socio históricas en las que se generan así como los efectos que tienen sobre las desigualdades sociales. (Sanz i Sánchez, 1998: 4)

Aquests dos autors (1998: 32) també ens plantegen la possibilitat d'analitzar el conjunt de causes que provoquen processos de degradació ecològica i els efectes d'aquests sobre els desequilibris regionals i intraprovincials, així com sobre les desigualtats entre els diferents grups socials. Existeixen modificacions del medi ambient, com el mateix transvasament, que són aprovades en instàncies de govern nacionals que afecten a una altra població de forma negativa, la qual no té possibilitat de participar en els òrgans de decisió. De fet, les formes de socialitzar limiten la preservació ecològica als seus aspectes curatius, postergant indefinidament els aspectes realment preventius, que permetrien resoldre el problema des de la base i que estan estretament relacionats amb les desigualtats socials; en el context de les societats capitalistes avançades, el poder polític no ha plantejat mai que la degradació ecològica sigui conseqüència del sistema econòmic i social (Sanz i Sánchez, 1998: 144).

També aplicable al nostre cas, i sobretot a la lluita contra el PHN, Sanz i Sánchez (1998: 156) constaten que sovint l'ecologisme s'ha adscrit amb nacionalismes localistes que han acabat desplaçant l'interès fonamental del moviment ecologista, cosa que ha implicat convertir l'ecologisme en ideologia, aprofitant-se d'una problemàtica social com és la degradació ecològica. Beck (1998: 197) explica que, tant en el cas alemany com en el francès, el discurs ecologista té connotacions nacionalistes i implica també una construcció de "l'altre", ja que cadascuna de les dues cultures ha salvaguardat les seves metàfores específiques sobre el medi: el jardí a França i el bosc a Alemanya. Ara bé, més enllà, existeix el discurs transnacional, que constitueix un discurs europeu sobre el medi ambient i la cultura (Beck, 1998: 204-206), caracteritzat per una lògica instrumental, ja que l'ecologisme no pot escapar a la dialèctica homogeneïtzant de la modernitat.

D'altra banda, Sanz i Sánchez ens demostren la impossibilitat de separar el component social del biològic i la falsedat d'oposar la natura a l'home, i assenyalen que un dels objectius d'aquesta construcció seria la d'ocultar les causes socials que presenten molts problemes de degradació ecològica. Sovint, sobretot per part dels partits polítics, el debat es trasllada des del qüestionament de la responsabilitat política d'uns fets a la controvèrsia entre desenvolupament econòmic i medi ambient, que es converteix en irresoluble des dels termes a través dels quals es planteja (Sanz i Sánchez, 1998: 175).

Aquests autors (1998: 169) també reflexionen sobre les variacions que ha sofert el concepte de recurs en les darreres dècades: enfront els supòsits de l'economia clàssica, que no valorava elements naturals com l'aigua, l'aire o el medi biofísic en general, gradualment els esmentats elements estan adquirint un valor que es pot mesurar en termes econòmics.

Brosius (1999: 280) assenyala tres trets de l'actual antropologia interessada en el medi ambient que intentarem fer nostres i aplicar-los al llarg de la present tesi, ja que es tracta d'enfocaments útils: crítica a les imatges romàntiques i essencialitzades, èmfasi en la contestació i interès en la globalització i transnacionalització d'aquests moviments i discursos. Enllaçant amb el segon d'aquests trets, Kottak (1999: 25) també posa èmfasi en la posició d'implicació dels antropòlegs: davant els fets que s'analitzen, els científics socials no poden optar per una postura neutral, sinó que la nova antropologia ambiental ha d'intentar no només comprendre els processos sinó també buscar solucions a problemes com ara la degradació ambiental. En el nostre cas, per exemple, no optarem per una posició neutral respecte al PHN sinó que ens hi manifestarem clarament en contra per considerar que existeixen molts arguments que ens empenyen a posar-nos d'aquesta banda.

Un dels elements en què insisteix Brosius (1999: 281) és que s'ha de fer front a l'estudi dels nous discursos i, més concretament, de les construccions que es duen a terme de l'espai i que ell anomena *topologies*. Tim Ingold (1996: 119) també ens adverteix del fet que la natura és construïda socialment i, més concretament, fa èmfasi en la paradoxa que això suposa: d'una banda, la natura és el producte d'un procés de construcció però, d'altra banda, és la seva precondition, és a dir, l'existència de la natura és la base sobre la qual se sustenta aquesta construcció social. El concepte de natura és un element altament intencional sobre el qual es basa la ciència occidental i el mateix estudi dels fenòmens naturals.

Brosius (1999: 286) constata la necessitat de comprendre la relació entre els mitjans de comunicació, els discursos ambientals i la política ambiental; de fet, la relació entre aquests tres eixos estructurarà la darrera part de la nostra tesi. També Milton (1996: 170-171) assenyala que els missatges mediambientals són comunicats a través de la televisió, els llibres i les revistes de forma que es difonen per tot el món; a més, individus i grups afectats per problemes d'aquest tipus es troben en contacte mitjançant telèfon, correus electrònics o altres formes de comunicació electrònica.

Pel que fa al coneixement del medi, Klaus Eder (1996: 36-37) distingeix entre el coneixement quotidià (*everyday knowledge*), el coneixement professional i el coneixement teòric. El primer d'ells forma part de la interacció del dia a dia amb la natura; el segon, més especialitzat, sovint es troba institucionalitzat i necessita ser controlat en menor o major mesura per algun tipus de ritual. Finalment, el coneixement teòric no es troba restringit a les modernes societats sinó que també és present, per exemple, en alguns sistemes cognitius africans. Aquests són també, a grans trets, els tres tipus de coneixement relacionats amb el riu Ebre que constatarem al llarg de la present tesi.

ALTRES DISCIPLINES

Més enllà de les ciències socials, descobrim que des de les ciències naturals també s'han escrit textos amb una gran sensibilitat per la vessant cultural i que ens resulten d'utilitat a l'hora de definir l'enfocament del nostre estudi.

En primer lloc, hem de fer esment de *El libro del agua* de Klaus Lanz i Greenpeace España. Lanz ens presenta una visió del paper que ha desenvolupat l'aigua en les diferents societats, tant històriques com contemporànies i les percepcions que han comportat les diverses formes d'utilitzar-la. La perspectiva que se'ns ofereix és dura i fins i tot alarmant, ja que Lanz (1997: 141) parla de les ambicions perilloses que desperta l'aigua, especialment entre els polítics. D'altra banda, ens descobreix les negatives conseqüències que ha tingut la sobreexplotació de l'aigua, la seva contaminació, la construcció de grans embassaments... Malgrat tots aquests fets negatius, Lanz (1997: 252) ens transmet la idea d'un futur esperançador si es tenen en compte una sèrie de premisses bàsiques i s'actua en conseqüència, postulant una nova ètica de l'aigua basada en la concepció que l'ésser humà és només un dels beneficiaris i que tota l'aigua, en bon o mal estat, retorna a la natura. D'altra banda, aquest autor ens demostra que la majoria dels problemes hídrics actuals no tenen el seu origen en una escassetat crítica de l'aigua ni en fenòmens naturals inevitables, sinó que són conseqüència d'una inadequada i fins i tot irracional gestió de l'aigua.

En segon lloc, hem de parlar de dos llibres que estudien el cas concret del PHN des d'un punt de vista científic, aportant-nos dades contrastades sobre el projecte de PHN que més endavant estudiarem però també sobre els antecedents històrics d'aquest assumpte, així com aprofundint sobre diferents aspectes de la relació entre les societats i l'aigua. Ens estem referint a *El Plan Hidrológico Nacional* de Pedro Arrojo i *Con el agua al cuello* de Josep Maria Franquet.

L'economista i Doctor en Ciències Físiques Pedro Arrojo ens explica de passada les visions regeneracionistes que veien en l'aigua la solució per a tots els problemes econòmics per a centrar-se després en l'anàlisi dels diferents projectes hidrològics de les darreres dècades i, especialment, de l'últim PHN. Després de descriure'ns totes les conseqüències negatives que tindria si es dugués a terme, ens presenta una sèrie d'alternatives coherents i ben raonades. Més enllà dels postulats teòrics, Arrojo (2003: 187) aposta per una nova ideologia que faci oblidar aquella antiga visió segons la qual els ecosistemes hídrics eren simples canals o dipòsits d'aigua destinada senzillament a ser un factor productiu ja que, en les seves mateixes paraules, l'aigua és "el alma azul de este planeta".

L'enginyer agrònom i Doctor en Ciències Econòmiques i Empresariales Josep M. Franquet ens presenta les seves teories des d'un punt de vista didàctic, en forma de resposta a 55 preguntes sobre el PHN. Igual que Arrojo, l'autor desmunta vells tòpics com ara el del desequilibri hídric. D'altra banda, Franquet demostra amb dades empíriques i contrastables que el PHN no seria viable perquè, entre d'altres coses, els cabals estimats d'aigua de l'Ebre són exagerats i els costos de transvasar l'aigua segurament serien superiors als de potabilitzar aigua del mar. D'acord amb Franquet (2001: 154), un correcte pla hidrològic no pot estar enfocat a l'increment de l'oferta d'aquest recurs sinó a la regulació i a la gestió de la demanda.

En tercer lloc, les diferents publicacions que es poden incloure dins la Nova Cultura de l'Aigua són les que ens han aportat una major riquesa conceptual i d'enfocament de cara al nostre objecte d'estudi. L'arribada a aquesta línia de lectures va suposar una gran troballa, gairebé equiparable a la descoberta de la sociologia ambiental, ja que en aquests textos, malgrat que els autors procedeixen generalment de les ciències naturals, s'hi detecta una gran sensibilitat, més pròpia de les ciències socials que de les naturals. La Nova Cultura de l'Aigua sorgeix estretament lligada a l'associació d'afectats per les grans obres hidràuliques fetes dins del territori espanyol anomenada COAGRET, que es troba vinculada a Greenpeace. En aquesta línia de lectures, hem de fer esment de *La nueva cultura del agua en España, La gestión del agua en España y California, El Genal apresado y El delta del Ebro, un sistema amenazado*.

El delta del Ebro, un sistema amenazado és una obra conjunta de Carles Ibáñez, Narcís Prat, Antoni Canicio i Antoni Curcó, tots ells biòlegs de professió a excepció de Canicio, que és geòleg. Aquests autors, després de presentar-nos una acurada descripció dels valors ambientals del delta de l'Ebre i de la seva història, constaten les amenaces que pesen sobre el Delta, algunes de les quals ja estan actuant, a causa dels efectes d'una gestió hidràulica dirigida amb criteris economicistes i especulatius, ressaltant la repercussió social d'aquesta problemàtica. Per aquest motiu, lluny d'oferir-nos un estudi exclusivament ambiental, es presenta una perspectiva integrada com un sistema físic, ecològic i humà. De forma molt il·lustrativa, els autors parlen d'un període que comença als anys 60 del segle XX i que ells (1999: 47) anomenen "Del delta humanitzat al delta amenaçat", amenaçat per l'arribada dels grans embassaments, de l'agricultura intensiva i també per la pressió creixent de les activitats turístiques, la sobreexplotació dels recursos pesquers, la intensificació de la caça, etc. Els autors (1999: 60) es mostren en contra de construccions socials i estereotips com ara l'aigua entesa com a bandera del desenvolupament i com a recurs econòmic, i l'estratègia de la por a les inundacions per a legitimar la construcció d'embassaments.

A ***El Genal apresado. Agua y planificación: ¿desarrollo sostenible o crecimiento ilimitado?***, malgrat tractar-se d'un estudi de cas destinat a demostrar la no conveniència ni viabilitat de construir un embassament en aquest riu, s'hi estableixen també algunes bases sobre la gestió hidràulica a la conca mediterrània que són perfectament aplicables al nostre cas. Segons constaten M. Luisa Gómez et al. (1998: 36), les conques mediterrànies posen en contacte espais absolutament contraposats i sovint les zones de marginació queden ocultes sota un litoral dinàmic, desequilibri que queda perfectament exemplificat en la relació entre les Terres de l'Ebre i la zona turística massificada de la Costa Daurada. Els autors (1998: 183) arriben a parlar d'un marc d'hipocresia ambiental establert per les administracions públiques que té l'objectiu de fomentar la febre urbanística, la qual necessita abastir-se d'aigua, encara que això impliqui traslladar-la des de quilòmetres de distància.

També resulta de gran interès el concepte o la figura de "riu escènic" que introdueixen els autors (1998: 210) fonamentant-se en la protecció d'alguns rius que du a terme l'administració nord-americana basant-se en la seva qualitat paisatgística; es tracta de fer predominar el valor ambiental, el fet que es tracti d'un llegat històric, d'un espai on s'hi produeixin els processos ecològics bàsics... per sobre de consideracions econòmiques.

A ***La gestión del agua en España y California***, Arrojo y Naredo manifesten la mateixa voluntat que els seus col·legues de la Nova Cultura de l'Aigua de tenir en compte els problemes de l'aigua no només des d'una perspectiva ambiental o física sinó cultural. Tal com assenyalava l'autor del pròleg d'aquest llibre,

(...) sólo pueden comprenderse y explicarse estudiando el contexto cultural en el que surgen y se van configurando, contexto que es de carácter multidimensional (político, ético, económico, técnico, social) y que va a mostrar un conflicto entre diferentes lógicas o racionalidades que, expresa, entre otras cosas, un conflicto entre intereses y valores. (Aguilera, 1997: 7-8)

Califòrnia i Espanya són dues regions amb un marc climàtic similar però, si bé a la primera preval el valor ambiental i ecològic de l'aigua, a Espanya encara perdura un obsolet estructuralisme hidràulic que es remunta a dècades i, fins i tot, segles enrere. Tal com ja constatarem a través del treball de M. Luisa Gómez, a Califòrnia, una sèrie de rius que havien estat amenaçats per projectes de construcció de grans preses, han quedat protegits com a autèntics parcs naturals, garantint el cabal ecològic i creant-se un augment de sensibilitat i consciència ecològica entre la ciutadania californiana (Arrojo i Naredo, 1997: 70).

La nueva cultura del agua en España de F. Javier Martínez Gil és, dins d'aquest context teòric, el màxim exponent i també un text carregat de sensibilitat social que sembla més escrit per un sociòleg o un antropòleg que no pas per un hidrogeòleg. Ja des d'un principi l'autor ens desperta el nostre interès advertint-nos sobre l'enorme valor –no en un sentit econòmic– de l'aigua:

El agua dulce es un recurso grandioso, excepcional: es el gran tesoro de la Tierra. Por sus funciones de naturaleza, por sus prestaciones al ser humano, por sus connotaciones simbólicas, estéticas, lúdicas y emocionales en nada puede ser comparada el agua a ningún otro recurso natural (...) Es patrimonio de la Naturaleza. A través de los ríos, el agua es también legado histórico y referente de identidad de gentes, pueblos y comarcas. Ver fluir el agua es un valor en sí mismo, y en todas las culturas y religiones el agua ha sido símbolo por antonomasia de pureza y fertilidad, cargada siempre de una rica significación teológica. (Martínez Gil, 1997: 19)

Això sí, aquest mateix autor ens adverteix dels poderosos interessos econòmics que desperta l'aigua i que donen peu a cobdícies, passions i enfrontaments. D'altra banda, Martínez Gil (1997: 25-28) recapitula el paper que ha desenvolupat l'aigua en la història (objecte de contemplació, poder purificador i vinculat a la religió, agent terapèutic, potencial lúdic, etc.), posant especial èmfasi en el fet que els rius constitueixen una referència d'identitat històrica, ja que són un llegat històric i cultural. Per tant, l'aigua hauria de ser gestionada buscant també aquesta utilitat social dels rius, intentant preservar-la com qualsevol altre element de patrimoni històric o monumental. La gestió de l'aigua, doncs, necessita una concepció humanística que vagi molt més enllà de l'economia: cal una nova ètica de l'aigua, una nova cultura de l'aigua.

Martínez Gil denuncia la degradació que han patit els rius en les darreres dècades, que ha motivat l'expulsió dels antics usuaris del medi fluvial i, evidentment, ens demostra el caràcter equivocat de molts tòpics com el fet que els rius aboquen inútilment les seves aigües al mar, que sense aigua no hi ha possibilitat de desenvolupament, que és necessària la solidaritat hídrica..., els quals són resultat d'una manipulació duta a terme de forma intencionada o poc responsable per part dels mitjans de comunicació i els polítics.

Finalment, compartint molts postulats amb els llibres emmarcats dins la nova cultura de l'aigua¹⁵, hem de parlar de *Agua, ¿mercancía o bien común?*, recull d'articles escrits per H. Rosenberger, R. Germinal, O. Ordiguer i M. Gavalrà. En aquesta obra, s'hi complementen els dos primers capítols de caire teòric amb els dos darrers, en els quals s'exposen dos casos concrets de lluites a causa de l'aigua. Seguint els mateixos postulats de la nova cultura de l'aigua, es descriu el procés de desposseïció dels valors simbòlics i socials de l'aigua per convertir-lo en un producte industrial que es ven i distribueix per canonades o envasat.

En aquest apartat, també hi hauríem d'incloure textos corresponents a altres disciplines, com ara la geografia i la història però que s'ocupen igualment de l'estudi d'algun riu i de la seva repercussió sobre el context humà immediat. Així, *Le Saint-Laurent. Grande porte de l'Amérique* ens presenta una visió d'aquest gran curs fluvial que serveix de porta d'entrada al continent nord-americà. En molta major mesura que l'Ebre, l'esmentat riu ha suposat històricament una gran via de comunicació i també un important obstacle, ja que la seva amplària feia que els ponts fossin de construcció complexa i, per tant, escassos; ja en el moment de la conquesta francesa del Canadà, el riu va suposar la via d'entrada dels nous pobladors i també l'eix dels assentaments: "il n'est donc pas exagéré de dire que dans une double dimension, historique et géographique, le Saint-Laurent est le coeur et le berceau de la nation québécoise d'aujourd'hui" (Lasserre, 1980: 93).

També igual que en el cas de l'Ebre, aquest riu ha atret turistes, adeptes a la navegació de plaer, gent interessada per l'observació de la natura, pescadors esportius, propietaris de segones residències... Ara bé, també igual que l'Ebre, l'aigua del Saint Laurent ha estat molt contaminada durant dècades, fet basat en una mena de mite segons el qual el riu tenia una gran facultat d'autodepuració (Lasserre, 1986: 657); no és fins a la dècada dels 60 que sorgeix la preocupació sobre aquest assumpte. Per això la pesca, que havia estat una activitat fonamental tant per als amerindis com per als habitants de la nova França, ha minvat considerablement a causa principalment de la contaminació i de la consegüent disminució de peix.

La Seine et Paris (1750-1850). Pratiques, aménagements, représentations és una tesi doctoral que s'ocupa de l'anàlisi de la relació de la població de París amb el Sena des d'una perspectiva històrica. La seva autora, Isabelle Backouche constata que cap a la primera meitat del segle XIX es produeix una ruptura entre el destí del riu i la lògica urbana, que obeeix a una visió que redueix el paper del riu a una funció de mitjà de comunicació, mentre que desapareixen tots els usos que implicaven que el riu fos utilitzat per una gran quantitat de parisencs i que el convertien en un espai de trobada privilegiat; el Sena es transforma en "un fleuve étranger á la ville". Encara que l'estudi de Backouche correspongui a una època històrica anterior a la nostra investigació, aquest procés es va avançar a França respecte al nostre cas i, per tant, el fenomen troba grans paral·lelismes amb l'oblit experimentat pel riu Ebre a la segona meitat del segle XX. També en aquest cas, els projectes urbanístics i la voluntat d'evitar els danys de les crescudes són els dos principals factors que allunyen el riu de la població.

¹⁵ De fet, Ramón Germinal (2003: 184) fa referència directa a la nova cultura de l'aigua.

INTRODUCCIÓ

Els usos del riu Sena, sobre els quals no entrarem en detalls, sorprenen per la seva gran similitud amb l'Ebre (navegació, pesca, banys, aprofitaments domèstics, usos lúdics, etc.), tot i que amb algunes variacions; així, per exemple, el Sena era un lloc escollit pel poder per dur-hi a terme grans celebracions mostra del seu prestigi, com ara focs artificials.

UNIVERSITAT ROVIRA I VIRGILI
"LO RIU ÉS VIDA": PERCEPCIONS ANTROPOLÒGIQUES DE L'EBRE CATALÀ
Montserrat Boquera Margalef
ISBN: 978-84-691-8093-8 /D.L.:T2053-2008

PRIMERA PART

UNIVERSITAT ROVIRA I VIRGILI
"LO RIU ÉS VIDA": PERCEPCIONS ANTROPOLÒGIQUES DE L'EBRE CATALÀ
Montserrat Boquera Margalef
ISBN: 978-84-691-8093-8 /D.L.:T2053-2008

LA NAVEGACIÓ FLUVIAL

Fins a la primera meitat del segle XX, el riu constituïa una via de comunicació molt més eficaç que els camins terrestres. Perquè ens fem una idea, a mitjan segle XIX, Tortosa no tenia altra comunicació amb Falset que un camí de ferradura que passava per Tivenys; la distància entre Tortosa i aquesta darrera població es recorria en unes tres hores (Bayerri, 1959, vol. VIII: 889). Com a cas encara més extrem, el 1904 l'Ajuntament de Benifallet adreçava una instància a la Diputació Provincial sol·licitant la construcció d'una carretera que els unís amb Tivenys; al·legaven que per a les importacions i exportacions només comptaven amb un camí de ferradura i la navegació fluvial (Diario de Tortosa, 3 desembre 1904, núm. 6.945). De fet, la carretera no arribà a Benifallet fins el 1917. En aquestes circumstàncies, llaüts i rais constituïen una opció ràpida de transport de mercaderies. Ja moltíssims segles abans, cartaginesos, romans i musulmans van arribar amb les seves naus fins ben a l'interior de la Península: fins a Saragossa, i sembla que fins a Logronyo.

ELS RAIS

Els rais, anomenats a les Terres de l'Ebre "aumedines" o "aumadies", baixaven troncs des de les capçaleres pirinenques. L'època de transport era entre finals d'abril i finals de juny, aprofitant el moment del desgel. El record de la població autòctona sobre les aumedines és més aviat diluït perquè hem de tenir en compte que, en primer lloc, a l'època que pot abraçar la memòria dels informants, aquest tipus de transport ja era molt escàs; i, en segon lloc, no sembla que els raiers es relacionessin gaire amb la població local.

Els informants de més edat ens en parlen, però sense entrar en detalls:

I allavons també passaven aumedines. Posaven los fustos tots apegats i..., i es fotien ells damunt; allí vivien i allí minjaven, au! (...) Parar, no podien parar hasta Tortosa, allí a la serra de Nicolau (...) No tenien paradero a cap puesto. L'aumedina no podia parar més que al puesto que ha de parar¹⁶ (...) Era tot un munt de fustos apegats, fustes de molta importància. Dels boscos estos de per aquí dalt de Huesca, avets. (Benito Piñol, Xerta, 20/7/1998)

La fusta que tenim al poble, a la casa del poble que mos van prendre la fusta i tot, quan va acabar la guerra la van tinger de baixar en lo rai (...) A mi m'agradava molt quan érem jovenetes de vore sortir (de la resclosa de Xerta) les... Les aumedines ne diem natros (...) I anaven dos hòmens dalt, un davant i l'atre detràs, i avall! (Teresa Carles, Tivenys, 24/3/1998)

L'aumadia baixaen fusta. Esta casa d'aquí del costat (...) I van fer la casa d'esta fusta i la van baixar verda, i ara ha fet moiment (...) Pues baixaen la fusta i hi havien les aumadies lligadetes, tal com les baixaen, i hi havie potser quatre o cinc hòmens; hi anaen i portaen los remes. (Teresa Aguilar, Ribarroja, 7/7/1999)

¹⁶ Per més que vam insistir, no vam aconseguir aclarir res més sobre aquesta afirmació. Suposem que es refereix al fet que tenien un itinerari establert i que Xerta no formava part de les poblacions on solien aturar-se.

Tal com ens explica un antic rescloser, per a travessar la resclosa de Xerta havien de desmuntar els rais:

Pues bueno, aubriem una porta i allavons entraven... I si era massa ampla pues no podia passar; què feien? La partien de dalt a baix i l'entraven dins (...) Antes d'entrar a l'enclusa la partien. Entraven una peça i después l'atre. Allavons quan sortien la tornaven a lligar, que ja portaven ells... Ja portaven ells uns lligams, i riu avall. (Joan Peguerols, Roquetes, 29/7/1998)

A través de la premsa local també trobem algunes (escasses) referències als rais, que contrasten amb l'elevat nombre de notícies referides a llaüts:

Aprovechando el gran caudal de aguas del Ebro, son muchas las almadias que, procedentes del Segre, han conducido importantes partidas de madera de los Pirineos, destinada al comercio de esta ciudad, las que se hallan arrimadas á la márgen derecha. (Diario de Tortosa, 21 abril 1904, núm. 6.762)

A Tortosa existien diverses indústries que treballaven amb aquests troncs. Hom diu que els troncs milloraven durant el viatge fluvial perquè, en estar en remull, absorbien aigua i expulsaven la saba, de manera que això afavoria el treball posterior i evitava que després la fusta es corqués. De totes maneres, els llaüts constituïen millor opció quan la fusta es transportava des d'algun lloc més proper:

Con destino á las fábricas de aserrar, han bajado varios laudes con cargamento de madera de álamo blanco ("aube"), de los pueblos ribereños del Bajo Aragón. (Diario de Tortosa, 4 març 1902, núm. 6.151)

Igual que veurem ampliat en el cas dels llaüters, l'ofici de raier exigia tot un ric corpus de coneixements sobre el medi: per a ells, el riu constituïa un itinerari de signes i senyals, un circuit d'episodis viscuts que es transmetien a través de les generacions (Iniesta, Villaró i Feixa, 1997: 34-35). Com que és una activitat que no afectava directament la població ebrenca i, tenint en compte que els raiers provenien d'indrets llunyans, no entrarem en més detalls.

El juny de 1999, diversos membres de la Asociación de Navateros del Valle de Sobrarbe, pretextant el cinquantè aniversari¹⁷ de la darrera baixada per l'Ebre (1949), van construir una aumedina i van fer el trajecte Xerta-Tortosa. Alguns dels integrants de l'expedició eren experts "navateros" i el descens va servir perquè molts espectadors recordessin amb nostàlgia vivències del seu passat.

Des de fa una colla d'anys, a la Pobla de Segur se celebra anualment la Diada dels Raiers, en què també es construeix un rai i es fa un breu recorregut. El 2001 va servir per a apropar el Pirineu i les Terres de l'Ebre: es va concedir la Ganxa d'Or als Amics i Amigues de l'Ebre de Tortosa.

ELS LLAÜTS

Els llaüts¹⁸ eren les veritables "estrelles" del riu, embarcacions de poc calat i limitades dimensions, adaptades perfectament a la morfologia fluvial. La seva capacitat solia

¹⁷ Els raiers del Pallars van deixar de baixar unes dècades abans perquè la construcció dels embassaments de Talarn i Camarasa els ho va impedir.

¹⁸ Per facilitar-ne la pronunciació, la majoria de la gent diu "llagut".

oscil·lar entre les vint i les trenta tones, tot i que n'havien arribat a existir de setanta tones¹⁹, i també de petits, de menys de deu tones. Riu avall, el llaüt baixava empès per la mateixa força del corrent; però riu amunt les coses es complicaven: si no hi havia vent favorable i no es podien estendre les veles, s'havia de recórrer a la sirga. La sirga consistia a estirar el llaüt des de la vora a partir d'una corda que sortia de l'extrem de l'arbre²⁰: si bé antigament s'havia fet amb força humana, a principis del segle XX (cap a 1914) es va substituir per la força d'animals de tir. La tripulació del llaüt estava composta per un patró i entre tres i cinc peons (inclòs el "matxero", que s'encarregava de l'animal).

Els noms de les embarcacions solien ser de caire religiós²¹: *Sant Antoni, Sant Josep, Sant Miquel, Cardenal...* També n'hi havia amb nom de dona: *Claire*²², *Marijuana*²³, *Elena...* A l'època de la República, proliferaren els noms polítics: *Democràcia, Liberal, República...* De fet, sembla que la pressió ideològica de la guerra civil obligà més d'un propietari a eliminar el "Sant" de la seva embarcació. I, més enllà dels noms típics, en trobem d'altres que reflecteixen els gustos i, fins i tot, les extravagàncies dels seus amos: *Sol, Terra, Lluna, Isaac Peral, Monturiol, Rata, Gallo...* Tot i tractar-se d'un fragment d'una novel·la, el següent text de Moncada ens il·lustra molt bé el canvi de denominació dels llaüts per motius polítics:

A conseqüència dels canvis comportats per la guerra i la col·lectivització de les mines, Júpiter va transformar-se en Lenin, Mart en Llibertat i sobre les lletres de Neptú cobertes amb una mà insuficient de blanc, un calafat entusiasta però maldestre pintà amb vermell el nom de Carles Marx. (...) esvanida l'etapa fugissera com a Carles Marx, el vell Neptú es deia Verge del Carme, nom força més ajustat que no pas els anteriors als vents que bufaven al riu arran de la victòria franquista. (Moncada, 1997: 225 i 228)

Els llaüts transportaven de tot; però, en els darrers temps, el tràfic es limitava gairebé exclusivament al lignit de les mines de Faió i Mequinensa, i al guix i ciment de les fàbriques de Benifallet. De fet, en aquests últims moments, eren diverses les tripulacions de llaüts que, procedents de poblacions d'aigües avall, havien d'anar a guanyar-se la vida a Mequinensa o Faió.

Gràcies a la premsa local, sabem que, a principis de segle, procedents del Delta, a Tortosa hi arribaven moltíssimes embarcacions carregades d'arròs. Igualment, sabem que, d'aigües amunt, baixaven olives i oli²⁴, garrofes, fusta, maons, lignit, guix, ciment,

¹⁹ Com a llaüt de setanta tones, destaquem el mític *Carabassó*, que portava carbó de Faió a Flix.

²⁰ Aquesta tècnica era universal en la navegació fluvial abans de l'aparició del vapor; al Roine, per exemple, els animals de tir eren fonamentalment cavalls (Faucher, 1963: 188).

²¹ En el passat, sembla que el predomini de noms religiosos era superior. Així, tots els llaüts que localitza Vinaixa (1993: 109-114) a finals del segle XVIII a Flix porten noms de sants o de verges.

²² Desconeixem la causa que va empènyer els amos a batejar el llaüt amb un nom francès. El graciós del cas és que els llaüters que parlen d'aquesta embarcació s'hi refereixen amb la pronunciació catalana "klaire", mai "kler".

²³ El primer propietari d'aquest llaüt tenia dos filles, una es deia Maria i l'altra Juana; per a evitar conflictes, va fusionar els dos noms.

²⁴ Tortosa centrava l'exportació d'oli, no només el que arribava per via fluvial, sinó també el que venia per terra procedent de l'Aragó i la zona de la Terra Alta. Des d'allí es transportava per ferrocarril fins a Barcelona i es derivava cap a destins ben llunyans (ultramar). Diverses famílies riques de Tortosa i Xerta mantenien relacions comercials amb Amèrica Llatina i, a principis de segle, no eren estranys els viatges de negocis que implicaven creuar l'Atlàntic.

Pel que ens van explicar a Xerta, des d'aquesta població s'havien arribat a baixar bocois d'oli surant sobre l'aigua fins a Tortosa, anant-los guiant amb una barca.

adob animal, vi, ametlles, llenya, palla... Els llaüts havien arribat a transportar cadàvers cap a la població on havien de rebre sepultura. Molt més normal era el tràfic de persones; funcionaven com una mena de cotxe de línia per a anar a Tortosa o a altres poblacions i els utilitzaven pagesos, seminaristes, comerciants, estudiants, capellans... Un cas anecdòtic que va aparèixer a la premsa del 1905 va ser el d'una parella de "tórtolos", de quinze i setze anys, que es van escapar de les respectives llars; es van embarcar en un llaüt a Móra i van fer cap a Tortosa, on van ser detinguts.

Els llaüters feien en més d'una ocasió de "recaders", complint encàrrecs de la gent dels pobles. De fet, hi hagué alguns intents de línies regulars (Mequinensa-Tortosa, Ascó-Móra d'Ebre, Móra d'Ebre-Tortosa...), però no tingueren gaire continuïtat. Els ordinaris, d'unes sis tones, eren traginadors de queviures, una mena de mercats ambulants que congregaven la gent dels pobles vora el riu.

Els llaüts també servien per a arrossegar càrregues. El "rei de la Vall" era un pi enorme que estava situat al barranc del mateix nom, a Benifallet, fins que algú se'n va enamorar i va decidir utilitzar-lo com a biga. El va tallar i el va portar en carro fins el riu; des d'allí un llaüt el va arrossegar cap al poble. El transport es va fer de nit, perquè no ho veiessin "els civils"; d'això deu fer uns cinquanta o seixanta anys.

Hem de tenir en compte que l'època que nosaltres estem descrivint correspondria a la decadència de la navegació, de la qual cosa ja n'eren ben conscients a principis de segle. Malgrat tot, va ser una situació de decadència mantinguda que es va allargar ben bé seixanta anys:

Aunque la navegación por el Ebro ha perdido su antigua pujanza y actividad, á causa de los nuevos medios de locomoción, no obstante, en varios pueblos ribereños, se sostiene algo todavía, merced á varios productos agrícolas e industriales que ofrecen bastantes cargamentos á los laúdes que bajan á Tortosa, prestando muy buenos servicios al comercio. (Diario de Tortosa, 1 febrer 1904, núm. 6.700)

La imatge dels llaüts i els llaüters

La navegació amb llaüt és, de llarg, el més popular de tots els aprofitaments relacionats amb el riu Ebre. Contrastant amb la migradesa de producció escrita sobre la resta d'aprofitaments fluvials, els llaüts "han fet córrer rius de tinta"²⁵ (mai dit amb més propietat). La visió que solen oferir els autors d'aquests textos és una perspectiva romàntica i idealitzada, fins i tot mitificada, de la figura i l'ofici de llaüter. Els llaüters eren homes durs, colrats per la vida, que duïen a terme una feina difícil i perillosa, que tenien la possibilitat de veure món²⁶ ... Eren l'encarnació de la masculinitat i tenien fama

²⁵ Per exemple, Carmel Biarnès (Ascó), Josep Sánchez Cervelló i Francisco R. Visa (Flix), Gas i Moreno (Baix Ebre), J.R. Vinaixa o Àngel García (l'Ebre en general). Tots aquests textos són prou rigorosos, a excepció del llibre de Gas i Moreno, que és incoherent, desordenat i, de fet, no aporta res en absolut; com a exemple sorprenent, constatem que els autors copien literalment, sense especificar-ho, una colla de paràgrafs del llibre de Carreras Candi *La navegació al riu Ebre* (edició original de 1940), de forma que parlen en present dels llaüts, com si encara circulessin riu amunt i riu avall en el moment de l'edició del text (1999).

D'altra banda, una estratègia seguida per algun que altre autor és parafrasejar el text de Bladé (1970: 91-97) sobre els llaüters a *Els treballs i els dies d'un poble de l'Ebre català*.

²⁶ Fa només cent anys, viatjar fins a Tortosa es podia considerar un desplaçament llarg, que no tothom feia al llarg de la seva vida.

de malparlats i faldillers; els agradava la diversió i el joc²⁷. Els patrons, sobretot si eren hàbils en la navegació, es consideraven autèntiques autoritats i dignes de respecte; ells anaven pel món amb aires de capità²⁸. Podríem equiparar, doncs, els llaüters als “llops de mar”, als mariners que s'embarquen i realitzen viatges llargs, ja que els estereotips atribuïts són molt similars. A la dona del llaüter li corresponia el paper de patidora però soferta; sovint, sobretot si feia mal temps o el riu anava crescut, s'apropava a la vora per veure si tornava l'embarcació del seu marit.

A aquesta construcció social de la navegació fluvial en autèntic mite²⁹ no només hi han contribuït els textos escrits, sinó que també la població local ens parla dels llaüts en un to idealitzat i nostàlgic:

I lo bonic del riu este, que jo me'n recordo, era quan pujaven los llaüts en vela. Què bonic feia! (...) La vela quadrada i anaven a entrar a l'enclusa. Allí a l'enclusa havien de fer maniobra. (Salvador Beltran, Tivenys, 20/2/1997)

Deies: “Mira, ara pugen los llaguts!” I feia bonic, que pujaven un detrás de l'atre i, quan feia vent, pos ficaven les veles, en aquell arbre tan llarg, alt, i pujaven: Brrroooo! Brrroooo! A força del vent! (Josep Pedrola, Móra d'Ebre, 23/11/2000)

El mateix Artur Bladé, les obres del qual han transcendit més enllà de les Terres de l'Ebre, ens transmet una imatge plena de lirisme i melangia sobre els llaüts:

Agombolat per la cançó del riu (perquè el riu no para mai de cantar), enmig del refull, reflexat en l'aigua multicolor, la visió del llagut era, com diu la bona gent, més bonica que cap pintura... (Bladé, 1983: 22)

També els llaüters sembla que feien el que podien per a alimentar els diversos estereotips que se'ls atribuïen; són famoses les seves escridassades a les rentadores que trobaven a les vores del riu³⁰:

Ja mos ahucaven [fer crits a algú per riure-se'n o molestar-lo] los llaguters, ja. “Ala, xertanes! –mos dien. Que hau robat les estovalles de Sant Martí [patró de la població]!” “Lladrones!” –mos dien (...) “Calla, cotxino, què mos has de dir això a natros! Què ham de robar a Sant Martí gloriós!” I a vegades mos feien així per fer... en lo... (...) Allò que gira [suposem que es refereix al timó]. Mos venia una glopada d'aigua, que rentava una dona vella en natros al riu; li ve una glopada, li entra l'aigua pel pit, diu: “Ai, lo carnús! Que no veus que m'has banyat tota!” (Josefa Pegueroles, Xerta, 18/11/1998)

²⁷ També als navegants o “gens de rivièrre” de la Dordonya i la Garona se'ls atribuïen algunes de les característiques que hem esmentat aquí, tot i que des d'un punt de vista més aviat negatiu: eren jutjats com a turbulents, violents, tendents a l'agrupació i a les intrigues sedicioses (Cocula-Vaillières, 1982: 304).

²⁸ Bladé (1970: 95-96) ens enumera i justifica la majoria d'aquesta llista de tòpics.

²⁹ També Faucher es refereix als navegants com a persones envoltades d'una aurèola; segons ell, aquesta mitificació del Roine no es produeix en altres rius francesos:

Quelques millieurs (3.000 à 3.500, en 1811) tout au plus, auréolés du prestige de leur dure vie, de leurs départs, de leurs arrivées, de leurs longues absences, de dangers qu'ils avaient courus...

(...) Ainsi s'est crée une sorte de romantisme du fleuve, presque une mystique, dont se nourrissent ceux qui l'abordent et le fréquentent. Ni la Garonne, ni la Loire, ni la Seine n'ont jamais eu pareil prestige sentimental. (Faucher, 1963: 189-190)

³⁰ Idèntica actitud tenien els navegants del Roine amb les rentadores dels *bateaux-plates* de Lyon (Chabenat, 1996: 148).

En això dels llaüts disfrutàvem molt. Volíem arribar al dilluns per anar a rentar. Perquè xalàvem. Ells disfrutaven dient-mos... coses rares... Una mica descaradet, saps? "Au, que estau ben fresquetes!" –mos dien, que estàvem arromangades perquè rentàvem... (Teresa Aguilar, Riba-roja, 7/7/1999)

A vegades, anaven més enllà de les paraules. Així, per exemple, s'apropaven a la vora i, amb un rem o una barra, els prenien una peça de roba. Molt més descarada fou l'acció que localitzem en un judici de faltes de l'any 1880 a l'Arxiu de Xerta, segons el qual tres peons d'un llaüt de Tivenys van passar per davant de Xerta ensenyant "las partes pudentas". De totes maneres, els acusats van al·legar que s'havien hagut de treure la roba per baixar a l'aigua a impulsar l'embarcació, que se'ls havia encallat, i van ser absolts.

La seva aparença física sovint anava d'acord amb el seu caràcter:

(...) era un senyor fomit, alt, amb un bigot d'aquells a lo kàiser, que impactava, no? I aquest senyor li dien (...) Serafi de Torres. I... aquest senyor pues era patró de llaüt. I conta l'anècdota (no sé si és veritat o no) de que... quan va anar a la mili, pues: "Escolti, vostè, professió?" Eh, eh? "Capitán de barco!" Se va aixecar i es va quadrar, eh? I aquest senyor tenia (...) figura de capità de barco, no? (Josep Dematthey, Móra d'Ebre, 17/6/2000)

No cal dir que tothom està d'acord en què els llaüters eren malparlats: "Sí, alguna paraulota dolenta sí que hi havie, sí" (Joan Videllet, Benifallet, 10/6/2000); "Ai! Cagon l'hòstia i Déu... Allí sortie tot" (Agustí Cervelló, Riba-roja, 9/12/2000); "Ah, tenien mala paraula los llaguters, sí" (Josep Pedrola, Móra d'Ebre, 23/11/2000). I, evidentment, com a homes durs que eren, els agradava la beguda. Tal com diu Bladé (1970: 94), preferien "el vi espès, negre i de grau":

Psit, hi havia hòmens valents allavons, eh? (...) Hi havia hòmens que es bevien més de mig litro de vi cada minjada. Hòmens grossos i valents! Son iaio de la dona mateix que anaven antes quan estiraven en lo coll... Aquell home en mig litro de vi diu que no en tenia per a res. (Joan Videllet, Benifallet, 10/6/2000)

N'hi havie un que es die... No sé si es die Josep o com se die, que portave lo Cardellach (...) Aquell sempre anave trompa (...) No sé com s'ho fee per pujar i baixar. (Agustí Cervelló, Riba-roja, 9/12/2000)

Tant llaüters com no llaüters subratllen l'enorme duresa del treball³¹ dut a terme: s'havien de carregar grans pesos, es patia fred i calor, es treballaven moltíssimes hores, es passaven setmanes senceres fora de casa... Però els mateixos informants que enumeren aquesta llarga llista d'inconvenients, ens acaben parlant amb melangia dels temps passats i afegint que, si poguessin, tornarien a fer-ho. Vegem, primer, els inconvenients descrits per diverses persones de dins i de fora de l'ofici:

³¹ També els patrons del Roine que entrevista Chabenat (1996: 145-146) recalquen la dificultat del seu treball i es vanten de les pròpies habilitats, menyspreant els actuals sistemes de navegació, que ho fan tot més fàcil.

Els informants d'Adelina García igualment transmeten la idea de duresa del treball dels parcers en el passat; ella (1995: 153) ho resumeix en una sola frase, molt il·lustrativa: "Aquella vida no era vivir". Tot i que les persones entrevistades fan referència a allò que s'ha perdut del passat (el contacte directe amb els veïns, els emigrants que han hagut de marxar, el coneixement profund del treball...), ningú desitjaria tornar a viure com en el passat (García, 1995: 240). No s'aprecia, doncs, el doble discurs que trobem nosaltres en tots els informants.

INTRODUCCIÓ

Jo festejave en la dona, i sortíem del cine, que eren les dos allavons; allavons a cada poblet feien cine. I sortíem a les dos, i només dormia dos hores. Pom, mon pare em cridava... (...) I a lo millor agafaves un dia com avui [plou i fa vent]! Ni hi havien katiuskas, ni hi havien impermeables, ni hi havien jaques de pell, eh? No hi havia res (...) I treballant i caminant, allò se t'eixugave damunt! (Joan Videllet, Benifallet, 10/6/2000)

Era una faena molt pesada: mullat, fred, patir... (Joan Videllet, Benifallet, 10/6/2000)

Però ere..., ere molt cru. Hi havie vegades que marxàvem a les dos o les tres del dematí, en lluna. Aprofitaves la lluna, i el dia que... Lo dia que hi havie boira... (Agustí Cervelló, Riba-roja, 9/12/2000)

I el que feie ere lo fred. Si haguéssim tengut los anoracs estos que hi ha ara! Hauria sigut un rei, home! Però allà detràs en un jerseret així, que et pelaves de fred. (...) I no ere com ara, que encabat lo fred ere més rigurós! (Agustí Cervelló, Riba-roja, 9/12/2000)

(...) pues si la gent del riu era una gent molt senzilla i... feien... una classe d'ofici que els presoners s'haurien estimat més estar en un altre puesto que anant al riu. (Enric Fabregat, Miravet, 13/8/2000)

Sí, la temporada de debò es podia dir que estaven un mes sense venir a casa... El que feien els llaüters, la vida dels llaüters era minjar i dormir, minjar i dormir i treballar; això és lo que feien. (Francisco Mauri, Tivenys, 5/3/1996)

Sí, perquè era una vida molt... Lo iaio, era una vida molt dura, perquè tenia asma, i feia molts freds per la vora del riu. (Teresina Aparisi, Móra d'Ebre, 23/11/2000)

Però era un mal treball. Era un treballar..., d'hivern era un treball criminal. Havien de dormir al riu, vaia! Havien de dormir dins el llagut però... sempre dins l'aigua. I encabat moltes vegades s'estacaven al mig del riu i en ple hivern havien de baixar a..., a traure el llagut allí on s'encallava, comprens? (Benito Piñol, Xerta, 20/7/1998)

Lluís Perpinyà (1989: 249) recull una expressió emprada per la gent de la zona, "Aquest no ha estat llaguter" per a referir-se a aquelles persones que no saben el que és treballar dur i patir. Malgrat tot això, hi ha unanimitat d'arguments a l'hora de deixar ben clar que no els faria res tornar al riu:

Jo li haig de dir la veritat, si ara jo hagués de tornar al riu, jo hi aniria. Perquè, no sé, el portes a la sang i... tornaria al riu. (Enric Fabregat, Miravet, 13/8/2000)

I si ara em convingués tornar-hi, pues hi tornaria (...) Però ere molt..., molt pesat. Ja ho haig dit dos o tres vegades, que ere molt pesat. (Agustí Cervelló, Riba-roja, 9/12/2000)

I si ara a mi em diguessen..., i si ara a mi em diguessen: "Bueno, pues anem a formar..." Ara no ja, perquè ja estic jubilat. Però si ara a mi, deu o dotze, o catorze anys atrás, m'haguessen dit: "Se torna a formar, i s'ha d'anar a treballar!" Sense tapujos. Això és igual que un minero dalt d'Astúries: se'n moren, se'n maten; baix tancats, pobrets... I un pescador, què? O un mariner? Igual que això. Un mariner, si el traus de dins el mar, de pescar, què sap fer aquest home? (...) Estos mineros i estos pescadors, i tothom, lo qui està criat en una cosa... És una cosa que., totes les coses han d'agradar (...) I a mi això m'ha agradat molt. Això m'ha agradat molt a mi. I no ho sé si és que de petit ja..., de petit a casa sempre... Ho vaig viure això, dins de la família, com que ja tenia el iaio... Jo ja em criave... Jo ja arribave mon pare i ja anave a buscar el matxo... (Joan Videllet, Benifallet, 10/6/2000)

Destaquem els arguments emprats per Fabregat i Videllet: tots dos posen l'èmfasi en la transmissió hereditària de l'ofici, en el fet que és quelcom que, per una banda, es viu a l'ambient de casa i que, per altra, es porta a la sang³².

³² Aquest és el mateix cas dels navegants del Roine; tal com assenyala Faucher (1963: 189), calia ser fill o nét de navegant, pertànyer a una d'aquelles dinasties d'hommes rudes "qui avaient le fleuve dans le sang".

Quan hom intenta legitimar alguna cosa, la sang és un recurs fàcil que toca la fibra sensible i que serveix per explicar-ho tot fàcilment. És la natura (la sang), la que serveix per justificar un fet totalment cultural; a la nostra societat, les relacions de parentiu s'utilitzen per a explicar i representar la pertinença a altres grups molt més amplis que la família, arribant fins al nivell de la nació. D'acord amb Dolors Comas d'Argemir (1996: 8), els vincles de sang també serveixen per a marcar una continuïtat entre passat i present. No ens ha d'estranyar, doncs, que els llaüters sovint utilitzin aquest mateix argument per distingir la seva vocació de la dels peons no vinculats a cap família llaütera, aquells que no heretaven l'ofici i que solien dedicar-s'hi de forma més temporal (si podien, ho deixaven per una feina millor). Casualment, aquest col·lectiu no sembla que idealitzés tant l'ofici i, casualment també, eren els que rebien menys beneficis econòmics de l'activitat. El cert és que alguns llaüters mai arribaren a adaptar-se al riu³³:

Mon cosí esta xarla no l'haurie fet [es refereix a deixar-se entrevistar] (...) Diu que no en vol saber res més, ja (...) Mon cosí també va patir molt. Va ser més que una mina, vam passar. Va ser una vida dura. (Joan Videllet, Benifallet, 10/6/2000)

Lo pare después va plegar alego per a entrar a la Renfe, perquè allò no es podia aguantar, era... Era una vida molt pesada, era... (Teresina Aparisi, Móra d'Ebre, 23/11/2000)

Però jo conec gent que van marxar del riu perquè no van poguer resistir la faena. I es guanyaven més diners que al puesto que van anar a treballar. Però no van aguantar la faena, perquè era una faena molt dura. (Enric Fabregat, Miravet, 13/8/2000)

Això sí, tots els nostres informants coincideixen en què era un ofici ben pagat: "I después lo jornal, pues sí, lo jornal lo teniem pos guapet" (Agustí Cervelló, Riba-roja, 9/12/2000); "Home, també es guanyaven duros! Treballaven molt, però es guanyaven algun duro també els llaüters, eh?" (Josep Pedrola, Móra d'Ebre, 23/11/2000).

Alberich (2001: 66), en el seu estudi sobre els pescadors de Cambrils, detecta la mateixa visió dicotòmica del passat, tot i que en el seu cas varia segons les persones, és a dir, cadascun dels seus informants posa més èmfasi en un dels aspectes (el positiu o el negatiu). Recalquem que, en el nostre cas, aquesta dualitat discursiva ens apareix dins dels mateixos informants, la qual cosa ens desorienta. Per una banda, idealitzen l'ofici d'una manera gairebé desmesurada però, per l'altra, ens el descriuen com una de les pitjors feines que hi havia. L'explicació, formulada uns paràgrafs més amunt, segons la qual agradava més als que més diners hi guanyaven, no acaba de justificar tots els casos:

El discurs dels informants de Núria Alberich (2001: 144), pescadors de Cambrils, és exactament el mateix:

Tant el discurs entorn a la sang, la família i el naixement com el de *t'ha d'agradar, si no a la mar no hi vas* estan estretament lligats. La pesca és una professió que es porta a la sang, que et ve de família. És, per tant, un menester vocacional que, pel fet d'haver-hi nascut i crescut, com que es porta dins, agrada.

³³ Els informants de Chabenat ho justifiquen a través d'un procés de selecció natural, ja que no qualsevol pot ser patró; és una qüestió de lluita:

Riverain parmi les riverains et parmi les plus prestigieux, il fallait aussi en avoir l'aptitude; c'était un prestige qui se méritait. Tout le monde n'avait pas cette capacité à entretenir un tel rapport au fleuve. (...) le fleuve choisirait ceux qui seraient en mesure de l'affronter. Il était question d'un rapport de lutte avec lui. (Chabenat, 1996: 156)

per exemple, el darrer Aparisi, descendent de patrons llaüters i que, per tant, “portava l’ofici a la sang”, va decidir abandonar per anar a treballar a la Renfe. Tampoc ens serviria per a comprendre l’actitud del cosí de Joan Videllet, en situació similar a la seva, però amb una percepció tan diferent de l’ofici.

El dubte que ens queda és si és una idealització recent, producte d’aquella típica nostàlgia que se sent vers un passat perdut que mai tornarà; o si, quan els llaüters circulaven riu amunt i riu avall, hom els percebia ja amb admiració. Resulta més lògic inclinar-se per la primera opció; això explicaria perquè tendeixen a imposar els aspectes positius per sobre dels negatius, tendència que detectem també en altres àmbits quan els informants ens parlen del riu Ebre. Realment, és probable que l’ofici de llaüter s’hagi idealitzat precisament perquè ha desaparegut i que, en canvi, això no hagi succeït amb el de parcer, perquè la feina del camp encara existeix. De totes maneres, alguns textos antics reproduïxen una visió bastant idealitzada dels llaüts; així, per exemple, diversos poemes i també textos en prosa dels diaris locals i de *La Zuda* del primer quart del segle XX recorren a la descripció dels llaüts (les veles desplegadas, el soroll en desplaçar-se sobre l’aigua, els crits dels llaüters, el so del corn...) per a ressaltar el lirisme de l’entorn fluvial.

El rio Ebro cabrilleaba reflejando los primeros rayos del sol y en sus hasta entonces silenciosas orillas, oíase ya el monótono chapoteo del remo de las lanchas: preparaban los marineros ribereños las velas y jarcias de los laudes que más tarde al entrar la marinada habían de remontar su corriente hácia Tivenys, Benifallet, Mora y demás pueblos de la parte alta (...) (F. Pastor y Lluís a Diario de Tortosa, 13 agost 1903, núm. 6.561)

Però ni el factor econòmic ni el fet que es tracti d’un ofici desaparegut semblen factors determinants a l’hora de justificar la idealització de l’ofici. La clau radica, paradoxalment, en la duresa del treball que havien de suportar, element extremadament negatiu que acaba convertint-se en positiu, és a dir, és precisament el fet d’haver reeixit en aquest treball que els legitima com a persones capaces i dignes d’admiració³⁴.

Al cap i a la fi, d’acord amb Carlos Piña (1988: 136), el relat autobiogràfic és un discurs específic, de caràcter interpretatiu, que es defineix per “construir una imatge particular d’un mateix”; evidentment, aquest procés de reinterpretació de l’existència es du a terme a partir de l’actualitat, del present (Piña, 1988: 147). Això és el que fan els llaüters al llarg de les entrevistes, construir una imatge d’ells mateixos, la que volen oferir-nos; és per això que trobem aquest alt grau de valoracions i opinions, sovint sense demanar-les, malgrat que amb uns resultats finals extremadament semblants (tots ells ens acaben proporcionant una imatge personal molt similar).

A més de les valoracions directes, detectem la nostàlgia del passat en tot moment al llarg de les entrevistes: quan ens parlen de les relacions dins el grup, dels moments d’oci, de les bromes i competències entre tripulacions... i, fins i tot, dels àpats. Com a fet molt representatiu, destaquem que Joan Videllet té fotografies i pintures de llaüts a les parets del menjador, així com una panoràmica del riu Ebre. Encara més, ens confessa que les pel·lícules que li agraden són les de pirates i les de romans amb vaixells, perquè li recorden la seva època de llaüter. Els aliments que llavors es

³⁴ Seria el mateix que constata Sánchez Fernández (1992: 188) per als pescadors de Cudillero (Astúries), que idealitzen la imatge de l’home treballador, capaç d’enfrontar-se a situacions difícils: la resistència davant el treball i la valentia són tinguts en alta consideració, així com l’ideal d’esforç serveix per a satisfer l’amor propi del pescador.

consumien, avui dia solen tenir una valoració negativa però, en canvi, ells recalquen com de bons arribaven a ser:

Sempre acostumbràvem a fer bacallà en suc: bacallà, quatre carxofetes, un ovet... (...) Però què bones que eren, xec! [les freixures] Ben estofadetes, una fulla de llorer que hi posàvem, una cabeceta d'all, una picadeta... d'all i julivert i tot allò. (Joan Videllet, Benifallet, 10/6/2000)

Alguns dels episodis viscuts ens els expliquen amb particular èmfasi i emoció, amb els ulls espurnejant, i ens acaben posant la pell de gallina:

Pues natros davall Faió, una vegada –me'n recordaré sempre– durant vint minuts (mirats del rellotge del tio meu este) corriem tant com lo tren! Mira si corriem! Ojo, eh? Portàvem un canyó d'aigua davant així, eh? Lo *Marijuana*. (Joan Videllet, Benifallet, 10/6/2000)

Tot i que per escrit costa molt més fer-se'n càrrec que si és de viva veu, la idea que ens transmet és la d'un fet percebut com a memorable, descrit com a excepcional i irreplicable; és precisament aquesta excepcionalitat la que li confereix el valor que té.

L'exemple extrem de mitificació de la figura del llaüter l'encarna Enric Fabregat Ramos, de Miravet, que s'ha convertit en una autèntica estrella dels mitjans de comunicació comarcals i provincials (es deuen haver publicat desenes d'entrevistes i reportatges que el tenen com a protagonista); però la seva fama va més enllà, ja que ha arribat a sortir a TV3 i en algun llibre³⁵. Fabregat sembla un recurs fàcil per a qualsevol periodista que pretengui escriure alguna cosa sobre l'Ebre o sobre els llaüters.

I, realment, comparant-lo amb altres informants, no és precisament dels que poden parlar amb més propietat sobre l'ofici de llaüter. En primer lloc, només es va dedicar a aquesta feina durant dotze anys i, en segon lloc, no sembla que tingui uns coneixements excepcionals sobre el medi fluvial³⁶. En canvi, els periodistes no s'estan d'afirmar que és "el hombre que, según muchos, mejor conoce el río" (Maite Ruiz i Joaquim Torres a *Diari de Tarragona*, 22 octubre 2000).

La seva aparença, això sí, correspon a la d'un autèntic "llop de riu": curtit pel sol, pantalons arremangats fins la "pantorrilla", camiseta descolorida i caliquenyo a la boca. A l'hivern, complementa la indumentària amb una gorra decantada sobre el cap i una caçadora de cuir. Encara avui, com a activitat econòmica complementària, es dedica a passejar gent en la seva barca, la *Maria Cinta*, de forma probablement il·legal i cobrant quantitats gens menyspreables.

De fet, els miravetans, tradicionalment, han estat els que tenien fama de millors llaüters:

TA: Perquè esta gent sí que ho van viure [els de Miravet].

JP: Allò era lo centro, eren ells lo centro.

³⁵ Vegeu Xavier Garcia (1997: 130) a *Catalunya també té sud*, i Josep Gironès (1999: 81-87) a *Paratges d'encís i gent de bona mena*.

³⁶ No es pot comparar la riquesa d'informació que ofereix la transcripció de l'entrevista de Joan Videllet –posem per cas– amb la seva. He de reconèixer que la meua relació amb Fabregat va ser estranya: tot i que mai es va negar a parlar amb mi, m'anava donant llargues i em va obligar a fer diverses trucades i viatges a Miravet fins que em va concedir l'entrevista. No descarto que "m'amagués" informació: conscient de la importància que tothom li atorga, ha decidit escriure un llibre i pretén que algú li publiqui. Dóna la impressió que ja n'està cansat d'entrevistes i que vol el protagonisme total. No parava de repetir-me que en una entrevista ell només podia proporcionar pinzellades de la realitat, i que la història completa es trobaria al seu llibre.

TA: Eren gent molt forçada, aquella gent. I pujaven a fer les corregudes de les barques de festes, i les guanyaven sempre!

JP: Eren gent de riu, de riu.

TA: Allí és lo..., lo puesto d'esta gent, vaiga. (Teresina Aparisi i Josep Pedrola, Móra d'Ebre, 23/11/2000)

Fins i tot el cançoner posa de manifest aquest fet:

A Tivissa són festeros
a Móra són morellans
a Miravet són rieros
i a Ginestar hortolans. (Biamès i Cid, 1984: 237)

La consolidació definitiva de la imatge dels llaüters, molt més enllà d'aquestes terres, l'ha dut a terme Jesús Moncada. La seva novel·la més popular, titulada precisament *Camí de sirga*, ha estat traduïda a multitud d'idiomes: castellà, francès, portuguès, neerlandès, danès, anglès, suec, alemany, vietnamita... A banda de ser una obra literària de gran valor, constitueix una completa etnografia de la Mequinensa que va desaparèixer sota les aigües del pantà; evidentment, en aquesta societat els llaüters hi tenien un paper destacat.

En totes les seves obres ens apareixen, poc o molt, els llaüters: *La galeria de les estàtues*, *Històries de la mà esquerra*, *El cafè de la Granota* i *Calaveres atònites*. Els llaüters de Moncada són, més o menys, com els que ens han descrit els informants: valents, agosarats, tossuts, anticatòlics, republicans (rojos), malparlats, busca-raons (sempre estan barallant-se a cops de puny) i, evidentment, tenen èxit amb les dones. Existeixen, això sí, llaüters "fins" i autèntics sapastres. També igual com hem constatat nosaltres, l'ofici és quelcom que es transmet hereditàriament i que es porta a la sang: "L'oncle Gòdia venia de família de llaüters i s'havia criat per aquella ribera amb gent de l'ofici"; "Sa mare va parir-lo en la sama d'un llaüt" (Moncada, 1998: 44 i 52)³⁷.

A "Esborrany d'una treva", conte inclòs dins de *Calaveres atònites*, els mequinensans proposen a un bisbe, descendent d'una família de llaüters, que participi en una cursa de llaüts. Tot el text gira entorn de la transmissió hereditària de l'ofici (i també de la perícia al riu) i entorn de la importància de la legitimació d'aquest fet: el bisbe no pot faltar a "una prova on [la família] no havia faltat mai d'ençà que el món és món" (Moncada, 1999: 132).

A *Camí de sirga* ens ofereix un retrat detallat i realista d'Arquimedes Quintana, "el navegant més fi de l'Ebre". Aquest patró de llaüt, que havia participat a la batalla de Tetuan, serà l'encarregat d'ensinistrar en l'ofici a Robert Ibars (Nelson), fill d'un llaüter mort en un naufragi. De nou, Moncada aconsegueix transmetre'ns la idea que el riu es porta dins, així com també ens deixa clara la duresa de l'ofici:

Sempre que baixava als molls, se'l menjaven les ganes d'emprendre viatge amb alguna de les naus. Tanmateix, el pare mai no havia volgut ensalivar-lo en un ofici tan dur i no el deixava embarcar mai en contra del parer d'Arquimedes Quintana, que ensumava en el noi un navegant de raça (...) El veterà d'Àfrica tenia raó; duia el verí del riu de moltes generacions a la sang i si els pobles desconeguts gitats a la riba el sorprenien, res no li resultava estrany en l'aigua viva que guardava dins les entranyes fangoses els ossos perduts del pare. (Moncada, 1997: 44)

³⁷ Tots dos fragments corresponen a *Històries de la mà esquerra*.

També al mateix Arquimedes, la perícia en la navegació li ve "de la saviesa de generacions d'avantpassats, ho duia a la sang abans de nàixer" (Moncada, 1997: 72).

Entre els bons patrons i el riu es produeix una mena de comunió, una connexió que va més enllà de la racionalitat i que res pot separar:

D'ençà de l'avarament, el Neptú formava part del Nelson, primer i únic patró de la nau: els músculs, el cervell, els nervis del navegant tenien una continuació en el vaixell ennegrit pel carbó. A través del gemec del costellam, de les vibracions de buc, de la manera d'esllissat-se per l'aigua, el llaüter arribava a copsar l'Ebre, a establir-hi un lligam misteriós (...) (Moncada, 1997: 224)

Cada vegada que el veia mirar l'aigua d'aquella manera, em feia l'efecte que el vell i el riu parlaven. (Moncada, 1998: 46)

Aquest estret lligam ens l'expressen els nostres informants de forma no tan radical quan ens parlen de l'alt grau de coneixement del medi fluvial que arribava a assolir un llaüter experimentat per qui l'Ebre no tenia secrets. Com era d'esperar, els patrons que descriu Moncada també posseeixen aquests coneixements:

Nelson no necessitava llum: coneixia l'Ebre pam a pam, sabia exactament on es trobava i el punt de l'altra riba on aniria a parar. (Moncada, 1997: 253)

Els llaüters de Moncada freqüenten els prostíbuls de Tortosa i tenen amors per totes les poblacions de les ribes de riu. A la seva obra mestra ens descriu les "memorables" gresques de l'Edèn, prostíbul exitós de Mequinensa, on es reunien els llaüters després de la jornada de treball. Fou precisament en el llaüt patronejat per Arquimedes que arribà Madamfransuà, la nova estrella de l'Edèn, junt amb un carregament de terrissa de Benissanet. Aquest és l'únic aspecte que nosaltres no hem pogut comprovar a través de les entrevistes perquè, evidentment, no és un tema que els antics llaüters acostumin a treure en la conversa i, encara menys, si l'entrevistadora és una noia jove; només un calafat que passava molt de temps fora de la seva població de residència ens va explicar que, malgrat estar casat, va tenir una relació amb un noia de la localitat on anava a treballar. Del que sí ens han parlat els llaüters és de les seves gresques sonades a les tavernes de les localitats on solien aturar-se; el sentit comú ens fa creure que les relacions sexuals (amb pagament o sense) no devien ser excepcionals, tenint en compte que passaven moltíssimes nits fora de casa.

Els llaüters de l'Ebre actuaven com a transmissors d'informació i utilitzaven el riu com a via de comunicació, ja que ells mateixos tenien relacions amb multitud de persones de diferents localitats; existia, doncs, tot un món que girava al voltant del riu. Arquimedes, per exemple, conscient de la proximitat de la mort, inicia un viatge per l'Ebre fent escala a diversos pobles riberencs per retrobar-se i acomiadar-se d'antics amics i coneguts.

Encara més importants són els vincles entre la tripulació d'un mateix llaüt: Nelson troba a faltar enormement els peons que ha perdut per culpa de la guerra civil. Al conte "La metafísica sota les acàcies" (*Calaveres atònites*), l'autor ens il·lustra el fet que aquests vincles es mantenen més enllà de la dissolució del grup, després de la jubilació.

Al final de *Camí de sirga*, Nelson és testimoni de la destrucció de l'antiga Mequinensa per culpa del pantà: els seus records s'entrellacen amb la visió dels llaüts podrint-se als molls. Al llarg del relat, Moncada ha aconseguit implicar-nos de tal manera que gairebé

ens sentim part de la societat que descriu; és per això també que aconseguim arrencar-nos unes quantes llàgrimes o, com a mínim, emocionar-nos quan descriu la fi d'un ofici, però igualment d'una forma de vida, d'una cultura, la cultura fluvial, que havia durat segles. La melangia i la nostàlgia, doncs, s'apoderen de nosaltres (i de qualsevol que llegeixi el llibre) i acabem fent nostre el famós discurs de lamentació per allò que s'ha perdut, característic dels informants.

Tots aquests trets definitoris, reconeguts per tothom, delaten la consciència que els llaüters conformen un grup cohesionat³⁸, amb una cultura diferenciada i, fins i tot, amb un cert sentiment identitari³⁹. Aquesta idea és reproduïda tant per la població en general com per part dels mateixos llaüters; hom es refereix a ells com a "gent de riu" o, fins i tot, "llops de riu"⁴⁰. I és que, de fet, hi ha qui només es dedicava als llaüts, però hi havia també altres famílies que complementaven o alternaven diverses feines relacionades amb el medi fluvial: calafats, barquers, pescadors, etc. Els Aparisi de Móra d'Ebre, per exemple, a banda de llaüters, també feien de calafats; a més, es dedicaven a transportar gent d'una riba a l'altra del riu amb una barqueta. Els Campana, també de Móra, i els Fabregat de Miravet combinaven la pesca amb la navegació. Igualment, els Mayor de Xerta havien fet tant de barquers com de llaüters⁴¹.

A Xerta existeix un carrer que condueix al riu, conegut com carrer de l'Àngel o carrer del Riu, on vivia aquest col·lectiu de persones, cosa que constitueix una mostra clara de segregació i, per tant, d'identitat grupal. En general, a totes les poblacions, aquells que vivien del riu, se solien concentrar en carrers propers a la riba, prop del seu medi de treball.

Els llaüters, sobretot els patrons, constituïen autèntiques nissagues familiars⁴², algunes de les quals arribaven a tenir flotes de quatre o cinc llaüts, tot i que no era el més comú. Al llarg de segles, generacions i generacions s'anaven transmetent els coneixements de l'ofici i, normalment, també la propietat dels llaüts. A Móra trobem els Algeró i els Mauri; a Benifallet, els Blanquets i els Banyots; a Xerta, els Mayor; a Miravet, els Fabregat... Hi ha qui és capaç de recular fins a avantpassats ben llunyans; així, Enric Fabregat afirma que ell és el setè llaüter de la branca familiar. Agustí Cervelló es

³⁸ Els nostres llaüters els podem equiparar als treballadors i petits camperols de Balalaita (nom fictici) que, segons Adelina García (1995: 20-21), constitueixen un grup i, fins i tot, una comunitat, en tant que presenten molts punts de referència comuns. El treball (1995: 22), en tots dos casos, actua com a articulador de les relacions del grup social; és a través d'aquestes relacions que els membres es defineixen i s'autoperceben com a grup. Serveix, en definitiva, per a donar forma física al grup. El complement que García (1995: 286) assenyalava com a imprescindible per a poder pensar el grup com a comunitat és l'existència d'unes relacions d'igualtat i formes de vida similars. També ens parla, evidentment, d'identificar-se amb un passat i amb uns símbols comuns.

³⁹ Chabenat (1996: 156) no dubta a parlar de "culture du fleuve", de la qual els navegants participarien en major mesura que altres col·lectius socials.

Cocula-Vaillières (1982: 305), referint-se als navegants de la Dordonya i la Garona, ens parla de l'existència d'un vocabulari propi, tècnic i ple d'imatges, ric en dites i cançons populars, característica que també es podria aplicar al cas de l'Ebre i que encara vindria a reforçar la teoria de l'existència d'una cultura diferenciada.

⁴⁰ Dubourgeat (1989: 253) ens parla també de "gens de la rivière" o "gens de l'Isère" per a incloure tota aquella població que vivia, directament o indirectament, de la navegació en aquest riu francès.

⁴¹ De la mateixa manera, Chabenat ens descriu famílies que mantenen vincles variats amb el Roine (pesca, navegació, nàutica, recol·lecció de bolets i fusta...).

⁴² També Chabenat (1996: 154) constata l'existència, dins d'una mateixa família, de pares, oncles i fills navegants.

remunta al seu besavi ("reiaio"); ens explica que aquest anava fins a Saragossa i fins i tot és capaç de relatar-nos, amb tot detall, una anècdota segons la qual l'esmentat avantpassat va baixar un frare per l'Ebre que li va explicar per què no plovia a Riba-roja (a causa d'una gran roca que desvia les tempestes). Aquests viatges fins a Saragossa, que semblen increïbles, ens han estat esmentats també per diversos informants d'edat avançada de Tivenys, segons els quals el blat que es molia a la farinera de l'Assut procedia de les immediacions d'aquesta ciutat⁴³:

Anaven [el pare] també de jove a Saragossa (...) Hasta Saragossa podien anar llaüts, sí, sí. A Saragossa anaven a buscar blat per la fàbrica esta que hi ha aquí dalt que està tombada a l'Assut... (Francisco Mauri, Tivenys, 5/3/1996)

En aquest context, la iniciació en l'ofici i, fins i tot, com a patró, solia fer-se de ben jove, perquè el que interessava era aprofitar al màxim la mà d'obra disponible. Així, per exemple, Enric Fabregat ens va explicar que havia començat als tretze anys; Joan Videllet, als disset anys. Francesc Mauri, de Tivenys, també es va iniciar de molt jove, fent de peó: cuinant, carregant i substituint el seu pare al timó quan aquest se'n cansava; de totes maneres, ell no va arribar a agafar el relleu com a patró, perquè al cap de quatre anys va haver de deixar el riu per culpa d'una malaltia. Segurament el cas més precoç de tots és Agustí Cervelló, patró als divuit anys, després de dos anys d'aprenentatge al costat del seu pare:

I n'hi havie uns de mequinensans que...; que hi havie vegades, que quan hi havie riada (...) se posaven los hòmens allí esperant per a que els tiresses la corda, m'entens? I jo sentia, de dalt, los mequinensans que estaven així: "Cagon l'hòstia, este noi! Quins trons que té, este noi". Lo més jove de tots que era, del..., de l'Ebre. No n'hi ha hagut cap més de patró més jove. (Agustí Cervelló, Riba-roja, 9/12/2000)

La consciència de grup es manifesta a través de les rivalitats i la solidaritat: els llaüters ens parlen de tots dos elements. Com és lògic, donat que intenten oferir-nos la millor visió de la realitat, posen èmfasi en el darrer element i tendeixen a reduir els conflictes a simples anècdotes:

Hi havie bastant rancor, perquè si este han marxat a les quatre del matí u m'ha passat davant. Que si l'atre deixòs, que si l'atre allò. N'hi havie, n'hi havie. Però, vaigue, la sang no va arribar mai al riu. (Joan Videllet, Benifallet, 10/6/2000)

Només uns segons després, paradoxalment, el discurs és sobre la solidaritat:

Hi havie vegades que d'aquí del poble marxàvem los tres junts. Tres d'aquí i tres de Miravet, sis junts. Però, claro, allavons arribàvem a les mines i mos ajudàvem els uns als altres, eh? Vull dir que no hi havie tampoc..., vull dir... aquelles rivalitats tan deixòs, no?

I, a vegades, pos que..., que... Mire, una vegada natros..., en un se li va fer el matxo malalt, i... malalt i cansat, que ere vellet, i el nostre matxo arrossegave els dos alhora.

(...)

I allavontes, tant si et parlaves com si no et parlaves, arribaves a la nit; tant si estaves carregat com si estaves de buit, havies d'aparcar tots igual. (...) Claro, sempre et posaves los més amics u més amistat, però... Si un no tenie sal l'havie d'anar a buscar; si l'atre no tenie un ou per a fer all-i-oli... (Joan Videllet, Benifallet, 10/6/2000)

⁴³ Vinaixa (1995: 13) ens corrobora documentalment aquest fet i, fins i fot, assenyala que al segle XVIII i principis del XIX eren relativament freqüents els viatges a Navarra. Al segle XX, en canvi, l'àmbit dels llaüters es trobava entre Mequinensa i la desembocadura de l'Ebre.

L'Agustí Cervelló, a la pregunta de si hi havia rivalitat, va respondre que no. Insistent una mica més, va acabar reconeixent que hi havia competència per veure qui arribava abans al lloc. També reconegué que hi havia baralles, fins i tot dins les mateixes tripulacions, tot i que subratllà que aquestes coses mai van passar al seu llaüt (i, encara que haguessin passat, probablement tampoc ho diria):

Lo pare i jo sempre vam tindre los mateixos hòmens. Però los que anaven dels altres..., avui ne veies un, ja havia canviat. Avui ne veies l'altre, ja... havia tornat a canviar. Se barallaven. Naltros no mos barallàvem mai, mai. Ara va morir... Fa una temporada, va morir el company que tenia jo, que em portave dos anys. Mira si vam treballar nou anys junts, nou anys, eh? No mos vam dir mai... re, cap discussió de re. Vam tindre una amistat que, hasta ara que ha mort... Ell era de Faió. No mos vam discutir mai! (Agustí Cervelló, Riba-roja, 9/12/2000)

Ell mateix ens explica que el seu pare va ajudar un company llaüter. Aquest home ja era gran i li havien enviat el fill a la guerra, a Àfrica. El Fabregat pare, gràcies a una influència remota que tenia a través d'un alt càrrec polític que descendia de Miravet, va aconseguir que el retornessin a Espanya. El jove va acabar el servei militar al llaüt dels Fabregat⁴⁴; més tard, es va comprar un llaüt petit i navegaven junts.

Una cinquantena de llaüters, que feia dècades que no es veien, es van retrobar a l'homenatge que se'ls va fer a Benifallet, el 23 de febrer de 1991, amb motiu de la inauguració de l'anomenat precisament pont del Llaguter (encara que ja feia més d'un any que se circulava per sobre de l'esmentat pont). Va ser una iniciativa totalment privada que, malgrat la bona voluntat, va ensopegar amb poc recolzament institucional. Paco Cots, juntament amb Xavier Ferrer, va escriure una carta al president de la Generalitat per demanar-li que el pont prengués aquest nom; també van adreçar invitacions a tots els ajuntaments dels pobles riberencs, des del Delta fins a Casp, per tal que les fessin arribar al llaüters. Recaptant diners d'aquí i d'allà, van aconseguir que la festa fos un èxit: més de cent setanta persones van dinar juntes enmig de retrobaments emotius. Però el més destacat fou que es realitzà el darrer viatge d'un llaüt per l'Ebre (amb Jordi Pujol com a viatger).

Tot el muntatge fou improvisat:

(...) perquè este pal natros lo vam fer provisional (...) Pos se va acordar de fer una festa, i encabat un xicot d'aquí del poble, que se'n va cuidar una mica, i natros pues... Cadascú se va cuidar d'arroplegar totes les coses (...) Això és un pal de llum, de teléfone, de l'elèctric, que vam a anar a buscar a Tortosa. Vam anar en un camión (...) Manuel Borrell [calafat] mo'n va empalmar dos metros, perquè era curt. (Joan Videllet, Benifallet, 10/6/2000)

En aquells moments, l'acte no tingué gaire ressò en els mitjans de comunicació i, a més, les escridassades antitransvasistes que rebé Pujol a Tortosa li restaren protagonisme. Malgrat que d'això només fa quinze anys, sembla que l'admiració envers l'ofici llavors no era tan considerable com ara. Darrerament, en canvi, s'està desenvolupant la consciència d'excepcionalitat i d'importància de tot el món llaüter per part dels llaüters vius que queden: són conscients que l'escàs patrimoni material que resta és digne de conservació. Si fins fa deu o quinze anys, aquests objectes es malvenien, s'abandonaven

⁴⁴ Ens expliquen els informants que, en època franquista, els que treballaven a les mines es lliuraven del servei militar. Amb aquest pretext, diversos llaüters, fent constar que eren miners (treballaven transportant carbó per a una empresa minera), es van escapolir dels serveis a la pàtria.

o es deixaven malmetre sense cap consideració, ara són percebuts com a autèntics tresors per aquells pocs afortunats que encara conserven aparells de llaüt⁴⁵.

Que nosaltres sapiguem, només en conserven Enric Fabregat i Joan Videllet. Fa uns anys, el Museu del Montsià, amb motiu de l'exposició "L'Ebre, camí d'aigua", va intentar que els cedissin durant una temporada per a poder muntar un llaüt complet, però tots dos s'hi van negar. Ara bé, la consciència de tenir alguna cosa de valor va sorgir probablement per la llei d'oferta-demanda, és a dir, perquè algú els va demanar els objectes. De fet, tots dos tenen un projecte més o menys seriós de muntar un museu:

Avuí mon fill m'ha dit (...): "Sobretot, pare, no donésseu res!" (...) Diu: "Quan acabarem les obres ho posarem tot exposat... (...) I això és tal cosa, i allò es tal atre..., i les cordes i tot, pare, que aquí què hem de fer de tot això? Si no ho necessitem per a viure, i tindrem un record de vostè i dels iaïos..." (...) Ara, si fan un museu al poble, pos se dixa al poble. Ja és una cosa perquè, mira, és un record, una cosa bonica però pel poble. (Joan Videllet, Benifallet, 10/6/2000)⁴⁶

Jo guardo les veles... Bueno, tot; tot menos lo llagut (...) Allí han de vindre (...) a fer-me un..., un cobert i cobrir, fer un trespol. I dalt hi vull posar tot lo museu, tot lo que tinc. Tipo museu, però museu particular. (Enric Fabregat, Miravet, 13/8/2000)

Ens sembla obligatori acabar el present apartat amb el poema de Paco Cots sobre el llaüter perquè resumeix i il·lustra perfectament tot el que hem explicat a les línies precedents. Cots no és un poeta amb pretensions, sinó una "persona del poble", autodidacta, que capta amb senzillesa i realisme (tot i que no exempt de la idealització característica) l'essència de l'ofici:

CANT AL LLAGUTER

Quan està la boira estesa
als matins de gener
i va xiulant l'orgillesa
com esgarrip d'esperver,
et recordem, llaguter.

I quan en les nits gebrades
que hi ha al mes de febrer
buscaves entre flassades
dins de la sama recer,
ho recordem, llaguter.

Quan suaves la farina
que pujaves pel forner
i el barril de la tonyina
que volia el botiguer,
ho recordem, llaguter.

I quan aigua el riu no porta

⁴⁵ La majoria de llaüts van tenir finals ben tristos: uns van desaparèixer riu avall durant alguna riuada, altres romanen enfonsats al fons de l'Ebre i altres es van podrir abandonats en alguna riba. De les desenes de llaüts que circulaven pel riu, en queden ben pocs actualment: dos de restaurats per l'Ajuntament de Riba-roja; un a l'ecomuseu del Delta de l'Ebre; un de molt degradat al museu del Port de Tarragona; i un darrer (muntat amb tot l'aparell) al Monasterio de Rueda, en un estat de conservació lamentable. Encara en funcionen alguns com a suport dels passos de barca (Miravet i Flix).

⁴⁶ La idea d'un Museu del Llaguter a Benifallet es remunta a bastant de temps enrere, però resta paralitzada per manca de pressupost. Ja el 1991, amb motiu de la visita de Pujol, es van exposar plànols i maquetes de l'esmentat projecte.

i el camí havies de fer,
i ajudant la corrent morta
vagaves, bon mariner,
ho recordem, llaguter.

I en els matins de mullena,
quan el canyar ploraner
era un bàlsam per l'esquena
ferida per l'esbarzer,
ho recordem, llaguter.

I quan, amb desesperança,
no tenies feina a fer
i per omplir la pitança
et llogaves de bracer,
et recordem, llaguter.

Quan els gambusins cantaven
en nits de març ventoler
i xisclant el pal, voltaven
amb esperit joganer,
ho recordem, llaguter.

I quan feies la posada
en un poble foraster,
tu eres aquella vetllada
sempre a la morra el primer;
ho recordem, llaguter.

Rei del riu, l'arjau al puny,
potser quelcom altaner,
llançant la mirada lluny,
volent més que els altres ser;
ho recordem, llaguter.

Un dia vas lligar el llagut
amb l'últim mariner;
al rostre sec i sorrut,
una llàgrima es veié
en plegar l'última corda
del teu viatge darrer.

L'Ebre, espai compartit

Els llaüters havien de compartir el medi fluvial amb altres usuaris (pagesos, pescadors, moliners, barquers, etc.), la qual cosa donava lloc a no pocs conflictes. Precisament el concepte que hom tenia dels llaüters és que actuaven amb massa arrogància, com si el riu fos de la seva propietat.

Les males llengües asseguren que els llaguters estan convençuts que tot el riu és seu, aigua i vores. Tot ho paguen ells. Si els arbres, prop de les sirgues, apareixen un matí destralejats, ja no cal preguntar qui ho ha fet. I el mateix passa quan desapareix misteriosament un palangre o un claró, amb peix o sense, parats dins el riu per algun senier afeccionat a la pesca. (Bladé, 1970: 95)

Perquè estos arbres l'aixecada de tres metros no n'hi havia cap, perquè els tallaven. Portaven sempre un xorrac o dos, que si hi haguessin hagut les moto-serres que hi han avui, rai. Allavons tenia molta força la navegació. (Ramon Benet, Xerta, 30/6/1998)

Precisament el camí de sirga era un dels principals motius de conflicte amb la població local i, sobretot, amb els pagesos que limitaven amb l'Ebre, però que veien reduït el seu terreny per culpa de la servitud d'aquest camí. Eren les pròpies tripulacions les que el mantenien, el netejaven i el deixaven lliure d'obstacles i, per tant, no dubtaven a tallar qualsevol arbre que els fes nosa:

Quan hi havia un puesto delicat que no es podia passar, s'ajuntaven tots els patrons, deien: "Bueno, esta semana s'han de tallar los aubes de tal puesto!" (...) "Pues venga, esta semana que ve." Destrals, xorraes; prenies una mica més de minjar. I a tallar! Pim, pam! Pim, pam! (Joan Videllet, Benifallet, 10/6/2000)

En canvi, durant els primers anys del segle XX, apareixen nombroses queixes a la premsa tortosina sobre l'estat d'aquest camí, que deixen ben clar que a qui corresponia habilitar-lo era a les institucions oficials:

Hace varios meses que nuestro Ayuntamiento, en una de sus sesiones, acordó arreglar el camino de sirga que media entre esta ciudad y la Cava, por hallarse en tal mal estado, que constituye un grave peligro para nuestra navegación fluvial, que tan buenos servicios presta á nuestro vecindario y a nuestra industria y comercio.

A pesar de lo acordado, sigue dicho camino empeorando cada vez más, y si pronto no se arregla, el riesgo es inminente para las caballerías y para los que las guían en tan penoso trabajo. (Correo Ibérico, 30 gener 1905, núm. 340)

Por disposición del señor Comandante de Marina de este puesto, se está procediendo al arreglo del camino de sirga, desde Amposta hasta el Azud de Cherta, cortándose al efecto toda la arboleda de la orilla del río, para que quede bien expedido dicho camino. (Diario de Tortosa, 7 febrer 1911, núm. 8.747)

El que queda clar és que els llaüters gaudien de tota impunitat perquè la circulació pel camí de sirga els corresponia per llei:

Una vegada natros, a Tortosa, allí davant del mercat, van posar unes faroles, i vam fer caure una farola al riu, sí. I... hi va haver una mica de problema. Mon pare va tindre una mica de lio, però no vam pagar ni vam tocar res, no. Ensundemà van dirigir a l'Ajuntament una carta conforme es presentés mon pare. I el meu pare va anar a la Comandància, diu: "Esta carta ja està, i vostè vagi tranquil cap a casa que això és asunto nostre." (Joan Videllet, Benifallet, 10/6/2000)

Durant molts anys, fins i tot després de desaparèixer la navegació, els camins de sirga s'utilitzaven per a desplaçar-se a peu d'un lloc a un altre; constituïen, per exemple, una via recta i ràpida per a anar de Tortosa a Bitem o a Jesús. Però els pagesos van continuar la seva lluita, ara no contra llaüters, sinó contra pescadors i altres usuaris del medi fluvial. Els enfrontaments han durat fins avui dia i, de fet, la llei continua vigent (tot i que no es respecta i hi ha arbres a tocar de riu):

Va haver una època que hi havia molt de maleante que anava a robar als horts, les verdures, les fruites... Allavons los mateixos pagesos se van preocupar d'anar tirant les brosses, los arbres morts... Procuraven taponar el camí i, al no haver-hi trànsit, pues poc a poc va començar la vegetació que primer estava limitada més a la vora de l'aigua...
(...) Aquí dins d'estos cinc metros, només se poden plantar vegetació anual, verdures, fruites... Arbres, no. Però ells planten arbres a tocar de canya. I, quan no, n'hi ha que posen hasta... alambres de espino, perquè la gent no pugue passar. Allavons jo hi vaig i, com los pescadors ho sabem, si convé, ho trenquem, ho trinxem, ho saltem, ho fem malbé, que no passa res. (Joan Cid, Tortosa, 26/2/2001)

Amb altres usuaris del medi fluvial, com barquers i pescadors, sembla que els conflictes eren menors. El llaüt tenia preferència per sobre del pas de barca i, per tant, el barquer s'havia d'esperar a la vora. Per no tocar amb la gúmena (corda que travessa el riu i en la qual se subjecta la barca de pas), els navegants havien d'abaixar el pal del llaüt. El que sí hem localitzat és un conflicte per aquest tema:

Una comisión de patronos y barqueros de los que hacen el servicio de las barcas de esta ciudad a Amposta y partidas de los Deltas del Ebro nos han expresado las dificultades que para la navegación ofrece la gúmena colocada en el rio frente Amposta, ya que está tan cerca del agua, que la mayoría de los palos de las barcas tocan a ella, causando perjuicios y es un peligro para naufragar. (Diario de Tortosa, 1 juny 1915, núm. 9.992)

Nou mesos després, el març de 1916, es va fer cas a la seva petició i es va decidir que la gúmena fos desmuntada.

Un altre gran obstacle per a la navegació eren els molins flotants, que havien donat lloc a seriosos enfrontaments en els segles passats. Al segle XX, com que aquest tipus de molins es poden donar gairebé per desapareguts, només localitzem una queixa a la premsa local:

Nos ha visitado una numerosa comisión de navegantes del rio Ebro, suplicándonos que llamemos la atención del digno Sr. Gobernador civil de esta provincia, acerca de la existencia de un molino de barcas, que se ven obligados a realizar difíciles maniobras, para sortear el obstáculo, asegurando personas péritas, que de no desaparecer muy pronto, es seguro que ocurrirán lamentables desgracias. (Diario de Tortosa, 25 abril 1902, núm. 6.191)

A partir de 1903 aquest molí s'instal·là al riu de Baix, fins que plegà al voltant del 1910 (Sánchez i Visa, 1994: 81)⁴⁷.

El màxim nombre de conflictes el detectem a l'hora de passar per les dues rescloses de l'Ebre català, la de Flix i la de Xerta. Les queixes aparegudes a la premsa local sobre la resclosa de Xerta, propietat de la Real Compañía de Canalización y Riegos del Ebro, són constants a principis de segle. Interrupcions de pas per obres, limitació del trànsit a "tres rescloses" diàries per a poder proporcionar l'aigua suficient als regants, mal estat de les instal·lacions... provocaven protestes contínues i, fins i tot, la negativa de pagar la taxa corresponent. Com hem vist en els altres casos, les comissions de navegants visitaven les redaccions dels diaris per a fer públiques les seves queixes:

Raya en lo inaguantable lo que ocurre con la Azud de Cherta. La ligera crecida que el Ebro ha experimentado estos dias, ha hecho imposible el regreso de los barcos que el aumento de aguas ha sorprendido en esta. Los patronos de laudés Ramón Mauri, Francisco Villó, Gregorio Nomen y José Serra, de los pueblos de Miravet, Mora de Ebro y Ascó, estuvieron en esta Redacción á suplicarnos que hiciéramos pública su protesta, pues contando los peones de sus barcas y otros pasaban de 40 los detenidos aqui por el mal estado del Azud de Cherta. (Diario de Tortosa, 2 març 1914, núm. 9.639)

És representatiu el fet que una de les denúncies més freqüents cap allà a l'any 1914 era que només es podia obrir una de les dues comportes, motiu pel qual les embarcacions

⁴⁷ Isabelle Backouche (1995) també ens descriu problemes per l'ocupació d'un mateix espai al Sena, a París, tot i que unes dècades més aviat: igualment es protegeix la navegació per sobre de la resta d'activitats i se suprimeixen els obstacles que constitueixen els molins flotants.

més grans havien de maniobrar per a entrar. Doncs bé, cinquanta anys després encara només s'obria una comporta i, a més, totes dues es trobaven molt deteriorades:

Perquè allavons per reparar una porta d'aquelles de fusta valia... pos..., no sé què devia valdre. I si un llaüt pagava quinze cèntims de passar! (...) estaven totes podrides, ja, i malmetudes. S'havien de reparar una mica pel sentit de que, si et rebentava una porta d'aquelles, te quedaves sense aigua al canal. (Joan Peguerols, Roquetes, 29/7/1998)

La resclosa de Flix (coneguda com "la Banyera") era propietat de l'Electroquímica. Tot i que no sembla que hi hagués tants de problemes, el pas pel pantà també comportava una sèrie de restriccions, com l'obligació de passar arrossegats per una motora de l'empresa i la prohibició de trepitjar els seus terrenys:

Allavons t'enganyaven una llanxa, que hi havia una motora, i et pujaven fins dalt l'Electroquímica. I naltres, en los matxos, anàvem a voltar per dalt a Flix, per dalt de tot en aquells xalets (...) Perquè per dins a l'Electroquímica no et dixaven passar. (...) No dixaven baixar los llaguts mai, entrar ni sortir de dins sense motora, de cap manera. Perquè, claro, allò ere..., lo pantano ere una bassa. (Joan Videllet, Benifallet, 10/6/2000)

Si bé aquesta resclosa va ser construïda per la Real Compañía de Canalización del Ebro el 1858, a partir del 1900 la SEQF obtingué la concessió definitiva a través d'un plet. Aquesta empresa cobrava unes taxes pel pas, i qualsevol vaixell el patró del qual no figurés dins l'acord que tenien establert, havia de pagar un preu molt més elevat.

En algunes ocasions, el riu actuava com una mena d'espai de ningú. Amb això no volem donar a entendre que l'Ebre fos un "indret sense llei", però sí que era un lloc al qual les institucions oficials no hi tenien fàcil accés: la guàrdia civil, per exemple, no disposava d'embarcacions pròpies i, si volia fer alguna incursió en el medi fluvial, havia de demanar els serveis d'un barquer. A *Camí de sirga*, Moncada (1997: 250-255) ens explica que els llaüters ajudaven els maquis a travessar el riu; malgrat que es tracta d'una novel·la, no tenim cap dubte que a la realitat degué succeir perquè, tenint en compte que els passos de barca sí que estaven vigilats, poques opcions més quedaven perquè aquesta gent poguessin passar d'un costat a l'altre.

Un altre fet il·lustratiu d'aquesta característica és que a Mequinensa van dur a terme un míting prohibit dins el riu, com si allí la guàrdia civil no hi tingués potestat:

*Dicen de Mequinenza que fué suspendido por el comandante del puesto de la guardia civil, el mitin de propaganda republicana que había de celebrarse.
La orden emanaba del gobernador de Zaragoza, siendo tal el efecto que la supresión produjo, que los republicanos decidieron celebrar el mitin á todo trance.
Para conseguir su propósito decidieron que dicho mitin se celebrase dentro del rio, á cuyo efecto todos los que a él habían de asistir ocuparon numerosas barcazas.
El espectáculo que ofrecía el Ebro, lleno de inmenso gentío que ocupaba toda clase de embarcaciones, era verdaderamente extraño y original.
Los oradores hablaron desde una tribuna improvisada sobre un pontón. (Correo Ibérico, 24 octubre 1904)*

L'Ebre, espai conegut

Els llaüters, especialment els patrons⁴⁸, tenien un coneixement íntim i profund del medi fluvial. És indiscutible que, de tots els oficis relacionats amb l'Ebre, és el que requeria un corpus de coneixements més ampli. Només el vocabulari referit a parts del llaüt i a maniobres en la navegació incloïa ben bé un centenar de paraules i expressions, moltes d'elles d'origen àrab. Així, com a maniobres tenim "murar", "tassiar", "servar"... Les veles s'anomenen "trau" i "gàbia"; pel que fa a cordes, podem parlar de "llicó de gàbia", "sègula", "aluassa", "alcafans", "trissa", "trosseta"... Fins i tot cadascuna de les fustes que formaven el buc i recobrien el costellam tenia un nom concret.

El vocabulari referit a morfologia fluvial i la toponímia, que recollim en l'annex al present capítol, és igualment una bona mostra d'aquesta riquesa de coneixements. Alguns dels termes o noms propis els coneixien també altres usuaris del medi fluvial, com els pescadors o, fins i tot, la població autòctona en general. Ara bé, tota aquesta gent solien limitar-se a una zona concreta de l'Ebre i, per tant, els únics que coneixien el riu pam a pam, al llarg de quilòmetres i quilòmetres, eren els llaüters. Com diu Joan Videllet, "Los llaguteros lo riu lo teníem tot batejat, tot". Avui dia, probablement no arriben a la desena les persones que poden parlar amb propietat de toponímia i morfologia fluvial⁴⁹ (totes elles, d'edat més aviat avançada) i, per tant, és un corpus abocat a la desaparició.

Els escriptors riberencs intenten recuperar aquest vocabulari introduint-lo a les seves obres de ficció, de forma que donen un to més realista i autèntic a allò que descriuen:

A l'altra punta del poble, riu avall, l'aigua clara del Segre, frenada pel corrent fangós de l'Ebre, feia torna i cobria gleres i mitjanes (...) (Moncada, 1998: 45)

Ja han passat deu anys [de la mort del pare de Jaumet, llaüter] i tot continua igual i aquell record de quan era un xiquet, de quan me portava a caçar o quan sortíem amb lo llaüt i m'explicava les picardies del riu, les retornes i els traïdors aumaecs que t'esperen perquè el llaüt embarranqui (...) (Carranza, 2000: 193)

Encara avui dia, els coneixements dels llaüters són tinguts en consideració i aprofitats per algunes persones, que reconeixen les limitacions del Pla de Navegabilitat i que són conscients que la tecnologia mai podrà substituir del tot les antigues tècniques de navegació en un riu que, a causa de les seves particularitats, és difícilment navegable amb embarcacions de motor. Aquesta és l'opinió d'un home afincat a l'Ebre, que es dedica a passejar turistes pel riu i que té els orígens, ni més ni menys, que al riu Uruguai:

Y después consultando a los yayos. Yo soy una persona que recibo toda la información y pierdo mucho tiempo con ellos. Con el señor Fabregat, en Miravet. (...) Tenemos en Benifallet, el último llaüter que quedaba cuando se hizo el puente. Son de ellos que he sacado información para navegar en el río (...) Hoy están balizadas, está perfecto; pero si tú quieres acercarte a conocer una zona determinada de la orilla, tienes que saber por dónde te metes. Y ellos me han enseñado a reconocer el río, te dicen cuál es su comportamiento, cuál es su profundidad; cuando lo conocen con el tiempo, con el movimiento del agua... (...) Hay cantidad de

⁴⁸ Com explica un dels informants de Chabenat (1996: 148), capità de vaixell al Roine, "Je connais mieux ce qu'il y a dans le Rhône que ce que je viens de mettre dans ma poche".

⁴⁹ El millor informant que vam localitzar sobre aquest tema és, sens dubte, Joan Videllet. Malgrat que vam intentar en diverses ocasions una darrera entrevista per tal d'aprofundir en la informació que ens havia proporcionat les altres vegades que havíem parlat amb ell, la resposta sempre va ser negativa.

*comportamientos que tiene, que se repiten en zonas de poca agua y en zonas de mucha agua (...)
Además, les produce una satisfacción enorme, después de tantos años, poder navegar, es terrible. Se emocionan, se emocionan.* (Daniel Barrón, Xerta, 16/1/2000)

La cita, tot i que extensa, val la pena, perquè Daniel ens constata una colla de capacitats dels nostres protagonistes que retrobem en les pròpies descripcions dels llaüters. És, bàsicament, la capacitat d'interpretar, d'endevinar els significats dels senyals que proporciona el riu mateix si se'l sap observar:

Si hi havia una roca aquí, ja sabia a quant..., a quant... pujàvem o baixàvem; ja sabia si li passava un pam d'aigua o si n'hi passava dos. Home, ho sabies tot de memòria (...), pam per pam. Del riu, ho sabem tot! (Agustí Cervelló, Riba-roja, 9/12/2000)

Los patrons pos feien, quan pujàvem... Pujàvem..., fèiem...: "Bueno, aquí hem de passar per dins que hi ha aquella illa. Allà... Aquí es passe per dins, per l'illa". Ells tenien pedres, totxos: les senyals. I es fixaven: "Ai, pues... la setmana passada vam passar per aquí, o despús-ahir, vam passar... Avui passarem justet, justet, justet". (Joan Videllet, Benifallet, 10/6/2000)

Lo riu no ho és com lo mar, perquè hi havia vegades que baixàvem durant un mes sempre passant pels mateixos puestos, pels caients de les aigües, perquè havies de seguir, per a baixar, los caients de les aigües, los corrents les aigües.

L'aigua riu. Quan l'aigua ria, allò volia dir que allí hi havia poca profunditat, o hi havia un..., un pal enganxat, o hi havia un arbre que s'havia endut d'un barranc u... (Joan Videllet, Benifallet, 10/6/2000)

Queda clar en aquestes paraules que és l'experiència, l'observació diària, la que ensenya els llaüters, més que no pas el que puguin aprendre dels altres llaüters. La convivència diària amb el medi i, fins i tot, el mètode d'assaig i error, els permetien conèixer el riu i desenvolupar-se amb normalitat en un ambient que per a la resta era hostil. D'aquests fragments, hem de destacar la personificació que impliquen les paraules de la darrera cita, "l'aigua riu"; com anirem constatant al llarg dels propers capítols, quan parlem dels diferents oficis, la utilització de metàfores humanes per part d'aquells que estaven en contacte freqüent amb l'Ebre és una constant. De la mateixa manera, també hem sentit dir als llaüters que el riu "té moltes picardies".

El mateix Fabregat ens proporciona una de les idees clau per a entendre la relació entre l'home i el riu. Per una banda, assenyalava que era una qüestió de supervivència i, per l'altra, que abans la gent estava en una situació més propera al medi: "Cadascú s'havia d'espavilar en lo que sabia del riu"; "Eren coses que la gent estava més integrada a la naturalesa que ara".

El coneixement dels llaüters arribava més enllà de l'estricta marc on es movien habitualment; eren capaços de deduir d'on procedia l'aigua de l'Ebre a partir del color, és a dir, que podien saber si algun dels afluents havia experimentat una crescuda; així, per exemple, els llaüters asseguren que l'aigua que procedeix del Cinca és blanca. Fabregat, amb la ironia que el caracteritza, compara entre la situació de quan era llaüter i la que es produeix ara per culpa de la contaminació:

Canviava de color, bueno: "Pues això és aigua del Segre, això és aigua del Matarranya". Ara ho saps; segons la pudor que fa el riu, saps de la granja que surt. I si és de Flix, i si és de colorants i... si és de Morapiel.⁵⁰

⁵⁰ Idèntic testimoni ofereix un dels informants de Chabenat (1996: 104-105), navegant i pescador del Roine:

Un altre aspecte en el qual insisteixen els nostres informants és en la variabilitat del riu, constant que retrobarem en els discursos de molts altres informants (pagesos, pescadors, barquers...): "Lo riu..., lo riu canvia constantment" (Enric Fabregat, Miravet, 13/8/2000); "Canviave, lo riu canviave" (Agustí Cervelló, Riba-roja, 9/12/2000).

Per últim, resulta obligatòria la referència a la meteorologia, que els llaüters coneixien també perfectament, sobretot pel que fa a aquells elements que afectaven la seva activitat. Els estius, a causa de l'estiatge, s'havia d'interrompre la navegació o, si de cas, fer-la a mitja càrrega; quan el cabal era baix, l'expressió riberenca per a referir-s'hi és "riu sangrat", "riu minve", "curt" o "prim". L'opció contrària ("riu gros"), l'excés de cabal, també impedia la navegació.

Els factors meteorològics que impediaven o dificultaven la circulació de llaüts eren el vent fort⁵¹ (cerç) i la boira espessa, coneguda com a "broma urgellera" o "orgillesa"⁵². El límit d'aquesta boira sol estar a Benifallet; és per aquest motiu que els llaüts de Miravet, població situada dins la zona de boira, es quedaven sovint a dormir a Benifallet (Cots, 1996: 49). Aquesta boira es podia estar ben bé vint-i-cinc o trenta dies permanentment. El vent també arribava a obligar els llaüts a estar dos o tres dies aturats; la zona situada immediatament aigües avall de Benifallet era especialment conflictiva. Els coneixements dels llaüters, potser expressats de forma barroera, no van gens desencaminats:

Allavons l'Ebro té unes coses molt..., no ho sé, com explicar-te-ho. Té unes coses molt delicades, lo vent de l'Ebro. Perquè hi ha puestos que el cerç baixa, i hi ha puestos que puja. Així com la garbinada, casi sempre que puja, lo cerç no. I jo per mi això... -ho hem discutit moltes vegades-, que això les muntanyes..., ho fan los corrents dels aires de les muntanyes. (Joan Videllet, Benifallet, 10/6/2000)

Oficis relacionats amb la navegació

A banda dels llaüters, altres col·lectius de persones es guanyaven la vida gràcies a la navegació fluvial, tot i que d'una manera més indirecta. Malgrat que no constitueixen el nostre objectiu central, no volem deixar de fer una breu ressenya sobre les seves activitats.

En primer lloc, hem de parlar dels resclosers, encarregats del funcionament (llavors manual) de les rescloses de Flix i Xerta. A la primera població, els resclosers eren personal de la SEQF; a l'Assut de Xerta, en canvi, el rescloser i la seva família vivien en una caseta annexa a la resclosa. El so del corn, cargol marí que tocava la tripulació del llaüt, era l'indicador que havien de començar a posar en funcionament els mecanismes per tal que l'embarcació pogués realitzar l'ascens o el descens de l'Assut. En tot el procés, s'invertia una mitja hora o tres quarts.

(...) lorsque la Saône est en crue, l'eau est trouble, couleur argile jaune, à la surface on peut observer des débris de Jonás ; lorsqu'elle est de couleur ardoise, c'est l'Ain (...) ; l'exubérance de l'Isère peut provoquer cette même couleur bleutée ; les apports du Doubs sont plutôt argile blanc, argile bleue.

⁵¹ Faucher (1963: 188) esmenta els principals perills per als navegants del Roine i un d'ells són els grans cops de "mistral"; també es refereix als arenals traïdors i a les roques amagades on les embarcacions poden enfonsar-se o encallar.

⁵² La primera transcripció la recollim al *Diario de Tortosa* (17 desembre 1903, núm. 9.583) i la segona correspon a Cots (1996: 49).

Normalment, eren dos treballadors, que formaven part del personal del canal de la Dreta de l'Ebre i que, per tant, també s'encarregaven d'altres tasques relacionades amb aquesta infraestructura de reg:

Tocaven un corn i, si baixaven de dalt, també te'l tocaven, però a lo millor estaves baix a Titoi o en un puesto o atre i no el senties; arribaven los llaüts i allavons hi havia una campana penjada allí a la casa, i tocaven la campana. (Joan Pegueroles, Roquetes, 29/7/1998)

Els resclosers eren gent que es movien per l'entorn fluvial; ells mateixos aprofitaven les estones lliures per a pescar i, a més, es relacionaven amb els llaüters i també amb els pescadors:

Perquè la mandúvia aquella [per obrir i tancar la resclosa] estic cansat de fer-ho voltar jo, allò. Perquè jo pescava i a vegades que era un u atre a portar sabogues, i en la barca havies d'anar-lo a buscar a l'altra banda, i a saber quan venia. I en estes pues jo ja me n'anava cap a dalt en ells [els resclosers], ja. Havia una coneixença, ja era..., ja era tot d'una família. (Óscar Beltran, Tivenys, 4/6/1998)

Als habitants de Xerta, sobretot als més joves, els agradava apropar-se fins a la resclosa (hi deu haver uns dos quilòmetres) per veure el moviment de llaüts; per a ells, era una forma d'esbarjo.

Pel que fa a la indústria de les cordes, sembla que fins a principis del segle XX havia existit a diverses poblacions riberenques (Tortosa, Xerta, Mequinensa...) A Tortosa, els soguers, junt amb els calafats i altres oficis relacionats (teixidors de veles, fonedors d'àncores i cadenes, fabricants de pintures i quitrans...), havien ocupat durant segles l'espai de l'actual parc Teodor González (llavors conegut com camp de Titets), vora el riu; precisament a causa de la construcció d'aquest parc, van ser obligats a traslladar-se a l'altre costat de l'Ebre (el 22 de maig de 1877, en sessió municipal, es disposava la seva evacuació).

Quan aquestes activitats desaparegueren, Flix es convertí en l'únic abastidor de cordes per als llaüters de l'Ebre; evidentment, moltes de les cordes que es produïen també es destinaven a l'agricultura i a altres usos. Joan Sánchez Guiu, el darrer corder de l'Ebre, va heretar l'ofici del seu pare i el seu avi. Abans de la guerra civil ja feia cordes i, després d'uns anys d'inactivitat, va reprendre l'ofici. Un cop els llaüters van anar de baixa, ell també va abandonar l'ofici i es va dedicar a altres feines; de totes maneres, va continuar fent cordes en poca quantitat.

Pues entre Miravet, Benifallet... Benifallet hi havia dos barcos (...), me compraven la corda a mi (...) A on fèiem més cordes ere a Mequinensa. A Mequinensa-Faió. Allí hi havie vegades que mos feen un pedido de deu saules i treballàvem un mes o mes i mig. (Joan Sánchez, Flix, 14/6/2000)

Eren gent molt vinculada al riu; així ens ho explica el fill de Joan Sánchez per tal de justificar el seu sentiment envers l'Ebre. Igual que quan ens parlaven els llaüters, la possibilitat de remuntar-se a generacions enrere serveix per a legitimar el present:

Los meus remots avantpassats..., me sembla que al mil set-cents i pico ja..., ja hi ha gent de la meua família que fa cordes a Flix (...) En lo casament de mon pare i ma mare hi va haver alguna relació d'estes endogàmica d'ofici, no? Perquè mon pare, la manera d'atraure a ma mare al rotllo va ser pues ensenyar-li les cordes que feia, que no sé què, que ella també era d'una família de corders. Per lo tant, te vull dir... És evident que jo les històries de mariners, les històries de..., no sé si dir de llops

de riu, però de llaguters o de tal..., de tota la vida (...) Llaguters n'haig vist tota la vida a casa. (Josep Sánchez, Flix, 26/8/2000)

Tal com explica el mateix Josep Sánchez Cervelló (2001: 17-18) a la introducció del seu llibre, el taller on es feien les cordes, anomenat filador, era també un indret de sociabilitat, perquè era el lloc on es reunien els homes per fer petar la xerrada i, si calia, ajudar a estirar les cordes. Quan ell era petit, el filador ja funcionava amb motor i, per tant, no calia la col·laboració d'aquests visitants ocasionals; de totes maneres, ells continuaven anant-hi. És més, era un dels únics llocs on els "rojos" podien reunir-se i parlar amb una certa tranquil·litat, tenint en compte que l'Agrupació Obrera havia estat clausurada.

I, per últim, el darrer ofici del qual parlarem és el de calafat, que ha experimentat una mitificació semblant a la dels llaüters. A l'Ebre català, els dos darrers calafats, els que rebien tota l'atenció i eren objecte d'entrevistes i reportatges, eren Isaïes Vilàs (Solapa) i Manuel Borrell Pedrola. Malauradament, aquest darrer va morir a principis de l'any 2001; nosaltres encara vam tenir ocasió d'entrevistar-lo, tot i que en aquells moments ja estava bastant delicat de salut.

Vilàs va morir a mitjans de l'any 2003, quan rondava els cent anys; es pot considerar que va ser el darrer mestre d'aixa. Els mestres d'aixa estaven per sobre, en l'escala de coneixement, dels calafats: havien superat unes proves en el tribunal del gremi. Ell en va aprendre del seu pare i del seu avi; aquest darrer encara havia passat l'examen del gremi. I és que les drassanes tortosines, quan aquesta ciutat era un port marítim, desenvolupaven una gran activitat, que va començar a decaure coincidint amb la desaparició de la navegació marítima, a partir de la segona meitat del segle XIX:

Desde ayer está procediéndose al lanzamiento al río del barco velero "Teresa", de 150 toneladas, construido en los astilleros de los Sres. García, en el arrabal de San Vicente.

Es un bonito barco que se ha construido en pocos meses, a pesar de la gran falta de personal que se observa en esta ciudad para esta clase de trabajos, debido a la decadencia que sufrieron las construcciones en nuestros astilleros desde que desapareció la flota de veleros que hacía el tráfico comercial de Tortosa. (Diario de Tortosa, 27 març 1918, núm. 10.815)

Isaïes Vilàs va desenvolupar l'ofici des dels set anys fins que en tenia més de setanta. La família conserva un fons documental i patrimonial (principalment eines) molt important, motiu pel qual l'antropòloga Carme Queralt ha realitzat un estudi aprofundit sobre aquest ofici, que se centra en la figura d'Isaïes Vilàs. Vilàs havia construït embarcacions de tot tipus, incloses de marines⁵³; de fet, una muleta que es va fer servir durant la cerimònia d'inauguració dels Jocs Olímpics de Barcelona és obra seva.

Ell encara va arribar a fer uns quants llaüts, després de la guerra, a causa de l'enorme demanda que hi hagué en aquells moments⁵⁴. En canvi, Manuel Borrell, ja no arribà a

⁵³ A Tortosa es fabricaven embarcacions per a les poblacions pesqueres pròximes, com l'Ametlla o l'Ampolla.

⁵⁴ Per una banda, la majoria dels llaüts havien quedat enfonsats o malmesos per culpa del conflicte bèl·lic i, per l'altra, augmentà la demanda de carbó gràcies a la guerra europea, motiu pel qual també augmentà el nombre de llaüts necessaris per a transportar-lo.

De fet, durant la I Guerra Mundial s'havia esdevingut el mateix procés:

Desde el término de la guerra ha cesado casi en su totalidad la construcción de barcos en los astilleros de esta ciudad [Tortosa], industria que tanto incremento tomó durante la misma. (El Pueblo, 10 gener 1919, núm. 2.312)

construir llaüts, només a reparar-ne; el que sí que havia construït eren altres embarcacions més petites, com ara muletetes. Nascut el 1918, va començar la seva vida professional com a carreter (també va fer d'ajudant de farmacèutic i d'ajudant de secretari), perquè la seva mare no volia que fos calafat: "Devia dir: 'Mos caurà al riu i s'auferà o vés a sapiguer!'" (Manuel Borrell, Miravet, 20/4/2000). Va començar l'ofici a l'electroquímica de Flix, al costat del seu pare, el qual, al seu torn, havia après l'ofici d'un oncle. El pare, Manuel Borrell Lozano, era el cap de les drassanes. Allí hi treballaven dos calafats més, un de Riba-roja i un de Cambrils; també hi havia diversos aprenents, entre els quals es trobava el nostre informant. La missió de l'equip era completar la flota dels llaüts desapareguts durant la guerra; mentrestant, s'estava a Flix i només baixava dues vegades al mes al poble. Quan van acabar aquesta feina, a causa de desavinences amb el seu pare i amb el cap, va decidir abandonar la fàbrica. Es va dedicar, pel seu compte, a reparar llaüts que navegaven pel riu, embarcacions diverses (muletetes) i, evidentment, barques de pas. Aquesta feina l'obligava a desplaçar-se pels pobles riberencs on, segons deia, havia fet molts amics: va treballar a Faió, Riba-roja, Flix, Ascó, Garcia, Móra, Miravet, Benifallet, Tivenys... Fins i tot va reparar la barca dels pescadors fluvials de Tivenys, dels quals en parlarem més endavant.

En vida, va rebre homenatges i reconeixements i, fins i tot, Eugenio Monesma (Pyrene Producciones) va enregistrar un vídeo titulat "El calafatero", que el té com a protagonista. Al passadís de casa seva, ens va ensenyar una fotografia penjada que corresponia a la barca de Flix, mig enfonsada, durant una riuada; en aquella ocasió va estar a punt de perdre les eines, les quals tenien per a ell un incalculable valor.

Al costat de Borrell i Vilàs, calafats reconeguts per tothom com els darrers de l'Ebre, trobem Jesús Baldirà Solà que, malgrat haver desenvolupat l'ofici durant bastants anys, roman en l'anonimat. És un exemple més del que ja havíem constatat quan parlàvem dels llaüters i d'Enric Fabregat: uns són "estrelles" i els altres s'obliden, la qual cosa queda reflectida en l'actitud de cadascun d'ells envers l'ofici.

Igual que en la resta de casos, Baldirà va heretar l'ofici per via familiar: "Ja el meu iaio i reiaio se cuidaven de les barques de Flix abans de la guerra" (Jesús Baldirà, Riba-roja, 18/11/2000). El seu pare combinava la feina de calafat amb la de boter; les bótes les fabricava també per a l'Electroquímica. El nostre informant es va iniciar en l'ofici, doncs, a l'Electroquímica de Flix, on va coincidir amb Borrell. Però en aquesta feina només hi va treballar dos anys, ja que l'any 42 va començar a treballar a la Carbonífera del Ebro, amb seu a Mequinensa, perquè cobrava més diners; allí va treballar-hi vint anys. Al final, les circumstàncies familiars el van empènyer a abandonar la feina de calafat i entrar a treballar altre cop a l'Electroquímica de Flix, ara com un jornalero més:

Vaig tindre dos mellisses, dos noies que estan casades. Dic: "Com ho hem d'arreglar, això? Jo haig d'estar aquí, haig d'estar aquí fora de casa..." Tenia... lo terreno, totes les terres, tot ho tenia aquí [a Riba-roja] (...) Jo baixava, però em vaig cansar. Són quilòmetres! Hi ha tres hores (...); dotze-tretze quilòmetres hi ha (...) Después ja ho vaig dir, i vaig anar a la Fàbrica. Anava de turno i treballava les terres, i alguna hora barques; i arreglava lo que sigue. (Jesús Baldirà, Riba-roja, 18/11/2000)

A diferència de tots els que ens parlen amb nostàlgia del seu antic ofici, ell no té cap inconvenient a reconèixer que, si fos ara i pogués triar, no s'hauria decantat per aquesta opció: "Era dura [la feina] i d'agradar-me massa, no m'agradava". És més, si bé Borrell es lamentava d'haver tingut filles i que ningú hagués continuat la tradició, ell li va treure del cap al seu fill:

Lo meu fill diu: "Jo vull ser calafat!" Dic: "Saps lo que demanes? No ho has de ser calafat, tu! (...) Estudia!". I no ho ha sigut, li vaig traure del cap; pues està a la Diputació de Barcelona. Està com a jefe allí. (Jesús Baldirà, Riba-roja, 18/11/2000)

Pel que sembla, l'única part de l'ofici que li agradava era pintar els noms dels llaüts cosa que, segons assegura, feia molt millor que Borrell. Ell hi posava tota la imaginació, ja que l'autèntica vocació de la seva vida ha sigut la pintura; als setanta anys, de forma totalment autodidacta, va començar a pintar quadres, i s'ha de dir que no ho fa gens malament.

A banda de Flix, Mequinensa i Tortosa, hem tingut notícies, sempre indirectes, sobre la fabricació o reparació d'embarcacions en altres poblacions riberenques. A "casa Carlos", a Móra d'Ebre, havien fet llaüts durant una temporada, després de la guerra, aprofitant la demanda sense precedents. Joan Sanjuan, un empresari morenc que posseïa mines a Mequinensa, va encarregar a l'oncle de Josep Dematthey la reposició de la flota de llaüts que havia perdut per culpa de la guerra. Tot i que l'oncle era fuster i no en tenia ni idea d'embarcacions, va fer venir calafats d'altres llocs⁵⁵, i al seu taller es van construir una colla de llaüts.

El nostre informant, malgrat els anys que han passat, recorda que li agradava anar a veure com els feien:

Lo que més m'impressionava, i als amics, que anàvem tots allí a veure-ho, era la manera com doblegaven aquestes taules [amb foc], perquè les taules aquestes del llaüt havien de fer la forma. (Josep Dematthey, Móra d'Ebre, 17/6/2000)

També a Móra ens van parlar d'un tal Rosendo que arreglava barques. El pare i, sobretot, l'avi de Teresina Aparici, que eren llaüters, igualment s'havien dedicat a reparar embarcacions; fins i tot havien arribat a fabricar muletetes.

A Riba-roja, Dolors Cabré (1985: 161) explica que fins els anys 40 existien els Culeti, família que es dedicava tant a reparar com a construir llaüts, la qual cosa ens corroboren les fonts orals:

Eren fusters allà baix a ca Culeti. Feen, apanyaven si convenie una fusta i... se'ls fee un forat, saps? Als llaüts los apanyaven allí, aquí al poble, allà baix a ca Culeti. (...) Havia una família que eren dos u tres germans i pare i tots... Treballaven de fusters, però de llaüts. I feien puntones noves, i llaüts, sí. (Teresa Aguilar, Riba-roja, 7/7/1999)

A Miravet es conserva encara una antiga drassana, detectable per la presència d'una gran arcada que es veu des del riu; tot sembla indicar que el seu origen és antiquíssim. A Xerta, ens van parlar de Victorian que, junt amb el seu pare, feia barques, tot i que sense dedicar-s'hi professionalment: "Potser en van vendre set o vuit en la seua vida" (Ramon Benet, Xerta, 30/6/1998). Els membres d'aquesta família també s'encarregaven de reparar llaüts.

Pel que sembla, eren bastants els que s'atrevien a fer barques, tot i que amb resultats diferents. Hi havia barques "sordes", que no corrien, i altres que ben just si suraven:

⁵⁵ Josep Dematthey no recorda d'on eren però afirma que, durant els dos o tres anys que va durar la producció de llaüts, anaven canviant.

Però ningú en sabia, perquè... Estava lo Beguero, pos lo Beguero no es va atrevir; s'atrevia a remendar-les però no s'atrevia a fer-les. Barbereta se'n va fer una... que diràs que era un caixó de tabaco. Paco el Tendre una que no podies... Encara no pujaves i ja [fa signes d'instabilitat]... (Ramon Benet, Xerta, 30/6/1998)

LES MULETES O PUNTONES

Al costat dels llaüts, veritables protagonistes, unes altres embarcacions de dimensions més reduïdes, les muletetes, solcaven l'Ebre. Aquesta és la denominació que hom utilitza per a referir-se a les petites embarcacions a rem. El terme puntona el trobem a la part nord de la Ribera d'Ebre (Flix i Riba-roja); a la resta de les poblacions de les Terres de l'Ebre es feia servir la primera denominació⁵⁶. No requerien un gran domini de les tècniques de navegació; no obstant això, solien ser propietat de "gent de riu".

Aquest tipus d'embarcacions servien per a anar fins els horts de l'altra riba del riu o a les illes (i tornar-ne amb fruita i verdura), per a pescar, per a travessar el riu, per a fer excursions o passeigs, per a recollir coses que baixaven pel riu durant les riuades, per a anar a buscar matèries primeres per a la cistelleria, com a bot de salvament lligades als passos de barca, per a fer curses a les festes majors (encara avui)... Per tant, no ens n'ocuparem ara, sinó en els apartats que es refereixen a les diferents activitats.

ELS PROJECTES DE FER L'EBRE NAVEGABLE

L'obsessió aragonesa per aconseguir un accés ràpid i fàcil al mar, fos per via fluvial o terrestre, es remunta a molts segles enrere. Totalment d'acord amb Seró i Maymó (1972: 27), la navegació de l'Ebre és una suma de temptatives fallides.

Tal com explica Carreras Candi (1993 [1940]: 190), l'any 1677 Lluís Liñán i Vera va presentar a les Corts del Regne d'Aragó un informe sobre la possibilitat de fer l'Ebre navegable i l'elecció d'un port a la Mediterrània per al comerç exterior del Regne d'Aragó. Des de llavors, diversos projectes similars se succeïren en el temps. Ja l'any 1441 les Corts d'Aragó s'havien plantejat la necessitat de potenciar el tràfic fluvial entre Saragossa i el mar a través de l'Ebre (Marcuello, 1986: 7).

Dins l'època moderna, la idea de canalitzar l'Ebre sorgí de l'italià Misley, però tingué problemes amb el finançament. El 1851 Isidoro Pourcet obtingué la concessió per a canalització de l'Ebre, i el 1852 es constituí a París la Compagnie Royale de l'Ebre Canalisé, que després es transformaria en Real Compañía de Canalización del Ebro i que comptava amb capital internacional (francès i anglès). Es realitzà una inversió enorme i obres faraòniques: dragatges, dics, esculleres, enlairament de l'assut de Xerta, embarcadors... Les inversions entre Escatrón i el mar ascendiren, ni més ni menys, que a 15'8 milions de francs (Dolz, Gómez i Nieto, 1997: 12)⁵⁷. El 1857 es feu càrrec de les

⁵⁶ J. A. Collazos (1997: 152) aventura diverses hipòtesis sobre aquestes dues denominacions.

⁵⁷ També a la primera meitat del segle XIX, uns quants anys abans que a l'Ebre, la Compañía de Navegación del Guadalquivir va intentar condicionar la conca baixa d'aquest riu per a la navegació (Del Moral, 1989: 327-353); els resultats foren igualment decebedors. També igual que en el nostre cas, la idea era combinar la navegació amb el foment de l'agricultura de regadiu i, de la mateixa manera, va circular un vaixell de vapor entre Sevilla i Sanlúcar, sense continuïtat.

obres Julio Carvallo, que es quedà a viure a Tortosa fins la seva mort. Paradoxalment, aquest enginyer havia informat desfavorablement sobre el resultat comercial del projecte, però els banquers francesos decidiren continuar el negoci planejat.

Es pretenien fer navegables els 245 quilòmetres des d'Escatrón a Amposta; tenint en compte les dificultats que presentava el tram comprès entre la primera població i Saragossa, la Real Compañía fou eximida el 1867 del seu compromís de fer-lo navegable. La idea per al tram final era recuperar l'antic canal construït en temps de Carles III entre Amposta i Sant Carles, per així evitar les barreres de la desembocadura; un canal que arrencava de l'assut de Xerta havia de servir per a alimentar el segon canal. El 1857-58 començaren a navegar per l'Ebre els vapors *Ebro*, *Cinca*, *Gállego* i *Zaragoza*, arribant excepcionalment fins a Escatrón. No obstant això, la irregularitat del riu, les dificultats financeres de l'empresa explotadora i, sobretot, la competència del ferrocarril, acabaren en "una mort anunciada". Era un projecte excessivament ambiciós que potser unes dècades abans, sense la competència del ferrocarril, hagués funcionat. De totes maneres, hi ha una premissa bàsica que hem de tenir en compte: l'Ebre és difícilment navegable per a embarcacions a vapor.

De tota aquesta enorme i complexa infraestructura, una de les poques coses que pogué reaprofitar-se fou el canal d'alimentació que sortia de l'assut de Xerta, transformat en canal de regadiu sota el nom de canal de la Dreta de l'Ebre.

En èpoques passades, el port de Tortosa havia estat un port marítim que comerciava amb tot el Mediterrani. A mitjans del segle XIX, el *Tarraconense* transportava passatgers de Tortosa a Barcelona, fent escala a Tarragona, Vilanova i Sitges, fins que el 1868 va haver de plegar per culpa de la competència del ferrocarril. Com a fet curiós, destaquem que a l'ermita de Mig Camí (Tortosa) s'hi portaven exvots mariners. El creixement del Delta i l'augment de les dimensions de les embarcacions motivaren una decadència accentuada que acabà en desaparició a principis del segle XX. Els primers anys de segle encara funcionaven algunes embarcacions marines, tot i que amb dificultats:

Ayer embarrancó en un banco de arena de las golas del Ebro, el laud "Estrea" de esta matrícula, propiedad del conocido comerciante de esta plaza don Cristóbal Nicolau. (Diario de Tortosa, 3 març 1902, núm. 6.150)

El 1905 quedaven només dos vaixells marítims a Tortosa:

Ayer terminó la descarga del laud San Joaquín, que llegó hace tres días procedente de Aguilas, fletado de esparto y alquitrán, para las industrias de esta ciudad. Este laud es uno de los dos únicos que quedan de la antigua marina mercante de Tortosa, que tan grande fué desde tiempos muy remotos, dando ocupación y sustento á mucha parte del vecindario dertosenense. (Diario de Tortosa, 24 març 1905, núm. 7.031)

El 1903 es dissolgué el "Gremio de Mareantes de Tortosa o de San Telmo"; es decidí subhastar la casa propietat del gremi i es va fer donació de la bandera al Museu Municipal. La lamentació per allò que s'ha perdut i la idealització de l'ofici de mariner, que unes dècades després caracteritzarà el discurs sobre la navegació fluvial, també es va apoderar d'aquells que veien decaure l'esplendor tortosí:

Trist anllor lo consumía
mirantne de cuan de cuan

dels payols [lloc on dipositaven el blat que baixava del riu] y del paseo
la espantosa soledat,
pos buscava en và aquells rotgles
que s'solien vora avans
de marinos, baix los arbres
llargues hores conversant
dels negocis del viatge
y perills del temporal,
mentres lo carrech aguarden
de garrofes, oli ó blat.
Temps gloriosos si que n'eren
lo temps de la antiguetat,
la marina tortosina
honra y profit vá guañá,
y eren tots, la mar crasantne
verdadés llops de la mar.
P. (La Veu de la Comarca, 25 gener 1903, núm. 3)

Al segle XX, doncs, la navegació encara era una obsessió. Un dels projectes més importants fou el de convertir el port de Tortosa en refugi per a submarins i torpediners: l'arribada dels torpediners 1 i 5 de l'esquadra espanyola va obrir una escletxa d'esperança entre els tortosins. Només el primer es va atrevir a aventurar-se a entrar a l'Ebre. L'eufòria s'apoderà de Tortosa, i les vores de riu s'abarrotaren de gent que esperava el torpediner:

La hermosa ribera del río ofrecía un aspecto animadísimo y a las cinco estaba ésta totalmente ocupada en todo el trayecto comprendido desde el Puente del Estado hasta el final del Parque. Los barcos anclados en esta ciudad estaban empavesados y pequeñas embarcaciones, también adornadas y ocupadas por algunas familias de esta localidad, circulaban por el Ebro esperando al torpedero.

(...) Poco más de las cinco eran cuando el torpedero cruzaba, avanzando magestuosamente por el centro del río, el puente del ferro-carril, y al llegar al desembarcadero frente al Mercado Público, lugar en que ha quedado anclado, una estruendosa ovación resonó en todas partes, mientras las campanas de la iglesia eran echadas al vuelo, se disparaban cohetes desde los tejados y una traca en la terraza de don Ramón Canivell. (Diario de Tortosa, 31 març 1915, núm. 9.944)

Van ser rebuts, enmig de discursos i bandes de música, per autoritats civils, religioses i militars. Es va celebrar un banquet a l'hotel Siboni i, a continuació, una festa al teatre. Van romandre a Tortosa sis dies i se'n van tornar cap a Cartagena:

Numeroso gentío desde ambas orillas del río tributó a los ilustres marinos una cariñosa y entusiasta despedida. Si grandioso fué el recibimiento que se les hizo, si durante los días que han permanecido en Tortosa se les ha colmado de toda clase de obsequios procurando hacerles agradabilísima la estancia entre nosotros, el acto de despedirles ha dado digno remate a todos los festejos. (Diario de Tortosa, 6 abril 1915, núm. 9.946)

Tan agraïts estaven els tortosins de la proesa dels torpediners, que decidiren organitzar una subscripció popular per a regalar-los una placa commemorativa. És clar que no tothom estava tan convençut com els socis del Ateneo⁵⁸, sinó que hi havia gent molt més realista:

Lo Torpiller entrat aquí, al tardet del Dimarts Sant, no representa la iniciació d'un tràfec fluvial, ni la inauguració d'una obra, ni tampoc l'aprovació d'un projecte de rehabilitació del Port. L'expedient del Port de Tortosa, comensat l'any 1910 al refugi del Reglament de 17 de Juliol de 1903, no té

⁵⁸ Òrgan editor de la revista *La Zuda*, acèrrim defensor de la navegabilitat de l'Ebre.

realitat legal: va morir, tal volta, alevosament, al publicar-se'l Projecte de Llei de Ports en 12 de Mars de 1911. (Mestre i Noé, 1998 [1915]: 4)

A partir de 1910, se succeeixen les notícies a la premsa local referides al projecte de fer l'Ebre navegable. Les iniciatives, sobretot a nivell de política local, eren constants; així, per exemple, es va constituir la Junta Local de la Liga Marítima. José Fita Palanca, que havia estat capità del port de Tortosa, fou un dels iniciadors de la idea del port-refugi de l'Ebre. Els rius europeus constituïen un exemple a imitar, però no es tenia en compte que no es pot comparar el cabal de l'Ebre ni en quantitat ni en regularitat amb el d'aquests altres rius (el Rin, el Danubi, el Sena, el Tàmesis...) De fet, la idea era aprofitar la conversió en port militar i el dragatge que això implicava per a afavorir la navegació comercial. És en aquesta època quan comença a difondre's la idea de construir pantans per tal d'assolir un cabal constant al llarg de tot l'any i que els vaixells naveguin sense problemes. Malgrat que el ferrocarril ja havia desplaçat definitivament el transport fluvial, es creia que encara s'hi podria competir ajustant els preus.

Però, si la premsa local se'n feia ressò, *La Zuda*, publicació mensual, dedicava nombrosos articles i números sencers al projecte de port. Les expectatives creades eren sobredimensionades; es veia en el port la solució a tots els problemes econòmics de Tortosa, a la seva decadència demogràfica i social... Era com una mena de taula de salvament:

Un paso más; un paso de gigante; un paso que tal vez sea definitivo, acaba de darse para la realización de la obra más grande, la obra de más trascendencia para el desarrollo de la vida industrial y comercial de Tortosa; para la obra que en pocos años ha de cambiar la faz de este país, que ha de convertir en manantial inagotable de riqueza nuestro patrio suelo. P. Y C. (La Zuda, novembre 1914, núm. 21)

La idea de Tortosa com a sortida natural dels productes de l'Aragó, que es remunta a l'Edat Mitjana, encara era present. És més, aquesta argumentació servirà com a excusa per a formular una identitat ètnica compartida entre les dues zones geogràfiques amb l'Ebre com a referent; és el riu que, com a nexa d'unió, justifica la unitat entre aragonesos i catalans:

Halago para todo tortosino bien equilibrado y optimista ha de ser la esperanza de ver convertida a esta ciudad en la metrópoli del Ebro hacia la que confluyan la potencialidad productora de toda la cuenca del río, la riqueza agrícola de sus huertas y sus deltas, con más lo que importe la inmensa comarca del Bajo Aragón, tributaria natural y obligada de nuestro más importante comercio de exportación. (J. Matamoros a La Zuda, agost 1915, núm. 30)

Si Aragón ha de ser algo, ha de ir hacia el mar y Aragón puede ir al mar por su propio territorio porque aragonés es el Ebro; sólo le falta la llave y esta la tiene Tortosa, pero Tortosa no se la puede negar, porque en cambio Zaragoza le da el Ebro que es la sangre de Aragón. M. Balsega, Primer Teniente de alcalde de Zaragoza (La Zuda, juny-juliol 1920, núm. 85)

El patriotisme arribava a nivells d'autèntica exaltació, a banda que tothom estava indignat per la forma com es desaprofitava l'Ebre recurs:

Es el Ebro el que no permite que Tortosa deje de sentir la Patria (...) Tal vez el Ebro, apenado de morir joven, de no haber rendido su máximo provecho, no acaba como el Guadalquivir, en una lisis suave, tranquila. Sus espasmos formidables, que acreditan las señales de sus riadas violentas en los muros de Tortosa, dicen que el Ebro no se resigna a morir sin protestar. (...) escucha al Ebro en Tortosa y comprenderás la grandeza augusta de un poder invisible que retiene para nosotros esa perla del Mediterráneo.

(...) Y oirás al Ebro, al padre Ebro, gritando bajo tus piés: ¡Patria! ¡Patria! ¡Patria! El conde de Gabarda (La Zuda, juny-juliol 1920, núm. 85)

Val la pena destacar també la referència al "pare Ebre": l'argument és que a l'Ebre, la gent de les seves ribes li han d'agrair molt; és equiparable a una font de vida i, per tant, és considerat un pare. Aquesta referència l'anirem retrobant repetidament i entronca amb la tendència que ja hem constatat a fer servir metàfores familiars i de sang. Aquest tipus de metàfores contenen una gran força i capacitat emotiva.

Manuel Lorenzo Pardo, junt amb una expedició aragonesa, va visitar Tortosa, on va impartir una conferència en una sala plena de gom a gom. El títol de la dissertació, que tingué lloc el 30 de maig de 1920, fou "La navegación por el Ebro: su rehabilitación y mejora". El seu discurs, lluny de ser gaire científic, va estar carregat d'ideologia:

Consciente o instintivamente todos habreis asignado al Ebro, al río símbolo, un elevado valor espiritual, un valor que no corresponde ciertamente al provecho que sus aguas os rinden (...) no es de gratitud vuestro amor al Ebro (...); es un sentimiento superior, ajeno incluso a toda idea de obligación y de reconocimiento. (La Zuda, juny-juliol 1920, suplement al núm. 85)

Després d'una introducció històrica en què parla de la importància de la navegació en el passat i de tots els projectes (fracassats) de fer l'Ebre navegable, proposa un projecte que se centra en la construcció d'embassaments per a regular el cabal de l'Ebre i permetre la navegació. Segons afirma, el problema per a tirar endavant el projecte no és tècnic, sinó que radica en l'actitud:

El nuestro no es propiamente técnico, es un problema de ignorancia por parte de algunos, de pereza por parte de otros, de abandono en manos interesadas aunque no prosperen, de las obras y mejoras más beneficiosas para el país, un problema que dejaría de serlo si pudiéramos borrar de algunos cerebros ciertos perjuicios, como se borra de un encerado la fórmula equivocada que nos confunde y desorienta. (La Zuda, juny-juliol 1920, suplement al núm. 85)

Pardo opinava que la intensificació de la producció agrícola gràcies al regadiu i el transport de carbó serien elements claus de cara a la prosperitat de la navegació. De fet, ell no considerava el ferrocarril com un enemic de la navegació, sinó com dues formes de transport que es complementaven. Era partidari de construir un canal marítim i descartava el pas per les barres d'arena de la desembocadura. La conferència va acabar també amb una gran càrrega d'ideologia, referida a patriotisme i a identitat tortosinoaragonesa:

Esta es la gran obra en la cual todos debemos colaborar en la medida de nuestras fuerzas. Afecta a toda la nación porque con ella se relacionan sus más importantes líneas de correspondencia y tráfico, afecta directamente a Castilla, Navarra y Aragón y Cataluña, y sobre todo a los aragoneses y catalanes de la zona ibérica. Para todos debe ser el Ebro un símbolo; para los últimos debe ser además un vínculo de hermandad.

Como hermanos han venido a esta tierra hidalga los aragoneses, hijos, como vosotros del Ebro, para ver vuestro mar y llevárselo grabado en la retina como una esperanza de redención.

Aquí, en Tortosa, en este lugar de plenitud del Ebro debe quedar localizado el ideal de Aragón. (La Zuda, juny-juliol 1920, suplement al núm. 85)

Continuen, doncs, les metàfores familiars: si l'Ebre és el pare, tant aragonesos com catalans són fills de l'Ebre i, lògicament, germans.

Aquell mateix 1920, Manuel Lorenzo Pardo pronunciava una conferència de característiques similars a l'Acadèmia de Ciències de Saragossa. Un any després, la

iniciativa de l'Ateneo de fer venir Lorenzo Pardo, no havia tingut cap ressò, la qual cosa desesperava els membres de La Zuda:

¡Tortosa duerme! Pero duerme un sueño "que es retroceso e ignorancia, y estancamiento y muerte". Y no vé el curso de su vida –que es el río que corre– perderse estérilmente, y los barcos que lo surcan, sin llegar a reincorporarse allí donde nunca debieron faltar, si un resto de ideal animara nuestra alma. (F. Tallada Cachot a La Zuda, maig 1921, núm. 95)

El 1923, fins i tot, comencen a circular rumors sobre l'inici de les obres del dragat. El juny de 1925 se sap que el port de Tortosa ha estat elevat a la condició de Port d'Interès General per part de l'Estat, la qual cosa torna a aixecar els ànims.

Hom es resistia a creure que el passat marítim de Tortosa restava perdut per sempre i la idea dominant era que tot això es podia ressuscitar⁵⁹. Una altra vegada, el passat servia per justificar el present:

¿Qué s'han fet los calafats
I la seua barbacana,
Plena de troncs mal farjats
I tancats de fusta plana?

¿Qué s'han fet los mariners
I'l grèmit de pescadors?
¿Ont estant aquells velers
Tant erguits i corredors?

Pel riu i mar navegaven
Fent gala el patró del art,
De fusta i blat carregaven
Portant-mos cánem i espart.
(...) S'acaben los astillers,
Los calafats i patrons,
Mos quedem sens mariners
Sense barques ni pontons.

Tot té un terme a n'esta vida;
L'indiferencia ha cessat,
Tortosa està arrepentida
Al recordar el seu passat.

Si l'història es un poc negra
Lo pervindre es molt més clar;
Pel nostre Port sentim febra
Sols tenint-lo es pot curar.

Com un domador de fieres,
T'anirem domesticant,
Fent unes bones peixeres
Que'l teu cauce afonarant.

⁵⁹ És el mateix tipus d'argumentació que localitza Del Moral (1989: 330-333) quan els sevillans es dedicaven a intentar convertir el Guadalquivir en navegable: per una banda, hom considera que l'arrel de la postració regional es troba en l'abandonament del riu i la consegüent repercussió sobre el comerç, el mal aprofitament de les terres fèrtils i la forta despoblació; per altra banda, la ciutat perd el seu perfil dominant i es converteix en una ciutat provinciana més vinculada a la terra. El mateix procés, doncs, va experimentar Sevilla que Tortosa; la diferència radica en què la primera, essent una ciutat de dimensions considerables, aconseguí reactivar l'economia de nou.

Secundí SABATÉ. (La Zuda, maig 1926, núm. 150)

L'abril de 1926 novament una comissió aragonesa visità Saragossa. Tot i que Lorenzo Pardo també hi fou, en aquesta ocasió el discurs anà a càrrec de Ramiro de Maeztu. Les idees, però, van ser idèntiques:

Dijo [Ramiro de Maeztu] (...) que no había razón para que no fuera Tortosa en su Ebro, lo que son en el Támesis y en el Sena, Londres y París, y no tuviera un millón de habitantes, como por su situación le corresponde.

(...) "A nuestros padres puede perdonárseles el que no hayan hecho nada en ese sentido; pero nuestros hijos maldecirían nuestro nombre si dejáramos un momento más de fijar nuestra atención en él para convertirlo en lo que está destinado." (La Zuda, maig 1926, núm. 150)

Les generacions futures són les que han de rebre el benefici, argument que, com veurem, es repeteix fins la sacietat quan hom es refereix a l'Ebre i que arriba fins avui dia, quan es parla del PHN.

Poc a poc, a mesura que passen els anys, l'interès dels articulistes de *La Zuda* es va desviant cap a altres temes i cada cop es parla menys del projecte de rehabilitar l'Ebre. Es lamenten encara, això sí, del desaprofitement del riu, però les propostes per a aprofitar-lo solen anar cap a altres camins. De totes maneres, la idea no s'acaba d'abandonar, perquè el juny de 1955 apareix un dibuix de l'Ebre amb els marges totalment regularitzats i solcat per embarcacions de diferents tipus, amb una llegenda que diu: "Tortosa 1971?"; la utopia, doncs, continua. El juliol de 1955 es dediquen a recollir fragments dels articles gloriosos dels anys 20 en què es defensava la rehabilitació de l'Ebre. A la majoria dels articles, però, ja es parla de la navegabilitat com una cosa del passat, com un trauma superat:

Han habido varios intentos recientemente –en 1920– en dar al Ebro un sentido de utilidad náutica, pero hay que reconocer, y esto a mí me pesa enormemente, porque amo a Tortosa y quisiera todo lo mejor para ella, que a través de toda la Historia conocida, Tortosa ha sido importante como elemento mercantil, pero como valor náutico dejó de serlo desde el descubrimiento de América.

Nunca ha subido por el Ebro un barco grande (...) Esta es una afirmación categórica, indiscutible, axiomática. Nuestros padres quisieron revalorizar un sueño que fallaba precisamente por este detalle y veían una realidad donde sólo existía una quimera. (Tomás Forteza a La Zuda, agost 1957, núm. 28)

Però no ens pensem que aquí s'acaba la utopia de fer l'Ebre navegable; res més lluny de la realitat. No caldrà esperar gaires dècades per a retrobar-la.

ELS VAPORS DE L'EBRE

En els vapors de la Real Compañía, com en tot, no es van escatimar diners. L'*Ebro*, destinat al transport de persones i construït a Marsella, era el sùmmum de l'elegància. La cambra de primera classe tenia gabinet i tocador per a les senyores, així com mobles luxosos, cortines, columnes daurades, miralls, paisatges pintats a les parets... (Mestre i Noé, 1984 [1927]: 110). Servia per a transportar els estiuejants de Tortosa a Sant Carles de la Ràpita i, pel que sembla, era rara l'expedició en què no s'organitzava un ball a coberta, ja que el vapor disposava fins i tot d'un piano. El més lamentable és que els vapors propietat de la companyia, set anys després de la inauguració del ferrocarril, van acabar venuts com a ferro vell (Mestre i Noé, 1984: 118). Segons Dolz, Gómez i Nieto

(1997: 13), les embarcacions es van haver d'hipotecar per culpa dels problemes econòmics.

A banda d'aquests vapors, n'hi hagué uns quants més que feren viatges, generalment de curta distància, per l'Ebre. Pel que sembla, el 1865 (Vergés, 1993 [1909]) començà a fer viatges entre Tortosa i la Cava, i Tortosa i Xerta el vapor *Tonita*, tot i que no en coneixem ni els detalls ni la seva continuïtat.

El 1882 la societat Crèdit Marítim (Vergés, 1993 [1909]: 121) adquirí dos vaporets de rodes, el *Ciudad de Tortosa* y el *Villa de Amposta*, inaugurant un servei de transport entre Tortosa, Amposta i pobles ribereus del delta de l'Ebre. Del segon no en sabem res, però el primer, junt amb el seu substitut, l'*Anita*, formaria part de la vida quotidiana dels tortosins de principis de segle.

Aquests vapors es veien obligats molt sovint a suspendre els viatges, principalment per manca de cabal; de fet, arribaven a estar més temps aturats que funcionant. Altres vegades, la manca d'aigües no impedia la navegació però sí que obligava a desembarcar uns quilòmetres abans d'arribar a Tortosa:

A causa del escaso caudal de aguas que lleva nuestro rio el vapor Ciudad de Tortosa no ha podido llegar esta mañana al desembarcadero del Mercado, teniendo que parar en el punto conocido por la Illa, donde ha procedido al desembarco y descarga. (Correo de Tortosa, 15 juliol 1898, núm. 144)

El vaporcito Ciudad de Tortosa, que hace viajes entre esta ciudad, Amposta y partidas rurales, no puede anclar estos días en el desembarcadero del Mercado á consecuencia de la escasez de agua que arrastra el rio Ebro. No pasa de la llamada illa de Alborni, desde cuyo sitio, los viajeros son conducidos á nuestra ciudad, en una embarcación. (Diario de Tortosa, 17 juliol 1907, núm. 7.701)

Un altre factor que impedia la navegació de totes les embarcacions era el fort vent. Els problemes mecànics del *Ciudad de Tortosa* també solien ser bastant freqüents i, mentre no es reparava l'avaria, els pobles del Delta quedaven gairebé aïllats. De quan en quan, el vapor també suspenia els viatges per a netejar les calderes, tasca que solia durar entre dos i cinc dies.

Era un mitjà de transport utilitzat per tothom i per a tot: hi viatjava el Jutjat d'Instrucció, la Lira Dertosense (orquestra), el bisbe en visita pastoral; la guàrdia civil el feia servir per a portar presos fins a Tortosa; transportava el peix pescat a la desembocadura de l'Ebre fins al mercat de Tortosa; per Nadal, hi arribaven els galls, capons i aus de corral procedents de les partides riberenques... Les germanes Carmelites Terciàries també hi arribaren el 1904 a Amposta, amb la intenció de fundar un col·legi, procedents de Tortosa. Igualment, el freqüentaven els viatjants; va ser gràcies a un d'ells que dos mariners es van enriquir:

Los tripulantes del vaporcito Ciudad de Tortosa, Domingo Risa y Agustín Lleixá, participan 2'50 pesetas cada uno, en el billete núm. 7.533, despachado en Reus, que alcanzó el quinto premio, señalado con 500.000 pesetas.

Las fracciones se las facilitó un vendedor de pieles, que hacía el viaje á Amposta, á bordo del mencionado vaporcito.

Felicitemos á los agraciados que cobrarán 1.250 pesetas cada uno. (Diario de Tortosa, 27 desembre 1907, núm. 7.833)

També s'utilitzava per a fer excursions de plaer, sobretot a l'illa de Buda. De fet, el 1900 el van comprar els amos de la finca de l'illa de Buda, els Pons, i així l'aprofitaven també per a anar fins aquest lloc. En el moment de la compra, li van fer una reparació important a Barcelona, on el vapor va arribar per via marítima:

Anteayer fondeó en el puerto de Tarragona, de paso para Barcelona, donde le serán reparados algunos desperfectos y se procederá al cambio de las calderas, el vaporcito "Ciudad de Tortosa". (Diario de Tortosa, 31 agost 1900, núm. 5.709)

Lo dilluns arribà a n'aquesta ciutat lo vapor Ciutat de Tortosa ab les calderes completament noves, les quals permetrán que la velocitat siga major y la marcha del barco molt més segura. (La Veu de Tortosa, 27 gener 1901, núm. 61)

El vapor, de dimensions superiors, compartia espai amb els llaüts, la qual cosa donà lloc a algun incident sense gaire importància:

Al verificar ayer la maniobra de marcha el vaporcito "Ciudad de Tortosa" estuvo á punto de echar á pique un laud cargado de carbón. Afortunadamente el percance se redujo á derribar seis de los sacos apilados en la citada embarcación que al caer al agua se hundieron. (Correo Ibérico, 28 juny 1904, núm. 165)

De fet, durant tot el temps que funcionà, no sembla que patís cap accident greu. El desembre de 1912, prop de l'illa d'Albèrni, va tocar fons i es va fer alguns desperfectes, que es va haver d'anar a reparar a Barcelona. Els passatgers, però, van desembarcar a Amposta sense cap problema.

El més normal és que no arribés a les cent persones en cada viatge. Ara bé, en circumstàncies excepcionals va arribar a portar més de tres-centes persones; així succeí el 16 d'agost de 1910, amb motiu de la festa major d'Amposta.

El vapor constituïa ja una estampa quotidiana, part de la vida tortosina de cada dia:

Son las dos de la tarde. El vapor atracado á la márgen frente al Mercado, deja oír su pitada sonora, estridente. Colocan la palanca mal sujeta y van entrando, haciendo equilibrios, los pasajeros. Unos van á Amposta y poblados de la ribera, otros regresan después de hacer sus compras y despachar sus negocios. El vapor vá llenándose, primero las toldillas, luego las cámaras. Dá la última pitada que resuena hueca, retumbante por toda la ciudad, se ven unos cuantos rezagados que corren, se retira la palanca y vira magestuoso, solemne, río abajo, dejando sobre la turbia corriente una larga estela de remolinos y olas. (Diario de Tortosa, 6 octubre 1913, núm. 9.525)

El *Ciudad de Tortosa*, després de dècades de servei, va acabar convertit en ferralla i substituït per l'*Anita*:

Mañana el vaporcito "Ciudad de Tortosa" será trasladado a la parte derecha del Ebro, frente a los talleres de la fábrica de fundición de los Sres. Sales, con objeto de proceder a desmontarlo. Inmediatamente empezará la construcción del nuevo vaporcito de los Sres. Pons, que reemplazará a aquél en sus viajes a Amposta y partidas ribereñas. En atención a la crisis obrera que atraviesa esta ciudad, se ha desistido de construirlo en Barcelona, y en su lugar se construirá en Tortosa para dar trabajo a los obreros de ésta. (Diario de Tortosa, 4 febrer 1915, núm. 9.905)

A banda d'aquests vapors, els més populars, també navegaren altres embarcacions del mateix tipus per l'Ebre. Els senyors Miró, que van ser durant uns anys propietaris del *Ciudad de Tortosa*, també van fer construir el *María*, el *Lijero* i el *Rápido*.

L'aparició del *María*, que sortia a les vuit de Tortosa i tornava a les dos de la tarda, va servir per a complementar l'horari del *Ciudad de Tortosa*, que sortia a les dos i tornava a les nou del matí següent. Començà a fer proves l'abril de 1911 i arribà fins a Flix; tot i que l'objectiu inicial sembla que era el transport particular d'arròs, es destinà al mateix itinerari que el *Ciudad de Tortosa*. L'any 1912 es dedicà durant una temporada al transport marítim de peix. El 1913 fou reformat per a assolir més velocitat; sabem que el maig d'aquell any, un bitllet d'anada i tornada de Tortosa a Amposta costava 85 cèntims. El 1916 se li feu una altra reforma i, igual que la resta de vapors, transportava passatgers i mercaderies. El 1917 encara funcionava per l'Ebre, tot i que havia canviat de mans i pertanyia al senyors Benet i Rollán.

Un altre vaixell propietat dels Miró fou el *Lijero*, amb capacitat per a 125 persones, que fou llençat a l'aigua el 31 de març de 1913. El projecte dels amos era que fes el trajecte Tortosa-Móra, però no hem trobat cap referència posterior. Bladé (1970: 60) ens parla d'un vaporet, els propietaris del qual, davant el poc èxit del negoci, el van fer enfonsar prop del poblat ibèric del Castellet de Banyoles, amb l'objectiu de cobrar l'assegurança; no sabem, però, si es tracta del *Lijero* (això explicaria que se'n perdés la pista a la premsa local), perquè Bladé no n'especifica el nom.

El tercer vaixell dels Miró fou el *Rápido*. El 1913 se'l va destinar a unir Tortosa amb les poblacions d'aigües amunt: Aldover, Xerta, Tivenys, Benifallet, Rasquera, Miravet, Ginestar, Benissanet i Móra. De totes maneres, sembla que el projecte no tingué continuïtat: a principis de 1914 el *María* es destinà a aquest itinerari i el *Rápido* passà a fer els viatges entre Tortosa i el Delta. El *Rápido* va oferir serveis d'aprovisionament dels dos torpediners que entraren a les goles de l'Ebre el 1915 i, a mitjans de 1916, igual que el *María*, va ser adquirit per Benet i Rollán, que el van reformar lleugerament.

De totes maneres, la història dels vapors de l'Ebre no és gaire llarga, i el 1917 la cosa ja anava de cap a caiguda:

Los vaporcitos "María" y "Rápido" están amarrados, al parecer por haber surgido desavenencias entre los propietarios, lo cual sentimos porque ello implica un gran perjuicio a los habitantes de las partidas rurales que no contaban con otro medio de viajar, dado el malísimo estado de la carretera de la Cava, que nunca se ha visto en peores condiciones. (Diario de Tortosa, 17 abril 1917, núm. 10.540)

Al final, suposem que l'escassa rendibilitat i la poca viabilitat impulsaren la seva venda. De fet, si ens fixem en l'itinerari vital de tots aquests vaixells, ens trobem canvis de trajecte, d'amos i d'utilitat, aturades constants... que ens demostren que, malgrat la bona voluntat dels empresaris, els vapors no acabaven de funcionar.

Los vaporcitos "Rápido" y "María" que prestaban servicio entre esta ciudad y partidas rurales, han sido adquiridos por una entidad naviera de Barcelona para dedicarlos al tráfico del puerto de aquella capital, habiendo emprendido hoy el viaje hacia la ciudad condal. (Diario de Tortosa, 19 noviembre 1917, núm. 10.715)

Eren embarcacions polivalents, que no tenien cap problema per circular pel mar, com ho feien en algunes ocasions, quan el *María* es dedicà al transport de peix o quan havien d'anar a realitzar alguna reparació a Tarragona o Barcelona. Sabem, també gràcies a la premsa local, que el 1918 el *María* navegava per les costes gironines i suposem que mai més devia tornar a Tortosa.

Els vaporets també hagueren d'enfrontar-se, sense èxit, a la Real Compañía, igual que hem vist quan parlàvem dels conflictes entre els llaüters i els diferents usuaris del riu; el motiu fou igualment la resclosa de Xerta. De fet, hagueren de suspendre els viatges aigües amunt de Tortosa⁶⁰:

Ha producido general disgusto y notoria perturbación en buena parte del comercio de esta ciudad, la suspensión de los viajes á Mora de Ebro, que, con gran satisfacción de Tortosa y de todos los pueblos comprendidos en este trayecto de vía fluvial, realizaban los vapores María y Rápido. Como la causa de la suspensión es muy agena á la voluntad del dueño de dichos vapores, creemos un deber en nosotros hacer públicos los motivos de la suspensión de estos viajes. La Compañía de Canalización y Riegos del Ebro, tiene en el más completo abandono el servicio y el material de la Azud de Cherta, al inconcebible extremo de no poderse abrir una de las dos compuertas de la exclusiva, viéndose obligados vapores y barcos á pasar de refilón por el espacio que deja la otra media compuerta, con grave riesgo para personas y embarcaciones. Los vapores María y Rápido, después de dejarse, día tras día, trozos de palas y salir deteriorados por los choques inevitables con la compuerta que permanece cerrada, han tenido que suspender los viajes, antes de que algun viaje suspendiera totalmente á tripulantes, viajeros y vapores. Se nos denuncia, tambien, la ineptitud del personal, en perfecta armonía con el estado ruinoso de las compuertas de la Azud. (Diario de Tortosa, 29 gener 1914, núm. 9.614)

L'article continua formulant una enèrgica crítica contra la Compañía de Canalización y Riegos del Ebro, que perjudica l'economia de Tortosa i la seva comarca.

Bladé (1970: 61) ens parla d'una estranya creença entre la gent de Benissanet sobre els referits vaporets: segons ell, la gent de Benissanet, en temps de la I Guerra Mundial, creien que el vaporet estava al servei dels espies alemanys.

L'*Anita*, substitut del *Ciudad de Tortosa*, va ser llançat a l'aigua amb tota la pompa i solemnitat el 28 d'octubre de 1915. Cal suposar que el nom li va ser posat en honor a Anita Roca, esposa de Lluís G. Pons, propietari del vaixell. Ja resulta molt indicatiu el fet que el mateix avarament no va poder realitzar-se quan estava previst per problemes de cabal, i que la Real Compañía de Canalización y Riegos del Ebro va haver de tancar l'entrada d'aigua dels dos canals per a contribuir a augmentar el nivell del riu.

La primera quinzena de novembre, el vapor es va dedicar a fer proves i es va posar en funcionament. Ara bé, els problemes de cabal foren els mateixos que per al *Ciudad de Tortosa*; totes aquestes embarcacions hagueren de suspendre molt sovint els viatges per culpa de l'escassetat d'aigua, tot i que, en teoria, un dels motius que va empènyer els propietaris a substituir el *Ciudad de Tortosa* va ser aconseguir una embarcació que no tingués tants problemes de calat:

Por haber disminuido el caudal de las aguas del río Ebro en bastante cantidad, otra vez ha interrumpido sus viajes a Amposta y partidas rurales el vapor "Anita". (Diario de Tortosa, 22 novembre 1917, núm. 10.718)

En altres ocasions, també igual que el *Ciudad de Tortosa*, només podia arribar fins a l'illa d'Alberni. Igualment, de tant en tant, s'havia d'aturar per netejar fons i calderes, pintar-se i calafatejar-se. Com a curiositat, constatem que el 1918 va haver de suspendre els seus viatges per culpa de la manca de personal motivada per l'epidèmia de grip.

⁶⁰ Tot i que aquest fou el motiu oficial, la realitat és que habitualment no podien passar de Miravet i la irregularitat del servei no els feia rendibles (Sánchez i Solé, 1997: 163).

Els propietaris l'utilitzaven per a anar a l'illa de Buda a fer caceres. De fet, tenia una cambra reservada per a l'amo, bona cuina i lavabos; hi cabien tres-cents passatgers. El 1924 fou adquirit per Sebastià Albacar i reformat completament: s'hi va instal·lar enllumenat elèctric, es va habilitar la bodega per al transport d'arròs i se li van substituir les característiques rodes per una hèlix. Les dificultats de cabal i la competència del Carrilet (ferrocarril de via estreta de Tortosa a la Cava) motivaren que fes el darrer viatge el 1929. Es quedà amarrat al riu fins que la riuada de 1937 l'enfonsà (Miravall, 1998: 152).

Amb l'*Anita* es tanca la història dels vapors a l'Ebre, destinats a ser substituïts per altres mitjans de comunicació més ràpids i no subjectes a condicionants externs. Va ser una història breu, dominada per les peripècies i l'intent d'adaptar les embarcacions a un riu que no estava fer per a elles.

A banda de tots aquests vapors, en tenim constància d'alguns altres, amb igual o major brevetat de funcionament a l'Ebre. Així, el 1901 l'electroquímica de Flix va adquirir un vapor per a fer-lo servir de remolcador entre Mequinensa i els Alfacs. El 1909, però, el va vendre a una empresa de Bilbao.

També circularen per l'Ebre el que la premsa local anomena "canoas-automóvil"; deduïm que devien ser embarcacions a les quals, senzillament, se'ls instal·lava un motor. N'existí una de la Real Compañía; la del *Coto de Caza Buda*; *Lola*, que era propietat de Rafael de Montagut; la *Reina Victoria*, propietat de la Sociedad de Salvamento de Naufragos... Per altra banda, entre 1917 i 1919 sabem que Esteban Lamotte tenia una "canoa a vapor".

Cap allà a 1905 es comença a sentir parlar d'aquests artefactes i, poc a poc, es van introduint. Solen ser propietat de persones aventureres i riques, o de mecànics que es dediquen a experimentar; la premsa ens els presenta com a extravagàncies.

Desde esta ciudad ha solicitado un distinguido exportman, á los astilleros de Montecarlo, los planos de canoas automóviles de la más moderna construcción para adquirir probablemente una destinada á la navegación por el Ebro y por el mar.

Si se realiza el proyecto de nuestro amigo, se implantará en éste país una verdadera novedad, llamada á atraer la atención de los tortosinos. (Diario de Tortosa, 1 octubre 1907, núm. 7.763)

El jóven mecánico de esta ciudad, Juan A. Ribás, que hace tiempo dedica sus especiales aptitudes á la construcción de una Moto-Nave que lleva su nombre, arriesgóse el jueves a verificar en el Ebro, las pruebas del nuevo artefacto, para la navegación. Parece que la Moto-Nave, hizo con regular éxito las primeras pruebas, pero un incidente imprevisto, el haberse enredado la rueda guiadora de la nave, con unas redes tendidas frente á Cherta, ocasionó el naufragio de la nave siendo auxiliado el jóven Ribás, por unos amigos que acudieron á la señal del peligro que este corría. (Diario de Tortosa, 8 octubre 1906, núm. 7.478)

VOCABULARI SOBRE MORFOLOGIA FLUVIAL

Per tal de finalitzar aquest capítol dedicat a la navegació, a continuació presentem, en forma de diccionari, un recull de paraules i expressions que utilitzaven els navegants per a referir-se al medi fluvial i també, en menor mesura, persones que desenvolupaven altres oficis relacionats amb aquest entorn i, fins i tot, la mateixa població autòctona:

AIGUADEIX.- Lloc on el riu deixa terra al·luvial.

AIGUAPREN.- Per oposició al mot anterior, lloc d'on el riu pren terra. El riu, que constantment està modificant les seves vores, pren la terra d'un lloc per dipositar-la, generalment, a l'altra riba.

AIXÀVEGA.- Xarxa metàl·lica plena de còdols, normalment de forma prismàtica. Junt amb els pedrers i les peixeres, constitueix una forma de lluitar contra l'erosió fluvial. El diccionari Alcover-Moll no recull aquesta accepció, però sí una segons la qual l'aixàvega és una xarxa de cordes que serveix per tragar palla en un carro o a l'esquena d'un animal.

ALMADRAVA o AUMADRADA.- Mur ciclòpic, fet a doble cara, que entrava dins el riu, en el qual s'hi estenien xarxes per a retenir el peix; d'aquest terme en tenim constància a través de Carmel Biarnès (1987: 20-21), que en localitza una a la zona d'Ascó. Biarnès explica que, tot i haver desaparegut l'almadrava, el topònim continua vigent, una mica modificat, "aumadrada"

Dolors Cabré (1985: 33) recull la variant "aumedrada" i la fa servir per referir-se a un mur de contenció fet vora o dins el curs fluvial; més concretament, ella explica que a finals del segle XIX, al terme de Riba-roja, es construí una "aumedrada" amb grans rocs per tal de guanyar terra al riu. Aquesta construcció va provocar una lleugera desviació de l'Ebre cap a la banda dreta i una altra sènia en va rebre les conseqüències, amb la consegüent pèrdua de terres.

La teoria, no corroborada, és que aquesta paraula ve a designar a la part alta de l'Ebre català (Ascó, Riba-roja, etc.) el mateix que "peixera" defineix a la zona d'aigües avall (Xerta, Tivenys, Benifallet, etc.).

ANTINA.- Denominació que només hem recollit a Xerta i que serveix per a referir-se a una roca vora l'aigua. Aquest terme l'hem localitzat a través de l'Alcover-Moll en alguns punts concrets de la costa gironina i barcelonina, on designa una roca vora el mar.

L'antina de Xerta, situada prop de l'Assut i possiblement desapareguda per culpa de les obres de la nova hidroelèctrica, tenia un xop que feia ombra i era un lloc molt utilitzat per a pescar; es coneixia popularment com el Balconet.

ASSUT.- Presa o cascada artificial que travessa el riu. A banda del de Xerta i el de Flix, n'existien d'altres menys importants.

A Miravet n'hi havia un que servia per a desviar l'aigua cap a un vell molí; i el mateix podem dir a Riba-roja per al molí de Cuto. Aquests obstacles eren problemàtics per als llaüters. Encara ara, molt temps després que el molí de Miravet deixés de funcionar (només en queden quatre pedres), es pot deduir per la trajectòria que descriu el corrent que sota l'aigua existeix algun obstacle important.

Al voltant d'un quilòmetre aigües amunt de Mequinensa també hi havia un assut, de manera que els llaüts ja no podien anar més enllà.

AUMAEC.- L'Alcover-Moll el defineix com un espadat rocós a la vora del riu (Ascó, Flix); és la mateixa definició que donen Biarnès i Cid (1984: 25). Procedeix de l'àrab *al-madik*, que significa "congot".

Davant de Flix, just al meandre, hi ha una vora de riu que apareix marcada als mapes precisament amb el topònim L'Aumaec.

BRILL.- Corrent que fa l'aigua del riu. Immediatament sota l'assut de Xerta, per efecte de la caiguda de l'aigua, es formaven diversos brills:

No, no, lo brill és la corrent. Perquè al caure de la..., de la Trencada... pues com baix hi ha pedres..., pues a lo millor hi ha un hueco (...) i allí agafa lo brill. I, per cert, que un dia pujant un dels brills [amb una barca a rem] mos vam quedar lo menos vint minuts sense moure-mos del puesto. I remant, i ala i ala! (Santiago Mola, Xerta, 24/11/1998)

Els llaüters, sobretot, són conscients de l'existència d'aquests corrents i de la seva irregularitat:

És molt difícil, perquè... lo riu no ho és com lo mar. Perquè té corrents d'aigua, té caents d'aigua, juga l'aigua. L'aigua juga. No té sempre totes les mateixes seguides d'aigua, puestos que corre més, puestos que corre menos. Puestos que la mateixa aigua tira pa la vora, puestos que tira pa fora, i l'has d'asserenar. (Joan Videllet Artiola, Benifallet, 10/6/2000)

CALA.- Igual que al mar, a l'Ebre hi ha cales, llocs d'aigua estancada on el curs fluvial fa una petita entrada cap a terra i on hi sol haver una glera. Davant de Riba-roja, abans de la construcció de l'embassament, n'hi havia una.

CALDERA.- Procés erosiu del riu sobre les vores. L'inici d'una caldera a la vora d'una finca era signe inequívoc de pèrdua de propietat. El riu anava obrint una timba, llimant constantment la terra.

Entre Benissanet i Móra trobem la caldera de Mall, retorna profunda, on Bladé (1970: 60) explica que hi ha un vaporet enfonsat. Més amunt de Xerta també existia un lloc que era conegut senzillament per la Caldera; al *Diario de Tortosa* (24 juliol 1918, núm. 10.908) ens apareix el topònim caldera del Ram, situada a quatre quilòmetres de Xerta, que deduïm que deu tractar-se del mateix lloc.

I és que les calderes poden arribar a ser molt fondes. Fins i tot hi ha alguna llegenda associada:

El remolí de la Caldera del riu, al mateix Pas de l'Ase... Diuen que ningú no coneix la seva profunditat! Cordes i més cordes llaüteres amb una pedra a la punta... Mai no es toca fons! (Biarnès, 1985:46)

El motiu menys pensat pot modificar la vora del riu: un tronc d'arbre, una riuadeta, un petit canvi en el sentit del corrent.

Lo riu ti coses, lo riu igual se fa cap aquí que es fa cap allà, ti desvios (...) Una herba desvia un riu, eh? Són coses que això el que no ho entén no ho sap però surt un..., surt al riu, com ara ve el riu minve i surt allí una herba, pues detrás de l'herba ve una puntada de riu, detrás de l'herba el romansal de l'herba, hi dixa terra allí. Surt una altra herba, surt un tomarit, surt un aube, creix, se fa gros i en anys, si el riu passa per aquí, allavons fa així i marxa cap allà. (Josep Piñol, Tivenys, 11/3/1996)

La quantitat de terreny que s'emporta el riu no és gens menyspreable. Tal com explica Artur Cot (1989: 28), la riuada de 1787 s'emportà una partida sencera a Móra d'Ebre, la partida de l'Alfaç. També ens refereix un document de 1789 que fa constar que la família Montagut havia perdut ni més ni menys que dotze hectàrees de propietat per culpa del riu.

A Ascó, a principis del segle XVIII, l'erosió de les aigües es va endur les quinze sènies situades a la dreita del corrent. La teoria de Jordi Ferrús és la següent:

Amb les riuades i els canvis del curs del riu s'inundaven les sènies i es destruïen els conreus i els edificis, però un cop passada l'aigua es tornava a reconstruir i conrear. A Ascó, però, l'aigua no tornà a passar més per on acostumava a passar, sinó per on hi havia les sènies, que quedaren sota les aigües.

La tradició oral local encara fa menció d'aquest fet: es diu que des del poble fins als Reguers tot era un carrer de cases a banda i banda, del qual ara no en queda ni la menor resta. Segons l'alçada del riu, encara es poden veure restes de construccions al costat dret del poble. Un document de 1693 diu que hi havia quinze sènies a Ascó i que eren situades al "camí de les Sènies", actualment desaparegut. (Ferrús, 1985: 40)

A Tivenys, l'enderrocament de la farinera de l'Assut després de la guerra civil també va fer que uns guanyessin terra i altres en perdessin. Els enderroc es van llençar a l'Ebre i van desviar el riu cap al costat de Xerta; en aquella riba va augmentar el corrent i a la banda de Tivenys l'aigua baixava més morta, formant una torna:

Pos què ha fet la gent? Una tanca i arrancar els aubes, los tomarits i els aubes i a fer-hi hort. Qui ha guanyat..., qui ha guanyat pues cinquanta metres, qui n'ha guanyat trenta, qui n'ha guanyat... N'hi ha que han guanyat mes de cent metres, hi ha qui ha guanyat tres o quatre jornals de terra. (Josep Piñol, Tivenys, 28/2/1996)

Per a algú que no sigui natural de la zona, costa d'entendre, però la realitat és aquesta: no hi ha res fix. Com diuen molts pagesos, "jo lindo en l'Ebro" i, per tant, aquest és el límit, que pot fer augmentar però també disminuir la superfície. Per expressar aquesta mobilitat, els riberencs solen fer servir l'expressió "el riu és viu". La terra no pot tenir per a ells aquella capacitat d'adscripció, aquella qualitat de quelcom fix i immutable que es va transmetent a través de les generacions que té a la majoria de llocs.

Els qui hem nascut a la Ribera, els que vivim i estimem les terres de l'Ebre sabem quan variables, versàtils i mutables són les terres immediates al corrent, són terres de remarcables qualitats, d'un llim finíssim, d'unes sorres primes que formen les sènies, les hortes, caracteritzades per una fertilitat extraordinària. En altre temps, quan el riu no estava controlat per l'home, aquestes variants, aquestes transfiguracions de la seva topografia eren més freqüents que avui. D'una generació a l'altra apareixien i desapareixien terres, illes i braços de riu (...) Un riberenc podria néixer ric en terres al·luvials i morir en la misèria. (Cot, 1989: 33)

De la mateixa manera, pobles que ara resten allunyats del riu, en l'antiguitat hi eren a tocar, i la memòria popular encara se'n recorda:

Actualment l'Ebre passa, en temps normals, a cosa de cinc-cents metres de la vila de Benissanet, però m'han dit que fa un parell de segles les aigües del riu corrien molt a prop de les cases, i que en algunes d'aquestes cases encara es poden veure les anelles de ferro que servien per a lligar les barques i els llaguts quan el riu baixava gros. (Bladé, 1970: 15)

COLL.- Disminució de la profunditat del riu per efecte d'una elevació del fons, de manera que constitueix un lloc perillós perquè el llaüt pot encallar.

Altres vegades el riu minva i llavors cal improvisar les passeres, defugir els guals, els colls de riu on el llagut pot embarrancar o perdre's. (Bladé, 1970: 95)

Pel que sembla, els colls els forma el mateix riu durant les riuades, ja que acumula materials en algun lloc concret de la llera.

Agustí Cervelló (Riba-roja, 9/12/2000), antic patró de llaüt, ens explica un accident, sense conseqüències greus, on s'hi van veure implicats una trentena de llaüts. Tots baixaven alhora, aprofitant el magenc, i, en arribar al coll de la Pedrera (prop de Faió), el primer va encallar, de forma que es va produir una mena de xoc en cadena i tots es

van quedar allí. Al final, la majoria van poder sortir empesos per la força del corrent i només dos o tres van haver de ser arrossegats amb cordes.

GALATXO.- Braç de riu entre una illa i el marge. Igual que la resta de morfologia fluvial, els galatxos poden aparèixer i desaparèixer amb rapidesa; per exemple, és força freqüent que les illes quedin unides a terra ferma.

El terme "galatxo" s'utilitza per a referir-se al braç secundari, és a dir, al que és més estret i menys cabalós que el braç principal del riu. En ser llocs apartats del curs principal, d'aigües amb menys corrent, eren un bon indret per a refugiar-se els llaüts.

Per regla general, els galatxos no tenien una vida gaire llarga:

I aquell galatxo que venia..., un galatxo que venia de davall del pont, i venia a passar casi... I allò quedava aïslat, i al mig de la isla hi havien hortes, les Illes que diem natros. I aquestes tenien una barca (...), una espècie de llagutet. (...) Però això se va omplir tot de..., de runa. Se va tapar lo galatxo, i l'aigua tota marxa cap allà; i això pues se va quedar en sec. (Josep Pedrola, Móra d'Ebre, 23/11/2000)

Els galatxos, a vegades, s'intenten tapar:

Ah, bueno, se'ls hi va ocurrir que el galatxo no havia d'existir. (...) Aquí dalt on començava el galatxo, el braç de riu, van ficar-hi uns quants llaguts afonats, plens de pedres, llaguts vells. I, bueno, i després el galatxo baix va continuar igual buit, perquè era una conca fonda. Va estar molts anys que s'inundava fàcilment. (Artur Cot, Móra d'Ebre, 18/11/2000)

Antigament no era fàcil distingir on començava la terra i on acabava el riu; així, Artur Cot (1989: 37) explica que entre Ginestar i Miravet, on el riu descriu un ampli meandre, una xarxa de galatxos separava gran quantitat d'illes i illetes, formant terres fangoses. La següent anècdota que explica Francesc Cots, tot i que llarga, també és molt representativa d'aquest fenomen:

Per la desembocadura del barranc del Mas (...), el que era llavors camí reial fins a Rasquera i el Perelló, es passava prop de l'aigua per damunt d'un banc de sorra fina. Quan el riu estava molt baix, es passava més avall, i quan l'aigua entrava barranc endins perquè el riu baixava més gros, el camí s'entrava també fins a trobar terra ferma.

Un dia que anàvem a casa, ens vàrem trobar baix a la desembocadura del barranc un home que, per cert, era parent nostre (...) al qual se li havia anat el ruc que portava fora del camí i estava clavat a dins la sorra fina. En principi no fèrem gaire cabal, tot i que de seguida anàrem cap allí per ajudar-lo, creient que el trauríem de seguida de la sorra on estava clavat. Però, sí, sí... Heu vist aquelles pel·lícules en què es veuen arenes que s'engullen la gent a causa de tan fines com són i de l'aigua que porten barrejada? Doncs així li estava passant al pobre animal: com més ens movíem per poder-lo treure, més ell s'enfonsava dins l'arena, fins que arribà un moment que només se li veia el cap. (Cots, 1996: 54)

La història es va acabar bé perquè, amb taulons i unes barres, van poder treure el ruc de la trampa.

GLERA.- Platja de riu. A l'Ebre també hi ha cales i badies, llocs protegits del corrent on els llaüts es poden refugiar. Darrere una punta, es forma una platja. A les platges era on acudia la gent a banyar-se: a Benifallet al Povet, a Xerta a la platja de Bautista. Prop d'Ascó, Biarnès (1985: 20) ens parla de la platja de la Capelleta o dels Reguers. A Ginestar, sabem de l'existència de la glera de Cullera i de la glera del Conte. Al terme de Miravet, hi ha la platja dels Penyagats. A la Glera, davant de Riba-roja, era on anaven les dones a rentar al riu.

El terme "glera" es fa servir a la Ribera d'Ebre però no a la part d'aigües avall del riu. Segons l'Alcover-Moll, serveix per designar una platja pedregosa. A Tortosa, la famosa Xiquina era la platja més concorreguda pels banyistes:

Los fills d'esta ciutat no mos podem permetre'l lujo de veranejá á Sant Sebastián ó á Biarritz, pero tenim una Chiquina milló que totes les platges del Nort i demés punts cardinals. Es una vora de riu, una concha ahont hi fa una fresqueta que anchisa. No m'explico com no hi ha mes devesa á pendre banys á n'aquella platja arenosa, que no oferix cap perill, so pena de tindre poch senderi (...) La Chiquina es com un toll d'aigua ambassada. (Vergés, 1991 [1909]: 66)

Quan no existien els pantans, les platges eren més abundants i es mantenien més fàcilment, ja que les puntades de riu contribuïen a conservar-les.

GUAL o "VADO".- Lloc on el riu és poc profund. Encara que sembli estrany, abans de la construcció dels pantans, el riu es podia travessar a peu en determinats indrets. Els guals constituïen un perill per als llaüts, que hi podien encallar fàcilment. És per aquest motiu que els llaüters en coneixien la seva exacta localització i, fins i tot, els tenien destinat un nom propi: Santa Paulina, Comandant, Medina, Pont de Garcia, Subarrec, Rosselló, Aubasta, Tessa, l'Aldover, Timbes i Rodador (Biarnès i Cid, 1984: 37).

A Riba-roja hi havia un gual que anava des del túnel del ferrocarril fins a l'altra banda, al lloc d'on sortien els camins de Maials i Almatret:

Aquí molta gent passaen a vado, a cavall de la mula u del..., un d'un ruc gros. Passaven a vado, per aquí baix. (Teresa Aguilar, Riba-roja, 7/7/1999)

Quan el nivell del riu era baix, el nombre de llocs per on es podia travessar l'Ebre a gual augmentava:

El rio Ebro, que tan caudaloso baja durante los meses de invierno, lleva en la actualidad tan escasa corriente, que más parece un tranquilo lago que el primer rio de España. En muchos puntos se vadea con la mayor facilidad, especialmente en las inmediaciones de Aldover y Bitem, donde aquellos habitantes se comunican de este modo, aprovechando tan extraordinario estiaje. (Correo de Tortosa, 22 setembre 1898)

Entre Xerta i Tivenys, en cas de sequera, també era possible travessar el riu per damunt de l'Assut, ja que la poca aigua que hi havia es filtrava per sota:

I..., i un any que va fer molta seca, que no saltava aigua per la resclosa de l'Assut, o sigue, estava casi un metro del nivell de la..., de la paret de l'Assut, l'aigua. I passaven..., la gent d'un costat a l'atre (...) I..., o sigue, lo que és la trencada anaven les bicicletes per dalt. (Santiago Mola, Xerta, 24/11/1998)

Des de la construcció dels pantans, en ser el cabal regular, els guals han desaparegut. En casos excepcionals de poc cabal, encara es podrien utilitzar –una altra cosa és que algú ho fes, perquè ja ningú en coneix la seva localització i perquè a ningú li interessa travessar el riu fora dels ponts– però el que els ha destrossat totalment han estat les obres de dragat per al projecte de navegabilitat.

ILLA.- Al mig del riu, es formaven illes que podien desaparèixer al cap d'un temps, unir-se a terra ferma o bé mantenir-se.

A la majoria de les illes, la presència humana és nul·la, però algunes es conreen. Aquest és el cas, encara avui dia, de l'illa d'Audí, situada davant de Bitem o de l'illa de Gràcia,

davant de Deltebre. Aquesta escassa ocupació i la seva sovint curta existència ha motivat que moltes illes ni tan sols tinguin nom; per exemple, davant de l'actual espai natural de Sebes hi ha algunes illes que no tenen nom o, com a molt, la gent s'hi refereix com a illes de Sebes.

A Benifallet, l'illa era el lloc preferit per a anar a banyar-se:

(...) això [el fet que molta gent tenia muletetes] féu que es posés de moda anar a nedar a l'illa de davant del poble, lloc molt apropiat per a la gent que no sabia nedar i, com no, per als menuts (...); hi havia diumenges que donava bo de veure, ja que quasi semblava una platja de les del mar amb tota una estesa de gent (...). Tan de moda es posà anar a la platja, que a la fi, el fill de l'avi Panxo (...), com que tenia una muleta amb motor per anar a un hort de l'altra part del riu i era més espavilat que la gana, es decidí a passar gent mitjançant una mòdica quantitat, cosa que féu que la concurrència augmentés considerablement. (Cots, 1996: 231)

Enfront de Móra d'Ebre existia una gran illa anomenada la Sequina, de forma que L'Ebre es dividia en dos braços; com és lògic, hi havia dos passos de barca per a travessar les dues franges d'aigua. Amb la riuada de 1787, l'antic braç de riu que separava l'illa de l'actual terme de Móra la Nova s'omplí d'arbres, canyes i brossa, de forma que la Sequina deixà de ser una illa. Allí s'hi acumularen aigües infectes, les quals sembla que provocaren una virulenta epidèmia el 1789. Fa una trentena d'anys, encara quedava qui ho havia sentit explicar:

El Sr. Milio (88 anys, el 1980) contava:

- Em deia la mare que pel rivet entraven les muletetes cap allà a les Sequines... Que abans lo riu passava per les parets dels Masos, i encara hi ha les anelles per lligar los llatuts (...) (Biarnès i Cid, 1984: 255)

Prop de Móra també hi hagué l'anomenada illa de Mallorca. Malgrat la seva considerable extensió, tot sembla indicar que va desaparèixer cap al voltant de 1920.

Una mica més amunt de Benifallet trobem l'illa de Nap, que encara apareix als mapes actuals. El topònim el localitzem també en un article de Tomàs Forteza aparegut a *La Zuda* (núm. 14) el 1956.

L'illa de Gènova (Tortosa) va desaparèixer al segle XV quan el braç de riu que la separava de la vora va ser tancat per les aportacions al·luvials. Aigües avall de Tortosa, hi ha l'illa de Blanquet o illa dels Bous, però tot sembla indicar que ben aviat ja no serà una illa:

Hi ha una illa que ara ja s'ha convertit pràcticament..., forma part de terra ferma, perquè..., al no haver riades, doncs s'ha anat taponant. Aquí baix, a la illa que en diuen dels Bous. (Joan Cid, Tortosa, 26/2/2001)

En altres casos, segons el nivell del riu, es converteix en illa o terra ferma:

Que segons l'època, pues venia la platja..., on hi ha les Isletes que diuen, no? De que... Bé, ara està tot tancat, no? Però passava el riu per detrás i segons l'alçada del riu pues dies: 'Oh, no hi podem anar a la Isleta'. (Josep Dematthey, Móra d'Ebre, 17/6/2000)

Aigües amunt de Benissanet, hi havia l'illa de Magrinyà i, segons explica Bladé (1970: 103), solia ser el destí de les excursions fluvials en muleta que tenien el punt de partida a Benissanet.

Prop de Vinallop, davant del barranc de Sant Antoni, hi havia l'illa de Sabater. Allí anaven en barca els cistellers d'Aldover a recollir el vímet que després utilitzaven per a

fer els cistells i altres productes; hi tenien una mena de barraca i s'hi arribaven a passar un mes.

A través de la documentació d'arxiu, podem trobar constància d'illes actualment desaparegudes. Pel que sembla, a Miravet, al segle XVII, hi havia l'illa de Pedrol i, a principis del segle XIX, l'illa de Blona⁶¹.

En molts casos, malgrat que l'illa fa segles que ha desaparegut, el topònim perdura. Trobem partides de terra anomenades "Illes" o "les Illes" a Xerta, Ascó, Miravet, Flix, Móra d'Ebre... A Ginestar, trobem "illots": l'illot de Pepe i l'illot de Margalef. I a Miravet, les Illetes, topònim ja documentat el 1822 (Griso, 1997: 163).

Com a cas extrem, trobem l'ús del terme que fa Jordi Ferrús a *La casa pagesa asconenca*. Ell emprà repetidament "illes" com a nom comú per a referir-se a aquella franja de terra situada vora el riu.

Unida al terme de Ginestar, poc abans d'arribar a Miravet, es troba la finca més important de la Ribera i potser de tot l'Ebre, la finca un temps anomenada 'Illa de Sotorres', més tard 'Illa de Samper' i avui 'Illa de Putxó'⁶². I això que ja fa potser un segle que ja no és una illa. Però no hi ha cap dubte que ho va ser, de bon principi, entre dos braços de riu. Un d'ells (que potser només era un galatxo) s'empetití i acabà per desaparèixer. La finca, al contrari, s'engrandí d'una manera considerable. Avui, gràcies a un positiu sistema de pedrers i murs de contenció, té un centenar d'hectàrees (...) de terra fertíllissima on s'hi cull de tot en grans quantitats. (Bladé, 1983 [1973]:27)

En canvi, l'espai que els veïns de Ginestar coneixen com "la Illa" (entre la població i l'Ebre) és una zona no gaire apta per als conreus, ja que són terrenys sorrencs que corresponen a un antic banc arenós deixat de costat pel corrent fluvial (Vila, 1998: 76).

Els riberencs sempre han lluitat per aconseguir les màximes terres del riu, la qual cosa no sempre ha tingut els resultats esperats:

L'home de riu, l'home riberenc, l'home de les illes i 'galatxos', té unes característiques específiques, com les té l'home de muntanya, sempre predisposat a la lluita amb la roca i els cims, les cingleres i les àguiles. L'home de riu té quelcom de granota i castor (...) (Cot, 1989: 34)

MAGENC.- Pujada o baixada del nivell del riu. El diccionari Alcover-Moll el defineix com "petita crescuda del corrent del riu per efecte d'aviar les aigües dels estanys destinades a moure les turbines (Mequinensa)". Dolors Cabré, que localitza el terme a la zona de Riba-roja, entra en més detalls:

Moviment de flux i reflux de l'aigua del riu, a les vores, produït, en part, per l'obertura o tancament de comportes d'embassaments. Abans pujava de nivell a les tardes a partir de les quatre. Cap a la nit començava a retrocedir. (Cabré, 1985: 245)

La majoria de pescadors de madrava de Tivenys entrevistats fan servir aquesta paraula. Malgrat que no saben explicar quina era exactament la seva causa, van pel mateix camí que la documentació escrita i afirmen que es produïen dues pujades diàries, perquè més amunt els pantans deixaven anar aigua. Agustí Cervelló (Riba-roja, 9/12/2000) va més lluny i precisa que els pantans que amollaven l'aigua eren els d'Aitona i Camarassa.

⁶¹ Informació provinent del buidatge fet per Marc Griso dels arxius parroquials per a la seva tesi doctoral (vegeu bibliografia).

⁶² Malgrat que Bladé afirmi que és un topònim modern, a través de Griso (1997: 160) sabem que el 1777 ja existia l'illa de "Pucho".

MINVE/GROS: Per a referir-se al cabal que porta el riu, els riberencs utilitzen aquestes dues paraules. Quan “el riu ve minve” és que porta poc cabal; quan “ve gros” en porta molt.

MITJANA.- Aquest terme només l'hem localitzat en Jesús Moncada, que el fa servir repetidament a diverses de les seves obres. En canvi, no hem constatat que cap informant l'utilitzés.

L'Alcover-Moll el defineix com “terreny poblat d'arbres al qual s'estén l'aigua del riu en temps d'avingudes (Lleida)” i, de fet, és clarament el mateix sentit que li dona Moncada.

PEDRER.- El diccionari Alcover-Moll indica que és un marge fet amb pedres a la vora del riu (Benissanet); de fet, l'escriptor benissanetà Artur Bladé (1970: 59) ens parla del pedrer com un lloc on els nois anaven a jugar. Com a toponímia, hem localitzat “Lo Pedrer”, prop de Móra.

Els pedrers, sobretot si havien quedat ja mig coberts per les aigües del riu, eren obstacles perillosos per a la navegació i a vegades va caldre fer-los saltar amb dinamita. Moncada, a *Històries de la mà esquerra* i a *Camí de sirga*, fa servir la variant “pedret”, però clarament es refereix al mateix, perquè explica que era un roquissar perillós per als llaüts si el corrent els hi dirigia.

PEIXERA.- Mur de contenció fet a la vora d'un riu per a desviar el corrent o evitar inundacions. El mot el trobem ja als famosos *Costums de Tortosa* (1975 [1557]: I, II, 4). Per extensió, també pot ser un embassat d'aigua a la vora del riu, on el corrent és poc fort i la navegació difícil i lenta; aquesta accepció de la paraula la localitza l'Alcover-Moll a Mequinensa i no sembla que aigües avall s'utilitzi.

Sovint, aquestes peixeres es construïen amb llaüts vells enfonsats. Els llaüts, doncs, que es passaven tota la vida al riu, encara hi trobaven la seva sepultura, oferint-hi el darrer servei:

Els llaüts deien que després de morts encara servien. (...) Aquí ve una guerra..., una guerra púnica de tota la vida, això. Doncs els llaüts... Agafaven un llaüt, quan ja s'havia de llançar, el posaven i l'anaven carregant de pedres, carregant de pedres, carregant de pedres. I venia un moment, s'omplia i feia de peixera. (...) Mira, nosaltres l'hort que tinc (...) s'hi menjava molt. I vam posar-hi un llaüt que es deia 'El Pirata', justament. I està colgat allà. Ni es veu, ara. (Francesc Cots, Benifallet, 11/2/2001)

A principis del segle XX, una petita riuada va començar a atacar les terres d'un gran propietari de Móra, conegut com Josep Antoni (Cot, 1989: 34). Ell no en va fer cas i, quan se'n va adonar, ja era massa tard. Va ser una acció erosiva vertiginosa que no es va poder frenar de cap manera. S'hi va abocar pedra i s'hi van enfonsar llaüts plens de runes i per això aquella zona, abans d'arribar a Móra d'Ebre, es coneix com a peixeres de Subarrec (Bladé, 1983: 22).

PLENA.- Al mar, significa la pujada del nivell ordinari o la pujada d'una ona. Al riu, ve a significar una cosa semblant. Pel que sembla, les plenes eren petites pujades de les aigües, jocs que fa el corrent del riu que són empipadors per a la navegació perquè desvien el llaüt:

Pues això corrie cap aquí i et feie vindre l'aigua hasta aquí. I l'aigua esta d'aquí..., això feie les plenes. (...) A quan arribaves aquí, que feie una plena i, si no estaves al tanto, o et tirave á l'altre costat o et tirave cap a n'aquest. (...) Però arribaves així, feies la plena, arribaves cap aquí, eh? I, encabat, pujaves aquí. Ja quan arribave aquí el llaüt, s'acabussave aquí i pujave lo menos l'aigua dos pams,

davant. I encabat, quan arribaves aquí, pujave altra vegada i au! (...) I això de les plenes, era el més dolent que hi havie. (Agustí Cervelló, Riba-roja, 9/12/2000)

PORTELL.- La definició que dóna l'Alcover-Moll és "esvoranc, solució de continuïtat produïda en un marge o paret per la força de l'aigua". Només hem localitzat aquest terme en una ocasió:

I aquella peixera pos se comprèn de que les riades o què va passar, se va fer un portell allí, se va fer... Hi havia un portell com d'aquí en ell, i per allí també hi passaven les sabogues. (Juan Bautista Martínez, Xerta, 30/8/1998)

POU o ULL.- Existeix la creença, no sabem si fonamentada o no, que enmig del riu, al lloc menys esperat, existeixen profunds i perillosos pous, acompanyats de remolins.

Un dia va passar un a vado en la mula i va trobar un ull...

- *Un forat?*

Sí, que a l'aigua també hi havie això. I se'l va engollir cap baix. (Teresa Aguilar, Riba-roja, 7/9/1999)

PUNTADA.- Petita pujada del nivell del riu, en comparació amb la riuada, que indica un gran augment de cabal. Les puntades eren molt freqüents quan no hi havia pantans (o n'hi havia pocs) que reguessin el nivell del riu.

REBULL.- Lloc on la superfície de l'aigua s'agita de forma bastant intensa, per efecte del corrent o bé per la presència d'un munt de peïxos.

També hem localitzat el terme en diminutiu:

Agarrava el salabre, me n'anava allí a les rebulletes de les comportes [del canal de la Dreta] i agarrava unes madrilles ovades... (Joaquim Pegueroles, Aldover, 22/6/1998)

REFULL.- Corrent d'aigua impetuós i perillós que pot emportar-se el llaüt. Aquest terme només ha estat localitzat a Bladé (1970: 97). Pel sentit en què l'empra aquest autor, vindria a ser sinònim de "corrent".

REMANSAL o ROMANSAL.- Lloc del riu on l'aigua està calmada. Tot indica que deu venir de la paraula castellana *remanso*. L'Alcover-Moll no recull aquesta paraula, però sí "romans", que defineix textualment com "cala petita en el riu (Mequinensa)".

Eren bons llocs per a la pesca:

Primer els cebàvem; hi ficàvem ordi, sansa (...) I els peïxos feien cap cap allí. Feia un remansal, encabat ficaves les madrilleres així, pegaves dos cops. Rrruuutt! Corrien, altra vegada sortien. Ja, quan aixecaves, pues un munt de peïxos allí enganxats. (Agustí Cervelló, Riba-roja, 9/12/2000)

En els discursos dels nostres informants hem localitzat fins i tot el verb corresponent a aquesta paraula, "arromansalar". S'arromansala el llac (fang) a la vora del riu o el peix en un indret on no corre l'aigua. El verb indica, doncs, que quelcom s'acumula en algun lloc per efecte de la manca de corrent.

REMULLA.- La definició que proporciona Alcover-Moll i que coincideix amb el sentit que donen al terme els informants, és "gorg, lloc d'un riu on l'aigua està encalmada (Xerta, Tortosa)". Es pot considerar, per tant, sinònim de remansal i, de fet, Mestre Noé (1915) ho tradueix per *remanso*.

RESINCLA.- Aturada d'aigua per un obstacle, com ara la conjunció de dos rius (l'aiguabarreig de l'Ebre i el Segre a Mequinensa). Només hem localitzat aquest terme a Biarnès i Cid (1984: 21 i 25).

REXINFLAR.- Verb que els riberencs fan servir per a indicar que el riu va pujant de nivell (Perpinyà, 1987: 177). A Benissanet, l'expressió equivalent seria "portar ventrada" (Bladé, 1970: 63).

Podria ser que estigués relacionat amb l'acceptió anterior, que seria el substantiu corresponent a aquest verb i que es tractés de dues transcripcions diferents, ja que l'aigua que puja de la riuada també "rexinfla" perquè topa amb algun obstacle.

ROCA.- Aquest nom, seguit del topònim corresponent, indica el lloc on una gran roca limita amb el riu. A Benifallet trobem la Roca Potenti; el topònim segurament procedeix de la deformació del nom àrab Cotenti, que va ser el propietari d'una part de les terres pròximes. Com a curiositat, constatem que va donar nom a una prestigiosa orquestra del poble, l'orquestra Potenti.

Per la mateixa lògica, a Xerta trobem les roques de Ravanals; els Ravanals eren una família rica xertolina i resulta lògic pensar que les roques prenguessin aquest nom perquè les terres properes devien ser propietat d'aquesta família.

A Flix hi ha la roca del Tormo; a Riba-roja, la roca la Ona; entre Riba-roja i Faió, la roca Picavisc; a Miravet la roca del Merro.

A Ginestar trobem la roca de la Careta, on se subjectava la gúmena del pas de barca existent entre Benissanet i aquesta població. L'esmentada roca també actuava de mur natural de defensa contra les aigües per a Ginestar, i al seu davant el riu és molt fondo.

Però la roca més interessant, amb tota una llegenda al darrere, és la roca del Penjat. Situada a la part nord del terme de Benifallet, durant molts segles va ser el límit de l'immens terme de Tortosa. Tothom que coneix una mica la zona ha sentit dir que era el lloc on en el passat es penjaven els condemnats a mort (vegeu l'apartat titulat "Llegendes").

TORNA o RETORNA.- Biarnès (1985) la defineix com un retomb de l'aigua del riu. Segons Cots (1996: 14), és un racó que fa el corrent després de passar una punta de roca sobresortint de la línia normal de la riba. L'Alcover-Moll defineix retorna com una "corba que fan les aigües d'un riu, canal, sèquia, etc.". Per lògica, deduïm que el desviament del corrent que suposen totes aquestes definicions, ha d'implicar l'existència d'una zona d'aigües calmades.

Per tant, les aigües fan un cercle prop de la vora i allí es forma una mena de remolí que fa que no hi hagi corrent, i quan hi entra una soca o alguna altra cosa que suri, pot arribar a quedar-s'hi durant un temps; precisament per aquest motiu, les retornes era el lloc on solien aparèixer els cadàvers dels ofegats. En ser llocs tranquils, també era on solien aprofitar els llaüts per aturar-se a descansar o dormir. Hi ha algunes tornes que tenen nom propi, com la torna de Mena, prop del poble de Benifallet (Cots, 1996: 203)

L'origen de les tornes sol ser natural però també pot ser artificial. Així, per exemple, prop de l'assut de Xerta, al costat de Tivenys, existeix una antiga farinera. A causa dels bombardeigs de la guerra, el seu interior va quedar enrunat; per això després la van acabar d'enderrocar i van llençar les runes al riu. Així es va formar una torna, una mica més avall del lloc on es van llençar els materials. Allí es dedicaven a pescar sabogues els pescadors de madrava de Tivenys i, a causa d'aquesta modificació del corrent del riu, hi van sortir guanyant, perquè va disminuir el nombre de persones que eren necessàries per a estirar les xarxes (com menys corrent, menys força calia fer).

A Miravet, les obres de dragat del riu van fer desaparèixer una retorna:

Ara això ha desaparegut i, en ves de dir-la allí, quan van fer això del dragatge, ara la platgeta l'ha dirat a l'altra banda. O sigui, en això de fer el dragatge, l'han destorbat una mica. Allavons, on abans era platgeta, ho ha tapat l'aigua. I ho ha dirat..., ha canviat. Allavons allí no havia tanta corrent. Allò era una retorna, la banda d'allí; arribaves perfectament [el pas de barca]. I ara quan arribes allí, a la que et descuides, s'obri la barca i tens una feinada. (Vicent Benaiges, Miravet, 26/8/2000)

I és que per a la navegació no són gaire bones, ja que el contrast entre zona amb corrent i zona d'aigües tranquil·les és difícil de superar:

A les tornes que es diu, quan agarràvem la torna pues, clar, l'aigua voltava. (...) Això era molt delicat. Abans d'arribar allí ja havies d'anar... obrint, obrint, obrint una miqueta i tu havies de calcular que, quan l'aigua aquella que baixava d'allí, tu venies d'aquí dins, que no corria, i l'aigua venia d'allí, tu ja havies de calcular..., donar-li lo timó a tota..., a tota pastilla pa fora, i allavons ell què feia? Zuummm! Ja quedava encarat a la corrent, i allavons no voltava. Però, sinó, més de quatre i més de set vegades, haver de tallar la corda, sinó s'hauria endut lo matxo riu avall, o pa baix al canyar, o pal riu, o pa allí on haguessa sigut. (Joan Videllet, Benifallet, 10/6/2000)

Les tornes, en ser llocs tranquils, solen ser zones ideals per a pescar:

(...) i allí feia torna l'aigua. L'aigua allí hi ha fondària que encara està ara, i l'aigua allí no corria gaire, i allí descansava el peix, i era allí on anàvem a agarrar-la natros. (Josep Piñol, Tivenys, 14/2/1996)

TRENCADA.- Els informants de Xerta i Tivenys utilitzen aquest terme com a sinònim d'Assut. Podria ser que "Trencada" es referís a la paret concreta on trenca l'aigua enfront a Assut, que seria més general, però no ho hem pogut corroborar.

Perquè, clar, la Trencada que diem, que és allí al salt de l'aigua, està molt ben feta perquè no se l'ha emportat cap riada però per baix filtra l'aigua..., de dalt filtra per davall i fa cap baix. (Josep Piñol, Tivenys, 14/2/1996)

Malgrat que pugui semblar que tot aquest vocabulari aviat desapareixerà, com a mínim els escriptors riberencs l'intenten recuperar introduint-lo a les seves obres de ficció, de forma que donen un to més realista i autèntic a allò que descriuen:

A l'altra punta del poble, riu avall, l'aigua clara del Segre, frenada pel corrent fangós de l'Ebre, feia torna i cobria gleres i mitjanes (...) (Moncada, 1998: 45)

Ja han passat deu anys [de la mort del pare de Jaumet, llaüter] i tot continua igual i aquell record de quan era un xiquet, de quan me portava a caçar o quan sortíem amb lo llaüt i m'explicava les picardies del riu, les retornes i els traïdors aumaecs que t'esperen perquè el llaüt embarranqui (...) (Carranza, 2000: 193)

Alguns topònims relacionats amb el medi fluvial, vénen donats per l'ús que tradicionalment se'ls donava. Així, a la majoria de poblacions trobem el camí de la Barca o, senzillament, el carrer de la Barca perquè era el que conduïa al pas de barca. A Tivenys, encara es coneix com La Barca el lloc de la vora del riu d'on abans sortia l'embarcació que unia aquesta població amb Xerta. De forma similar, a Benissanet trobem l'Omplidor, que és la zona del riu on tothom anava a omplir els càntirs per portar aigua cap a casa. A Móra la Nova encara perdura el topònim de "camí Vell de la

INTRODUCCIÓ

Barca”, que és el camí que conduïa a un antic pas de barca que posteriorment es va reubicar. A Benifallet, com que el nucli de població es troba a una certa distància de l'Ebre, existia el camí del Riu, ara convertit en passeig. Els Llaüts és el lloc a Tivenys on solien atracar aquestes embarcacions, prop del poble, just davant del parc. A Flix, com que es troba sobre un meandre, sempre s'ha distingit entre Riu de baix i Riu de dalt.

UNIVERSITAT ROVIRA I VIRGILI
"LO RIU ÉS VIDA": PERCEPCIONS ANTROPOLÒGIQUES DE L'EBRE CATALÀ
Montserrat Boquera Margalef
ISBN: 978-84-691-8093-8 /D.L.:T2053-2008

CREUAR EL RIU

ELS PASSOS DE BARCA

Si fins aquí ens hem ocupat del riu com a via de comunicació i nexa d'unió, el present capítol girarà entorn del riu entès com a obstacle a salvar. De totes maneres, no sembla que mai els riberencs se l'hagin pres com una frontera seriosa, ja que travessar l'Ebre és relativament fàcil i, des de temps remots, l'home ha pogut fer-ho.

Fa una mica més d'un segle, en tot l'Ebre català només existia un pont, i encara no era estable, sinó que ens estem referint al pont de barques de Tortosa. De passos de barca⁶³, en canvi, n'existien en gran quantitat; Marcuello Calvín (1986: 308) n'esmenta un total de dotze per a la zona catalana a la dècada dels anys 50 (Riba-roja, Flix, Móra d'Ebre, Ascó, Benifallet, Miravet, Garcia, Xerta, Tortosa, Amposta, La Cava i Buda), sense comptar els dos de Faió i Mequinensa.

En la majoria de casos, l'estructura de la barca de pas consistia en dos llaüts, sobre els quals s'hi assentava una plataforma. Per tal que el corrent no se l'endugués, la barca estava subjecta a la "gúmena", un cable molt gruixut que travessava el riu a una certa alçada de l'aigua. Entre la barca i l'esmentat cable n'existia un altre de més curt, anomenat "ramalet", enllaçat a la gúmena per un sistema de politges. Els embarcadors o ponts d'accés es desplaçaven en funció de l'alçada del riu fins quedar al mateix nivell de la barca.

Els llaüts que funcionaven per l'Ebre tenien preferència sobre la barca, que s'havia de quedar aturada si alguna embarcació baixava riu avall. Avui dia, en canvi, el pas de barca té preferència sobre els vaixells que circulen pel riu, perquè es considera "embarcació de maniobra restringida", de forma que són les embarcacions a motor les que han d'esquivar-la o aturar-se.

Encara que costi d'entendre, la barca de pas no utilitzava altra força motriu que el mateix corrent del riu. En girar-se els timons dels dos llaüts (que es trobaven units per una barra), el corrent del riu inclinava la barca; d'aquesta manera, el corrent pegava de ple contra un costat dels llaüts, la qual cosa, junt amb la retenció de la corriola i el cable de fixació, provocava una resultant de forces que la traslladava de gairell cap a la vora desitjada.

⁶³ Aquestes infraestructures no són exclusives de l'Ebre sinó que enginys similars servien per a creuar tots els rius. Així, sabem que al Roine hi havia barcases que funcionaven fixades a cables, documentades ja al segle XVIII (Faucher, 1963: 178-179). De la mateixa manera, al Sena, abans de la proliferació dels ponts, els passos de barca (*bacs*) foren nombrosos a París; igualment funcionaven a partir d'un cable estès de riba a riba (Gaillard, 2000: 137).

Molt més a prop nostre, al riu Llobregat també havien existit barques de pas que servien per a anar d'una riba a una altra, documentades, com a mínim, des del segle XII (Fernández, 1998: 132 i 134).

Avui dia existeix una sola barca que funciona exactament com en el passat, constituïda per dos llaüts i amb plataforma de fusta: la de Miravet. En altres llocs (Flix, el Delta) s'han construït infraestructures de pas similars però utilitzen la força d'un motor. Recentment, també s'està parlant de recuperar l'antic pas de Garcia⁶⁴; ara bé, es pensa més aviat en una barca de pas metàl·lica, donada la dificultat de trobar persones que s'encarreguin de reparar les embarcacions de fusta⁶⁵.

En algunes ocasions, allí on el volum de trànsit era menor (Xerta-Tivenys, Aldover-Bítem...), hi havia una sola embarcació a rem que anava fent viatges. En aquests casos no es podia travessar el riu en carro, només amb algun animal de càrrega:

La barca era menuda. Ne tenien una que només passaven a la gent i encabat ne tenien una de grossa que hi entraven dos o tres matxos. (Maria Borràs, Tivenys, 24/3/1998)

A Benifallet, tot i que estava composta per un llaüt sol (sense plataforma), on pujaven animals de tir i persones, anava subjecta a una gúmena. Posteriorment, en construir la carretera cap a l'estació del ferrocarril de Val de Zafán (anys 40) i sorgir la necessitat de passar-hi carros, es transformà en la típica barca de dos llaüts i plataforma (Cots, 1996: 173-174).

La de Miravet també havia consistit en un sol llaüt amb gúmena. L'any 1946, la van traslladar per a poder-la unir amb la carretera i la van convertir en barca. De totes maneres, és més petita que les altres, ja que els llaüts que la sostenen són només de quinze tones.

La majoria d'aquestes infraestructures de pas daten de moltíssims segles enrere. Així, el primer testimoni documental de la barca de Móra d'Ebre, Artur Cot (1989: 20) el troba en una escriptura de l'any 1172. Igualment, el pas de barca de Xerta és documentat des de 1241 (Sentència Arbitral de Flix, Col·lecció de documents inèdits de l'Arxiu General de la Corona d'Aragó, tom IV, Doc. LXI). De totes maneres, les barques han anat experimentant canvis al llarg dels segles, tant pel que fa a la seva localització com a la composició⁶⁶.

Aquests passos existien a totes les poblacions, sigui per a connectar amb un poble de la riba oposada, sigui perquè els pagesos poguessin anar a conrear les terres de l'altre costat. En el cas de Flix, com que la població es troba situada al centre d'un meandre, n'existien dos: el pas de barca del Riu de Dalt i el del Riu de Baix.

A cada pas hi havia un barquer, que era l'encarregat d'efectuar les maniobres pertinents. A vegades, però, l'ajudaven els mateixos passatgers. A la majoria de pobles, els barquers eren arrendataris del servei, al qual accedien per una subhasta que solia ser anual; en altres ocasions eren empleats municipals.

⁶⁴ De totes maneres, el de Garcia, com que senzillament condueix a les terres de conreu situades a la riba oposada, sempre ha estat un pas amb poc volum de trànsit. Biarnès i Cid (1984: 272) ja constaten que als anys 80 el barquer només passava dimarts i divendres, en quatre moments del dia: al matí, abans de dinar, després de dinar i al tard.

⁶⁵ La darrera notícia que en tenim és que el gener de 2006 l'Ajuntament de la població havia tret a subhasta les obres.

⁶⁶ Fins a la Guerra del Francès, les barques estaven formades per un sol llaüt. La necessitat de passar artilleria i altre equipament militar va donar lloc a les barques compostes per dos llaüts i un taulat (Cot, 1989: 41).

I per tindre la barca, per poder passar el riu, pues a l'Ajuntament feien una subhasta. Hi posaven un deixò, un sobre tancat, i havies de dir: "Jo poso dos mil pessetes", per dir alguna cosa. Tu ne poses tres, pues aquest se quedava el pas de barca [el que oferia més diners]. (Carme Peguerols, Xerta, 30/6/1998)

Idèntic sistema feien servir a Móra d'Ebre (Sánchez i Solé, 1997: 145). A principis de segle, les poblacions que anunciaven la subhasta del seu pas al *Boletín Oficial*, de la qual cosa se'n feia ressò la premsa local, eren Miravet, Benissanet, Móra, Riba-roja i Tivenys. D'acord amb Cot (1989: 56), els arrendaments de les barques eren documents acuradament redactats que calia observar rigorosament en cadascun dels seus articles.

En canvi, a Amposta, els barquers eren treballadors de l'Estat, i no sempre cobraven el que els tocava:

Dice El Faro de Amposta en su número de ayer, que los cinco individuos y el cabo, empleados en las barcas del paso por el río Ebro, de Amposta, están sin cobrar sus modestos haberes, los meses de diciembre y enero últimos (...) (Diario de Tortosa, 11 febrer 1905, núm. 7.000)

Alguns passos de barca eren molt més concorreguts, perquè unien vies de comunicació importants o, fins i tot, es trobaven en una cruïlla; aquest és el cas del de Móra o del de Benifallet. La de Móra era una barca que superava el caràcter local; així ho demostra el fet que, a finals del segle XIX, era el servei que se subhastava a un preu més elevat de tot l'Ebre (Sánchez i Solé, 1997: 147). La carretera general de Tarragona a Alcolea del Pinar (actual N-420) travessava l'Ebre precisament a Móra. En un principi, la barca era propietat de l'Ajuntament, però l'any 1907 passà a ser competència de l'Estat, que la convertí en un servei ininterromput (dia i nit).

Evidentment, un pas de barca era molt més inestable que un pont, i quedava subjecte a condicionants de tot tipus, sobretot a les inclemències meteorològiques i a problemes tècnics. Si el nivell del riu era massa alt, per exemple, les dues ribes quedaven incomunicades. Aquestes aturades eren greus en cas de barques amb molt de trànsit:

Con motivo de la rotura de la sirga de la barcaza, está casi paralizado el tráfico en Mora de Ebro, y por consiguiente aquella población no puede comunicarse con los pueblos de la otra parte del río, ó sea la partida de Falset y, por ende, con la línea férrea de Madrid, Zaragoza y Alicante. (Diario de Tortosa, 19 novembre 1906, núm. 7.513)

Fins el 26 de novembre, el diari no donava la notícia de la seva reparació i, per tant, el trànsit va estar interromput durant gairebé una setmana.

La barca d'Amposta també tenia un enorme volum de trànsit, principalment de mercaderies, la qual cosa ocasionava constants problemes; les xifres d'octubre de 1909 deien que molts dies arribaven a ser 150 els vehicles que passaven el riu (Diario de Tortosa, 12 octubre 1909, núm. 8.359). El mes de novembre de 1914 foren 3.412 els carros que travessaren pel pas de barca (Diario de Tortosa, 7 desembre 1914, núm. 9.861), i això que diversos dies es va haver d'aturar el funcionament per culpa del fort vent i pel nivell massa alt de les aigües. I és que els passos de barca s'adaptaven a

circumstàncies de poc trànsit, però en casos com el d'Amposta⁶⁷ la situació era gairebé insostenible:

Dicen de Amposta, que ha visitado aquella villa el señor Ingeniero jefe de Obras públicas de esta provincia quien se hizo cargo del estado de uno de los estribos del puente volante, ordenando, según dice, la reparación del mismo con la prontitud que los intereses agrícolas y comerciales de dicha villa requieren.

Créese que quedará lista dicha obra dentro de pocos días, reanudándose los trabajos de recolección y acarreo de la naranja que, con tal motivo, están completamente paralizados. (Diario de Tortosa, 10 desembre 1903, núm. 6.659)

Nos dicen de Amposta que debido a la insuficiencia del paso de la barcaza ante el enorme movimiento de los arroces, se hacen muchos embarques en la estación de Santa Bárbara. (La Ribera del Ebro, 9 octubre 1915, núm. 20)

Idèntica circumstància es produí mig segle més tard a Benifallet, on la situació abans de la construcció del pont era d'autèntic col·lapse circulatori (Cots, 1996: 174). Mentre la gent va anar amb els animals de bast, no hi hagué cap problema però, un cop s'introduïren els cotxes i els tractors, la cosa s'anà complicant. Amb el temps que trigaven a col·locar-se tots els vehicles dins la barcaza i a sortir-ne després, s'arribaven a organitzar cues de dues hores en època de collita. Aquest fet, que ens pot semblar propi d'un passat remot, es produïa als anys 80, ja que el pont es posà en funcionament a finals d'aquella dècada.

Altres opcions per travessar el riu

Al costat dels passos de barca, hi havia qui oferia alternatives més ràpides (a canvi de diners) per travessar el riu. A Móra d'Ebre, per exemple, el pare de Teresina Aparisi passava cap a l'altre costat, amb la barqueta, la gent que volien anar a la platja fluvial a banyar-se. A Benifallet, Cots (1996: 175) ens parla d'un home ja gran, el coco Pilarita que, a canvi d'una mòdica quantitat, transportava la gent d'un costat a l'altre; així s'estalviaven un bon tros de camí i haver d'esperar la barca. També a Benifallet, una persona es dedicava a transportar la gent que anaven a banyar-se a l'illa de davant del poble (Cots, 1996: 231)⁶⁸.

A Móra, s'agafava l'opció alternativa si es portava pressa o si era massa d'hora i la barca encara no funcionava:

Aquestos senyors eren, com aquell que diu, pues lo taxi particular, eh? I me'n recordo que la barca era gratuït i no sé si eren... En aquells temps (te parlo de l'any 40 o 41 o 42, no?) si feien pagar cinquanta cèntims o una pesseta de passar, eh? I a vegades, perquè lo que passava que, clar, marxava la barca i arribaves: "Oh, ha marxat la barca! Ara m'hauré d'esperar, no?" Si baixava l'aigua normal bé, pues lo..., lo viatge era ràpid (...) Ara, hi havia vegades que l'aigua pues baixava baixa, morta (...) Perquè si el viatge valia dos pessetes, la barca plena de quatre o sis, no? Pues: "Escolta, anem en barca?" "Pues, venga, anem en barca." O al matí... (...) Si havies d'anar en lo tren, havies de passar el riu. I en aquella hora del matí, al primer tren que hi havia, el primer tren de les sis del matí, pues

⁶⁷ Fins i tot l'escriptor Sebastià Juan Arbó (1997: 121), a *Entre la terra i el mar*, parla de les incomoditats del pas de barca d'Amposta i del fet que els carros podien arribar a esperar hores. També explica que, quan hi havia corrent i la barca anava a parar més avall, havien de remuntar fins a l'embarcador a sirga.

⁶⁸ A Saragossa va existir durant molts anys la barca del "Tio Toni". Curiosament, era un tortosí afincat en aquesta ciutat ebrenca. Es dedicava a pescar anguiles i també a transportar gent d'una riba a l'altra; primer ho feia amb barques de rem auxiliades per una sirga i, més tard, les va substituir per embarcacions a motor (CEAM, 2000: 51).

(...) la barca no passava encara, no? I havies de passar en muleta. (Josep Dematthey, Móra d'Ebre, 17/6/2000)

A Aldover, el sistema era similar (barca-taxi); per a transportar la gent fins a l'altra riba, principalment per a anar a Bitem, hi van arribar a haver sis barquers (any 1940). El darrer barquer d'aquesta població va ser Joaquim Mars, que va haver d'abandonar l'ofici per culpa de les pressions de la Guàrdia Civil, que veien en el riu una escapatòria massa fàcil per als maquis (Villamón i Aliern, 1997: 130).

Una darrera forma de travessar el riu, que avui dia seria impensable per culpa dels pantans que han regularitzat el cabal, era fer-ho a gual (a peu o a lloms d'un animal). Al llarg de l'Ebre, existien diversos guals, que la gent de les poblacions properes o els perits de riu (llaütters) ja coneixien:

Aquí molta gent passaen a vado, a cavall de la mula u del..., u d'un ruc gros. Passaen a vado, per aquí baix. (Teresa Aguilar, Riba-roja, 7/7/1999)

En situacions excepcionals de sequera, el número d'aquests llocs encara augmentava:

El rio Ebro, que tan caudaloso baja durante los meses de invierno, lleva en la actualidad tan escasa corriente, que más parece un tranquilo lago que el primer rio de España. En muchos puntos se vadea con la mayor facilidad, especialmente en las inmediaciones de Aldover y Bitem, donde aquellos habitantes se comunican de este modo, aprovechando tan extraordinario estiaje. (Correo de Tortosa, 22 setembre 1898)

(...) això era l'any 1949 (...); fou tan poca l'aigua que aquell estiu va baixar, que va arribar un moment que per passar el riu no feia falta barca.

(...) El meu pare, per anar a un trosset que teníem a Llangarió, des de l'hort, més de quatre vegades hi va anar amb la burreta, passant per davant del barranc del Mas, trepitjant només un pamet d'aigua. (Cots, 1996: 47)

Entre Xerta i Tivenys, els estius no era infreqüent poder travessar el riu per damunt de l'Assut⁶⁹, ja que la poca aigua que hi havia es filtrava per sota:

I moltes vegades al ple de l'estiu travessàvem la Trencada. I en les xiquetes per la mà..., en les xiquetes per la mà i anàvem a berenar a l'altre costat de Xerta. (Maria Borràs, Tivenys, 24/3/1998)

Joestic fart d'anar a Xerta. Ma mare em feia: "Ves a Xerta a comprar, ves a tal botiga, ves a tal atra!" I no, només m'arromangava els pantalons. D'estiu, eh? I per allà dalt a l'Assut (...) Allí, joestic fart de passejar-me en bicicleta, que no hi baixava aigua. L'aigua tota baixava pels canals i encara no baixaven plens, encara baixaven mitjos canals. Ara això no es veu, no es veu perquè, com hi ha tants pantanos, la regulen i, al regular-la, hi ha aigua per a d'estiu (...) La miqueta que hi arribava (...) filtrava per davall i feia cap baix (...) I els canals se quedaven mitjos, per la Ribera a patir set los arrossals. (Josep Piñol, Tivenys, 28/2/1996)

L'exemple de Xerta i Tivenys: relacions estretes que s'estronquen

Entre Xerta i Tivenys, existien dos passos. Al de Tivenys, situat uns quilòmetres més amunt, era possible carregar animals de tir dins la barca. El de Xerta, en canvi, només permetia el pas de persones...

⁶⁹ Ara també es podria fer, perquè la hidroelèctrica deriva la totalitat del poc cabal existent en alguns moments cap a les seves turbines.

I tocinos grossos i alguna ovella, saps? Quatre o cinc ovelles. Aquí davant als horts vivien molta gent, aquí davant de Tivenys.

Dona, pues cinc o sis [persones], no podies passar molta cosa més. Sentadets i tranquils: dos cada banc, a l'altre banquet i un de detràs i, a vegades, si anava molt així, pues passaves un davant a la sama que diuen, saps? (Carme Pegueroles, Xerta, 30/6/1998)

Entre aquestes dues poblacions existien relacions molt estretes, motivades, precisament, per l'existència dels dos passos de barca:

A l'estiu, los que anàvem..., que teníem hort, feies un taulat gran de tomaqueres, un taulat gran d'aubergínies i pimentons... Pos anàvem a vendre a Xerta, perquè a Xerta hi havien molts carros i gent que anaven per amunt [a vendre-ho a la Terra Alta i el Baix Aragó] (Maria Borràs, Tivenys, 24/3/1998)

Perquè allavons allà [a Xerta] ja hi havien dos o tres modistes bones i... (...) Quan anàvem a cosir a Xerta, anàvem de matí en lo dinar... Preníem lo dinar fet de casa i anàvem allà i cosíem tot lo dia. (...) Ja, ja, vaig estar tota la vida sense menjar un ou sencer hasta que vaig anar a cosir a Xerta, t'ho dic de veritat! (Mariana Piñol, Tivenys, 17/3/1998)

Passava la tia Zurda, una dona que tenia un..., com si fos ara a ca la Nuri, un minibar, en petit, que feia minjars; era una dona doble i aquella dona comprava baldanes i salsitxes o ho encomanava a una altra que li dien la tia Blaveta, una carnissera d'allà que li dien la tia Blaveta... I la tia Zurda pos lo que li encomanava per aquí. I, mira, sempre guanyava quatre duros una i l'altra també. (Carme Pegueroles, Xerta, 30/6/1998)

A Tivenys, fins i tot ens van parlar de Pepeta la Recadera, que es guanyava uns diners anant a Xerta a fer encàrrecs per la gent; pel que sembla, la seva mare ja es dedicava a això i a la família li ha quedat el sobrenom. Al pas situat una mica més avall, la mateixa barquera disposava d'un carro i un ruquet; si proporcionava el servei de portar persona i càrrega fins a Xerta, llavors el preu augmentava.

A Xerta, a més del que ens han exposat fins aquí els informants, s'hi anava a la perruqueria, a la farmàcia i a comprar planters per l'hort. Per la festa major de Sant Martí també s'hi acudia, sobretot a veure els bous. L'itinerari contrari no era tan freqüent, però sembla que alguns xertolins anaven a l'ermita de la Mare de Déu del Carme el dia de la celebració de la patrona.

La Guàrdia Civil, amb seu a Xerta, tenia jurisdicció a Tivenys, i els guàrdies travessaven el riu en el pas de barca. Igualment, la llevadora passava a la riba oposada si es necessitaven els seus serveis, fos l'hora que fos, gràcies a la barca. Com a anècdota divertida, ens relaten els nostres informants que el cinema el feien simultàniament a les dues poblacions: la sessió constava de dues pel·lícules, una la passaven primer a Xerta i l'altra a Tivenys, i després les intercanviaven. Evidentment, els rotllos es transportaven en barca, i, si una de les pel·lícules durava més que l'altra, la gent s'impacientava perquè s'havien d'esperar.

En el terreny esportiu, els contactes també eren constants. L'equip de futbol de Xerta l'integraven tres o quatre jugadors de Tivenys, que anaven a "reforçar" l'equip. En canvi, pel que fa al bàsquet femení, les relacions ja no eren tan cordials:

FA: I nosaltres, quan jugàvem a bàsquet, també la barquera [ajudant-les a fugir] sempre mos salvava. No sé què passava, abans mos pegaven i tot. Mos tiraven pedres, ja començaven...: "Uhhhhhh!"

CP: Hi havia molta... Saps lo què passava? Que los de Tivenys no mos podien veure a natros no sé per què. I hi havia molta relació. (Francesca Aliern i Carme Pegueroles, Xerta, 30/6/1998)

En general, entre poblacions situades a ribes oposades es produïen els típics enfrontaments (verbals o reals) dels pobles propers, proximitat possibilitada aquí pels passos de barca. Bladé ens descriu baralles similars entre Ginestar i Benissanet:

El nombre dels banyistes augmentava a mesura que la tarda tombava i no solament a la nostra vora [Benissanet] sinó a la de Ginestar. L'intercanvi de crits i d'al·lusions era de rigor. Per fortuna, ja havia passat el temps en què l'intercanvi ho era de pedrades amb la fona.

- "Cigaleros" –cridaven els ginestarols.

- A Ginestar, ceba i pa! –replicaven els benissanetans. (Bladé, 1996a: 54)

A Xerta era també on acudien els pescadors de Tivenys a vendre la saboga; allí hi havia distribuïdors que transportaven aquest peix cap a la Terra Alta i el Baix Aragó. De totes maneres, ells no feien servir el pas de barca, sinó que utilitzaven la mateixa muleta de pesca per a fer els viatges fins l'altra riba.

Tenint en compte aquestes relacions tan freqüents, estretes i continuades, no ens ha d'estranyar que es generessin entre totes dues poblacions vincles d'amistat, nuviatge i matrimoni. Un fet molt representatiu és que la gent d'edat avançada recorden amics de joventut de la població oposada, als quals fa trenta o quaranta anys que no han vist⁷⁰. Fins i tot es va produir més d'un enllaç matrimonial:

Venien..., venia a les festes. Mira, tenia... Jo tenia una amiga d'aquí de Tivenys que estava a Xerta, que treballaven allà en una fàbrica (...) I eren amigues: veïnes i amigues. I, pues, i a vegades venia aquella cap aquí i anava la meua dona allà. I la vaig conèixer allí i, bueno, dic: "Pues aquesta potser sirà la meua dona". I així va ser. (Albert Miró, Xerta-Tivenys, 14/4/1998)

En un principi, el jove matrimoni es va instal·lar a Xerta, però després van decidir tornar al poble de la dona, on van entrar a treballar a la fàbrica de ciment. Actualment, tot i que l'esposa va morir ja fa uns quants anys, l'Albert continua vivint a Tivenys.

En resum, doncs, podem concloure que entre Xerta i Tivenys existien formes d'intercanvi econòmic (comercialització de la saboga, dels productes de l'horta i compres diverses), social (festes majors, partits de futbol i bàsquet, relacions de parentiu i matrimoni) i institucionals (Guàrdia Civil). Actualment, les relacions són inexistents: si bé gairebé arreu el pas de barca ha estat substituït per un pont, aquí no ha estat així (ara no hi ha ni una cosa ni l'altra). Avui dia, els de Tivenys en deu minuts arriben en cotxe a Tortosa, on acudeixen a fer les compres que abans feien a Xerta. Són dos pobles que distaven un parell o tres de quilòmetres en línia recta i que actualment es troben separats per gairebé trenta quilòmetres (anant a travessar el riu per un dels ponts de Tortosa)⁷¹, ja que el pas de barca va deixar de funcionar cap allà a mitjans dels seixanta.

L'ofici de barquer

A diferència de l'ofici de llaüter, que ha estat sobreidealitzat, el de barquer no sembla que els informants el tinguin en gaire bona consideració. Tots coincideixen a assenyalar que era una feina dura i també perillosa:

⁷⁰ En més d'una ocasió, nosaltres hem actuat d'intermediaris, donant notícies a uns dels altres.

⁷¹ Una cosa similar els succeeix als pagesos de Garcia que, per a anar a conrear terres que veuen des de la finestra de casa, han de recórrer catorze quilòmetres (travessant pel pont de Móra).

Moltes nits el barquer s'ha de llevar per tal de passar la persona que el truca o que crida des de l'altra banda del riu: "Barca!" A les altes hores de la matinada, sobretot si plou o neva, aquest crit no fa cap il·lusió. Cal fer un gran esforç per deixar els llençols sense renegar, i sortir, a les fosques, a prendre l'aire. Cal anar també una mica previngut, amb la destal o la ganiveta a la faixa, perquè el barquer no sap mai qui el crida ni les intencions que porta (...) (Bladé, 1970: 101)

I és que, en principi, la barca funcionava de sol a sol però, si algú ho demanava, el barquer tenia l'obligació de passar-lo a l'hora que fos. La filla de la barquera de Xerta explica, si fa o no fa, el mateix:

De sol a sol sempre fèiem però, bueno, si venia un cas d'una urgència pues, escolta, havies d'anar... Sí, naltros érem aquí, tocaven a la porta i au! Ja sabíem... Però te donava una ràbia en esta hora quan cau lo sol! (Carme Pegueroles, Xerta, 30/6/1998)

Sánchez i Visa (1994: 69) també constaten que tots els seus informants assenyalen que els barquers no volien treballar de nit perquè tenien por. Avui, en dia, en canvi, el pas de barca de Miravet té un horari estable (a l'agost, de 8 a 20 h; la resta de l'any de 8 a 13 i de 15 fins aproximadament a la posta de sol⁷²) i, fora d'hores, no funciona sota cap concepte.

A l'hivern, sobretot a les primeres i darreres hores del dia, no sembla que fos gaire agradable travessar el riu, ni per al barquer ni per als que havien de fer-ho:

(...) hi havia moltes dones llogades [per a anar al tros a plegar olives] i mos ajuntaem a la barca, al matí a les cinc..., a les cinc havíem de passar. Segons com, havíem d'anar lluny en un carro i en l'amo (...) I eren sis u set dones o vuit; totes passaem. I el barquer ja tinie el foguet encès a la barca. Allí hi tinie com un fogó i..., i, com no li calie comprar la llenya, perquè cada camí que passae un carro ple de llenya... N'hi dixave buscalls al barquer. I ell portae encenall, romer, un romer per a que pogués encendre-ho al matí. I tot lo voltant del foc los hòmens i les dones... (Teresa Aguilar, Ribarroja, 7/7/1999)

Aquest fragment ja ens indica un important component de sociabilitat del pas de barca, que no podem oblidar: era un lloc de trobada, de converses, d'intercanvi d'informacions... Per una banda, hi havia la gent del poble que ja es coneixia però, per l'altra, hi passaven forasters o gent de poblacions veïnes que podien donar notícia d'esdeveniments ocorreguts més enllà de l'àmbit local. Fins i tot hi havia qui, sense intenció d'anar enlloc, s'apropava fins a la barca amb l'ànim de trobar-hi coneguts i una estona de xerrameca. Biarnès i Cid ho comparen a una àgora i, realment, per a un observador extern és el que representa:

La barca és un lloc de reunió, de conversa, allí es parla de tot: de futbol, del poble, de política, del camp, del que està bé i del que està malament. És una autèntica àgora popular. (Biarnès i Cid, 1984: 133)

Segons Bladé, els barquers són persones discretes que es mantenen al marge d'aquestes converses (1970: 101). Cap informant ens ha constatat aquest fet. És més, nosaltres mateixos vàrem poder comprovar que el comportament dels barquers de Miravet no responia a aquest patró, sinó tot el contrari: tant el Vicent com el Ferran eren xerraires de mena i mantenien llargues converses amb els usuaris. Les paraules de Bladé podríem interpretar-les com un tòpic dels que circulen sobre un determinat grup social, però el més probable és que es tracti senzillament d'una impressió personal de l'autor.

⁷² L'horari del servei s'adapta a l'afluència de turisme; així, per Setmana Santa roman obert tot el dia (igual que a l'agost, no tanca al migdia).

Durant el treball de camp, vàrem passar alguna que altra estona amb els barquers de Miravet i vàrem poder constatar l'animació que hi havia a la barca. Posem, per exemple, una tarda del mes d'agost; malgrat la calor sufocant, el trànsit és intens. Passen estrangers, cotxes amb matrícula de Barcelona i també locals. Cadascú du a terme un tipus d'interacció diferent amb el barquer. Els coneguts el saluden i parlen de les seves coses. Els de Barcelona pregunten: "On és el motor? Com és que es mou sense motor?" Un nen li demana al barquer per conduir, però no li dóna permís, al·legant que s'ha de fer més gran. Li diu que segur que a Port Aventura el mesuren i, segons a quina atracció, no pot pujar. Gairebé tots els que són de fora baixen del cotxe i fan fotografies o enregistren en vídeo, comportament que contrasta clarament amb el dels autòctons.

Hi ha una dona d'edat avançada que està allí tota l'estona⁷³, asseguda en un dels banquets, fent companyia al barquer. No sembla gaire centrada i probablement fa cap a la barca per tal de no estar sola a casa. Fins i tot l'ajuda amb el timó quan ell va a amarrar la barca amb les cadenes a la vora.

Cap allà a les cinc apareixen dos nois joves; el barquer ens explica que són de Barcelona però que fa molts anys que vénen al poble. Es posen en un banc a prendre el sol; quan l'embarcació arriba al costat oposat del poble, es tiren a l'aigua i es banyen una mica. Tornen a pujar a la barca per una escaleta. Un d'ells fa una part del trajecte agafat a l'escala, des de l'aigua; després es deixa anar i se'n va nedant a la vora. Al cap d'una estona apareix un home de mitjana edat, també de Barcelona, i fa el mateix que els nois. Quan aquestes persones es banyen, no falten les típiques bromes des de la barca sobre una possible mossegada de silur als banyistes.

També hi ha una dona que travessa amb una galleda plena de fruita i que participa activament a la conversa; a l'altre costat, l'esperen un matrimoni jove en cotxe. En altres ocasions vam poder presenciar com venia gent des del poble passejant (hi deu haver un quilòmetre), s'asseien una estona a la barca i després se'n tornaven. L'ambient, doncs, és molt animat, comparable al que hi pugui haver a la plaça de qualsevol poble.

L'ofici, igual que en els altres casos que hem vist, sol ser hereditari. Així, Bladé (1970: 102) ens explica que a Benissanet hi havia tres o quatre dinasties de famílies barqueres que s'anaven rellevant. Igualment, Carme Pegueroles ens diu que el seu avi ja era barquer però que, segons els anys, el resultat de la subhasta era favorable al "tio Enrique" (Enrique Mayor), que competia amb ells. Joaquim Mars, d'Aldover, en canvi, ho va heretar del seu sogre (Villamón i Aliern, 1997: 130). En general, eren "gent de riu", com els llaüters, que desenvolupaven també altres oficis relacionats amb el medi fluvial (pescadors, canyissers i, fins i tot, llaüters).

A Miravet, en canvi, almenys en els darrers anys, l'ofici no ha esta hereditari:

Cap de tots los barquers que hem estat aquí a la barca, cap de tots, hem tingut cap lligam familiar. Que jo sàpiga mai hi ha hagut..., mai ha passat de pares a fills. Sempre ha sigut pues gent..., gent que ho ha volgut agafar. Lo que passa que normalment solien ser de Miravet, a part de..., de un de l'Ametlla... (...) Es va casar aquí dalt i allavons va agafar la barca ell. I jo que sóc de Móra. (Ferran Roca, Móra d'Ebre, 2/4/2000)

⁷³ En una altra ocasió que hi vam anar era un home gran el que acompanyava al barquer.

De totes maneres, Vicent Benaiges, actual barquer de Miravet, reconeix que no li importaria que el seu fill es dediqués al mateix ofici:

Home, a mi m'agradaria, no? que mon fill..., que mon fill... fos barquer. Però no, tampoc no insistiré gaire, eh? (Vicent Benaiges, Miravet, 26/8/2000)

No cal dir que tots els barquers eren homes, perquè es requeria una considerable quantitat de força física i perquè els models de conducta imperants no haurien permès que una dona se n'ocupés. El cas de Mercedes Verdera, a Xerta, era excepcional: ella mateixa remava i conduïa la barca fins a l'altra riba. En aquest cas, la seva actuació quedava justificada pel fet que va ser abandonada pel marit i, davant la manca de qualsevol altre home adult (el seu germà era molt jove i el pare massa gran), havia de tirar endavant l'economia familiar. Abans que això succeís, ella ja havia ajudat el seu pare amb la barca, motiu pel qual tenia un bon domini de les embarcacions i del riu.

Pel que sembla, el de barquer no és un ofici altament especialitzat i qualsevol persona s'hi pot dedicar després d'unes hores d'experiència; com diu Ferran Roca, barquer de Miravet durant uns quants anys, "en dos dies vaig ser barquer professional". En canvi, en el cas de l'accident del pas de barca de Flix, esdevingut als anys 40, hom considera que un dels factors determinants fou la inexperiència del barquer.

Per altra banda, també sembla clar que, igual que vèiem pel que fa als llaüters, se n'aprèn molt més amb l'experiència quotidiana que no pas a través de la informació que hom pot rebre d'un altre:

(...) el barquer vell (lo barquer vell, que va estar vint-i-tants anys), dia que cada dia n'adeprenia. I és..., és veritat. No fas mai una barcada igual, no? Amarrar i tot això, més o menys; però cada dia ho fas diferent, cada vegada. (Vicent Benaiges, Miravet, 26/8/2000)

Aquesta idea enllaça amb una vella premissa que ja hem recollit altres vegades, segons la qual el riu sempre canvia; lògicament, qualsevol modificació del comportament del riu o del medi fluvial farà que el viatge es desenvolupi d'una manera o d'una altra.

Els barquers del segle XXI⁷⁴

A Miravet, com hem dit, existeix l'únic pas de barca que encara funciona amb el sistema tradicional. Vicent Benaiges, en el moment en què el vàrem entrevistar, feia divuit anys que es dedicava a l'ofici; Ferran Roca s'hi va estar uns cinc anys i després va abandonar perquè li van oferir una feina relacionada amb el teatre, la seva autèntica vocació.

La barca que actualment fa el servei a Miravet es va inaugurar per les festes majors de 1946. Els dos llaüts (el *Monturiol* i l'*Isaac Peral*), de quinze tones cadascun, van ser encarregats a Tortosa. Més o menys, es conserva com era originàriament: s'hi van penjar els salvavides reglamentaris i es van folrar el llaüts de fibra de vidre (perquè ara, amb els vehicles a motor, es carrega molt més pes que abans i les fustes s'obrien). També s'ha motoritzat el mecanisme de pujar i baixar les rampes d'accés per ajustar-les al nivell del riu, que abans era manual. Tenint en compte les petites dimensions dels

⁷⁴ La redacció d'aquest apartat s'ha basat en la informació recollida fins al moment de finalitzar el treball de camp (any 2002). Així doncs, algunes de les circumstàncies que s'hi descriuen poden haver canviat des d'aquell moment sense que nosaltres n'haguem tingut notícia.

Illaüts que la sostenen, hem de deduir que la barca no és gaire gran: hi caben tres cotxes. La riuada d'octubre de 2000 li va causar desperfectes, així com a les rampes d'accés, de manera que va haver d'estar aturada una temporada; el nivell del riu va arribar fins a l'alçada de la gúmena, en la qual s'hi podien veure brosses penjant.

La gran majoria de gent que travessa el riu són turistes, fenomen que s'accentua encara més als mesos d'estiu. En canvi, a l'hivern, entre setmana, la utilitzen fonamentalment viatjants i pagesos que tenen terres a l'altre costat.

El sistema econòmic i l'organització del treball és diferent al que hem descrit per als passos de barca tradicionals. L'Ajuntament de Miravet s'encarrega del manteniment i no rep res del barquer; aquest es queda tot el que li paguen els usuaris i, a canvi, només cobra la meitat del preu a la gent del poble.

Els dos barquers feien torns⁷⁵: el Ferran hi treballava dimarts, dijous i diumenge; el Vicent, dilluns, dimecres, divendres i dissabte. La resta de dies, Ferran feia de professor de música tradicional i Vicent encara treballa com a ceramista, restaurant ceràmica antiga a la terrisseria de Ferran Segarra.

Tots dos coincideixen en què no és un ofici rentable perquè, si bé a l'estiu s'arriben a formar cues⁷⁶, a l'hivern hi ha dies que passen dos o tres cotxes en tota la jornada. Només simultaniejant dues feines pot ser sostenible:

Si fas una mitja anual no et surt a compte. Però entre les dos coses que fem, pues sobrevivim i som molt feliços; això és important també.

Averem, és molt important, primer perquè sóc un enamorat de l'Ebre, però enamorat total ...) I m'hi guanyo la vida, que això també és important. Hi ha molt poca gent que s'hi guanya la vida a l'Ebre. (Ferran Roca, Móra d'Ebre, 2/4/2000)

És, doncs, una feina que es fa per vocació; de fet, ells es consideren privilegiats per tenir la sort de realitzar-la:

Jo sóc de Móra, també. I vaig néixer en una casa a la vora del riu; hi vaig viure molts anys. I... pues de xavalet sempre anaves a jugar al riu; també m'anava a banyar al riu. O sigui, el riu era una cosa que formava part de la teua vida, de tots los dies. Allavons, bueno, al trobar el treball este al riu, també no... No em va disgustar gens. Me va agradar. (Vicent Benaiges, Miravet, 26/8/2000)

Cap dels dos joves barquers es correspon amb la imatge que podem tenir d'una persona que es dediqui a aquest ofici: Vicent és d'aspecte més aviat hippy, amb una llarga cabellera arrissada i Ferran va vestit amb roba esportiva i ulleres de pasta modernes⁷⁷.

Vicent va començar quan va haver de plegar de camioner perquè la seva empresa va tancar. Llavors Paco, el barquer, li va proposar de portar la barca a mitges i ell va acceptar. Mentrestant, Paco va muntar una granja de conills i, com que aquesta li absorbia moltes hores, va decidir deixar la barca. Paco va ser substituït per un exbarquer que es deia Àngel; aquest home ja havia desenvolupat l'ofici quan la barca funcionava

⁷⁵ I suposem que el repartiment del treball ha continuat de forma similar després que Ferran abandonés i fos substituït per una altra persona.

⁷⁶ Un matí del mes d'agost de 2006 vàrem esperar prop de dues hores per a travessar el riu a causa del gran nombre de vehicles acumulats.

⁷⁷ El substitut de Ferran, en canvi, té un aspecte més rude i curtí, de forma que s'aproxima molt més a la imatge de barquer que podríem esperar.

només ocasionalment (dos o tres dies a la setmana, feien dos barcades perquè els pagesos poguessin passar a l'altra banda a les seves terres). Però l'Àngel, que ja era un home gran, al cap de dos anys ja no es trobava en condicions de fer la feina, de manera que Vicent va haver de buscar un nou company. Ell insisteix molt en què a ningú de Miravet li va interessar la feina:

Quan va estar la barca tan..., que me feia falta una persona, d'aquí de Miravet no vaig poder trobar ningú, i mira que li vaig preguntar a gent, eh? (Vicent Benaiges, Miravet, 26/8/2000)

Al final, com que ambdós són de Móra, va trobar Ferran, que de seguida es va interessar pel tema i tots dos comparteixen la sensibilitat ecològica i històrica. Ferran ha estat en diversos moviments ecologistes, col·labora en iniciatives per a la promoció del turisme a la zona i ha participat activament en les mobilitzacions contra el PHN i la tèrmica d'Enron. Vicent, per la seva banda, intenta recollir fotografies de passos de barca per muntar una exposició o similar⁷⁸. Junts, han editat un tríptic amb informació històrica i tècnica sobre el pas de barca, així com amb fotografies antigues. Són, doncs, persones que estimen el seu ofici i el riu, però no ja amb la perspectiva d'aquells per als quals el medi fluvial representava el seu *modus vivendi*, sinó des d'un punt de vista més aviat intel·lectual i de respecte al medi. Són conscients del caràcter patrimonial de la seva barca, de les potencialitats que això implica i també de la necessitat de conservació i perpetuació; no només accepten aquesta qualitat sinó que es consideren privilegiats pel fet de poder gaudir-ne.

De fet, amb el pas de barca s'ha esdevingut un fenomen similar al d'Enric Fabregat, també de Miravet: els mitjans de comunicació l'han fet famós. En general, Miravet, per ser un poble pintoresc, gaudeix de més popularitat que la majoria de localitats de l'Ebre català i la barca constitueix un més (junt amb la terrissa i el castell) dels seus atractius turístics. Sobre el pas de barca, s'han fet reportatges per televisió i diaris i, evidentment, han aparegut entrevistes als protagonistes, els barquers. Això ha contribuït a la seva patrimonialització i a la seva difusió arreu de Catalunya.

ELS PONTS

La construcció de ponts a l'Ebre es limita gairebé totalment al segle XX⁷⁹. El primer fou el del ferrocarril Barcelona-València, encara dins del XIX; el primer pont de trànsit rodat i de vianants fou el de la Cinta, ja molt a prop del segle XX.

És al primer quart del darrer segle quan comencen a proliferar els ponts, en gran part perquè ara la tecnologia constructiva ho permet⁸⁰. No obstant això, tots ells tindran curta vida, ja que seran destruïts a causa de la guerra civil⁸¹. Durant uns quants anys, no hi haurà altre remei que recuperar els tradicionals passos de barca i, poc a poc, s'aniran reconstruint tots. De totes maneres, aquests ponts es trobaven separats per un

⁷⁸ Existeix una pàgina web (www.ebreguia.com/miravet/catala/barca.htm) en la qual s'hi inclouen algunes de les fotografies recollides per ell.

⁷⁹ Aigües amunt, a la ciutat de Saragossa, existia el Puente de Piedra, d'origen medieval. De totes maneres, fins a finals del segle XIX, Saragossa només disposava d'aquest pas fix per a creuar l'Ebre; no és fins l'any 1895 que s'inaugura el pont de Nuestra Señora del Pilar (CEAM, 2000: 50-51).

⁸⁰ En canvi, els ponts al Roine comencen a proliferar ja al segle XIX (Faucher, 1963: 183-184), la qual cosa ens demostra que els avenços constructius arribaren primer al país veí que al nostre.

⁸¹ També Chabenat (1996: 152) explica que els ponts de Roine foren volants durant la II Guerra Mundial.

considerable nombre de quilòmetres, i no serà fins les darreres dècades del segle XX que gairebé cada població disposarà del seu pont.

El conflicte dels ponts de Tortosa

A causa del seu paper central com a eix de comunicacions i comerç, Tortosa fou, durant molts segles, l'únic lloc de l'Ebre català on es podia travessar el riu mitjançant un pas estable: era el famós pont de barques de Tortosa, no construït sobre fonaments, sinó assentat sobre embarcacions.

El pont de barques constituïa un pas obligatori per creuar l'Ebre per a aquells que, procedents de València, anaven cap a Barcelona (o a l'invers). En un principi, havia estat de peatge, però el pagament es va suprimir cap allà a mitjans del segle XIX (Jover, 1991: 147).

Sobre el pont, el que se sol dir és que "data de temps immemorials". Realment, s'ha arribat a parlar del seu origen romà, però el cert és que el primer document localitzat data de l'any 1247 (Curto, 1993: 21). El pont desenvolupà un paper molt important en la vida tortosina i, pel que sembla, fins i tot fou escenari d'un miracle: quan Sant Vicenç Ferrer predicà a Tortosa, hi havia tal multitud sobre el pont que aquest estava a punt de trencar-se però, gràcies al fet que el sant va fer el senyal de la creu, tots els fidels es van salvar (Curto, 1993: 31). Riuades, gelades i inclemències meteorològiques en general el perjudicaven o destruïen, però es tornava a reconstruir, totalment o parcialment, segons les circumstàncies.

Existia una família els membres de la qual havien desenvolupat el càrrec d'encarregats del pont de barques durant tres segles (Correo Ibérico, 10 maig 1904, núm. 997). Ramon Vilàs Vilanova, que rebé cremades de consideració en l'incendi del qual parlarem més endavant, fou el darrer ponter, i morí el 1907.

D'acord amb Montagut i Salamó (1993: 95), el canvi en les necessitats de la societat va fer inviable l'existència d'un pont de barques condicionat pels elements atmosfèrics i les crescudes, a banda que el seu desgast requeria un manteniment desorbitat. La ciutat inicià diversos tràmits per a aconseguir la construcció d'un pont estable, però no s'aconseguí res. El poble, cansat de patir la precarietat, el tenia present en acudits, frases fetes i cançons populars (Montagut i Salamó, 1993: 103).

Per causes en teoria accidentals, el pont de barques va ser destruït totalment per un incendi el 4 de juliol de 1892. El motiu de l'incendi fou la inflamació d'una caldera de quitrà, ja que en el moment de l'accident s'estaven calafatant les barques. Com que tota l'estructura era de fusta, ràpidament les flames s'escamparen i, en dues hores, el pont desaparegué. En l'accident hi moriren dues persones, Monclús i Gasulla, que es llençaren al riu per a salvar-se de les flames, on moriren ofegats.

Les males llengües afirmaven que l'incendi fou provocat, que el que interessava era desfer-se d'una estructura anacrònica per construir un pont adequat a les necessitats del segle XX. Montagut i Salamó (1993: 106-111) sostenen aquesta teoria; tot i que no n'aporten cap prova, els seus arguments no semblen exempts de lògica⁸². Realment, es

⁸² A favor d'aquesta teoria, hem de transcriure un fragment d'un text aparegut a *La Zuda*:

calafataren les barques un dels mesos més calorosos de l'any, s'utilitzà material altament inflamable i, en contra del que se solia fer, es feu la reparació al propi pont. Estranyament, el funcionari responsable del pont de barques va ser ascendit un mes després de l'incendi; en canvi, se l'hauria d'haver acusat de negligència, per haver autoritzat fer foc al pont, quan l'Ajuntament ho havia prohibit en diferents ocasions.

Per altra banda, Teodoro González⁸³ es mostrava especialment preocupat per una de les víctimes, Juan Gasulla i, en canvi, no feia gaire cas de l'altra mort. És que Gasulla es trobava al pont "prestant algun tipus de servei" per a González?

Si realment aquesta teoria és certa, el remei fou pitjor que la malaltia, perquè generà tot un seguit de conflictes entre els tortosins que duraren anys, a banda d'haver provocat les dues víctimes humanes. Per als habitants de Tortosa constituí una mena de trauma no superat, com ho demostra el fet que moltíssim temps després els diaris reproduïen, any rere any, l'efemèride:

Ayer se cumplió el 13º aniversario del incendio del puente de barcas, que existía sobre el Ebro, en esta ciudad.

Todavía recordamos con profunda pena aquel luctuoso día, en que perecieron nuestros conciudadanos Gasulla y Monclús, víctimas de su patriotismo (...) Seamos agradecidos y elevemos una plegaria por el eterno descanso de sus almas. (Diario de Tortosa, 5 juliol 1906, núm. 7.402)

Hoy se cumplen 25 años que, a las diez de la mañana, fué pasto de las llamas el antiguo puente de barcas de esta ciudad, siendo presenciado el espectáculo por la mayoría de vecindario. (Diario de Tortosa, 4 juliol 1917, núm. 10.605)

Ben aviat, un grup de rics tortosins es posà a treballar a marxes forçades per a construir un nou pont. El pont de la Cinta fou conegut també com a "pont dels Muts" pel silenci que envoltà les gestions referides a l'obra. Els partidaris de Teodoro González, veient els inconvenients d'un pont particular amb pagament de peatge, s'hi oposaren sense aconseguir res:

A raíz del incendio del vetusto puente de barcas (...), se impuso la necesidad de construir otro puente, firme y sólido que lo reemplazara, y todo el mundo recuerda el desenfreno y la ceguera con que combatieron la construcción del puente, los que cada día pregonan tortosinismo por todos lados, fingiendo, por supuesto, lo que no son.

Entonces obraron y maltrataron con mucho apasionamiento á los verdaderos patriotas, á los que pusieron al servicio de una obra necesaria é importantísima, dinero é influencia, empleando á la vez toda clase de medios lícitos, para combatir á los arrojados enemigos del puente particular. (Diario de Tortosa, 3 juliol 1901, núm. 5.952)

El pont de la Cinta va ser construït per la Maquinista Terrestre i Marítima, i se situà exactament al mateix lloc on es trobava el de barques. Les obres s'enllestiren ràpidament i el pont s'inaugurà el juny de 1895. Com era d'esperar pel caràcter conservador dels seus promotors, no hi faltà la cerimònia religiosa: el bisbe Aznar en féu la inauguració oficial; a continuació, el seguici es traslladà a la catedral, on es cantà una salve i, per finalitzar, a la capella de la Cinta es donaren les gràcies pel felicitat

Tanta era la seua febra i tant lo que ell [Teodoro González] havia treballat en la consecució del pont de ferro, que al Congrés i als Ministeris li dien: - No mos enganye; lo pont de barques l'ha fet cremá vosté. (La Zuda, agost-setembre 1918, núm. 66-67)

⁸³ Fou un dels polítics tortosins més representatius d'aquest segle; el parc de Tortosa porta el seu nom. En aquells moments, era diputat a Madrid.

acabament de les obres (Jover, 1991: 149-150). El pont va comptar amb el favor de l'església, que participava a les festes per celebrar el començament de les obres o les seves fases més importants, ho beneïa tot i els donava permís per a treballar els diumenges per a poder accelerar l'acabament (Montagut i Salamó; 1993: 119).

El nou pont, en ser l'únic, assolí un gran volum de tràfic d'entrada i sortida de Tortosa. Però, és clar, s'havia de pagar⁸⁴, amb la qual cosa no tothom estava d'acord:

El cobrador del puente particular sobre el Ebro, Juan Curto Llasat, sostuvo anteayer un altercado con unos forasteros que pretendían pasar gratis. Pretendíanle atropellar al defender los intereses de la Empresa, cayendo al suelo, y ocasionándole una ligera lesión.

Los promovedores del escándalo fueron conducidos á la inspección de vigilancia. (Diario de Tortosa, 26 març 1910, núm. 8.491)

Mentrestant, els accionistes anaven celebrant juntes i cobrant quantitats gens menyspreables per cada acció que posseïen. En pocs anys, recuperaren amb escreix el capital que hi havien invertit.

En canvi, la construcció del pont de l'Estat es retardava i retardava, com si algú tingués interès perquè no tirés endavant. Les obres s'allargaren uns anys més que les del pont de la Cinta: obra també de la Maquinista, sota la direcció de Magí Cornet, s'acabà de construir el 1900 (a finals d'aquell any, es feren les proves de resistència). Però el principal problema fou que s'edificà primer el pont que els accessos, cosa que allargà la seva posada en funcionament.

Durant molt de temps, existí un magnífic pont sobre l'Ebre, al qual només hi podien accedir els vianants a través d'unes escales, construïdes per compte de l'Ajuntament. Els vehicles o cavalleries que volien travessar el riu ho havien de fer per un precari pas de barca o pel pont de la Cinta, pagant la corresponent quantitat:

Al cap d'avall, después de tantos años d'esperar, els vehins d'aquesta ciutat y dels pobles riberenchs poden ja passar pel grandió pont de ferro que l'Estat ha fet construir damunt del riu Ebre. Era una vergonya pera l'Estat espanyol que desde las golas dels Alfachs fins á Saragossa, no pogués passarse el riu Ebre per un sol pont (...)

Han passat 6 ó 7 anys desde que's comensaren los treballs, y'l pont ja està fet, pero las rampas pera pujarhi y las expropiacions dels edificis están y estarán pera fer encara molt temps.

Si s'ha volgut passarhi, l'Ajuntament deixant detalls de tramitació, ha hagut de fer unas escalas provisionals de fusta pera enfilarshi, y d'aquesta manera poguer passar á l'altra banda. (La Veu de Tortosa, 15 abril 1900, núm. 20)

Aquestes escales constituïen un pas bastant insegur ja que, com deia *Diario de Tortosa* (4 abril 1900), eren de "serra i clava". En alguns moments, fins i tot el trànsit dels vianants era difícil, perquè les escales s'anaven deteriorant:

Las escaleras del puente del Estado, (extremo derecho) observánse muy defectuosas, haciéndose precisa una pronta reparación, si quieren evitarse accidentes lamentables. Llamamos la atención de quien corresponda para que ordene el pronto y completo arreglo de las mismas; porque las reparaciones que suelen hacerse, duran... lo que la alegría en la casa de los pobres. (Diario de Tortosa, 13 maig 1909, núm. 8.235)

Entre unes coses i unes altres, a vegades, per a passar el riu sense pagar, s'havien de fer autèntiques acrobàcies:

⁸⁴ També Saragossa tingué una passarel·la de peatge per a vianants entre 1941 i 1965 (CEAM, 2000: 52).

Sin poder transitarse por el pasillo lateral del puente del Estado, sobre el Ebro, y convertido el paso central en un charco completo, después de la lluvia caída anoche, esta mañana se hacía imposible, el paso del público, á no resistir mojaduras, que no eran del agrado de los transeuntes.

La comodidad del paso gratis es morrocotuda. (Diario de Tortosa, 25 setembre 1908, núm. 8.050)

Durant aquest temps, les polèmiques, les acusacions, les queixes dels diaris... foren constants. La guerra dialèctica entre els dos bàndols tenia les publicacions locals com a escenari: el *Diario de Tortosa*, especial enemic de González, li dedicà molts articles de crítica i retrets per no aconseguir que el pas pel pont de l'Estat fos una realitat; *La Verdad*, en canvi, era l'òrgan dels gonzalistes. S'arribà a afirmar (*Diario de Tortosa*, 30 maig 1901, núm. 5.916) que els contraris de González tenien un pla per cremar les escales d'accés al pont de l'Estat, que eren de fusta. I, de fet, uns quants anys més tard, es produí un incendi en estranyes circumstàncies:

No sabemos si fué casual ó intencionado el ligero incendio que se inició anteanoche á primeras horas, en el pasillo lateral del puente del Estado sobre el Ebro.

Gracias a la prontitud con que acudieron el cuerpo de bomberos y algunos vecinos, no tomó incremento el fuego, que facilmente hubiera podido consumir el maderamen de aquel importante paso, ya que la noche, por lo ventosa, era á propósito.

¿Débese lo ocurrido á una circunstancia casual? ¿Podría ser otra la causa originaria?

Averigüelo quien esté en el caso de hacerlo. (Diario de Tortosa, 27 desembre 1910, núm. 8.714)

El 1902-1903 es duïen a terme els tràmits de les expropiacions, imprescindibles per a poder construir les rampes. Però la seva construcció no s'enllestí fins el febrer de 1913, més de vint anys després de la desaparició del pont de barques: una ciutat de la importància de Tortosa va romandre, doncs, dues dècades sense pas gratuït estable sobre l'Ebre. El març de 1913 es féu la recepció provisional de les avingudes; s'havien començat el 1911. De fet, la inauguració de les obres de les rampes es va fer amb tota la pompa:

El domingo fué un día grande para Tortosa, un día digno de perdurable recordación, por todos los que amamos el progreso y el adelantamiento de la comarca.

Se celebraba la inauguración oficial de las obras para la construcción de las avenidas del puente del Estado. Y como el acto constituía la más hermosa cristalización de los anhelos populares, la realización de un deseo siempre perseguido, y hasta lo presente jamás logrado, Tortosa se vestía de fiesta, Tortosa se llenaba de regocijo noble, espontáneo, que nace al calor de los grandes ideales de la vida. (Diario de tortosa, 13 desembre 1910, núm. 8.703)

Un dels elements que contribuï a complicar les expropiacions fou l'església del Roser, que havia de ser enderrocada i construïda a l'altra riba de l'Ebre; les obres s'acabaren el 1914. I és que l'Església, que tantes facilitats havia posat al pont de la Cinta, no tenia la mateixa actitud vers el pont de l'Estat.

Però la inauguració de les rampes no va resoldre els problemes, ni molt menys. La seva important inclinació dificultava l'accés dels carros al pont, sobretot si anaven molt carregats. Al final, el pont de la Cinta va continuar tenint el trànsit assegurat (pel tema de les rampes i per la seva major centralitat), i els accidents que es produïen a l'altre pont eren constants.

Desde la rampa izquierda del puente del Estado sobre el Ebro, cayó ayer un carro cargado de orujo, midiendo bastante altura. El vehículo resultó con algunos desperfectos, salvándose la caballería.

El accidente no tuvo las consecuencias que eran de temer. (Diario de Tortosa, 15 gener 1912, núm. 9.020)

Al subir la avenida de la izquierda del puente del Estado, volcó ayer mañana un carro, produciéndole con una coz uno de los mulos una herida leve al conductor. (Diario de Tortosa, 27 novembre 1914, núm. 9.853)

El conflicte dels ponts només s'acabà amb la guerra civil, que motivà la destrucció de tots dos; a la pilastra del pont de la Cinta que en va quedar, avui dia hi podem veure un monument als caiguts a la batalla de l'Ebre. Després de tants d'esforços, conflictes i lluites, la paradoxa fou que el pont de l'Estat ni tan sols va arribar als trenta anys d'existència. Això sí, als propietaris del pont de la Cinta, a la llarga, se'ls van acabar descobrint les veritables intencions, ja que hom creia que, una vegada haguessin recuperat la inversió, el deixarien com a pas lliure. Res mes lluny de la realitat, perquè ells continuaren cobrant fins que van poder. Cap al 1906, es calculava que els socis ja havien recuperat la inversió; els diaris local iniciaren una campanya demanant rebaixes o el pas lliure per als vianants. Malgrat que alguns dels accionistes s'hi mostraren favorables, la idea no prosperà. *Diario de Tortosa*, que tant havia defensat els promotors del pont enfront dels gonzalistas, hagué de reconèixer que no eren tan patriòtics i altruistes com semblaven:

Nosotros creemos que en la construcción del puente particular, predominó más la idea del patriotismo que la de negocio, e insistimos en que una vez reembolsado el capital que anticiparon los señores accionistas, procede por patriotismo y por conveniencia general, acordar de momento el paso GRATIS de peatones (...)

En ésta forma, se haría un beneficio al país, y se probaría una vez más el desprendimiento y el patriotismo de los propietarios de aquella importante obra (...) (Diario de Tortosa, 7 juliol 1906, núm. 7.404)

El 1912, novament, una iniciativa recollí firmes per a intentar aconseguir el pas gratis. Els arguments, igual que els resultats, foren els mateixos:

La construcción del puente, antes que un negocio fué una obra de patriotismo colectivo. Y los mismos hombres, los mismos ciudadanos que antaño salvaron el conflicto surgido por el incendio del puente de barcas, renovarán estos generosos sentimientos, defiriendo á los ruegos del vecindario, que ha de agradecer intensamente, efusivamente, una muestra tal de desprendimiento y patriotismo, tonificando la vida de media Tortosa. Creyendo interpretar fielmente los deseos del pueblo, así lo consignamos en la absoluta certitud de que una acción semejante seria tan loable como loada. (Diario de Tortosa, 6 juliol 1912, núm. 9.155)

I encara el 1917 s'endegà una altra campanya per a aconseguir-ho, aquest cop des dels ajuntaments de totes les poblacions de la zona.

Fins que no s'inaugurà el pont de l'Estat, els que no volien pagar el pont de la Cinta, podien travessar el riu gratuïtament a través d'un pas de barca, conegut com "el puente volante", amb els consegüents inconvenients de precarietat i pèrdua de temps que això implicava. El pas, és clar, era possible si cap problema tècnic o cap augment del nivell del riu ho impedièn; llavors sí que no quedava cap altra opció que pagar. Les notícies de la premsa local reflecteixen episodis d'aquest tipus de forma contínua:

S'ha suspes lo servey de la barcaassa. No es reempendrá fins que s'hagin renovat algunes fustes podrides de la rampa d'aquesta banda de riu. (La Veu de Tortosa, 19 maig 1901, núm. 77)

Hoy no presta servicio el puente volante sobre el río Ebro, á causa de haber aumentado el caudal de sus aguas. (Diario de Tortosa, 11 abril 1910, núm. 8.502)

El conflicte dels ponts de Tortosa, més que representatiu pels fets concrets que s'esdevingueren, l'hem d'entendre com a fenomen il·lustratiu del paper de l'Ebre com a element estratègic, com a obstacle i, fins i tot, com a font de poder. Les intrigues i forts conflictes que es produïren, amb pèrdua fins i tot de vides humanes, ens demostren la importància que va assolir el control del pas del riu. Els poders locals, polítics i eclesiàstics, es llançaren a la lluita, utilitzant tot tipus d'estratègies (legals i il·legals), conscients del que la victòria podia implicar. Per una banda, el tema del pont de l'Estat fou una arma en diverses campanyes electorals; per altra banda, els accionistes del pont de la Cinta van fer un negoci rodó aconseguint que la construcció de l'altre pas fix s'anés retardant.

Durant aquesta època, podem considerar que el riu arribà a constituir un autèntic obstacle, sobretot quan encara no existia ni el pont de pagament i un precari i inconstant pas de barca centralitzava tot el tràfic d'entrada i sortida de Tortosa, que no era poc. El riu constituí també un element estratègic, ja que el control del seu pas atorgava poder econòmic i, fins i tot, prestigi i poder social.

Els altres ponts de l'Ebre

El 1865 s'iniciaren les obres del pont del ferrocarril, que fou enllestit totalment a mitjans de 1868; era el primer pont fix de l'Ebre català. El resultat fou un pont estretíssim, amb una mena d'enreixat a banda i banda, la qual cosa arribà a ocasionar víctimes mortals quan alguna persona treia el cap per la finestreta del tren i topava amb els ferros.

A banda d'aquest problema, era percebut pels tortosins (no sabem si de forma fonamentada) com una infraestructura molt inestable:

Dice un colega local:

"Con motivo de la desconfianza que inspiran al público las condiciones de solidez y resistencia del puente del ferrocarril sobre el Ebro, ayer á las once, hubo entre el vecindario una alarma grandísima que atrajo a muchísima gente que creía ver derrumbarse el puente y hundirse un tren en la corriente.

Venia de Valencia un tren de mercancías, y al llegar á la entrada del puente, inutilizóse la máquina, por cuyo motivo atravesó esta despacio el puente, dejando el resto del convoy, que vino á recoger luego otra máquina en dos viajes.

Todas estas paradas, idas y venidas alarmaron al vecindario, produciéndose un verdadero pánico en la población hasta que pudo aclararse el suceso." (Diario de Tortosa, 10 desembre 1907, núm. 7.820)

Desconeixem els motius exactes, però la qüestió és que es decidí construir un altre pont del ferrocarril. El nou pont es va inaugurar a mitjans de març de 1913, deixant lloc per a una hipotètica doble via. Posteriorment, es va desmuntar i dinamitar el pont antic. Els diaris es feien ressò de la diferència en els sistemes constructius de dos ponts separats només per una cinquantena d'anys i constataven els avenços vertiginosos assolits en tan poc temps:

Todas las tardes en la hora en que el sol marcha a su ocaso y sus rayos son menos sentidos y molestos, se ven junto al puente del ferro carril, en la margen izquierda, numerosos

espectadores que admiran y comentan la facilidad con que los operarios desmontan el viejo puente, con auxilio del soplete de oxígeno y acetileno (...)

Si fueron asombro de una generación los procedimientos empleados para la construcción de una obra que entonces se estimó colosal; si pasmó a todos el ver bajar á los buzos con sus escafandras para cimentar las robustas pilas, más se asombrarían y pasmarían hoy si presenciaran como la ciencia ha venido á sustituir al esfuerzo humano y como en un momento, un hombre solo puede deshacer y desmontar aquellas vigas de hierro, cuyos pernos remacharon centenares de martillos durante muchos meses. (Diario de Tortosa, 31 maig 1913, núm. 9.421)

Per a fer el fonament de les pilastres, es va haver d'excavar molt, ja que el llit del riu a la zona era poc sòlid. Per a la seva cimentació, es va aprofitar l'estiatge (agost de 1911); en alguns moments, quan el cabal pujava una mica, s'havien d'aturar les obres. De fet, es va tenir la sort d'ensopegar amb un any més sec del normal:

Mucho favorece los trabajos, el bajo nivel de las aguas del río en el estiaje, que persiste, no obstante lo adelantado de la estación, y que es tal que permite el paso desde la orilla á la primera pila, por medio de tablonas, lo que favorece en gran manera á la mayor rapidez en la conducción de materiales. (Diario de Tortosa, 20 setembre 1911, núm. 8.927)

Del pont de Móra, feia quaranta anys que se'n parlava, ja que la barca no era suficient per a absorbir tot el tràfic. Finalment, gràcies a les gestions del diputat per Gandesa Joan Caballé, l'any 1908 va ser inclòs en el pla d'obres públiques. El 1904 una empresa de Barcelona s'havia mostrat bastant decidida a construir un pont de caràcter privat i a explotar-lo, però el projecte no tirà endavant.

El 1909-1910 es feu el concurs per a adjudicar les obres. El 1911, igual que en el cas dels altres ponts, s'aprofitava l'estiatge per a construir les pilastres. El 1918 les obres estaven acabades, tot i que la recepció del pont es van fer en diferents etapes:

Procedentes de Tarragona, hoy llegarán a Mora el Jefe de Obras públicas de esta provincia Sr. Cabestany y el ingeniero Sr. Alonso Soriano, con objeto de proceder a la recepción del puente sobre el Ebro en aquella población. (Diario de Tortosa, 30 juliol 1918, núm. 10.912)

L'any 1918 es feren les proves de resistència. De totes maneres, els accessos trigaren encara uns quants anys a ser arranjats totalment. El nou pont durà encara menys que els de Tortosa, perquè el 3 d'abril de 1938 l'exèrcit republicà en retirada el volava per a evitar l'avanç de les tropes franquistes.

Del pont d'Amposta va començar a parlar-se'n els primers anys del segle XX:

En la mañana de anteayer salieron de Tarragona para Amposta el gobernador civil D. Carlos García Alix, acompañado de su distinguida esposa y bella hija, del ingeniero jefe de Obras públicas don Luis Corsini y señora, de los ingenieros de las Obras del puerto señores Maese y Alonso y de otras personas.

El viaje obedece á la atenta invitación del alcalde D. Juan Palau para celebrar con un banquete el feliz éxito obtenido en las gestiones practicadas en Madrid para la inmediata construcción de un puente tendido sobre el Ebro para el servicio de aquella importante villa. (Correo Ibérico, 29 abril 1908, núm. 1.276)

De totes maneres, el projecte topà amb una certa oposició, perquè era incompatible amb l'anhelada construcció d'un port de refugi de torpediners a l'Ebre, que hem descrit al capítol anterior:

El Ministerio de Marina se ha opuesto á la construcción de dicho puente, porque estando considerado Amposta como puerto de refugio en el Mediterráneo, podía constituir un peligro para su navegación el emplazamiento del puente.

El alcalde de Amposta sostiene que el puente es de absoluta necesidad para el servicio de la ciudad, y que al sitio donde debe emplazarse no llega ningún barco. (Correo Ibérico, 27 març 1908, núm. 1.251)

El maig de 1915 van començar els treballs de preparació de la pedra; la primera pedra es va col·locar l'agost d'aquell any. De les obres se'n va encarregar la casa Rivera, que guanyà el concurs de projectes, fet el 1913. El pressupost inicial es va xifrar en unes 875.000 pessetes, quantitat que va quedar desfasada en construir el pilar del marge esquerre i cedir el terreny fins a una profunditat molt superior a la prevista (López Perales, 1975: 268).

L'1 de juny de 1919 *El Restaurador* afirmava que s'havien extret les bastides i que aviat es concediria el pas franc per als vianants. L'estiu d'aquell any es feien les obres de pavimentat. De totes maneres, no estava encara del tot acabat i, de fet, el contractista es va veure obligat a demanar diverses pròrrogues. Com en la majoria de casos, les expectatives temporals no es van assolir ni de bon tros:

Reina extraordinaria actividad en las obras del puente sobre el Ebro en Amposta, porque se tiene el propósito de inaugurar las obras en el mes de Diciembre del próximo año de 1916. (La Ribera del Ebro, 27 octubre 1915, núm. 35)

El 1920 sí que sembla que les obres s'acabaren definitivament:

Merced a las gestiones del alcalde de Amposta y por haber terminado la construcción de andenes, pavimento y bovedillas, se ha concedido el paso franco por el puente sobre el Ebro en aquella ciudad. (El Restaurador, 30 gener 1920, núm. 3.256)

La inauguració es va fer amb tota solemnitat:

Habiendo terminado por completo las obras del puente sobre el Ebro en Amposta, se organizan grandes fiestas en aquella ciudad ribereña para celebrar la inauguración oficial de las obras, que será en breve. (El Restaurador, 26 febrer 1920, núm. 3.282)

Igual que la resta de ponts, acabà els seus dies a la guerra civil. En aquest cas, hom explica una història, potser llegenda, sobre les causes que facilitaren el seu enfonsament:

Pues iba una señora con una tartana que venía de la Aldea a traer leche. Y le aconsejaban que no se fuera. Y dice que vieron el toldo blanco de la tartana, y fue el punto de mira del avión (...) Pues que tiró, y le dio. Estaba pasando el puente; aquella ya no apareció, ni tartana, ni caballo, ni nada... Para mí eso es una leyenda. Pero dicen que fue una noche de esas claras. (...) Y pasó, y ahí se acabó el puente. (Francisco Alfonso Barado, Amposta, 26/2/2001)

El pont de Flix, tot i que s'inicià abans de la guerra, ja no arribà a acabar-se. El 1934 es començaren els treballs (el 9 de setembre es col·locava la primera pedra, amb les típiques monedes i pergami commemoratiu). Però la riuada de 1937 causà serioses destrosses i n'impossibilità la continuació (Sánchez i Visa, 1994: 74). Així, doncs, el nou pont no s'inaugurà fins l'any 1951.

En desaparèixer tots els ponts per culpa de la guerra civil, a Móra, Tortosa i Amposta ressorgiren durant un temps els antics passos de barca, que tothom creia desterrats ja per

sempre. Durant el conflicte bèl·lic, en alguns indrets es construïren ponts provisionals, fets amb barques, per a creuar l'Ebre. Així, els republicans van habilitar, en una sola nit (24 de juliol de 1938), un precari pas amb barques i taulons per a travessar entre Benissanet i Ginestar. Ja molts anys abans, en altres guerres, s'havia utilitzat aquest recurs; el 1810, el mariscal Suchet en muntà un durant la guerra de la independència.

A Tortosa, el pont de la Cinta no arribà a reconstruir-se. El pont nou de l'Estat es va inaugurar l'abril de 1941; el va beneir el bisbe Félix Bilbao, i hi van assistir el ministre d'Obres Públiques i altres autoritats (Jover, 1991: 153).

El nou pont de Móra també es bastí allí on abans hi havia l'anterior. Les obres es duren a terme ràpidament i la inauguració es va fer el setembre de 1943, amb l'assistència de tot tipus d'autoritats franquistes i eclesiàstiques. A la tarda, el poble de Móra celebrà l'esdeveniment amb un ball (Sánchez i Solé, 1997: 159).

UNIVERSITAT ROVIRA I VIRGILI
"LO RIU ÉS VIDA": PERCEPCIONS ANTROPOLÒGIQUES DE L'EBRE CATALÀ
Montserrat Boquera Margalef
ISBN: 978-84-691-8093-8 /D.L.:T2053-2008

LA PESCA FLUVIAL

Al costat d'aspectes com la navegació o els passos de barca, que han merescut obres completes, la pesca a l'Ebre és una gran desconeguda. Tret d'alguns estudis sobre el Delta, gairebé ningú (ni tan sols erudits locals en llibres de caràcter general) ha dedicat la més mínima atenció a descriure aquesta rica activitat, que havia arribat a desenvolupar un paper molt important en algunes poblacions riberenques.

Al segle XX, la pesca professional a l'Ebre es pot considerar gairebé extingida⁸⁵. Com a pesca professional entenem aquella activitat destinada a obtenir captures en grans quantitats i a comercialitzar-les després, i que requereix una dedicació a temps complet del pescador durant la temporada de pesca. Els únics pescadors que podem incloure dins aquest grup són els de madrava de Tivenys, tot i que sabem que amb anterioritat s'havien practicat sistemes de pesca similars a Xerta i també a Tortosa. La majoria de pescadors, en canvi, adreçaven l'activitat a l'autoconsum, encara que alguns venien, de forma més o menys esporàdica, el peix que obtenien.

Si bé a la pesca amb madrava el grup de pescadors estava integrat per quatre o cinc persones, a Xerta i Aldover grups amb només dos integrants duien a terme un tipus de pesca semblant, igualment encarada a la comercialització, tot i que a molt més petita escala.

Més enllà d'això, alguns pescadors individuals també comercialitzaven les captures, tot i que la migradesa dels resultats no permetia esperar-ne grans beneficis. A l'últim nivell d'aquesta escala, trobem els pescadors que senzillament capturaven un quilo o dos de peix i que el destinaven al consum familiar, que no eren pocs.

Al costat de la pesca, també ens haurem d'ocupar de dues formes d'extracció de recursos del medi fluvial que, per similitud, hem inclòs en aquest capítol; ens referim a la pesca de gambes i a la recol·lecció de petxines. Són dues activitats més aviat marginals però que, en moments i llocs concrets, han desenvolupat un cert paper.

PESCADORS PROFESSIONALS: LA PESCA AMB MADRAVA A TIVENYS

Segons els diccionaris i textos sobre pesca, la paraula "almadrava" serveix per a designar una xarxa fixa (és a dir, que es deixa calada), de grans dimensions, i que s'utilitza per a capturar vols de peixos migradors. En el nostre cas, malgrat anomenar-se de la mateixa manera (la variant local seria "madrava"), la gran diferència radica en que la xarxa és mòbil, és a dir, que s'arrossega⁸⁶. A més, per extensió, a Tivenys es fa servir

⁸⁵ A les proximitats de Saragossa, fins a la construcció dels grans embassaments de Riba-roja i Mequinensa, la pesca va constituir un ofici professional del qual vivien moltes famílies. Es pescaven esturions, madrilles, barbs, carpes i anguiles (CEAM, 2000: 53).

⁸⁶ En contra de totes les definicions, trobem una accepció d'"almadrava" al *Diccionario Histórico de las Artes de Pesca Nacional* de Sáñez Reguart (1988 [1791-1796]: 41) que sí que s'aproximaria a la definició

el terme no només per a referir-se a l'art de pesca, sinó també a la unitat de producció (conjunt de pescadors); quan els pescadors parlen de "la nostra madrava" es refereixen a tots aquells que pescaven.

Aquest tipus de pesca estava encarat a la captura de la saboga, peix migratori que remunta el riu i, en trobar l'obstacle de la presa l'Assut i no poder-la superar, s'acumula allí. La pesca de l'esmentada espècie a l'Ebre es remunta a molts segles enrere; ja Despuig (1975 [1557]: 148) descriu un sistema de pesca que sembla coincidir amb el que nosaltres explicarem més endavant, malgrat que ell l'anomena *peda*.

Carreras Candi (1993 [1940]: 161-162) reproduïx el text d'un document, signat per Carles III, que determina que els beneficis obtinguts dels molins situats a l'extrem de l'Assut i de la pesca s'han de destinar a la costosa conservació de l'esmentada construcció: com que Tortosa havia participat de forma molt important en el finançament de les obres, va rebre el privilegi de pescar al peu de l'obra i fins a una distància d'un quart de llegua d'ella. Aquests drets, que es remunten al segle XV, perduraren al llarg del temps, i el 1880-81 tenim constància que encara donaven lloc a litigis, ja que, naturalment, els habitants de la zona no respectaven la disposició i pescaven on els semblava. Així, Jacinto Andreu, que afirmava haver rebut de l'Ajuntament de Tortosa els drets de pesca exclusius en efectuar la compra d'un molí situat a l'Assut (on hi instal·laria posteriorment una central hidroelèctrica), va interposar dues denúncies⁸⁷ contra pescadors de Xerta per haver envaït les aigües que ell considerava de la seva propietat. El fet resulta representatiu perquè ens mostra que la propietat privada del riu, que avui dia seria impensable, en algun moment va existir i, realment, no fa molt més d'un segle, encara hi havia algú que la reclamava. En aquest cas, la pràctica quotidiana va acabar imposant-se per sobre d'una llei totalment desfasada.

Fa un segle, pescaven a l'assut de Xerta-Tivenys una colla de madraves: unes quantes a Xerta i la resta a Tivenys; el *Correo de Tortosa* del 30 de maig de 1900 arriba a parlar de trenta madraves. Pel que recorden les persones entrevistades i pel que han sentit dir, a Xerta es devia plegar de pescar cap allà als anys 20. A l'època que podem abraçar gràcies al record dels informants, ja només pescaven tres madraves: dues molt a prop de l'Assut i una altra més avall, pròxima a Tivenys. Les madraves de dalt van plegar fa uns trenta anys, però la de baix ho va fer abans, deu fer-ne uns quaranta.

Les madraves de l'Assut eren la de Benet (Josep Piñol) i la de Porres (Salvador Sanz). La de Benet venia per tradició familiar (els avantpassats ja pescaven) mentre que la de Porres la van fundar dos socis, cadascun dels quals aportava mà d'obra familiar. Més endavant, el segon soci d'aquesta madrava es va passar a la de Benet; llavors la madrava de Porres es va convertir en familiar, tot i que no tenia altre remei que llogar algun jornalero. La madrava de Benet estava composta íntegrament per socis, és a dir, que eren copropietaris de la barca, aportaven una peça de xarxa cadascú i, per tant, es repartien els beneficis a parts iguals. En canvi, la madrava de baix, com que la xarxa era més petita, sempre va estar formada per quatre membres (a les madraves de dalt se'n requerien al voltant de sis), un dels quals era llogat.

de la madrava de Tivenys, perquè estableix una certa mobilitat: "(...) cierto número de barcos y redes de hechura determinada, apostados en parage señalado para rodear y acorralar los atunes". Aquest tipus d'aladraves, que no són fixes, l'autor les anomena "Almadraves de Vista o de Tiro".

⁸⁷ "Judicis de Faltes". A Arxiu Municipal de Xerta, carpeta núm. 314.

Un requisit imprescindible per a poder dur a terme aquest tipus de pesca és que existeixi una platja perquè la xarxa, que és tirada des de la barca, ha de ser recollida des de fora. La platja de dalt era de dimensions considerables però la de la madrava de baix era molt petita; per això, només que augmentés una mica el nivell del riu, es feia impossible pescar. La part oposada a la platja, en canvi, havia de ser profunda, és a dir, la barca havia de poder arribar a una zona fonda, que és on se solen concentrar les sabogues.

La xarxa de les madraves de dalt era molt gran: uns dos-cents metres d'ample per vuit o nou d'alçada; la de la madrava de baix, en canvi, era de mides més discretes. La part de dalt portava suros i la de sota ploms, de manera que aquesta xarxa formava una paret vertical que abraçava gairebé tot el riu. La malla era poc espessa, motiu pel qual no es capturaven peixos excessivament petits.

Aquestes enormes xarxes estaven dividides en peces. A la madrava de Benet, cadascun dels socis tenia unes quantes peces i cada setmana en portava una: es canviaven setmanalment per a deixar-les eixugar bé (si no, es podrien) i reparar els petits desperfectes causats per l'ús diari. A la de Porres, ell era el propietari de totes les peces, perquè els llogats no aportaven xarxes, per això tampoc rebien una part dels beneficis de les captures, sinó una quantitat fixa.

En un principi, la xarxa es feia de cànem i els pescadors, a base de moltíssima paciència, se la feien ells mateixos amb l'ajut d'una agulla i una mida (rectangle de fusta per a mesurar la separació entre fil i fil). De fet, les peces s'aprofitaven molt: tots els pescadors sabien remendar (amb més o menys gràcia) i ells mateixos o, si de cas, alguna dona de la família, reparaven els forats. Però va arribar un moment en què aquestes xarxes velles, aprofitades i reaprofitades, ja no donaven per més. Llavors, gairebé a les acaballes de la pesca, es va introduir la xarxa de niló, que no es feia a mà sinó que es comprava feta i que no calia patir per assecar-la, ja que no es podia.

A la barca (anomenada "muleta") hi anava una persona que tirava el fil (xarxa) i una o dues que remaven; arribava fins a l'altra banda del riu i anava baixant a mesura que es desplegava la xarxa. Una vegada completava el tomb, girava ràpidament altre cop vers la platja; en aquest itinerari, en total, la barca recorria uns vuit-cents metres. Mentrestant, la resta de pescadors anaven baixant per la vora i estiraven l'altre cap de la xarxa. Les sabogues quedaven totes acumulades al final i s'extreien. Per últim, es plegava la xarxa, es carregava altre cop dins la muleta i ja es podia tornar a començar.

Aquest procés, que s'anomenava "tirada" o "vol", venia a costar una hora i, si les captures havien estat escasses, es descansava mitja hora. En ser dues madraves (a la banda de dalt) a repartir-se els recursos, s'establien torns: una tirada uns, una tirada els altres. Era una forma lògica d'apropiació de l'espai comunal que havien acordat per tal d'accedir-hi en les mateixes condicions.

Així, doncs, entre vol i vol els pescadors tenien aproximadament una hora i mitja lliure per a dedicar-se a altres feines. La majoria d'ells eren pagesos i aprofitaven aquesta estona per a apropar-se a l'hort i fer alguna cosa, de forma que la pesca constituïa una font d'ingressos complementaris a l'agricultura. A la madrava de baix era diferent:

només es podia pescar a determinades hores del dia (quan el magenc⁸⁸ deixava lliure la platja) i les captures eren menors; es feien menys tirades i variaven en funció de les condicions del riu i de si aquell dia s'agafaven més o menys sabogues.

Els pescadors de la madrava compartien el dinar i la migdiada. A la platja hi tenien una petita barraca on hi guardaven els estris de cuina i altres coses. Menjaven bastant millor que la resta de gent del poble en aquell temps, cosa que els atorgava la fama de llépols: es feien bons arrossos amb conill i marisc, bevien anís i cafè..., privilegis impensables per a la majoria a l'època de postguerra. Generalment, hi havia un membre de la madrava que era sempre el responsable de fer el dinar, anomenat "ranxero".

Les mateixes esposes o mares dels pescadors solien ser les encarregades d'anar a vendre les sabogues al poble, però proporcionalment eren poques les captures que es quedaven a Tivenys, ja que existien distribuïdors que les transportaven (en un principi en carros, bicicletes o animals i, més endavant, en camions) i venien fins a llocs prou llunyans: Benifallet, Bitem, Gandesa, Tortosa, Horta, Miravet, Móra, Corbera... i, fins i tot, part de l'Aragó (Vall-de-roures i Calaceit). Els mateixos pescadors de la madrava de Benet transportaven les sabogues fins a Xerta, primer en barca i després per un camí amb el sac al coll; allí hi havia un distribuïdor important que les portava fins al Baix Aragó.

A les madraves compostes per socis, el "llistero" era el que anotava i sumava els diners recaptats en una llibreta, i el tresorer o caixer el que guardava aquests diners, que diàriament es repartien a parts iguals entre els madravers. Malgrat que la tendència era vers l'igualitarisme (o aquesta és la idea que els pescadors intenten transmetre'ns), hi havia un cap, anomenat per ells "jefe", que ostentava una certa autoritat, basada en la seva major experiència, en el fet que s'encarregava de tractar amb els distribuïdors i que era qui decidia com muntar la xarxa.

La pesca amb madrava estava enfocada gairebé exclusivament de cara a la saboga, però això no vol dir que, de forma més o menys accidental, no s'agafessin altres espècies. L'estacionalitat migratòria d'aquesta espècie condicionava la temporada de pesca, que durava entre tres i quatre mesos: es començava cap a mitjans de març i s'acabava a finals de juny-principis de juliol. Aproximadament, els límits serien Sant Josep (19 de març) i Sant Cristòfol (10 de juliol).

El llop o llobarro, el llissal, el barb i l'esturió eren captures més aviat excepcionals dins la madrava. D'esturions se'n pescaven molt pocs, perquè la xarxa no estava preparada per a aquest peix, que era massa gran i la trencava; en aquestes circumstàncies, la pesca d'un esturió era un esdeveniment especialment recordat i celebrat pels madravers. Tots els pescadors recorden un per un els pocs esturions (inclosos els respectius pesos) que s'havien capturat mentre ells estaven a la madrava. En uns casos tenien dimensions modestes, però el rècord el va representar un de cent-vint quilos, del qual se'n van extreure ni més ni menys que trenta quilos d'ous (caviar). I no només era un esdeveniment considerat excepcional pels mateixos pescadors, sinó que tot el poble en participava⁸⁹:

⁸⁸ Vegeu la definició d'aquest terme al vocabulari sobre morfologia fluvial que figura al final del capítol "La navegació fluvial".

⁸⁹ L'excepcionalitat de la captura d'aquest peix queda corroborada pel fet que la premsa local tortosina de principis de segle en recull algunes.

Jo recordo quan vaig fer la comunió, aquest noi el Carrasco van agafar un esturió aquell dia (...) Allà anava tot el poble a vore'l perquè n'agafaven un al cap de vint, i van dir: "Hem agafat un esturió!" I anàvem jo i una altra, encabat, i estàvem allà dalt i sentíem com tocaven a missa. Ai! Naltros corrent per aquí en avall perquè tocaven a missa i ens havíem de vestir per la comunió. I el tenien fora de l'aigua lligat, el lligaven i la gent l'anaven a vore. (Maria Borràs, Tivenys, 21/3/1996)

El coneixement del medi fluvial i dels peixos

Els coneixements requerits de la morfologia del riu no és que fossin excessivament complexos, però era necessari tenir en compte alguns factors. Els "enganxadors" havien de ser esquivats, cosa que només es podia aconseguir coneixent la seva exacta localització. Malgrat tot, a vegades era inevitable caure-hi perquè el corrent arrossegava la barca sense que els pescadors hi poguessin fer res.

Els madravers utilitzen el terme "enganxador" o "aganxador" per a referir-se a aquelles soques d'arbre, principalment d'àlber (ells l'anomenen "aube"), que quedaven colgades dins el riu; si la barca hi anava a parar i la xarxa s'hi enganxava, es causaven importants desperfectes en aquesta, a més de la feina que podia suposar desenganxar-la. Hem de tenir en compte que la fusta d'àlber té una gran resistència dins l'aigua i aguanta moltíssim temps sense podrir-se; per tant, un "aganxador" podia romandre, si no s'aconseguia treure'l, anys i anys en el mateix lloc.

Un segon factor a tenir en compte era l'existència de llocs molt concrets, de poca fondària, però on l'aigua passava, en paraules literals dels informants, "rabiant"; fer cap a una d'aquestes zones hauria estat molt perillós.

Les oscil·lacions del nivell del riu, siguin a curt termini (diàries) o a més llarg termini (variacions estacionals i riuades) representaven un condicionant fonamental sobre l'activitat pesquera, fins al punt d'arribar a impossibilitar-la. Les oscil·lacions diàries, conegudes com a magencs, de les quals ja ens havien parlat els llaüters, eren perfectament conegudes (horari inclòs) pels pescadors. En el cas de la madrava de baix, una petita pujada podia arribar a impedir la pesca perquè, ateses les reduïdes dimensions de la platja, la feia desaparèixer.

Quan el riu "venia minve", és a dir, si el cabal era baix, es produïa una circumstància no gaire adequada per a la pesca, ja que la xarxa no corria; en canvi, una mica de corrent era favorable, perquè l'aigua mateixa estirava la xarxa i el pescador que l'anava tirant havia de treballar menys.

La situació contrària, quan el riu "venia gros", o sigui, si el seu nivell era molt alt, suposava una considerable perillositat perquè el corrent es podia emportar la barca en la qual anaven els pescadors; a més, les platges desapareixien o eren envaïdes en part per l'aigua. Llavors s'havia de romandre uns dies sense pescar, fins que el riu tornava a les seves dimensions normals. En haver reposat tot aquest temps, les captures de les primeres tirades solien ser considerables, perquè les sabogues, sense que ningú les pesqués, s'havien anat acumulant. A vegades, l'ambició podia més que el sentit comú i alguna madrava es llançava a pescar, de forma que s'arribaven a generar situacions de veritable perill. De totes maneres, els pescadors assenyalen que si el riu "venia gros" però ja anava de baixa tenia molt menys "bri" (fúria) que si, tot i haver-hi el mateix cabal, encara estava creixent.

La majoria dels pescadors tenien "quatre nocions bàsiques" sobre tots aquests temes i, més o menys, es defensaven en el medi fluvial. Ara bé, l'autèntic "pou de ciència" era Benet (Josep Piñol), "jefe" d'una de les madraves de la platja de dalt i que ens va oferir una visió riquíssima no només de morfologia i comportament fluvial, sinó també de la tècnica de pesca i els peixos. Els seus avantpassats, igualment pescadors de madrava, li havien legat tots aquests coneixements, que ell s'havia encarregat de memoritzar i assimilar, i de combinar-ho amb una extraordinària capacitat personal d'observació. Així, ens va descriure el comportament i les característiques de la saboga amb molta més amplitud que qualsevol text de biologia. La majoria d'explicacions ens les corroboraven els escrits científics, tot i que algunes no vam arribar a trobar-les enlloc.

Les descripcions dels peixos que ens ofereixen els pescadors impliquen fins i tot un vocabulari propi, no molt ric quantitativament, però ben representatiu. Així, per exemple, el "melic" és l'orifici per on desova la saboga; "aixavo" és el nom que rep el mascle de la saboga; i "allampresada" és aquella saboga que s'ha quedat tota seca perquè una llampresa s'ha adherit a ella, li ha xuclat la sang i l'ha anat debilitant.

Sobre les anguiles, ens sorprèn també que els pescadors tinguin noció del seu comportament migratori. En realitat, arriben fins al mar dels Sargassos, al sud de les illes Bermudes; com a mínim, ells són conscients de la llunyania dels seus viatges:

(...) baixen a desovar al mar i no sé si se n'anava cap allà al mar de l'Índia o no sé on a desovar (...)
(Guillermo Benito, Tivenys, 20/2/1996)

Els rics i, de vegades, sorprenents coneixements que acabem de descriure estan abocats a la desaparició. Probablement, Benet és el darrer testimoni vivent i, només a partir dels seus coneixements, es podria escriure un llibre sencer sobre pesca. És més, tot sembla indicar que els sabers dels pescadors d'unes quantes generacions enrere eren molt més rics que els actuals; sovint, quan preguntàvem als pescadors alguna cosa que no sabien, responien que "si ara tornessin los vells, potser ells ho sabrien". Al cap i a la fi, la pesca va desaparèixer fa molts anys i la mateixa riquesa ictiològica està disminuint o, si més no, patint una important transformació.

Es tracta d'una realitat expressada de forma molt diferent de com l'expressen els científics. De fet, la visió de l'entorn i la mateixa forma d'interpretar, ordenar i classificar la realitat són tan complexes com la mateixa realitat. Per exemple, l'atribució de qualitats humanes als peixos és força freqüent: la saboga és "tonta" perquè no té la facilitat de moviments d'altres espècies, o alguns peixos són savis perquè són capaços d'escapar-se dels depredadors.

La interpretació de la realitat per part de l'home és inevitable i universal perquè qualsevol informant ens presenta la seva "visió" dels fets. Les paraules potser són més grolleres que les dels erudits, però la idea és la mateixa: que els comportaments dels animals resulten sorprenentment previsibles i lògics als ulls humans.

Los animals també són savis, eh? a la seua manera, lo que natros no..., natros no els entenem, com ells no mos entenen a natros. (Josep Piñol, Tivenys, 11/3/1996)

La valoració de l'ofici

Semblantment als llaüters, els pescadors ens ofereixen una valoració molt positiva del treball que desenvolupaven:

Però jo, sempre ho he dit, lo temps que he passat millor de la meua vida ha sigut quan peixcava. Los dies, los tres mesos estos me passaven volant, era distret. M'agradava, ai! si m'agradava. (Josep Piñol, Tivenys, 14/2/1996)

(...) t'ho passaves molt bé, allò per mi eren unes vacances! (Joan March, Tivenys, 4/3/1996)

De vegades, però, en els seus discursos se'ls escapen alguns inconvenients de la pesca: s'hi dedicaven moltíssimes hores; l'olor de peix no se la treien del damunt en tota la temporada; havien de portar els sacs de sabogues a l'esquena fins a Xerta, mentre els regalimava tot el suc; es pescava tant si feia fred, com vent, com si plovia...

En general, els pescadors se sentien admirats. Els darrers anys, la pesca amb madrava constituïa una mena d'espectacle turístic i, fins i tot, hi havia qui anava a veure-ho:

(...) perquè inclús venia gent forastera i es quedaven..., allò gent de Barcelona que, claro, es quedaven al·lucinats. Ho fotografiaven. (Berta Sanz, Tivenys, 12/3/1996)

La gent que allavons venia era un disloque, era un *disloque*. (Óscar Beltran, Tivenys, 12/3/1996)

La gent del poble fins i tot envejaven el fet que els madravers vivien (i menjaven) una mica millor que la resta⁹⁰:

(...) minjaves bé, llepolejaves una mica, a casa pues donava per a també poguer viure bé. S'acabava la peixquera, segons com, si no hi havia collita, pues passaves l'any com podies allavons. (Josep Piñol, Tivenys, 11/3/1996)

I el bo era que lo primer dia fèiem saboga en suc i no teníem ningú plat aquell dia; allavons sí, però el primer dia no teníem ningú plat. I tots anar sucant, saps? i anar minjant. Tots anar sucant al mateix, saps?, igual que els gitanos. (Óscar Beltran, Tivenys, 12/3/1996)

Fins i tot hi ha qui arriba a afirmar que era un treball beneficiós per la salut, atribuint efectes curatius a l'aigua del riu:

No, nooo! Encara estant malalt, encara anava a pescar [el seu marit] perquè lo metge sempre li dia, feia: "Este treball rai, que l'aigua te va bé, encara que estiguis costipat (...)" Ell dia: "A vegades me costipo i em poso a l'aigua..." (perquè quan saltaven de la barca, pos a lo millor l'aigua li arribava aquí, segons com venia el riu). I feia: "Pescant m'apanyo". (Maria Borràs, Tivenys, 21/3/1996)

L'atribució de valentia i coratge que hem vist en el cas dels llaüters també la trobem aquí, tot i que en molt menor grau:

(...) *desde luego* no sé com i ell no sabia nadar, anava per estos rius, en rius grossos i no sabia nadar. Era gent de coratge. (Salvador Beltran, Tivenys, 4/3/1996)

⁹⁰ Per contra, Isabel González Turmo (1992: 129) constata que els pescadors de la part baixa del Guadalquivir pertanyien a l'estrat social més baix de cada localitat i constituïen grups marginals. Només acudien al riu aquells que no tenien altra opció més, capturant un producte que no era gaire valorat, sinó considerat menjar per als pobres. La percepció que hom tenia del peix de riu i la seva valoració gastronòmica, doncs, era radicalment diferent del cas que nosaltres estudiem, en què el peix procedent del medi fluvial era especialment valorat.

De fet, el vessant més negatiu de la pesca feia referència a la perillositat que suposava, encara que els pescadors no recorden cap accident greu pescant, només algun ensurt.

En resum, doncs, els pescadors es refereixen amb nostàlgia a aquells temps passats. El més probable és que hi hagi hagut un procés de construcció ideològica en què els aspectes més negatius han quedat relegats a un lloc secundari i s'ha tendit a augmentar el protagonisme dels elements positius. No descartem, però, l'existència ja d'un sentiment d'admiració per part dels riberencs envers els pescadors, la qual cosa augmentava la seva autoestima.

Entre els pescadors de Tivenys existeix, encara avui, un cert sentiment de pertànyer a un col·lectiu concret, tot i que en un grau no comparable al dels llaüters. També sembla que la gent ho percebia així:

Ja mos coneixien, tota Xerta mos coneixia, tot Bitem i tot Benifallet. A Xerta mos dien los sabogueros: "Xica, mira, passa el saboguero" [imita una entonació aragonesa]⁹¹ (...) A Bitem mos dien los madravers. (Óscar Beltran, Tivenys, 12/3/1996)

Els llaços d'amistat entre ells, sobretot entre els que pertanyien a la mateixa madrava, han perdurat fins l'actualitat⁹². Precisament en oposició als llaüters, ofici de malparlats, els madravers destaquen les virtuts de la seva feina i s'autodefineixen:

SB: Era una professió..., era una professió rara.

OB: I mal parlada. De déus i hòsties i caps de déu i la puta que et va parir.

JM: Sí, se barallaven... Era una professió dolenta.

I els pescadors no?

TOTS TRES: No!

OB: No, natros no. Natros vivíem però aplacerats.

JM: No teníem cap..., cap mala...

SB: No, aquella gent, com treballaven forçats...

OB: Mira, només cal vore l'amistat que hi ha. (Óscar Beltran, Salvador Beltran i Josep Mauri, Tivenys, 12/3/1996)

Les baralles no eren situacions gaire excepcionals. En canvi, els pescadors tendeixen a minimitzar la seva importància perquè, igual que els llaüters, pretenen oferir-nos una realitat sense conflictes:

Home, també es barallaven, era igual que un matrimoni. (Salvador Beltran, Tivenys, 4/3/1996)

Mos ho passàvem tres mesos bé (...) però bé del tot. Allò que mos barallàvem tots los segons del dia però com més mos barallàvem, més amics érem. (Óscar Beltran, Tivenys, 12/3/1996)

Sí que reconeixen l'existència de baralles entre les dues madraves que compartien l'espai de pesca:

OB: Que no t'ho acabo de dir, que hi havia competència?

JM: Dos del mateix ofici...!

OB: Sí, érem amics, però una amistat que feia fàstics.

⁹¹ Els de Tivenys se'n riuen de la forma de parlar dels xertolins, lleugerament diferent de la seva, sobretot perquè té més influència aragonesa. El riu, doncs, també marca fins i tot les variants dialectals.

⁹² També han perdurat les rancúnies i, així, hi ha alguns pescadors que no es parlen entre ells per conflictes que van sorgir a l'hora de dissoldre la unitat pesquera. Evidentment, això no ho vam arribar a saber fins molt de temps després de la realització de les entrevistes, quan ja havíem arribat a establir un cert nivell de confiança amb ells per tal que s'atrevisssin a explicar-nos-ho.

JM: No, no. Dos del mateix ofici... competència. (Óscar Beltran i Josep Mauri, Tivenys, 12/3/1996)

Allavons cada dia la primera tirada tocava en un, saps? perquè era la tirada millor que hi havia perquè estaven tranquil·letes de tota la nit i hi havia moltes vegades que quan natros anàvem a fer la tirada ja nos hi havien anat ells abans, a la una del matí o a mitja nit. I vam ser sempre amics però vam tindre alguna discrepància perquè eren barruts los dos, les coses com siguin. Mira si eren barruts que van acabar barallant-se ells perquè se fotien, d'un a l'altre es fotien lo peix i els diners. (Josep Piñol, Tivenys, 11/3/1996)

Els pescadors de la madrava de Benet desprestigiaven als seus competidors, perquè tenien molt poca experiència. El prestigi i l'èxit en la pesca vénen donats per uns coneixements que no tothom posseeix, legitimats per anys de pràctica i tradició:

No tenien pràctica perquè este Porres era pastor. Son pare de Berta no ho era pescador, lo que va vore que aquí se feia algun diner, pues ell (...) No en sabien, perquè això no s'improvisa, és un ofici, i a més que el riu és lo riu, eh? (Salvador Beltran, Tivenys, 4/3/1996)

El que és indiscutible és que a les estones de lleure s'ho passaven bé junts. Els dinars, certament, hi contribuïen, però el que recorden amb més "orgull" els pescadors són les bromes, entre ells i també amb altra gent. Sobretot els madravers més grans tenien el costum de gastar bromes als joves, algunes de les quals arribaven a ser bastant pesades. També n'eren víctimes alguns pescadors de salabre i, sobretot, la seva víctima preferida era la tia Maca, peixatera corpulenta a la qual agradava la beguda.

LA PESCA AMB TIRS A ALDOVER I XERTA

Aquest art de pesca, que només hem localitzat a Aldover i Xerta, utilitzava una barca i una xarxa de dimensions considerables per a pescar sabogues i altres peixos gràcies a la tècnica del ròssec. Dins la barca hi anaven dues persones: una que remava i l'altra que aguantava un cap de la xarxa. L'esmentada xarxa, amb suros a la part superior i ploms a la inferior, formava una paret vertical; per un extrem era sostinguda per una boia o suro i, per l'altre, pel pescador que es trobava a la barca. D'aquesta manera, a mesura que la barca s'anava desplaçant, la xarxa també ho feia, "escombrant" el riu i atrapant els peixos que havien quedat acumulats; el procés s'anomenava, igual que en la pesca amb madrava, vol.

La tècnica, doncs, era relativament similar a la de la madrava; la principal diferència radicava en què en aquest darrer cas un dels caps de la xarxa era estirat des de la vora. Les espècies capturades eren també les mateixes, essent igualment la saboga la captura principal.

En aquest cas, no es pot parlar pròpiament d'ofici, ja que la pesca constituïa una forma d'obtenir ingressos extra, que es duïa a terme en combinació amb la feina quotidiana i que no perseguia ni grans captures ni grans beneficis. Tampoc els pescadors semblen tenir consciència d'ofici, a diferència dels pescadors de Tivenys, que s'autodefineixen com a "madravers". La unitat pesquera estava composta per dos individus, generalment de la mateixa família (pare i fill, per exemple). Si no pertanyien a la mateixa unitat familiar, es repartien els beneficis en parts iguals. Les esposes, mares, sogres, germanes... dels pescadors eren les que s'encarregaven de la venda del peix, mai en un radi d'acció gaire ampli (com a molt, arribaven fins a Tortosa o Roquetes).

Els Pegueroles, per exemple, no eren família d'un sol ofici sinó que, com la majoria de gent en aquella època, intentaven combinar diverses activitats que els permetien anar tirant. Per una banda, tenien algun petit tros d'hort que els proporcionava verdura i fruita. Per altra banda, eren cistellers i, de fet, es pot considerar que aquesta era la seva ocupació principal. Finalment, també feien sostres de canya, emblanquinaven i, naturalment, pescaven. Com que totes aquestes activitats eren estacionals, les podien simultaniejar fàcilment.

De forma similar, Ramon Benet combinava la feina amb l'ofici de paleta:

RB: Perquè, mira, jo era quan... teníem los crios, pos de dia me n'anava a treballar de paleta i de nit, mira, tota la nit per esta vora de riu. I hi havia temporades que, en aquell temps, pos te parties dos o tres-centes pessetes cada nit.

MB: Encara no guanyava tant a la setmana.

(...)

RB: Això era molt insegur, perquè a lo millor una setmana..., a lo millor estaves quinze dies que no podies anar pel riu, perquè no ho era com ara, allavons. Al no estar els pantanos, variava més. (Ramon Benet i Maria Blanch, Xerta, 30/6/1998)

Els pescadors tenen la creença, bastant infundada, que era molt millor pescar de nit, perquè es capturaven més sabogues. De fet, ells se n'anaven al riu després de sopar i s'hi estaven fins les tres o les quatre de la matinada. Uns afirmen que és perquè així els peixos no veien la xarxa i altres diuen que a la nit les sabogues pujaven a la superfície de l'aigua a "rentar-se".

I això pues de nit –perquè de dia en l'aigua clara no es podia fer–, i de nit pues te passaves la nit... d'allà a les vuit de la nit hasta allà a les quatre del matí o por ai. (Ramon Benet, Xerta, 30/6/1998)

Perquè de nit... pues se comprèn que de dia pues devien vora la tela o què em sé jo, i potser no les agarraven. Se posaven a pescar de nit. (Juan Bautista Martínez, Xerta, 30/6/1998)

De nit sortien a les platges a rentar-se estos animalets. I natros com baixàvem pues xap-xup, ja estaven enganxades allí. (Joaquim Pegueroles, Aldover, 22/6/1998)

La qüestió és que els seus veïns de Tivenys, que capturaven sabogues en quantitats industrials, ho feien durant el dia. La personificació atribuïda als animals, que ja hem constatat en altres llocs, ens sorgeix un altre cop: ara el que fan els peixos és rentar-se com els humans quan, paradoxalment, es passen la vida dins l'aigua. De totes maneres, els pescadors no van desencaminats i, tal com constata Bayerri, és a la nit quan es fan visibles aquests animals (la qual cosa no vol dir que durant el dia no hi siguin):

Desde que el día cae, las alosas buscan aparearse: cuatro o cinco machos persiguen una hembra (...) Esta persecución, estos ataques, que tienen lugar a flor de agua, son designados por los pescadores con una frase expresiva: "las alosas juegan". Este juego se prolonga hasta bien entrada la noche; entonces las alosas abandonan los lugares profundos, se acercan a las orillas y se encaminan hacia los lechos de grava (...)

A la luz de la luna (...), se las ve retozar a sus anchas, saltar fuera del agua, hácenla brotar en surtidor, y se lanzan tan vivamente que caen sobre la grava seca; huyen, se reúnen y en apretados grupos de ocho o diez, ofrecen un espectáculo verdaderamente fantástico. (Bayerri, 1959, vol. VIII: 987)

L'excusa de la nocturnitat servia perquè alguns pescadors poguessin dedicar-se a altres activitats més lucratives però menys legals que la pesca:

(...) normalment feien veure també que pescaven i el que feien era arrasar les hortes. (...) I de nit arrasaven pimentons i tot això; ho posaven dalt de la barca de pesca, però es trobaven en un atre home a Xerta que aquell els ho comprava a baix preu, i aquell carregava i ho venia a Paüls tot això (...) Això es feia molt, això de dir "Anem a pescar", i després anaven a arrasar les hortes. (Francesca Aliem, Xerta, 30/6/1998)

Pel que fa a la pesca amb tirs, el coneixement dels peixos i del medi no és, ni de bon tros, comparable al dels pescadors de Tivenys, que ens presenten un saber molt complet. Resulta lògic que, a major dedicació i dependència de l'activitat, més coneixements. Si bé per a ser pescador de madrava, sobretot "jefe" (Benet), es requerien sabers adquirits, transmesos de generació en generació sobre llocs millors de pesca, situació dels "enganxadors", tècniques..., en aquesta cas qualsevol es podia dedicar a pescar amb tir.

PESCADORS INDIVIDUALS

La resta de tècniques de pesca no solien implicar la venda del peix, a excepció d'alguns casos puntuals. A Tivenys, per exemple, hi havia una quantes famílies que comercialitzaven les captures de la pesca amb salabre. A Miravet, els Fabregat pescaven amb tot tipus de tècniques (bentrol, palangre, salabre, xarxa...) i també es dedicaven a vendre el peix; la pesca amb xarxa es duia a terme en algun racó de riu, on s'intentava acorralar el peix.

També a Riba-roja, hi anaven els de Flix a vendre anguiles. Pel que sembla, entre totes dues poblacions, hi havia un indret on se'n pescaven moltes:

A vegades aquí a l'acera venia una dona de Flix i pujave, que el seu home ne sabia molt de pescar anguiles. I pujave aquí, s'assentave aquí a l'acera i les venie a talls (...) (Teresa Aguilar, Riba-roja, 7/7/1999)

A Flix, prop de l'Assut, es pescava l'anguila. En ocasions més aviat excepcionals, quan es capturava molt de peix, els pescadors es desplaçaven a la Palma d'Ebre, població situada terra endins, a vendre'l.

A tots els pobles, sense excepció, es pescava al riu, fins i tot a Tortosa:

Quan es va acabar la guerra civil espanyola, hi havia molta gent que anaven a pescar per menjar. Jo n'haig vist molta de gent, que anava al dematí el pare, al migdia anava un fill, a la tarda un altre, i estaven ocupant un lloc bo de pesca les vint-i-quatre hores!

I peix que sortia, a la paella. Famílies nombroses que no tenien ni un duro i... que la pesca se la menjaven tota, perquè además allavons l'aigua era més bona, i es podia menjar. (Joan Cid, Tortosa, 21/9/2000)

Igualment, els "canaleros" o treballadors dels canals de reg aprofitaven la proximitat del medi fluvial i del canal per a anar a pescar:

Jo anava a pescar també: sabogues, madrilles, barbs... En un salabre, que és una barra en una bossa i au! (...) A la canya era aficionat a l'emborinada. (Joan Pegueroles, Roquetes, 29/7/1998)

Que quantes vegades arribava del canal que anava a treballar (...) "Ai, pues mira, estan les bajoques cuites -per exemple- i... no tenim res més". "No tinguis temor". Agarrava el salabre, me n'anava allí a les rebulletes de les comportes i agarrava unes madrilles ovades que eren riquíssimes. (Joaquim Pegueroles, Aldover, 22/6/1998)

Pel que fa a les tècniques de pesca són variadíssimes. Probablement l'art més popular és el salabre (conegut a la Ribera d'Ebre com a "vandovella" o "mandovella"), barra de fusta amb una rotllana de fusta en un extrem, a la qual s'hi penja una peça de xarxa en forma de bossa. El procediment de pesca consistia a situar-se en una barca o, més generalment, sobre alguna roca de la vora i anar cullerejant fins a capturar el peix.

De salabres n'hi havia de mides diverses i amb gruixos de xarxa variats. Així, si era per a pescar madrilles, era petit i de xarxa espessa. En canvi, els que s'utilitzaven a l'assut de Xerta-Tivenys per a pescar sabogues feien gairebé un metre de diàmetre i la seva malla era molt poc espessa.

El bertrol o bentrol es parava al riu o al canal lligat a una pesa que l'enfonsés. Consistia en una estructura feta de cercols de fusta i coberta per xarxa; l'obertura era llarga i estreta, de forma que permetia l'entrada del peix però no la seva sortida contracorrent. En una petita bosseta penjada, feta també de malla, s'hi col·locava l'esquer (cargols, figures, pa torrat...).

L'emborinada o embolixada era una tècnica adreçada exclusivament a la pesca d'anguiles. En alguns pobles ni tan sols es coneixia, però en altres era molt popular, essent practicada fins i tot per dones i nens. S'agafaven una colla de papaterres (cucs de terra) i s'anaven travessant amb un fil i una agulla de cap a cap, de manera que s'aconseguia un llarg cordill de cucs. Després es formava un cabdell, s'hi lligava un plom o una pedra i, agafat per un fil a la canya, es tirava a l'aigua. Les anguiles que picaven s'anaven posant en una petita basseta que s'havia fet a la vora del riu amb aquest objectiu. De fet, tots els informants coincideixen en què constituïa una autèntica diversió i el mateix Bladé ens descriu amb gran lirisme una plàcida estona pescant amb aquest sistema:

La vall de l'Ebre, de Garcia a Miravet, ofereix, en molts indrets, ribes suaus sota els àlbers i els salzes, amb voravius de canyars, ribes ombrívols on canten els rossinyols al temps de les cireres, i on donava goig d'anar a pescar l'anguila amb bolig de cucs de terra (...) El dia que no picaven, com que a la vora del riu, a l'estiu, s'hi està bé, el pescador podia fer una becaina, o escoltar el murmurí de l'aigua o, simplement, contemplar com va canviant de color d'acord amb els núvols que passen pel cel. (Bladé, 1983: 26-27)

A Tortosa, la facilitat d'aquesta tècnica de pesca feia que tingués molt d'èxit:

Para dar idea del número de pescadores de caña que se dedican á coger dichos murénidos, basta indicar que, desde el puente del ferrocarril, hasta la Illa de Alborni, se contaron anteayer tarde, setenta y dos. (Diario de Tortosa, 2 juny 1912, núm. 8.840)

Les anguileres eren una trampa que només hem localitzat a Aldover, perquè per a construir-les s'havien de tenir coneixements de cistelleria. De forma semblant a un gerro, portaven tapa a un extrem, mentre que a l'altre hi tenien una entrada en forma d'embut. Es paraven al riu amb algun tipus d'esquer al seu interior; les anguiles hi entraven pel forat, que cada cop es feia més estret, i no en podien sortir.

El canyís era una enorme trampa en forma d'embut (l'entrada feia al voltant d'un metre i mig d'ample), construïda a partir de canyes i cordills i subjectada gràcies a pedres, que es parava contracorrent a la zona de l'assut de Xerta-Tivenys. Ens consta que també se'n paraven als desguassos del canal de la Dreta de l'Ebre a la zona d'Aldover però, a banda d'això, no n'hem trobat constància en lloc més. Val la pena fer un incís en

aquesta tècnica de pesca perquè, a diferència de la majoria, implicava unes normes de regulació d'accés a la propietat comunal. Si en els altres casos s'aplicava allò de "qui és primer guanya", aquí els pescadors van arribar a un acord per tal de determinar l'aprofitament d'una zona de pesca privilegiada. Era una art de pesca que es deixava parada i, de quan en quan, s'hi acudia a buscar les captures. Com que el nombre de llocs adequats per a instal·lar-lo era limitat, sempre hi havia baralles; finalment, els pescadors van arribar a un acord: el dia de Cap d'Any, a les dotze de la nit, aquell que aconseguia un lloc, se'l quedava per tot l'any. El sacrifici que s'havia de fer no era gens menyspreable:

I, clar, aquell puesto l'havies d'agarrar (...) I vaig entrar-hi. Però quan vaig arribar fora...! Em va costar poc, quatre o cinc minuts, a entrar com podies. Mig nadant i com podies, perquè hi havia molta aigua. Ficar un ferro clavat allí, en una canya, un totxo penjant i tornar a sortir de seguida. Però les cames meues... No... Me se va prendre la sang de les cames. Una gelor, una gelor a les cames! (Albert Miró, Tivenys, 14/8/1998)

De fet, tenir un canyís parat durant tot l'any era un autèntic "xollo", perquè constituïa una forma d'obtenir cada dia peix sense gaire esforç; no és estrany, doncs, que existís una considerable competència. Com era d'esperar, essent un art de pesca que no discriminava mides de peix capturat, va acabar essent prohibit.

Una altra tècnica, totalment il·legal però que ens consta que alguns dels nostres informants van fer servir, consistia a agafar un petard i llençar-lo dins el riu; el peix que moria pujava a la superfície i només calia recollir-lo tot i que, evidentment, no quedava en gaire bones condicions.

En diverses poblacions ens van parlar de la pesca amb palangre. Era un fil amb hams situats cada una certa distància que s'anava parant amb l'ajut d'una barca. Al cap de cert temps, s'anaven a recollir els peixos que havien quedat enganxats als hams.

Finalment, existien xarxes que també permetien la captura de peix, tot i que solien requerir la presència d'almenys dues persones. A Riba-roja, Agustí Cervelló ens va parlar de les madrilleres; tot sembla indicar que és el mateix sistema que a Benifalset denominaven "trema". L'enginy, tot i que rudimentari, era eficaç: primer es tirava menjar perquè els animals acudissin a la zona, després es feia soroll i el peix, en fugir, quedava atrapat a la xarxa.

Aquesta llarga llista d'arts de pesca ens ve a demostrar que rara era la casa on no es menjava peix de riu freqüentment, perquè la gran varietat d'opcions per a obtenir-lo feia que tothom pogués dedicar-se a la pesca. De fet, s'havien arribat a pescar llampreses amb la mà coberta per un mitjó i anguiles amb un barret; la cosa no podia ser, doncs, més fàcil. Fins i tot s'havien desenvolupat arts de pesca a partir de la inventiva personal de cadascú; així, ens consta que a l'assut de Xerta-Tivenys, algun espavilat va posar en pràctica el que la gent de la zona anomenaven "pesca amb màquina". L'enginy consistia en una barca amb un torn que l'aigua mateixa feia voltar; aquest torn portava dues bosses, una dalt i una altra baix, que, en girar, capturaven els peixos i els abocaven mitjançant un tub fet de canyes directament dins la barca. La persona que utilitzava aquest sistema, doncs, no calia que fes cap esforç per pescar.

Al costat dels pescadors autòctons, ens consta que al llarg del temps es van produir algunes onades de pescadors estrangers que venien a la recerca de caviar. De fet, l'esturió ni tan sols se'l quedaven, sinó que el donaven a la gent del poble:

I este peix només aprofitaven los ous, que era lo caviar. El demás peix pos lo que ells tenien amstatt lo donaven i aquella gent lo venien. Perquè este mateix que et dia que pesava dos-cents i pico de quilos lo van tallar... Lo tio Enrique lo van tallar tot allí (...) a l'Era. Van fer un bando i, mira, la gent a comprar. (Ramon Benet, Xerta, 30/6/1998)

El sistema consistia a tirar una corda de vora a vora de riu. Aproximadament cada pam, hi havia penjat un ham de dimensions considerables. Sembla que els esturions tendeixen, segons uns informants, a refregar el dors contra allò que troben i, segons uns altres, a anar cap enrere; aquestes opinions constitueixen una nova mostra del ric coneixement dels pescadors sobre el comportament dels peixos. La qüestió és que, sense esquer ni res, els esturions quedaven enganxats als hams. L'estacionalitat migratòria de l'esturió (només puja al riu des del març fins al juny) condicionava l'activitat pesquera. Del fet se'n va fer ressò fins i tot un diari de tanta difusió com *La Vanguardia*:

Unos extranjeros que se encuentran en ésta [Tortosa] desde hace unos días pescando esturiones en el Ebro, el miércoles a la altura de Bitem, pescaron uno que pesaba 76 kilos y media dos metros quince centímetros. (La Vanguardia, 31 maig 1935)

Les persones entrevistades, tant de Xerta com de Tivenys, recorden les darreres visites, que devien produir-se cap allà als anys 50. Tots ells coincideixen en què aquests pescadors eren russos i, malgrat les poques captures, el negoci els sortia rentable. En canvi, tot sembla indicar que pescadors visitants anteriors procedien d'Alemanya. Existeix la teoria, impossible de confirmar, que el carrer Ambugorro de Xerta deu el seu nom a aquests peculiars visitants:

I allavons vam anar lligant caps i, claro, pues és que venien ja alemans pels ous estos d'esturió i eren d'Hamburgo, i la gent com no sabia pronunciar ni sabia on estava ni el que era tampoc... (Francesca Aliem, Xerta, 30/6/1998)

LA PESCA DE GAMBES I LA RECOL·LECCIÓ DE PETXINES

La pesca de gambes al canal només l'hem localitzada a Aldover, la qual cosa no vol dir que no es dugués a terme en altres llocs perquè, evidentment, la nostra investigació no pot suposar de cap manera una anàlisi exhaustiva de totes les activitats relacionades amb l'Ebre.

Quan el canal de la Dreta encara era de terra i no estava recobert de material, les gambes es pescaven des de la vora, amb l'ajut d'un cove lligat a una canya, o bé d'un salabre de malla petita. Les gambes de riu són similars a les de mar, es troben sobretot allí on hi ha herba, i fan uns cinc centímetres de llarg. Es consumien principalment fregides, ja que era la manera com eren més bones. Joan Cid, pescador esportiu, les anomena "quisquilla" i explica que n'havia capturat per a utilitzar-les com a esquer. La premsa tortosina de finals del segle XIX es fa ressò de les qualitats gastronòmiques de les gambes i, per tant, deduïm que a la zona de Tortosa també se'n devien pescar:

Esos crustáceos son los únicos que se encuentran en el Ebro. El vulgo los llama gambas, y son unos langostinos que suben del mar por los cauces de los rios, siendo muy sabrosos y de color blanquecino. (Correo de Tortosa, 4 de diciembre 1899, núm. 272)

Era una activitat més aviat associada a èpoques de crisi econòmica, i per això es va dur a terme principalment durant la postguerra, a estones lliures, com a font de calories suplementàries a una alimentació precària.

La recol·lecció de petxines a les vores del riu constituïa una altra opció d'aprofitament relacionat amb l'entorn fluvial⁹³, igualment dut a terme en moments de crisi econòmica, com ara la postguerra. Aquests mol·luscs no eren gaire gustosos, sinó que tiraven a dolços; el secret consistia, doncs, a saber-los condimentar i cuinar bé.

Carmel Biarnès ens explica, carregat de lirisme, el procés de recol·lecció:

Xipollejant amb l'aigua fins als turmells, contra corrent, per conservar la transparència del vidre, car el nostre pas escriu unes curvilínies de color gris que oculten el fons de palets rodons (...) on s'oculten les petxines de riu.

Cal ull viu i rapidesa. Al més petit soroll, al mínim moviment es tanquen i ja no hi ha qui les trobi; no es distingeixen gens de les pedres que les envolten. (Biarnès, 1985: 19)

Aquest autor també ens descriu la recol·lecció de petxines com un acte lúdic: una colla de joves anaven a buscar-ne i, a la vora del riu mateix, se les rostien com a berenar.

La majoria d'informants valoren molt negativament aquesta espècie: si algú en menjava és perquè no tenia altre remei.

Aquí davant hi havia una platja (...) i podies carregar, si haguessis volgut, un cabàs. I jo, com que teníem l'hort, a vegades n'havia portat. I havia provat de coure-les a la brasa, però no... Eren dures com un sabatot, no. (Francesc Cots, Benifallet, 11/2/2001)

Natros, quan la guerra (...), vam anar Pepeta de Bavau, la Berta, jo i la Cassuda vam anar a la petxina a Xerta, a la platja de Xerta, que aquí no se'n trobaven (...) I en vam trobar una bossada cada u. I de nit, pos ma mare les va coure. Pues quan les teníem a la taula, jo només n'havia minjat una i vaig dir: "Jo no en vull més, que no les trobo bones". (Maria Borràs, Tivenys, 24/3/1998)

En canvi, hi havia qui, amb una mica de gràcia, aconseguia fer les petxines comestibles:

Estes de riu eren més dolces, més blanques, però... jo n'he minjat i de valentes. I (...) quan lo riu venia bastant minve anaves per aquella vora del riu buscant-les, i hi havia vegades que en trobaves un cabàs. I escolta, ma mare hi havia vegades que en feia bastant en arròs, i bon arròs eh? Lo que ara no ens fa gràcia perquè avui dia estem farts de tot, però en la guerra, (...) allavons que hi havia poca cosa, pos la gent a buscar petxines i a minjar petxines, sí, sí. Jo em recordo que ma mare agafava i les escaldava, i al escaldar s'obrien, per no ficar les crostes a la

⁹³ D'acord amb Álvarez Halcón (1998: 132), a l'Aragó hi ha constància oral del fet que algunes persones havien menjat petxines de riu, tot i que es tracta d'experiències més aviat esporàdiques que no han derivat en usos culinaris característics. Els motius són els mateixos que al·leguen els nostres informants: la carn és massa basta, molt dura i té gust de llot.

En canvi, a Sástago, la *Margaritifera auricularia* era recollida amb l'objectiu de confeccionar els mànecs de nacre dels famosos ganivets i navalles que es produïen en aquesta població; Ramón M. Álvarez Halcón (1998 i 2001) ha realitzat un ric estudi sobre aquest tema. Les closques o bé eren recollides pels mateixos "cuchilleros" o els les subministrava algun pescador. Actualment és un ofici perdut, ja que el darrer "cuchillero" va morir el 1996; de totes maneres, aquesta espècie està protegida legament i es troba en perill d'extinció.

D'altra banda, Ibáñez et al. (1999: 73) esmenten que aquests mateixos mol·luscs havien estat utilitzats també per a fer pintes.

cassola i tot això. I traia les petxines, que era una petxina grossa, traia les petxines i allavons sofregidetes i arregladetes; vaia arrosset que feien, i bo que era! (Josep Piñol, Tivenys, 25/4/1996)

LA VALORACIÓ GASTRONÒMICA DEL PEIX

A grans trets, podem afirmar que tot el que es pescava es menjava. Els riberencs no tenien manies i la gran majoria recorden amb nostàlgia el temps en què es consumia peix de riu. En les seves entrevistes, ens descriuen la forma de preparar-lo amb tal profusió de detalls que se'ns fa la boca aigua. A més, existien recursos per a fer agradables al paladar espècies que no ho eren gaire; així, per exemple, el barb era un dels peixos menys valorats⁹⁴ però, si es deixava reposar unes hores amb sal, pebre i algun altre condiment, es convertia en una menja acceptable.

El peix més valorat gastronòmicament, amb diferència, era la saboga, que els informants converteixen en un autèntic mite. El missatge que ens ofereixen sol ser de l'estil: "El que donaria jo per tornar a menjar una saboga com les d'abans!". Era un aliment que oferia multitud de possibilitats gastronòmiques: es feia a la brasa amb all, julivert i oli; es fregia; es preparava en suc; i, fins i tot, es feien conserves de saboga amb oli d'oliva per a poder-ne menjar a l'hivern. Un dels plats considerats típics de Tortosa era la saboga a la filosa, la qual es coïa sobre el foc fent-la girar entre dues estaques. I encara més apreciats que la seva carn eren els seus ous:

Era un peix que era boníssim, perquè jo... A mi dona'm carn i no em donigues peix, i quan hi havia sabogues, jo la saboga me la minjava fregida i en suc, perquè feien una cosa que es dien los ous, que allò era un manjar (...) Aquí viu un home que és gran (...) i aquell si ara li portaves, per exemple, dos ous de saboga d'esta, te donaria tot lo que li demanesses. Perquè aquell home sempre me diu: "Ah, si jo agarrava dos ous de saboga per a fer-me-la en arròs!" (Juan Bautista Martínez, Xerta, 30/8/1998)

Donades les grans qualitats que se li atribueixen, no ens ha d'estranyar que fos l'àpat destinat a ocasions especials (festes, diumenges, comunions...) i, per tant, associat al comensalisme social:

I quan los crios feien la comunió, pos una cassola de conill en arròs. Anàvem a buscar unes sabogues (...) per fregir-les i, apa, era el dinar. (Maria Borràs, Tivenys, 21/3/1996)

En arròs va durar molts anys, acabada la guerra, que natros quan pescàvem, però molts anys, que a les comunions del poble, aquí a les tres del matí ja pujaven gent a fer cola, perquè per a comunió feien saboga en arròs. (Salvador Beltran, Tivenys, 4/3/1996)

La truita era un peix que només s'agafava en comptades ocasions, quan una riuada les arrossegava des d'algun afluent. És potser aquesta excepcionalitat la que li confereix el valor que se li donava; la qüestió és que hi ha qui afirma que era més bona que la mateixa saboga. La premsa local dona la raó als informants:

Hemos oido también referir que nuestros pescadores se han visto sorprendidos en alguna ocasión, sacando de las redes varias truchas, pescado que es raro en el Ebro y por cierto de los mas sabrosos que se crían en los rios. (Correo de Tortosa, 13 abril 1899, núm. 80)

⁹⁴ En canvi, per als malalts era considerat més adequat que la saboga, més propera al peix blau.

La madrilla, peix de petites mides, es pot considerar el segon per ordre de preferència darrere de la saboga (o el primer, al lloc on la saboga no arribava, és a dir, de l'assut de Xerta per amunt).

Pescàvem uns peixets així, madrilletes que en dien. I allò fregidet, no ere poc bo, no! Ere boníssim. (Agustí Cervelló, Riba-roja, 9/12/2000)

I quan les rosties se sentia d'una hora lluny l'auloreta tan bona... De bo de bo; allí a la braseta. Mare, era riquíssim! (Joaquim Pegueroles, Aldover, 22/6/1998)

Arribaves allí baix, pescaves mig poal de madrilles; botant, botant, arribaves aquí, les llimpiaves, ben saladetes, un bon plat! Millor que les sardines del mar! (Joan Videllet, Benifallet, 10/6/2000)

El cas de la llampresa era més ambivalent. Hi havia qui la trobava boníssima però també hi havia qui li causava certa repugnància, motivada pel seu aspecte físic ja que és llarga, semblant a una serp i té un seguit de forats prop del cap.

I aquell peix era bo. Jo, a mi no em llamava gaire, jo no en vaig..., potser ne vaig menjar una vegada en ma vida. Mira, no em feia prou gràcia però hi havia, hi havia molta gent que en compraven com a capritxo, sí. (Josep Piñol, Tivenys, 28/2/1996)

La premsa local tortosina de principis de segle, en canvi, parla molt positivament d'aquest peix:

Se han cogido también algunas lampreas de grandes dimensiones, que como siempre han sido muy solicitadas para venderlas ó regalarlas, pues sabido es ya la gran fama de las lampreas del Ebro. (Correo de Tortosa, 23 abril 1900, núm. 80)

De les anguiles, avui dia tan apreciades, els riberencs no en solen fer grans ponderacions, la qual cosa ens demostra l'evolució soferta en la valoració, l'existència de modes que poden afectar i el fet que la percepció gastronòmica no deixa de ser un element social. De fet, Vergés ens les descriu ben negativament:

Les anguilettes no tenen such ni sustancia, pos dirás que mastegues sorra, pero ¿no han de se menjívoles pera la pobralla que passa mesos y mesos sense tastá ous, ni abadejo, ni freixura, res de tall, res de lo que necessita ascura-dents? (Vergés, 1991 [1909]: 38-39)

La justificació que aplica Mary Douglas a "Las abominaciones del Levítico" referint-se a les regles dietètiques que s'estableixen en aquest text bíblic es podria resumir en aquest fragment: "Cualquier clase de animales que no está equipada con el género correcto de locomoción en su propio elemento es contraria a la santidad" (Douglas, 1973: 79). És a dir, els animals que s'allunyen de l'ordre i de la perfecció o, dit d'una altra manera, de la santedat, no s'han de menjar. Les dues darreres espècies que hem esmentat (llampreses i anguiles), en tant que no tenen la típica forma de peix ni neden amb l'ajut de les seves aletes, són les que desperten menys simpaties, perquè un ésser aquàtic que no tingui aletes ni escates és impur, igual que ho és un animal que s'arrossegui per terra en lloc de caminar.

En resum, doncs, podem parlar d'una extrema valoració positiva del peix de riu. Ens resulta difícil aclarir si respon a la típica lamentació per allò que s'ha perdut o si ja en aquells moments agradava menjar-ne. L'argument que tothom ens dóna és que abans l'aigua que baixava pel riu era "bona" (no contaminada), motiu pel qual el gust del peix també era bo. És indiscutible, però, que els que en menjaven cada dia durant un cert

període de temps en devien acabar una mica farts. Només un informant ens ha reconegut això:

TA: Mira, l'anguila només tenia gust de llac. Lo barb i les madrilles només eren espines.

JP: Escolta, que la madrilla era bona ben fregida! [el seu marit no acaba d'estar-hi d'acord]

TA: Però espines a dojo. Així és que jo no haig tingut mai més ganes de minjar... Esta gent que en tenen ganes, no en van deguer minjar gaire. Perquè si n'haguessen minjat tant com natros! (Teresina Aparisi i Josep Pedrola, Móra d'Ebre, 23/11/2000)

INDÚSTRIES I ARTESANIES

Des de fa una colla de segles, les vores de l'Ebre havien concentrat diverses indústries o activitats productives més o menys rudimentàries. Aprofitaven la presència del curs fluvial per a aconseguir energia hidràulica, com a via de transport, com a font de matèries primeres i/o bé per a obtenir l'aigua necessària en el procés de producció. Amb el temps, però, la majoria d'aquestes activitats, en lloc d'evolucionar cap a formes cada cop més complexes d'industrialització, van acabar desapareixent.

Igual que hem vist en altres casos, en els següents aprofitaments es detecten competències per l'explotació dels recursos. Ja a principis de segle existia un cert recel per a evitar l'extracció d'aigua riu amunt, conscients que si això es produïa els cabals que arribarien serien menor. Així, el maig de 1905 es va sol·licitar al ministre d'Agricultura que suspengués l'autorització per a desviar una gran quantitat d'aigua del Segre argumentant que això perjudicaria els regants. El març d'aquell mateix any, la premsa explicava que la Societat de Trabajos Hidráulicos, concessionària dels cabals de l'Ebre, tenia interposat recurs contra les companyies del canal d'Urgell i del de Tamarit perquè pretenien extreure gran quantitat d'aigua del riu.

MOLINS I FARINERES

Els molins constitueixen, sens dubte, l'aprofitament hidràulic més antic. Així, per exemple, sabem que la construcció de l'assut de Xerta el 1443 ja va portar aparellada la de dos molins en els seus extrems (Carreras Candi, 1993 [1940]: 161). Sobre aquesta activitat econòmica se n'han fet poquíssims estudis i, si a això hi afegim que la majoria de molins de l'Ebre fa més d'un segle que van desaparèixer, hem de constatar que la informació de què disposem és escassa.

De molins, n'existien de dos tipus: fixos i mòbils. Els primers s'assentaven en una vora del riu; els segons estaven instal·lats sobre dos llaüts i s'emplaçaven en indrets de fort corrent, tot i que la seva ubicació podia anar canviant⁹⁵. Tots els molins de l'Ebre tenien roda vertical i eix horitzontal; la força de l'aigua xocava contra les pales de la roda i les feia girar.

Els molins flotants es podien transportar d'un lloc a l'altre gràcies a la sirga o bé empesos per la mateixa força del corrent, ajudant-se amb perxes i remes. Generalment estaven una mica apartats de la ribera i se solien instal·lar passarel·les que els comunicessin amb terra ferma, tot i que a vegades s'hi havia d'accedir en barca.

⁹⁵ A París, al Sena, també existien molins sobre barques, anomenats "moulins-nefs". Els molins fixos, en canvi, eren diferents dels de l'Ebre, ja que se situaven sobre estacades de fusta o sobre pilars d'obra; s'anomenaven "moulins pendus" i arribaven a constituir autèntics ponts (Gaillard, 2000: 78). Al mateix riu Llobregat havien existit molins, tant fixos com sobre barques (Fernández, 1998: 129-132); propietat dels senyors feudals, entraren a l'edat moderna ja molt disminuïts.

D'acord amb Artur Cot (1997a: 221), la propietat dels molins era monopoli dels senyors feudals, privilegi que va persistir fins l'inici del segle XIX. Aquest mateix autor (1997: 221-226) parla de la presència històrica de molins de nau a Riba-roja, Flix, Ascó, Móra d'Ebre, Miravet, Benissanet, Rasquera i Ginestar. Més tard, a les acaballes del segle XVIII, amb la desaparició dels monopolis feudals, algunes iniciatives privades instal·len molins a l'Ebre; és el cas del molí de Maurici Puig a Riba-roja⁹⁶, i el de Siurana i Vallobà a Móra d'Ebre. En aquesta darrera població, a la dècada dels anys 30 del segle XX, existí una fàbrica de farina propietat de Josep Sales, situada a tocar del riu, que s'abastia del blat procedent de l'Aragó (Sánchez i Solé, 1997: 78).

A Flix, n'hi havia hagut diversos però, en acabar el segle XIX, ja només en quedaven dos: un de fix, de casa Oriol, i un de barques, propietat de la família Suñé (Sánchez i Visa, 1994: 79). El molí fix estava situat al costat dret de l'Assut i aprofitava el corrent que provocava el salt d'aigua. El molí de barques es trobava a la sortida de la resclosa, la qual cosa provocava el consegüent perill per als llaüts⁹⁷; per aquest motiu, el 1903 se'l va obligar a traslladar-se a un altre indret, a la zona coneguda com Riu de Baix. Allí va continuar funcionant fins que, als voltants de 1910, el moliner va abandonar la seva activitat.

A Miravet, uns dos quilòmetres aigües avall del poble, queden les restes (unes quantes pedres que gairebé no es veuen, amagades per la vegetació) d'un molí d'origen medieval, situat sobre una petita península al costat del riu. Una mica abans d'arribar-hi, l'Ebre forma un corrent estrany que sembla indicar la presència d'un assut que devia desviar les aigües cap a l'esmentat molí. Pel que sembla, en el mateix nucli urbà de Miravet també havia existit un molí fix i un de barques (Gironès, 1999: 83)

A Vinebre també tenim constància de l'existència d'un molí de barques almenys fins el 1866, moment en què, a causa d'una avinguda de l'Ebre, baixà a la deriva empès pel corrent fins a Tortosa, on xocà amb el pont de barques (Diario de Tortosa, 21 octubre 1904, núm. 6.909). Les quatre persones que hi havia en ell en el moment de l'accident aconseguiren salvar-se a Tivenys (Diario de Tortosa, 20 octubre 1908, núm. 8.071).

A Tortosa, J. Cachot i Lluís (1930: 121)⁹⁸, a partir del seu record personal, parla de l'existència de quatre molins: el del Torrent, un entre el barranc de Jesús i la Closa, i dos entre aquest punt i les fortificacions del cap de fora del pont. Al canal de la Dreta, a Jesús, hi havia un molí que fa uns trenta anys encara funcionava:

Jo, quan era del temps de ma filla [uns dotze anys], de l'Aldea pujava en lo meu pare a moldre allí, en aquella fàbrica. Pujaves un sac de blat i feies la farina per a..., per a casa, que allavons antigament se pastava a casa i..., feien la farina aquí dalt. I tota la gent pujava a moldre lo blat aquí a la fàbrica. (Juan José Bonfill, Roquetes, 14/7/1998)

⁹⁶ Dolors Cabré (1985: 157) constata l'existència d'una partida anomenada els Molins precisament perquè hi havia diversos molins sobre barques.

⁹⁷ També a París, tal com constata Backouche (1995), intentant protegir la navegació, es persegueix suprimir obstacles i, per tant, eliminar els molins (el 1807 es prohibeixen els molins flotants). Idèntic procés s'esdevingué en el cas del Roine, en què les queixes contínues, tement sobretot per una possible col·lisió entre vaixells i molins, van provocar la seva precoç extinció durant la primera meitat del segle XIX (Amouric, 1985: 65).

Tant en el cas de l'Ebre com del Sena i el Roine, es tracta de dues activitats econòmiques que competeixen per un mateix espai i, pel que sembla, la navegació té molta més força i acaba imposant-se per sobre de l'altra.

⁹⁸ Article aparegut a *La Zuda* (octubre 1930, núm. 195) amb el títol "Tortosa, ciudad famosa".

Tenint en compte que estem parlant d'infraestructures generalment desaparegudes fa més d'un segle, els pocs informants que ens en parlen són d'edat molt avançada i encara sovint ho fan a través de referències indirectes. Teresa Aguilar recorda haver vist en peu el molí de Cuto a Riba-roja, tot i que ja no funcionava perquè, segons Dolors Cabré (1985: 157), va deixar de moldre fa més d'un segle:

Sí, que encara queden les parets, encara. I dins no. I hi havia una seguidilla de fusta que anaven a moldre lo blat. (...) Ans hi havia molt corrent; hi havia al riu, del molí hasta dèllà. Hi havia una dèllà de pedres que ho van baixar los animals i gent [es refereix a que van construir una petita resclosa]. (Teresa Aguilar, Riba-roja, 7/7/1999)

El mateix podem dir pel que fa a la farinera de Tivenys, situada al costat de l'Assut, ja que els informants ens reproduïen explicacions dels pares o els avis:

Jo en funcionament, no. Haig vist tots los trastes (...) I quan venien a moldre pos, mira, molien. En baixaven los llaguts i lligaven los llaguts allí dalt, allà dalt i en un vagonet... baixaven la farina per aquí (...) I allavons los mateixos molien i es tornaven a emportar la farina. Perquè, claro, allavons no hi havia farineres a molts puestos. Aquí sí, perquè com que hi havia molta aigua... Tots estos de l'Aragó baixaven a moldre; allavons se'n feia molt de blat i cosa d'esta. (Teresa Carles, Tivenys, 24/3/1998)

I allí traïen los sacs de farina al coll i passaven per un pont que ara l'han llevat. I allí carregaven, baixaven baix i carregaven los llaguts; tot al coll, no buscaven un montacargues i tot això, no. (Benito Piñol, Tivenys, 20/7/1998)

En algun moment del segle XIX difícil de precisar⁹⁹, Teodor González (1837-1910), polític català i alcalde de Tortosa, fundà aquesta fàbrica, destinada a moldre el blat utilitzant l'energia hidràulica. Quan es van iniciar les obres de construcció del canal de l'Esquerra de l'Ebre, el 1908, sembla que ja feia un temps que no funcionava. De fet, amb motiu de la inauguració de l'esmentat canal, el 5 de maig de 1912, es va habilitar la planta baixa de l'edifici per tal de celebrar-hi un gran convit amb presència del mateix rei Alfons XIII. Durant la guerra civil va patir l'efecte de les bombes i actualment només en queda la part més baixa de les parets, mentre que l'interior està buit. Mentre va funcionar, hi havia una o dues famílies que hi vivien i hi treballaven; pel que expliquen els informants, els darrers ocupants van ser una família de Xerta. El 12 de març del 2002, la Generalitat de Catalunya va declarar les seves restes, en tant que integrants del conjunt monumental de l'Assut, bé cultural d'interès nacional.

Els progressos tècnics derivats de la industrialització —principalment l'aparició del vapor i l'electricitat com a fonts d'energia— van acabar amb aquests enginys rudimentaris que, segons tots els indicis, es remuntaven, com a mínim, a l'època de dominació musulmana.

LES HIDROELÈCTRIQUES

Cap allà a finals del segle XIX o principis del segle XX, amb la introducció de l'energia elèctrica, els recursos hidràulics comencen a ser valorats per a produir aquest tipus

⁹⁹ Bayerri (1935, vol. III: 72) recull un quadre fet per la Direcció General d'Obres Públiques el 1882 que ja esmenta la presència de la "fàbrica de harinas de González" al marge esquerre.

Segons aquest mateix quadre, hi havia també un molí flotant a Aldover, i a la riba de Tortosa s'hi trobava el molí de Pinyol (fariner i d'arròs).

d'energia. Serà llavors, doncs, quan a l'Ebre s'instal·laran algunes infraestructures d'aquest tipus. Es tracta, però, d'un fenomen d'abast més general; tal com assenyala Sole Jiménez (1996: 39) referint-se a les Valls d'Àneu, eren generalment indústries de poca potència, que solien aprofitar les antigues instal·lacions de molins fariners i que abastien només la població local.

Precisament, segons els informants, amb anterioritat a la hidroelèctrica de Xerta, en el mateix edifici o, si més no, en el mateix lloc, s'ubicava un molí, la qual cosa corroboraria la referència de dos molins situats als extrems de l'Assut des del moment de la seva construcció. Això també explicaria la presència de tres o quatre edificacions situades a la riba del riu, just enfront de l'edifici que ens ocupa, que devien servir com a magatzems. Aquestes cases van ser enderrocades durant les obres de la nova hidroelèctrica de Xerta i només se n'ha conservat una d'elles, la més antiga, amb una inscripció a la façana que ens indica que data del segle XVII. Bayerri (1935, vol. III: 71) recull –com ja hem explicat anteriorment– un quadre fet el 1882 per la Direcció General d'Obres Públiques on es marca la presència, al quilòmetre 868 des de l'origen de l'Ebre (marge dret), del “molino del Azud y presa del molino de Cherta”.

La inauguració de la fàbrica d'electricitat o, almenys, del subministrament de la llum que aquesta proporcionava a Xerta, va tenir lloc el dia 10 de novembre de 1898, durant les festes majors de la població. El propietari era Jacinto Andreu i la fàbrica es deia “La Azud”. De totes maneres, sembla que l'enllestiment total de les obres de la hidroelèctrica no va tenir lloc fins a finals de febrer de 1899, i que encara el fluid elèctric no va arribar a Tortosa fins un temps després. L'electricitat, produïda utilitzant el salt d'aigua de l'Assut, va ser aprofitada per les cimiteres de la riba oposada i sembla que també arribava a alguna altra població propera, com Aldover, Jesús i Roquetes. Aquesta infraestructura va deixar de funcionar cap a finals dels anys 20 o principis dels 30. De totes maneres, la idea d'utilitzar l'esmentat salt d'aigua per a produir electricitat ha perdurat fins avui dia i fa uns quants anys que torna a funcionar una central hidroelèctrica al mateix indret. Actualment, l'edifici antic encara es conserva, tot i que la teulada s'ha desplomat parcialment i l'interior sembla que es troba en bastant mal estat.

Uns quatre quilòmetres aigües avall de Tortosa existia el molí de Soldevila que, segons explica Bayerri (1979: 168-169), l'any 1888 encara molia blat i panís, essent propietat de Lluís Cruells. Utilitzava com a força motriu l'aigua que recollia d'uns ullals o aiguamolls situats una mica més amunt del nivell d'estiatge del riu. Quan no hi havia prou aigua, no podia funcionar, i tampoc ho feia si el cabal del riu era alt, motiu pel qual es passava gran part del temps sense moldre. Aquest fet, unit a la *catxassa* (parsimònia) del moliner, han fet que hagi quedat immortalitzat en el vocabulari popular a través de l'expressió “Farem lo que podrem, com lo molí de Soldevila”¹⁰⁰. La riuada de 1907 el va destruir completament, quan feia poc que s'hi havia instal·lat maquinària nova per valor de 15.000 pessetes; suposem que ja no es va reconstruir.

¹⁰⁰ De forma similar, a Ascó, també un molí va donar lloc a una dita popular: “Lo molí de Magrinyà, no ha molgut, ni mol, ni moldrà” (Biarnès, 1987: 29). Estava situat prop de l'actual central nuclear i, pel que sembla, no es va acabar de construir i, per tant, no va arribar a funcionar.

Els primers anys del segle XX, amb el *boom* de la introducció de l'electricitat, els projectes d'aprofitar l'aigua de l'Ebre per a produir corrent elèctric se succeeixen amb molta freqüència. Alguns, malgrat el seu aspecte ambiciós, no arriben a materialitzar-se:

Se encuentran desde hace unos días en Cherta, varios ingenieros norteamericanos, comisionados por un poderoso sindicato de banqueros de Nueva York, para estudiar sobre el terreno la cantidad de fuerza hidráulica aprovechable, con destino á usos industriales.

En el caso de que el resultado de sus trabajos sea favorable á la instalación de manufacturas, harían á los propietarios deslumbradoras proposiciones, para la adquisición de aquellos saltos. (Diario de Tortosa, 21 juny 1911, núm. 8.854)

Segons sembla, se tracta per la Societat arrendataria del monopoli dels mistos, de construir una presa d'aigua del Ebre, prop de Miravet, pera una fàbrica electro química semblant á la de Flix. (La Veu de Tortosa, 4 maig 1902, núm. 128)

En ocasions, però, els salts d'aigua s'arribaren a construir i van servir per a abastir d'electricitat poblacions properes. Per les referències de la premsa local, sabem que se'n van arribar a fer (o existia el projecte de fer-ho) a Faió, Riba-roja, Flix i Amposta. Evidentment, l'obra més ambiciosa fou la de Flix, l'energia de la qual anava destinada a l'Electroquímica:

La presa que recoge todo el Ebro y lo arroja á las turbinas es una obra ciclópea, de silleria que varias veces tuvo que reconstruirse, pero que ahora sostiene las caudalosas corrientes del principal rio español como en un vaso.

Seis turbinas enormes, de seiscientos caballos de fuerza cada una, las recogen y un canal como el rio las devuelve á su natural cauce. (Correo de Tortosa, 16 agost 1899, núm. 181)

En els altres casos, solia tractar-se de petites centrals que funcionaven a escala local:

Amposta está de enhorabuena. Según parece muy en breve será un hecho en aquel pueblo la instalación de la luz eléctrica.

Se aprovechará para producir el fluido la fuerza del vapor, más un salto de agua del Ebro, para cuyo efecto se ha constituido una sociedad que ha dado comienzo a las obras necesarias. (Correo de Tortosa, 1 juliol 1899, núm. 203)

A últimos del mes pasado se hizo en Ribarroja la inauguración de un canal de la presa del Ebro que tomando el agua cerca del mismo pueblo por un canal de un kilómetro de largo que ha de conducirla al depósito de las turbinas que se instalará en los parralets para el desarrollo de fuerza eléctrica, que suministrará al consumo público para luz, fuerza motriz y demás usos. (Correo Ibérico, 17 novembre 1904, núm. 281)

A semblança dels projectes de fer navegable l'Ebre, que veien en el riu un recurs amb grans possibilitats desaprofitades, els riberencs lamentaven la poca utilització del potencial hidroelèctric. Potser l'interès no arriba al nivell d'obsessió que constatarem pel que fa a la navegació, però la filosofia és la mateixa: l'Ebre és vist com una mena de taula de salvament per a treure la regió de la prostració econòmica, ahora que es critica l'immobilisme i el desaprofitament d'un element que es troba a l'abast de la mà. Tots dos elements (navigació i explotació hidroelèctrica), juntament amb l'agricultura, solen anar aparellats en els projectes per recuperar l'Ebre:

Y es conveniente actuar con energía y voluntad cuantos tenemos en el Ebro la salida al campo de la civilización para que podamos proclamar como programa de nuestra empresa el Ebro, medio para poner en explotación reservas nuevas, para provocar la multiplicación de la industria, el desarrollo de la agricultura, la generalización de la energía eléctrica y el resurgimiento de la navegación fluvial. (F. Tallada Cachot, secretari de la Cámara de Comercio, Industria y Navegación a La Zuda, juny-juliol 1920, núm. 85)

Al lado de este río de oro nos vemos precisados á iluminar nuestras casas con las primitivas candilejas de aceite ó con los sucios y menguados depósitos de petróleo; hacemos un gasto enorme de fuerza animal, ni más ni menos que los villorrios de la montaña, para los usos indispensables á la vida de relación, industria y comercio; andamos casi casi en carreta tirada por yunta; regamos nuestros campos por medio de la arcáica noria de los árabes; molemos aún, gran parte de nuestras cosechas, en destartaladas fábricas movidas a fuerza de brazos y, para colmo, bebemos el agua de pésima calidad y pagada á peso de oro.

Y en tanto la corriente caudalósísima del Ebro, que pudo á estas horas estar convertida en electricidad, en fuerza motriz y en elemento regable y potable se va pausadamente al mar sin producir otro efecto que el de reflejar en sus cristales la luz del sol y las tristezas de nuestra indolencia (...) ROLDÁN (Correo Ibérico, 23 març 1904, núm. 90)

El mateix projecte de Lorenzo Pardo de canalitzar i fer navegable l'Ebre, aspirava també a l'aprofitament hidroelèctric:

(...) la cuenca del Ebro encierra gérmenes de un enorme desarrollo industrial en relación con la gran cantidad de energía hidráulica brindada por sus ríos (...) Puede asegurarse que, análogamente a lo que sucederá en un día con los regadíos, la energía potencial de las aguas del Ebro apenas podrá ser superado –si es que llega a serlo– por la de todos los demás ríos españoles. (La Zuda, juny-juliol 1920, suplement al núm. 85)

Fins i tot la *Geografía general de Catalunya* de Carreras Candi vaticinava (res més lluny de la realitat) que la zona de l'Ebre es convertiria en un futur centre industrial:

Ab los salts del ayga y fortes pendents de son areny, mitjançant lo recurs de rescloses i cequies, s'ha donat gran impuls a industries establertes en les riberes, essent abundants los molins fariners i les fàbriques, que com la de productes químichs de Flix y les projectades pera desenrotllar energia elèctrica, convertiràn, sens dupte, tota la conca en un centre industrial de veritable importancia. (Morera, 1913-1918: 21)

LA INDÚSTRIA QUÍMICA DE FLIX

Aquest ha estat l'únic aprofitament industrial relacionat amb el riu Ebre que ha perdurat fins l'actualitat, modernitzant-se i adaptant-se als nous temps, tot i que havent superat alguns moments de crisi en què semblava que "La Fàbrica" (tal com l'anomena la gent dels voltants) es tancaria.

La instal·lació de la indústria electroquímica a Flix va estar en gran part propiciada per la presència del curs fluvial. Per una banda, l'Ebre servia per a proporcionar l'aigua necessària en el procés de producció i energia elèctrica gràcies al salt d'aigua existent a l'Assut, el qual va ser convenientment modificat. Per altra banda, les comunicacions fluvials amb la zona de Faió i Mequinensa havien de possibilitar el transport de carbó i també de pedres de calç provinents de Faió, primera matèria essencial en la producció de clorur de calç (Sánchez i Visa, 1994: 113). Evidentment, a això li hem de sumar factors que res tenien a veure amb el riu, com la presència de la línia fèrria o la possibilitat de construir una colònia fabril suficientment aïllada i autosuficient, intentant evitar que els conflictes obrers arribessin a la zona (Muñoz, 1994: 15). Però, sens dubte, el riu fou el motiu determinant de la implantació d'aquesta indústria.

La Sociedad Electroquímica de Flix (SEQF) es va començar a construir el 1897¹⁰¹, tot i que hi havia antecedents d'una infraestructura modesta que ja es dedicava a la producció química amb anterioritat. La previsió era engegar la fàbrica a mitjans de 1899 però unes fortes riuades entre finals de 1898 i principis de 1899 van retardar-la, de manera que va començar a funcionar cap allà al 1900. Ben aviat tingueren lloc algunes vagues de treballadors, no contents amb el tracte que rebien i, de fet, el funcionament regular de l'empresa no s'aconseguí fins el 1902:

Ayer salí para Flix el gobernador civil de la provincia. El viaje de dicho señor está relacionado con la huelga de los obreros empleados en la fábrica electro química quienes, por lo visto, han promovido una alteración del orden público en aquella villa. (Correo de Tortosa, 10 gener 1900, núm. 7)

Els primers anys els resultats econòmics no foren gaire satisfactoris i el primer balanç positiu no es va produir fins el 1907. El període de la Primera Guerra Mundial fou favorable per a la fàbrica i es diversificà la producció. A la dècada dels 30, la SEQF va viure un període expansionista marcat per una gran ampliació i modernització de les instal·lacions. Durant la guerra civil va experimentar la col·lectivització, va patir bombardeigs i es va haver d'abandonar la producció. Acabada la guerra, es repararen les instal·lacions i es tornà a posar en funcionament l'abril de 1939, tot i que la reconstrucció definitiva no s'aconseguí fins el 1941. El 1951 HOECHST es va convertir en l'accionista majoritària i el 1974 desaparegué legalment l'Electroquímica de Flix perquè fou absorbida pel grup CROS; s'inicià una davallada que semblava que culminaria amb el tancament de la fàbrica. El 1988 CROS es va fusionar amb ERT i passà a anomenar-se ERCROS. De fet, a partir de la dècada dels 80 es produí una reducció considerable del nombre de treballadors a causa de l'automatització i la reducció de despeses de manteniment; el sistema emprat no fou l'acomiadament sinó que es basà en les prejubilacions.

La fàbrica ha influït fortament en la vida de les poblacions riberenques properes, principalment Flix i Riba-roja, d'on procedien també molts treballadors:

La indústria definiria la personalitat de Flix, canviaria les seves tradicions, el seu urbanisme i la idiosincràsia de la seva gent, ja que no té la mateixa mentalitat un treballador del camp, que si l'any ha estat bo cobra quan ha recollit i venut la collita, que un obrer de la indústria amb ingressos regulars i fixos. (Sánchez i Visa, 1994: 110)

Pos Flix ere un poble que es vivie molt bé, en lo sentit de que teniem la indústria electroquímica i después la Fecca. Claro, la majoria de Flix tenie terra. I, claro, una cosa en l'altra va bé. Una sola no tant. (Joan Sánchez, Flix, 14/6/2000)

L'Electroquímica va provocar que Flix entrés en la modernitat més ràpidament que altres poblacions; no fou d'una forma progressiva sinó que la instal·lació de la fàbrica va suposar una vertiginosa entrada en el "món capitalista"; una nova percepció del temps i dels diners va substituir una vella mentalitat pagesa fonamentada sobre l'estacionalitat de les collites. Més enllà d'això, va servir per crear uns estrats socials que abans no existien o, si més no, eren molt més febles. Per una banda, va donar lloc a una separació abismal respecte als que vivien al "Barri Internacional", nucli residencial construït per als dirigents de l'empresa, provinents principalment d'Alemanya. Aquesta

¹⁰¹ La nostra intenció no és presentar una història de la fàbrica, sinó que ens limitarem a fer algunes anotacions. Dos bons treballs que s'ocupen d'aquest tema són *La navegació fluvial i la industrialització a Flix (1840-1940)* de Josep Sánchez i F.J. Visa, i *Alemanys a l'Ebre*, de Pere Muñoz.

colònia comptava amb tot tipus de serveis i els alemanys hi vivien amb uns luxes que els flixencs no podien ni somiar¹⁰²; només cal dir que les activitats, les festes i actes que s'hi celebraven eren famosos pel seu esplendor. Per altra banda, dins el mateix poble, cadascú era el que era en funció del càrrec que ocupava dins la fàbrica. Evidentment, la seva instal·lació va provocar un creixement demogràfic i una arribada considerable de població forana que altres poblacions dels voltants no experimentaren.

LES CIMENTERES

Al terme municipal de Benifallet existien dues cimenteres¹⁰³, que se situaven tocant al riu i que donaven moviment al tràfic fluvial; el carbó que necessitaven es baixava en llaüt des de Mequinensa:

Allí encabat baixaven per a coure lo ciment, baixaven llaüts de Mequinensa carregats de carbó. I allí l'haviem de descarregar del riu dalt en cabassos de quintar al coll. Allò era treball negresco, allò era treball de locos. (José Fons, Tivenys, 24/3/1998)

La que es trobava tocant a l'Assut era més moderna que l'altra, situada uns pocs quilòmetres aigües amunt. En aquesta segona fàbrica, l'accessibilitat era difícilíssima per terra, ja que només hi havia un senderó molt abrupte; per aquest motiu es transportava el producte obtingut gràcies a un pas de barca amb gúmena fins a l'altra riba, des d'on després es distribuïa.

Abans hi passaven los carros a l'atre costat. Però quan se van acabar els carros, allavons los camions ja no podien passar. Allavons passàvem per damunt de la barcaassa el ciment i en este costat se carregaven los camions. (Santiago Mola, Xerta, 24/11/1998)

La fàbrica de més amunt va ser fundada per Jaime Mayor Mayor l'any 1891; amb anterioritat, al mateix lloc, hi havia un forn de calç. Posteriorment, va patir diverses remodelacions, algunes obligades perquè les riuades l'envaïen sovint. De fet, el 1914 es va fer una inauguració de la fàbrica; suposem, doncs, que s'hi havien fet grans ampliacions i reformes¹⁰⁴. A l'acte hi van assistir diversos propietaris de Xerta i Tortosa, l'alcalde de la primera població, el director del Banc d'Espanya a Tortosa, alguns periodistes, etc.; en total, foren unes 25 persones. Se'ls va convidar a visitar la fàbrica, on van arribar en un llaüt especialment habilitat per a l'ocasió i després se'ls va oferir un banquet compost, ni més ni menys, que de nou plats, entre els quals hi havia capó i llagostins.

Abans de la construcció del pas de barca, disposava de diversos llaüts: *La Campana*, *San Julian*, *La Hiena* i *Sant Jaume*. El primer, que sembla que va ser el que més temps van conservar, estava patronejat per Modesto Mayor, que baixava ciment fins a Tortosa.

¹⁰² Segons expliquen els informants, el primer club de tennis de Catalunya el van muntar precisament els alemanys a Flix. Igualment, tenien una biblioteca impressionant amb l'obra completa de clàssics alemanys com Goethe o Nietzsche.

¹⁰³ Havia existit una tercera fàbrica al terme de Tivenys, que havia produït ciment i guix, però era petita, estava lluny del riu i va funcionar poc temps.

¹⁰⁴ De fet, les dates de fundació de les dues fàbriques sovint són contradictòries, i diferents textos i informants no acaben de coincidir. Nosaltres ens hem inclinat sempre pel que ens ha semblat més raonable. En el cas de la fàbrica de dalt, ens basem en documentació que ens va mostrar Rogelio Monllau, casat amb una descendent del fundador.

L'empresa es va transmetre fins la quarta generació; tot i que van arrendar la fàbrica, van continuar amb un magatzem de materials per a la construcció fins l'any 1997. L'altra fàbrica, en canvi, devia començar-se cap allà als anys vint, i va anar funcionant amb les consegüents transformacions i ampliacions. A la de dalt hi treballaven uns trenta o quaranta treballadors, i a la de baix una cinquantena.

Durant la guerra civil, les dues fàbriques van ser col·lectivitzades i van funcionar com una de sola, però en acabar el conflicte els propietaris les van recuperar. La fàbrica de dalt no es va tornar a posar en marxa fins l'any 1946. Unes dècades després, va ser arrendada als propietaris de l'altra fàbrica, va funcionar un temps i, a la dècada dels 60, va tancar. En canvi, la més propera a l'Assut es va anar modernitzant i va resistir fins a finals dels setanta, moment en què va haver de plegar a causa, principalment, de la defunció del propietari i de la mala gestió dels successors en el càrrec directiu. Actualment, encara es poden veure vora el riu les restes de les dues construccions; si bé la situada més avall no té cap interès, la de dalt, amb les altes xemeneies, emplaçada en un lloc inaccessible i amb fort pendent, i envoltada d'arbres de ribera, no deixa de tenir el seu encant, a banda de suposar un bon exemple de l'arquitectura industrial de finals del segle XIX i principis del XX.

En totes dues hi treballaven gent tant de Tivenys com de Xerta. La majoria de treballadors de la fàbrica de dalt eren de Xerta, donada la major accessibilitat des d'aquesta població: només s'havia de creuar el riu pel pas de barca de què disposava la fàbrica, que servia tant per als obrers com per al producte; no obstant això, en èpoques de riuada i mal temps s'havia de fer el recorregut per terra i anar a donar el tomb per Tortosa. També hi treballaven algunes persones de Tivenys i molt poques de Benifallet; malgrat que les fàbriques es trobaven dins el terme municipal d'aquesta última població, la distància considerable entre elles i el poble en limitava l'afluència. En canvi, la gairebé totalitat de treballadors de la fàbrica de baix eren de Tivenys; si havien comès alguna falta, com a càstig, els de Xerta eren enviats a la fàbrica de baix i els de Tivenys a la de dalt. Per als tivenyissencs, anar a la fàbrica més propera a l'Assut, fos en bicicleta, en moto o, fins i tot, caminant, era un passeig; per a arribar fins a la de més amunt, la cosa ja es complicava, perquè el darrer tram de camí transcorria per uns penya-segats i estava format per taulons, de manera que només es podia fer a peu i encara amb dificultats.

Els de Xerta, en canvi, havien de travessar el riu, fes el temps que fes. Per anar a la de baix (o a la de dalt si, pel motiu que fos, no podien utilitzar el pas de barca) a vegades s'havien de jugar la vida:

Treballant de nit a les fàbriques del ciment, com estaven a l'atre costat, havíem de passar en riada, en vent, en pluja... I a vegades que en riada, de nit, passàvem (...) Feies: "Mos agafem un arbre, i aquí mo n'anem tots a..., a can pixa!" Però vam tindre la sort que... (Santiago Mola, Xerta, 24/11/1998)

Jo no sé aquella gent com no s'estimaven..., no s'estimaven la vida. Hi havia dies que..., que no podien anar tampoc. Havien de passar en una barqueta petita, en vent de dalt que casi se'ls enduia l'aigua i moltes vegades feien cap a la vora de la Trencada, a punt de saltar la Trencada. (Benito Piñol, Xerta, 20/7/1998)

A la fàbrica de dalt, la pedrera d'on extreien el material per a fabricar el ciment estava situada a la part superior de la muntanya; era un enorme orifici a cel obert. Un túnel estret comunicava tots dos punts; el transport es feia per unes vagonetes que, estirades per un ruc, circulaven sobre dos rails. A vegades, a causa del fort pendent, vagoneta i

ruc (o només vagoneta) feien cap al riu; com a curiositat, els pescadors de madrava de Tivenys ens expliquen que una vegada en van "pescar" una, de vagoneta.

Els treballadors reconeixen la duresa del treball i el comparen amb el d'una mina o amb una presó:

Lo treball en estes dos fàbriques era un penal (...) Jo, que vaig treballar nou anys allí a l'*empaque*, allò era un penal. (José Fons, Tivenys, 6/4/1998)

La majoria anaven a destall, la qual cosa encara augmentava el ritme de treball. De totes maneres, la mateixa duresa de la feina desenvolupada és utilitzada per reafirmar la seva condició d'"homes durs":

Era jove, era valent. Home, només t'haig de dir que vaig portar a l'esquena (...), un tros com d'aquí a la carretera, sis sacs de trenta quilos! (José Fons, Tivenys, 6/4/1998)

Paral·lelament, també destaquen el clima de bona convivència que hi havia i les bromes que es gastaven, que contribuïen a fer la feina menys pesada:

Diu: "Avui a Juanito li hem de fer una broma (...) A berenar, les faves que porta (ja ho vam vore, que portava faves), li ficarem una mica de grassa de molí i no notarà res." I: "Juanito, com són les faves?" "Boníssimes!". Bueno, joventut, joventut. (José Fons, Tivenys, 6/4/1998)

La majoria dels qui podien triar, escollien no anar a la fàbrica. En aquell moment, el treball a sou encara no era vist com un avantatge i la gent preferia guanyar-se la vida amb l'agricultura; a diferència d'avui dia, poder treballar en una explotació agrària familiar era percebut com un privilegi¹⁰⁵:

No hi vaig volguer treballar. La Rosa de l'Estanc tenia molt bona mà per a..., i casi ho llogava tot ella, tenia influència. Perquè el coixo aquell, l'amo..., l'amo era molt amic d'ella. I em va dir la Rosa: (...) "Teno, si vols treballar a..., a la mina –que dien a la mina ells, no dien al ciment, a la mina–. Si vols treballar a la mina jo et faré influència." "No, Rosa, no. Aquell treballot no el vull jo. No, no, no, no. Ja vaig treballant per aquí jo. Aquell treball no m'agrada, la mitat estan carregats de silicosis." I era veritat, era veritat com un temple. (Benito Piñol, Xerta, 20/7/1998)

Era un número, lo que passava que com que no hi havia en aquell temps, no hi havia cap treball, i el que no teníem prou per a compondre pues... (...) Allò era l'inquisició. Lo que passa que quan no hi ha atra cosa... (Teresa Carles, Tivenys, 24/3/1998)

Tan aviat com sorgia una oportunitat, qui podia, ho deixava per una altra cosa:

I no em va anar molt bé i em vaig ficar de recader. Perquè allí dalt tots los que vam treballar, qui més que menos, tots vam patir una mica dels pulmons. (...) Perquè allí jo quan estava baix a l'*empaque*, quan m'anava a mocar, tot sortia ciment. (José Fons, Tivenys, 6/4/1998)

També hi havia algunes dones que hi treballaven cosint els sacs requerits per a empaquetar el ciment. La seva situació laboral encara era pitjor que la dels homes:

Que, mira, ni hem tingut seguro tampoc, perquè resultava que ho cosíem a destall perquè al jornal no n'haguérem fet quatre, i l'amo era molt viu. Però com que natros ho necessitàvem, pos havíem

¹⁰⁵ És la mateixa distinció que Adelina García (1995) estableix entre "los que no pueden vivir de lo suyo" i els que poden "arreglárselas solos" i, per tant, no els cal anar a treballar a jornal. També Jiménez (1996: 57) ens parla dels sous i de les condicions de treball poc atractives en el moment en què les indústries hidroelèctriques es van instal·lar a les Valls d'Àneu. Llavors la valoració d'aquestes ocupacions era molt negativa, però les coses van anar canviant a mesura que milloraven les condicions.

d'estar al puesto. I no mos pagava ni el seguro; los hòmens sí. (..) Pues unes necessitades i jo perquè hi treballava el meu home i, mira, mos havíem de fer... Mos va caure la casa de la guerra i havíem d'arreglar-la, i diners n'hi havien pocs. (Teresa Carles, Tivenys, 24/3/1998)

Totes dues fàbriques anunciaven els seus productes a la premsa local tortosina de principis del segle XX. La fàbrica de dalt, a principis de segle, ja havia passat a mans de Julian Mayor. El 1912 va guanyar diverses medalles i diplomes a les exposicions internacionals de Londres i París. De fet, va proveir els materials per a la construcció del canal de l'esquerra i les rampes del pont de l'Estat de Tortosa.

LES GUIXERES

A Benifallet existien pedreres de guix. En un principi, el que es feia era transportar la pedra per via fluvial fins a Tortosa; allí es molia i es comercialitzava el guix. Però després els benifalletencs se'n van adonar que el negoci era molt més rentable si ells mateixos produïen el guix.

El primer a dedicar-se a aquest negoci va ser Salvador Videllet, heroi tortosí de la riuada de 1907¹⁰⁶. Aquest personatge, de caràcter emprenedor, se'n va anar a viure a Benifallet i allí, vora el riu, va construir una fàbrica; pel que explica Francesc Cots (1996: 34), l'edifici es trobava gairebé dins el riu, a l'estil de les construccions venecianes. Es va dedicar a comprar pedreres de guix, generalment prop del riu, de manera que li fos fàcil transportar la matèria primera fins el llaüt; davant de Llígem en tenia una des d'on s'abocaven directament les roques dins de l'embarcació, a través d'uns tubs col·locats en pendent. El seu nét ens explicà el funcionament, ben rudimentari, d'aquesta indústria:

Allí tenien un molí i els forns (...) Una cosa com una olla, igual que una olla d'estes d'alumini, igual. I baix una boca, una boca que hi havia uns sixty centímetres d'ample, per metro cinquanta o metro sixty d'alta (...) I després en rama que feien al monte, per la boca aquella, anar fent foc. I quan tenien calculat poc més u menos los feixos de rama cremats, que ja tenien calculats ells, anaven... en un poal d'aigua i tiraven aigua dalt de tot. I, si al tirar aigua petava, era que ja estava cuit. I el iaio pues va fer els fills grans així, sí (...) Lo llagut lo baixava lo meu pare, per això lo meu pare ja sabia el que era lo llagut i tot això, i mons oncles. Ells ja baixaven d'aquí Benifallet a Amposta el guix, i pa Tortosa. (Joan Videllet, Benifallet, 10/6/2000)

Posteriorment, acabada la guerra, s'instal·laren dos o tres fàbriques més d'aquest tipus a Benifallet. N'existí una situada a l'indret conegut com torna de Mena; la fàbrica també era prop del riu i la pedra la baixaven d'una pedrera situada un quilòmetre més amunt. De la mateixa manera, el guix el portaven fins a Tortosa en un petit llaüt.

Segons Cots (1996: 34), aquestes indústries desaparegueren per culpa de l'acabament de la navegació fluvial i la construcció de les carreteres, ja que llavors l'explotació del guix de Benifallet deixà de ser rentable.

¹⁰⁶ Per a més informació sobre aquest personatge, vegeu l'apartat dedicat a la riuada de 1907 dins el capítol "Els perills del riu".

LA TERRISSERIA

Encara avui dia les Terres de l'Ebre concentren un elevat nombre d'indústries que es dediquen a la producció de ceràmica, bàsicament a les poblacions de Benissanet, Miravet i Tivenys.

A Benissanet, l'activitat es troba en gran retrocés. Biarnès i Cid (1984: 191) constataren que ja només en quedava una i que es dedicava a peces més aviat artístiques; és el mateix que explicava Bladé (1982: 78). Tal com relatava l'últim canterer de Benissanet als autors de la *Guia de la Ribera d'Ebre* (1984: 191), la matèria primera era la terra refractària del Pinell i el buró o llac de riu, a parts iguals. Abans, la mòlta d'aquest fang, la cocció, el pastat, el torn..., tot es feia a mà.

A Miravet encara queden unes quantes cantereries i fins i tot una part del poble es coneix com a raval de les Terrisseries o dels Terrissers. Solen ser indústries de petites dimensions, familiars, on pares i fills es dediquen al mateix ofici. La matèria primera, el fang, l'extreien de les riberes de l'Ebre, molt sovint d'El Galatxo, barranc d'un antic curs de riu; a palades, es carregava a llocs d'una mula o al carro i es transportava cap a la terrisseria.

Els canterers havien estat numèricament importants fins la primera meitat del segle XX; l'activitat, però, va anar decreixent, i el 1986 ja només quedaven vuit obradors, alguns d'ells amb una tradició que es remuntava a diversos segles enrere. Ara el fang el porten d'altres indrets més llunyans, amb tractors o camions.

La terrissa de Miravet es distribuïa en una àrea relativament àmplia i, de vegades, el que es feia era intercanvi en lloc de venda. Així, sabem que hi havia qui es dedicava a anar a les veïnes muntanyes de Prades a canviar peces de terrissa, cistelleria o fruita per patates:

Abans se feien molts intercanvis. Calés ne bellugàvem pocs (...) Pujaven... de cap baix de Miravet i de per allà baix. Va quedar un puesto que van quedar..., quan van treure els moros, com una raconada de moros. Aquesta gent eren alfareros; feien càntirs, ribells... Aquesta gent se dedicaven a fer això i encabat n'hi havia que agafaven el carro carregat d'aquestes coses i de fuita de per allà baix i se n'anaven pels pobles. Portaven sàrries, escombres, ribells... A canvi, patates, sobretot. (Ramon Lledó, Prades, 22/9/2002)

Gairebé tot el que hem explicat sobre els terrissers de Miravet és aplicable a Tivenys. La indústria de la terrissa, documentada ja el 1553, té una tradició de molts segles en aquesta darrera població. Al diccionari de Madoz (1848-50) podem llegir que hi havia "20 fáb. de loza ordinaria, alfarería y yeso", però actualment només en queda una. Aquestes fàbriques no només utilitzaven l'aigua del riu, sinó que també l'argila acumulada per les gran riudes era usada com a matèria primera per a barrejar amb la terra refractària. Pel que sembla, els seus propietaris no s'hi dedicaven a temps complet, sinó que era una activitat que es combinava amb altres activitats econòmiques; així, sabem que a finals de novembre de 1902, una excursió d'escolars tortosins, malgrat haver anat fins a Tivenys, no va poder veure cap terrisser treballant perquè tots els establiments estaven tancats, ja que els seus amos es dedicaven a la collita de l'oliva (Diario de Tortosa, 27 novembre 1902, núm. 6.367).

L'any 1958, les dues darreres famílies terrissaires de Tivenys es van fusionar en una sola empresa (Picurt); s'iniciava així la modernització d'aquesta indústria tan tradicional, les tècniques i procediments de la qual s'havien mantingut invariables durant molts anys. Dels antics torns manuals de fusta s'ha passat a torns mecanitzats; els forns de llenya s'han substituït per forns elèctrics o de gas propà; existeixen màquines que pasten el fang...

És un negoci familiar; actualment, la fàbrica ja està en mans dels fills dels fundadors i, per tant, són quatre socis (dos fills de cadascun dels fundadors). La tercera generació, que en aquests moments són joves que ronden els vint o trenta anys, també treballa en el negoci familiar, encara que sovint ho fan a temps parcial, alternant aquesta activitat amb els estudis. L'aprenentatge es produeix poc a poc, amb la mateixa feina diària; els fills comencen de molt joves, anant a ajudar, i acaben coneixent l'ofici a la perfecció. És un treball encara essencialment masculí; cal destacar que tots els treballadors de la fàbrica són homes, a excepció de la noia que s'encarrega de la botiga i de les tasques d'oficina.

Fabriquen multitud de peces: testos per a jardineria i decoració, gerros d'imitació de la ceràmica ibèrica, peces tradicionals amb ceràmica policromada i, fins i tot, s'encarreguen de la producció dels records de Montserrat.

La vida dels terrissers, fins fa una quarantena d'anys, estava estretament lligada a l'Ebre, ja que se'n feia un triple ús: mitjà de transport (el fang els podia arribar per via fluvial i les peces que produïen també podien ser transportades per llaüts) i abastiment d'argila i aigua.

I hasta el 58, lo que fèiem era... animals, en matxos, pos pujàvem l'aigua del riu en quatre cànters, en un matxo (...)

La terra refractària, hasta que no va haver un camió per aquí, la portaven en un carro del Pinell de Brai hasta la vora del riu a Xerta, a la vora del riu la descarregaven, en terra; d'allí la carregaven a una barca, travessaven lo riu, la tornaven a descarregar en terra, la tornaven a carregar en matxos i la portaven hasta la terrisseria. La carregaven sis vegades i a palada i a cabassos! I això ha passat a la història. (Joan Josep Curto, Tivenys, 21/2/1996)

Pel que observem en diferents activitats d'aprofitament del riu –i l'extracció d'argila no és una excepció– la legislació ha tendit a augmentar les restriccions pel que fa a l'ús d'aquests recursos. Si en un principi ningú regulava l'accés al medi, poc a poc, les institucions han anat adquirint competències.

LA CISTELLERIA

El 1984, a la *Guia de la Ribera d'Ebre*, Biarnès i Cid (1984: 289-292) ens parlen del darrer cisteller de Vinebre, Joan Gironès (1903-1980). Ell fabricava multitud de productes: coves, paners, cistells, polleres, caragoleres, anguileres, damajuanes (folres de garrafa)... El seu fill, barber de professió i que porta el mateix nom, és conegut a la població com Joan de Pepe. Ell no fa de cisteller, tot i que els coneixements que va aprendre del seu pare, el qual no va arribar a veure-li acabar cap peça, li permeten dedicar-s'hi com a afició; ha elaborat tot un seguit de miniatures de cistells i altres peces de caire artístic, com ara venus i minotaures, que s'han exposat a diverses poblacions. Joan de Pepe explica que tant ell com el seu pare sempre han comprat el material;

aquest darrer en feia servir diverses tones l'any i, per tant, no es podia permetre anar a recollir-lo a la vora del riu.

A Móra d'Ebre tenim constància també de l'existència d'un cisteller. L'any 2000, moment en què nosaltres el vàrem entrevistar, tenia una mica més de setanta anys i ens va explicar que des dels catorze es dedicava a la cistelleria; encara venia la producció a la botiga del seu fill¹⁰⁷. L'ofici l'havia heretat dels seus avantpassats que, moltes generacions enrere, ja es dedicaven a aquesta feina. Al costat de la botiga, tenia un petit taller amb tots els estris; exposats, s'hi podien veure diferents tipus de cistells, escombres i altres coses que anava fent.

Fins a la primera meitat del segle XX, la cistelleria a Aldover era una tasca molt majoritària i, qui més qui menys, gairebé tothom s'hi dedicava. Igual que en el cas dels cistellers de Vinebre, les possibilitats productives eren infinites; fins i tot s'arribaven a fer bressols per a nens. Cap allà als anys 40, hi havia ben bé vint famílies que desenvolupaven aquesta feina, però diversos motius van fer que l'activitat anés cada cop a menys. Per una banda, hi hagué una davallada amb la implantació de la fàbrica de confetti uns anys abans de la guerra, ja que la gent preferia anar a jornal que fer paners; i és que, en general, es van anar imposant els treballs a sou, de forma que els fills dels cistellers abandonaren l'ofici dels seus avantpassats. Per altra banda, Aldover ha estat víctima de la despoblació i, per tant, molta gent que s'hi dedicava ha emigrat cap a altres llocs. Finalment (i segurament com a factor més important) constatem que l'aparició i proliferació de noves matèries com el plàstic i derivats, o el cartró i la fullola (caixes per al transport de verdures i fruita), més barates i de fabricació molt més ràpida, han fet que els nous recipients substituïssin els anteriors, fets amb fibres vegetals.

La qüestió és que tothom va anar abandonant la cistelleria i l'any 2000 només quedava un cisteller a Aldover, Francesc Piñol. Ell va aprendre l'ofici de la seva mare però, de totes maneres, ja no s'hi dedica si no és de forma esporàdica. S'ha de guanyar la vida fent de paleta, perquè la cistelleria no proporciona suficients guanys; no obstant això, de tant en tant encara fa alguna peça per encàrrec i la ven.

Joaquim Pegueroles, que també havia estat cisteller, va morir el mes d'agost de 1998. Fins al moment de la seva mort, va anar fent objectes que després regalava o bé donava al seu fill, el qual té una col·lecció bastant completa de cistells, paners, cabassos, anguileres... Ell només havia desenvolupat l'ofici de jove, ja que posteriorment va entrar a treballar al canal de la Dreta com a guarda.

L'ofici de cisteller (o panerer, com també sol anomenar-se a Aldover) es transmetia de pares a fills, per via masculina o femenina; com que no era una feina gaire dura, s'hi dedicaven tant els homes com les dones. La norma era que en una família s'hi dediquessin tots els membres ja que, al cap i a la fi, l'objectiu final era fer com més peces millor per a obtenir el màxim de beneficis. Els nens, des de molt petits, veien treballar el vímet a casa i així, poc a poc, n'anaven aprenent.

Però s'hi ha de nàixer. I cada dia ho has de vore. (Joaquim Pegueroles, Aldover, 22/6/1998)

¹⁰⁷ Un cistell per a anar a buscar rovellons, valia 6.000 pessetes l'any 2000. En canvi, Francesc Piñol d'Aldover, els venia a 4.000.

La seua mare ja en feia, o sigui, la meua iaia en feia (...) Ho agafaven per generació, perquè si en aquella casa hi havia un matrimoni, tot lo més que fossa un que ho treballés... Pues si tenien un fill o dos fills, pues el que feien, que era normal, que els ensenyessen en allò. I, clar, allavons anava passant de família en família. (Francesc Piñol, Aldover, 31/7/1998)

Pel que sembla, era un ofici que es valorava positivament, ja que es guanyaven diners i no era tan esgotador com la majoria:

Però, mira, tenies un duret. Ma mare (...) dia: "Me casé con un cestero porque era oficio socorrido, en hacer cuatro cestos tengo para pan y vino". Ah, ho dia ma mare això, vaia, vaia. (Joaquim Pegueroles, Aldover, 22/6/1998)

Sovint no era un treball a temps total, sinó que se solia combinar amb altres ocupacions, generalment la de pagès. Els Pegueroles, per exemple, eren també emblanquinadors, pescadors, pagesos i, fins i tot, feien sostres de canya. De forma similar, l'avi de Francesc Piñol tenia una barberia i, a les estones que no hi havia clients, anava fent cistells.

Gran part de les matèries primeres que requerien els panerers creixien vora el riu; per tant, el coneixement que ells tenien del medi fluvial no era gens menyspreable, tot i que la seva perspectiva era molt diferent de pescadors i llaüters. En general, els cistellers necessitaven molts coneixements del cicle vegetatiu de les plantes: poda, lloc on es trobava aquella espècie, moment adequat de recol·lecció, etc.

Una de les fibres més utilitzades era el vímet, una planta en forma d'arbust que es cria a la vora del riu. Se'n poden fer plantacions, però ha de ser en zones properes al curs fluvial, ja que necessita molta aigua. En algunes sènies¹⁰⁸ en plantaven, i es podia donar el cas que el cisteller acudís allí mateix a fer algunes peces amb aquell vímet per encàrrec del pagès, cobrant una certa quantitat de diners.

Dels salzes, que també creixen vora l'Ebre, se'n podia obtenir igualment matèria primera, tot i que de pitjor qualitat. De la mateixa manera, les canyes, dividides en brins prims, constituïen una tercera matèria que utilitzaven els cistellers.

A aquests vegetals, que es localitzaven al costat del riu, n'hi hem d'afegir dos més: els rebotims d'olivera (brots prims que surten a la soca de l'arbre) i la sarga (que creix als barrancs).

Els Pegueroles se n'anaven en barca durant un mes a l'any a l'illa de Sabater (davant de Vinallop) a recollir material: allí tallaven el vímet, el pelaven i el deixaven llest per a ser utilitzat¹⁰⁹.

Mo n'anàvem riu avall en la barca i fèiem cap allí. I allí hi havia una barraca de fusta i fèiem la vida, estàvem un mes (...) Igual que els gitanos, igual. (Joaquim Pegueroles, Aldover, 22/6/1998)

Les feines de recol·lecció de les matèries primeres implicaven una estacionalitat i un coneixement precís del moment idoni per a cadascuna de les activitats del procés:

¹⁰⁸ Vegeu la definició de "sènia" a l'apartat que porta aquest títol dins el capítol dedicat a "L'aigua per a l'agricultura".

¹⁰⁹ Chabenat (1996: 89) ens relata el cas d'uns cistellers que, a finals del segle XIX, s'havien instal·lat en una granja en una illa del Roine (Vernaison); allí havien muntat una petita empresa de cistelleria amb set treballadors que utilitzava el vímet que hi creixia. La seva activitat consistia a recobrir damajuanes.

Resulta que si ho feies més tard de Sant Joan [pelar el vímet] s'arrupia i no es pelava, no quedava saba. S'havia de fer quan portava saba. Si ho feies més prompte era massa tendre i si ho feies més tard no es pelava. (Joaquim Pegueroles, Aldover, 22/6/1998)

LA UTILITZACIÓ DE LES CANYES

Les canyes que creixien vora el riu tenien multitud d'usos. En primer lloc, ja hem vist que constituïen una de les matèries primeres dels cistellers. També servien com a estaques per a tomaqueres i altres plantes d'enramar (aquest és l'únic ús que ha perdurat fins l'actualitat). Amb les més dobles es construïen canuts per a guardar-hi diners o llavors, i brocs de carbassa o carretell. Els nens se'n feien multitud de joguines: flabiols, escopetes, pipes, estels, punyals, barquetes...

En diverses poblacions, es construïen persianes de canya per a tapar finestres i balcons. Estaven constituïdes per multitud de canyes primes ajuntades i paral·leles a una travessa de fusta, la qual quedava envoltada per la persiana quan aquesta es recollia.

Els canyissos, conglomerats de canyes, servien per a assecar fruites diverses (ametlles, figues, nespres, raïm, codonys...), per a sostenir els sostres de les cases, i per a reparar els canals de reg o tapar-ne les obertures quan aquests es buidaven. Els pagesos també es construïen encanyissats i els utilitzaven com a tanques, per a protegir-se del sol (en forma de rafal), per a resguardar el planter del fred, per a bastir les pallisses i els aixoplucs dels carros, etc. Igualment, canyís és el nom que rep una trampa per a pescar en forma d'embut que es construeix, evidentment, amb canyes¹¹⁰ i que ja hem vist quan ens ocupàvem de la pesca.

A banda de la gran quantitat d'utilitzacions *amateur* que existien de les canyes, hi havia persones que havien convertit el treball de la canya en un ofici i que es guanyaven la vida desenvolupant-lo: eren els canyissaires o canyissers.

A Ginestar, tenim constància de l'existència d'un canyisser, Isidoro Torà, que s'ha passat tota la vida treballant la canya. Amb deu anys, va començar l'ofici i ben aviat va muntar el seu propi negoci. Cap dels seus fills va volen continuar la tradició i ell es va convertir en l'únic canyisser. Feia canyissos però també arnots, que servien per a protegir els arbres. Els Pegueroles (cistellers, pescadors, emblanquinadors, etc.) igualment havien fet de canyissers:

Pues allí a Tivenys hi havia cases noves que les vam fer totes de dalt a baix, en cel-ras de canyes (...) Però ho fèiem al puesto, eh? No fèiem lo canyís enterra, no, tot en una peça (...) Teníem un aparato que les ratllàvem i allavons se picava i quedava xafat. Quedava pla, quedava el de dins pla i au! (...) Encabat anaven los guixaires i... tapaven. (Joaquim Pegueroles, Aldover, 22/6/1998)

El mateix Joaquim Pegueroles, durant la seva etapa de guarda del canal de la Dreta de l'Ebre, s'encarregava d'elaborar els canyissos necessaris per a reparar i per a tancar el canal¹¹¹. Junt amb unes quantes persones que havien estat llogades temporalment per a

¹¹⁰ De la mateixa manera, Chabenat (1996: 107) explica que les armadures de les trampes per a pescar són construïdes amb canyes de la vora del Roine.

¹¹¹ Vegeu més detalls sobre aquesta tasca a l'apartat destinat als canals de reg dins el capítol "L'aigua per a l'agricultura".

realitzar aquesta tasca, Joaquim Pegueroles tallava el canyar a l'hivern i confeccionava els canyissos que es calculaven necessaris per a les reparacions de tot l'any. Aquests canyissos, com que es podrien, s'havien de confeccionar cada any de nou.

Que allavons caïen los desprendiments de terra. O sigui, allavons anàvem natros, clavàvem unes estaques (encara que hi hagués el canal ple), per detrás ficàvem uns canyissos lligats a les estaques, i allò ho omplíem de brossa i terra i pedra, el que podíem. I així anàvem aguantant lo canal. (Joan Pegueroles, Roquetes, 29/7/1998)

La majoria de canyissers, però, fa una colla d'anys que són morts; de fet, sovint l'ofici de canyisser i el de cisteller requeien en una mateixa persona. Els més grans encara recorden haver-los vist desenvolupar la seva feina. En un principi, els propietaris de finques a la vora del riu en treien un benefici, però les canyes van anar perdent valor a mesura que cada cop era menys important la seva utilització com a matèria primera:

Va durar una colla d'anys que encara les compraven per prendre-les cap a..., cal al sur, pel terreno de..., que hi han tomaqueres, bajoqueres i això (...) Primer te les compraven. Després va vindre un moment, quan va baixant la cosa, que gràcies que te les tallessin. I va vindre un moment, que ara ni te les paguen ni te les tallen. (Francesc Cots, Benifallet, 11/2/2001)

Hi havia canyissers que treballaven vora el riu, dins d'una albereda ("aubereda", segons el vocabulari de la zona), perquè així podien estar tot l'estiu protegits del sol. A l'hivern tallaven les canyes, les deixaven assecar, les emmagatzemaven i era a l'estiu quan es dedicaven a fer els canyissos. Els canyars generalment eren de propietat privada i el canyisser havia de pagar per tallar-los; com que s'anaven mantenint, oferien canyes en condicions de ser utilitzades, cosa que no succeeix avui dia:

Perquè resulta que canyar no n'hi ha cap de bé, que estigui bé [actualment] (...) Vol que el tallis cada any i cada any surt lo deixòs, la canya nova, i bonica. Si hi ha humitat! Si no hi ha res, si no hi ha humitat, no, eh? (...) Hi ha de vindre lo riu un dia o... (Josep Pedrola, Móra d'Ebre, 23/11/2000)

ALTRES USOS DE MATÈRIES PRIMERES

Amb el vímet que s'utilitzava per a fer cistells, també s'havien fet espadenyas, tot i que és una activitat de la qual només n'hem trobat constància a Benissanet, a través de Bladé (1996b: 133); segons aquest autor, del fil de cànem sortia la llata per a fer les soles.

L'ofici de cadirer, extingit amb anterioritat al de cisteller, també utilitzava una matèria que creixia en el medi fluvial, la boga, la qual servia per a fer el seient o cul de les cadires. Allí on demanàvem per l'existència de cadirers, la gent ens deia que n'hi havia hagut però que ja eren morts; el record, no obstant, encara perdura.

JP: Abans passaven uns que ho feien però ja fa temps que no.

TL: Ara ja no vénen. Venien una gent forastera i estaven tot lo dia aquí al poble, i anaven agarrant cadires de la gent i ho arreglaven. I ara no han vingut més aquella gent. (Joaquim Pegueroles i Teresa Lapeira, Aldover, 22/6/1998)

Les vegades que jo haig vist baixar a son pare [de la seva dona], en pau descansi, en la barqueta (...) I ho carregaven, però com la bova no pesa gens! (...) La bova sortia de per dalt de dellòs, que es feia en unes illes de Riba-roja. I la baixava per un veí de..., davant de la seua casa, que era cadirer. (Josep Pedrola, Móra d'Ebre, 23/11/2000)

El cadirer esmentat per Josep Pedrola treballava amb tres o quatre persones més, que es dedicaven tant a fer com a reparar cadires.

Pel que ens expliquen els informants, la boga requereix molta humitat i només es trobava a determinats indrets; així, per exemple, pels voltants de Móra d'Ebre no n'hi creixia.

Aquí baix als Plans que diem, allí que acabes lo poble, allí hi havia una dreuera que travessava a l'atra part de carretera, a l'atra part del canal, i allò era una dreuera que passava la gent, i allí n'hi havia de boga. Que venien uns cadirers..., que venien aquí i ho feien per a arreglar les cadires. (...) Als clots se feia. I aquests que feien les cadires (...) pos ho arroplegaven tot. Ho tallaven i allavons la boga aquella tornava a brotar. (Maria Borràs, Tivenys, 24/3/1998)

Pel que fa a la regalèssia, tenim constància de l'existència d'un molí de regalèssia a Xerta, que utilitzava aquesta planta que també creixia vora el riu. Fa uns anys, Daniel Barrón, navegant de l'Ebre del qual parlarem en la darrera part de la tesi, el va restaurar i convertir en casa seva. A Mequinensa també hem trobat referència de dues fàbriques a través de la premsa local de principis del segle XX:

En las fábricas de regalicia representa la una un francés y la otra un sujeto reconocido por Manolo. Toda la regalicia de Aragón es comprada por dichas fábricas que hacen: 1.º Molienda, 2.º Ebullición, 3.º depósito en grandes balsas, 4.º extracto y 5.º desperdicios aprovechados para abonos agrícolas.

Hay un sinnúmero de mujeres ocupadas en la tría de trozos de un mismo tamaño, de dos decímetros, los cuales son encajonados y remitidos al extranjero para saborear la regalicia como el puro habano.

Los extractos se venden en droguerías, farmacias y fábricas de chocolate extranjeras. (Diario de Tortosa, 1 febrer 1905, núm. 6.992)

Les pedres de la vora del riu també s'utilitzaven per a empedrar els carrers en algunes poblacions riberenques; així ho constata Jordi Ferrús (1985: 24) referint-se al nucli antic d'Ascó. Evidentment, ja fa uns quants anys que el paviment ha substituït els antics empedrats.

Finalment, constatem que havien existit llúdrigues a l'Ebre, la pell de les quals era molt valorada. A Flix, s'hi havia arribat a concentrar una colònia de dimensions considerables cap allà als anys 50-60 del segle XX; de fet, hi havia una indústria pelletera de Casp que acudia fins la zona amb l'objectiu de caçar aquests animals. Aigües avall, a Benifallet tenim constància que se'n va caçar una:

I..., i sempre diu, la mestressa: "Carai! -diu-. Valia la pena que l'hagués aguardat! Perquè en aquell temps em penso que li van donar cinquanta duros. I estic parlant de cinquanta duros dels anys..., d'abans de la guerra, eh? que eren molts diners. Una pell de... una nútria, una nútria. La única que es devia pescar. (Francesc Cots, Benifallet, 11/2/2001)

Evidentment, en aquells moments la consciència ecologista no existia i, malgrat conèixer l'escassetat d'aquest animal, el van caçar sense cap mirament. El 1998 es va trobar una llúdriga morta al nucli urbà de Flix, la qual cosa va revifar les hipòtesis que asseguraven que aquest animal torna a habitar en certs trams de l'Ebre. El maig de 2005 va aparèixer també una llúdriga atropellada a la carretera que, procedent de Tortosa, condueix a Bitem. La magnitud de l'Ebre dificulta la realització de prospeccions i no seria estrany que en algun racó del medi fluvial inaccessible per a l'home en quedessin i que, de fet, mai arribessin a extingir-se totalment.

L'AIGUA PER A L'AGRICULTURA

L'aprofitament de l'aigua de l'Ebre per a reg ha estat una constant al llarg de la història i es remunta a èpoques ben remotes. Alhora, ha estat també l'únic aprofitament que ha perdurat fins avui dia i que encara es conserva en plena vigència, tot i que les formes d'extracció de l'aigua s'han modificat, la maquinària s'ha introduït a les feines agrícoles i el tipus de conreu ha variat.

Les poblacions ebrenques solen tenir conreus de muntanya situats lluny del riu, que configuren un paisatge sec i agrest. Les cisternes o "cocons", a vegades espectaculars construccions de pedra seca, recullen l'escassa aigua de pluja que s'escola per les roques. Contrastant amb això, trobem la verdor dels fruiters i l'horta, conreats en una terra fèrtil i on el regadiu fa possible que es puguin tirar endavant tot tipus d'espècies vegetals, malgrat el clima poc plujós. En alguns llocs, s'han fet intents de pujar l'aigua fins els nivells més elevats, però sense gaire èxit, perquè els sòls de muntanya no poden competir amb els terrenys d'al·luvió. Malgrat la proximitat de l'Ebre, la majoria de terres conreades de la zona són de seca¹¹², on predomina l'olivera seguida, en menor mesura, del garrofer.

ELS ASSUTS

Aquestes construccions es remunten a una colla de segles enrere (sovint resulta difícil precisar exactament quan) i tenen originàriament una funció d'aprofitament de l'aigua per al regadiu.

El més conegut de l'Ebre català és el de Xerta. Es tracta d'una mena de cascada o petita presa artificial que travessa el riu diagonalment i té una llargada de 310 metres. A la seva coronació hi trobem una paret de poca alçada que crea un mínim embassament per tal que els canals de regadiu que hi tenen l'origen puguin recollir l'aigua sense problemes.

El riu forma, doncs, en aquest indret, una caiguda d'aigua pintoresca i prou espectacular (sobretot quan el cabal és alt), de forma que l'Assut constitueix un dels indrets més visitats i més interessants de la zona. Darrerament, però, la meravellosa panoràmica ha quedat considerablement empitjorada per la construcció de la central hidroelèctrica a la banda de Xerta.

Al costat esquerre, hi trobem les restes d'una farinera que utilitzava l'energia de l'aigua per a moldre; al costat dret, hi ha l'antiga hidroelèctrica¹¹³ i la nova resclosa (construïda al mateix lloc on es trobava l'antiga), que serveix a les embarcacions esportives i turístiques per a superar el desnivell. Cap al mig de l'Assut, però més pròximes a la riba

¹¹² Així, per exemple, de les 28.000 hectàrees cultivables de la Ribera d'Ebre, només unes 5.000 són de regadiu (dades procedents de la pàgina web del Consell Comarcal).

¹¹³ Aquestes dues instal·lacions ja ha estat descrites quan ens ocupàvem dels aprofitaments industrials del riu Ebre.

de Xerta, s'hi van construir als anys 50 una mena d'escaletes, formades per basses interconnectades, per a permetre que els peixos migradors superin el desnivell i puguin remuntar el riu.

L'origen sarraí de l'Assut és un tema controvertit que encara no ha estat resolt. Hi ha qui afirma que aquesta obra és deguda als musulmans, que ja llavors utilitzaven l'aigua de l'Ebre per a regar les terres; no obstant, no existeix documentació que ho justifiqui¹¹⁴.

Segons Carreras Candi (1993 [1940]: 277), el permís per a la construcció d'assuts a l'Ebre es remunta als temps de Ramon Berenguer IV (1148) i sembla que les obres de l'assut que ens ocupa s'iniciaren poc després, però es van abandonar i no van ser represes fins molt més tard. Massip (1967: s/p), en canvi, afirma que el primer projecte de l'Assut data de l'any 1361.

El cas és que la primera construcció documentada es remunta al segle XV; la construcció, que comprenia dos molins a cadascun dels extrems, es donà per finalitzada el 31 d'agost de 1446. De totes maneres, l'objectiu final no era l'Assut en si, sinó permetre la derivació de dos canals de regadiu, un a cadascun dels marges. El 1452 es començà el canal de l'esquerra, però els problemes econòmics paralitzaren en tantes ocasions les obres que, finalment, s'abandonaren i no va ser fins quatre segles més tard que el projecte es feu realitat.

Com que Tortosa havia participat de forma molt important en el finançament de les obres, va rebre el privilegi de pescar al peu de l'Assut i fins a una distància d'un quart de llegua d'ell. Aquests drets perduraren al llarg del temps i, com hem constatat quan ens ocupàvem de la pesca, a finals del segle XIX encara donaven lloc a litigis.

A mitjans de segle XIX, quan es va iniciar el canal de la Dreta, es van fer reformes a l'Assut; concretament, es va enlairar la seva coronació per tal d'agafar aigua per a la resclosa i el canal que s'havien de construir. A principis del XX, també s'hi van dur a terme les obres corresponents per a la construcció del canal de l'Esquerra. La darrera reparació important de la qual tenim constància es va realitzar després de la guerra civil, al llarg de tres o quatre estius; segons sembla, els bombardeigs dels avions l'havien perjudicat i s'hi havien obert alguns orificis:

Jo vaig treballar-hi (...) Es feia a l'estiu. Era quan hi havia més poca aigua, eh? Hi vam treballar-hi lo menos tres o quatre anys d'estiu, que d'hivern no es pot treballar, dona, que casi va arrans, casi està colgada la Trencada (...) Después de la guerra es van deguer de fer molts de treballs perquè va quedar molt apurada perquè, a més a més, hi van fotre uns bombardejos a la Trencada (...) No tenien ciment i no tenien lo material que hi ha ara, però aquell material que van posar allí és més fort que tot lo que posen per aquí. (Benito Piñol, Xerta, 20/7/1998)

Va ser declarat bé d'interès cultural amb la categoria de monument per la Generalitat de Catalunya el 29 de juliol de 1992. El 12 de març de 2002, la mateixa Generalitat va declarar-lo bé cultural d'interès nacional (junt amb les construccions que hi ha als seu

¹¹⁴ Francesca Aliern (1979: 43) data el 944 la finalització del primitiu assut musulmà, però desconeixem en què es basa tal afirmació.

voltant: el molí, l'antiga farinera i els espigons), cosa que entra en contradicció amb la construcció de la nova hidroelèctrica al marge dret¹¹⁵.

Amb el temps, l'Assut s'ha anat constituint en una mena d'insígnia tant de Xerta com de Tivenys. Els habitants d'aquestes dues poblacions el consideren com quelcom propi, com un tret més de la seva identitat¹¹⁶. Si fem una ullada a la revista local de Xerta (*Xàrata*), o als programes de festes majors de la població, constatarem l'existència de multitud de textos i poemes de desigual qualitat literària dedicats a l'Assut. Els autors parlen de records d'infantesa relacionats amb ell, de les visites que hi feien d'amagat amb la parella, de la seva bellesa, el qualifiquen d'indret màgic, etc. Francesca Aliern, escriptora local, resumeix en unes paraules el sentiment dominant:

L'Assut", es una de las cosas de Cherta que llevamos más arraigada en el corazón. Lo demuestra el hecho de que, cuando algún pariente o amigo viene a visitar nuestro pueblo, al iniciarse la serie de obligadas excursiones por los alrededores, la primera, la que siempre resulta inexcusable, es para "l'Assut". (Aliern, 1976: 43)

Fins i tot alguna cobleta s'ocupa del valor atribuït a aquesta infraestructura hidràulica:

Dues coses veureu a Xerta
que fama sempre han tingut:
per ser boniques, les xiques,
i per pintoresc, l'Assut.

Tots aquests textos, barreja d'ideologia, sentimentalisme i una mica de realitat, mostren un fet indiscutible: la inclinació que els habitants de Xerta senten per aquest indret, considerat per ells molt especial. Però no només les paraules, sinó que també els fets demostren la importància que se li concedeix.

En primer lloc, constatem la gran quantitat d'excursions, berenars i celebracions que s'hi duïen a terme: tant els tivenyissencs com els xertolins hi anaven a menjar-hi la Mona (en alguns casos, encara s'hi va); a més, aquests darrers hi acudien el Dijous Llarder i per la Mare de Déu d'Agost. En segon lloc, durant un període d'uns vint anys i fins fa aproximadament dues dècades, totes les fotografies de casament a Xerta s'anaven a fer a l'Assut, precisament pel valor simbòlic i, naturalment, també paisatgístic atribuït a l'indret. En tercer lloc, moltes cases de Xerta tenen un quadre (sigui en forma de pintura o de fotografia) que representa l'Assut, generalment penjat en

¹¹⁵ De fet, ens consta que es van presentar alguns recursos contra aquesta declaració; més concretament, Hidroelèctrica de Xerta va presentar al Tribunal Superior de Justícia de Catalunya un recurs contra el decret, ja que l'esmentada declaració els impedia construir la línia elèctrica que havia de permetre el funcionament a ple rendiment de la central. Desconeixem, però, quin va ser el resultat d'aquests recursos.

¹¹⁶ Paradoxalment, aquest fort sentiment no va esclatar en protestes quan la construcció de la nova hidroelèctrica de Xerta va perjudicar seriosament l'entorn paisatgístic i la bellesa de l'indret. Demanant als habitants de Xerta, la majoria argumentaven que, malgrat que suposés la destrucció d'una part de l'entorn, no perjudicava l'Assut en si i que, al cap i a la fi, crearia llocs de treball a la població (la vella promesa que sempre funciona). Les protestes, en canvi, van arribar de l'exterior i, concretament, de l'associació Amics de l'Ebre, que va publicar diversos articles i manifestos en defensa de l'Assut; de totes maneres, no es va aconseguir res i les obres van tirar endavant.

De fet, no sembla que a la població autòctona li molestïn gaire aquestes obres. L'octubre de l'any 2000, parlant informalment amb Joan March, pescador de Tivenys, ens va comentar que ja no s'atrevia a portar ningú a veure l'Assut. Amb tota la innocència, li vàrem preguntar si era per les obres, i ell va respondre que no, que perquè hi baixava molt poca aigua.

un lloc destacat, com ara el rebedor o el menjador; a Tivenys, tot i que en menor grau, també hem localitzat aquesta tendència decorativa.

Pel que es pot comprovar, el sentiment de propietat respecte a l'Assut està lleugerament més arrelat a Xerta que a Tivenys, malgrat que totes dues poblacions es troben a la mateixa distància d'ell i que, sobre el mapa, correspon la meitat d'aquesta infraestructura a cadascun dels termes municipals. No ens ha d'estranyar, doncs, que els dos pobles es disputin la denominació. Els xertolins opinen que s'ha de dir assut de Xerta; els de Tivenys, assut de Xerta-Tivenys o, fins i tot, simplement de Tivenys. Aquells que pretenen mantenir-se neutrals s'inclinen per assut de Xerta-Tivenys, assut de l'Ebre o, simplement, l'Assut.

Segons Albert Curto (s/d: 3), la denominació d'assut de Xerta és molt recent; tot sembla indicar que és amb la construcció del canal de la Dreta que aquesta denominació comença a alternar amb la d'Assut, ja que les obres confereixen més protagonisme al sector de Xerta. Continuant amb l'argumentació de Curto, anteriorment al segle XIX i des del moment en què apareixen les primeres notícies sobre ell (meitat del segle XV), la denominació era simplement la d'"Assut" (amb diferents solucions ortogràfiques: açut, acut, asut, assut...), ja que el context geogràfic en què es movien els individus era tan limitat que no resultava necessari diferenciar-lo de qualsevol altre assut. Com a prova, aporta tot un seguit de documents de l'Arxiu Històric Comarcal de les Terres de l'Ebre que utilitzen aquesta denominació, als quals nosaltres n'hi afegim un altre, localitzat a l'Arxiu Municipal de Xerta; concretament, es tracta d'una llista d'acords entre Xerta i Tortosa datat el 18 de març de 1628, entre els quals n'hi ha alguns que fan referència al vedat de pesca de l'Assut.

El 1881 ja apareix la denominació d'"Azud de Cherta", en una acusació contra una colla de pescadors de Xerta per haver pescat en una zona on una tercera persona reclamava tenir drets exclusius. De totes maneres, en aquella època sembla que alternaven les denominacions perquè, en un altre judici de faltes del 1880 pel mateix motiu que l'anterior, ens apareix com a "Asut".

En l'actualitat, en canvi, s'ha de reconèixer que el nom d'Assut resulta massa simplista, ja que existeixen altres assuts a l'Ebre, i és imprescindible alguna diferenciació; al DOGC (9 de setembre de 1992), amb motiu de la declaració de bé d'interès cultural amb la categoria de monument a favor d'aquesta infraestructura, apareix també "Assut de Xerta". De totes maneres, a nivell local, "Assut" és la denominació que els habitants de les dues poblacions fan servir i, realment, a tothom li queda ben clar a què es refereix.

L'altre assut de l'Ebre català és el de Flix, considerat també d'origen àrab¹¹⁷; va ser destruït durant la Guerra del Francès i reconstruït el 1828 (Sánchez i Visa, 1994: 109-110). Igual que en el cas de Xerta, hi havia hagut un molí en un dels seus extrems, el qual es va abandonar a finals del segle XIX quan la Societat Electroquímica de Flix va apropiarse d'aquest espai. De la mateixa manera, hi sortia una nafora que portava aigua al poble. Pels volts de 1915, la SEQF va augmentar en 60 cm la coronació per a obtenir més volum d'aigua a fi de fer funcionar les turbines de la hidroelèctrica (Sánchez i Visa,

¹¹⁷ Existeix un tercer assut a l'Ebre català que és el d'Ascó, construït als anys 70 per facilitar la refrigeració de les centrals nuclears. Evidentment, no té cap relació amb l'agricultura.

1994: 38). Durant la darrera guerra civil, va quedar parcialment destruït; actualment, es troba sota les aigües de la presa de Flix, que data de 1941.

Tots dos assuts implicaven l'existència d'una roda que recollia l'aigua per al regadiu¹¹⁸. La de Flix estava situada a l'extrem dret i era de gran importància per a l'agricultura local, de manera que la destrucció que va patir a causa de la Guerra del Francès va perjudicar seriosament l'economia de la població.

A Tivenys, el 1844 una colla de propietaris van decidir construir una gran sènia per a extreure aigua del riu; desconeixem si es va edificar sobre alguna infraestructura semblant anterior:

(...) la parte de huerta se riega por medio de norias; pero se hace mas uso de las aguas del Ebro, estrayéndolas por una máquina hidráulica, sit. á ½ hora dist. de la v., junto al azud de Cherta; se compone de una sola rueda de 60 palmos de diámetro con 96 arcaduces, todo de madera y la da impulso de continua la misma corriente del r. encajonada en un hueco de 40 palmos de ancho; los arcaduces toman el agua la arrojan en lo alto en una canal que desagua en la acequia, y va á regar un terreno de cerca de ½ hora de longitud y ½ cuarto de latitud; fue construida esta máquina en 1844 y tuvo de costo 100'636 rs. vn., que pagaron entre 42 propietarios que se utilizan de ella, sin otro gravámen en el dia de los gastos de recomposicion que puedan ofrecerse (...) (Madoz, 1985 [1848-50]: 413)

Pel que sembla, fins les primeres dècades del segle XX va funcionar aquest sistema de regadiu, de la qual cosa encara en parlen alguns informants:

Quan se va fer el canal, se regava en aigua viva, lo que passa d'aquí. I allavontes baixava una regadora i regava les hortes estes. Però no sé per quina regla de tres, diguéssim, se va perdre. Allavontes va ser quan se van fer, diguéssim, estos pous... (Joaquim Piñol, Tivenys, 21/4/1998)

Fa uns deu anys, prop de l'Assut, encara es podien veure les restes de l'antiga canalització, fins que un moviment de terres provocat per unes obres les va fer desaparèixer.

ELS CANALS DE REG

A l'Ebre català només existeixen dos canals de reg, el de la Dreta i el de l'Esquerra; tots dos tenen l'origen a l'assut de Xerta. Existeix un tercer canal, el Xerta-Càlig, que mai es va arribar a posar en funcionament. A la dècada dels 70 es va construir el tram que va de Xerta a Ulledecona, d'uns 33 quilòmetres, i actualment la infraestructura es troba molt deteriorada. El seu objectiu era portar aigua fins a Sagunt, seu dels Alts Forns, però l'obra es va acabar quan l'empresa adjudicatària del projecte va fer suspensió de pagaments, el 1977.

Abans de la construcció dels canals, l'aprofitament de l'aigua de l'Ebre per al regadiu era pràcticament nul, la qual cosa sorprenia els viatgers:

Solo algunas norias construidas en medio de este precioso valle con grandes dispendios proporcionan una cantidad de agua bien insignificante para tantas necesidades. ¿Cuán

¹¹⁸ Al monestir de Rueda (Escatrón), encara es pot veure, en prou bon estat, la construcció on estava encaixonada una gran roda de 18 m de diàmetre que prenia l'aigua de l'Ebre, aprofitant igualment la presència d'un assut. També queda encara part de l'aqüeducte que conduïa l'aigua fins al monestir.

preciosos resultados no podian prometerse de la construccion de un canal en medio de ese grande valle? (Jaubert de Passá, 1991 [1844]: 59-60)

El primer canal en construir-se fou el de la Dreta. El seu origen el trobem el 1857; de totes maneres, l'objectiu inicial no era el de ser una infraestructura de reg, sinó un element auxiliar del canal de navegació Amposta-Sant Carles. Aquest darrer canal havia estat acabat el 1789 i havia de servir per a desviar la navegació fluvial en el tram deltaic, però la sedimentació de llims aviat el va deixar inservible. Així, doncs, el projecte del canal de la Dreta es va iniciar el 1851, concebut com a canal d'alimentació per tal d'evitar la colmatació del canal navegable, afavorint el corrent i l'arrossegament de sediments.

De la construcció del canal de la Dreta se'n va fer càrrec la Real Compañía de Canalización del Ebro. El canal sortia de l'extrem dret de l'assut i, seguint paral·lel a la vora del riu, desembocava al canal marítim, després d'haver travessat Amposta. El seu cabal era més que suficient per a les necessitats de la navegació, de forma que aviat una part de l'aigua es va utilitzar per a regar les terres veïnes. Pels motius que ja hem vist quan ens ocupàvem de la navegació, el projecte va acabar en un fracàs. Carvalho i Lenté (enginyers de procedència francesa que havien intervingut en el projecte de fer l'Ebre navegable), conscients d'això, l'any 1861 adquiriren terres al Delta, prop del canal de navegació i començaren a plantar-hi arròs, el conreu del qual era desconegut a la zona. L'ús de l'aigua per al regadiu es va anar estenent, i això va permetre reconvertir una infraestructura de navegació en una infraestructura de reg; si no hagués estat així, probablement hauria quedat inutilitzada per sempre.

El 1966 es complí el termini de la concessió atorgada a favor de la Real Compañía de Canalización y Riegos del Ebro. L'any 1967 un trencament important va ser la causa principal que l'Estat, a través de la Confederació Hidrogràfica, es fes càrrec de l'administració del canal de la Dreta. El març de 1970 passà definitivament als usuaris, constituïts en Comunitat de Regants del Canal de la Dreta:

Perquè allavons quan jo vaig entrar era Companyia; allavons anaven los dos canals junts, eren de la mateixa companyia. I quan ja va fer los cent anys, allavons vam estar cinc anys en la (...) Confederació. I quan ja l'Estat ho va donar a les comunitats, los canals se van partir: la Comunitat de l'Esquerra i esta d'aquí, la Comunitats de la Dreta. I ara és de les Comunitats això. (Joaquim Pegueroles, Aldover, 22/6/1998)

El canal presenta un lleuger desnivell des del naixement fins a la desembocadura. A la zona d'horta rega les partides immediatament properes a ell; existeixen nombroses preses d'aigua, des d'on aquesta va a parar a les sènies (actualment motors elèctrics) i s'extreu. Un cop entra al Delta, va deixant lloc a recs principals que, al seu torn, es subdivideixen en sèquies derivades; d'aquesta manera, gràcies a petites sèquies, s'aconsegueix regar la totalitat de l'hemidelta dret.

Al llarg del seu curs, el canal és travessat per múltiples ponts, alguns habilitats per al pas de vehicles i altres que només permeten el pas de persones. De fet, existeix un camí de servei que en alguns trams va per un costat del canal i, en altres, n'existeix un a cada banda. També disposa de tot un seguit de rescloses que ajuden a regular-ne el cabal, així com de desguassos per a evacuar l'aigua sobrant.

El canal de l'Esquerra de l'Ebre no va arribar fins entrat el segle XX. Els tràmits foren molt llargs; el 1872 la Real Compañía ja havia presentat un projecte i el 1899 ja se'n parlava a la premsa:

El Alcalde de esta ciudad, ha convocado á una reunión á los propietarios interesados en la construcción del canal de la izquierda del Ebro, reunión que tendrá lugar á las diez de la mañana del domingo próximo, 31 del actual, en las casas consistoriales, siendo el objeto de la misma, el nombramiento de una Comisión gestora que trabaje en pro de la pronta construcción de dicho canal. (Diario de Tortosa, 29 desembre 1899, núm. 5.103)

El 1904, quan la gent de la comarca ja estava bastant desenganyada, va tenir lloc una subhasta de les obres:

Per fi ha publicat la Gaceta la subhasta pera la construcció del canal de la Esquerra, que tans anys ha que tota la comarca unanimitament esperava (...) La noticia de la subhasta fou ben rebuda per tothom en general (...) LA VEU ja voldria veure com s'hi treballa, no importantli el que siga en Pau ni'en Pere el quel fassi, la qüestió está en que es fassi y prompte (...) (La Veu de la Comarca, 22 maig 1904, núm. 72)

Però, pel que sabem a través de la premsa local, la companyia a la qual se li va atorgar la concessió no va començar les obres, sinó que es va dedicar a demanar pròrrogues. Tenim constància que la subhasta definitiva tingué lloc el 23 de maig de 1907 i els treballs s'adjudicaren a la Comunitat-Sindicat Agrícola de l'Ebre (constituïda pels propietaris del delta nord), que havia establert un pacte amb la Real Compañía de Canalización y Riegos del Ebro (Seró i Maymó, 1972: 31).

Malgrat que oficialment les obres havien d'iniciar-se l'octubre de 1907, a la pràctica començaren l'any 1908. Durant els treballs es trobaren restes arqueològiques; tot i que les troballes es van cedir al museu municipal de Tortosa, probablement no es va respectar tot el que hauria calgut. Les obres tampoc van estar exemptes de problemes, i el març de 1908 els obrers es declararen en vaga perquè no cobraven; pel que sembla, la companyia havia lliurat els sous a un intermediari, el qual no havia pagat els treballadors. Finalment, la mateixa Real Compañía de Canalización y Riegos del Ebro es va haver de fer càrrec directament dels sous i rescindir el contracte amb l'esmentat intermediari.

La inauguració del canal, feta per Alfons XIII, tingué lloc el dia 5 de maig de 1912; entre els actes cerimonials hi va haver un banquet que es va realitzar dins l'antiga farinera de Tivenys:

Lo primer pis lo van arreglar per quan havia de vindre el rei. Allò era preciós, això jo encara ho vaig vore. Era petiteta però encara ho vaig vore: tot empaperat, i això que només hi va dinar, eh? Va vindre i ho va inaugurar. Però era el rei. No se'n fa tant de cas ara del rei. (Teresa Carles, Tivenys, 24/3/1998)

De totes maneres, el primer any el nombre d'hectàrees que es podien regar encara era molt limitat:

Inaugurado recientemente el canal de la izquierda del Ebro, créese que este año, podrán regarse ya unas dos mil hectáreas de terreno, y en el próximo año estará terminado todo el plan de riegos de dicho canal. (Diario de Tortosa, 9 maig 1912, núm. 9.110)

Un any abans, l'abril de 1911, s'havia fet la inauguració del primer tram, entre Tivenys i Tortosa, d'uns quinze quilòmetres. El capellà de Tivenys va beneir les obres i hi van assistir diverses personalitats que van celebrar un banquet a la farinera.

Té una dotació d'aigua menor que el canal de la Dreta, així com també rega menys hectàrees. Arriba a Tortosa a través de quadre foradades o túnels, i a la zona del Delta es divideix en tres sèquies principals. Igual que el canal de la Dreta, presenta un lleuger desnivell des del naixement fins a la desembocadura i el sistema de reg també és idèntic: preses d'aigua des del canal principal a la zona d'horta i densa xarxa de conduccions a l'hemidelta esquerre que distribueix l'aigua pels camps.

La presència dels canals implica tot un seguit d'activitats relacionades amb ells, així com l'existència d'un ofici, el de "canalero" o guarda del canal, que requereix uns considerables coneixements tècnics i del medi fluvial. Nosaltres només ens ocuparem del Canal de la Dreta¹¹⁹, però el més probable és que moltes de les característiques siguin aplicables a tots dos canals.

Al llarg del canal, cada uns cinc quilòmetres aproximadament, trobem "casilles" on residien els guardes del canal¹²⁰; a cadascun li corresponia el control del tram comprès entre dues d'aquestes construccions. Des de l'assut fins a Tortosa, trobem la "casilla" de Xerta, la de Campana, la de Casablanca i les dues de Roquetes. A la "casilla", a banda de l'habitatge pròpiament dit (de dimensions i condicions prou acceptables, tenint en compte l'època), hi havia unes golfes on el "canalero" desava les ferramentes necessàries, i també una petita edificació destinada a guardar-hi l'aviram i diversos animals de cria. En aquell moment, en què els treballs a sou no eren gaire valorats, sembla que els privilegis que comportava aquesta feina feien que estigués prou ben vista:

TL: Una casa molt maca i hi havia de tot (...) Hi havia telèfono, i hi havia nits que mos gitàvem a dormir i sonava el telèfono¹²¹... I havia de fer el que li manaven. Era molt obligat, que no et podies manejar.

JP: Pos sí, era una faena obligadeta però... Ara, teníem un avantatge, que mai mos va faltar la pagueta, eh? (Teresa Lapeira i Joaquim Pegueroles, Aldover, 22/6/1998)

El sou no era gaire elevat però el fet que fos una feina fixa la convertia en atractiva per a algunes persones:

Sap quant guanyava quan jo vaig entrar al canal? No arribava a mil pessetes al mes (...) Jo vaig agafar-ho més que res perquè al ser paleta, lo paleta quan salta dels coranta per avant, tothom... (...)

¹¹⁹ Només tindrem en compte la part de canal que existeix fora del Delta, ja que aquesta darrera zona no constitueix el nostre objecte d'estudi i, a partir d'allí, les característiques del canal canvien.

¹²⁰ Aquestes "casilles" no són tan antigues com el canal, sinó que ens consta que es construïren pels volts de 1910, ja que a la premsa tortosina localitzem diverses notícies que parlen de l'expropiació dels terrenys a diferents termes municipals:

El Sr. Gobernador civil de la provincia, ha decretado la ocupación de los terrenos necesarios para la construcción de casas de guardas para el canal de la derecha del Ebro, en el término municipal de Cherta, señalando un plazo de ocho días, para que las personas ó entidades puedan recurrir en alzada, en contra de tal resolución, si así lo estimasen conveniente á sus intereses. (Diario de Tortosa, 17 setembre 1910, núm. 8.631)

¹²¹ La instal·lació de la línia es va fer el 1910, bastant simultàniament a la construcció de les "casilles":

Se está procediendo á la colocación de postes para la instalación de la línea telefónica desde Cherta al mar, que según dijimos, ha de ser para el servicio especial de la Compañía del Canal de la derecha. (Diario de Tortosa, 21 desembre 1910, núm. 8.710)

Perquè jo calculava, bueno, d'aquí set o vuit anys ja em començaran a... I per això ho vaig agarrar, que me'n volia anar pos por ai, com molta gent marxava cap a Anglaterra, Rússia o allí on hagués sigut, per guanyar-me la pela. (Joan Pegueroles, Roquetes, 29/7/1998)

És per aquest motiu que l'economia familiar s'havia de basar en una certa complementaritat. Se solien criar animals; a estones perdudes, el "canalero" aprofitava la proximitat del medi fluvial o del mateix canal per a anar a pescar; es conreava algun petit hort... Entre tot, donava per anar tirant. Les mateixes esposes també havien de col·laborar per a augmentar els ingressos:

Anava a ajudar pels horts. I encabat me vaig posar a cosir de confecció. Potser tres anys hi vaig cosir, a pedal amb la màquina (...) Lo Guillermo [fill] anava a Tortosa a l'acadèmia (...) a aprendre; me prenia la faena i me la pujava. I no em calia anar a mi a Tortosa. I de primera. Guanyaves poquet però, bueno, al costat de lo d'ell era una ajudeta. (Teresa Lapeira, Aldover, 22/6/1998)

Actualment només es conserven com a residència per als guardes del canal les "casilles" de Roquetes; les altres han estat transformades en magatzems o bé no se'n fa cap ús.

El canal està ple de rescloses i comportes que antigament s'havien de regular manualment, a força de braços, fent girar una mena de rodes. Actualment, totes aquestes infraestructures s'han modernitzat i electrificat; l'any 98 encara en quedaven algunes d'antigues, tot i que estava previst substituir-les en breu.

Abans de la construcció del canal, existien una colla de barrancs de poca importància que, baixant de la muntanya, desembocaven al riu i que van haver de ser incorporats al canal. La majoria requereixen la presència d'unes comportes que permetin evacuar l'aigua que entra en cas de barrancada. Altres, si són barrancs de poca importància, no tenen comportes. I, finalment, en la minoria de casos, es va construir una infraestructura que permet que el barranc travessi per sota del canal.

Al llarg del canal, també hi ha alguns habitacles petitíssims, d'uns dos metres de costat, que servien com a recer per al guarda si havia de vigilar el canal; quan el riu creixia, el canal i, principalment, les rescloses, requerien un control exhaustiu, és a dir, s'intentava salvar la situació, ja que l'aigua feia malbé la llera del canal, que llavors era de terra (o "terror", com diuen els informants). Podia ser, doncs, que el guarda s'hagués de passar una nit sencera vora el canal:

Pues les riuades, pues feies lo mateix. Començaves dalt a l'Assut a anar regulant lo..., lo canal. Hi havien..., hi han comportes al canal, hi han... (...) Hi ha quatre ponts des de... Roquetes hasta allà dalt, quatre ponts en comportes. I a medida que el riu anava creixent, també anaves aguantant los nivells del canal, si podia ser. Ara, quan lo riu ja saltava de riu a canal, allavons ja tampoc ja no podies frenar-ho. (Joan Pegueroles, Roquetes, 29/7/1998)

Avui dia, aquestes comportes són bastant prescindibles: les grans riuades han passat a la història i, a més, les avingudes són conegudes amb antelació, de forma que es pot començar regulant el cabal del canal des del seu començament. Per altra banda, en estar recobert de formigó, el canal és menys vulnerable a les crescudes del riu.

Una forma d'evitar les esclavissades consistia a plantar plàtans a les vores del canal¹²² per tal que les arrels donessin una certa solidesa al talús; la seva presència convertia la vora del canal en un indret bucòlic¹²³, l'encant del qual s'ha perdut totalment amb el recobriment de la llera i la desaparició dels arbres a la dècada dels 80. Existia una esplanada on es feia el planter, és a dir, on es plantaven els arbres petits i es cuidaven fins que tenien una mida acceptable. Llavors, quan se n'havia de substituir algun, se'n trasplantava un dels nous. A més, els arbres també requerien unes tasques de manteniment, consistents sobretot a podar-los.

La llengua d'oca, herba que creixia com una veritable plaga dins el canal, va aparèixer cap allà als anys 60 o 70, coincidint amb el moment en què es van posar en funcionament els pantans d'aigües amunt. Cada any s'havia de fer almenys tres vegades la tasca d'anar tallant l'herba, amb unes dalles llargues o com fos; fins i tot es va arribar a un extrem que va ser necessari llogar mà d'obra extra, perquè amb els treballadors del canal no n'hi havia prou. Posteriorment, amb el recobriment de formigó, el problema es va resoldre però en va aparèixer un altre: ara creixen a les parets unes algues que també frenen l'aigua; de totes maneres, és un tractor amb un braç articulat el que actualment s'encarrega de la neteja.

Quan el canal era de terra es buidava anualment, a principis d'any i durant uns dos mesos, per tal de realitzar-hi les tasques de manteniment, reparació i neteja necessàries. Per a dur-les a terme, es llogava temporalment una quadrilla d'homes que podia arribar ben bé a la vintena, de forma que es donava una mica d'animació econòmica als pobles dels voltants:

La Real Compañía de Canalización del Ebro, procede á la limpieza del cauce del canal de la izquierda del río. (Diario de Tortosa, 11 desembre 1912, núm. 9.287)

Dícese que á primeros del próximo Abril se darán las aguas de los canales del Ebro para el riego de las tierras colindantes. (Diario de Tortosa, 27 març 1914, núm. 9.657)

Aquests treballadors, la resta de l'any, es guanyaven la vida com podien; normalment eren pagesos, o bé nois joves que encara no tenien feina estable. Malgrat que la majoria de treballadors eventuais repetien any rere any, n'hi havia que hi acudien excepcionalment per obtenir ingressos extra, necessaris en un moment puntual, o bé per pal·liar alguna crisi econòmica familiar:

Llogava..., la campanya, la llogaves (...) Bueno, pues allavons, jo li parlo de molts anys i el jornal era justet, justet. Allavons era un jornal (...) Venia gent d'Amposta que sabia lo que havia de guanyar; sabia el que havia de guanyar. Al cap de dos dies que treballava tot eren protestes, que tocaven a poc, que no sé quantos (...) I allò malmestia tota la brigada, malmestia allò. Tot eren protestes i tot eren coses. (Joan Peguerols, Roquetes, 29/7/1998)

¹²² Desconeixem si els plàtans es plantaven des del moment en què es va construir el canal o si es començà a fer-ho amb posterioritat. Podria ser que s'hagués iniciat cap allà al 1909, per una notícia que localitzem al diari:

En los malecones del canal principal de Amposta se está procediendo a la plantación de 4.000 plátanos, de los 12.000 que está acordado han de plantarse.

A parte de éstos, hay en la actualidad plantados unos 3.600, que junto con los 5.000 eucaliptos y 4.000 araucarias existentes, dan una riqueza de arbolado que contrarresta la irracionalidad de muchas talas. (Diario de Tortosa, 5 febrer 1909, núm. 8.158)

¹²³ També a Saragossa, la construcció del Canal Imperial (destinat al regadiu, la navegació i la instal·lació de molins) va portar aparellada la plantació de gran quantitat d'arbres que aguantaven els marges i afegien ombra i frescor, constituint-se en un element paisatgístic de primer ordre (CEAM, 2000: 47).

Gent de Xerta i de Tivenys i d'Aldover i d'atres puestos. Lo que es volia llogar. Vaia, si hi havia falta d'hòmens..., si havien de llogar trenta hòmens, quan ne tenien prou, prou (...) Vaig treballar cins o sis vegades. A temporades, que no treballàvem més que temporades (...) Hi havia vegades que no n'anàvem d'aquí a Aldover i hasta Tortosa apanyant lo canal, llimpiant-lo i tallant les herbes dels costats. (Benito Piñol, Xerta, 20/7/1998)

Si s'havia de fer una reparació o algun tipus d'obra relacionada amb la infraestructura, llavors encara es contractava més gent:

Pues... jo vaig treballar a les obres del... canal, que allavons, com se tancava l'aigua a l'u u el dos de..., de giner, se començava a tancar l'aigua; i per a Sant Josep l'havien de soltar, perquè la necessitaven los arrosseros. I en estos tres mesos s'havia de fer el treball (...) Jo vaig treballar i allavons s'havien de fer les obres en..., de fer una zanja, o siga, buidar lo que és lo talús de l'Assut hasta l'enclusa. Perquè allavons lo talús estava fet de terra (...) i, quan venia una rebentada, pues allò se n'anava tot... I van fer tot una capa i ho van omplir d'hormigó. (Santiago Mola, Xerta, 24/11/1998)

La neteja consistia simplement a eliminar els llims i els objectes que havien quedat acumulats al fons del canal, però el que més feina portava eren les tasques de reparació i manteniment. Essent les parets del canal de terra, es produïen sovint esllavissades. Els motius eren bastant diversos, però principalment es devien als forats fets per les rates, o bé a la mort de l'herba que mantenia compacta la terra per culpa dels detergents que baixaven pel riu i, fins i tot, per culpa dels herbicides que els mateixos treballadors tiraven per matar la llengua d'oca. Algunes d'aquestes esllavissades eren de poca importància i, per tant, s'esperava a reparar-les durant el buidat anual del canal. El procés de reconstrucció del talús consistia a construir gleves (terrossos compactes de forma rectangular) amb el mateix fang que havia caigut i tornar a pujar la paret.

Quan la reparació s'havia de fer amb el canal ple, llavors la cosa es complicava: els treballadors clavaven unes estaques, hi posaven canyissos per formar una mena de paret i al darrera ho omplien amb brossa, pedra i/o terra per donar-li una certa solidesa. De totes maneres, als llocs que els treballadors consideraven més problemàtics, ja optaven per fer murs de pedra seca en lloc de tornar-ho a construir amb fang; a la part superior els coronaven amb una capa de formigó. Les rebentades no eren gaire excepcionals:

Se nos ha dicho que en el cauce del Canal y cerca de Aldover, se ha producido un hundimiento, dejando en el lecho un hoyo profundísimo, que absorbe la mayor parte del agua (...)

El hecho reviste importancia, pues en esta época en que tan necesario es el riego, y teniendo en cuenta la falta de lluvia, es indudable que los huertos que se surtían del canal resultarán gravemente perjudicados; revistiendo el hecho mayor gravedad para los terrenos arrozales de Amposta, si cuanto antes no se consigue cegar el boquete aparecido. (Correo Ibérico, 11 maig 1905, núm. 422)

Ha producido cierta alarma entre los cultivadores de arroz el que al soltarse el agua del canal de la izquierda del Ebro, para el cultivo de los planteles, se rompiera el canal por la Pedrera de Piñol y por la Font de Quinto, sitios por donde se rompía el año pasado. (El Restaurador, 24 abril 1920, núm. 3.327)

De fet, els sistemes de reparació eren ben rudimentaris i s'utilitzaven les matèries primeres que es tenien a mà: fang, pedra i canyes. Val la pena fer esment de la utilització d'aquest darrer element, ja que els canyissos, dels quals ens hem ocupat quan parlàvem dels usos de les canyes procedents del riu, desenvolupaven un paper essencial en el manteniment del canal. Al canal de la Dreta, durant molts anys, se'n va ocupar de fer-los Joaquim Pegueroles; ell dirigia l'operació i es llogaven unes cinc persones

temporalment que realitzaven aquesta tasca. El canyar es tallava a l'hivern i, entre tots aquests homes, confeccionaven els canyissos que es calculaven necessaris per a les reparacions del canal durant tot l'any:

Ell feia els canyissos, ell [Joaquim pegueroles]. Bueno, ell, ell i hòmens. A l'hivern, quan se tallava el canyar, que es tallava a l'hivern, pues allavons agafava cinc o sis hòmens que sabien fer canyissos i en feien cent cinquanta, dos-cents, tres-cents canyissos, depèn, perquè... se'n gastaven bastants durant l'any. (Joan Pegueroles, Roquetes, 29/7/1998)

Els canyissos s'utilitzaven per a les reparacions, quan hi havia una esllavissada en algun talús. Però també es feien servir per a tancar l'entrada d'aigua a l'inici del canal; amb fustes, canyissos i com es podia, s'aconseguia crear una precària paret que evitava l'entrada de l'aigua del riu al canal mentre duraven les tasques de neteja:

Jo ja llogava cinc o sis com jo, que en sabien fer, i fèiem canyissos de cinc metres i de vuitanta d'ample que servien per a tancar allà dalt! Tancar allà dalt a la comporta! I allò que tancàvem allà dalt era treball de moros (...) Ojo! (Joaquim Pegueroles, Aldover, 22/6/1998)

Actualment i després del revestiment de material, el tancament del canal ja no se sol fer cada any, sinó més aviat en anys alterns, malgrat que tot depèn de les exigències de reparació. Durant alguns anys, s'han aprofitat aquests buidats per a fer desaparèixer les rescloses antigues i substituir-les per altres de modernes.

Ens trobem davant una infraestructura que abans requeria una gran quantitat de personal i, en canvi, ara és mantinguda per ben poques persones; en concret, la part que va de Xerta a Amposta és controlada per un encarregat, un guarda i alguns treballadors eventuais (a banda del personal d'oficina)¹²⁴.

No en volen, pensa que... a cada vivienda hi havia un fixo. A cada vivienda hi havia un fixo (...) Jo, per exemple, jo tinc aquí dalt [a la secció que ell controla]..., tinc de fixo, tinc a una persona i jo, a càrrec meu i fixo (...) En cinc portem lo canal i, a part, portem..., bueno, i la gent llogada que lloguem (los peons, per entendre-ho). (Juan José Bonfill, Roquetes, 14/7/1998)

El sistema de reclutament dels treballadors funciona més aviat per coneixences, amistats i parentiu que no pas per mètodes de selecció professionals:

Jo, per exemple, jo vaig entrar dins de la Comunidad a demanar lo treball perquè hi treballava lo meu sogre i... va caure molt dolent i tal, i... vaig vore que mon sogre es moriria... (...) Tot lo funcionament sempre ha anat així: tu col·loques a un, tu col·loques a l'atre (...) Mon sogre va entrar a treballar dins a la Comunitat en lo seu pare, i el seu pare va aguantar dos anys més per a puguer agarrar lo puesto el meu sogre. (Juan José Bonfill, Roquetes, 14/7/1998)

El reg del canal és el més barat i pràctic; el que passa és que a la zona que no correspon al Delta, només poden utilitzar-lo les finques que toquen a ell, que són una minoria:

I pagues un tant per jornal (...) Al cap de l'any t'arriba un recíbet i et toca pagar pos (...) És l'aigua més barata que hi ha, la del canal. És la més barata, perquè, natros mateix, al pou que tinc, tenim un motoret que mos trau vuitanta mil litres l'hora. Lo que antes me costava uns dies regar, ara ho rego en menos de mig dia (...) És baratíssim. (Josep Piñol, Tivenys, 14/2/96)

Les comunitats de regants que gestionen tots dos canals són estructures poc democràtiques, ja que només hi són representats els propietaris de terra, quedant absents

¹²⁴ Dades corresponents a l'any 1998, moment en què es va dur a terme el treball de camp sobre aquest tema.

els arrendataris, parcers i jornalers. Per altra banda, el nombre de vots depèn de les hectàrees inscrites, fet que assegura el domini dels grans terratinents (Seró i Maymó, 1972: 126); seria més igualitari, doncs, que els vots fossin per persona i no per hectàrea. Una estructura més aviat caciquista, regida per intercanvis de favors i encapçalada per individus de qualitats morals dubtoses, ha afavorit tot tipus d'irregularitats; els seus esforços per enriquir-se a costa del PHN van despertar escàndols i polèmiques que tenien com a principal protagonista a Joel Bonet¹²⁵. El poder social i econòmic de les comunitats, que els ve a través del control de l'aigua (un bé actualment escàs), no és gens menyspreable, de la qual cosa en són conscients els seus dirigents.

ELS REGS

Des de principis de segle, amb el desenvolupament dels mitjans mecànics per a extreure aigua del riu, tenim constància de moltes sol·licituds que perseguien fer-ho amb l'objectiu de regar:

Se ha autorizado á D. José Biarnés Freixes, para instalar en el rio Ebro, término municipal de Ascó y finca de su propiedad, sita en la partida de "Illas", una bomba para elevar 25 litros de agua por segundo con destino al riego. (Diario de Tortosa, 21 gener 1899, núm. 4.911)

Por la Jefatura provincial de Fomento se ha informado favorablemente el expediente de D. Pedro Altamir, que solicita aprovechar ochenta litros de agua por segundo del río Ebro, con destino al riego de ciento cincuenta hectáreas de terreno en el término municipal de Mora la Nueva. (Diario de Tortosa, 14 juny 1910, núm. 8.544)

En un principi, els enginys per a extreure aigua de l'Ebre no funcionaven amb electricitat, sinó que eren màquines a vapor. Les sol·licituds procedien majoritàriament de particulars que, a títol personal, decidien regar les seves terres limítrofs amb l'Ebre. Però també trobem peticions de comunitats de regants; així, la comunitat de regants de Ginestar va ser autoritzada l'abril de 1929 (El Pueblo, 27 abril 1919, núm. 2.894) a elevar un cabal de 300 litres per segon, destinat a regar 420 hectàrees.

Un grup de propietaris morencs, encapçalats per l'advocat Ramon Nogués, van projectar elevar 500 litres d'aigua de l'Ebre per segon mitjançant dues bombes que permetrien regar 1.200 hectàrees de secà del terme municipal. El rec va entrar en funcionament el 1926, tot i que experimentà ampliacions i modificacions posteriors. La seva inauguració va comptar amb la presència de diverses personalitats, entre elles, el ministre de Foment, el bisbe de Tortosa i el governador civil de la Província (Sánchez i Solé, 1997: 49-57). El "Riego", tal com se'l coneix a la població, ha perdurat fins avui dia i serveix per a regar terres de muntanya:

Natres tenim un trosset de terra aquí damunt, no? Damunt de l'hospital, eh? I..., que als anys 58-59 hi vaig fer pos un dipòsit per a regar però més que res per..., per banyar-se. Tots los meus fills van adreprendre a nedar allí (...) I l'aigua clara i transparent, perquè era del rec, era bona, eh? (Josep Demathey, Móra d'Ebre, 17/6/2000)

¹²⁵ El 1998, Bonet ja havia de respondre a tres denúncies en contra seva per presumpta apropiació indeguda o malversació de diners públics i per falsedat en document mercantil (Milian, 1998: 22). Quan va esclatar el conflicte del PHN, ell mateix es va encarregar de presentar denúncies contra membres de la PDE. El seu càrrec de president del Sindicat de Regs de la Comunitat de l'Esquerra, que va abandonar l'any 2002 després de vint-i-set anys d'ocupar-lo, el va aconseguir gràcies al fet que era l'administrador d'una gran propietat.

Els anys 30 varen començar a proliferar aquest tipus d'infraestructures, quan el govern va decidir subvencionar qualsevol projecte que pretengués transformar terres de secà en regadiu amb un 50% de les despeses de l'obra. El regadiu s'associava al progrés i era percebut com la panacea; bàsicament, es tractava de convertir tot el que es pogués en regadiu:

(...) nuestras tierras de secano pueden ser comparadas a una cocina en desorden, mal organizada, en donde nos vemos obligados a realizar mayor esfuerzo, obteniendo, a pesar de ello, un resultado inferior al que se lograría si se contara con agua para riego a voluntad.

Los que así obran hacen patria, y si se llega a la federación de todos los Sindicatos Agrícolas de nuestra comarca (...), seremos envidiados cuando las laderas, las tierras de secano, dejen de sufrir de espantosa sed y devuelvan sus olivos los asiduos cuidados de todo cultivo intensivo, única manera de lograr un progreso real. (José Vía a La Zuda, octubre 1930, núm. 195)

Avui dia, gairebé tots els municipis propers al riu de la Ribera d'Ebre tenen una o més comunitats de regants. El cas extrem és el de la Torre de l'Espanyol que, malgrat la llunyania de l'Ebre, va decidir fer front a considerables despeses per a poder elevar amb bombes l'aigua fins als regadius del poble (Diversos Autors, 1989: 455). Per altra banda, a Riba-roja, tot i que es gaudeix de les concessions d'aigua de l'embassament, hi ha moltes terres no conreades i altres amb una baixa productivitat (Diversos Autors, 1989: 348).

Paral·lelament, algunes terres de muntanya també són regades gràcies a pous. En aquest cas, però, les inversions en infraestructura primer i en energia per a elevar l'aigua després són molt més grans que a la vora del riu:

Dalt a les planes, que també hi tinc terra jo, pos hi han quaranta o cinquanta sócios. Però l'obra tan sola, l'obra, lo fer el pou... Lo fer el pou, comptant la força, la llum i les tuberíes, la finca, cada finca la tubería...; portar-ho tot allí va valdre..., pos se'n va anar als setanta millons. I vam sortir per jornal de terra, per jornal de terra quan mos els van fer, vam sortir a dos-centes trenta i pico mil peles per jornal. (Josep Piñol, Tivenys, 14/2/1996)

En altres casos, paradoxalment, l'aigua no prové del riu. La sèquia de Paüls és una infraestructura que data de l'Edat Mitjana i que desvia part de les aigües del barranc de les Fonts de Paüls per a regar la plana, alhora que històricament havia abastit alguns molins. Té l'origen uns quants quilòmetres més amunt de Xerta i, aprofitant el desnivell existent entre el naixement i el destí, no requereix cap tipus de maquinària de bombejament, la qual cosa ens demostra que, en uns moments en què no s'havia introduït ni el vapor ni l'electricitat, era molt més fàcil baixar l'aigua de lluny que pujar-la de prop. Durant una colla de segles, doncs, les terres del terme de Xerta van estar regades gràcies a les aigües de Paüls. Fins que el 1918 es va iniciar un projecte de reg consistent a elevar, mitjançant la instal·lació d'un grup electrobomba, aigua del canal de la Dreta, la sèquia era l'única infraestructura de reg existent al municipi, a excepció de les sènies que prenen aigua d'un pou o bé del canal.

De fet, els regs antics són més aviat excepcionals, donada la dificultat de salvar el més mínim desnivell respecte al riu. En el cas de Miravet, fa molts anys que es va obrir un canal, anomenat Galatxo, que servia per a regar la plana encerclada per un meandre de riu i la convertia en una mena de delta amb alternança de canals i terra; en aquest cas, però, no hi havia cap desnivell a salvar.

LES SÈNIES

Malgrat que en podem trobar en altres llocs de la geografia catalana, a les Terres de l'Ebre la seva abundància les ha convertides en part integrant i definidora del paisatge. Cada hort té la seva sènia o, a vegades, és compartida per més d'una explotació; sens dubte, cada uns quants centenars de metres en trobarem una. Avui dia, però, algunes han estat abandonades, i la majoria han estat modernitzades i han perdut la seva estructura original; així, doncs, cada cop és més difícil trobar-ne una en bon estat i que conservi la fisonomia típica.

Hom afirma que aquest sistema de regadiu té l'origen a l'època de dominació musulmana i, de fet, els mateixos informants ens en parlen:

SB: Primer era un pou fet dels moros. Lo pou més antic de l'hora era este, el pou de Franxo. Però hi entraven coladors i mos se colgava cada vegada que sortia el barranc. I ara n'hem fet un de nou.

OB: Lo deixòs és forma ovalada, tots [vol dir els pous de les sènies]. Però aquell era quadrat perquè estava fet pues, ja li dic, dels moros.

SB: Se dia, se dia que estava fet dels moros. (Salvador i Óscar Beltran, Tivenys, 4/6/1998)

La majoria de les sènies són pous que aprofiten el nivell freàtic superficial de la zona, és a dir, que no cal que siguin gaire profunds perquè la proximitat del riu fa que al cap de pocs metres d'excavar es trobi aigua:

Pos uns dotze metres de fondària. U..., què vol que li diga, deu metres o menos, segons a la vora del riu que estaven, perquè s'omplien de..., del riu los pous. Perquè quan puja el riu, puguen los pous. I quan baixa el riu, baixen. Los que no són que vinguessen així del canal, perquè allavons los del canal pos s'omplen d'aigua viva¹²⁶. (Maria Barberà, Tivenys, 21/4/1998)

En altres casos, les sènies properes als canals de regadiu, reben l'aigua directament del canal, des d'on hi arriba per una canalització que té l'origen en una presa d'aigua anomenada "martellera"¹²⁷; el sistema d'elevació de l'aigua, però, és el mateix. Finalment, i en casos excepcionals, existeixen sènies que prenen l'aigua del riu; aquest és el cas d'una sènia que vàrem localitzar a la riba de Tivenys, una mica més amunt de l'Assut, abandonada i bastant coberta per la vegetació.

El que més crida l'atenció de la sènia és la gran roda que volta dreta; a ella hi anaven subjectes els cadups¹²⁸ (o "cadufos", segons la variant dialectal), testos allargats amb el fons foradat. El llibant era la corda que els unia a la roda; aquesta corda s'havia de canviar cada any perquè, si no, es podria i es corria el perill que cadups i llibant fessin cap dins el pou. L'esmentada roda formava un engranatge amb una altra roda horitzontal, més petita. A mesura que la roda anava girant, el contingut dels cadups era abocat a la naquera o pastera, dipòsit pla de fusta o pedra; algunes naqueres tenien una paret amb forma de ventall a la part posterior, per a evitar que, quan feia vent, es perdés l'aigua en caure. La naquera era "la nevera d'antes", ja que allí se solia posar la bóta de

¹²⁶ Val la pena posar èmfasi en aquesta darrera expressió. La denominació "aigua viva" serveix per a designar aquella aigua que procedeix directament del riu, en oposició d'aquella que hi arriba filtrada a través del subsòl.

¹²⁷ Denominació que només hem localitzat a Tivenys.

¹²⁸ Actualment, de cadups encara se'n fabriquen, però de cara a la decoració: alguns es pengen a les parets, altres s'utilitzen com a testos per a plantes. Fins i tot hi ha qui s'ha reconstruït una sènia, amb roda i cadups, al jardí de casa.

vi, el meló, la fruita i verdura... per tal que es refresquessin; també hi havia qui preferia posar-ho a l'interior del pou:

I quan... vivíem per aquí, que volíem refrescar el vi u volia refrescar el que siga, agafaves un paner, en una corda i posaves lo vi baix al pou. En temperatura una mica més fresca. (Joaquim Piñol, Tivenys, 21/4/1998)

De l'eix vertical, anomenat arbre, sortien dues barres horitzontals divergents entre les quals s'enganyava l'animal. Existien fustes diferents, adequades per a cada part de la sènia:

Mira, si tallaven una aulivera i sortia un..., dellò llarg: "Mira, una barra de sènia!" Per la sènia. L'aulivera més que més, perquè la fusta d'aulivera és molt forta i allavores aguanta molt la humitat, no es podria gaire. (Maria Barberà, Tivenys, 21/4/1998)

Los pous que tenim a l'horta per a regar, com a natros i molta gent, feien lo forat avall, quinze, catorze o quinze metres de fondo. I antes de començar la paret, agafàvem i ficàvem, a una banda un fust d'aube, ja que tingués l'anglet. Perquè els pous són..., normalment són ovalats; agafes un fust d'aube... I sap Déu qui el va fer el nostre pou i encà estan les fustes d'aube, i mon pare no el va vore fer, no. (Josep Piñol, Tivenys, 14/2/1996)

En un principi, l'engranatge intern de la sènia també era de fusta però, passades les primeres dècades del segle XX, es va anar substituint per un mecanisme de ferro:

Jo n'haig vist encara funcionar de fusta, sènies de fusta. Una roda tan gran com la que hi ha ara en estes de ferro, però allavons anava en clavilles [pius, petites estaques; ara són rodes dentades]. (Salvador Beltran, Tivenys, 4/6/1998)

Malgrat l'antiguitat de l'invent, la tecnologia no era tan rudimentària com ens podem pensar; així per exemple, existia una mena de "seguro" anomenat "mosto", un petit ferro sortint, que impedia que, quan el matxo s'aturava, el pes dels cadups plens d'aigua vencés l'animal i el fes retrocedir.

L'animal era el que, donant tombs al voltant de la sènia, feia moure la roda i extreia l'aigua¹²⁹. Per tal que no es maregés, li posaven una mena d'antifaç fet amb palma; aquest objecte, s'anomenava paradoxalment "ulleres", quan en realitat no permetia veure res. En situacions extremes, i a falta d'animals de tir, es podia arribar a utilitzar força humana:

Acabada la guerra, voltàvem la sènia naltros (...) I jo, estirar davant de la sènia i anar voltant perquè regàvem del canal, saps? I no era tan pesat. (José Fons, Tivenys, 6/4/1998)

Prop de la sènia, s'hi solia plantar un arbre, com ara una figuera, que servís per a fer ombra i mitigués una mica l'esforç de l'animal. Ara bé, no tots els animals eren igual d'adequats per a fer funcionar la sènia; no tots eren "seniers":

[L'animal] que et sortia senier que diem, senier, pues anava contínuo, contínuo, contínuo, anava voltant. Però l'animal que no volia anar, tenia que haver, ojo, una persona (...) i sempre: "Arri! Arri, arri!" I, si no ho feies tu, quan menos te donaves compte, l'animal s'havia parat i l'aigua ja te s'havia assecat. (Joaquim Piñol, Tivenys, 21/4/1998)

Quan la sènia era compartida, s'havia de regular la distribució de les hores de reg:

¹²⁹ Hi ha una expressió, bastant emprada en aquesta zona, per a referir-se a aquell a qui tothom pren el pèl: "Lo qui es tonto, volta la sènia".

Ai, pos hi havia sènia que regaven quatre, i tenien... U sis. Un dia cadascú d'aigua: dilluns tu, dimarts jo i au. (...) Ara d'estiu les sènies no paraven. (Joaquim Peguerols, Aldover, 22/6/1998)

Cada part del procés de construcció de la sènia, anava associada a un ofici concret. Així, per exemple, hi havia qui es guanyava la vida excavant els pous, tasca que llavors es feia amb pics i pales; a Tivenys eren coneguts com "poveros" i, pel que ens van explicar, procedien de les poblacions d'Aldover i Campredó. Els paletes eren els que construïen la paret que envoltava el pou i sobre la qual es recolzava el mecanisme, anomenada "brocal". Els cadups es produïen a les terrisseries o cantereries de Miravet, Benissanet i Tivenys. De forma similar, les rodes les fabricaven a les foneries; la "fundició" Baró, de Ferreries (que encara funciona, tot i que dedicada a un altre tipus de producció) era la principal abastidora de la zona:

Les feien a les fundicions. Baró, no heu sentit dir la fundició de Baró? A Tortosa. I n'hi havia una atra i tot, que no me'n recordo el nom. I l'havies d'encomanar, prenien la mida i feien la roda. (Maria Barberà, Tivenys, 21/4/1998)

Al costat de la sènia, moltes vegades hi havia un safareig que servia a les dones per a rentar i els estalviava el fet d'haver-se de desplaçar fins al riu per a fer-ho.

Fa ja unes quantes dècades que, si bé els pous es mantenen, les sènies han estat substituïdes per motors que funcionen amb electricitat o gasoil i que extreuen l'aigua amb molta més facilitat. L'antic ritme gairebé musical, doncs, ha deixat pas al brunzit dels motors:

L'home que rega sempre té una orella al pou. D'altra banda és un cant que produeix diverses impressions, segons l'hora del dia. Jo em penso que de bon matí encoratja els seniers i els deu fer treballar més de gust, però al bo de l'estiu, durant la migdiada, quan tot calla i el sol crema, fa una nyonya imponent. Més tard, a l'hora de berenar, dona goig de sentir, sobretot si un sap que hi ha un meló o una síndria en fresc a la pastera. (Bladé, 1970: 51)

El procés de substitució de les sènies s'emmarca dins el procés general de mecanització del camp:

Una volta van posar la llum, allavons ja els animals ja es van acabar. Ja s'han comprat tractors per a pogueu-ho treballar, perquè també ti l'adelanto que lo tractor lo dia que no treballa, no gasta. I l'animal havies d'estar tots los dies donant-li minjar, no tant com quan treballava; però el dia que no, també havia de minjar i havia de beure i havies d'estar sempre pendent d'ell. I això pues lo que ha fet és molta tranquil·litat. I a més a mes, com també... lo motor va més, pues trau més aigua i en menos temps també es rega. (Maria Barberà, Tivenys, 21/4/1998)

Tal com constata la informant, el motor permet regar el mateix terreny en molta menys estona. Ara bé, no tot són avantatges:

El problema que hi ha quan hi ha una riuada que és una mica forta, és que entra als pous (...) I aleshores se pot cremar el motor. Abans no, perquè eren tot a base d'aquelles nòries clàssiques dels cadufos. (Artur Cot, Móra d'Ebre, 18/11/2000)

LES EXPLOTACIONS AGRÀRIES

El paper de l'Ebre en la configuració del paisatge és constatat per riberencs i escriptors, que no s'estan de destacar el lirisme de l'horta:

El Ebro es el marco, la franja dorada que fecundiza la campiña. En las laderas, la cinta de canales repartiendo el agua por las huertas. Campo llano y fértil. Los bancales bien trabajados, saltando el agua a borbotones por los surcos simétricos. (A. Valls a La Zuda, abril 1930, núm. 190)

A Benissanet i indrets pròxims (Móra d'Ebre, Móra la Nova, Ginestar, Garcia, etc.), la sènia serveix per a donar nom a l'explotació agrària que rega¹³⁰. A Ascó, en canvi, hom es refereix a les terres fèrtils de la vora del riu com a "illes" i, a la majoria de llocs, els riberencs parlen d'"horta" o "horts".

Les sènies benissanetanes, que l'escriptor Bladé descriu en diverses de les seves obres, ocupen una franja d'un mig quilòmetre d'amplada entre els termes de Móra d'Ebre i Miravet. Constitueixen minifundis, és a dir, que no solen ser gaire grans, i en elles s'hi vivia (i, de fet, encara s'hi viu)¹³¹. Els mateixos seniers s'encarregaven de comercialitzar la pròpia producció anant a vendre-la cap als pobles dels voltants, sobretot a la Terra Alta i el Priorat (Bladé, 1982: 18). Poc a poc, els conreus de la sènia han passat de ser predominantment horticultura a arbres fruiters.

Els seniers llogaven algun jornalier (un pagès amb una certa experiència) i un "mosset", figura en la qual val la pena insistir perquè personifica les diferències entre l'agricultura esplendorosa de regadiu i la de secà, sempre sotmesa a privacions:

Els mossets de les sènies eren nois que baixaven dels pobles de la Terra Alta (...), pobles de secà, més grans, alguns, que Benissanet, però no tan rics, ja que viuen de collites eventuais –oli, vi, blat– molt preades quan els anys són bons, però mancades de la continuïtat persistent, invariable i pomposa de la verdulega.

Aquests nois, els mossets, es feien grans treballant a les sènies, aprenien l'art de la senieria, i fins algun cop es casaven amb la filla de l'amo i es convertien en seniers responsables (...) (Bladé, 1970: 41)

L'explotació agrícola es complementava amb bestiar; a les sènies hi acostumava a haver cabres, ovelles, coloms, gallines, conills, gats, gossos, etc. Aquests darrers, a banda de vigilar la casa, servien per a acompanyar l'amo en la cacera, activitat que també complementava l'alimentació familiar.

Les mareres, petits aqüeductes sovint sostinguts per arcs, servien per a conduir l'aigua al llarg de l'explotació. El treball era dur i amb un fort ritme al llarg del dia:

(...) les sènies comencen a viure abans que apunti el dia. Quan surt el sol, ja fa estona que l'animal és al pou.

El senier cava, o llaura, o cull. La seniera dona menjar a les gallines, o renta, o escarra panís o prepara l'esmorzar dels homes i el dels nois que van a estudi. El jornalier neteja un taulat o treu fem o apanya un corral. El mosset, rega.

(...) Al migdia la vida s'ensopeix un xic. Una horeta, no gaire més. I després de dinar (i de fer un quart de migdiada, si som a l'estiu) el treball recomença. Al senier sempre li falten hores. A l'hivern, sobretot, els dies són tan curts, que no hi ha temps per a res. (Bladé, 1970: 55)

¹³⁰ Paradoxalment, al que aigües avall s'anomena "sènia", ells s'hi solen referir com a "pou" o "nòria".

¹³¹ En canvi, a les sènies que estan a un nivell molt baix, on el riu pot entrar fàcilment (com és el cas de la partida anomenada l'Illa a Móra) no hi havia cases, sinó simplement petits coberts.

Les característiques que acabem de descriure per a les sènies benissanetanes són aplicables a la resta d'explotacions properes al riu. La mateixa duresa del treball i amplitud de la jornada laboral que acabem de constatar, ens l'esmenten els informants de Xerta:

Allavons era diferent perquè de matinet, a punta de dia, m'entens? Allavons pues molta gent començava a treballar a les quatre del matí i treballava hasta les vuit. Allavons esmorzaven i a fer el gotet a la taverna. Allavons ja se'n naven, un se'n nava a l'auliva, l'atre se'n nava... (Ramon Benet, Xerta, 30/6/1998)

En molts llocs, els pagesos, sobretot si tenien terres a la riba de riu oposada a la població, disposaven de petites embarcacions, anomenades muletetes o puntones, que els servien per a arribar fins als conreus i també per a transportar els productes que n'obtenien:

És clar, al no haver-hi pont, va haver un moment que, al tindre la mitat del riu... La mitat del terme municipal a la part d'allà, doncs la gent tenien barques. Primer eren barques petites, despues barques amb motor. Hi havia una flota ja, pràcticament, deu u dotze barques amb motor. Tan aviat com es va fer el pont, es va acabar (...) Aquí a casa, com que teníem un hort aquí davant (...), teníem una barqueta. (Francesc Cots, Benifallet, 11/2/2001)

Totes les cases de Móra hi havia muletetes, sí (...) Anàvem de la casa a la sènia, que és davall del pont mateix. Agafàvem la barqueta i portàvem les dones, naltros, los crios... I baix a la sènia pues collíem, per exemple, les pomes, eh? I portàvem pues jo què sé, paners de pomes; els pujàvem a la barca i la portàvem hasta casa. (Artur Cot, Móra d'Ebre, 18/11/2000)

De puntones n'hi havie a la part de Sebes (...) A l'altre costat de riu... hi ha pagesos que tenien puntones per a portar el fruit cap a l'altre costat, per a no fer tant... la barca i voltar per amunt, pues tenien la puntona (...), que transportaven los raïms, o els sacs d'aulives. (Joan Sánchez, Flix, 14/6/2000)

A Miravet, l'embarcació propietat dels Fabregat, va servir durant uns quants anys per a transportar les collites (fruita, verema, etc.) fins al poble:

Quan se va..., l'embarcació gran se va desaparèixer, l'única manera de portar tota la fruita de les vores del riu era esta embarcació, perquè ara hi ha camins, però después no n'hi havia. I tot s'havia de portar en animals; era per estes muntanyes. Baixaven lo fruit, les garrofes, les aulives, lo... Ho baixaven tot a la vora del riu. I allavons del riu es portava aquí. (Enric Fabregat, Miravet, 13/8/2000)

La tendència era al policultiu, és a dir, a diversificar els conreus i a abraçar una mica de tot. Passats els anys 50, aquests conreus van evolucionar cap a un monocultiu centrat en arbres fruiters:

I allavons pos no ho eren tarongers, allavons hi havia de tot. Hi havia un popurri de tot: pruneres, presseguers, pereres (...) Allavons se feia panís i blat, una taula de panís i l'altra de blat. Allavons al rostoll del blat s'hi sembraven fesols (...) I al puesto de les faves hi posaven lo panís, i així en estos quatre, en estes quatre collites passaven. (Òscar Beltran, Tivenys, 4/6/1998)

Aquí l'assunto només..., eh... lo fruiter. Préssec, lo presseguer. Lo préssec, aquí hi ha molt préssec (...) Verdures, algun; però pocs, pocs. (Josep Pedrola, Móra d'Ebre, 23/11/2000)

A Ascó, en canvi, segons Jordi Ferrús (1985: 38), el conreu de regadiu per excel·lència és la vinya, que acompanya alguns conreus hortícoles i de fruiters; ha substituït la morera i els sembrats. No obstant, la vinya, que sempre havia estat un dels conreus més estesos a la Ribera d'Ebre, està perdent protagonisme. Històricament, en alguns indrets,

com l'illa d'Ascó, havien existit moreres que propiciaren la indústria sedera. Aquesta espècie es conreava a les terres al·luvials situades als meandres del riu, i era imprescindible per a alimentar els cucs de seda. Moltes cases tenien a les golfes una habitació aïllada i fosca on criaven els cucs. A la segona meitat del segle XX, la cria de cucs es pot donar per desapareguda, tot i que encara hi havia alguna persona que s'hi dedicava¹³².

L'esmentat terme d'Ascó, a diferència d'altres pobles de la comarca, no té sènies, cosa que es deu a un canvi del curs del riu, que sepultà l'indret on se situaven aquests conreus i ja no tornà a la llera original. Aquest canvi va motivar que el segle XVIII es comencessin a conrear les Illes, que són els terrenys que s'han mantingut cultivats fins avui dia (Ferrús, 1985: 38 i 40).

Com hem dit, el tipus de conreus s'ha anat transformant. S'han fet tot tipus d'experiments en funció de la demanda de mercat i d'allò que semblava que podia tenir més sortida. Algunes d'aquestes provatures han funcionat però d'altres, com el cotó, han passat per la història de la població sense pena ni glòria:

Hem fet el cotó. Jo això ho haig vist, en camps de cotó igual com a..., allavons a Amèrica tenien. Camps de cotó blancs, de punta a punta, m'entens? Hem tingut el blat, hem tingut el panís, hem tingut el..., el préssec, hem tingut el..., el taronger. Ara es torna a criar bastant de préssec, altre cop. La gran clau és l'aigua, o sigui que... és elemental del tot. Sense el riu, el poble desapareix; això està clar. (Francesc Cots, Benifallet, 11/2/2001)

El conreu de la taronja, ara tan estès, començà a introduir-se a principis de segle, tot i que no és fins les darreres dècades que acabarà imposant-se:

Tan el cultiu com la explotació del negoci de la taronja era fà pocs anys menos que desconegut aquí; mes com siga que'ls uns propietaris allissonats per los bons resultats quentreuhen los altres que probaren el cultiu de taronjes en l'horta de Tortosa, s'han donat pressa á sembrarne y avuy son á mils el número de caixas de taronja tortosina que sexporta y quina marca está acreditada á fora com a primerenca y sobre tot per sa resistencia en la pell que permet ser transportada á grans distancias, qualitat que no reuneix la taronja valenciana. (La Veu de la Comarca, 5 novembre 1904, núm. 96)

D'acord amb Cots (1996: 202-203), si el taronger predomina per sobre del presseguer no és perquè aquest segon hagi deixat de ser rendible, sinó perquè el presseguer és arbre de vida curta, que requereix uns anys de recuperació de la terra per a tornar a plantar; aquesta estratègia perjudica el pagès, que no acostuma a tenir molta extensió i, per tant, es decideix pel conreu de la taronja.

Abans, es comercialitzava tot el que es produïa a l'hort. Els de Tivenys, per exemple, passaven en la barca al costat de Xerta pebrots, tomàquets, albergínies, etc.; d'allí, els "arrieros" ho anaven a vendre cap al Baix Aragó:

A l'estiu, los que anàvem..., que teníem hort, feies un taulat gran de tomaqueres, un taulat gran d'auberginieres i pimentons... Pos anàvem a vendre a Xerta, perquè a Xerta hi havia molts carros i gent que anaven per amunt (...) A Benifallet hi anàvem a l'hivern, jo i Carme dels Manuels, que hi anàvem a vendre els fesols a plaça (...) Marxàvem a les quatre del matí i arribàvem allà dalt a les sis u quarts de set, i les dones ja baixaven a buscar fesols u patagues i faves... i fato d'este. (Maria Borràs, Tivenys, 24/3/1998)

¹³² Informació provinent d'una comunicació personal de Jordi Ferrús.

A Tivenys mateix també es muntava un mercat diari (excepte els diumenges), on aquells que no tenien hort podien adquirir allò que necessitaven:

De les hortes, tenien un hort i baixaven a vendre-ho aquí a la plaça. Allí a la plaça feien plaçada i tothom anàvem a comprar allí, els que no teníem hort (...) Allí on hi ha la iglésia (...) Allí hi havia vegades que de la casa de dalt hasta baix estava tot ple de dones de les hortes. (Mariana Piñol, Tivenys, 17/3/1998)

Avui dia, en canvi, el que es produeix a l'hort és bàsicament per a consum propi, tot i que més aviat excepcionalment es puguin comercialitzar els excedents:

Natros mos hi hem dedicat... jo, la nostra casa, vamos, mos hi hem dedicat molt a la verdura, però ara també ja hi abandonem. Perquè igual jo que la dona ja... ja no estem per a... per a l'utxar... I els nois, pos tinen prou faena en los arbres. (Josep Piñol, Tivenys, 14/2/1996)

Els riberencs són conscients de la importància que té el riu per a l'agricultura local. En el cas de Benifallet, per exemple, la transformació de secà en regadiu va implicar un pas endavant:

És una agricultura ajudada... Nosaltres doncs sempre hem tingut terra; a més a més, gallines. Un atre ha tingut terra d'horta, a més a més oliverar, entens? Però la base..., o sigui, aquest poble mateix era un poble misere... completament, cent anys enrere perquè el riu no estava aprofitat. Eren les muntanyes només. Quan li han donat vida al poble, ha sigut la transformació de terreno de secà en terreno d'horta. Va entrar l'horta, es van arrancar els garrofers, es va transformar i allavons tens aquí un verger de..., del que vulguis. (Francesc Cots, Benifallet, 11/2/2001)

Generalment, era necessari combinar l'agricultura amb altres activitats. En alguns casos, per exemple, els pagesos es dedicaven a pescar i vendre les captures com a forma d'obtenir ingressos extra. En altres casos, algun membre de la unitat familiar tenia un treball a sou (temporal o fíx) que també contribuïa a tirar endavant. Ara bé, el més habitual era complementar l'agricultura de regadiu amb la de secà, i la majoria de famílies tenien també terres a la muntanya.

Home, la gent s'espavilava tothom com podia. I n'hi havien que anaven a fer carbó al bosc, i n'hi havien que anaven a fer obra per estos pobles i uns atres anaven a fer campanya a França¹³³ i la gent s'espavilava. (Josep Piñol, Tivenys, 14/2/1996)

Aquesta complementarietat era percebuda com a normal per tothom, com ho demostra l'actitud dels directius de la fàbrica de Flix envers els treballadors. D'una banda, constatem que els obrers que volien tenien accés gratuït a un tros de terra per a conrear-lo i poder-hi produir el que volguessin. D'altra banda, cap allà a 1910, les irregularitats de cabal obligaven a perdre molts dies de treball, cosa que no afavoria econòmicament

¹³³ L'emigració temporal a França era una opció bastant estesa; tot i que la majoria tornaven, alguns van acabar quedant-s'hi:

Han regresado de Francia numerosos obreros tortosinos que se hallaban ocupados en las faenas agrícolas en el Midi y que, habiendo terminado sus trabajos, vuelven definitivamente a esta comarca. (La Ribera del Ebro, 7 octubre 1915, núm. 18)

A lo millor (...) se n'anaven a França, nois... fadrins. I venien, i ara es feien la..., tiraven les parets i aigües fora i ja està. Però, en ser l'any vinent, tornaven..., encabat s'acabaven de fer la casa. (...) A la vendímia i, si no, també hi anaven durant tot l'estiu. (...) I molta gent que es va casar allà i ja es van quedar allà, per Narbona i tot això, no n'hi ha poca de gent. (Maria Barberà, Tivenys, 21/4/1998)

els treballadors; els directius no ho consideraven com un problema, ja que s'excusaven en el fet que es tractava d'una feina complementària amb l'agricultura, i així els obrers podien dedicar-se a l'altra activitat (Muñoz, 1994: 29).

Amb el temps aquesta estratègia de complementarietat s'ha fet imprescindible i, de fet, s'han intercanviat els papers, és a dir, que l'agricultura ha deixat de ser la font d'ingressos principal per a passar a ser una activitat secundària que es desenvolupa quan ho permeten la resta d'obligacions:

Jo, que ja tinc uns quants anys, quan era petit hi havia una població com la que hi ha ara i tothom vivia de l'agricultura. I avui no hi viu ningú de l'agricultura a Riba-roja. Avui són pagesos com ara jo [és empresari turístic i botiguer i, quan pot, es dedica a l'agricultura] (...) Ara aniré a dinar i anirem a l'auliva, natros. (Josep Busom, Riba-roja, 9/12/2000)

Una altra forma de complementarietat fa referència a aquelles persones ja jubilades i que, per tant, cobren una pensió mensual. Alguns potser s'hi dediquen a temps total però, tal com diu l'informant, els ingressos principals provenen d'un altre lloc:

Perquè només treballen a la terra los jubilats, perquè cauen d'un altre puesto (...) Natros d'estos quatre animals i el que teniem pos vivíem bé, però bé del tot, eh? Ara no s'hi viuria. (Salvador Beltran, Tivenys, 4/6/1998)

L'opció per als pocs que no combinen l'agricultura amb treballs a sou és la instal·lació de granges, que van proliferar moltíssim durant uns anys (gairebé tothom en tenia) però que ara es mantenen dins d'uns paràmetres més discrets:

Home, pos tothom ti algo, perquè natros mos dediquem... natros, vivim de l'agricultura natros. Però tenim una grangeta de pollastres, que ens ajuda. Ara mateix ja en tenim... dotze mil pollastres de gallina... Però els nois, però els nois allà a mitja nit han d'anar a fer foc a l'estufa, i no fa molt rato que l'han deixat, no. (...) I t'has d'ajudar! Si has de viure de l'agricultura tot sola és bastant difícil, eh? (Josep Piñol, Tivenys, 14/2/1996)

En funció de les circumstàncies de cada localitat, l'agricultura encara és una activitat més o menys estesa. Així, en pobles amb terres molt fèrtils i sense gaires més opcions, com Miravet o Benissanet, encara queden pagesos a temps total. En canvi, a poblacions com Flix, Ascó o Móra d'Ebre, on ha estat relativament fàcil trobar un treball a sou en alguna indústria, a la química o la nuclear, l'interès per l'agricultura és visiblement menor. Tal com constataven ja fa uns quants anys Biarnès i Cid (1984: 145) sobre Flix, allí són pocs els que conreen la terra i, de fet, molts camps són abandonats, incloses grans finques de regadiu.

A Benifallet, la proliferació dels regadius és un fet bastant recent. Tal com explica Cots (1996: 106, 179 i 175), quan tingué lloc l'expropiació dels béns de l'Església per la llei de Mendizábal (1835), les bones finques passaren a mans forasteres (generalment, propietaris dels pobles dels voltants), segurament perquè al poble no hi havia cases amb diners per a comprar-les. La vora del riu, doncs, estava plantada de garrofers perquè portaven poca feina i els conreus es podien tirar endavant malgrat viure lluny. La gelada del 56 provocà que s'haguessin d'arrencar els garrofers i es transformessin en camps de fruiters; fou en aquesta època també quan algunes finques forasteres passaren a mans del poble. De fet, la transformació de la població quant a les terres de regadiu podem considerar que es va produir a partir dels anys 40.

A Ginestar sí que existeixen grans terratinents que controlen explotacions amb una producció important i que, per tant, comercialitzen a gran escala i intentant seguir les preferències del mercat; l'illa de Putxó, per exemple, té ni més ni menys que 160 hectàrees. Allí s'hi van realitzar tot tipus d'experiments: vinya, tabac, cotó, remolatxa, fruiters, etc. (Biarnès i Cid, 1984: 226).

Si bé moltes terres de secà ja s'han abandonat, l'elevada rendibilitat de les de regadiu ha aconseguit que, qui més qui menys, encara tiri endavant el seu conreu:

No, no es deixa perdre res d'agricultura, encara no. Tot el que és... El que es perd és la de muntanya; la de muntanya sí que desapareix. Desapareix perquè és molt accidentada, no són terrenos plans (...) Però lo que és l'hort no se'n perd una gota. (Francesc Cots, Benifallet, 11/2/2001)

El problema encara està per arribar, ja que la manca de relleu generacional provocarà segurament l'abandonament de molts conreus¹³⁴. Ara com ara, aquells que de joves encara van fer de pagesos, els pares dels quals havien estat pagesos tota la vida, no abandonen l'agricultura; sovint, el motiu que els empeny a continuar és més sentimental que econòmic. Però aquesta generació supera els cinquanta anys i les circumstàncies dels seus fills ja són molt diferents: uns tenen estudis superiors, altres han trobat feina fora del lloc d'origen i han marxat, altres tenen un treball a sou en alguna població propera més gran... No veuen les coses de la mateixa manera, de forma que difícilment substituïran els seus pares en l'agricultura quan aquests ja no puguin dedicar-s'hi:

Molts cap a les fàbriques a Tortosa. I allavons pues, més ben dit, de jóvens a la terra n'hi han molt poquets, que vaiguen a la terra (...) Que els fills treballin a l'agricultura, pos cinc o sis, no n'hi han més, no. (Josep Piñol, Tivenys, 14/2/1996)

Ara que sí, molts tinen la terra però també se'n van a treballar a un altre puesto per a cobrar el seu jornal i es viu millor. Perquè la terra tampoc no mos dóna com mos donava (...) I guanyen, i cada setmana cobren, u cada mes u cada quan haiguen de cobrar. I allavons has d'esperar mirant al cel que et baixessen. Si anava bé, bé. Però a lo millor venia un mal núvol i et quedaves sense res. (Maria Barberà, Tivenys, 21/4/1998)

Molts joves han hagut d'emigrar i només tornen puntualment a veure els pares:

Posat que aquí no vindrà ningú a posar una indústria; posat que aquí no vindrà ningú, per exemple, a arreglar el tema de l'agricultura, que falten camins, que falten regs, que falta de tot. Ademés, sabeu que de l'agricultura difícilment se pot viure (...) Pues tot això ha provocat que la gent jove marxi fora del poble. Jo, per exemple, tinc quatre fills i en tinc tres fora (...) Perquè, bueno, són persones que han sigut transplantades a la ciutat perquè aquí no tenen vida; perquè han volgut estudiar, per mirar de tindre un nivell de vida superior al que tenen aquí. (Josep Busom, Riba-roja, 9/12/2000)

L'opció de llogar alguna persona perquè ajudi en les feines del camp, bastant estesa en el passat, ara no surt a compte per culpa dels elevats salaris en proporció als beneficis de l'agricultura (si no és mà d'obra immigrant, que sol demanar menys diners):

Perquè si tins molta terra malament perquè avui, avui no es pot llogar res de res. Perquè si avui, ara jo, natros, les aulives que en tenim bastantes les tenim completament atrassades... Perquè si ara jo llogo a un home i mo n'anem a escarrar aulives, en tan cares que van les aulives enguany, totes les

¹³⁴ És el mateix fenomen que s'esdevé amb l'horta saragossana (CEAM, 2000: 60): havia arribat a ser la més extensa d'Espanya, superant fins i tot la valenciana, però en els darrers anys ha cedit part de la seva extensió a favor del creixement de la ciutat; la tendència és a l'abandonament de terres, motivat per la manca de relleu generacional.

aulives que em farà traure un home sirà per a pagar a d'ell, i no em quedarà res. (Josep Piñol, Tivenys, 14/2/1996)

Antes per a treballar haguesses trobat tants jornals com haguesses volgut (...) Mira, se treballava al canal a llimpiar-lo. Si haguessin volgut cent hòmens, cent hòmens que haurien trobat. Pos ara no en trobaries un (...) La terra no es pot treballar, no es pot treballar. Perquè un home que guanyi cinc mil peles no en trobaràs cap, eh? Ha de passar de cinc mil peles. Això no pot sortir de la terra. Perquè arropellant lo fruit no es guanya un lo jornal. (Òscar Beltran, Tivenys, 4/6/1998)

En aquestes circumstàncies, la mecanització és un requisit imprescindible:

Oh, si no estàs mecanitzat malament... Mare! Si no estaves mecanitzat no podies fer res, no hi havia res a fer. I per a mecanitzar-te pos val una fortuna, es pot imaginar un...Val molts diners la maquinària i la pagesia pos no... (...) Per a plegar rames de presseguer o de taronger pos necessitaves cinc o sis dies cada any, i ara (...) uns martells que van a dos mil revolucions per minut, i ho trinxen tot lo que troben, d'hasta la pedra (...) i has d'anar fortificat perquè... (Josep Piñol, Tivenys, 14/2/1996)

APROFITAMENTS DOMÈSTICS

ANAR A RENTAR LA ROBA I ELS PLATS AL RIU

Fa només mig segle, les vores de l'Ebre eren un autèntic viver de dones que, agenollades, hi rentaven la roba. Amb el coixí (o qualsevol cosa per a protegir-se els genolls), el ribell ple de roba bruta, la llosa de fusta baix el braç i el sabó que elles mateixes havien fet, anaven a realitzar una de les tasques domèstiques més pesades. Col·locaven la llosa inclinada sobre una pedra gran i amb una colla de pedres més petites a la base per tal d'evitar que llisqués.

A les poblacions pròximes als canals de la Dreta i l'Esquerra de l'Ebre, les dones solien preferir anar allí a rentar la roba, la qual cosa provocava sovint conflictes amb els guardes, ja que aquesta activitat perjudicava el manteniment del canal i embrutava l'aigua de reg:

Feies vista grossa i avant. Si les veies que rentaven doncs te n'anaves... (...) Just es va donar el cas que anàvem amb lo jefe allavons [van trobar una dona rentant i va haver de cridar-li l'atenció]. Claro, de les lejies i el sabó, allavons que era d'herba, què passa? L'herba es matava i moria i, pom! Timba. I d'hivern pos s'havia d'arreglar aquella timba, no ho cal dir! (Joaquim Pegueroles, Aldover, 22/6/1998)

Perquè regaven l'arròs de..., d'allà baix, l'arròs de la Ràpita i diu que no li convenia. Ves què havia d'arribar allà baix! (...) I el tio Canalero de l'Assut mos maldava quan rentàvem al canal. Quan lo veïem baixar i mo n'anàvem corrents, mos amagàvem. (Mariana Piñol, Tivenys, 24/3/1998)

Veges, i a vegades baixava el canalero i ens fotia la roba al riu, al canal. Al riu sí que mos dixaven..., dixaven rentar tothom. Però el canal era més pronte i a vegades es rentava per allí al canal i si baixava el canalero, que no volia que es fes, pos ho tirava... (Teresa Carles, Tivenys, 24/3/1998)

La relació de les rentadores també era conflictiva amb els llaüters, tot i que les baralles satisfien a tots dos grups i constituïen una forma de diversió:

Si trobàvem rentadores al riu [els llaüters], la que s'armava: "Xiques! Si que sou bruts a n'este poble, que renteu tant!" (Biarnès, 1985: 36)

Saps què passa? Estaven rentant a la vora del riu en una llosa. Claro, i quan passava lo llaüt la mateixa onada del timó, ruuunnn! A les lloses, se les emportava i les dones los dien qualsevol cosa allavons..., (...) disbarats. Perquè ho feien expressament encara los llaüters. En lo timó, feies així i, claro, al fer així l'onada pues encara els pujava més.¹³⁵ (Joan Mayor, Xerta, 3/12/1998)

La vora del riu era un indret de sociabilitat femení per excel·lència. Tal com assenyala Cantero (1995: 178-183) existeixen dues aigües diferents: l'aigua domada, l'aigua per al regadiu que pertany al domini dels homes; en canvi, l'aigua urbana i domèstica és

¹³⁵ És la mateixa actitud que tenien els navegants del Roine envers les rentadores (Chabenat, 1996: 148): "On faisait exprès de faire des vagues, oh qu'est-ce qu'elles nous jouaient!".

femenina, ja que correspon a la tasca que desenvolupen les dones¹³⁶. Si bé no era gaire habitual que les dones sortissin de casa, l'excusa de rentar la roba els permetia fer-ho. Allí es trobaven totes i es produïen intercanvis d'informació de tot tipus, especialment relativa als esdeveniments i xafarderies del poble. Realment, els indrets on es rentava podien estar bastant massificats, arribant a haver-se de fer tornos:

Cinc u sis..., que es trobessen en un dia cinc u sis persones, totes alhora, ja era lo tot. I quan baixàvem aquí als escaletes d'aquí del canal, pos se podien posar dos i si arribaves i un dia ja hi havien dos pos, mira, t'assentaves a l'escala i esperaves que acabessen. (Maria Borràs, Tivenys, 17/3/1998)

Encara existia una darrera opció a l'hora de fer la bugada, que era utilitzar els safareigs de les sènies o dels horts.

I quan venia el riu brut, lo ribell de la roba al cap i mo n'anàvem a repassar la roba, encabat de rentada, mo n'anàvem a repassar-la pels horts, als safarejos. Que a lo millor en trobaves un que regaven i l'aigua encara sortia mig tibieta. (Maria Borràs, Tivenys, 17/3/1998)

La gran majoria de dones es limitaven a rentar la pròpia roba. N'hi havia, però, que es dedicaven a rentar per a les cases més riques del poble; a canvi, rebien una petita retribució econòmica o, a vegades, la remuneració era en forma de productes agrícoles o ramaders¹³⁷. A les nenes, des de ben jovenetes, se les ensenyava a fer-ho, se'ls inculcava quin seria el seu destí futur; d'acord amb Adelina García (1995: 213), aquests treballs quotidians les introduïen en el món dels adults, alhora que les preparaven per a substituir-los i les integraven a la comunitat:

Pos als catorze anys, quan sortien de costura (...) [Abans dels catorze] anaven en les mares. I a lo millor portava massa roba, pos l'ajudaven i la mare repassava i ella pos estava allí mirant a sa mare. (Maria Borràs, Tivenys, 17/3/1998)

Abans de l'existència de l'aigua corrent a les cases, la tasca de rentar els plats era bastant més complexa que ara. Si es feia a casa, s'havia de traslladar l'aigua des del riu, canal o font fins a la pica on es rentaven. Sembla que la majoria de xertolines s'inclinaven per l'opció inversa, és a dir, traslladar els plats fins el lloc on hi havia l'aigua i rentar-los allí. Així, doncs, a Xerta s'anava a "escurar" (mot que en aquestes terres significa rentar els plats) al riu, al canal o bé a la sèquia que baixava de Paüls. Aquesta activitat, però, no sembla que es fes a gaires llocs més. A l'únic indret on també n'hem trobat constància és a Flix, on algunes dones anaven a rentar a una sèquia

¹³⁶ També Chabenat (1996: 47) ens presenta el Roine com un lloc masculí, perquè calia ser home tant per a navegar com per a pescar; el riu només esdevenia un lloc de trobada i sociabilitat femenina quan les dones hi anaven a rentar la roba.

¹³⁷ En algunes ciutats les rentadores representaven un ofici. Així, a Madrid, fins ben avançat el segle XX, existien arrendataris que instal·laven estenedors i rentadors a les vores del Manzanares; els rentadors consistien en unes caixes de fusta que protegien de la humitat i uns rafals que evitaven el sol. Un col·lectiu molt important de dones treballaven a jornal rentant roba per a les cases riques de la ciutat (Fernández, 1995: 142-144).

A París (Gaillard, 2000: 34), hi hagué rentadors flotants fins els anys 30 del segle XX, anomenats *bateaux-lavoirs* i situats en emplaçaments concedits per l'autoritat municipal. Les rentadores treballaven al nivell de l'aigua; al primer pis hi havia unes grans sales per a assecar la roba. També Chabenat (1996: 154) parla de l'existència de *bateaux-lavoirs* al Roine, a Vienne.

A Saragossa, es rentà directament a l'Ebre fins el segle XIX, però a principis del XX es van construir una sèrie de safareigs. Les rentadores desenvolupaven un dur ofici sense seguretat social, sense jubilació i a canvi d'una petita quantitat de diners (CEAM, 2000: 54).

que portava aigua procedent del riu; pel que sembla, eren només les que vivien a les immediacions de l'esmentada sèquia.

En alguns llocs, la construcció de rentadors públics o safareigs va motivar que s'abandonés abans la pràctica d'anar al riu. Així, a Benifallet només s'anava a rentar a l'Ebre quan, a causa de la seca, l'aigua de la font no podia omplir el safareig (Cots, 1996: 176). Igualment, a Aldover gairebé tothom utilitzava els rentadors públics i anar al riu era l'excepció.

Era una tasca dura, sobretot a l'hivern, de la qual cosa les dones es lamenten i reconeixen que els avenços produïts gràcies a l'arribada de l'aigua corrent a les cases i a l'aparició de la rentadora, han facilitat molt les coses:

I anys que feia allavons més fred que ara, pos les vores del riu se gelaven; i en una pedra havien de trencar el gel (...) I..., veges ara, perquè lavadora, perquè secadora i perquè tots los romanços. I encara ningú no esteu contentes.¹³⁸ (Maria Borràs, Tivenys, 17/3/1998)

Ere molt amarg allò. I encabat el més pesat ere anar a rentar aginolladetes allí a la vora el riu. (Teresa Aguilar, Riba-roja, 7/7/1999)

De nou, doncs, com hem vist en altres capítols, ens apareix el doble discurs¹³⁹: per una banda es constata la duresa del treball enfront de les comoditats actuals però, per altra banda, la visió que ens ofereixen les informants és que abans s'ho passaven millor que ara. Les relacions que ens descriuen les dones del poble són més properes i més solidàries¹⁴⁰: ara només es troben de tant en tant, a les botigues i pel carrer, mentre que abans el contacte era més freqüent; de fet, entre anar a rentar i a buscar aigua, l'aflluència al riu era considerable.¹⁴¹ La mateixa Teresa ens diu unes línies més avall, a la mateixa entrevista:

En això dels llaüts disfrutàvem molt [quan els llaüters els deien coses]. Volíem arribar al dilluns per anar a rentar.¹⁴²

¹³⁸ De totes maneres, les nostres protagonistes encara eren afortunades si les comparem amb les seves contemporànies de les Valls d'Àneu. Allí sí que havien de picar el gel del riu i obrir un forat durant la major part de l'hivern per a poder rentar (Jiménez, 1996: 103).

¹³⁹ Adelina García constata el mateix doble discurs en les dones de Balalaita, al Campo de Calatrava:

Lavar es la actividad más dura que realizaban las mujeres, o al menos así se percibe en cuanto se saca el tema en una conversación (...) A pesar de las quejas por la dureza del lavado: en invierno tenían que romper el hielo de las charcas para poder lavar, y la escasez de agua en verano les obligaba a salir del pueblo a las 2 ó las 3 de la madrugada para coger sitio, el lavado suponía un encuentro continuo entre mujeres (...) Allí podían profundizar en las relaciones, hablar de las cosas que ocurrían en el pueblo y podían también organizarse fuertes discusiones y peleas; sin embargo, la mayor parte de las mujeres explica sobre todo los buenos momentos que pasaban durante "las lavadas", sin esconder por ello su dureza. (García, 1995: 211)

Les sortides per rentar eren, igual que en el cas de l'Ebre, un motiu de trobada amb els homes. El paper dels llaüters el desenvolupaven, en aquest cas, homes que passaven per les immediacions del lloc on rentaven, i també s'intercanviaven bromes.

¹⁴⁰ Aquesta és la imatge que ens ofereixen:

Antes no teníem un duro i patíem gana però si convé... No teníem malícia, no teníem deixò de ningú. Èrem..., estimàvem als amics i les amigues i els parents. Ara no, ara les coses han canviat i és així, què hem de fer? (Teresa Carles, Tivenys, 24/3/1998)

¹⁴¹ A les poblacions on no hi havia riu, el paper podia ser desenvolupat per un altre punt d'aprovisionament d'aigua. Així, Jean-Claude Lacroix (1985: 206) ens parla de la font a Samoëns (Alta Savoia) i la compara amb el forn o l'església, ja que constituïa una mena de cor social del poble.

¹⁴² El cas extrem el trobem entre les dones de la Guadeloupe, explicat per Christiane Bougerol (1984: 144-145). Elles són conscients que si acudeixen vora el riu corren perill de contraure una malaltia

De fet, tampoc era una tasca exempta d'una certa perillositat, ja que la proximitat de l'aigua podia motivar algun accident:

Ayer corrió riesgo de ahogarse en el canal de alimentación, frente a la cercana ciudad de Roquetas, una mujer que cayó al agua, mientras estaba lavando. Fue auxiliada por varios vecinos y a esto debió su salvación. (Diario de Tortosa, 21 maig 1906, núm. 7.367)

ALTRES FORMES DE RENTAR

A l'estiu, quan la calor "apretava" de valent i es batia el blat a les eres, els animals es quedaven tots suats i bruts de pols. Acabada la jornada de treball, els seus amos, per alleugerir-los una mica i, alhora, netejar-los, els portaven a remullar al riu. No era estrany que persones i animals compartissin el mateix espai:

En aquella hora [a la tarda], sempre hi havia algú dintre l'aigua i, de vegades, un cavall o una mula que l'amo banyava després d'haver batut tot el dia. Els animals rebufaven de goig i mostraven, en sortir de la platja, els lloms irisats. El corrent s'emportava les palletes que la llum del sol tornava d'or. (Bladé, 1996b: 53)

La llana dels matalassos també es rentava al riu. Pel que sembla, hi havia qui s'hi dedicava a canvi de retribució econòmica:

De llana hi havia una dona i un noi i un atre home que també, quan tenies un matalàs per a rentar la llana, anaven al riu, i prenien un..., tenien un bidó així i hi posaven uns ferros en llenya i acalentaven l'aigua. I allavons en un paner pos anaven en la llana. (...) En l'aigua a mitja cama i repassaven la llana allí (Maria Borràs, Tivenys, 24/3/1998)

A aquest procés se li atribuïa una mena de poder purificador, possiblement més pel fet que la llana s'escaldava que no pas perquè a l'aigua del riu se li concedís algun tipus de propietat. Així, quan moria un malalt era imprescindible fer-ho, abans de tornar a utilitzar aquell matalàs. Ho podríem considerar un ritual menor, una forma de marcar un punt d'inflexió, d'eliminar les empremtes que aquella persona podia haver deixat a la casa. D'acord amb Bromberger i Pelen (1985: 11), la majoria dels usos de l'aigua són, implícitament o explícitament, marques de transició; de fet, gestos fets amb una certa periodicitat com regar o rentar marquen petits cicles.

L'arena que hi havia vora el riu es podia utilitzar per a netejar, concretament per a abrillantar alguns estris metàl·lics de cuina, com ara coberts i tapadores de cassola:

Per a fer-les lluir les cobertores, mo les enduiem al riu, en l'arena les fregàvem ben fregades i allí les repassàvem i teníem unes cobertores ben lluentes (...) Que allavons eren de llauna. Ara no ho són de llauna (...) (Mariana Piñol, Tivenys, 17/3/1998)

En general, qualsevol cosa es podia anar a rentar al riu o al canal, ja que solia ser més fàcil fer-ho allí que portar l'aigua a casa:

parasitària, la bilharziosi i, a més, moltes disposen d'aigua corrent a casa; de totes maneres, prefereixen continuar anant a rentar al riu. Allí hi ha una gran animació i es retroben amb les companyes, es banyen, descansen o mengen a l'ombra; en una zona d'hàbitat dispers, el riu representa un espai socialitzat i una ocasió per a trencar la monotonia.

I a rentar-hi un peix si convenia [al canal], i a rentar-hi bledes i cols. Collíem la col de l'hort i l'anàvem a rentar al canal. I igual que anàvem a buscar aigua en cantes i poals al canal, pos quan teníem verdura anàvem a rentar-ho al canal. (Mariana Piñol, Tivenys, 24/3/1998)

ANAR A BUSCAR AIGUA AL RIU

Si bé el fet d'anar a rentar la roba al riu no ha estat gaire idealitzat, la imatge de la dona amb els càneters d'aigua ens ha estat descrita pels escriptors i també pels informants amb una alta càrrega de lirisme i melangia:

JM: És que hi havia coses..., hi havia coses molt boniques. Natros hem conegut a dones que anaven en dos cantes al canal a buscar aigua, un cante ple al cap i l'altre al costat. I anar... en un carrer bastant empinat és pesat, eh?

SB: Sí, sí, Anita. Anita mateix. Anita tenia una gràcia especial, se ficava un cante al cap i pujava hasta allà dalt a casa, eh? (Josep Mauri i Salvador Beltran, Tivenys 12/3/1996)

A principis de segle, les benissanetanes encara anaven a buscar aigua al riu amb un càneter o dos (...) Aleshores les benissanetanes anaven llargues i portaven una gran monya al clatell. Vistes així, amb el càneter al cap, sense aguantar-lo, eren ben iguals a les figures que es veuen en relleu, en els flancs de les àmfores gregues dels museus. (Bladé, 1970: 58)

El càneter era una mena d'àmfora, amb peu estret, un broc rodó i una ansa a cada costat (Bladé, 1970: 58). El que es mantenia sobre el cap se subjectava gràcies a la capçana (peça de roba que formava una rotllana), i l'altre es col·locava sobre un costat. Era tal la gràcia requerida per al seu transport, que a Riba-roja, durant les festes majors, es van arribar a celebrar carreres (anomenades allí "còssos") de dones amb càneters al cap (Cabré, 1985: 79).

Igual que en el cas d'anar a rentar al riu, era una tasca que implicava una certa perillositat, ja que les caigudes a l'aigua eren relativament freqüents. A vegades, la cosa s'acabava amb un ensurt, però altres les conseqüències eren molt més greus:

El pasado sábado por la mañana frente de Soldevila en la finca de D. Luis de Cruells, tuvo la desgracia de caerse al canal, a donde fué a llenar un cántaro de agua, el vecino de esta ciudad habitante en el arrabal de la Leche, Francisco Lleixá Estupiñá, de setenta años de edad, casado, habiendo perecido ahogado. (El Restaurador, 21 juliol 1919, núm. 3.118)

Ayer tarde una mujer que iba á sacar agua del río, resbaló al atravesar el Mercado fracturándose una pierna, siendo conducida al Hospital, donde fué curada por el médico señor Homedes. (Diario de Tortosa, 29 agost 1906, núm. 7.446)

En aquest cas, les imatges femenines entren en contradicció respecte a elles mateixes o altres normes. A la dona, com a continuació de les tasques domèstiques, li corresponia anar a buscar aigua al riu¹⁴³; però això requeria un esforç físic més que considerable¹⁴⁴ i, per tant, trencava amb l'estereotip de la dona com a ésser fràgil. Per altra banda,

¹⁴³ Encara avui dia, en molts indrets (tant rurals com urbans) del Tercer Món, la manca d'abastiment domèstic és compensada per dones i nens petits que inverteixen gran quantitat de temps i esforç en el transport d'aigua; aquesta política, que es recolza sobre els rols tradicionals atribuïts a la dona, implica un gran estalvi per a la comunitat però, evidentment, qui hi surt perdent és el col·lectiu femení (García Lascaráin, 1995: 74). Aproximadament dos terços de la població mundial encara s'abasteix d'aigua potable carregant-la des del punt d'aigua fins el seu domicili (Lanz: 1997: 36).

¹⁴⁴ A cada càneter hi podien arribar a cabre deu litres d'aigua, a la qual cosa li hem de sumar el pes del recipient i multiplicar-lo per dos, ja que cada dona portava un càneter sobre el cap i un altre al costat.

malgrat l'existència de l'oposició casa-dona/carrer-home¹⁴⁵, constatem que precisament les dues feines que més temps exigien (anar a rentar la roba i a buscar aigua al riu) es duïen a terme fora de casa.

Una altra construcció social que aquí constatem és la que Comas d'Argemir i altres (1990: 25-28) anomenen la de la dona femenina o la dona com cal, que ha de ser honesta, submissa, respectuosa, religiosa i, en general, de bons costums. Evidentment, les seves relacions interindividuals s'han d'acomplir dins dels àmbits instituïts de la vida familiar i comunitària. Tenint en compte aquesta rigidesa, no ens ha d'estranyar que les joves desenvolupessin estratègies per allargar al màxim l'estona d'anar a buscar aigua, abocant-la al carrer abans d'arribar a casa:

MB: I a vegades anàvem a buscar lo cante: "Mira, mare, anem a omplir el cante al canal", per anar-mo'n a pegar una volta (...) Arribàvem a casa i la llençàvem [l'aigua] a mitan carrer i mo n'hi tornàvem. És que allavons no hi havia discoteques ni res.

MP: Això era una professó, això era una professó als tardets cap al riu, al canal. (Maria Borràs i Mariana Piñol, Tivenys, 17/3/1998)

Aquesta ocasió era una de les poques que permetien la interacció entre els dos sexes. Les noies aprofitaven el passeig fins el riu o el canal per a relacionar-se amb els joves del poble, que normalment les esperaven en un lloc concret.

Una altra forma de pujar l'aigua fins als pobles era utilitzar rucs o matxos; a diferència del cas anterior, eren els homes els qui normalment s'encarregaven de guiar els animals: portaven una mena de sàrria amb dos o tres receptacles a banda i banda, anomenats asgadells, on es posaven els càneters. Aquest sistema no només servia per a l'abastiment domèstic sinó que als forns de ceràmica de Tivenys, per exemple, el feien servir per a obtenir l'aigua requerida en el procés de producció.

En algunes poblacions importants, com Móra d'Ebre, existien persones que guanyaven diners fent aquesta tasca¹⁴⁶:

I, antes, la gent del poble, pues l'any..., l'any 25 o això, anaven per este poble, en cantes en un ruc; un ruquet que diem, en uns asgadells i quatre cantes. Anaven a omplir baix a la Boquera, al riu. Au, la repartien per les cases, perquè después no hi havia aigua. A deu cèntims lo cante. Feia un viatge i guanyava coranta cèntims. (Josep Pedrola, Móra d'Ebre, 23/11/2000)

L'aigua del riu era valorada molt positivament per al consum de boca; fins i tot se li atribuïen certes propietats guaridores:

OB: Oh, és que l'aigua..., és que l'aigua que baixava pel riu era medicina, era la cosa millor del món; totes les conserves se feien en aigua del riu, totes, totes.

JM: Allà baix..., allà baix los tres mesos que pescàvem lo cante a omplir-lo al riu i...

SB: I natros quan teníem set que estàvem per aquella vora de riu només agafàvem i llevàvem una mica la bromera i... mos amorràvem (...) Tot lo poble, no es gastava aigua d'atra manera, només que aigua del riu. (Òscar Beltran, Salvador Beltran i Josep Mauri, Tivenys, 12/3/1996)

¹⁴⁵ Una bona il·lustració d'aquest fet el trobem en l'article de Teresa del Valle (1983: 252-256) sobre la dona basca; la dona participa en les feines del camp i l'estable tot i que sempre sota la direcció de l'home, però la casa i, en concret, la cuina, era l'espai més important per a la dona.

¹⁴⁶ També Backouche (1995) parla de l'existència de portadors d'aigua a París, que la transportaven des del Sena.

Fins i tot en el cas de disposar d'un pou o cisterna propers, l'aigua utilitzada per a beure s'anava a buscar al riu, amb el consegüent esforç que això implicava:

Teníem un pou que era de les dos cases i al riu..., a buscar aigua al riu, no hi anàvem casibé mai per a gastar; per a beure sí que hi anàvem (...) Era massa molla [l'aigua del pou] La del riu era molt bona, en aquell temps. Baixava una aigua que diràs que era... (Mariana Piñol, Tivenys, 17/3/1998)

Els informants coincideixen en què l'aigua de pou, malgrat ser molt fresca, era molla, no tenia gust. L'única aigua que podia competir amb la del riu era la de font. Prop de Benifallet existeix una font que sorgeix de la muntanya i que, segons els informants, és la mateixa aigua de les muntanyes de Cardó; aquesta és, doncs, l'única població on la gent no solia consumir per a beure aigua del riu.

La prova de l'alta valoració atribuïda a l'aigua de l'Ebre és que el seu consum no era exclusiu de les classes més populars, sinó que els rics també la preferien:

Perquè quan allí al gener baixava l'aigua de les neus, que pujava el riu, allavons era boníssima. [El senyor Antonio] es feia buidar la cisterna i se l'omplia d'aigua de neu (...) Sí, així que era el mes de gener, que ell notava que ja baixava l'aigua de les neus traïa tota la que tenia i se l'omplia d'aquí baix del riu, bueno, del canal... (Carme Peguerols, Xerta, 30/6/1998)

El coneixement popular en un aspecte aparentment tan banal, no era gens menyspreable. Així, a banda de conèixer el moment de l'any en què es produïa el desgel i l'aigua era millor, els informants ens han parlat de la presència de surgències dins el riu d'aigua més fresca. De totes maneres, aquesta aigua no era tan valorada per a ús de boca sinó perquè servia per a refrescar begudes i aliments:

I, per cert, que baix hi havia una fonteta, que sortie l'aigua fresca (...) Naltres hi anàvem per a posar el porró. Me recordo que el pare: "Ai, venga! La galleta i a buscar aigua al riu, per a posar el porró." Però no ere..., ere molla, perquè aquell aigua se filtrava dels recs..., dels recs que feien los pagesos. (Joan Sánchez, Flix, 14/6/2000)

Igual que hem constatat en altres capítols, aquest aprofitament entra en conflicte amb altres usuaris del medi fluvial i, més concretament, amb aquells que embrutaven l'aigua i la convertien en no apta per al consum. Entre les mateixes persones que acudien a buscar aigua es produïen recels per si un entrava dins l'aigua i aixecava grava, que podia anar a parar al cànter que estava omplint en aquell instant el veí. Però encara molt més rebuig causava el fet que algú hi anés amb un ruc i fes entrar les potes de l'animal dins el riu.

El conflicte més radical que hem detectat és, però, el que tingué lloc a mitjans de 1906 entre els habitants de l'Aldea i els propietaris de la finca anomenada La Palma, on es conreava arròs i s'abocava l'aigua procedent del regadiu a l'Ebre. Evidentment, les persones que havien d'agafar aigua del riu tenien por que aquesta no reunís les garanties sanitàries. El govern de Madrid hi va enviar un enginyer del servei agronòmic que va donar la raó als de l'Aldea; el ministre de Foment va acabar signant una Reial Ordre anul·lant aquest "coto arrozal".

Inevitablement, els informants contrasten la qualitat de l'aigua en el passat amb l'actual:

Perquè ara mos baixa una aigua! Horrorosa, horrorosa. Perquè hi ha una fàbrica a Móra la Nova. Hi ha una altra fàbrica per aquí dalt, això de les nuclears. I baixa una aigua horrorosa. Però abans era

una aigua! Jo havia begut aigua del riu, però anar a la vora del riu i beure l'aigua. Era una aigua bona, bona, bona. (Artur Cot, Móra d'Ebre, 18/11/2000)

Abans de la guerra sí que es podia beure, perquè de cloaques al riu no n'anaven (...) I ara no, tot són cloaques que fan cap al riu. (Joan Pegueroles, Roquetes, 29/7/1998)

No hi havia cap fàbrica per dalt, com ara hi ha, que a vegades baixa el riu i el canal tot brut i tot negre, que ja ho veus a vegades. Però antes baixava una aigua blava i preciosa i bonica, perquè no hi havia cap fàbrica per dalt i no llançaven les porqueries al riu. (Mariana Piñol, Tivenys, 24/3/1998)

Considerem que aquestes opinions ratllen la idealització ja que, a l'època de la qual ens parlen els nostres informants, el riu, poc o molt, ja estava contaminat. Hem de tenir en compte que de fàbriques vora el riu n'existeixen des del segle XIX¹⁴⁷. A més, el control que s'exercia en aquells moments sobre els vessaments era inexistent i és només en les darreres dècades que la legislació mediambiental s'ha fet més rígida. Finalment, hem de tenir en compte un fet que descriurem a l'apartat següent: el riu era considerat una mena d'abocador on hi feia cap de tot, des d'escombraries domèstiques fins a cadàvers d'animals. En aquestes circumstàncies, doncs, no sembla que beure aigua del riu fos gaire saludable. El mateix Bayerri expressa la seva indignació davant un hàbit tan poc saludable:

Como en los más remotos tiempos, se proveía de agua potable (?) en la corriente del mismo río, cuando ya abonada venía por las cloacas de todas las poblaciones ribereñas yacentes río arriba. (...) Incluso muy entrado el siglo XIX, al Ebro se acudía para agua potable del vecindario [es refereix a la ciutat de Tortosa], sin más precaución higiénica (?) que beberla por decantación previa de la vasija que la contenía. (Bayerri, 1959, vol. VIII: 217)

La percepció enormement positiva de l'aigua del riu, preferida sobre altres tipus d'aigua que es trobaven a l'abast i que sembla que oferien més garanties sanitàries, ens remet al contrast entre percepció i realitat. L'única resposta viable que se'ns acudeix és que en aquella època la preocupació per la netedat i la "puresa" era molt menor que avui dia –dutxes i canvis de roba diaris, llars impecables, etc. constitueixen un invent de fa vint o trenta anys– i que, per tant, la qualitat exigida a l'aigua també era menor. Mary Douglas (1973: 213) assenyala que cada cultura disposa dels seus propis conceptes de brutícia i profanació; per tant, no ens ha d'estranyar que diferents moments històrics també presentin diferents conceptes relatius a aquest tema. De fet, ella (1973: 53-55) defensa la teoria que les regles de netedat dins la societat contemporània, malgrat que ens pugui semblar que tenen una sòlida base científica, expressen, igual que a les anomenades cultures primitives, sistemes simbòlics. La brutícia seria, doncs, el producte d'una sistemàtica ordenació i classificació de la matèria; allò que s'escapa a l'ordre establert es consideraria brut. Seguint aquest model, l'explicació de per què l'aigua de l'Ebre no es considerava bruta seria tan senzilla com que no es percebia que hi hagués res fora de lloc.

L'arribada de l'aigua corrent a les cases va posar fi a aquesta activitat tradicional i també a la d'anar a rentar al riu. A les poblacions més grans, els anys 20 ja hi havia aigua corrent¹⁴⁸, però en d'altres no va ser fins després de la guerra civil¹⁴⁹. Aquest va

¹⁴⁷ A finals de segle, *Correo de Tortosa* deia:

Escriben de Flix que adelantan rápidamente las obras de la gran fábrica de productos químicos, que una casa extranjera construye junto a la estación de dicha localidad. (Correo de Tortosa, 3 juny 1899, núm. 111)

¹⁴⁸ A Tortosa, a mitjans de segle XIX, arriba a la ciutat (la qual cosa no vol dir a les cases) l'aigua de la Caramella, font situada a les estribacions del Caro (Bayerri, 1960, vol. VIII: 217).

ser, doncs, el motiu directe de l'abandonament dels aprofitaments domèstics del curs fluvial i no pas el fet que cada cop es valorés menys l'aigua procedent de l'Ebre.

EL RIU ABOCADOR

En la mentalitat popular, el riu constituïa una forma fàcil i ràpida per a desfer-se d'allò que sobrava. Així, si una gata o una gossa tenien cadells i hom se'n volia desempallegar, es posaven dins d'un sac lligat a una pedra i es llançaven al riu. De la mateixa manera, si es moria un animal domèstic o de tir, anava a parar a l'Ebre. Les restes de la collita que no s'havien comercialitzat, com ara taronges podrides, sobretot dels horts situats prop del riu, també s'hi abocaven. Fins hi tot existia una clínica a Tortosa que, segons expliquen els informants, llençava a l'aigua totes les benes i escaioles ja fetes servir.

Una de les persones entrevistades ens va comentar que, quan algú es canviava el menjador, l'antic feia cap al riu. Tampoc era estrany que hi anessin a parar les escombraries de casa. Com a fet curiós, a Tivenys ens comentaren l'existència d'un rètol que fins i tot prescrivia aquesta pràctica ("Las basuras al río"); el seu objectiu era evitar que la gent les llancés al canal. A Tortosa, no fa gaires anys (cap allà a la dècada dels 70 encara es feia) hi havia qui llençava bosses d'escombraries al riu des del cotxe en el moment de travessar el pont¹⁵⁰. Evidentment, allí on hi havia clavegueres, aquestes desembocaven al riu (igual que ara); a Tortosa, el mes de juny de 1901, l'alcalde va dictaminar que els desguassos de les cases contigües al riu s'allarguessin de manera que, fins i tot en situació d'estiatge, aboquessin els residus més avall del nivell de l'aigua, per a evitar pudors i miasmes.

També els lladres, qual el botí no els agradava, se'n desfeien abocant-lo al riu¹⁵¹:

Comunican de Ribarroja, que los ladrones desbalijaron la ermita de Santa Magdalena, pero como solo encontraron ofrendas sin valor, las arrojaron al Ebro. (Diario de Tortosa, 1 febrer 1913, núm. 9.328)

Sembla com si, en el subconscient, tothom portés la idea que l'Ebre s'enduu les coses més enllà, a un indret no determinat. Accions irreflexives com aquesta, duta a terme per un home en un intent desesperat de fugir, ens donen testimoni d'aquesta mena de creença:

Anteayer tarde, riñeron en el Parque dos sujetos, siendo detenidos por los serenos que prestaban allí servicio.

A Móra d'Ebre, a començaments de 1927, l'Ajuntament inicià la canalització de l'aigua del riu per a conduir-la als domicilis particulars; les obres s'inauguraren el 27 d'agost d'aquell any, coincidint amb les festes majors (Sánchez i Solé, 1997: 195-197). Malgrat que existia una estació depuradora, l'aigua no sempre tenia l'aspecte i el gust que calia, motiu que despertà considerables crítiques entre la població.

¹⁴⁹ A Riba-roja la pujada de l'aigua al poble es va avançar per culpa de la guerra: en ser primera línia de front, van posar una bomba molt simple per elevar l'aigua i per tal que no calgués córrer el perill d'anar a omplir els cànters al riu (Cabré, 1985: 79). De totes maneres, la instal·lació convencional no va arribar fins els anys 50.

¹⁵⁰ També els informants de Chabenat (1996: 103) expliquen que en el passat tothom llençava les escombraries al Roine: "à cette époque on vidait tout au Rhône".

¹⁵¹ Encara avui dia, algun que altre cotxe robat ha anat a parar al fons del canal (El Punt, 27 abril 2001).

*Al ser conducido uno de ellos al cuartelillo, se arrojó al río Ebro, y pudo salir ileso, gracias al pronto auxilio que le prestó el empleado municipal Sr. Flores.
Parece que el fugitivo, tenía deseos de refrescarse. (Diario de Tortosa, 26 maig 1903, núm. 6.498)*

El cas més extrem d'aquesta tendència a desfer-se del que sobra, el constitueix l'aparició de cossos humans. La premsa tortosina de principis de segle recull la troballa d'alguns fetus o nounats, les restes dels quals també apareixien a l'Ebre. Suposem que es tractava de fills no desitjats i que les mares se'n desfeien en el mateix moment de néixer o, fins i tot, abans (provocant l'avortament); generalment, no se solia arribar a conèixer l'autor d'aquesta condemnable acció. Pel que fa a cadàvers resultat d'algun assassinat, n'aparegueren alguns en circumstàncies poc clares, però en la majoria de casos es fa difícil diferenciar-los d'un suïcidi o un accident; només tenim constància de dos cossos apareguts en què quedà clar que es tractava d'un assassinat. La creença segons la qual el riu s'ho emporta tot, doncs, no té gaire fonament, perquè tard o d'hora allò que es volia amagar acabava apareixent¹⁵².

Encara avui dia, en ple domini de l'ecologisme i ideologies similars, el riu desenvolupa aquest paper. Ens consta que hi ha granges que, d'amagat, aboquen purins a l'Ebre i molts municipis tenen abocadors il·legals vora l'Ebre; de fet, la majoria d'embarcadors del Pla de Navegabilitat es van instal·lar sobre antics abocadors, ara rehabilitats. Tothom és conscient d'aquesta "utilitat" del riu però, com que també tothom sap que és un comportament considerat incorrecte, ningú reconeix obertament que ho fa. Només es fa al·lusió a aquesta pràctica per a censurar-la:

O sea, que alguien que viene con la basura del pueblo, se hace tres kilómetros y la tira por la ventanilla del coche ahí al río y..., cuando hay contáiner a la salida de Tivenys. Hay ahora tres o cuatro baterías de coche, que produce una contaminación enorme. (Daniel Barrón, Xerta, 16/1/2000)

No obstant això, tot sembla indicar que és un comportament que tendeix a la desaparició:

La gente está civilizada. Porque antes, venías aquí y, por ejemplo, era una frase hecha. Que yo venía y el televisor se me estropeaba. Y venía el del televisor: "Llança'l al riu!" (...) Pero eso hace ocho o diez años. (Francisco Alfonso Barado, Amposta, 26/2/2001)

Algunes de les coses que es llencen al riu són engolides pels peixos, de manera que els pescadors també estan en condicions de fer un inventari d'elements d'allò més inverossímils trobats:

Igual has agafat una anguila grossa de dos quilos, l'has aubert, i dintre tenia dos u tres gatets, recién nascuts. Hi ha gent que li ha criat la gata, i els ha llançat. I l'anguila se'ls ha empassat. (...) A un altre també el vam aubrir i tenia una bena plena de sang... (...) O sigue, coses rares. I un pollet que llances, un moixonet. (Joan Cid, Tortosa, 26/2/2001)

Tots els que naveguen pel riu afirmen que es veuen encara una pila d'abocadors, la majoria dels quals són difícils de detectar des de terra. La teoria dels riberencs, però, és

¹⁵² I, si no, el que es llençava al riu era l'arma del crim:

Un vecino de la cercana ciudad de Roquetas, ha disparado ésta mañana en la calle de la Lonja, un tiro de revólver á otro sujeto de la misma localidad, cuyo proyectil no ha hecho blanco. Apenas realizada esta tentativa, ha arrojado el arma al río Ebro. (Diario de Tortosa, 22 desembre 1904, núm. 6.960)

que el que abans es llençava al riu, com que era de procedència orgànica, no contaminava, tot el contrari d'avui dia:

Abans se llançava tot al riu. Però ja m'explicaràs lo que es podia llançar al riu en aquell temps: res. (...) Se moria un matxo, i alguns feien un clot i els altres lo tiraven al riu. Però has de tindre en compte que los animals que hi havia per aquí después; hi havia corbs, hi havia garces, tot això ho desmanegaven... Però això no contamina, perquè lo que contamina el riu són los productes químics i tot lo demés. (Enric Fabregat, Miravet, 13/8/2000)

De totes maneres, una certa consciència ecològica, un menyspreu pel fet que l'Ebre només servís com a abocador i, en canvi, se l'aprofités molt poc en altres sentits, el detectem ja des de temps bastant reculats:

*Esto pasa aquí, en Tortosa;
en este país insólito
donde, con el agua al cuello,
de sed nos morimos todos.
El país del Ebro... el río
inmortal y caudaloso!! ...
Del Ebro, que solo sirve
para enterrar gats y gossos!* (Diario de Tortosa, 9 desembre 1913, núm. 9.576)

La idea dominant és que l'aigua que corre s'ho emporta tot, fins i tot la contaminació. Aquesta teoria ha perdurat fins avui dia i els informants la utilitzen per a justificar la mala qualitat actual de l'aigua; segons ells, els embassaments, que provoquen l'estancament de l'aigua, motiven aquesta escassa qualitat¹⁵³. El poder purificador atribuït a les riuades, que servien per a netejar-ho tot, queda reproduït aquí:

Perquè està als embalses. Mentres que, si hi hagués lliure..., camp lliure, l'aigua corrent no mata la gent, diuen. (...) Per això quan baixave la riuada del Segre, ho llimpiave tot, eh? Si no, mos hauríem mort de seguida. (Agustí Cervelló, Riba-roja, 9/12/2000)

¹⁵³ Idèntica opinió tenen els informants rodanians de Chabenat, els quals afirmen que el corrent disminuïa la contaminació. L'autor constata, igual que nosaltres, que la contaminació més aviat ha disminuït amb el pas del anys.

Le fleuve serait pollué du fait de sa transformation. Sa torrentialité lui aurait permis autrefois de « s'autopurifier » (...) Cet état de fait est tout à fait paradoxal, puisqu'en réalité l'apport des rejets polluants a sensiblement diminué depuis les aménagements. Cette notion de pollution serait donc directement liée à la représentation que l'on avait du Rhône ; le courant autorisait tout, du moins il était très tolérant. (Chabenat, 1996: 61)

Aquest text (Chabenat, 1996: 274-175) arriba a parlar d'una funció purificadora del Roine: allò que el riu portava lluny, a un lloc no conegut, es considerava desaparegut; i la prova d'aquesta desaparició és que es podia beure aigua sense cap perill.

APROFITAMENTS LÚDICIS

Si fins aquí ens hem ocupat dels aspectes més materials de la relació home-riu, d'aquells que implicaven una activitat concreta amb un resultat pràctic, ara ens toca descobrir que el curs fluvial constituïa també un escenari on tenien lloc relacions de sociabilitat, i on la gent acudia a passar una estona d'entreteniment o a cercar una mica de variació dins la monotonia quotidiana.

Podem afirmar, doncs, que l'animació que fa cinquanta o cent anys es vivia a les vores de l'Ebre no es circumscriu només a les activitats econòmiques i domèstiques, sinó que l'hem de fer extensiva al temps de lleure. En alguns capítols anteriors hem constatat que diverses activitats portaven aparellat un component de diversió —el cas més clar el constituïen les rentadores, que aprofitaven les visites al riu per a relacionar-se amb altres dones i també per a fer broma amb els llaüters—, però ara ens centrarem en activitats amb una finalitat exclusivament lúdica.

De fet, els aprofitaments lúdics són segurament l'àmbit en el qual s'aprecia menys clarament la regressió que ha experimentat el contacte amb el riu en les darreres dècades. És cert que els banys a l'Ebre han desaparegut gairebé totalment i que moltes celebracions perduren ja només en la memòria dels més grans; però no és menys cert que han sorgit noves celebracions que abans no existien (els concursos de pesca amb canya, la baixada d'andròmines a Tortosa, la festa del riu a Aldover, etc.) i que altres s'han recuperat i revitalitzat (principalment les curses de puntones o muletetes a la Ribera d'Ebre).

BANYS AL RIU

Els banys al riu constitueixen, sens dubte, l'aprofitament lúdic més recurrent; si bé la resta d'activitats solien concentrar-se en dies concrets (celebracions festives amb una data establerta), els banys es duïen a terme al llarg de tot l'estiu. La qüestió és que aquesta activitat era un entreteniment molt habitual¹⁵⁴; famílies senceres que vivien en horts prop del riu, acudien a remullar-se, normalment a les nits i després de la jornada de treball:

Natros quan estàvem a l'hort, encabat de sopar fèiem: "Esta nit anirem a nadar. Mo n'anirem a dormir fresquets!" No hi havia ni dutxes ni quartos de bany. (Maria Borràs, Tivenys, 24/3/1998)

¹⁵⁴ A París, els banys no es feien directament al Sena, sinó que existien infraestructures flotants on es podien dur a terme banys calents, freds o "xinesos". Els més famosos foren els banys Deligny, que duraren fins l'any 1993 i que disposaven de cabines, salons públics i privats, un cafè, un restaurant, servei de perruqueria i pedicura, etc. (Gaillard, 2000: 144-145).

També al Manzanares, a Madrid, si bé en el passat la gent s'havia banyat al riu, a partir de la segona meitat del segle XVIII es generalitzaren infraestructures destinades al bany. En aquest cas, es tractava de piscines excavades a la llera en les quals l'aigua passava per un filtre d'arena. El 1932 es va inaugurar un complex destinat al bany, conegut com "La Charca del Obrero", que quedà destruït durant la guerra civil (Fernández, 1995: 146-147).

Els rodanians de Chabenat (1996: 38), en canvi, es banyaven directament al riu.

En aquest cas, doncs, al component purament lúdic de l'activitat, hi hem d'afegir una utilitat: substituïa les dutxes en un moment en què l'aigua corrent no existia a les cases i rentar-se podia suposar una gran dificultat, perquè implicava el trasllat d'una quantitat d'aigua considerable. De fet, cada dia, durant els estius de les primeries de segle, els soldats de la guarnició de Tortosa acudien a banyar-se a l'Ebre, activitat que tenia, sens dubte, una finalitat pràctica.

Els grups de joves, nois i noies per separat¹⁵⁵, compartien aquesta estona d'esbarjo, tractant-se d'un dels àmbits on millor s'aprecia la segregació sexual¹⁵⁶:

Les dones soles, com ara les colles de les noies. Les colles dels nois anaven a la seua, que nadaven (...) Anàvem quatre o cinc a banyar-mos al riu, mos despullàvem allí al canyar però mos quedàvem en lo viso (...) Ja anàvem preparades de casa de que no mos calgués despullar-mos molt. (Mariana Piñol, Tivenys, 24/3/1998)

En faldetes i tot, sí. En una bata. No, no disfrutaen com ara los nois, que ara veuen les carns de les noies como si nada. Que allavons per a veure la pantorrilla d'una dona se tornaen locos, sí. (Teresa Aguilar, Riba-roja, 7/7/1999)

(...) seria un error de creure que les dones imitaven els homes, perquè, justament, era tot el contrari, ja que elles allò que extremaven era, ai las, la nota púdica, pel fet que anaven a banyar-se de nit i corporativament, o sigui en colla exclusivament femenina, i entraven a l'aigua sense treure's la camisa, una camisa llarga, de dormir, d'aquells temps; precaució excessiva que contrastava amb l'escàndol de rialles i xiscles que armaven. (Bladé, 1983: 25-26)

Els nois es banyaven molt més lleugers de roba i tots eren experts nedadors, quan la gran majoria de les dones ni tan sols sabien nedar:

Anàvem a la platja de Bautista i allí mos col·locàvem i... no sabíem ni nedar tampoc, què havies de saber! Te posaves tota llarga i aigua per aquí i per allà. De panxa a baix tocaves les pedres, no res. (Carme Pegueroles, Xerta, 30/6/1998)

En algunes poblacions com Móra d'Ebre, durant la repressió franquista de la postguerra, aquesta separació es va institucionalitzar en forma d'unes banderetes que marcaven l'espai destinat a les dones i als homes, tal com s'acostumava a fer a les platges marítimes¹⁵⁷.

Si alguna noia gosava trencar les normes, era criticada per tota la població. A Xerta, aquest va ser el cas de la Seso, nascuda cap allà al 1925, que travessava el riu de banda a banda, feia servir les branques dels arbres com a trampolí per a llençar-se al canal i competia amb els nois. Les seves gestes han aconseguit que, malgrat que fa molts anys que va marxar del poble, encara tothom la recordi. Francesca Aliern li va dedicar un capítol sencer en el llibre *Xerta. Recull popular*, considerant-la un més dels personatges cèlebres de la població. Fins i tot ha perdurat l'expressió "Sembla la Seso" per a referir-se a algú que té un aire excessivament masculí.

¹⁵⁵ També a Saragossa els banys al riu constituïen un entreteniment molt habitual; igualment, durant unes quantes dècades després de la guerra, els banys es realitzaren separant homes i dones (CEAM, 2000: 53).

¹⁵⁶ Biarnès (1985: 39) explica que les noies d'Ascó arribaven a l'extrem de no anar al riu, sinó que acostumaven a banyar-se en colla als safareigs de les Illes i dels Horts perquè allí tenien més intimitat.

¹⁵⁷ També a les piscines del Manzanares, a Madrid, existia una estricta segregació de sexes durant els segles XIX i XX (Fernández, 1995: 147).

Pel que fa a la indumentària, en el cas dels homes, segons Bladé i Desumvila (1996a: 55), el pantaló de bany no s'imposà fins a l'època de la Primera Guerra Mundial i, per tant, solien nedar "sense cap llei de braga ni braguer". Tot sembla indicar que, si bé a les poblacions grans, com Móra o Tortosa, el banyador va generalitzar-se més aviat, en els pobles va requerir més temps. Mentrestant, l'opció per al sexe masculí solien ser els calçotets i, per a les dones, visó, camisa de dormir o, fins i tot, una bata. Aquesta roba, aparentment més decent que el banyador, quan es mullava ho deixava endevinar tot, de manera que "encara era pitjor el remei que la malaltia":

En un vestit i se'ls quedava tot aganxat i encara més redícol! (...) Lo traje de bany pos aquí al poble... pos de la guerra cap aquí se'n va vore algun. (Salvador Beltran, Tivenys, 4/6/1998)

Així doncs, la indumentària, principalment la masculina, preocupava els més conservadors, que denunciaven constants ofenses a la moral, ja que hi havia qui acudia al riu a banyar-se "con el traje de Adán":

Ayer tarde á un joven que se bañaba cerca del puente del ferrocarril, en la orilla derecha, le jugaron la pesadísima broma de ocultarle ó robarle la ropa, motivo suficiente para que el pobre adán se pusiera hecho una furia (...) Y por cierto que furioso por la treta que le jugaron soltó por aquella boca unas blasfemias y ternos que parecía aquello un infierno. (Correo Ibérico, 21 juliol 1905, núm. 478)

Es un abuso lo que están haciendo en varias playas del Ebro, algunos jóvenes de esta ciudad, que con el mayor descaro del mundo se ponen á nadar sin traje de baño. Como el espectáculo es indecente y vergonzoso, y como en días festivos son muchas las familias que se pasean por sitios próximos a la orilla del río esperamos se tomarán por la Autoridad local, las medidas oportunas para evitar tan asquerosos espectáculos. (Diario de Tortosa, 20 agost 1907, núm. 7.728)

De fet, hi havia dos aspectes relacionats amb els banys que preocupaven les autoritats: per una banda, el lògic perill que suposaven¹⁵⁸ però, per altra banda, l'atemptat a la moral que implicava el fet que la gent es banyés lleugera de roba. La premsa local tortosina es fa ressò a través de diverses notícies d'ambdós fets:

Se nos dice que muchos chicos que van a bañarse a la orilla del río lo hacen en sitios peligrosos y sin el correspondiente traje de baño, como si estuviesen en pleno bosque, lo cual debe evitarse en el primer caso para que no ocurran desgracias y en el segundo por el interés que merece la moralidad pública. (El Restaurador, 23 juliol 1919, núm. 3.120)

A Móra d'Ebre, probablement també per motius moralistes i sanitaris, l'Ajuntament prohibí els banys tant de persones com d'animals en un determinat tram del riu; Artur Cot (1995: 10) recull una de les ordenances municipals de l'any 1890 que així ho estipulava¹⁵⁹.

Queixes com les de l'última referència d'hemeroteca les trobem estiu rere estiu als diaris dels darrers anys del segle XIX i fins ben entrat el XX. Hem de tenir en compte que, pel que es dedueix a partir de les mateixes publicacions periòdiques, només les classes més modestes anaven a banyar-se el riu i, naturalment, eren les que tenien menys "decòrum" (i menys possibilitats) a l'hora de triar el vestit adequat per al bany.

¹⁵⁸ Del qual ens ocuparem al capítol dedicat als perills del riu.

¹⁵⁹ Precisament a París, Backouche (1995) explica que cada any, cap allà al mes de maig o juny, es publicava una ordenança sobre els banys al Sena per a prevenir accidents i escàndols.

A l'estiu, Tortosa, on la calor "apretava" de valent, quedava gairebé deserta. Les famílies més acomodades se n'anaven a balnearis i a estiuejar a llocs llunyans. Els que els seguien en l'escala social però que no tenien tant de poder adquisitiu, acudien a l'Ampolla i, menys majoritàriament, a alguna altra població costanera com Sant Carles de la Ràpita; precisament a l'Ampolla molts tortosins hi tenien residències secundàries. Als que encara tenien menys mitjans econòmics, els quedava l'opció d'utilitzar el "tren de baños" que, diàriament i durant els mesos estiuencs, conduïa els banyistes des de Tortosa fins a l'Ampolla. Finalment, algunes famílies fugien de la calor retirant-se a les cases que tenien a l'horta o bé a les possessions de muntanya. Per tant, els banys al riu eren una activitat més aviat circumscrita a les classes populars¹⁶⁰.

La vora del riu havia de ser sorrenca i gens escarpada, per tal de facilitar l'accés dels banyistes; així, doncs, aquesta activitat se solia concentrar en uns indrets determinats, com ara la partida de la Barca a Xerta. A Tortosa hem de parlar de la famosa platja de la Xiquina:

Los fills d'esta ciutat no mos podem permetre'l lujo de veranejá á Sant Sebastián ó á Biarritz, pero tenim una Chiquina milló que totes les platges del Nort i demés punts cardinals.
Es una vora de riu, una concha ahont hi fa una fresqueta que anchisa.
No m'explico com no hi ha mes devesa á pendre banys á n'aquella platja arenosa, que no oferix cap perill, so pena de tindre poch senderi i allunyarte hasta arribá á aquatre brasses de la fábrika dels francesos. La Chiquina es com un toll d'aigua ambassada. (Vergés, 1991 [1909]: 66)

En aquesta platja s'hi instal·laven barraques per a vendre begudes, llogar tovalloles i vestits de bany i, fins i tot, perquè les senyores es poguessin canviar de roba.

A Riba-roja, la platja on tothom acudia es trobava al lloc conegut com "la Roca". També a Benissanet existia un indret concret per al bany, compartit per persones i animals:

Anàvem una mica més avall de l'Omplidor, en lloc de poc fons i sense perill (...) El nombre de banyistes augmentava a mesura que la tarda tombava i no solament a la vora nostra sinó a la de Ginestar. L'intercanvi de crits i d'al·lusions era de rigor. Per fortuna, ja havia passat el temps en què l'intercanvi ho era de pedrades amb la fona.
- "Cigaleros"! –cridaven els ginestarols.
- A Ginestar, ceba i pa! –replicaven els benissanetans. (Bladé, 1996b: 53-54)

En aquest darrer cas, doncs, el lloc dels banys, compartit amb la resta de la població (i que, per tant, servia per a reforçar els llaços comunitaris), era també on es reforçaven les rivalitats sempre existents amb poblacions properes i, més concretament, amb els ginestarols, habitants just de la riba contrària.

A Benifallet, el lloc més popular per a anar a banyar-se era el Pove, racó d'arena fina situat a tocar del poble. Una altra opció, més llunyana i, per tant, menys popular, estava situada a la finca de Catxorro, aigües amunt del poble (Cots, 1996: 230-231). L'inconvenient d'aquests indrets és que eren bastant profunds i, per tant, relativament perillosos per als qui no sabien nedar. És per això que es va posar de moda anar a banyar-se a l'illa de davant del poble, lloc més adequat per als nens i els que no es defensaven gaire bé en el medi aquàtic. Per a accedir-hi, s'havia de disposar de muleta

¹⁶⁰ També en el cas de Madrid, Matilde Fernández (1995: 146-147) constata que, si bé en els segles anteriors les classes populars compartien l'espai de bany amb gent de nivell social superior (fins i tot cortesans), al segle XX les classes adinerades van deixar d'acudir al Manzanares.

particular o bé utilitzar el servei de "taxi" que ofería un home de la població a canvi d'un mòdic preu.

Mo n'anàvem aquí dalt, damunt del pont mateix, que hi havia una platgeta (...) Quan sortien del col·legi, ja esperaven [els seus fills] (...) I el traje de bany, i anava en la vespa: un detrás i este (...) petitet, agafat al manillar; els hi portava.

I aquí, aquí a Benifallet, uf! Aquella..., en aquella platja que hi ha a l'atre costat, hi havia un home que tenia una barqueta i passava... tots los dumenges, la gent pa allà. Igual hi havia cinquanta o sixtya que cent persones.

I la vora esta d'aquí baix... Aquí baix hi ha un puesto que li dien lo Povet, que és on trèiem los llaguts, per a banyar-se. (Joan Videllet, Benifallet, 10/6/2000)

De fet, l'ús de muletetes per a acudir a la zona de bany era bastant freqüent. Així, el jovent de Xerta utilitzava la mateixa embarcació que feia les funcions de pas de barca per a anar a banyar-se a la riba de Tivenys. També a Móra d'Ebre, si es volia accedir a la platja plana de l'altre costat, s'havia de llogar una muleta; la platja situada a la riba mateixa de la població era adequada per als que sabien nedar, amb trampolí inclòs. Per tant, segons l'edat, el sexe i si se sabia nedar o no, s'acudia a una o altra platja; aquest també era el cas de Flix, on es podia escollir entre diverses opcions:

Però a la part del poble, hi havia unes roques grans. Aquesta mateixa, la roca del Tormo era pa gent gran ja, pels que sabien nadar. I després hi havia la dels fadrins (...), que tenien desset-divuit anys.

I l'altra, la roca Plana. La roca Plana pues... entraves i te trobaves l'aigua de seguida. Quan los xiquets eren petits hi anàvem a banyar-mos [per la menor dificultat]. (Joan Sánchez, Flix, 14/6/2000)

Com ja hem constatat en diverses cites, i contràriament al que succeeix avui dia, aquests banys no es duïen a terme a les hores de màxima insolació sinó cap al tard. Tal com ens relata Vergés (1991 [1909]: 67), algunes persones s'emportaven el sopar a la mateixa platja on es banyaven. D'una banda, hem de tenir en compte que fa només cinquanta anys, el "culte al sol" no existia, sinó que l'ideal de bellesa corporal era justament una pell exposada el mínim possible als raigs solars, ja que era aquest fet era indicatiu de no treballar. D'altra banda, el bany solia servir per refrescar-se (i rentar-se) després de tota una jornada de treball.

A les poblacions per on passa el canal de l'Esquerra de l'Ebre o el de la Dreta, els banys al canal eren una segona possibilitat, sovint més popular que l'opció del riu, ja que no es considerava tan perillós. Recollim el testimoni de dos germans de Tivenys:

SB: Lo riu és perillós. Jo m'hi he vist tres o quatre vegades... (...)

OB: El canal no és perillós. Bueno, ara, jo aquí no hi haig nedat [el canal passa pel costat del seu hort] perquè ja m'haig fet vell i per a sortir m'hauria d'esgarranyar tota la panxa, saps? Però antes... [es refereix a quan el canal era de terra]

SB: Antes, sí. Jo hi havia dies que m'hi tirava tres vegades. (Òscar i Salvador Beltran, Tivenys, 4/6/1998)

Els banys són una activitat que ja fa unes quantes dècades que va desaparèixer. Molt excepcionalment, podem veure actualment gent banyant-se en alguna vora de riu; en canvi, a Xerta les remullades al canal són una opció encara molt popular entre la població, especialment entre els més joves.

FESTES MAJORS I ALTRES

Històricament, l'Ebre ha estat l'indret on es duïen a terme activitats festives diverses. Segons Bayerri (1935, vol. III: 189-190), celebracions de fets gloriosos, obsequis als monarques o festes religioses tenien el riu com a escenari. Pere IV i la seva esposa, Joan I i Felip II foren monarques obsequiats amb regates, justes i escaramusses simulades entre "moros" i cristians. També per a commemorar la rendició de Breda, el 1625 se simulà una batalla d'aquest tipus, acompanyada de música i altres activitats¹⁶¹.

La celebració de Sant Roc a Tortosa, estretament relacionada amb l'Ebre, va desaparèixer als anys 70 del segle XIX i en desconeixem l'origen. La capella dedicada a aquest sant estava situada a l'extrem del carrer del mateix nom, just al costat del riu; és per aquest motiu que el 1874 una riuada la va enderrocar, i mai més va ser reconstruïda.

La celebració tenia lloc el dia 16 d'agost, i implicava tots els veïns del carrer. Per a guarnir-lo es portaven branques de tamarit, salze i, fins i tot, canyes des d'illes fluvials properes; a més, les veles dels llaüts servien per a cobrir tot el carrer:

La víspera animábase ya la calle con los detalles de la típica enrramada que se conducía desde las islas de Alberni o de Aragonés en dos lanchas por algunos vecinos, repartiéndose y adornándose profusamente con el verde follaje de los tamariscos sauces y cañas las puertas y balcones bajos, dando á la via el aspecto de un verdadero bosque. Por la mañana habíase colocado el embelat, toldo construido con las lonas de los laudes de cabotaje unidas entre si y que de un extremo á otro de la calle, á la altura de los terrados, resguardabala del sol canicular (...) (Pastor i Lluís a Diario de Tortosa, 14 agost 1903)

Aquest text de Federico Pastor i Lluís, escrit a principis del segle XX, és l'única referència localitzada sobre aquesta festa. Es tracta d'una celebració ben representativa, perquè constitueix una mostra més del fet que la vinculació entre la població i el riu, que quedava reflectida en tots els àmbits de la vida social, ha anat extingint-se amb el pas dels anys.

L'anomenada "festa veneciana" fou una celebració molt vistosa i bastant limitada en el temps (darrers anys del segle XIX – principis del XX), que es duïa a terme a Tortosa durant les festes majors. Consistia bàsicament en la presentació d'embarcacions guarnides i il·luminades de la forma més espectacular possible; les més destacades eren premiades (l'any 1918, per exemple, els premis foren de 150, 100 i 50 pessetes per a les tres primeres classificades). La festa anava acompanyada de música, i l'orquestra solia situar-se sobre la barca. D'aquesta manera, s'aconseguia crear un ambient idíl·lic que els diaris descrivien molt bé:

La velada de anoche en el rio Ebro, resultó fantástica, hermosa, animadísima. Los puentes metálicos destinados al paso del público, la orilla derecha é izquierda del rio, los tejados y balcones de las casas próximas á dicho sitio, y los puntos, no solo inmediatos sino algo alejados del paraje en donde debían celebrarse los consabidos espectáculos, rebosaban gran gentío.

¹⁶¹ De forma similar, els tolosans utilitzaven la Garona com a escenari de festes diverses, principalment lluites simulades; aquestes celebracions perduraren fins ben entrat el segle XIX (Cassan, 1982: 407).

El Sena també va ser utilitzat pels monarques absoluts per a fer ostentació del seu poder, duent a terme, principalment, focs artificials (Backouche, 1995).

A Madrid, Carles III va fer construir un canal paral·lel al Manzanares on s'hi celebraven "naumàquies" o festes nàutiques amb representacions en taulats muntats sobre uns vaixells, mentre el públic es concentrava sobre unes altres embarcacions (Fernández, 1995: 139).

Muchísimas familias disfrutaron del fresco hasta avanzadas horas de la noche, admirando á la vez el poético y fascinador efecto que producian las varias embarcaciones engalanadas que surcaban el Ebro, presentándose algunas de ellas con tal perfección, que daba perfecta idea del arte y buen gusto de las personas que en los trabajos de arreglo han intervenido. (Diario de Tortosa, 6 setembre 1901, núm. 6.005)

La qualitat i l'animació de la festa variaven segons els anys. La que acabem de reproduir, que precisament es va haver de canviar de dia a causa del vent, correspon al 1901 i no va estar gens malament; però, segons la mateixa premsa local, la millor va ser la de 1895, la primera que es va dur a terme. Altres anys, com el 1900, va quedar molt deslluïda per les poques embarcacions que hi van concórrer; de totes maneres, les fonts no acaben de posar-se d'acord, perquè si bé *Diario de Tortosa*, enemic de Teodoro González (que llavors estava al cap de l'Ajuntament), va menysvalorar profundament la celebració de l'any 1900, Vergés (La Zuda, octubre 1932, núm. 215) la qualifica d'apoteòsica.

Normalment, del guarniment de les barques se'n feien càrrec associacions (com el Círculo de Tortosa), grups de joves amics o el mateix Ajuntament. Més endavant, tot sembla indicar que l'ornamentació es va anar sofisticant, i ja es tractava de particulars que contractaven els serveis d'algú perquè dugués a terme la decoració. El 1918 fins i tot arribaren diverses empreses de València, especialitzades en "adornos" i "precedidas de gran fama artística" que s'ocuparen de la decoració d'unes quantes barques, tot i que sense gaire èxit: "no vimos el arte por ninguna parte" (*Diario de Tortosa*, 7 setembre 1918, núm. 10.943). Les embarcacions que participaven al concurs prenen formes d'allò més variades: un paraigües, una sirena, un xalet, un pavelló xinès, un jardí, una mesquita àrab, una gòndola, una barca remolcada per cignes...

De totes maneres, aquesta festa no tingué una continuïtat anual, sinó que sofrí diverses interrupcions, motivades principalment per la manca de pressupost de l'Ajuntament a l'hora d'organitzar les festes majors. Va arribar a despertar tant d'interès que acudia gent en tren des de fora, així com també s'apropaven a Tortosa els que residien a les hortes properes.

En general i com veurem, l'Ebre sempre ha desenvolupat un paper important en tot tipus de celebracions festives¹⁶². Si ens dediquem a revisar uns quants programes de festes majors de diverses poblacions riberenques, constatarem que el riu sempre hi ha estat present, en major o menor grau i de diferents maneres, segons el lloc i l'època.

Un element fix en tota festa major són els focs artificials i, evidentment, l'Ebre és el millor escenari que es pot triar¹⁶³. L'escriptor ebrenc Sebastià Juan Arbó ens ofereix una descripció perfecta:

A la nit, serà com tots els anys, tèbia i estrellada; s'hauran apagat tots els llums i el cel s'obrirà sobre el poble engalanat amb totes les seves estrelles, en el seu blau profund i serè. Allí enfront, a l'altra vora de l'Ebre, sobre el silenci de la multitud invisible, sorgiran a poc a poc els màgics focs, encesos alhora a l'aire i sota l'aigua. Un coet s'eleva invisible, insensiblement en l'atmosfera tranquil·la com un ram de blanques flors lluminoses: el cel es farà clar, infinit; una viva llum es difondrà

¹⁶² De la mateixa manera, Fernández (1995: 147-151) ens esmenta una gran quantitat de romeries, revetlles i festes que es desenvolupaven a les vores del Manzanares o bé en arbredes properes.

¹⁶³ També a Saragossa l'Ebre és l'escenari escollit per a la traca del final de les festes del Pilar. Llavors la multitud es concentra als ponts i les vores per a veure l'espectacle (CEAM, 2000: 60).

damunt del riu, (...) es veurà el pont i el perfil de les serres properes, mentre de la immensa multitud premsada per les vores brollarà un ample crit d'admiració (Juan Arbó, 1997 [1932]: 18)

Les cucanyes també eren (i són) imprescindibles a qualsevol festa major que tingui lloc a l'estiu. Generalment, estan compostes per tres activitats diferents: el pal ensabonat, una soltada d'ànecs i una cursa de natació. És una celebració encaminada a la participació dels més joves però que diverteix a tots. El pal ensabonat es col·loca paral·lel sobre l'aigua de manera que els aspirant, lliscant, han d'arribar a la punta de tot, on es troba el premi:

(...) nuèts, entre cèl i aigua, caminant o patinant sobre'l llom redó d'un pal ensabonat, de 20 o 25 pams, van a la conquesta del pobre pollastre, que, lligat per les potes, los espera penjat a la punta del pal. (Moreira, 1934: 416)

Respecte a la soltada d'ànecs, consisteix a deixar anar una gran quantitat d'aquests animals i esperar que els joves, nedant darrere d'ells, els vagin atrapant. Cadascú s'enduu a casa tants ànecs com aconsegueix agafar. La cursa de natació es fa normalment creuant el riu, i els primers en arribar són premiats.

En alguna ocasió, aquestes celebracions podien dur-se a terme també al canal; aquest va ser el cas de Roquetes el 1933, quan s'hi va realitzar una "gran festa aquàtica", amb "cucanyes, festa del pato i curses"¹⁶⁴.

No hi ha dubte que la celebració "estrella" de les festes majors i la que més relació manté amb el riu, són les famoses i típiques curses d'embarcacions, que encara perduren en algunes poblacions de la Ribera d'Ebre.

Sánchez Cervelló i Visa Ribera (1994: 85-87), referint-se a Flix, indiquen que en un principi es tractava de competicions de llaüters que apostaven entre ells per tal de veure qui era més expert; cap allà als anys vint es van abandonar les curses de llaüts i van passar a competir-hi únicament puntones. Probablement, el mateix es pot aplicar a altres poblacions, perquè a Móra d'Ebre tenim constància de regates de llaüts a finals del segle XIX:

En el barrio mencionado [de la Barca] hubo regatas con lanchas y laudes por el Ebro; solemnizaron el acto los acordes de varios pasos doble, y todo en conjunto presentó una de las más culminantes notas que han tenido lugar. (Diario de Tortosa, 15 setembre 1898, núm. 4.822)

Segons explica Collazos (1996: 29), a les curses originàries només hi participaven llaüters i la rivalitat s'expressava amb provocacions, insults i, fins i tot, a través d'algun episodi de violència. No és fins als anys 50 que la decadència de la navegació fluvial provoca l'aparició d'una nova generació de tripulants de muletetes els quals ja no estan tan vinculats a la navegació com abans.

A Mequinensa, població llaütera per excel·lència, encara perduren en la memòria dels més grans les competicions de llaüts, ja que allí s'allargaren unes quantes dècades més que a la Ribera d'Ebre. De totes maneres, qui ha immortalitzat aquestes competicions ha estat Jesús Moncada, que les ha reflectides en alguns dels seus contes. A "Revenja per a un difunt" (*Històries de la mà esquerra*) ens deixa ben clara la profunda rivalitat

¹⁶⁴ No sabem si aquesta festa tingué continuïtat al llarg del temps o si es reduí puntualment a un sol any, ja que només n'hem trobat una referència (El Pueblo, 20 maig 1933, núm. 3.585).

existent, així com les grans passions que arribava a aixecar una cursa de llaüts, fins al punt que ni tan sols la mort podia esborrar-les:

L'oncle Sebastià va anar a les misses i a l'enterrament, que una cosa no treu l'altra, però al cementiri va dir ben clar que el repte seguia en peu, perquè la mort no tenia res a veure amb una correguda de llaüts, i que quan es trobés Roca a l'altre barri li exigiria la revenja. Deu anys havia tardat a cruixir el vell Sebastià, i ara, l'endemà del seu enterrament, ell i el Roca se les tenien! (Moncada, 1988: 55)

També a "Esborrany d'una treva" (*Calaveres atònites*) ens transmet la idea que participar i guanyar la carrera de llaüts era qüestió d'honor i dignitat, al mateix temps que un orgull per a la família. Un antic llaüter que s'ha convertit en cardenal i s'ha negat a participar en la competició rep una bona reprimenda:

Si haguessis escoltat la mare i haguessis vingut, la teva dignitat hauria guanyat punts en lloc de perdre'n. Polítiques a banda, ens hauríem tret el barret davant d'un cardenal capaç de presentar-se a Mequinensa per participar en lloc del seu germà, que s'ha trencat una cama i no pot fer-ho, en la correguda de llaüts de la festa major, a fi que el seu pare, vell i malalt, no passi pel tràngol de veure que la família no es trobava present en una prova on no havia faltat mai d'ençà que el món és món. (Moncada, 1999: 132)

Aigües avall, en canvi, tenim constància des de ben aviat de carreres de barques i no pas de llaüts. Aquest és el cas, per exemple, de Xerta¹⁶⁵ i Amposta, on a finals del segle XIX ja es duïen a terme curses de "lanchas"¹⁶⁶. A Tortosa, els primers anys del segle XX, també es realitzaven competicions similars, on acudien gent de mar i gent de riu. Així, sabem que el 1918 mariners de Sant Carles de la Ràpita i l'Ampolla prengueren part activa en les curses i, fins i tot, s'emportaren alguns premis. Aquell any, la festa del riu fou especialment vistosa i completa, ja que també es dugué a terme una lluita des d'embarcacions¹⁶⁷:

Siguió luego el torneo marítimo, que consiste en que dos barcas con cuatro remeros, patrón y el luchador que va colocado en una especie de puente que sale detrás de la embarcación, se emprenden una a otra, y los luchadores, que traen un palo largo a estilo de lanza y cuando llega el momento del encuentro se apuntan en el pecho de cada uno, que llevan una coraza, y aquel, de más fuerza y habilidad, que hace caer a su contrario al agua, queda vencedor. (...) Este festejo nuevo gustó mucho y los vencedores oyeron una ovación de los espectadores de ambas orillas del río que estaban atestadas. (Diario de Tortosa, 6 setembre 1918, núm. 10.942)

Precisament a Tortosa, el "Sindicato de Iniciativas para la Atracción de Forasteros", cap allà a 1914, projectava organitzar regates per als clubs nàutics de tota Espanya, oferint com a premi la "Copa de l'Ebro". Tot sembla indicar, però, que la iniciativa no arribà ni a començar-se.

A Benifallet, durant la postguerra, també es feien curses de mulettes, anomenades "cossos al riu" (Cots, 1996: 216). Llavors encara hi havia gent de riu a la població i

¹⁶⁵ De fet, gràcies a un programa de festes que va caure per casualitat a les nostres mans, vam poder constatar que el 1967, a Xerta, encara es feien curses de mulettes. Desconeixem, doncs, quan es va abandonar aquesta celebració.

També sabem que se'n feien el 1922, perquè hem trobat un llibre de comptes de l'Ajuntament de Xerta a l'arxiu de la població en què s'especifica que es destinaren 75'50 pessetes com a premi de les regates.

¹⁶⁶ En aquella època el terme "lancha" servia per a referir-se a qualsevol petita embarcació, i no tenia el significat que li atribuïm avui dia (embarcació amb motor).

¹⁶⁷ Tot i que a l'Ebre aquesta activitat no ha tingut gens de tradició, al Roine una modalitat de lluita des d'embarcacions similar a la descrita aquí ha perdurat fins avui dia, existint fins i tot la societat de lluita de Serrières (Chabenat, 1996: 131-132), fundada el 1896.

entre ells s'establien les típiques rivalitats. Les autoritats i la banda pujaven en un llaüt, on també s'hi col·locava gent del poble; la resta de públic se situava a les ribes del riu¹⁶⁸.

De fet, en les esmentades curses hi quedaven reflectides tant les rivalitats dins com fora de la població. A Flix, durant els anys 20-30, una puntona composta per socis de la Unió social (dretes) competia amb una de l'Agrupació Obrera (esquerres) i, naturalment, amb d'altres que es formaven per raons d'amistat entre els components. També hi trobem "competència professional", a causa del fet que les tripulacions solien correspondre amb tripulacions de llaüts.

La rivalitat entre poblacions no es constata fins els anys 50-60, moment en què comencen a competir puntones de localitats diferents. En aquest sentit, ens resulta molt il·lustrativa l'ànecdota que recull Collazos (1997: 170), esdevinguda a Flix el 1971. En aquella ocasió, el públic, encrespat per un comportament poc adequat dels de Móra d'Ebre, va començar a apedregar les puntones dels morencs, els quals van haver de marxar riu avall dins les pròpies embarcacions; per culpa d'aquest desafortunat incident, Flix no va tenir cursa de puntones entre 1972 i 1978. Sense arribar a aquests extrems, la pugna entre poblacions properes és perfectament perceptible en qualsevol cursa, ja que el que interessa als espectadors, naturalment, és que resultin vencedores les embarcacions del poble.

En les curses de muletetes o puntones, doncs, s'ha produït el pas d'un primer moment en què servien per a reproduir identitats grupals dins la mateixa població a un segon moment en què el que predomina és l'exaltació de la identitat de poble en conjunt; seguint els nivells d'integració que proposen Prat i Contreras (1987: 85), hauríem de parlar primerament d'una festa d'ofici i, més endavant, d'una festa local. En general, tots som conscients del caràcter integrador de la festa; d'acord amb aquests dos autors (1987: 93), a la festa es busca el reforçament del "nosaltres" local i posar de relleu llaços comunitaris que lliguen els membres del poble enfront de les comunitats alienes¹⁶⁹. De fet, tal com constata Joan Prat (1982: 156), les festes constitueixen el moment en què es ritualitzen actituds, qualitats i valors en un tot estructurat i coherent.

Fora de les festes majors, moltes altres celebracions tingueren l'Ebre com a escenari. Així, a finals d'octubre de 1911 es celebraren a Tortosa uns "festejos en honor del maestro Pedrell", cèlebre compositor nascut el 1841 en aquesta ciutat. Entre els diversos actes, hi hagué també una competició de barques a quatre remes per l'Ebre i un concurs de natació.

També a Tortosa, el juliol de 1914, amb motiu del Congrés de la Federació Agrícola Catalana-Balear, s'organitzaren diversos actes relacionats amb l'Ebre; a banda de les típiques regates i cursa de natació, es prepararen dues excursions per als congressistes,

¹⁶⁸ Amb anterioritat, sembla que el riu havia desenvolupat un important paper en la festa major d'aquesta població riberenca:

Nos comunican desde Benifallet, que en aquella población se hacen preparativos para la fiesta mayor que se celebra el día 8 del próximo mes de Septiembre. (...) Habrá cultos religiosos, cucañas, fiesta en el río, con barcas iluminadas con farolillos de colores y otros divertimentos.
(Diario de Tortosa, 29 agost 1912, núm. 9.199)

¹⁶⁹ Aquesta és la mateixa idea que ens presenta Honorio Velasco (1982: 7): a la festa s'expressa i s'exerceix la condició de membre d'una societat.

una a l'assut de Xerta i l'altra a la desembocadura de l'Ebre. La primera de les visites, però, hagué de suspendre's per motius d'agenda.

A Amposta, l'agost de 1913, coincidint amb la festa major, es realitzà la "Fiesta del Pez", encarada als nens i que posteriorment no tingué cap tipus de continuïtat. S'aprofità per llençar mil peixos a l'Ebre i obsequiar els assistents amb lllaminadures, a banda dels discursos de rigor.

L'Ebre sempre havia constituït l'escenari ideal per a qualsevol activitat que impliqués una exhibició. Així, l'any 1866, el senyor Camús, cèlebre funàmbul, va travessar el riu sobre una corda i després va tornar al seu punt d'origen. No content amb això, decidí fer la mateixa proesa de nit i amb el riu molt crescut; una multitud va aguantar estoicament la pluja que queia, pendent de la seva gesta.

L'any 1880 l'episodi es va repetir amb un altre protagonista, la també funàmbula Miss Scotti; el desenllaç, però, va estar a punt de ser tràgic. Per a afrontar el viatge de tornada i donar més emoció a l'assumpte, l'acròbata va voler embenar-se els ulls, amb tan mala sort que va caure a la vora del riu, mig cos a l'aigua i mig contra les roques. Va resultar greument ferida però va acabar recuperant-se.

I, malgrat aquesta intensa activitat festiva a l'Ebre, encara trobem a la premsa local tortosina diversos articles lamentant-se pel fet que el potencial lúdic del riu estava poc utilitzat:

¿Adviértese todo lo que podría organizarse sobre un río así? Regatas como las que se verifican en el Tamesis; verbenas espléndidas de luz, como las de Venecia (...) Nada de esto tan entrañable, tan transido de espíritu vernáculo, se ha hecho (...) (Marcelino Domingo a El Pueblo, 21 setembre 1929, núm. 2.915)

*Ni una lancha de recreo; ni una barca que haga sentir el hechizo de la corriente líquida, ni una canoa que surque el camino fluvial; nada que entrañe deporte acuático.
(...) Por Tortosa, por el Ebro, por la salud, por la higiene, reúnanse una colección de buenos tortosinos; constituyan un grupo o asociación que exclusivamente haga lanzar al río unas barquitas que el público use; búsqese y póngase en condiciones halagüeñas el lugar que sirva de playa fomentándose así el baño (...)* (Gregorio Sierra a La Zuda, abril 1932, núm. 212)

PASSEJOS I EXCURSIONS

L'Ebre era el lloc preferit per a anar-hi a passejar o a fer-hi excursions diverses. La majoria de pobles, per no dir la totalitat, tenen un passeig (Flix, Móra d'Ebre, Tortosa, Xerta, Amposta, Benissanet, Benifallet...) vora el riu i/o un parc (Tivenys, Xerta, Aldover, Tortosa...) que solen ser els indrets més freqüentats de la població¹⁷⁰.

A Tortosa, per exemple, molt abans de l'existència del famós parc Teodor González, exactament en el mateix lloc s'hi trobava el Camp de Titets, ocupat per calafats, filadors i picapedrers. Segons Mestre i Noé (1984 [1926]: 77), era un dels indrets preferits de passeig, a causa possiblement de la intensa activitat que s'hi vivia, bastant relacionada

¹⁷⁰ També Backouche (1995) ens parla de les vores del Sena com a lloc de passeig i indret de trobada de la societat parisenca.

Igualment, a Madrid una de les distraccions cortesanes favorites, a l'estiu i a la primavera, quan queia la tarda, era passejar pel Manzanares (Fernández, 1995: 145).

amb la navegació fluvial i marítima. En canvi, l'intent d'aprofitar l'eixampla de l'altre costat del riu (llavors poc poblat) no prosperà; el 1835 s'hi començà a construir un passeig que va quedar definitivament abandonat deu anys després (Mestre i Noé, 1984 [1925]: 17-18). En general, els llocs propers al riu eren els més concorreguts i s'habilitaven amb aquesta finalitat:

En el antiguo bajador de San Roque, se efectua una reforma que todos aplaudirán. Se está construyendo un banco mirador (...) con lo que no solamente servirá de asiento cómodo en el verano, cuando tanta gente acude allí á tomar el fresco, sino que además evitará que los chiquillos puedan caer al río. (Diario de Tortosa, 15 abril 1910, núm. 8.506)

En la orilla del Ebro de la parte de Remolins se están abriendo zanjas para proceder a la plantación de árboles que hermocean un sitio tan concurrido que es un delicioso paseo en la época estival. (Correo ibérico, 18 gener 1905, núm. 330)

El Ayuntamiento ha acordado la construcción de un paseo-alameda con un kiosko central y bancos en la barriada de Ferrerías, en el trozo comprendido a orillas del Ebro, desde el puente de Nuestra Señora de la Cinta hasta el ferroviario. (El Restaurador, 25 novembre 1919, núm. 3.205)

L'Ebre constituïa una mena d'eix, un punt de referència per als passeigs de la població. També s'utilitzava com a mirador en el cas de fenòmens naturals o quan es produïa algun incendi forestal a les muntanyes properes. En ser un espai obert, era el lloc ideal per a observar qualsevol d'aquests elements:

Anoche se situó mucha gente en el puente del Estado, sobre el rio Ebro, para observar la aparición del cometa Drake (...) (Diario de Tortosa, 27 gener 1910, núm. 8.446)

Anoche se divisaban desde esta ciudad varios incendios en los montes de la derecha del Ebro (...) Aquel cuadro de destrucción era contemplado desde nuestros puentes sobre el Ebro, orillas del mismo, y huertas cercanas, por no pocos curiosos. (Diario de Tortosa, 26 juliol 1907, núm. 7.708)

La vora del riu també era un lloc adequat per a instal·lar-hi fires; així ho va fer el 1899 l'Ajuntament de Tortosa i, més concretament, una fira de bestiar a la platja de la Xiquina.

En l'extrem contrari, trobem que les ribes de l'Ebre menys humanitzades eren el lloc preferit per les colles d'adolescents i també per les parelles que buscaven un indret apartat. Encara que no de forma explícita, molts informants ens han donat a entendre que anaven a fer les parelles a la vora del riu; a Xerta, fins i tot existeix una copleta que es cantava i que ho explica: "Al barranc de l'Assut / a ta mare l'han vist, / en les cames a l'aire / i ensenyant la put put." En una època en què el control social era molt estricte pel que fa a les relacions entre homes i dones, costa de creure que realment això pogués succeir, però suposem que sempre existia alguna ocasió propícia, generalment de nit i escapant a la vigilància familiar. El que és segur és que si una jove era vista amb un noi en una circumstància similar, la seva reputació quedava seriosament perjudicada.

Tornant a l'aspecte més innocent, les mares sovint agafaven els seus fills i els portaven a passejar per la vora del riu. Fins i tot ens expliquen que, a l'estiu, a la zona de Xerta i Tivenys, quan baixava poca aigua i es filtrava per sota, es podien fer excursions passant per sobre de l'Assut o Trencada:

I moltes vegades al ple de l'estiu travessàvem la Trencada (...) I en les xiquetes per la mà i anàvem a berenar a l'altre costat de Xerta (Maria Borràs, Tivenys, 24/3/1998)

De forma similar, les dones de Tivenys, el diumenge a la tarda, se n'anaven passejant fins a l'Assut, on hi trobaven els pescadors de madrava treballant. En general, qualsevol activitat vora el riu era aprofitada com a excusa per a sortir a passejar o fer-hi una excursió: als xertolins els agradava anar caminant fins la resclosa i contemplar el moviment que hi havia, cosa que solien fer principalment els diumenges; a vegades, fins i tot s'emportaven el berenar. I el mateix feien els morencs:

Jo me'n recordo, jo de petit amb els meus pares, pos anar a berenar a la vora del riu (...) Avui ara pues se'n van a Salou o no sé què, no? (Josep Dematthey, Móra d'Ebre, 17/6/2000)

A vegades, els joves llogaven una muleta (o l'aconseguien per altres mitjans) i feien alguna excursió. Així, els treballadors joves de la fàbrica de ciment, a Xerta, els diumenges utilitzaven les mateixes barques que durant la setmana els servien per a creuar el riu i anar a treballar, per a sortir a recórrer el curs fluvial.

Quan ja hi havia el pont i tot això, les muletes aquestes pues servien per a..., per a... No sé, per a esbarjo, en los amics (...) Feies: "Escolta!" I llogàvem una muleta. (...) Les nostres maneres de divertir-mos eren molt diferents de les d'ara, no? Que en poc mos divertíem... Mes senzill, però no hi ha..., hi havia més imaginació. (Josep Dematthey, Móra d'Ebre, 17/6/2000)

De vegades, tres o quatre xicots invitaven les noies a fer una passejada amb la muleta (el bot) del barquer i hom passava per davant la roca de la Careta –on la barra no toca fons–, riu amunt, a força de rem, fins a l'illa de Magrinyà, on cantaven els rossinyols i les merles. Tota la tarda de passejar així costava una pesseta. (Bladé, 1970: 103)

Els afortunats que tenien embarcació pròpia podien repetir més assíduament aquestes excursions. En tots els casos –ja ho hem vist–, el dia institucionalitzat per a l'esbarjo era diumenge, ja que la resta de la setmana tothom tenia massa feina:

TA: A l'istiu passaven lo dematí pel riu. I a la tarde, si feia garbinada, en vela cap a Garcia, i...

JP: Als domenges a la tarde, agafàvem una barca i ficàvem lo berenar a dintre, i fèiem berenar-sopar, i anàvem... Brrrummm! "Que vols que mos aparem aquí?" "Au, mira, aquí a la platja!" Au, a berenar. I después hasta que se't fotien los mosquits.

TA: Que havies de marxar. (Teresina Aparisi i Josep Pedrola, Móra d'Ebre, 23/11/2000)

Cap allà als anys 70 i durant una temporada, una colla de joves de Xerta tingueren una barca que arreglaren i pintaren; li deien "Poseidón" i la feien servir per a recórrer el riu, fins que algú, una nit, els va tallar la corda amb la qual estava amarrada i es van quedar sense embarcació.

Aquest tipus d'excursions que tenien el riu com a escenari no eren exclusives de les classes populars, sinó que també la classe més acomodada les feia:

Una jira.- ¿Cuándo tuvo lugar?

- Anteayer por la tarde.

- ¿Sitio designado para ella?

- La Azud de Cherta. (...)

- ¿Familias que á ella asistieron?

- Las siguientes: la de Calvo, Cruells, Llasat y Llorens, además las Srtas. Vazquez y Font, y los distinguidos jóvenes Sres. Pastor, Vaquer, Tallada (Felipe) y Piñana (Fernando.)

Reinó la alegría, y el buen humor no faltó: de modo que no puede dudarse que todos se divirtieron de lo lindo, pasándoles las horas velozmente y sin darse cuenta, llegó la hora del

regreso, así es que acomodándose otra vez en sus respectivos carruajes, emprendieron el viaje llegando al punto de partida ya algo tarde (...) (Diario de Tortosa, 13 setembre 1907, núm. 7.748)

A banda d'aquestes excursions informals, en trobem d'altres organitzades per alguna entitat i sovint amb finalitats de caire cultural o educatiu. A principis de segle, a Tortosa organitzaven viatges la "Sociedad Velocipédica", l'Orfeó Tortosí, el "Círculo de Tortosa", la secció excursionista del "Ateneo de Tortosa", els "casinos" republicans, etc. El vapor *Ciudad de Tortosa* solia ser el mitjà de transport triat i el destí més freqüent, l'illa de Buda. Tampoc era estrany que els alumnes d'algun col·legi realitzessin idèntic viatge:

Esta mañana, en el vapor Ciudad de Tortosa, han salido para la desembocadura del Ebro y faro de Buda, donde pasarán el día, los alumnos del Colegio de San Luis Gonzaga, acompañados de algunos profesores de dicho establecimiento.

Los jóvenes expedicionarios han partido con la animación propia de su edad, amenizando el viaje con cantos y otras alegres demostraciones.

Deseámosles una felicísima excursión. (Correo Ibérico, 2 març 1908, núm. 1.231)

Quan tenia lloc la visita d'un personatge important a la zona, el que se solia fer era portar-lo a algun indret pintoresc, i res millor que l'assut de Xerta. Això és el que es va fer quan va visitar Tortosa el governador civil, i també uns anys després amb el candidat a diputat, López Puigcerver. En aquest cas, però, no s'hi anava per via fluvial sinó en carro:

Terminado el banquete, que constituyó una marcada demostración de simpatía al ilustre viajero, pasaron el Sr. Puigcerver y sus acompañantes al pintoresco Azud de Cherta, admirando el poético panorama, el conjunto de bellezas, la hermosura de la Naturaleza que desde allí se descubren. Los atractivos de una tarde de primavera, pues era el tiempo espléndido, daban al cuadro, tonos y matices de especial seducción. (Diario de Tortosa, 2 abril 1903, núm. 6.457)

Tal com podem constatar en aquest fragment, els periodistes aprofitaven sovint la descripció de les excursions per alliberar la seva bona veu poètica i oferir-nos imatges líriques de l'entorn fluvial. La bellesa que hom atribuïa al riu i a les seves vores, doncs, queda reflectida en molts textos de la premsa local:

Y ¡qué preciosidad de huerta la que se divisa en el camino desde Bitem a Tivenys! El turista se encanta contemplando el río por la izquierda y el canal, que es otro río, por la derecha, y para complemento de poética visión, se presenta la entrada de Tivenys que ya no puede ser más agradable.

Llegamos después al Azud, y ahora tendríamos que hacer una descripción tan altamente admirable, que no somos bastante para trazarla. Aquello es colosal. (Diario de Tortosa, 15 setembre 1913, núm. 9.507)¹⁷¹

A vegades, els *boy scouts* també escollien el medi fluvial per a fer les seves excursions i, concretament, l'assut de Xerta. Fins i tot el gremi de sastresses va triar aquesta destinació:

Amb motiu d'ésser la festa de les sastresses, el gremi ha celebrat avui diverses festes. Aquest mitjdia ha tingut lloc el "wormout danzant" al Bar Versalles. Aquesta tarda una excursió a l'Azud de Xerta. I aquest vespre un ball a l'Ateneu de Tortosa (...) (El Pueblo, 12 maig 1933, núm. 3.578)

¹⁷¹ Aquest text pertany a una carta enviada per tres barcelonins al director del *Diario de Tortosa*, els quals, pel que sembla, quedaren impressionats per la bellesa de la zona. La percepció positiva del medi fluvial no era, doncs, exclusiva dels habitants de la comarca.

L'originalitat a l'hora de triar les destinacions d'aquests viatges lúdics era escassa, ja que l'illa de Buda i l'assut de Xerta eren gairebé exclusius. A l'Assut es podia visitar la resclosa, el naixement dels canals, la hidroelèctrica i, fins i tot, la fàbrica de ciment. A vegades, però, hom optava per altres destinacions menys atractives; per exemple, el 1917 els alumnes del col·legi de San Rafael van anar en barca a Amposta, i el 1931 la Secció Excursionista de l'Ateneu va visitar els regs de Jesús.

Menys freqüentment, les excursions eren fetes per gent que venia de fora. Així, el 1912 una excursió escolar de noies de Xàtiva va visitar Tortosa i l'assut de Xerta; i el 1919 un grup d'alumnes de l'Escola Superior d'Agricultura de la Comunitat de Catalunya va venir expressament des de Barcelona per veure les infraestructures dels canals de l'Ebre. De la mateixa manera, el 1916 una colla d'excursionistes de la societat "Protección Mercantil" de Reus van visitar l'Assut. També el 1928 la Joventut Excursionista Catalana de Tarragona va traslladar-se al far de Buda.

A vegades, els visitants eren peculiars:

El sábado á la una de la tarde llegaron frente al parque procedentes de Fayon, doce piraguistas alemanes, dos de ellos señoritas, que viajan por los rios de Europa, siempre que el caudal de aguas lo permiten.

A la orilla del Ebro acudió gran numero de personas que admiraron la destreza de los alemanes, los cuales de momento se instalaron en uno de los paseos del Parque, trasladándose despues al Hotel París.

En el tren expreso del domingo, salieron para Barcelona. (El Pueblo, 20 abril 1929, núm. 2.893)

A finals d'aquell mateix estiu (el 19 de setembre), Tortosa tornà a rebre la visita de tres alemanys en les mateixes condicions (La Zuda, octubre 1919, núm. 184): aquesta vegada eren tres esquiadors de prestigi que havien baixat l'Ebre des de Logronyo embarcats en les respectives piragües.

ÀPATS VORA EL RIU

El dia de la Mona, els habitants de Tortosa no anaven pas a menjar-se-la vora el riu, sinó que solien acudir a les muntanyes properes; això és el que es feia a les localitats que, malgrat ser riberenques, tenien algun indret que consideraven representatiu com ara una ermita o, senzillament, adequat per a dur-hi a terme aquesta celebració. En canvi, moltes poblacions celebraven aquesta festivitat vora l'Ebre; aquest és el cas de xertolins i tivenyissencs, que es dirigien a l'Assut. Hi solien acudir les respectives poblacions en ple, cadascuna per la seva riba. S'enduien el dinar i, en uns vint minuts caminant¹⁷², hi feien cap. Probablement, encara més que la festa, el fet de compartir un àpat serveix per a integrar i cohesionar els habitants d'un mateix grup social i, en aquest cas, d'una mateixa població; Contreras (1993: 58) assenyala que "la comensalía constituye una forma primaria de convivencia extrafamiliar, una forma de consagrar la vecindad".

Naturalment, les Mones que s'anaven a menjar no eren com les actuals, sinó les tradicionals, en forma de "rosquilla" i decorades amb ous durs. Al seu interior, s'hi podia posar cabell d'àngel, fet amb les carbasses que cadascú conreava a l'hort, o bé

¹⁷² A tots dos pobles els separa, si fa o no fa, la mateixa distància respecte a l'Assut: entre un i dos quilòmetres.

algun altre tipus de confitura, també casolana. A vegades, es guarnien amb anissets. En totes dues poblacions, les dones de la família elaboraven la Mona a casa seva però, com que gairebé ningú tenia forn, es portava a coure al forn del poble on, a canvi d'un preu gairebé simbòlic, els ho deixaven fer.

Si bé els tivenyissencs només acudien amb aquest motiu a l'Assut, els de Xerta hi anaven en dues ocasions més al llarg de l'any: el dia de la fogasseta i el de la Mare de Déu d'agost.

El Dijous Llarder¹⁷³ era el dia que s'anava a l'Assut a menjar-se la fogasseta, aliment típic i particular de l'esmentada població. La fogasseta és un panet rodó amb la superfície superior decorada per unes ratlles creuades que formen quadrets; s'obre per la meitat i s'hi posa una truita feta amb carxofa, all i salsitxa. Eren els nens i joves els que feien aquesta celebració, tot i que els adults als quals les seves obligacions els ho permetien també s'hi apuntaven. Berenaven asseguts a les immediacions de l'Assut, arrecerats en algun marge, ja que solia fer bastant de fred. Després, a mitja tarda, tothom se'n tornava cap al poble. Durant uns anys, fins i tot s'hi va fer ball: quan es feia fosc, venia l'orquestra i començava la festa pròpiament dita. La percepció que hom té d'aquesta pràctica ja desapareguda és una visió nostàlgica, de lamentació per allò que s'ha perdut:

Es inevitable no acordarse de aquellas tardes soleadas en que, formando alegres grupos de juventud, con una bolsa colgada al hombro, emprendiamos entusiasmados el camino que conducía a l'Assut" (...) Éramos jóvenes (...)

La gente, gran afluencia de personas de todas las edades, reían y cantaban, hacían explotar su gaseosa para mezclarla con el vino de las grandes ocasiones. (Aliern, 1976: 10)

Si bé el costum d'anar a menjar un entrepà a l'Assut el Dijous Gras pot tenir uns orígens més o menys remots, el naixement de la típica fogasseta es remunta a un moment concret i es deu a la invenció d'una persona de la qual se'n coneixen nom i cognoms. Cap allà a l'any 1895, a Francesca Fusté Bosch, esposa del forner i mare d'una colla de fills, se li va ocórrer la idea, que va ser imitada per altres forners i acceptada per tothom:

I els meus iaïos tenien bastants fills petits i... Antes feien això de pa, i això anar-se a menjar por ai en salsitxa o com sigue. I allavons pues la meua àvia va dir: "En ves de donar-lis un tros de pa, farem una fogasseta (...). Un panet així i allavons talladet, saps? I, mira, i així va ser. (Adoración Cases, Xerta, 20/7/1998)

Actualment, cada any es venen encara una gran quantitat d'aquests panets rodons. No obstant, la celebració ha perdut el seu caràcter col·lectiu: ningú va a l'Assut i s'ha convertit en un acte privat, ja que se sol fer en forma de berenar-sopar amb familiars i amics.

També amb motiu de la festivitat de la Mare de Déu d'agost, el dia 15 d'aquest mes, els xertolins acudien a l'Assut; hi anaven en família, a fer un berenar-sopar, el qual solia consistir en un plat de conill guisat¹⁷⁴. Igual que en el cas de la fogasseta, es tracta d'una pràctica desapareguda, que devia perdre's cap allà als anys 60 del segle XX.

¹⁷³ Tal com expliquen Prat i Contreras (1987: 44), aquest àpat solia fer-se al camp i tenia, en molts casos, un caire comunitari.

¹⁷⁴ A Saragossa, celebraven la "Cincomarzada", en què famílies senceres anaven a passar el dia a la vora de l'Ebre i del Gállego emportant-se els respectius àpats (CEAM, 2000: 53).

JOCS

Un dels llocs que els nens preferien per a anar a jugar era la vora del riu, cosa que no coincidia amb la voluntat dels pares, que ho consideraven un indret perillós. De fet, a la premsa local tortosina de principis de segle trobem diversos casos de nens que moriren ofegats quan jugaven per les immediacions del medi fluvial.

Les possibilitats que oferia el riu per als nens eren moltes. Per una banda, hi havia l'opció de "fer sopetes", és a dir, dedicar-se a llençar pedres paral·lelament a la superfície de l'aigua i intentar que hi toquessin com més vegades millor. Biarnès ens descriu molt delicadament aquest joc:

A cada contacte de la pedra amb l'aigua, el sol hi fa un petó clamorós i el riu infanta cercles concèntrics que exornen la superfície llisa, sense relleu, emplenant-la de llunetes, missatges esotèrics que la nostra imaginació infantil envia riu avall (...) (Biarnès, 1985: 32)

Una altra opció era fabricar-se alguna joguina amb les canyes que creixien a la seva vora; n'hi havia tantes com abastava la imaginació. La preferida, probablement, era construir una barqueta amb fulles de canya, la qual després era llançada al riu:

Jo haig fet barcos, quan era petit, fèiem barcos (...) En les fulles de canya posaves un palillo al mig, un palet, tiraves allò... (Josep Sánchez, Flix, 26/8/2000)

Finalment, també hi havia qui es dedicava a jugar amb el fang de la vora el riu fent figures o similars. A Xerta, Francesca Aliern (1995a: 175) ens explica que els nens s'entretenien pastant el fang que es formava al costat de la Peixera. L'anaven estovant fins a convertir-lo en una pasta força dura, que després feien estavellar contra el sòl; l'objectiu era fer-la petar i aconseguir que es formés un forat al mig.

CACERES

Per últim, hem de parlar d'una activitat que només practicaven les classes socials privilegiades: les caceres a la desembocadura de l'Ebre. La presència del riu i les llacunes porta aparellada l'existència d'una gran quantitat d'aus, i va ser aquest fet el que va motivar l'afluència de gent de fora, cosa que podem considerar un antecedent remot dels actuals turistes que persegueixen la contemplació de la natura. Eren generalment gent de Barcelona (propietaris, banquers, aristòcrates, militars, comerciants, metges, etc.) que es desplaçaven expressament fins a la zona per a dedicar-se a aquest "esport"¹⁷⁵. Notícies com aquesta es repeteixen contínuament a la premsa local de principis de segle:

De un dia á otro, llegarán á ésta ciudad, varias personas distinguidas de Barcelona, para embarcarse hácia el faro de Buda, realizando una excursión de caza.

Se trata de algunos jóvenes, muy conocidos entre la buena sociedad barcelonesa. (Diario de Tortosa, 16 desembre 1904, núm. 6.955)

¹⁷⁵ Si bé per a aquesta gent constituïa una activitat lúdica, també hi havia qui ho convertia en una activitat econòmica, ja que aquests animals fins i tot s'exportaven a Barcelona:

Muchos son ya los ánades de los conocidos vulgarmente por colls verts y sarsets, que se vén en nuestro mercado, así como varias otras clases de palmípedas, que se cazan en la desembocadura del Ebro. (Diario de Tortosa, 29 novembre 1904, núm. 6.941)

L'illa de Buda era propietat dels senyors Pons (i, més concretament, de Lluís G. Pons, diputat a corts per Berga), els quals convidaven els seus amics i coneguts. El mitjà de transport utilitzat per anar fins a aquest punt era el vapor *Ciudad de Tortosa* primer i, posteriorment, el *María* o l'*Anita*, ja que els Pons van ser propietaris de diverses d'aquestes embarcacions. Allí s'hi van edificar una sumptuosa casa i, fins i tot, una ermita, que va ser inaugurada amb tota la pompa el febrer de 1903, en presència del bisbe de Solsona. El 1913 s'hi arribaren a concentrar una seixantena de tiradors. També es va constituir una societat anomenada "Coto Isla de Buda", que el 1917 va fer construir un edifici amb habitacions i tot tipus de comoditats per a pernoctar-hi durant les expedicions de caça.

Evidentment, en una època en què la consciència ecologista encara no existia, es feien autèntiques mortaldats d'animals per pur plaer. El 1916, per exemple, en una cacera a l'Encanyissada s'arriben a matar 400 ocells en dos dies, la qual cosa deixa palesa la manca de qualsevol regulació sobre l'explotació del medi. Aquests privilegiats no s'oblidaven dels més desvalguts; d'aquesta manera, el gener de 1913 destinaren als asils municipals, hospital civil i beneficència, 50 aus. El desembre de 1911 els beneficiaris foren els soldats del batalló d'Almansa, l'asil municipal, les germanetes dels pobres i els reclusos de la presó. I el mateix constatem el 1918:

Distinguíronse por su maestría, haciendo caer los ánades desde grande altura, el Duque de Durcal, el Presidente de la Sociedad Sr. Arana y D. Ludgardo Ratés, que mataron entre 60 y 70 en una tirada. En total se recogieron 672 ánades, sin contar las que se perdieron entre las sosas. Anoche regresaron en la Canoa de su propiedad la mayoría de los expedicionarios, dirigiéndose a Barcelona, regalando a su paso por esta ciudad 100 patos a las Hermanitas de los Pobres. (Diario de Tortosa, 31 desembre 1918, núm. 11.038)

A la llarga, els Pons es desferen d'aquesta propietat, tot i que en desconeixem els motius i la data exacta; així, sabem que el 1929 els propietaris ja eren Juan i Pedro Burés (El Pueblo, 6 juliol 1929, núm. 2.904).

ELS PERILLS DEL RIU

En el discurs de la població, els efectes positius del riu superen amb escreix els negatius, ja que tothom tendeix a menysvalorar els segons i potenciar els primers:

(...) tota la vora del riu hi entrava l'aigua a les cases. Ara, desgràcies personals no en feia. Després lo que passava que a les sènies que dien, les hortes a la vora del riu, eh? s'inundaven (...) Que hi havia això, en contrapartida, de que..., de que dien: "Home, va molt bé!" Perquè los sediments que dixava, eh? Lo llac que dixaven les riuades, pues era un abono molt bo. (Josep Demattey, Móra d'Ebre, 17/6/2000)

A més de subratllar els efectes beneficiosos d'un fenomen aparentment negatiu com haurien de ser les riuades, constatem que els informants passen molt més temps parlant de les bondats que no pas dels contratemps que implicava la presència del curs fluvial. Fins i tot, la tendència és a exculpar l'Ebre de les possibles "responsabilitats" que se li poden atribuir:

Quines animalades que diuen! Com ho ha de ser traïdor! (...) És que el riu no ho és traïdor, el riu és com és. Lo que passa que si ells són tontos, que no coneixen lo riu, això és una altra història. (Enric Fabregat, Miravet, 12/8/2000)

De tant en tant, però, l'Ebre donava un bon ensurt als habitants de les seves ribes. A vegades, es tractava senzillament d'això, d'un ensurt: amenaçava amb pujar el nivell de les aigües però al final acabava retrocedint abans d'assolir una alçada perillosa; un nen queia a l'aigua però algú aconseguia treure'l; un llaüt naufragava però els seus tripulants se salvaven... Altres vegades, no obstant, les riuades provocaven pèrdues econòmiques i, fins i tot, de vides humanes; igualment, constatem que molts nens i joves morien ofegats al riu i que, de tant en tant, algun llaüter anava a parar a l'aigua i no sobrevivia.

DESGRÀCIES INDIVIDUALS

Dins allò que hem optat per anomenar —a falta de millor denominació— desgràcies individuals¹⁷⁶, hem de distingir entre les morts esdevingudes durant el bany i les provocades per un accident, sigui la caiguda des de la vora o una embarcació, o bé l'enfonsament de la mateixa embarcació. També ens ocuparem dels suïcidis, és a dir, d'aquells casos en què hom triava llençar-se al riu o al canal com una forma ràpida i fàcil de treure's la vida. Finalment, tot i que en un nombre molt limitat de casos i sovint difícils de determinar, haurem de parlar de morts violentes relacionades amb el medi fluvial.

Encara que pugui semblar que es tracta de fets purament testimonials, quantitativament no és així; de fet, tot i que el nombre de víctimes oscil·lava segons els anys, parlar d'una desena de defuncions anuals només a Tortosa i els seus voltants més immediats no és exagerat. Concretament, entre 1898 i 1920 hem recollit, a través de la premsa local, 179

¹⁷⁶ En oposició, trobarem les riuades, que podem considerar com a desgràcies col·lectives perquè afectaven un grup més ampli de persones.

casos de morts d'aquest tipus, més un altre nombre considerable de gent que, malgrat l'ensurt, aconseguiren salvar-se.

Ofegaments

Contrastant amb la realitat divertida i lúdica dels banys al riu que acabem de descriure al capítol anterior, en trobem una altra de ben diferent:

S'ha negat¹⁷⁷ un chiquet! – Esta frase, terrible y desconsoladora, se sent, per desgracia, molt sovint, a nostra ciutat, durant la temporada de la calor.

Les aigües del Ebro, que pareixen manses y tranquiles son traidores, tenen bona cara y mals afets. La superficie sembla una bassa d'oli, pero per baix van les corrents que á manera de polps s'agafen a les cames dels chiquets, arrastrantlos al abisme de la mort. (Vergés, 1991 [1909]: 74)

La constatació que “el riu és traïdor”¹⁷⁸ és molt freqüent quan es parla d'aquestes desgràcies. És una frase que utilitzen tant informants com textos escrits:

Jo estic cansat de sentir dir a casa: “Mira, aquell que era tan bon nadador, lo riu..., s'ha afegegat al riu!” (...) És que... hum..., hi ha un remolí; hi ha un remolí i et pren, i tu no pots fer res. Ja pots nadar tots los dies de la teua vida vint-i-cinc quilòmetros, que el riu te pren, perquè és una força extraordinària. I ja està, el riu és traïdor. Això ho sap tothom. Ara, lo que passa que en teoria hi ha... llocs que tu saps que el riu no és traïdor i, per lo tant, tu has d'utilitzar aquells, no? (Josep Sánchez, Flix, 26/8/2000)

De fet, se li atorga una mena de voluntat, una intencionalitat malèfica, com si el riu fos conscient dels seus actes. De nou, doncs, ens apareix la personificació del medi fluvial, aquest cop per a dotar-lo d'atributs negatius:

Cuatro víctimas, nada menos, produjo ayer el Ebro entre los jóvenes que fueron á bañarse (...) y encontraron la muerte en las traidoras sirtes que amaga esa corriente, tan mansa y tranquila, que pasa besando silenciosa nuestra ciudad á manera de ladron nocturno. (Correo Ibérico, 8 agost 1904, núm. 198)

Pronto empieza este año nuestro rio á tragarse sus raciones de carne humana. (Correo Ibérico, 15 maig 1908, núm. 1.290)

De totes maneres, una opinió també molt estesa, sobretot entre aquelles persones que han conegut de prop el riu al llarg de la seva vida, és que són la imprudència i la manca de coneixements els que motiven les desgràcies. Segons ells, l'argumentació “el riu és traïdor” s'utilitza, falsament, per a justificar comportament inadequats:

És perillós perquè mo'l busquem naltres, lo perill. Lo riu té parts que pots entrar casibé riu a peu. Però té parts que estan molt fondes. (Joan Sánchez, Flix, 14/6/2000)

Tota la gent que s'ha afegegat: “Oh, és que lo riu és molt traïdor!” No, el traïdor ets tu, perquè no el coneixes, lo riu. Si caus ara mateix aquí, no intentes pujar a la barca. Neda riu avall; faràs cap en una vora. No et passarà res en absolut. (Vicent Benaiges, Miravet, 26/8/2000)

De jove, l'escriptor asconenc Carmel Biarnès va estar a punt de morir ofegat quan es banyava amb una colla d'amics:

¹⁷⁷ La paraula que s'utilitza a la zona, molt més que “ofegar”, és “negar”. Etimològicament, no té res a veure amb el verb “negar” que significa “declarar que quelcom no és veritat o real”, ja que aquest verb deriva del llatí *negare*, mentre que el sentit d'ofegar-se prové de *necare*.

¹⁷⁸ En algunes ocasions, també hem sentit l'expressió “el riu té males jugades”.

Quin esgarrifament! El primer instant és pujar, sortir de l'aigua, buscar l'aire. Però el meu amor ja és el riu!

Una nova immersió, encara, involuntària. M'engoleixo el riu per fer-lo meu, o és ell el que m'engoleix per fer-me seu? Surto altre cop per dir adéu a la terra. Quina mort més dolça. És la felicitat suprema. Ja sóc riu.

(...)

Neixo de nou vora l'Ebre. Torno a la vida terrenal.

Estic bocaterros. L'aigua em raja per la boca. Em giren cara al cel. Uns em premen el tòrax i altres em mouen els braços. Obro els ulls i respiro.

- Ja està salvat!

Tinc dos pares. Ho dic per si algú no ho sap.

Vaig néixer dues vegades: una al "quarto" bo de casa; l'altra, a la vora del riu.

El primer pare és el senyor Ramon, l'apotecari, el segon és el pare Ebre, el riu. (Biarnès, 1985: 10)

El text, tot i que extens, val la pena llegir-lo amb calma i analitzar-lo bé perquè és una mostra de la ideologia positiva que hom pot destinar a l'Ebre. La bellesa lírica de morir ofegat al riu contrasta amb la crua realitat; a l'autor li serveix per a justificar la seva vinculació estreta amb l'Ebre. El converteix en el seu pare, atribució que trobarem en molts altres textos i discursos; de nou, doncs, una clara personificació del riu, perquè ell considera que li va donar (o retornar) la vida en aquell moment en què va estar a punt de morir ofegat. No és la visió del "riu traïdor" sinó tot el contrari, l'actitud és d'agraïment envers el riu; serà aquest agraiement el que motivarà (com veurem més endavant) la qualificació de "riu pare", pel fet de ser l'element que proporcionava mitjans de subsistència a la gent de la zona.

Si consultem la premsa tortosina de principis del segle XX corresponent a qualsevol mes estiuenc, ens trobem que són episodis ben recurrents. Reproduïm una notícia, escollida a l'atzar:

*Ayer, a las cinco de la tarde, pereció ahogado en el Ebro el joven de 15 años de edad Daniel Fabá, que, juntamente con otros compañeros, fué a bañarse en la playa "La Chiquina".
Deploramos la sensible desgracia.* (Diario de Tortosa, 26 agost 1918, núm. 10.933)

El grup d'edat que més ho patia eren els nens i joves menors de divuit anys i, molt especialment, els de sexe masculí perquè, com hem constatat a l'apartat sobre els banys, eren els més aficionats a aquesta activitat. Tal com comenten els informants, cada any se'n sentia parlar d'algun (al poble o en localitats dels voltants); Francesc Cots (1996: 232-233), en una població de dimensions modestes com Benifallet, recorda la mort de dues persones nedant al riu. La majoria de persones entrevistades són capaces de descriure'ns amb detall alguna d'aquestes desgràcies:

I va..., se'n van anar-se'n a nedar al riu, una colla de xiquets, lo dia de la Mare de Déu de Setembre i allà fora al carrer de Tortosa pos jugaven a les cartes. I sa mare jugava allí a les cartes. I Tonet, que encara viu, li va prendre la roba. Diu: "Tia Bessa -diu- que Sisquet s'ha negat!" (...) Aquella dona una basca, que estava *en estado* i va perdre el crió. (Maria Borràs, Tivenys, 24/3/1998)

Me'n recordo que va ser després de la guerra, que tenia deu o dotze anys, un amic del col·legi, no? Va anar a nedar i es va aufegar, eh? (...) Ah, perquè el riu és molt traïdor. (Josep Dematthey, Móra d'Ebre, 17/6/2000)

Així, doncs, pel que fa a vides humanes, els ofegaments al riu constituïen una tragèdia més freqüent i més mortífera que les mateixes riuades; tal com diu Bayerri (1935, vol. III: 218), "al agua mansa del estiaje del Ebro han sido sacrificados más tortosinos que a

su atorrentada corriente". Malgrat això, possiblement per la seva espectacularitat, han estat aquestes darreres les que sempre s'han emportat la fama i s'han constituït en símbols de la vessant més negativa del medi fluvial.

De fet, els pares i, sobretot, les mares, eren conscients que un dels més grans perills als quals estaven sotmesos els seus fills era aquest. Per això intentaven per tots els mitjans evitar que es banyessin al riu; fins i tot els arribaven a cosir els botons de les camises per tal que no es poguessin despullar. Les amenaces eren tan absurdes com: "Si vas al riu i t'ofegues, et mataré" (Bladé, 1996b: 68). Aquests intents protectors de les mares donaven lloc a anècdotes força divertides:

I ma sogra buscava lo xiquet i no li havia acudit (...) Bueno, lo va baixar a buscar aquí baix al pont de la Blava i li va prendre la roba i se'n va anar cap a casa. I no li va dir res. Quan va sortir..., quan se'n va sortir... se va trobar sense la roba. I va tinger de fer cap a casa nuet! (...) li va fúmer en ser a casa un baldeo i un fart de bellugades que ja no va tindre ganes de tornar-hi. (Maria Borràs, Tivenys, 24/3/1998)

Al cim de l'Omplidor, un noi (...) feia embut amb les mans i cridava:
- Vénen! Vénen!

Generalment, és més fàcil despullar-se que no pas vestir-se, però no pas aquella tarda, almenys per a mi (...) De fet, quan arribàrem al capdamunt de l'Omplidor, vam veure que pel camí, a cosa de cent passes, baixaven a marxes forçades, la Núncia –la mare de Pepito–, la mare de Torà i la mare de Bolitx, tres mares i tres corretges que brandaven en l'aire, no cal dir amb quines intencions. (Bladé, 1996b: 42)

La qüestió és que els joves aconseguïen escapar a tots aquests controls:

Jo, als set o vuit anys, marxava de casa, quan lo pare feia migdiada, que a mi em costava anar a fer migdiada. Quan veia que dormia, m'aixecava i anava a nadar. En vaig aprendre molt aviat jo, de nadar. (Joan Sánchez, Flix, 14/6/2000)

A Benissanet, els adults es van dedicar a fer córrer el rumor de l'existència de "saginers", que enxampaven els nois que anaven a nadar i se'ls enduien a una cova, on els treien els sagins (greix) per a vendre'ls (Bladé, 1996b: 68).

Probablement, aquesta actitud dels pares va provocar més desgràcies que no pas les va evitar. Per una banda, el que aconseguïen és que els fills anessin al riu a deshora, per exemple, després de dinar, la qual cosa augmentava el risc de talls de digestió. Per altra banda, ho feien en llocs poc freqüentats, on ningú podia tirar-se a salvar-los. I, finalment, es retardava l'edat en què els nens aprenien a nadar, fet que, evidentment, convertia el bany en més perillós.

Bueno, també et vaig a dir una cosa: en lo temps d'abans, lo riu este..., cada any ne moria un u atre d'aufegat. Perquè les famílies: "Ah! No, anar pel riu!" No els dixaven nadar. En ves que ara, de la meua era, ja tots aprenen a nadar, a aprendre a nadar, m'entens? Allavons no, al contrari, los maldaven. I esta gent anaven a prendre el bany a deshores, per exemple, després de dinar a punts que no els veigués la gent. Allavons los venia un..., un *corte* de digestió i..., i s'aufegaven. (Santiago Mola, Xerta, 24/11/1998)

Precisament el fet que el riu fos considerat, en certa manera, un indret prohibit, impulsava la curiositat dels joves i els empenyia a anar-s'hi a banyar, pel simple fet d'experimentar-ho, com solen fer amb tot allò que no és permès:

Quan jo era petit, era prohibit el riu, era... Perquè no hi havia piscines municipals, i ens anàvem a banyar al riu i... t'ho prohibien els grans, perquè lo riu és molt perillós. Jo tinc records d'amics

ofegats. Allí és va quedar la roba. I, clar, això és una cosa, és... La conscienciació que, quan ets jove... El riu provoca, no? I llavors... És com un imán, no? (Andreu Carranza, Ascó, 3/11/2002)

En canvi, Vergés (1991 [1909]: 74) opinava que el problema és que precisament els nens nedaven massa bé i es confiaven de les seves habilitats. De fet, pel que es desprèn de la premsa local tortosina, alguns pares donaven excessiva llibertat als seus fills, que deambulaven durant tot el dia sense que ningú els controlés. Si ens fixem en les edats de les víctimes, constatem que nens de menys de deu anys es banyaven sols al riu, en grups d'amics, i sense cap vigilància. També trobem diversos casos d'infants que moriren en caure al riu mentre jugaven o passejaven sense estar acompanyats de cap adult. Vergés (1991 [1909]: 75) recrimina als pares l'excés de llibertat que donaven als seus fills i els dirigeix paraules ben dures: "es preferible que ploren los fills, castigantlos quan es hora, á que ploresseu vatros a la vora del riu". De fet, aquest no era només un problema que afectés els banys, sinó de caire general:

Repetidas veces nos hemos ocupado del estado de lamentable abandono en que se encuentran los niños en Tortosa.

(...) hemos de convenir en que muchos padres no cuidan de sus hijitos como debieran y ello lo demuestran las repetidas escenas que presenciamos en la vía pública (...) Se trata de un caso de humanidad y de protección de la infancia que urge resolver por todos los medios. (El Pueblo, 4 maig 1929, núm. 2.895)

Hem de tenir en compte que la percepció que hom tenia de la infantesa i de la seva durada era molt diferent de la nostra: el nen adoptava rols i responsabilitats d'adult molt més aviat. Si als deu o dotze anys ja començava a treballar, també és lògic que en aquesta edat duqués una vida molt més independent. El comportament, doncs, era conseqüència de les circumstàncies socioeconòmiques: probablement, ni el pare ni la mare disposaven de temps per vigilar tots els seus fills.

Davant aquests factors, les autoritats van arribar a prendre mesures. L'estiu de 1898 l'alcalde de Tortosa va ordenar fer batudes vora l'Ebre per capturar tots aquells "mozalbetes que, contra lo prevenido, se bañaban tranquilamente en sus aguas" (Diario de Tortosa, 22 juliol 1898, núm. 4.789). També el 1910 l'alcaldia va dictar un ban per tal de regular els banys; constava de sis punts en els quals, a més de quedar patent la preocupació per la moralitat de què hem parlat al capítol anterior, es prohibia que els nens menors de catorze anys es banyessin sense anar acompanyats.

Les classes privilegiades i els mateixos periodistes eren plenament conscients que s'havia de millorar l'atenció sobre els nens:

Ayer tarde frente al Mercado público de esta ciudad, una pobre mujer lloraba amargamente, creyendo que un hijo suyo, de corta edad, había perecido ahogado en el rio, ya que hacía horas faltaba del hogar paterno y se sabía que había ido á bañarse (...)

Afortunadamente, no se ha confirmado el triste presagio (...)

Este hecho podría servir para que nos curásemos en salud. Para que los padres ejercieran más vigilancia sobre sus hijos y para que las autoridades tomaran serias medidas encaminadas á evitar las muchas desgracias que todos los años tenemos que lamentar en el rio Ebro. (Correo Ibérico, 14 juny 1905, núm. 449)

De totes maneres, Douglas (1996: 93-95) assenyala que inculpar la víctima o els més pròxims a ell (en aquest cas, pares i mares) és una estratègia que funciona a totes les societats i que serveix per a silenciar denúncies relatives a la totalitat del sistema social.

En cas de circumstàncies adverses, sempre podia aparèixer algun salvador que, a última hora, es fes càrrec de la víctima. A Tivenys, per exemple, ens han relatat un cas esdevingut fa uns trenta anys en què una noia i un nen petit van estar a punt de "negar-se"; per sort, hi van fer cap dos o tres homes que sabien nedar i els van treure. D'actes heroics a l'estil dels que veurem quan ens ocupem de les riuades tampoc en faltaven:

Ab vertader perill de sa vida, lo dilluns al mitjdia un jove, quin nom voldriam sapiguer, desde l'altra banda del pont se tirá al riu pera salvar á una pobra criatura que s'estava ofegant. Gracias á sos heroychs esforsos pogué treure al petit náufrech completament amaratat. L'Alcaldia cumpliría en lo seu dever si premiés aquest acte de veritable abnegació. (La Veu de Tortosa, 23 juny 1901, núm. 83)

Al Mascarilla el vaig traure de..., de baix al clot que ja estave aufegat. Lo vam traure, li apretàvem la panxa i feia: Gloc, gloc! (Joan Sánchez, Flix, 14/6/2000)

Tampoc era estrany, però, que els esforços per a salvar a algú acabessin amb la mort de totes dues persones:

Ambos fueron á merendar en el huerto conocido por el de "Blanquet", cerca de la "illa de Alborni", ocurriéndosele á Francisco penetrar en el río, inmediato á la huerta, con objeto de nadar. Tomó la dirección de la escollera conocida por la de Blasí, y á los pocos momentos ya lanzaba voces de auxilio, que condujeron á su hermano á arrojarle al Ebro, con tan mala suerte, que ambos quedaron sepultados, en el fondo de las aguas. (Diario de Tortosa, 18 juliol 1910, núm. 8.581)

Quan el desenllaç era fatal, llavors venia la dura i complexa tasca de buscar el cadàver, que sovint apareixia aigües avall. Normalment trigava només uns dies a ser localitzat, més rarament uns mesos, i el que ja era molt excepcional és que no s'arribés a trobar¹⁷⁹. La premsa local tortosina és plena de textos que criden a la identificació de cadàvers, ja que sovint n'apareixien que procedien de molt més amunt o corresponien a persones de les quals no s'havia denunciat la desaparició. Bladé i Desumvila (1970: 62-63) descriu amb molt de realisme i una considerable crueta tot el procés dut a terme a Benissanet: primer les autoritats municipals buscaven el cos amb una muleta i un cercapous; si el riu se l'emportava, generalment el trobaven l'endemà la gent de Benifallet o Tivenys. Posteriorment, venia el judici, la presa de declaracions i l'autòpsia.

La següent notícia ens ofereix abundants detalls del procés de recollida del cadàver:

El sábado apareció en el río Ebro entre los dos puentes, un objeto negro que al principio creyeron las personas que se encontraban por aquellas inmediaciones, era un pedazo de corcho; mas poco despues comenzó a decirse que era el cadáver del ordenanza del teniente coronel de la reserva que se ahogó el día anterior.

Salieron inmediatamente dos jóvenes en un bote, provistos de cuerdas para sacar el cadáver á la orilla alcanzándolo delante de la iglesia del Rosario. Formaron un lazo corredizo con una de las cuerdas y lo ataron al objeto negro que se veía flotar sobre las aguas y que no era otra cosa que la cabeza del cadáver y remolcándolo, consiguieron conducirlo á la orilla, donde lo dejaron, siendo conducido al hospital en una camilla por algunos soldados del regimiento de Almansa á las siete de la tarde. (Diario de Reus, 27 juliol 1883)

I, si normalment ja es considerava que el riu era perillós, hi havia un dia a l'any en què estava totalment prohibit banyar-s'hi:

¹⁷⁹ En canvi, al Roine sembla que difícilment apareixien els cadàvers. Un dels informants de Chabenat (1996: 153) assenyala: "Parmi la quinzaine de mariniers que j'ai connus, qui se sont noyés dans le Rhône, on en a peut-être trouvé un ou deux maximum, le Rhône a toujours gardé ses mariniers."

Lo dia de Sant Joan, la iaia mos dia: "Ojo d'anar al riu lo dia de Sant Joan!". Perquè natros no mos movíem, pujàvem i baixàvem. Mos havia de..., escolta, de controlar; si és impossible, te maldaven i amenaçaven i això però marxaves... Mos pegaven i tot. I: "Ojo, el dia de Sant Joan de fer cap al riu, que Sant Joan demana carn!" (...) Això sempre ho dia. (Salvador Beltran, Tivenys, 12/3/1996)

Del mateix refrany ("Sant Joan demana carn" o "Per Sant Joan, lo riu demana carn"¹⁸⁰) en tenim constància de la seva existència a Flix (Sánchez i Visa, 1994: 53) i també a Tortosa, tot i que en aquesta darrera població apareix ampliada la durada del perill:

Lo dia de San Pere s'ofegaren dos noys qu'estaven banyant-se al riu davant de Campredó. Lo diumenge, també, va sofrir igual desgracia un altre noy que prenia'ls banys en la platja de Remolins. Desgraciadament tots los anys se confirma aquell antich refran tortosí que diu: "Sant Joan demana carn per darrere y per davant". (La Veu de Tortosa, 8 juliol 1900)

En canvi, en altres poblacions ben properes, com Xerta i Miravet, tot sembla indicar que ningú coneix l'existència de l'anterior refrany. A Ascó trobem la mateixa dita però amb el dia canviat: "La mare de Déu del Carme demana carn" (Biarnès, 1987: 28).

La seva justificació varia segons la població. A Tivenys expliquen que és degut al fet que aquell dia, fa més de cent anys, es van ofegar dos germanets que vivien en un hort prop del riu. A Flix, en canvi, argumenten que, per manca de navegació (en època d'estiatge els llaüts no podien anar), l'Ebre necessitava persones per a empassar-se-les; la resta de l'any l'aliment era proporcionat per naufragis i accidents de llaüters. En aquesta darrera interpretació constatem la ja repetida atribució de qualitats humanes a un ésser inanimat com és el riu, com si realment l'Ebre fos responsable dels seus actes.

Naufragis i accidents

En comparació amb l'elevat nombre de víctimes provocades pels banys al riu, els accidents (caigudes a l'aigua) eren més aviat excepcionals. Pescadors, llaüters i barquers entrevistats recorden ben pocs accidents amb conseqüències greus, tret d'algun que es va quedar en un simple ensurt. Tots ells reconeixen, això sí, haver tingut molta sort, ja que la majoria "van anar tota la vida per este riu" sense saber nedar¹⁸¹.

Les nostres fonts orals ens han relatat dos accidents de llaüt. El primer va ser a Tortosa i, malgrat que l'embarcació es va enfonsar, es va salvar tothom, fins i tot el matxo:

Mira, un de Tortosa que se dia l'Alcalde va abocar aquí baix, aquí baix abans d'arribar a Tortosa..., al sortir de la peixera... Al treure el morro, com que anava per dins l'aigua morta... (...) I el llaüt va anar a parar davant la pedrera d'Amposta que hi havia; hi va anar a parar però afonat. Després de la

¹⁸⁰ La nostra sorpresa va ser gran en descobrir un proverbi való (regió situada al sud de Bèlgica) gairebé idèntic: "Saint-J'han s'ès va mâye sins s'pèhon" o "Saint Jean ne s'en va jamais sans son poisson" (Sébillot, 1968: 339). No entrarem aquí en teories difussionistes o elucubracions similars, però no deixa de ser una gran casualitat: per què Sant Joan i no qualsevol altra festivitat d'estiu? Hem de reconèixer, això sí, que Sant Joan (i especialment la nit), és una de les festes amb més riquesa de continguts, celebracions, rituals i símbols, probables reminiscències d'èpoques precristianes (Prat i Contreras, 1987: 63-64).

¹⁸¹ Curiosament, molta de la gent que més es movia pel riu, no sabia nedar. Aquest és el mateix cas de molts informants de Chabenat (1996: 65 i 99). També Gárate (1998: 180) explica que molts dels mariners del Bajo Miño no sabien nedar; de fet, segons els seus informants, en cas de naufragi, és millor no saber nedar perquè o bé l'agonia es redueix o bé, per instint de supervivència, els que no en saben tendeixen a agafar-se a alguna cosa i acaben tenint més possibilitats de sobreviure que els que sí saben nedar.

riada lo van trobar a l'altra banda del riu, a la banda dreta. I el matxo va anar..., anar nedant hasta l'esquerra. (Francisco Mauri, Tivenys, 5/3/1996)

El que ens van explicar a Riba-roja va suposar la caiguda a l'aigua del matxo i de la persona que el guiava, i va implicar la mort de tots dos; l'accident va tenir lloc prop d'Almatret. De fet, la caiguda a l'aigua dels animals que estiraven el llaüt era força freqüent; moltes vegades, però, sortien nedant cap a una vora o els podien recollir des de l'embarcació.

En altres casos, els mateixos protagonistes ens han descrit contratemps sense gaire transcendència. Així, Joan Videllet ens va explicar que una vegada, a l'alçada de Bitem, la punta del pal del llaüt se'ls va enganxar en uns cables d'alta tensió que travessaven el riu; el resultat va ser la caiguda de pal i veles a l'aigua.

A través de la premsa tortosina hem localitzat un total de catorze accidents de llaüt esdevinguts entre 1900 i 1920. La majoria són els típics enfonsaments, però també trobem topades, bolcades, caigudes de l'animal i el seu guia a l'aigua... Només un d'ells, però, va implicar la pèrdua d'una vida: el maig de 1916 el patró d'un llaüt que va xocar contra una roca entre Mequinensa i Faió, va caure a l'aigua i va morir; tot i que en desconeixem el nom, sabem que era natural de Benifallet.

En aquests accidents el més normal era que es perdés part de la càrrega i que fins i tot l'embarcació es pogués recuperar:

Anteayer una embarcación que bajaba de Mora de Ebro, al pasar por el canal del azud de Cherta, chocó contra una piedra, yéndose á pique y salvándose la tripulación gracias á que el agua en dicho punto no tiene corriente. El cargamento consistía en varios sacos de cemento, madera, cuatro pipas de aceite, seis cargas de vino en pellejos y varios sacos y fardos de diversos géneros, pudiéndose salvar todo menos el cemento y un pellejo de mistela. (Correo de Tortosa, 8 gener 1900, núm. 5)

A vegades, però, la situació podia arribar a ser bastant apurada:

Comunica el Alcalde de García, que la barca que hace el servicio de Ascó á Mora por el Ebro chocó con una estaca que hay en el río junto al puente del ferro-carril, abriéndose la embarcación, cuyos pasajeros se salvaron en el rellano del referido puente, escepto María Blanch, vecina de Alió, la cual cogiéndose á la barca, siguió la corriente hasta que fué salvada por Pedro Carreras y su hijo.

Pocos momentos después la barca zozobró. (Diario de Tortosa, 14 gener 1903, núm.6.403)

Sánchez Cervelló i Visa Ribera (1994: 53) expliquen un altre naufragi en què va morir el patró d'un llaüt de Flix: tot sembla indicar que va entrar a la cambra per tal de salvar la paga de la tripulació, se li va tancar la porta i va quedar allí atrapat mentre l'embarcació s'enfonsava.

D'acord amb Bladé (1970: 96), hi havia llocs perillosos al riu per als llaüts, que calia defugir o "passar amb la pestanya oberta"; un d'aquests indrets era el molí en ruïnes de Miravet, on alguns llaüts s'havien enfonsat per manca d'atenció o d'habilitat del patró.

El cas més dramàtic de naufragi que hem recollit, no ha estat de llaüt sinó d'una embarcació a vapor que pertanyia al ric propietari D. Esteban Lamotte. En la "canoa automòvil" hi viatjaven l'administrador del seu molí, l'esposa d'aquest, una criada i el conductor; moriren tots excepte el darrer.

Ya cerca de Jesús y María, la canoa se encalló a causa de haber rozado con algunas rocas, logrando, después de grandes esfuerzos, los ocupantes de la misma conseguir desencallarla, cuando al poco rato vieron que entraba gran cantidad de agua por la quilla, y sin que les diese tiempo a dirigir la embarcación hácia la orilla del río, se hundió rápidamente, pudiendo únicamente el maquinista dar dos toques con el pito de alarma mientras los que la ocupaban pedían auxilio a grandes voces.

El maquinista, a nado, pudo llegar a la margen del río, pero los otros ocupantes se hundieron con el vapor, pereciendo ahogados, a pesar de los auxilios que les prestaron algunos vecinos que acudieron al lugar del suceso al oír los gritos de demanda de socorro. (Diario de Tortosa, 18 octubre 1919, núm. 11.275)

Prop de Bitem, fa unes quantes dècades, hi va haver un naufragi semblant. Els riberencs ho atribueixen a la manca d'experiència fluvial de les víctimes:

Aquells van..., van pujar a fer una festa i..., i van anar a pegar una volteta pel riu en una barca. I hi havia marea, i quan van arribar al mig del riu pues la barca va començar a fer així [fa senyals de moviment d'un costat a l'altre]. Los qui anaven dins la barca no estaven fets a..., al riu, més ben dit, i què van fer? "Aiiiiii!" I es van fer tots cap a una part de barca i la barca va bolcar. Hi havien los qui no sabien nadar... pues se van..., se'n van negar dos o tres. Va ser un..., va ser un cas que..., un cas tremendo, se'n va parlar molt d'este..., d'este naufragio. Sí, lo vent, lo vent... pues claro, la barqueta no era prou gran, que era una barqueta menuda i, claro, al tindre por, no hi estaven..., no sabien lo que era anar dins d'una barca i no van mirar. Si..., si hi havien quatre i no s'haguessen mogut dos d'una part de barca, els altres d'una part de barca, no hagués passat res. (Josep Piñol, Tivenys, 28/2/1996)

A Flix ens van parlar de dues morts causades també per naufragi; es tractava de pagesos que travessaven el riu amb una puntona carregada procedents de l'altra riba.

Pel que fa a la pesca amb madrava practicada a Tivenys, els pescadors no ens han esmentat cap accident greu: "Peixcant jo no..., no n'he vist..., ni ho he sentit dir mai" (Josep Piñol, Tivenys, 28/2/1996). Ara bé, reconeixen la seva relativa perillositat i descriuen alguna mala estona:

Per què em lligava mon pare a la muleta? Pues molt fàcilment, mon pare em lligava per davall de la xàrcia, de les xàrcies, passava una corda i em lligava perquè jo no sabia nadar; era molt joveneta. I normalment no podies dur botons, perquè si portaves botons o t'arrancaven los botons o podies marxar en la xàrcia, eh? (...) Quan lo riu venia gros, era molt perillós perquè natros, una vegada, jo i mon pare, se van trencar les cordes dels sinyors que l'aguantaven fora, perquè pràcticament a natros qui mos aguantaven eren los dos que aguantaven fora, però venia una riada tan grossa que es van arribar a trencar les dos cordes. Jo és la vegada que m'haig vist més apurada. (Berta Sanz, Tivenys, 12/3/1996)

De fet, quan el cabal era molt abundant, era perillós pescar però era també quan més sabogues es capturaven: durant els dies de cabal alt, els pescadors s'havien de mantenir inactius i el peix s'anava acumulant, ja que no podia superar l'Assut. A vegades, l'ambició podia més que el sentit comú i els madravers es llançaven a pescar, generant-se situacions de veritable risc.

Pescant amb salabre, també a Tivenys, hem recollit una caiguda a l'aigua des de la barca, que ens va relatar el mateix protagonista:

Jo en vaig tindre un de susto molt gros, que em pensava que m'ofegava (...) Me vaig afonar tres o quatre vegades, a consciència, me cansava, bum! m'afonava, i al tornar pujant me n'anava respirant. Hasta que vaig poder agarrar-me a la barca i volia traure'm les botes però no podia, estava agotat. Me passaven la dona i els crios per davant cada vegada. Me vaig vore apurat de

veritat. I a la segona o tercera vegada que em vaig afonar, al tornar a pujar m'agarro a la barca i dic "Si ara m'amollo ja estic mort". (Joan March, Tivenys, 4/3/1996)

Per sort, amb l'ajut del seu company de pesca, es va poder agafar a l'embarcació i sortir cap a la vora.

Pel que fa a la gent que diàriament creuaven el riu en barca, tots ells recorden haver travessat en condicions molt i molt adverses. Ens ho explica un membre de la família de barquers de Xerta:

Dona, ho era pesat també en riades i tot això. Ara, en riu tranquil..., diu..., com se diu allò? Bona mar, tothom bon mariner (...) No, naltros no vam tindre res, vam tindre molta sort! Molta, molta, molta sort, molta! [sembla que no s'ho acaba de creure] No, no, del record meu mai ens va passar res; l'únic si et caïa un tocino o un paner que carregant o... (Carme Pegueroles, Xerta, 30/6/1998)

En canvi, aigües amunt, el 3 de febrer de 1945 en l'accident del pas de barca del Riu de Baix a Flix es van ofegar nou persones (Sánchez Cervelló i Visa Ribera, 1994: 97). L'excés de pes va trencar la colladora, que no va resistir la força del corrent i la barca marxà riu avall fins que va bolcar. Sembla que es produí una combinació de fatals casualitats, ja que al sobrepès li hem d'afegir que el riu anava molt crescut, que la barca no estava en gaire bones condicions i que el barquer era inexpert.

JS: Allò va tindre la culpa lo barquer. Perquè a on se li ocorre posar un ramat de bestiar a dintre la barca?

PC: Bueno, ere un home que no tenie geni. Sí, ere molt bon home. Així, perquè un altre diu: "Aquí prou! S'ha acabat!"

JS: Oh, és que és lo que s'ha de fer.

PC: Però aquell pobre home no va dir res.

JS: Va carregar el bestiar. I què va fer? La barca a mig riu, la corrent que anave, va tombar. (Joan Sánchez i Pepeta Cervelló, Flix, 14/6/2000)

A finals de la dècada dels 80, la barca de Miravet també tingué un accident: se li va trencar el ramalet i va anar riu avall amb tres automòbils a bord. En aquest cas, la perícia del barquer, ajudat per uns nedadors que li van donar cordes, va salvar la situació, i l'embarcació va poder ser ancorada davant mateix de Miravet. Igualment, la barca de Benissanet va patir, unes dècades abans, un accident semblant; en aquella ocasió es va enfonsar i ja no es va recuperar (Bladé, 1989: 10).

La caiguda de vehicles a l'aigua també era un fet relativament habitual, a vegades amb conseqüències ben funestes. El mes d'abril de 1898, un tren va descarrilar entre Flix i Ascó; la màquina i un vagó anaren a parar a l'aigua, junt amb el maquinista, el fogoner i el cap del tren. Un altre empleat ferroviari va aconseguir treure'ls sans i estalvis de l'aigua.

Evidentment, es tracta d'un cas aïllat, ja que el més habitual eren caigudes de carros i cavalleries al canal en el moment de travessar-lo per un pont o circulant per la seva vora. El 1915 moriren tres persones a Amposta per aquest motiu encara que, normalment, tot s'acabava, com a molt, amb la mort de l'animal:

I un any també mos va caure un matxo al canal (...) Lo meu home sempre em dia: "Em fa por, este matxo, és molt manso, però ti una cosa molt dolenta: que quan ti por, arrecula [fa marxa enrere]". I quan arreculen, los animals no saben lo que fan. I arreculant li cau lo carro baix i ell va anar detràs, i es va aufegar. (Maria Barberà, Tivenys, 21/4/1998)

Un carro que transitaba ayer por la huerta de la partida rural de Pimpí, sufrió un vuelco, cayendo al canal de riego.

El carretero, llamado Juan Ramírez Sabaté, pudo salvarse arrojándose del vehículo. El mulo pereció ahogado. (Diario de Tortosa, 9 novembre 1912, núm. 9.260)

La carretera de Benifallet a Tivenys, que transcorria prop del riu, a considerable alçada i sense cap tanca de protecció, també va ocasionar algun que altre ensurt:

(...) sucedió que dirigiéndose a esta ciudad el estanquero de Benifallet, hace unos tres días, montado en un carro con su señora, la caballería se espantó, y estanquero, señora, caballería y carro fueron a parar al Ebro, y no perecieron ahogados gracias al auxilio que les prestaron unos hombres que presenciaron la catástrofe, pero sí desaparecieron la caballería, el carro y todo cuanto llevaban dentro. (Diario de Tortosa, 12 abril 1919, núm. 11.124)

En un altre àmbit, la premsa tortosina recull diversos casos de relliscades o caigudes accidentals des de la vora. Bastant habitualment, la víctima era auxiliada abans que s'ofegés:

En la vecina ciudad de Roquetas, á las seis de la tarde de ayer, cayóse al canal una joven de 16 años de edad.

Otra joven que la acompañaba, al ver el peligro que corría, hizo por salvarla, con tan mala suerte que de no haber acudido con prontitud el labrador José Lleixá, que advirtió el hecho y corrió en su auxilio, hubieran perecido las dos. (Correo Ibérico, 21 abril 1904, núm. 111)

En altres ocasions, les caigudes eren des d'una embarcació o bé des d'un pont. Així, el desembre de 1902 un tripulant del *Ciudad de Tortosa* va morir ofegat en caure a l'aigua des d'aquest vaixell. Un treballador del pont del ferrocarril va sortir-ne més ben parat:

Esta mañana ha caído al río un operario ocupado en pintar el puente del ferro carril.

Por fortuna ha podido ser salvado por el barquillero Francisco Vidiella, que ha acudido con presteza al sitio del suceso. (Diario de Tortosa, 27 juny 1899, núm. 5.025)

Aquest tipus d'accidents eren més nombrosos del que caldria esperar. Casualment (i estranyament) se sol tractar de captaires, alcohòlics, nens orfes que van sols... i la majoria de les vegades no es tira ningú a salvar-los; els testimonis es limiten, com a molt, a llençar-los alguna cosa perquè s'agafin o a intentar-los pescar des de la vora. Tots aquests indicis ens fan sospitar que determinats accidents servien, en certa manera, per a deslliurar la societat d'algunes persones no gaire desitjades, que més aviat feien nosa que favor. Probablement, si bé quan queia al riu una persona "ben considerada socialment" es feia tot el possible per salvar-la, en aquests altres casos s'acostumava a deixar que els esdeveniments seguissin el seu curs. De fet, molts accidents són difícils de distingir dels suïcidis:

Nos dicen de la vecina ciudad de Roquetas que esta tarde ha caído al canal el pordiosero conocido por Pabet, pereciendo ahogado.

Del desgraciado suceso se ha dado cuenta al Juzgado. (Correo Ibérico, 20 maig 1905, núm. 430)

Ayer por la tarde un niño de unos diez años de edad que se hallaba pescando anguilas, sentado sobre el extremo de la cloaca de Santa Ana, tuvo la desgracia de caerse al río y perecer ahogado, desapareciendo en la corriente.

Se trata de un pobre huérfano que hace poco había perdido padre y madre en pocos días. (Correo Ibérico, 27 juny 1907, núm. 164)

Suïcidis i morts violentes

Els suïcidis eren bastant més freqüents que els accidents. Tenint en compte que molta gent no sabia nedar, el riu els ofería una forma fàcil per a treure's la vida. Tal com ens van comentar a Aldover, quan algú està desanimat, una frase molt repetida és: "me lligaré una pedra al coll i me tiraré al riu". De fet, en un to sarcàstic, els periodistes del *Diario de Tortosa* reclamaven el riu com a millor forma de suïcidar-se, pels avantatges que suposava:

(...) ¿porqué los suicidas tortosinos tienen el pésimo gusto de ahorcarse? De la misma manera que en Madrid se tiran del viaducto, lo lógico fuera que en Tortosa, se echaran del puente al río. Desde aquella altura, mirando la corriente, se siente la atracción, parece que el agua tiende los brazos al suicida, se siente por anticipado la frescura, el placer de las caricias del líquido y poético elemento. Este sería un suicidio dulce, poético, agradable, hermoso, pero á la cuenta los suicidas no están para precisar y prefieren el garrote repugnante y vil, la cuerda de cáñamo (...) Hoy ya no se ahorca en ningún pueblo civilizado. El buen gusto, aconseja el salto elegante y distinguido desde el puente al río. (Diario de Tortosa, 6 agost 1913, núm. 9.475)

Si analitzem la premsa tortosina de principis de segle, en trobarem una colla d'exemples: una bona opció era saltar des del mig d'algun dels ponts o, senzillament, entrar-hi des d'una vora. L'opció del canal encara era més fàcil, perquè aquest transcorre excavat al terra i s'hi pot accedir des de qualsevol lloc. Els que sabien nedar havien de seguir mètodes més radicals:

Jo, del meu record, un home que sabia nedar se va lligar los pantalons o els..., allavons potser en calçotets que es portaven llargs i ja portaven vetes i deixòs. Se va omplir els camals de pedres (perquè sabia nedar i si sabés nedar no s'hauria afegegat) per afonar-se. (Santiago Mola, Xerta, 24/11/1998)

El domingo último se encontró ahogado con una piedra atada á los pies en el Río Ebro cerca del paso de la barca en Mora, un hombre que hacia cuatro dias habia desaparecido de la casa conyugal.

Segun se dice de público en aquel pueblo, los moviles que impulsaron á tal determinación fueron el que hacia algunos dias tenia preparados dos sacos de cebada para la siembra y al dia que iba á efectuarla se encontró que aquella habia sido cambiada por ceniza, no siendo este caso el primero que le habia sucedido habiendo sido la "prestigitadora hábil", segun se dice, su propia esposa. (Diario de Reus, 26 octubre 1883)

A últimos de la pasada semana se suicidó en la Cava un sujeto de oficio labrador. Para realizar su objeto atóse una cuerda al cuello y al otro extremo de la misma una piedra que debía pesar dos ó tres arrobas. Sosteniendo la piedra en alto con ambas manos, penetró en el Ebro hasta que el agua le llegó al cuello, y una vez en tal situación, arrojó la piedra, que naturalmente le arrastró en su caída, quedando sepultado bajo las aguas, donde se ahogó. (Correo Ibérico, 27 juliol 1904, núm. 188)

També els suïcidis, com hem vist en els accidents i ofegaments, es podien evitar a darrera hora; de totes maneres, era menys freqüent, ja que a qui realment li interessava fer-ho, ja s'ocupava d'escollir el moment i el lloc oportú perquè ningú li impedis:

Esta mañana, a las nueve, una mujer que pasaba por el puente del Estado ha intentado tirarse al río, evitándolo algunas personas que transitaban por el puente.

Ignoramos los motivos que la inducian a tomar tan fatal resolución. (Diario de Tortosa, 10 maig 1915, núm. 9.976)

Francesc Cots, a partir dels seus records (1996: 233-234), ens parla de tres suïcidis a Benifallet i d'un quart que va acabar en intent. Aquest darrer fou un cas d'humor negre

ja que l'home, que no sabia nedar, no es va enfonsar, sinó que va anar baixant riu avall, dret i conservant fins i tot la boina posada; en un moment donat, aquesta li va caure i ell la va recollir i se la va tornar a posar com la cosa més normal del món. El fet va ser presenciat per una colla de gent des de la vora, que seguiren la seva trajectòria. Al final, fou pescat amb una muleta, sense que ni tan sols s'hagués arribat a mullar el cap; el motiu més probable d'aquesta "proesa" és que la roba se li va omplir d'aire i va fer les funcions de salvavides. Una altre benifalletenc ho va intentar en dues ocasions però, com que sabia nedar, no se'n va sortir; finalment, va acabar canviant de mètode i penjant-se d'un garrofer.

Revisant el "Libro-Registro de Asuntos Criminales" del Jutjat de Pau de Xerta, constatem que, al llarg d'aquest segle, una causa relativament freqüent de treball per al Jutge de la població era l'aixecament de cadàvers que apareixien a les aigües del riu o bé al canal. En uns casos corresponien a persones de Xerta, la desaparició de les quals ja havia estat denunciada amb anterioritat; a vegades corresponien a alguna desaparició denunciada en una població aigües amunt i, finalment, també podia ser que es desconequés la identitat del mort. Malgrat que enlloc s'especifiquen les causes de la defunció, tot fa pensar que en la majoria d'aquests casos es tractava de suïcidis.

El medi fluvial també constituïa una forma de desfer-se d'allò no desitjat, tal com hem vist en un capítol anterior. En aquest sentit, l'1 de setembre de 1898 i el 26 de setembre de 1914 es trobaren vora l'Ebre, a Tortosa, cadàvers de nadons, dels quals probablement les mares s'havien desfet en el moment de néixer. També es trobà un fetus –possiblement resultat d'un avortament provocat– al canal de la Dreta a Amposta, el 9 d'agost de 1909.

L'únic cas clar d'assassinat que hem localitzat a la premsa local va ser el que va tenir com a víctima un jove pastisser de Remolins. A finals del mes de juliol de 1914, se'n va anar a treballar a la Cava i ja no va tornar; la família patia perquè temia que hagués pogut caure al canal, ja que havia utilitzat el camí que transcorria per la vora d'aquest. Finalment, el seu cadàver, amb una ferida a l'esquena, va aparèixer precisament al canal de l'Esquerria; un matrimoni de la Cava va ser detingut, acusat del seu assassinat.

Francesca Aliern (1995a: 74-75) també ens relata un assassinat comès a Xerta el 1925; el cos va aparèixer al canal de la Dreta després de ser buidat, on tots els indicis fan pensar que va ser llençat per l'assassí per tal de desfer-se'n.

En altres ocasions, es tractava de circumstàncies poc clares. El 1906 tingueren lloc seriosos enfrontaments entre els tortosins i els habitants de les partides del Delta, perquè aquests darrers tiraven coets granífugs i els de Tortosa no hi estaven d'acord. Un d'aquests enfrontaments tingué lloc a Amposta el 17 de setembre, quan diversos tortosins anaren a parlar pacíficament amb l'alcalde de la població veïna; alguns ampostins ho prengueren com una provocació i es desfogaren contra els ressagats. Uns quants tortosins hagueren de fugir llençant-se al riu, però un d'ells ja no arribà a l'altre costat. La versió oficial fou que havia mort ofegat, però els testimonis asseguraven que des de la vora els havien disparat diversos trets.

El juny de 1911 es va trobar el cadàver d'un desconegut a la vora del riu, prop del barranc de Sant Antoni (Tortosa); portava els ulls embenats amb un mocador. Només hem localitzat aquesta notícia aïllada i, per tant, no sabem si el cas es va arribar a aclarir

o no. De forma similar, el 29 d'agost de 1916 va aparèixer un home jove mort a Soldevila, prop de Tortosa. Se li va trobar un revòlver, la qual cosa va fer pensar en una baralla o en un crim, però l'autòpsia va revelar que havia mort ofegat i, de fet, no se li va apreciar cap ferida.

DESGRÀCIES COL·LECTIVES

Viure pendent del riu

Si analitzem la premsa tortosina de les primeres dècades del segle XX, constatarem que qualsevol fluctuació del nivell del riu, per petita que fos, hi quedava reflectida. Generalment, eren notícies ben breus, a l'estil de:

El Ebro ha experimentado una crecida considerable como no se había visto desde los comienzos del presente otoño. (La Ribera del Ebro, 19 novembre 1915, núm. 54)

A consecuencia de las últimas lluvias habidas por la cuenca del Ebro, este ha crecido considerablemente. (El Pueblo, 26 gener 1919, núm. 2.326)

El rio Ebro a consecuencia de los temporales de la cuenca superior ha experimentado una regular crecida, bajando sus aguas sucias y terrosas y arrastrando brozas, cañas y troncos. (El Restaurador, 10 març 1920, núm. 3.298)

Aquesta atempta vigilància no ens ha d'estranyar gens, perquè es tractava d'un fet que influïa en la vida quotidiana: així, si el cabal era massa alt, el "puente volante" no podia travessar el riu i els pescadors no podien pescar; de la mateixa manera, si era massa baix, els llauts quedaven aturats, i el vaporet no estava en condicions d'arribar fins a Tortosa i havia d'anchorar més avall de la ciutat.

Aquest tipus de notícies fins i tot solien entrar en les causes de la crescuda: pluges a la part alta, "temporales reinantes", desgel, etc. Es feien contínues valoracions del nivell de l'Ebre, comparant-lo amb altres anys: "Pocos, poquísimos años hemos visto el Ebro tan pobre como en la actualidad" (Diario de Tortosa, 24 setembre 1912, núm. 9.221). També es feien esforços per preveure quina seria l'evolució del cabal:

Hemos recibido varias cartas de ésta región, participándonos haber nevado estos días, en algunas comarcas ribereñas. Témesse que cuando se produzca el deshielo, aumente bastante el caudal de las aguas del Ebro. (Diario de Tortosa, 5 abril 1910, núm. 8.497)

De fet, l'aparició del telègraf va suposar un gran avanç, ja que es podien rebre informacions d'aigües amunt i, per tant, conèixer amb antelació possibles desbordaments. Les notícies arribaven, principalment, de Faió i Mequinensa, on hi havia instal·lades "escalas ebrométricas" que servien per a mesurar el nivell del riu; també n'arribaven de Saragossa i, fins i tot, de Logronyo. Si el riu anava molt crescut però la informació provinent d'aigües amunt era tranquil·litzadora, hom es relaxava sabent que el riu no es desbordaria. L'alcaldia de Tortosa feia públiques aquestes dades en forma de bans i se solien enviar telegrams a totes les poblacions riberenques avisant de les circumstàncies. El 1920 ja es feien gestions per a instal·lar el servei telefònic a

Faió, de forma que les comunicacions relatives a possibles avingudes de l'Ebre fossin molt més ràpides.

A Tortosa també hi havia (i encara hi ha) una "escala ebrométrica"¹⁸², que en teoria mesurava els metres sobre el nivell del mar. Estava col·locada a l'antic pont del ferrocarril, de manera que quan es va construir el segon, se'n va posar una altra a la primera pilastra del nou pont. Mentre el pont antic no es va enderrocar, van existir simultàniament les dues escales; en aquest període de temps, segons explica la premsa, hom va poder constatar que existia una diferència d'aproximadament mig metre entre les dues, la qual cosa va crear confusió¹⁸³. El 1906 se'n va instal·lar una a les immediacions del pont de la Cinta, que suposem que és la que ha perdurat fins l'actualitat. Aquell mateix any, en una sessió de l'ajuntament, es va aprovar prendre dades per tal de poder establir els càlculs en relació a les xifres que arribaven de Mequinensa.

Malgrat que la preocupació per l'escassetat d'aigües ens pugui semblar un fet recent, ja en aquella època no falten lamentacions pel minvat cabal del riu¹⁸⁴:

El estiage de nuestro caudaloso rio, es mucho mayor este año que los anteriores, no recordándose otro en que el Ebro lleve tan escaso caudal de agua. (Correo de Tortosa, 23 agost 1898, núm. 174)

El setembre encara continuava la preocupació, generalitzable a tots els rius d'Espanya; a finals d'aquell mes, però, les coses van millorar. En canvi, a mitjans de novembre va créixer el riu excessivament i, de fet, va arribar a inundar les parts més baixes de Tortosa i alguns horts. En aquells moments, en què encara no existien els pantans que regulaven el cabal, l'Ebre era un riu amb crescudes i disminucions constants; en termes dels riberencs, un "riu viu". A vegades, les oscil·lacions eren ben breus:

El río Ebro ha experimentado esta última noche una crecida de dos metros, imposibilitando el servicio del puente volante.

A las pocas horas se había ya iniciado el descenso de las aguas, cuyo aumento habrá sido originado por los chubascos caídos ultimamente en las provincias de Zaragoza y Lérida. (Diario de Tortosa, 12 octubre 1906, núm. 7.482)

Gairebé cada any, les aigües experimentaven alguna petita sortida de la llera. Així, el febrer de 1900 n'hi va haver una, en què s'inundaren els carrers de Tortosa més propers al riu i, evidentment, algunes hortes riberenques. L'abril d'aquell mateix any n'hi hagué una altra, de menor importància que la primera; les aigües, però, arribaren al principi del carrer de Sant Roc i novament s'inundaren algunes hortes. Després d'un període de tranquil·litat, a principis de juny de 1902 s'esdevingué un altre desbordament que va fer malbé la collita de blat a la zona del Delta. I així successivament podríem anar descrivint aquestes petites crescudes, molt més recurrents que en l'actualitat.

¹⁸² Aquest tipus d'escales no són exclusives de l'Ebre sinó que es troben a la gairebé totalitat de rius; és el que Rochefort (1963: 8) anomena *échelle limnimétrique*.

¹⁸³ També Mestre i Noé (1998 [1915]: 74) constata aquesta diferència d'alçades que no sabem si arribà a resoldre's.

¹⁸⁴ Tot i que no és la nostra intenció entrar en aquest controvertit tema, està demostrat que, des de 1913 (data en què s'inicia la sèrie de dades disponibles), el cabal del riu no para de disminuir (Ibáñez et al., 1999: 18). El principal motiu d'aquesta disminució és el gran consum d'aigua per als regadius, però no es descarten altres factors, com el mateix canvi climàtic.

Qualsevol intent de créixer portava una certa alarma i feia que la població estigués encara més pendent del riu. La gent acostumava a anar a la vora de l'Ebre a posar senyals, com ara pedres o estaques; al cap d'unes hores, s'hi tornava per comprovar si l'aigua estava per sobre o per sota de l'esmentat senyal¹⁸⁵. Les anades i vingudes eren constants i hi havia qui gairebé no se'n movia. Els més previsors traslladaven les seves possessions fins a llocs que els semblaven més segurs:

Como el Ebro venía muy crecido, la alarma fue grandísima, temiéndose un probable desbordamiento.

Las orillas se vieron enseguida llenas de curiosos que procuraban escudriñar en la obscuridad y entre el ruido rumoroso de la corriente, las intenciones del río.

Muchos, ya en previsión, pusieron á salvo mercancías y maquinarias, habiendo sido muchos los habitantes que han pasado la noche en guardia, ante posibles contingencias. (Diario de Tortosa, 31 octubre 1913, núm. 9.547)

A Benifallet, Bladé (1970: 63) explica que també el seniers se n'anaven "a veure què feia el riu". Igualment, es vigilaven les vores plantant bastons i canyes per tal de seguir la crecuda.

Amb posterioritat a una riuada important, la preocupació dels ciutadans, escarmentats, encara era major:

De todos modos, el vecindario, escarmentado por las terribles consecuencias de la inundación del pasado Octubre, ve con inquietud todo lo que se refiere á las crecidas del Ebro, por lo cual es bueno que se le comuniquen con toda rapidez cuantas noticias lleguen á conocimiento de la Alcaldía. (Correo Ibérico, 10 abril 1908, núm. 1.263)

De nou hem de referir-nos a l'atribució d'intencions a l'Ebre, tal com havíem vist quan ens ocupàvem de les desgràcies individuals. Així, per exemple, hom afirmava que, a partir del comportament del riu, es podia deduir si portava malícia¹⁸⁶ i, per tant, si la seva intenció era fer mal:

En esta ciudad, el Ebro continúa hoy creciendo, pero como suele decirse, no porta malicia, de modo que, probablemente, no tendremos que sufrir las consecuencias de otra avenida, que serian tremendas, no estando todavía respuestos de las de la avenida anterior, de la que guardamos tristes recuerdos. (Correo Ibérico, 11 abril 1908, núm. 1.264)

Continuant amb l'atribució de qualitats humanes, descobrim una metàfora que servia per a designar l'escàs cabal del riu. El terme "sangrat"¹⁸⁷ s'aplicava, suposem que per similitud, al fet de perdre l'aigua:

El rio está con muy poca agua, haciendo muchos años que no se había visto tan sangrado. (Diario de Tortosa, 14 gener 1905, núm. 6.978)

El màxim exemple de personificació ens l'ofereix Bayenni, que descriu el comportament del riu en termes totalment humans:

En la época invernal, el Ebro suele salirse de madre y no respetar, ebrio de coraje, vallas ni linderos algunos. Es, entonces, el rio bravo, indomable, arrollador (...) Tirano montado en

¹⁸⁵ Idèntica era l'actitud dels rodanians: anaven a veure el riu molt sovint (fins i tot durant la nit) i, evidentment, hi posaven senyals en forma de pedres o maons (Chabenat, 1996: 53 i 127).

¹⁸⁶ A Benissanet, l'expressió equivalent seria *portar ventrada* (Bladé, 1970: 63).

¹⁸⁷ En català normatiu "dessagnat", és a dir, que ha perdut la sang.

cólera, es en tales momentos implacable (...) La irritación suele durarle unos días, y vienen a aplacársela sus afluentes a medida que van escatimándole sus aportaciones de caudal. Rendido de cansancio tras el titánico forcejeo de sus ondas en precipitada carrera desesperada, viene la calma sedante de sus buenos días de serenidad y cordura. Se nos parece entonces el Ebro un venerable anciano a quien la experiencia de la vida ha limado sus asperezas bavucanas de la fogosa juventud, para saturarle de mansedumbre amable y condescendiente. (Bayerri, 1935, vol. III: 98-99)

Una altra creença relativa a les inundacions (suposem que amb base empírica) era que, si el mar engolia perquè no hi havia llevat, les conseqüències de la inundació serien menors:

Allavons depèn també de la mar, eh? Si la mar..., hi ha vent de mar... (...), què fa el vent? Retén la velocitat de l'aigua (...) Però si la mar traga...! És un..., és un tot. (Joan Peguerols, Roquetes, 29/7/1998)

Paradoxalment, quan va començar la crescuda de 1937, molts opinaren que no seria res perquè no hi havia llevat i, a més, les aigües no portaven malícia, motiu pel qual es confiaren. El desenllaç, en canvi, fou que es convertí en la segona pitjor riuada del segle XX.

Les riuades

Segons la bibliografia consultada, l'Ebre va sortir de mare en nou ocasions al llarg del segle XX: l'octubre de 1907, el maig de 1915, l'octubre de 1937, el gener de 1941, el febrer de 1952, el gener de 1960, el gener de 1961¹⁸⁸, el maig de 1971 i el novembre de 1982¹⁸⁹. Ara bé, les dues riuades amb majúscules, les que realment marcaren la vida dels habitants de les Terres de l'Ebre foren les de 1907 i 1937¹⁹⁰; de la resta, ens consta que gairebé ningú se'n recorda. Només els més joves, que no han viscut cap riuada d'una certa entitat, solen fer referència a les riuades de 1961 i de 1982. Això no vol dir que aquestes riuades no afectessin els que vivien més a prop del riu:

Perquè haig vist, eh? No riuades d'aquestes tan grosses, però al carrer de la Barca (...) les primeres cases de baix pues, bueno, pues ja se sabia: a anar a buscar la gent en muleta (...) pel balcó, traure'ls

¹⁸⁸ Si bé aquesta riuada sí que es correspon amb una que va afectar Saragossa, en la majoria de casos les riuades que tenen conseqüències dramàtiques per a Saragossa no afecten gaire les Terres de l'Ebre i a la inversa; la conclusió, doncs, és que en les riuades de l'Ebre català hi desenvolupen un gran paper els afluent pirinencs, sobretot el Segre. Així, el 1871 una gran riuada va provocar enormes pèrdues materials i, fins i tot, de vides humanes a Saragossa, però no a la zona de l'Ebre català.

¹⁸⁹ Tots els rius porten aparellada aquesta vessant negativa de la seva presència. Així, la Garona va protagonitzar grans crescudes el 1930, 1952 i 1981; el 1875 va causar cinc-cents morts (Lambert, 1982: 41).

¹⁹⁰ Aquestes inundacions no eren exclusives de l'Ebre, sinó que afectaven àrees geogràfiques més àmplies. La inundació d'octubre de 1907 és coneguda com "la de les quatre riuades" i afectà també les ciutats catalanes de Lleida i Manresa, així com molts altres indrets de la península ibèrica. La riuada d'octubre del 37 perjudicà fortament el Pirineu lleidatà (Ribas i Saurí, 1998: 52). La inundació més catastròfica esdevinguda a Catalunya, però, no afectà l'Ebre, sinó que fou la que el 25 de setembre de 1962 assolà el Barcelonès, el Baix Llobregat i el Vallès, causant uns mil morts i desapareguts (Ribas i Saurí, 1998: 53).

També a les Valls d'Àneu, l'aigua ha arribat a provocar veritables catàstrofes. Les riuades que més han trasbalsat la vida dels aneuencs han coincidit amb les de l'Ebre: 1907 i 1937 (Jiménez, 1996: 28). L'altra riuada d'aquest segle, la de novembre de 1982, tot i que menys virulenta que les anteriors, igualment va causar considerables perjudicis (Jiménez, 1996: 37).

pel balcó i... Això varies vegades, no? Des de que hi ha el pantà de Riba-roja no, perquè s'ha regulat, però abans dels pantans... (Josep Dematthey, Móra d'Ebre, 17/6/2000)

Perquè el riu... ha estat dos vegades aquí dalt del menjador aquest, ja. No al menjador, al pis! (...) El dia dels Reis, la nena (sempre ho dic), que li van portar els Reis en barca, perquè teniem l'escala penjada al balcó i la barqueta lligada [es refereix a la riuada de 1961]. (Francesc Cots, Benifalset, 11/2/2001)

Fins i tot avui dia l'Ebre encara conserva reminiscències del seu caràcter mediterrani, tal com ens relata una persona que viu en un hort tocant al riu:

L'any passat vam marxar per dos vegades. Pel febrer vam marxar a casa, va arribar hasta la vora de la porta. I per Nadal... vam tornar a marxar, que no va sortir de... (...) L'any 82, tres pams d'aigua aquí dins. Mos va fombre una faenada en los mobles, i la roba dels armaris, i cortines, tot ple de fang. Estava empaperat, tot lo paper es va fer malbé¹⁹¹. (Maria Blanch, Xerta, 30/6/1998)

Moltes, sovint les pitjors (1787, 1907 i 1937) solien coincidir amb els anys acabats en set, cosa que ha donat lloc a una construcció ideològica segons la qual en aquests anys hi ha major perill d'inundació; el 25 de gener de 1997 es va produir una riuada d'una certa importància, la qual cosa ve a corroborar l'esmentada creença. De totes maneres, l'entrada en funcionament de les preses de Mequinensa i de Riba-roja els anys 60 ha permès regular el cabal de l'Ebre, de forma que teòricament les grans riuades han passat a la història. No obstant això, les darreres encara persisteixen a la memòria; fins i tot la de 1907, encara que ja és impossible que ningú la recordi directament, queda recollida en les narracions dels informants per allò que han sentit explicar: tractant-se de fets memorables, no és estrany que la memòria col·lectiva es remunti a tants anys enrere. A més, a tots els pobles queden encara rajoles a les parets de les cases, testimoni de l'alçada que van assolir.

La pitjor de les que hi ha documentades és, sens dubte, la de 1787, coneguda com la Riuada Grossa. Tal com s'observa al limnògraf existent a la façana de l'església de Xerta, en aquesta població va superar en un metre la següent en ordre d'importància, la de 1907. Segons O'Callaghan (1995a, vol. II [1895]: 84), de Riba-roja al mar moriren 183 persones, 85 de les quals a Tortosa i el seu terme municipal¹⁹². Benissanet, amb 53 morts i 275 cases enfonsades s'emportà la pitjor part (O'Callaghan, 1995a, vol. II: 131). Xerta fou una altra de les localitats que més patí els efectes d'aquesta riuada; d'acord amb els documents trobats al seu Arxiu Municipal, hi moriren 29 persones i s'enfonsaren 110 cases (108 a la població i dues a l'horta). Aquests esdeveniments han donat lloc a dues llegendes, la de Sant Martí i la del Moisès de Xerta, de les quals ens ocuparem més endavant.

Després dels esdeveniments de l'avinguda de 1787, els tortosins es van preocupar per idear sistemes de prevenció contra una possible riuada de característiques similars. Es va nomenar una comissió que va donar lloc a un informe, imprès a Barcelona el 1804 i que O'Callaghan recull (1995b [1895]: 68-71); es proposava la creació d'equips de salvament que es dirigissin a diferents indrets conflictius, la vigilància de les cases per a

¹⁹¹ Abans, donada la migradesa de possessions familiars (uns quants mobles, escassa vaixel·la, una mica de roba de casa i poca cosa més), els objectes eren fàcilment transportables i, si patien els efectes del fang, es podien recuperar. En canvi, actualment, les parets impecables, les cortines, els electrodomèstics, els sofàs, els mobles més sofisticats... patirien grans conseqüències en cas de riuada i serien difícilment transportables o, com a mínim, requeririen molt de temps.

¹⁹² Miravall (1997: 5) augmenta la xifra i parla de més de 200 morts.

evitar robatoris, la construcció d'edificis més sòlids i el desviament del barranc del Rastre.

D'aquesta riuada, els nostres informants en parlen relativament sovint, malgrat que ens sembla bastant increïble que la memòria popular es pugui remuntar a més de dos segles enrere. Suposem, més aviat, que n'han llegit alguna cosa o que n'han sentit parlar a algun erudit local. De totes maneres, no descartem que algunes informacions s'hagin anat transmetent de generació en generació¹⁹³.

A la premsa local de principis de segle XX, en forma d'efemèride, es recorden sovint les riuades més dramàtiques viscudes durant el segle anterior, la qual cosa ens demostra fins a quin punt marcaren la vida d'aquells que les visqueren i perduraren en la memòria col·lectiva:

6 enero de 1826

Gran avenida del rio Ebro conocida por la del día de Reyes, una de las más caudalosas del siglo XIX, producida por el deshielo de los nevascos de las cuencas altas del río. (Correo Ibérico, 5 gener 1904, núm. 27)

Per a Tortosa, una de les pitjors riuades fou la de 1866, perquè a la fúria de l'Ebre s'hi sumà la del barranc del Rastre, que convertí la ciutat en un autèntic caos¹⁹⁴. Tampoc llavors no hi faltaren actes heroics, com els que dugué a terme Tomàs Cid, capità del vapor *Tarraconense*; també els de Roquetes acudiren amb embarcacions a auxiliar els veïns de l'horta. El pont de barques es va trencar¹⁹⁵ i la ciutat va quedar aïllada; hi hagué tres víctimes mortals a Tortosa i diverses a les partides del Delta.

Precisament aquest episodi donà lloc a un corpus literari considerable. D'una banda, hem de parlar d'un llarg romanç que portava el títol de *Verdadero y grandioso romance de la horrorosa inundación del Ebro y avenida del barranco del Rastro, que sufrieron Tortosa y su comarca, en los días 21 y 22 de Octubre de 1866*; i, d'altra banda, encara més famós, fou *Un episodio de la riada, 20 d'octubre de 1866*, escrit per Josep F. Vergez i que es va llegir al teatre¹⁹⁶.

La riuada de 1915, el desenvolupament de la qual hem pogut recollir a través de la premsa local, també causà grans destrosses, sobretot a la zona del Delta, malgrat tractar-se del que podríem considerar com una riuada menor; *Diario de Tortosa* (14 maig 1915, núm. 9.979) afirma que a la Cava l'alçada de les aigües va ser superior a la de 1907, la qual cosa no hem pogut contrastar amb cap altra font documental. Precisament en aquesta localitat, 177 persones van poder ser salvades gràcies a una puntona i dos bots

¹⁹³ Pel mateix motiu, ens han arribat a parlar de fets concrets esdevinguts durant la Desamortització amb la mateixa naturalitat que si ens parlessin de fa vint o trenta anys.

¹⁹⁴ A l'època en què Tortosa conservava les muralles, les conseqüències de les riuades eren molt pitjors perquè aquestes es convertien en preses que, tard o d'hora, els barrancs acabaven per saltar o abatre, de forma que una ona gegantina assolava la ciutat. A més, els barrancs no podien desaiugar al riu perquè l'alçada d'aquest era superior i acabaven dispersant-se pels carrers (Miravall, 1997: 5).

¹⁹⁵ En totes les riuades, el pont de barques rebia les conseqüències. A la de 1787 es va partir en tres parts quan hi havia algunes persones sobre ell les quals, finalment, es pogueren salvar (O'Callaghan, 1995a, vol. II: 128).

¹⁹⁶ No transcrivim aquests romanços a causa de la seva longitud. Vergés recull íntegrament tant el primer (1993 [1909], vol. II: 77-80) com el segon (1991 [1909], vol. I: 188-190). L'*Episodi de la riada*, a més, el trobem reproduït a la revista *La Zuda* (maig 1915, núm. 27).

del pas de barques de Jesús i Maria; les embarcacions eren patronejades per Juan Garriga Castells.

El 8 de maig de 1915 les aigües començaren a pujar, però ningú creia que sortirien de la llera. De totes maneres, els veïns feien les típiques visites al riu per veure el seu estat:

Corrió con rapidez por la ciudad que el Ebro estaba a punto de desbordarse, y á la orilla del río acudieron los que salían de los espectáculos públicos, cafés, trasnochadores y no pocos vecinos, haciéndose comentarios y recordándose la luctuosa riada de Octubre de 1907, que tan graves consecuencias tuvo para Tortosa.

Los vecinos de las calles de la Baranda, Lonja, San Pedro y demás bajas de esta ciudad pasaron la noche en vela para prevenirse y que no les cogiera desapercibidos como les ocurrió el año 1907. (Diario de Tortosa, 10 maig 1915, núm. 9.976)

Les notícies que arribaven d'aigües amunt indicaven que el riu encara pujaria i, en efecte, així va fer-ho durant tota la nit i durant els dies següents. Els propietaris de la part baixa de la ciutat carregaren carros i transportaren les mercaderies cap a llocs més segurs. Després de l'escarment de la riuada de 1907, la gent es va comportar de forma més previsor i fins i tot es van proveir d'aliments per si quedaven aïllats.

El dia 11 les aigües es van estacionar i, a primeres hores de la nit, s'inicià el descens, primer poc a poc i després més de pressa. Immediatament, els comerciants, industrials i paradistes del mercat de Tortosa es van posar a netejar i a tornar a instal·lar el gènere que havien tret. Per a Tortosa, doncs, fou una riuada molesta però sense grans conseqüències; probablement, en disminuir les conseqüències el fet que el riu va créixer a poc a poc i la recent experiència de la riuada de 1907, que motivà un comportament més previsor.

De totes maneres, es produïren dues morts, conseqüència més aviat indirecta de la riuada. La primera fou una dona que es trobava a la terrassa d'una fàbrica contemplant l'avinguda quan el paviment va cedir i la caiguda li causà la mort. La segona tingué lloc en una fàbrica de maons: tres nens entraren en un solar pròxim a la fàbrica, on hi havia forats excavats per a extreure terra que era utilitzada com a matèria primera; com que no veïeren les irregularitats del terreny a causa de l'aigua que ho cobria tot, un d'ells caigué en un orifici i morí ofegat.

La riuada que més esmenten els informants és la de 1937¹⁹⁷. Alguns, els més grans, encara l'han viscuda; altres ho han sentit explicar als seus pares. La de 1907, sobretot per a referir-se'n en comparació a la de 1937, és esmentada més que res per aquells que van viure la segona i que van sentir als més grans explicar-los què havia passat trenta anys abans:

Bueno, pues ma mare, en la de l'any set, se va rentar-se la cara al cantó del Blanco. I l'any trenta-set també va entrar al poble, un pam menos... Perquè a l'iglésia quan entres, dalt... dins a l'altar major, hi ha un altíró així i la de l'any set va arribar allí i la de l'any trenta-set va arribar allí arran. (Maria Borràs, Tivenys, 24/3/1998)

Tractant-se d'un esdeveniment tan especial, tothom és capaç de recordar allò que feia aquell dia:

¹⁹⁷ És el mateix que constata Sole Jiménez (1996: 28): si la riuada de 1907 s'ha esvaït del record dels aneuencs, no passa el mateix amb la de 1937.

Jo estava a la Valleta i vaig anar a casa ma mare i va créixer el riu i..., estant allí, i Torrente va anar en busca de la barca, que anava pel carrer Tortosa i van portar-me a la Valleta [un carrer elevat del poble] en la barca, al xiquet i a mi, a Francisco i a mi, mira, tu, en al barca. (Mariana Piñol, Tivenys, 24/3/1998)

Jo l'any trenta-set, lo dia de la riada, vaig anar a Tortosa en mon pare a buscar llet per la Colombina, perquè aquí dalt al poble no n'hi havia, que ja havia estallat la guerra. I vam marxar per la carretera i a la pujada ja vam tinguere de passar per les Planes perquè l'aigua ja havia saltat allà baix (...) (Maria Borràs, Tivenys, 24/3/1998)

Al carrer de Sant Antoni amunt [3/4 parts del poble], en una casa cantonera que està pintada de verd, allí va arribar lo..., lo riu. Mira si va pujar amunt! (...) I jo..., a la casa que estàvem, era d'una tia meua, i estàvem allí los quatre o cinc que érem (...) I el riu jo no l'havia vist mai allà dalt, un munt de fato que pujava de..., de l'horta de baix, de bròculs, de tomates..., de tot. Feia esgarriar. Però... al qui no danyava, feia bonic, aquella esplanada d'aigua. (Josefa Pegueroles, Xerta, 18/11/1998)

Les riuades transformaven el paisatge i l'escenari en què es movia la població; però, de totes maneres, hom no trigava gaire a adaptar-s'hi i s'acabava fent una vida relativament normal. Potser per a anar d'un lloc a un altre s'havia d'esquivar determinat carrer i passar per un de més elevat o, fins i tot, s'havia d'utilitzar una barca. En aquest sentit, la sociabilitat solia fer-se més intensa, ja que els que disposaven d'embarcació i eren "perits de riu" ajudaven els altres a traslladar les coses, a anar a alimentar les gallines situades en una granja pròxima, a conduir el metge o practicant fins una casa on se'l requeria... Davant la impossibilitat de modificar les circumstàncies, la població s'hi adaptava el millor que podia i s'acabava "vivint al ritme del riu".

Segons la situació de la localitat respecte al riu, les conseqüències de la riuada eren menors o majors. No es poden comparar els efectes a poblacions encinglerades com Riba-roja o Flix amb els que patien d'altres com Benissanet o Xerta. A Tivenys i a Aldover, situats en un pendent, el riu només afectava la part baixa del poble i hi havia un conjunt de cases que no en patien cap conseqüència. A la primera localitat, els habitants es podien refugiar a la zona coneguda com el Castell, que era la part més alta; igualment, a Aldover el riu només afectava els carrers de baix. Xerta, en canvi, està assentada sobre una plana, de forma que l'aigua podia arribar gairebé fins la carretera, situada a l'extrem del poble:

Un poble pla [es refereix a Xerta], pues hi entrava més. Home, allà a Tivenys encara tenien tot lo Castell i aquelles cases, los carrers de Sant Antoni i tot allò que no hi arribava. Tenien més de mig poble a favor. Lo carrer de Tortosa no, que està baix; tot allò del parque i tot allò, sí. (Benito Piñol, Xerta, 20/7/1998)

No, no, de mal no n'ha fet mai a Flix (...) perquè arribava... a casa..., aquell que estava al riu, Tòful del Riu, arribava dalt a les finestres. I l'hort de Lola, estave tot inundat (...) O sigue, que potser faltava un metro o metro i mig per arribar a l'iglésia (...)

I Ascó, perquè també està dalt de la muntanya. Però a Móra, i anar baixant, a Benifallet, a Benissanet; estos pobles que estan a la vora del riu, pues estos se van inundar, a mitges cases va arribar. (Joan Sánchez, Flix, 14/6/2000)

Normalment li costava pujar dalt al poble [a Móra]. Ara, quan pujava, també pujava, eh? Però..., però era molt poca zona. Era la plaça de Baix; allí sí que la riada arriba en esta làpida que heu vist. I..., i el carrer de la Barca. (Artur Cot, Móra d'Ebre, 18/11/2000)

La riuada de 1937 es va sumar a una altra catàstrofe, la guerra, que just acabava de començar. Era l'època de les col·lectivitzacions i a Tivenys van emmagatzemar garrofes i altres productes a l'església però, per culpa de la riuada, es van perdre tots:

Perquè allavons estava la Comparativa dins l'iglésia. La Comparativa van..., com allavons era la guerra, tot allò de..., de que hi havia en aquell temps, de les col·lectivitats i comparatives i tot això, pos estava tot dins de l'iglésia i..., van allí..., van posar un munt de garrofes, pos totes se van podrir. Se va omplir la iglésia d'aigua i totes les garrofes se van fer malbé i tot lo que hi havia allí; tot lo comerç que hi havia allí, tot se va fer malbé. No es va poguer traure, perquè hi hauria hagut una faenada, perquè aquelles garrofes les haurien degut de pujar dalt al Castell, eh? (Benito Piñol, Tivenys, 20/7/1998)

A Benifallet, tal com explica Cots (1996: 39), els llaüters recorrien el poble per recollir la gent que s'havia quedat aïllada i portar-la a cases de parents o amics on poguessin estar segurs. En un principi, l'estratègia era desplaçar-se fins al primer pis però, si l'aigua arribava fins aquest, llavors ja s'optava per abandonar la casa, en previsió d'un possible enfonsament.

A Móra, les terres de la vora del riu s'estimbaven cedint a la corrent. L'illa de Putxó, llavors col·lectivitzada, va quedar totalment submergida per les aigües. La barca de Garcia va fer cap a Tortosa, saltant l'assut de Xerta. Després va venir la tasca de treure el fang i sembrar-ho tot de nou; l'arribada del front de l'Ebre, però, ja no va permetre de collir-ho, perquè la gent es va haver de refugiar a la muntanya i, si de cas, es podia baixar durant la nit d'amagat a collir alguna cosa (Martínez i Ventura, 1997: 20-21).

A Tortosa, els esdeveniments foren molt similars als de 1907. Quan el riu començà a créixer, la gent de l'horta feu cap a Tortosa, i els tortosins iniciaren els moviments per a intentar salvar els objectes situats als pisos baixos de les cases properes al riu. L'Ajuntament va acordar destinar agutzils a l'horta i pobles del Delta per tal de pregonar les alarmants notícies que arribaven d'aigües amunt i perquè tothom estigués preparat. Es va muntar un servei de salvament i abastiment gràcies a la presència de barques pesqueres de l'Ampolla, Ametlla i la Ràpita; els bombers van haver d'improvisar ponts entre balcons per tal de rescatar algunes persones de les respectives cases. Les barques navegaven pels carrers salvant gent i objectes personals; els pescadors, doncs, van realitzar una tasca encomiable, igual que ja va succeir el 1907. La inundació va durar una setmana justa: tres dies de pujada, dos de fluctuacions i els dos darrers de descens. Igual que el 1907, l'aigua ho cobria tot en una amplada de diversos quilòmetres, fins a les poblacions de Roquetes i Jesús; de tant en tant, emergia una teulada d'una casa situada a l'horta i alguna palmera. Al voltant d'un miler de passatgers ferroviaris (la majoria gent de pocs recursos) van quedar atrapats a Tortosa, ja que les aigües envaïen la via i era impossible tant retrocedir com continuar el viatge; a les nits, dormien en butaques de cinema (els homes en un edifici i les dones en un altre).

Tot i que enlloc hem trobat referència a la pèrdua de vides humanes, un article aparegut a *La Zuda* dona a entendre que n'hi hagueren:

Al volver las aguas a alcanzar su nivel normal, pudo comprobarse que la pérdida de vidas humanas a deplorar era afortunadamente escasa, pero la época era de tal anormalidad y confusión, que nunca se supo exactamente su número, ni los nombres de los que perecieron. (Bartlett, 1956: 251)¹⁹⁸

¹⁹⁸ Article aparegut a *La Zuda*, maig 1956, núm. 13, amb el títol "La inundación de 1937".

Igual com hem vist que succeïa en cas de qualsevol petita oscil·lació del cabal, la gent ja veia venir les riuades amb uns dies d'antelació; s'estava pendent del riu i es preveïen els seus moviments:

Jo (...) sentia dir a mon pare que quan lo clot de Pataca s'omplia, allà fora al carrer de Tortosa nostre, que ja començava a apretar l'aigua. I baixo un dia a cosir i hi havia riada i quan me n'anava cap a l'hort veig lo clot de Pataca ple. Dic: "Pare, lo clot de Pataca ja està ple!". Diu: "Pos xiquetes, cap al poble, que tenim l'oli baix a la botiga i l'hem de pujar aquí dalt a casa". (Maria Borràs, Tivenys, 24/3/1998)

Jo sempre sentia dir a Mascarell que hasta que arriba dalt a l'Era pot recular [l'aigua], però una volta arriba dalt a la paret..., allavons ja no, ja està descontrolat. (Ramon Benet, Xerta, 30/6/1998)

La percepció que nosaltres solem tenir d'una riuada, corresponent a una pujada ràpida i momentània d'unes aigües embravides, no és que la que es desprèn dels testimonis dels informants. Les aigües anaven pujant amb lentitud relativa i ho sepultaven tot: podien estar més d'una setmana cobrint la població i anaven baixant a poc a poc. Per exemple, la riuada de 1937 va tenir el seu màxim el 29 d'octubre i fins el 2 o 3 de novembre el riu no tornava a una relativa normalitat¹⁹⁹.

Una riuada no era considerada com una gran situació d'emergència o, almenys, no ens l'han descrita d'aquesta manera. Els informants consideren les inundacions com una cosa "natural", més aviat molesta, que s'esdevé de tant en tant i que s'ha de suportar amb resignació²⁰⁰, però en cap moment en els seus testimonis donen una sensació de por o d'alarma respecte als possibles efectes del riu²⁰¹. Normalment, hi havia temps de salvar els animals, pujar els mobles i l'oli fins el primer pis²⁰² i, naturalment, les persones es podien refugiar en domicilis de familiars on no arribava l'aigua. Els Fabregat, propietaris d'un llaüt, que vivien (i viuen) a tocar del riu a Miravet, quan veïen que les aigües s'apropaven, col·locaven tot el que hi havia al primer pis dalt al llaüt, el qual quedava lligat al balcó.

¹⁹⁹ Això no és res si tenim en compte que, per exemple, el 1948 una riuada va deixar Vancouver aïllat de la resta del Canadà. Només s'hi podia accedir per aire i la vall va estar assetjada per les aigües, ni més ni menys, que trenta dies (Derrick Sewell, 1977: 103). Al Roine, en canvi, Chabenat (1996: 127) parla d'una setmana de durada, igual que a l'Ebre.

²⁰⁰ Les inundacions de l'àrea de Santa Fe (Granada) tampoc són vistes pels informants de González Alcantud (1995: 425) com un fenomen excessivament negatiu; en tot cas, distingeixen entre les "inundaciones" (arriben al casc urbà i provoquen danys d'una certa consideració) i les "salidas del río", molestes però res més. L'autor (1995: 428) contrasta l'abundant documentació d'arxiu localitzada sobre terratrèmols amb l'escassetat sobre inundacions; ell ho atribueix al fet que una inundació és relativament previsible i, per tant, el seu impacte pot ser amortit, cosa que no s'esdevé amb els terratrèmols, els quals causaven molts més perjudicis.

²⁰¹ D'acord amb Martínez i Ventura (1997: 20), potser la gent no li donen més transcendència a la riuada de 1937 perquè era un fet habitual en aquestes terres i, en canvi, no ho era la Guerra, que l'acompanyà i la marcà. Com que els discursos recollits giren principalment entorn a aquesta riuada, ens resulta difícil constatar si en altres casos la visió era la mateixa o si es vivia amb més dramatisme. Idèntica justificació utilitza Bladé (1970: 36) per a treure el sentit tràgic a les avingudes de l'Ebre: "perquè tothom ja hi està fet".

Realment, de tots els nostres informants, només una dona es va emocionar explicant-nos la riuada de 1937, però ho atribuïm al fet que llavors estava embarassada d'un nen que va morir durant la guerra, i no pas als esdeveniments propis de la inundació.

²⁰² També els rodanians ho traslladaven tot al primer pis i es disposaven a viure allí mentre les aigües no baixessin (Chabenat, 1996: 52).

El següent relat, referit a la riuada de 1937, explica com anaven collint patates amb l'aigua a uns pams i en cap moment temien per la seva vida:

La tia Cinta i Carme, Déu les hagi perdonades a totes, collien les pataques. Carme i ma tia Cinta les collien i ma mare les carregava cap dalt, perquè les teníem de mig hort per avall. I..., i acabaven un solc i hi tenien aigua, depressa i corrent a fer l'atre... (Maria Borràs, Tivenys, 24/3/1998)

De fet, Mary Douglas (1996: 57) assenyala que els individus tenen un fort i injustificat sentit d'immunitat subjectiva: per una banda, tendeixen a minimitzar la probabilitat de mals resultats en activitats molt familiars i, per altra banda, subestimen també els riscos dels esdeveniments que es produeixen rarament. En el nostre cas, la impressió que donen els informants és que consideren les riuades com un esdeveniment familiar i que és per aquest motiu que no els atorguen un gran risc. No hem d'oblidar que la percepció que els riberencs tenen del seu entorn es basa en categories conceptuals que s'originen en la mateixa interacció social i que, per tant, aquesta és la visió de les riuades que es va transmetent de generació en generació i que funciona en l'ambient en el qual es mouen.

Precisament hi havia qui treia benefici de les riuades, jugant-se la vida i segurament sense ser-ne gaire conscient:

(...) els homes de riu lluitaven a braç partit amb ell, donant-li la cara per a apoderar-se d'objectes de valor, arbres principalment, que impunement s'havia endut d'algun altre lloc de més amunt. Sortien decidits amb barquetes mogudes a rem i amb perfecta harmonia de moviments s'enduïen a les voreres aquella riquesa que pretenien repescar. Havien exposat la vida per a obtenir-la. (Perpinyà, 1987: 178)

També a Benifallet ens van parlar d'aquesta activitat econòmica:

I quan baixaven les riuades, doncs prenia per les vores dels rius troncs d'arbres, bigues, hum... travesseres, fustes de les vies, o d'aquí o d'allà. Allavons estaven altanto i hi havia una llei que permetia que, lo que passava, si ho recollies, hi havia un plaç estipulat... (Francesc Cots, Benifallet, 11/2/2001)

Ja hem vist en altres casos que els habitants de les sènies benissanetanes eren els que en sortien més perjudicats, ja que la fertilitat del terreny ve donada precisament pel fet que sovint queda envaït pel riu. Igual que en altres indrets, pujaven les coses de valor a les golfes i ells se n'anaven amb allò més imprescindible cap al poble o algun lloc on passar aquells dies. Les gallines i els conills eren carregats al carro; la resta de bestiar o bé seguia el carro o, si no s'hi era a temps, es perdia. Quan les aigües recuperaven el seu lloc, els habitants tornaven a la sènia, a vegades començant gairebé des de zero; sovint, l'aigua s'enclotava i s'havien de fer sèquies per desguassar (Bladé, 1970: 65-66).

Una estratègia molt utilitzada, que no sempre funcionava, era fer petits envans de totxos a les portes²⁰³:

TA: Anant posant totxos a les portes perquè no entrés l'aigua! I..., i au! I tota la nit vetllant.
JP: I la gent també emparedaven les entrades (...) I este d'aquí davant s'ho va tinguere de dixer perquè pujava més l'aigua que els totxos (...) Un parent d'aquí davall, també li va entrar aigua, li va rebotar tota la porta; i tot d'aigua, mira, escolta. Un metro d'aigua dintre. (Teresina Aparisi i Josep Pedrola, Móra d'Ebre, 23/11/2000)

²⁰³ L'estratègia a Santa Fe (Granada) davant les avingudes del Genil era utilitzar taulons per tancar les portes de les cases (González Alcantud, 1995: 431). L'actuació dels rodanians consistia també a posar totxanes a les portes i, al darrere, sacs plens de palla o fenc (Chabenat, 1996: 52).

Després de la riuada, venia la tasca desagradable de treure el fang o llac que ho cobria tot:

Quinze dies i durava més i tot perquè el llac sol, les brutícies que feia..., les brutícies que dixava el riu, ja era més important que tot lo demés. O siga, una riada dixava molta merda i molta porqueria, eh? (...) Los carrers, pos dixava dos pams i tres de llac pels carrers, i vaia pudor! O siga, la riada era una cosa de les més guarres que pugues conèixer. (Benito Piñol, Xerta, 20/7/1998)

Mare! Allavons lo que quedava pues un pam de porqueria, de llac i de tot. I allavons amollaven l'aigua de les sèquies pel poble i... (...) Ho posaven al carrer i l'aigua s'ho anava enduint. (Pepita Llopis, Xerta, 18/11/1998)

A Tortosa, el 1937, el fang va arribar a assolir mig metre en alguns punts de la ciutat; les feines d'extracció es van veure sovint interrompudes per alarmes aèries que anunciaven la imminència dels bombardeigs.

Hom considera que les grans riuades han passat a la història gràcies a la construcció de pantans que regulen el cabal. Així ens ho constaten els informants, ja que tots ells en són conscients²⁰⁴; el seu discurs no està exempt d'una certa melangia²⁰⁵:

Ara, que de riades..., de riades grosses ja no se'n..., ja no se'n voran. Eu, no se'n voran, és molt difícil de que se'n veiguen, perquè la riada d'este hivern passat, eh? Va baixar més aigua que el 61. I el 61 més aigua que el 37. Però com estan los pantanos que regulen l'aigua, eh? (...) Però si estes riades no haguessen estat los pantans, lo riu hauria sortit de mare (...) Home, tu saps lo que és baixar quinze dies lo riu gros en aigua regulada, que no variava d'un centímetre o dos en les vint-i-quatre hores? (...) Però si haguessa baixat com l'any 37, que no hi haven pantanos... Mira, en set o vuit hores de..., lo riu de mare; en deu o dotze hores se'n va anar dalt a la carretera. (Santiago Mola, Xerta, 24/11/1998)

²⁰⁴ Aquesta afirmació és discutible; potser és producte d'una fe cega en el poder de l'home que, tard o d'hora, acabarà donant algun ensurt. L'hidrogeòleg Antoni Canicio afirma que no es pot descartar en un futur l'existència de noves avingudes de consideració; més que haver desaparegut, hauríem de parlar d'un parèntesi:

El que està clar és que el dia que en vingui una de grossa com la de 1907, que va estar quatre dies l'Ebre per damunt de vint mil metres cúbics per segon... (...) Bueno, si agafés..., en deu mil metres cúbics per segon, l'embassament de Riba-roja absolutament buit, cosa impensable, tarda em sembla que són sis o set hores en omplir-lo. Aleshores, què vol dir això? Estem en un període en què pràcticament no tenim riuades, però això és excepcional! (Antoni Canicio, SEO/Birdlife, 18/4/2000)

De fet, en molts casos, els esforços de l'home per a evitar les riuades han acabat girant-se en la seva contra, ja que l'aigua embassada i confinada a un espai reduït, si aconsegueix trencar els dics que la retenen, provoca uns efectes més virulents i imprevistos que en situació natural (Lanz, 1997: 107-108).

²⁰⁵ Chabenat ofereix una visió similar de les riuades i fins i tot arriba a afirmar que els vells riberencs, acostumats a un riu no domesticat, desitgen veure el Roine antic, el que sortia de mare cada dos per tres; a aquells temps s'hi associa una imatge de convivència i solidaritat que ara no existeix (Chabenat, 1996: 56-57).

També els riberencs de la Garona havien après a conviure amb el riu. Per a ells, quan el cabal pujava, "c'était presque la fête", perquè la gent aprofitava per a reunir-se en algun pis alt o unes golfes i fer un bon àpat; a vegades, fins i tot es matava un porc (Scelles, 1982: 510).

La riuada de 1907²⁰⁶

L'Ebre havia estat "fent el tonto" des de principis de mes. Almenys en dues ocasions es van haver de suspendre els viatges del vapor *Ciudad de Tortosa* i el *punte volante* (pas de barca) que creuava el riu, per culpa de l'excés de cabal. El 18 d'octubre la premsa deia:

Se ha iniciado hoy el descenso de las aguas del río Ebro, alejando por ahora el peligro de una extraordinaria avenida. Es lo que convenia á nuestros agricultores, y al vecindario en general. (Diario de Tortosa, 18 octubre 1907, núm. 7.778)

Però res més lluny de la realitat, perquè el perill encara havia d'arribar. El dia 21 l'Ebre va començar a desbordar-se. No va ser una cosa precipitada, sinó una crescuda progressiva.

Lo dia 21 d'Octubre va comensar'l riu a saltá per la Barana, pero poquet a poquet, com si no portés malicia. Venia una onadeta, ne venia un atra, y'l gentío, pegant chills, anava reculant. (Vergés, 1991 [1909]: 117)

La nit del 21 al 22 moltes persones no van dormir, perquè estaven desallotjant mobles i objectes de les cases. La següent metàfora ens dóna perfecta idea de com són en general les crescudes del riu i ens estalvia qualsevol comentari:

¿Cómo crece el Ebro? No es el turbio furioso, histérico, que en un instante realiza un gran esfuerzo para caer luego aniquilado. Es un crecer y desbordarse inmenso, imponente en su segura grandeza: no la luz violenta del rayo, sino la poderosa, inestable permanencia del sol. (Diario de Tortosa, 31 octubre 1907, núm. 7.787)

El mercat de Tortosa, situat just al costat de l'Ebre, va ser un dels primers edificis de la ciutat a quedar inundat per complet. Abans s'havia desallotjat tot el que hi havia; els llocs de venda de carn, peix i verdures es van instal·lar als baixos de les cases dels eixamples i els barris alts, la qual cosa ens corrobora una vegada més que, en cas d'inundació, la gent es comportava amb la màxima normalitat possible:

Les costes de San Francés y Santa Clara, d'ordinari tan solitaries, se transformen en mercat públich, y allí acudix á fe compres la gent que surt de casa en barques ó'ls que hi poden aná a peu aixut, que son contats. (Vergés, 1993 [1909]: 163)

L'alçada màxima es va assolir el dia 23 cap a les sis o les set de la tarda. Unes hores després, va començar a decreixer molt lentament. Les aigües es van quedar a només 20 centímetres de la gran riuada de 1787. El cabal màxim a Tortosa fou de 23.484 m³/s; de fet, entre el dia 21 i el 25 el cabal es mantingué per sobre dels 20.000 m³/s. Aquestes xifres contrasten abismalment amb els aproximadament 500 m³/s que sol portar l'Ebre com a mitjana.

Les notícies que s'anaven rebent d'aigües amunt donaven idea a la població del que calia esperar. Va ser la primera riuada d'importància en què es va disposar d'informació,

²⁰⁶ Tenint en compte que tractar amb profunditat la totalitat de riuades que han afectat les Terres de l'Ebre en els darrers segles implicaria, a més d'una empresa gairebé titànica, una gran extensió, hem optat per presentar de forma general les riuades i ocupar-nos amb detall només de la de 1907. A més, sobre ella disposàvem d'un gran volum d'informació que havíem obtingut principalment gràcies a la premsa local tortosina. Aquesta riuada, doncs, ens servirà d'exemple i, de fet, molt probablement trobaríem grans similituds entre els fets de 1907 i altres grans riuades.

gràcies a la recent instal·lació de la línia telegràfica a la zona. L'Alcaldia anava publicant bans a mesura que rebia informació de Móra d'Ebre i Mequinensa:

A les nou de la nit se sent la trompeta del pregoné. Un bando, creixent lo riu, fet en lo silenci de la nit, te posa la carn de gallina y't fa agafá un trópit de cor. La gent corre. S'obrin balcons i finestres.- Qué diu lo pregoné? Tothom pregunta, tothom vol sapigué notícies. Estes son alarmants. (...) A Mora está creixent lo riu un pam per hora y seguix prenent aigües. (Vergés, 1991 [1909]: 117)

Les comunicacions van quedar interrompudes el dia 23 al matí, la qual cosa contribuí a augmentar el pànic del veïnat; l'única cosa que podia fer llavors la gent era acudir en massa a la vora del riu per comprovar-ne personalment l'evolució.

Les hortes riberenques van quedar completament negades, així com la part baixa de Tortosa. El canal de la Dreta també es va desbordar, ajuntant-se amb el riu. I la línia fèrria, tant la de Barcelona-València com la de Reus-Madrid, va quedar tallada. Sabem que el dia 31 el tren ja arribava a Tortosa, però fins el 16 de novembre no es va posar en funcionament el tram entre Móra i Faió.

Durant dos dies, el *Diario de Tortosa* no es va poder publicar perquè les aigües n'impossibilitaven la distribució. En el primer número posterior, el del dia 25 d'octubre, el pessimisme i la desolació omplien un diari que s'ocupava exclusivament de la riuada; els redactors reconeixen la impossibilitat d'explicar-ho tot en les quatre pàgines que llavors integraven la publicació.

Todo es río, pero río ilimitado que sale de su cauce ordinario y sube diez y doce metros por encima del estiaje y toma por márgenes las lejanas montañas y por álveo, una amplitud que hay que medir por horas ó por leguas.

Esta es la visión de un mar brotado como por ensalmo en medio de la vasta llanura, mar que penetra por la ciudad y convierte á Tortosa en otra Venecia, trocadas las plazas en lagunas y las calles en canales. Y para que el efecto sea completo, vemos deslizarse por medio de estas calles y de estas plazas botes y laudes que recorren todo el interior, prestando auxilios al vecindario, aislado en las casas inundadas hasta los primeros pisos. (Diario de Tortosa, 25 octubre 1907, núm. 7.782)

El riu arrossegava de tot: mobles, arbres, animals morts, fustes, embarcacions... Pel que sembla, abraçava una plana immensa de la qual no es veia ni principi ni final; segons la premsa, a Tortosa l'Ebre va arribar a assolir quatre quilòmetres d'amplada. Aigua i més aigua que després es convertiria en quilòmetres de fang intransitable:

Todo lo que ayer fué pantano sin límites, hoy es charca inmensa, barrizal sin fronteras.

Vivimos bajo el imperio del lodo. El lodo se nos ha metido por todas partes; su huella viscosa señala el paso de las aguas desde el profundo de los sótanos hasta lo alto de las casas.

Nada ha respetado el beso nauseabundo del barro. (Diario de Tortosa, 26 octubre 1907, núm. 7.783)

Les pèrdues, que havien afectat tant pagesos com comerciants i industrials, es xifraven en milions. Perquè ens fem una idea de quina era la percepció de la catàstrofe, el *Diario de Tortosa* tancava l'article de primera plana del dia 25 amb una grossa línia negra, igual que la que feien servir quan donaven notícia d'alguna defunció.

Mentre va durar la inundació, la inquietud, l'angoixa i la incertesa eren els sentiments dominants entre la població, que no podia saber què els havia passat als veïns, als parents o, senzillament, quin havia estat el destí de les seves pertinences. Una vegada

les aigües comencen a tornar al seu lloc, el desencís i la desesperació s'apoderaren dels que ho havien perdut tot i comprovaren la dura realitat.

La paralización, durante estos días ha sido completa en la ciudad. Nadie ha trabajado, como no fuese para salvar personas y objetos, de la tremenda catástrofe. la gente se pasaba los días vigilando el río en distintos puntos de la ciudad y comentando con horror el espeluznante espectáculo. Muchas mujeres lloraban, y en todos los semblantes se notaba la tristeza y la zozobra. (Diario de Tortosa, 25 octubre 1907, núm. 7.782)

Las aguas bajan de nivel con lentitud; pero constantemente. Al aire salen los destrozos: las obras derruidas, los objetos transportados á sitios y distancia inverosímiles. (Diario de Tortosa, 31 octubre 1907, núm. 7.787)

Els periodistes destaquen l'excepcionalitat de la desgràcia i reclamen caritat per a la ciutat:

La terrorífica inundación (...) no tiene precedente en los fastos de la historia española. Jamás las pasadas generaciones admiraron una calamidad tan terrible ni de tan fatales consecuencias. Ha sido la puñalada mortal dada en el corazón de una comarca que vestirá el luto de la viuda durante un largo período de lustros, porque ya no es potente por sí sola á resarcirse de los inmensos perjuicios que le ha ocasionado desgraciadamente la horripilante inundación. (Victor Andrea a Diario de Tortosa, 26 octubre 1907, núm. 7.783)

Malgrat que simultàniament hi havia hagut catàstrofes similars a altres llocs d'Espanya i Catalunya com Màlaga, Lleida i Manresa, ells insisteixen que el cas de Tortosa és molt més dramàtic.

L'única desgràcia amb víctimes humanes fou la de la família Garradures: només es va salvar l'esposa, ja que el pare i dos fills petits van morir quan se'ls va enfonsar la casa, situada en un hort proper a Tortosa. Però, realment, les desgràcies podien haver estat moltes més i hi ha qui se salvà de miracle:

Otro payés, llamado Juan Gas, en la illa de Alborni, pudo salvarle una lancha por haber tenido la precaución de atarse con su faja á una higuera, sitio donde huyendo de su casa se había refugiado. Cuando le salvaron llegábale el agua al cuello y se encontraba en un estado de atonía grande. (Diario de Tortosa, 25 octubre 1907, núm. 7.782)

Otro payés pudo salvarse, colgando la cama en las vigas del tejado y á pesar de llegar el agua hasta dicha altura, allí pasó la noche hasta que pudo ser salvado. (Diario de Tortosa, 26 octubre 1907, núm. 7.783)

No n'hi va havé mes [de morts] per la misericordia de Deu, pos ¡quants pobrets passen dos nits dalt la taulada y atres empinats als arbres! (Vergés, 1993 [1909]: 163)

El riu, com solia passar en aquests casos, va aprofitar per modificar el seu entorn. A Tortosa, a la zona de la Baranda del Ebro s'hi havia construït una bonica avinguda amb arbres, en terreny guanyat al riu; dels 10 o 12 metres de terra no en va quedar res.

En varios remansos y puntas del río, la fuerza de la corriente y la cantidad del agua ha hecho desaparecer por completo, grandes trozos y huertas enteras, variando en algunos sitios el cauce del río. (Diario de Tortosa, 26 octubre 1907, núm. 7.783)

Tot i que el riu contínuament està modificant les vores, és en aquests episodis quan ho fa amb més intensitat. El camí de sirga, evidentment, va desaparèixer en mols llocs i va haver de ser reconstruït.

La tornada a la normalitat

Per algú que no ho hagi viscut, costa imaginar-se els resultats de la riuada i la intransibilitat dels camins. López Chavarri, redactor de *Las Provincias* de València, fa una descripció molt realista i colpidora del seu viatge entre Vinallop i Tortosa (Diario de Tortosa, 29 octubre 1907, núm. 7.785), amb el fang arribant-li als genolls i, fins i tot, havent de travessar extensions d'aigua. Com a detall significatiu, constatem que un ancià va estar a punt de morir enfonsat en el fang quan va entrar en un hort per agafar unes quantes pomes d'un arbre (Diario de Tortosa, 11 novembre 1907, núm. 7.795).

En un principi, la presència de fang estava justificada però, a mesura que anava transcorrent el temps, anaven apareixent queixes contínues als diaris per la incompetència de l'Ajuntament. Per exemple, els veïns del carrer de Cambios havien d'entrar i sortir de casa saltant per sobre dels terrats. L'opinió pública s'anava escandalitzant:

Censuramos y duramente la lentitud con que se procede á limpiar el barro de las calles de Tortosa, porque entendemos, y con nosotros personas técnicas, que puede dar margen, de continuar más días el barro en las calles, á una epidemia de fiebres infecciosas, calamidad más grave aún que la que acabamos de pasar. (Diario de Tortosa, 5 novembre 1907, núm. 7.790)

El *Correo Ibérico* del 23 de gener de 1908 constata que s'havien detectat diversos casos de febres infeccioses per culpa del fang acumulat als carrers, però sembla que el problema no va arribar gaire lluny, perquè a la premsa no localitzem cap més notícia.

Un cop el fang se solidifica, es converteix en soldó, de manera que la riuada pot tenir efectes negatius també a llarg termini, sobretot a la zona de més avall de Tortosa:

El huracanado viento de estos días, ha causado enormes perjuicios en muchos campos, singularmente en aquellos parajes en donde la desastrosa riada de 1907 dejó grandes montañas de soldó. Así es que los remolinos de viento arrastraban y elevaban el soldó a considerable altura y larga extensión y cubrían tablares enteros de trigo, habas y habones, arrasándolo todo. (...) Los terrenos más perjudicados por el soldó son, naturalmente, los colindantes con el río. Y para formarse idea, de la gran cantidad que, del mismo existe en las orillas del Ebro, diremos que durante el viento de estos días, la polvareda se cruzaba de una parte á otra del río, imposibilitando la navegación (...) (Diario de Tortosa, 26 març 1909, núm. 8.197)

Passats els primers dies de la catàstrofe, comencen les visites oficials, les sol·licituds de condonació de la contribució i dels impostos... Però la resposta és la fredor i la incomprensió del govern, de la qual cosa es queixa contínuament la premsa. Al seu torn, els colons es neguen a pagar l'arrendament als propietaris perquè, evidentment, han perdut la collita de l'any.

Com és lògic, els més perjudicats són els que estan a prop del riu: molins que perden la maquinària, drassanes on el riu s'ho ha emportat tot, serradores on no queda ni un tronc. I, evidentment, el que s'emporta l'Ebre ja no torna, perquè ja hi ha gent aigües avall que s'encarrega de recollir-ho, això si no ha anat a parar al mar:

Se interesa la práctica de diligencias, á las Autoridades de los pueblos ribereños y en particular por las de Amposta, San Carlos y Vinaróz, por si hubiera parecido alguno de los 15 ó 25 bocoyes entre vacios ó llenos de mistela blanca que la corriente de las aguas del Ebro arrebató de las huertas de Ascó, propiedad de la casa comercial, sucesores de S. Darthez. (Diario de Tortosa, 30 octubre 1907, núm. 7.786)

Algunes persones que van experimentar pèrdues, decideixen començar de nou en un altre lloc:

El industrial D. Antonio Cañellas Causa, otro de los vecinos que experimentó pérdidas de importancia en la última inundación del Ebro, ha salido para nuestras posesiones de Africa (Melilla), en donde piensa establecerse. Le acompaña su familia, deseándonos nosotros un feliz viaje, y mucha suerte en aquel lejano país. (Diario de Tortosa, 9 de septiembre 1907, núm. 7.819)

El *Ciudad de Tortosa* va reanudar els viatges el 30 d'octubre però la resta de barques que feien viatges entre Tortosa, Amposta i altres pobles del Delta no van retornar a l'activitat fins a mitjans de novembre.

El desguàs del canal de la Dreta (llavors l'únic existent) no es va poder fer fins mitjans de desembre; després s'havia d'extreure el fang i reparar els desperfectes. Per tant, va romandre bastant de temps sense funcionar.

El servei de llum elèctrica a Tortosa no es recuperà fins el 4 de novembre. El mateix dia s'obria el pas de vianants pel pont de l'Estat i es començava a exigir el pagament de costum al de la Cinta, que excepcionalment s'havia perdonat durant els dies pròxims a la catàstrofe. Sabem que el 19 de novembre el *punte volante* encara no funcionava; mentrestant, doncs, qualsevol vehicle que volgués travessar el riu havia de fer-ho pagant, pel pont de la Cinta, ja que el de l'Estat només permetia el pas de vianants. El servei de tramvies entre Tortosa i Roquetes es va reprendre l'1 de desembre.

Les clavegueres de Tortosa quedaren completament obstruïdes, de manera que s'omplien sovint. La seva reparació fou una de les coses que més s'allargà, ja que sabem que el juliol de 1910 la brigada municipal encara arreglava la del carrer de Sant Blai, i el febrer de 1911 es netejava la del carrer Montcada.

La reconstrucció de tot el que s'havia perdut es perllongarà considerablement en el temps. El juny de 1908 encara s'estava arreglant la carretera de davant del mercat, a la vora de l'Ebre. Igualment, a finals d'abril del mateix any sabem que s'estava reconstruint el parc de la ciutat i, de fet, el maig de 1910 l'esmentat parc encara presentava els efectes de la inundació i els operaris començaven a condicionar els jardins.

Si una cosa té de positiva la desgràcia és que uneix la gent. En això hi insisteix el bisbe de Tortosa: "Hoy somos todos pobres" (Diario de Tortosa, 4 noviembre 1907, núm. 7.789). Però també ho diuen els periodistes:

(...) cumpelenos manifestar, para evitar torcidas interpretaciones, que ante la magnitud de la catástrofe, no hay clases sociales, ni colores políticos, ni diferencias de criterio, ni odios, ni rencoras ni nada; sino tortosinos y comarcanos perjudicados, ó arruinados por la horrorosa inundación del Ebro del Ebro y que siendo los daños causados generales, en representación de todos, se pedirá como se pide lo que se crea conducente á la salvación de los intereses de Tortosa y su comarca, y a éste fin se dirigirán todos los esfuerzos (...)
A trabajar, pues, todos, sin tregua ni descanso, hasta conseguir que Tortosa no desaparezca sino muy al contrario, que muy pronto vuelva á ser, lo que en otro tiempo fué, la Perla del Ebro. (Diario de Tortosa, 31 octubre 1907, núm. 7.787)

A partir d'aquestes tres darreres línies, val la pena destacar que, lluny d'estar "ressentits" contra l'Ebre i de renegar d'ell (perquè, al cap i a la fi, ha estat l'origen de la desgràcia), els periodistes posen l'èmfasi en el paper del riu com a element positiu i identificador. D'acord amb Mary Douglas (1996: 69), la gent tendeix a prendre's els desastres naturals

amb més calma i menys sentiment d'injustícia que quan són víctimes d'un desastre ocasionat per l'home.

De totes maneres, a la natura també se la pot veure com un indicador de la moralitat de la població (Douglas, 1996: 93); els poders de la naturalesa, doncs, poden ser utilitzats com a instrument de coacció social. El bisbe de Tortosa es trobava a Villareal durant les inundacions i no torna a la ciutat fins uns quants dies després; segons ell, el motiu de la riuada era un càstig diví²⁰⁷, tot i que no especifica perquè Déu decideix castigar els seus súbdits:

¡Santo Dios! cuán terribles son tus juicios. Tan bueno para prodigar beneficios, como justo para castigar. Verdaderamente, enriqueces y empobreces, ensalzas y abates. (...) PEDRO, Obispo de Tortosa. (Diario de Tortosa, 4 novembre 1907, núm. 7.789)

El pagament de la contribució, que no va ser perdonat, acabà de destrossar uns pagesos a la vora de la ruïna, que ho havien perdut tot. A més, pluvia i no es podien dedicar als treballs del camp. La fruita i verdura que es venia al mercat públic provenia majoritàriament d'Aragó, ja que la de la zona escassejava. Per acabar d'agreujar-ho tot, a finals de novembre, en l'enfonsament del pont del ferrocarril de Riudecanyes també van morir diversos tortosins. Donades les circumstàncies, el gener, el Gremio de Labradors de San Antonio Abad suprimeix les festes populars anuals i es limita a les religioses.

Al final, després de fer-se esperar, va arribar una petita compensació fiscal. Durant els quatre trimestres de 1910, a les finques que havien quedat inundades, se'ls va descomptar una part de la contribució rústica en concepte d'indemnització.

Els més privilegiats temien un desencadenament de la delinqüència:

Las necesidades que nos acosan en estos momentos críticos son muchas, y su apremiante interés crece con el tiempo, adquiriendo proporciones alarmantes. Hay que (...) evitar los desastrosos efectos de la miseria sobre el campo de tanta desventura. La falta de trabajo obliga al ocio y en la ociosidad las masas populares se maléan y corroen; el hambre aguza el ingenio, y el resultado del pauperismo es siempre semillero de criminales y desamparados. DAVID GALA (Diario de Tortosa, 8 novembre 1907, núm. 7.793)

Es van fent gestions per a prevenir esdeveniments similars. Es persegueix construir un mur de defensa a la vora dreta de l'Ebre per a evitar que, en cas d'una nova avinguda, Sant Vicent i Ferreries surtin tan perjudicats com ho van ser en la darrera.

Una altra forma de prevenir els efectes d'una nova riuada és construir un sistema de senyals:

²⁰⁷ Segons González Alcantud (1995: 419-420), el mite diluvià, que consistia a veure les inundacions com un càstig del pecat col·lectiu, va desaparèixer a l'època il·lustrada amb l'aparició de la raó pràctica, quan els enginyers van començar a buscar sol·lucions a les inundacions i van donar prioritat a "l'aigua productiva". En el nostre cas, però, trobem una reminiscència del mite diluvià uns segles després.

Fins i tot en la riuada de 1915 continua aquesta ideologia:

(...) pienso que bien pudiera ser, que la reciente avenida fué una manifestación de la deidad fluvial, para demostrarnos el bajo concepto que de las luchas fraternales de sus hijos tiene formado, y que el hacerle servir de busilis, cuesta caro a los que se atreven a abusar de la bondad de sus concesiones. (Firmat amb el pseudònim ENEAS a La Zuda, maig 1915, núm. 27)

Aquesta visió de les desgràcies com a càstigs del més enllà és compartida amb els *ndembu* de Zàmbia (i segurament per moltes altres societats), estudiats per Victor Turner (1980: 400), els quals atribueixen les malalties greus a una acció punitiva de les ombres ancestrals o dels fetillers i les bruixes.

Se está instalando en el Castillo de San Juan el semáforo destinado á señales cuando ocurran crecidas del Ebro.

El mástil que se halla ya colocado, tiene 17 metros de elevación, y estará relacionado con otro que se instalará en Mianes.

Por medio de una bandera roja se anunciará durante el día el ascenso del Ebro y por medio de dos banderas del mismo color se harán señales de peligro; y por la noche se indicará lo mismo por medio de faroles encarnados.

El descenso del rio se indicará por medio de una bandera o de un farol blanco. (Correo Ibérico, 22 maig 1908, núm. 1.296)

De fet –ja ho hem vist quan parlàvem de la riuada de 1787–, amb posterioritat a una inundació sorgia la preocupació per prevenir els efectes d’una hipotètica futura invasió del riu. La sensació era que les circumstàncies havien agafat desprevinguda la població i, per tant, es tractava que la pròxima vegada no fos així. En aquest sentit, a principis de 1908 es va constituir la Sociedad de Salvamento de Náufragos, l’objectiu de la qual eren els salvaments marins a la zona de la desembocadura de l’Ebre i també en el medi fluvial, principalment en cas d’inundacions. Estava integrada per socis i comptava amb aportacions econòmiques oficials (de l’Ajuntament i del govern) i també de particulars. Quan va començar, només disposava d’una embarcació:

(...) se pone en general conocimiento de los socios, haciéndoles presente al mismo tiempo que durante los días 10, 11 y 12, de 4 á 7 de la tarde, se encontrará la referida embarcación á disposición de ellos por si tienen gusto de dar algún paseo con sus familias. (Correo Ibérico, 9 juny 1908, núm. 1.309)

Poc a poc, les seves condicions van millorar. L’agost d’aquell mateix any ja tenia un “lanza-cabos” per tal de rescatar possibles naufrags. El 1916 disposava d’una embarcació, anomenada *Obispo Rocamora* en honor del seu donant, i una altra que es deia *Nuestra Señora de Montserrat*, perquè aquest era el nom de l’esposa de qui havia proporcionat els diners necessaris per a la seva construcció. El 1919 continuaven fent-se gestions:

Ha visitado nuestra ciudad el inspector general de la Sociedad Española de Salvamento de Náufragos don Félix Bastaneche, con el fin de activar las gestiones para instalar el teléfono en el faro de Buda, diligentemente secundadas por la Junta local de dicho instituto.

Así mismo nos consta que dicho señor gestiona con interés la concesión de un laud-vapor que haga el servicio de vigilancia de Tortosa a las golos del Ebro. Mucho nos congratulamos de ver realizados ambos proyectos. (La Zuda, octubre i novembre 1919, núm. 78)

Durant aquests anys, s’havia muntat una caseta a las “Golas del Ebro” i una a la vora del riu a Tortosa. En canvi, no tenim constància que realitzés cap actuació durant la riuada de 1937, probablement perquè ja s’havia dissolt.

A mitjans de desembre de 1907 ja se senten les primeres veus que denunciïn un favoritisme escandalós en el repartiment de diners als damnificats. Es comença a demanar a l’Ajuntament que publiqui una llista detallada dels socorreguts per la junta que es va constituir:

El asunto del reparto de los donativos recibidos por la Junta de Socorros, de que es presidente el Sr. Alcalde, (cantidades entregadas para repartir entre los damnificados,) necesita mucha diafanidad, y continua entre sombras, sin haberse publicado la nota expresiva y detallada de su distribución.

Una vez más nos permitimos suplicar al Sr. Alcalde, que se haga luz, mucha luz, pues no creemos, no podemos creer de ningún modo que la mayoría de los señores de la Junta, para nosotros personas probas y dignísimas, puedan oponerse a ello. (Diario de Tortosa, 30 desembre 1907, núm. 7.835)

S'inicia una polèmica que durarà mesos, entre els diaris partidaris de l'Ajuntament (*Los Debates*) i la resta. El febrer de 1908 es comença a publicar l'esmentada llista amb el nom de les persones i la quantitat rebuda per cadascú (entre 10 i 50 pessetes per persona). Molta gent afirmava no haver cobrat allò que es publicava al diari com a "Cuentas de la riada" i comencen a descobrir-se irregularitats. Per exemple, segons la llista, un tal Francisco Gisbert Bonfill va cobrar 25 pessetes; la premsa va descobrir que aquesta persona havia mort l'any 1898. L'agost de 1909 la polèmica encara continuava i diversos veïns de Bitem van presentar una denúncia pels abusos comesos en la distribució dels donatius.

Un cop tothom ha paït la desgràcia, apareix la necessitat de constatar que ha estat un fet singular, del qual val la pena deixar testimoni per a les generacions posteriors. Quan encara no feia un mes, el 17 de novembre, al Salón Escudé (cinematògraf) es van exhibir vistes fixes on apareixia el retrat de l'heroi Blanquet i altres imatges relatives a la inundació.

Però l'acció més representativa d'aquest interès per deixar-ne constància, és la instal·lació de plaques commemoratives:

La División hidrológica del Ebro ha colocado en esta ciudad dos placas conmemorativas de la pasada inundación del Ebro: una en el estribo del puente del Estado y otra en la parte exterior de las Casas Consistoriales. (Correo Ibérico, 28 gener 1908, núm. 1.202)

També els particulars es decideixen a marcar l'alçada assolida per l'aigua a les respectives cases, igual que tornaran a fer el 1937:

Se han puesto á la venta, unos azulejos propios para señalar la altura á la que llegaron las aguas en la última avenida, en los que á más de la inscripción correspondiente, que ocupa la mitad del azulejo, hay dibujada la corriente del agua, en la que aparece la alosa ó saboga, característica de nuestro Ebro.

Tanto el gusto en el colorido, como en la composición del dibujo, lo hacen recomendable á todos cuantos deseen conservar señaladas la altura y fecha de tan memorable acontecimiento. (Diario de Tortosa, 24 desembre 1907, núm. 7.832)

D'aquestes rajoles, encara se'n poden veure a les parets de moltes cases riberenques. Junt amb elles, en trobem d'altres de menys originals, que senzillament presenten una fletxa i unes lletres negres o blaves sobre fons blanc²⁰⁸.

L'originalitat en les inscripcions brilla per la seva absència. En destaquem una que es troba a la plaça de Baix de Móra d'Ebre on es pot llegir: "Dia 23 octubre de 1907 -- Arribà l'Ebre ab bravura causant gran admiració, d'esta casa en les aceres l'any de sa reformació. Propietat de S. Carreres qu'es l'autor d'esta inscripció."

Un altre mecanisme que va servir com a recordatori va ser un romanç anònim que es va compondre, amb el títol de *Novísima relación histórica de la horrorosa inundación del Ebro acaecida durante los días 21 al 25 de octubre de 1907 en la ciudad de Tortosa y su comarca*; Miravall (1997: 150-155) el reproduïx íntegrament. El romanç descriu les destrosses i desgràcies causades per la inundació, les tasques de salvament, així com els actes heroics esdevinguts (Blanquet i Boix). Evidentment, insisteix en l'excepcionalitat

²⁰⁸ La preocupació per deixar constància de l'alçada de les riuades no és, ni molt menys, exclusiva de l'Ebre. A París, per exemple, en un portal proper al riu, podem llegir: "Crue de la Seine. 28 Janvier 1910".

de la catàstrofe i en la necessitat de rebre ajuda de les instàncies divines i, concretament, de la verge de la Cinta, patrona de Tortosa.

També els diaris es van encarregar que l'esdeveniment fos recordat, fent-se'n ressò anualment. El primer any, però, el missatge ja era d'esperança:

Hoy cumple el primer aniversario de aquella inundación del Ebro, casi sin precedentes, que devastó nuestros campos, paralizó nuestra industria, interrumpió el tráfico comercial y ocasionó á esta región, inmensísimos perjuicios.

(...) Conservaremos eterna, aunque amarga memoria, de aquellas luctuosas fechas, que no llegaron á determinar la completa ruina de la agricultura y del comercio tortosino, porque aquí, aunque no lo parezca, estamos, en ciertas circunstancias, saturados del espíritu activo de la raza anglo-japonesa, que ni se amedra ante la adversidad de la vida, ni se espanta enfrente de los fenómenos de la Naturaleza. (Diario de Tortosa, 22 octubre 1908, núm. 8.073)

Aquest missatge contrasta clarament amb els que s'escrivien just uns dies després de la riuada, en què els redactors afirmaven que Tortosa mai es recuperaria. El discurs, doncs, implica l'orgull d'haver sabut fer front a l'adversitat amb eficàcia i rapidesa; és com si la catàstrofe hagués reforçat l'ego col·lectiu.

Any rere any, una nota més o menys breu al diari recorda la catàstrofe, com si hom es negués a permetre que s'oblidés un esdeveniment tan important:

Hoy se cumplen once años de los días de angustia que pasó esta comarca a causa de la gran inundación del Ebro, cuyas aguas invadieron la población y la huerta, causando algunas desgracias personales y perjuicios de enorme importancia.

El recuerdo de aquellos días de continua zozobra perdurará en la memoria de cuantos vivieron en fecha tan triste. (Diario de Tortosa, 22 octubre 1918, núm. 10.981)

Actes heroics

En una situació com aquesta, les tasques de salvament dutes a terme per algunes persones tenen un gran valor i contribueixen a reduir els efectes de la catàstrofe. Per ferrocarril, arriben "reforços" de Tarragona i Vinaròs. Les embarcacions, carregades en trens, són botades al lloc on la via fèrria es troba tallada per culpa de l'aigua. Els mariners de Vinaròs i Benicarló duren a terme actes d'autèntica valentia a les immediacions de Vinallop; i el mateix faran set embarcacions de l'Ampolla a la Cava i la part baixa de Camarles, on arriben en carro.

Un d'aquests homes agosarats, Joaquim Foix Guzmán, de Benicarló, morirà uns dies després a causa d'una malaltia contreta durant l'acte de salvament a Vinallop (pel que sembla, pulmonia o similar); deixarà vídua i fills. Es van fer diverses col·lectes tant per iniciativa pública com privada per recollir diners per a la seva família, i se li va pagar l'enterrament.

Contrastant amb aquest acte heroic, el protagonista del qual va caure en l'anonimat absolut, tenim el cas de l'emblemàtic Salvador Videllet Sol (Blanquet), del qual ben aviat els diaris començaran a parlar-ne. Videllet va aconseguir salvar una gran quantitat de gent a la partida de Sant Llätzer. De totes maneres, tot sembla indicar que van ser més les casualitats i les circumstàncies els que l'han fet passar a la posteritat, que no pas els mèrits reals. D'actes similars al seu (ja ho veurem) se'n van realitzar diversos i, en canvi, cap d'aquestes persones va rebre un reconeixement comparable al que es va oferir a Videllet.

El primer acte d'homenatge li va fer la Creu Roja el dia 1 de novembre a les escoles públiques de la Mercè (Tortosa)²⁰⁹. Després del discurs de rigor, se li van lliurar les insígnies de la institució i 150 pessetes. També va rebre donatius particulars; així, un subscriptor anònim de *La Vanguardia* li donà cent pessetes, i una altra persona anònima de Barcelona, 50 pessetes.

Realment, l'objectiu que perseguïen els contemporanis de Videllet es va assolir, perquè encara avui dia a Tortosa, qui més qui menys, sap qui va ser Videllet:

¿Y qué diremos de Videllet?

Que perdurará su memoria; que sus actos no pueden olvidarse, no se olvidarán por nuestra generación ni por las sucesivas (...) (Diario de Tortosa, 2 novembre 1907, núm. 7.788)

Fa uns quants anys, se li va erigir un monument davant del teatre-auditori Felip Pedrell, amb una inscripció que resa: "A Salvador Videllet 'Blanquet' que amb l'Enric Solé²¹⁰ salvà 78 vides de la riuada 22/26-X-1907. El poble ebrenç amb orgull." Al costat d'aquesta inscripció, el monument representa a Salvador Videllet amb el vestit típic tortosí (pantalons fins als turmells, faixa i mocador lligat al cap) sostenint un rem on s'hi indiquen les alçades de les tres riuades més importants (1787, 1907 i 1937). Segons sembla, la idea de l'homenatge va sorgir d'un descendent de Videllet i es va aprofitar l'ocasió per fer un dinar on es va reunir la seva nombrosa descendència.

Els diaris locals, precedits pel *Correo Ibérico*, intentaven aclarir la veritat: Blanquet no hauria pogut fer res sense l'ajut de Juan Miró Domenech, que va desamarrar la barca i va salvar el mateix Blanquet, que ja es trobava envoltat d'aigua. Junts van dur a terme tots els actes de salvament. Una carta apareguda al *Diario de Tortosa* el 23 de novembre, i signada per Conrado Miró, enumera una llarga llista d'acompanyants de Blanquet que també van col·laborar en els rescats.

A principis de juny de 1908 se li va concedir l'ingrés a l'ordre civil de Beneficència. El 12 de setembre de 1908 al teatre del Balneari se'ls van imposar les creus de beneficència a ell i a Miró. L'any següent se li va dedicar una funció de gala i se li va imposar una medalla de la Sociedad de Salvamento de Náufragos. Fins i tot se li van llegir poemes; en transcrivim un fragment d'un d'ells:

*Evoca tu presencia, aquellas tristes
jornadas de dolor, en que inundaba
el Ebro las viviendas y arrasaba,
esta hermosa campiña dó nacistes.
Las iras del Coloso no temistes,
porque sordo al furor que clamaba,
tu lijera barquilla, transportaba
á la orilla, las gentes que quisistes.*

(...)

*¡Venturoso mortal! tras noble empeño,
de eterna gratitud, serás el dueño.*

²⁰⁹ També en el cas de les inundacions del Genil a Santa Fe (1860 i 1894) tingueren lloc actes heroics, que eren reconeguts posteriorment. Els protagonistes, conscients que tard o d'hora se'ls pagarien les seves accions (de forma simbòlica o material) arribaven a adreçar instàncies a les autoritats on explicaven amb tota mena de detalls el que havien fet i sol·licitaven reconeixement (González Alcantud, 1995: 434-435).

²¹⁰ D'aquesta persona, enlloc n'he trobat constància (ni a la premsa local ni a la bibliografia).

José M.ª Zénit. Tortosa, 2-7-1909. (Diario de Tortosa, 5 juliol 1909, núm. 8.275)

Però el màxim acte de reconeixement el va rebre Videllet a Madrid, on el 31 de maig de 1909, a l'Acadèmia Espanyola, va rebre un premi de mans del rei Alfons XIII; a aquest acte, s'hi va presentar amb el típic vestit tortosí.

A través dels seus descendents, ens ha estat possible reconstruir la biografia de Videllet, que en el moment de la riuada era pagès a Tortosa. Com que, pel que sembla, tantes medalles no li van servir per a res, Videllet es va traslladar a Benifallet buscant una oportunitat econòmica:

Quant a les medalles, jo sempre li havia sentit dir que en tenia una d'honorífica (aquest era el mal), per la qual tenia el títol de 'Caballero cubierto ante el Rey'. (Cots, 1996: 34)

Bueno, este va ser el iaio. Lo iaio era fill de Tortosa. I, quan se va casar en la iaia, se'n van pujar a viure pa aquí. I ja menos la tia..., la tia Mercedes, la més petita... Que van ser deu germans, molt treballadors tots. Sí, van ser molt treballadors. (...) Lo meu pare van ser deu germans. I..., i jovenets pos, claro, gana, gana a munts. I se'n van pujar cap aquí perquè lo iaio era molt... emprendedor, i se'n van pujar cap aquí desseguit a fer cement, i fer guix. Perquè aquí al terme de Benifallet hi ha una pedra especial per a fer guix (...) (Joan Videllet, Benifallet, 10/6/2000)

A Benifallet, on tothom el coneixia per coco Blanquet, se'n va sortir per tirar endavant l'enorme família, tot i que va passar les seves privacions. Va muntar una fàbrica de guix i es dedicava a transportar-lo riu avall, cap a Amposta i Tortosa. Segons els qui el van conèixer, era una persona que sempre estava de bon humor, que contínuament somiava projectes i empreses noves que mai podria realitzar. Durant tota la seva vida continuà portant el vestit típic tortosí.

Malgrat que Videllet serà l'indiscutible heroi d'aquesta riuada i el que passarà a la posteritat, els diaris tortosins van plens d'actes similars al seu que mai seran recordats. Moltes persones van abandonar els seus interessos i es van dedicar a salvar veïns. Per exemple, una barca de les drassanes de Montserrat i Cachot, tripulada per dos calafats, va salvar uns quants veïns de Sant Vicent i Roquetes. Actes similars en altres indrets els van dur a terme Andrés Solé Brió (Saboguilla)²¹¹, Enrique Bombí, José Roca Granell, Ramón Granell Monte, Francisco Redó Monte, Joaquín i Rafael Grifoll Puell, Valeriano Delor, José Casanova Aguiló... No cal dir que aquestes persones no van rebre la més mínima recompensa.

A Vinallop, dinou mariners de Benicarló van dur a terme més d'una proesa, tripulant quatre barques que van arribar en el tren de socors; van salvar i conduir a terra ni més ni menys que 63 persones.

Això sí, alguns "herois espavilats" van convertir els seus actes en un bon negoci:

²¹¹ *Saboguilla* es va atrevir a creuar el riu en condicions de màxim perill i anar fins a Jesús a salvar gent; és per aquest motiu que Vergés demanava per a ell els mateixos reconeixements que per a Videllet:

Molt ben donada va está una creu á Salvadó Videllet, alies lo Blanquet, pos al seu coratge y valentía se deu la salvació de mes de cent personas.

Saboguilla té guanyada també la creu de Beneficencia, pos sols ell va atrevirse á passá l'Ebro en lo moment mes perillós y mes critich de la riada.

Si no li han concedit, es porque rahó y justicia no es tot hu. (Vergés, 1991 [1909]: 252)

Hemos oido censurar la conducta observada por dos tripulantes de una lancha, que el martes y miércoles auxiliaban á los vecinos que les pagaban mejor, convirtiéndose en industriales demasiado lucrativos. (Diario de Tortosa, 25 octubre 1907, núm. 7.782)

Igualment, els que s'ocupaven de netejar cases i magatzems demanaven l'50 pessetes per hora, xifra que els diaris consideraven abusiva.

A mesura que passen els mesos i els anys, la premsa es fa ressò de les recompenses que reben suposats herois de la riuada. Són sempre persones vinculades a càrrecs institucionals, que segurament ben poca cosa van fer i que, a més, ho feien per obligació. Aquest és el cas de l'enginyer en cap d'Obres Públiques de Tarragona, Lluís Corsini o de Cayetano Maraboto, ajudant de Marina del districte de Tortosa. A aquest darrer se li va concedir ni més ni menys que l'ingrés a l'Ordre civil de Beneficència. A alguns membres de la Creu Roja, la pròpia institució els va atorgar diverses medalles el desembre de 1908.

Les ajudes

La falta de sensibilitat de les institucions governamentals, va contrastar amb les grans mostres de solidaritat que Tortosa va rebre de diferents bandes²¹². La llista de poblacions on es van recollir diners per a enviar-los a Tortosa és interminable: l'Ampolla, l'Ametlla, Valls, Terrassa, Sant Feliu de Guíxols, Vilanova i la Geltrú, Barcelona, Reus, Tarragona, Arnes, Cambrils, Riudoms... En algunes d'aquestes poblacions, com Reus i Tarragona, a més, es van fer funerals per les víctimes de la inundació.

Les ajudes es van perllongar en el temps i el febrer de 1909 encara n'arribaven. La que va arribar aquest mes procedia, ni més ni menys, que de Mèxic. Les donacions dels espanyols residents a diversos països americans van ser considerables; així, la colònia espanyola de Mèxic va donar 1.600 pessetes i la de Buenos Aires, 9.400 pessetes (5.000 per a Tortosa i la resta per a la comarca).

Els tortosins residents a Barcelona van fer una subscripció per a ajudar els seus compatriotes; s'hi van recollir unes 1.200 pessetes. L'església també recollia diners; la subscripció oberta al palau arquebisbal de Tarragona va assolir ni més ni menys que 23.812 pessetes. L'Ajuntament de Barcelona va remetre a la Junta de Socors 5.000 pessetes. També a Barcelona les senyores de l'alta societat van recaptar diners en una tómbola benèfica i van remetre 30 "fardos" a l'alcalde i Junta de Socors de Tortosa. A les escoles de la província de Tarragona es va obrir una subscripció per a socórrer als nens pobres i es van recollir 400 pessetes per a repartir entre tots els col·legis de Tortosa. El Banc d'Espanya va contribuir amb mil pessetes. A molts llocs, com Reus, es van fer festivals i obres de teatre per a recaptar diners pels damnificats; en aquesta darrera ciutat, per exemple, s'hi va representar Terra Baixa.

També individus particulars, industrials i persones riques, van fer donacions considerables. Josep M. Marquès, pintor tortosí resident a Barcelona, va regalar un quadre perquè es rifés; la Creu Roja el va rifar per a eixugar el dèficit que tenia a la seva caixa. De fet, aquesta institució benèfica va ser la que es va encarregar de repartir les

²¹² Idèntic fou el cas de la inundació del Genil a Santa Fe el 1895: davant la inoperativitat de l'Estat, es va haver de recórrer a la solidaritat de les localitats de l'entorn (González Alcantud, 1995: 435).

donacions econòmiques i materials a Tortosa i també de transportar-les cap a les altres poblacions on feien falta.

El dia 23 de novembre a dos quarts d'onze es van fer a la catedral els funerals en sufragi de les ànimes dels que moriren a causa de la riuada. A les entrades del temple s'hi situaren "mesas peticorias" per a recaptar diners per a les famílies de les víctimes de la riuada (Foix i Garradures); s'hi van recollir 410 pessetes.

En uns moments crítics, doncs, sembla que tota la societat, no només la tortosina, sinó gent procedent de molts llocs, es va bolcar per ajudar²¹³. Si bé tothom tenia poc, tothom donava allò que li permetien les seves circumstàncies.

Els esdeveniments a les altres poblacions

Les fonts d'hemeroteca i també les bibliogràfiques aporten una major informació sobre Tortosa capital i, com a molt, parlen una mica de les localitats més properes a ella. Per tant, en referència a les poblacions de la Ribera d'Ebre, disposem de poca informació sobre els fets que s'hi esdevingueren.

Com ja hem comentat, en funció de la topografia sobre la qual s'assenta la població, les pèrdues són més o menys importants. Poblacions com Miravet, Xerta, Vinallop, Benifallet o Benissanet són les que sempre reben més. En canvi, en altres com Flix, Ascó o Riba-roja, situades sobre un fort pendent, els danys són molt menors. Així, per exemple, a finals de novembre de 1907, la Junta Provincial de Socorros va rebre un ofici de l'Ajuntament d'Ascó manifestant que no necessitaven auxili.

Però, tot i que el nucli de la població quedi sa i estalvi, la riuada també provoca perjudicis en aquelles parts del terme municipal més pròximes al riu. La carta següent, escrita per un asconenc, dóna idea de la situació en aquest municipi:

El dilluns dia 12 les aigües començaren a pujar, al dia següent les Illes [finques prop del riu] estaven totalment inundades per un l'50 m., d'aigua i el riu anava pujant; els arbres es convertien en botges i els masos en cabanes; el riu anava pujant i de cop es va començar a sentir uns espetecs esgarrifosos: era l'aigua pegant contra la gúmena o cable de la barca; el dia 23 les aigües cubrien la via del tren, i les embarcacions (...) passaven pels tunels del tren...²¹⁴ (Biarnès i Cid, 1984: 28-30)

El mateix podem explicar d'altres poblacions:

Como el caudal del Ebro à medida iba aumentando caudalosamente, la impetu de la corriente rompió los calabrotes que sujetan un molino de harina, flotante sobre el Ebro, en el pueblo de Ribarroja. Corrieron grave peligro algunas personas que acudieron para detenerlo; pero era tanta la corriente, que lo arrastró á gran distancia (...) Allí pudo ser sujetado por otros cables, hasta que desminuya el río.

²¹³ D'acord amb Scelles (1982: 513), les inundacions i els terratrèmols acostumen a ser les catàstrofes naturals que susciten un moviment més gran de solidaritat, probablement a causa de la seva imprevisibilitat i brutalitat. En el cas que ens descriu aquest autor, les inundacions de la Garona de 1981, l'engranatge solidari que es posà en funcionament fou molt similar al que estem descrivint nosaltres: associacions com la Creu Roja o l'"Union des femmes françaises de la Gironde" però també particulars es bolcaren a ajudar; fins i tot s'organitzà una gala en benefici dels afectats. La principal diferència fou que en aquest cas, en ple domini de l'Estat del Benestar, les institucions públiques sí que desenvoluparen un important paper.

²¹⁴ Carta escrita pel mestre Sr. Brull.

Con dicho motivo tambien estan paralizados los trabajos hidráulicos de la grandiosa fábrica de productos químicos [Flix], debido á la gran crecida del Ebro por no poder funcionar las turbinas á causa del gran caudal de aguas, por estar completamente vedadas las rejas de las mismas por las muchas brozas que arrastra la corriente. (Diario de Tarragona, 17 octubre 1907, núm. 246)

També a Flix es va produir un ensurt al pas de barca. Una colla de gent anaven a veure els danys causats per les pluges als seus camps quan es van trencar les politges que subjectaven la colladora (cable que travessa el riu). La barca va anar a la deriva però els ocupants van poder girar el timó i fer cap a la vora, on van lligar-la a uns arbres.

Dels danys causats a Benifallet en tenim detalls i també xifres. Deu cases quedaren destruïdes i amenaçaven ruïna uns trenta edificis:

El guardia municipal de ésta ciudad D. Agustin Muria, que fué al cercano pueblo de Benifallet, entregando al Alcalde una cantidad en metálico, enviada por el Il. S. Gobernador civil de ésta provincia, ha regresado de dicho punto, y tiene del viaje, penosísimas impresiones. Recorrió con aquella autoridad todos los sitios inundados por el Ebro: vió una casa hundida y otras que amenazaban desplomarse. De los cuatro hornos existentes, tres han quedado destrozados por completo. (Diario de Tortosa, 30 octubre 1907, núm. 7.786)

A l'horta de Tivenys es desplomaren 23 cases. El 12 de desembre de 1907 la premsa es queixava perquè l'escola de nenes encara estava tancada; va quedar inundada per les aigües i l'Ajuntament no va dur a terme les gestions oportunes per a resoldre la situació.

Alguns camins quedaren intransitables i la majoria hagueren d'esperar molt de temps per ser reparats. Segurament una de les situacions més greus va ser la de Ginestar, ja que el poble es trobava en gran penúria i unes dues-centes persones van abandonar-lo. A la pèrdua de les collites d'ametlles durant tres o quatre anys, hi hem d'afegir el problema de les comunicacions, per una barreja de motius legals i econòmics:

Agrava mas la situación de dicho pueblo, la falta de comunicaciones, pues la última riada destruyó el camino de dicho pueblo á Mora la Nueva por la márgen del Ebro, en el término de Tivisa. Como sea que el Ayuntamiento de Tivisa no le importa que Ginestar tenga ó no camino, y como esta última población no tiene recursos para expropiar el terreno, y construir dicho camino, se hace indispensable que la Diputación ó el Estado se preocupen de esta necesidad, pues con muy escaso coste podrían remediarla. Se trata de 150 metros de camino por la finca llamada de Roselló (...), junto al rio, y no es razón que por falta de esta vía, se perjudiquen los intereses de un pueblo que, por otra parte, se vé agobiado por la miseria. (Diario de Tortosa, 5 agost 1908, núm. 8.008)

Els donatius que s'anaven rebent a Tortosa es redistribuïen de forma més o menys equitativa cap a les poblacions que havien quedat perjudicades. Per una banda, hi havia les donacions en metàl·lic però, per altra banda, també n'hi havia de robes o aliments:

La Junta provincial de socorros para los damnificados por las inundaciones, remitió ayer á García 37 fardos de ropas y 25 camas de hierro y catres con sus correspondientes abrigos y 38 colchones y ajuar completo. (Diario de Tortosa, 6 desembre 1907, núm. 7.817)

El Gobernador civil Sr. García Alix, distribuyó entre los vecinos de Miravet, Aldover y Benissanet, durante su última visita, catorce quintales de bacalao y varios sacos de arroz. (Diario de tortosa, 6 novembre 1907, núm. 7.791)

Igual que a Tortosa, l'extracció del fang, fou un dels principals problemes. Sabem que a mitjans de novembre, ja havia quedat extret per complet als carrers de Móra d'Ebre.

També a Móra va quedar perjudicat el local de les escoles i, el que és més greu, el pas de barca sobre l'Ebre. De fet, les escoles es van haver de reparar a Aldover, Garcia, Vinebre i partides rurals de Tortosa. La resta de reparacions importants que es van haver de fer a les poblacions riberenques van ser alguns edificis públics i, especialment, camins.

Móra d'Ebre fou una de les poblacions més perjudicades per la riuada. Pel que sembla, s'enfonsaren més de cent cases i el curs de l'Ebre arribà a estendre's per una amplada de gairebé un quilòmetre.

A Móra s'esdevingueren alguns actes heroics, similars als de Videllet, que transcendiren fins la premsa provincial i catalana. Antoni Algueró Piñol, patró de llaüt, acompanyat dels seus fills, el gendre i dos joves més va auxiliar una família que vivia a les sènies; després, el mateix equip va socórrer més de vint seniers i veïns de Benissanet. Una altra embarcació, composta per Francesc Saloni, Antoni Ribera i Josep Solé va realitzar tasques de rescat similars. Finalment, trobem el cas de Francesc Aparisi, que salvà la gairebé totalitat de veïns de Ginestar; ell i la seva tripulació es trobaven en aquesta població quan començà a créixer el riu, de manera que van poder auxiliar la gent del poble que ja s'havia refugiat a les parts altes de les cases.

Val la pena destacar que, si bé per als diaris eren actes autènticament extraordinaris i dignes d'esment, per als riberencs no en tenien gran cosa d'exceptacionals. Tots aquests herois, quan els entrevistaven, ho explicaven amb humilitat, afirmant que la seva obligació era fer tot el possible per salvar veïns i coneguts. Fins i tot els seus descendents, malgrat tenir avantpassats il·lustres, treuen tota la importància al fet:

- Oh, los del riu sempre en salvaven de gent, filla!

Però vostè a casa, no ho explicaven això com si fos...?

- No. Però vull dir que sempre se'n salvava de gent, perquè abans... (...) Quan hi havia riuada ells anaven en la barqueta i treien a la gent pels balcons i..., i feien tot lo que podien. (Teresina Aparisi [neta de Francesc Aparisi], Móra d'Ebre, 23/11/2000)

D'on més informació tenim a partir de la premsa local és de Xerta:

Las aguas inundaron toda la población. En el huerto de D. José Ravanals, el agua derrumbó la casa.

En muchas calles alcanzó el agua hasta el tercer piso. Todos los vecinos tuvieron que abandonar sus viviendas y acampados por las montañas contemplaban angustiados los estragos de la inundación. (Diario de Tortosa, 26 octubre 1907, núm. 7.783)

A l'església d'aquesta població les aigües van assolir tres metres, de manera que va quedar inutilitzada per al culte i es haver d'habilitar un magatzem per a fer les misses durant una mica més d'un mes. De fet, poquíssimes cases van quedar lliures de les aigües.

Tampoc allí hi van faltar els actes heroics. La barca de José Mayor va salvar la vida de tota una família que es trobava en un hort. Entre l'alcalde i la Guàrdia civil van organitzar les tasques de salvament: van fer comparèixer a tots els patrons de barques i els van dividir en grups; a cadascú li van destinar una zona de la població. Altres persones que no havien estat cridades també es van apuntar als rescats, de manera que durant la nit del 22 al 23 es van dedicar a anar salvant gent.

Todos, aquella terrible noche, se portaron como héroes hasta el sacrificio, no arredándoles los continuos peligros (...) pero merece especial mención, y no debía quedar sin la debida recompensa, el acto realizado por los individuos Jaime Martí (a) Caragolets, Juan Mayor (a) Ganso, Pedro Sorral (a) Manso y Juan Jimenez (a) Illes, que con una embarcación y afrontando toda suerte de inminentes peligros recorrieron la huerta el día 23 por la partida 'Arxilagas', Illes y Casablanca, salvando á aquellos pobres huertanos que se hallaban aislados en aquel mar de devastación y haciendo desesperados señales de socorro á los de la población, que mirábamos con profunda pena y horror, cuadro tan angustioso y triste. (...) (José Ricart Mayor [alcalde de Xerta] a Diario de Tortosa, 8 noviembre 1907, núm. 7.793)

Un mes després, el missatge del corresponsal a Xerta era d'esperança, molt similar al dels redactors de Tortosa, posant èmfasi en la unitat entre classes socials:

Los sentimientos de la caridad han despertado en esta población con bríos heróicos, y su explosión gloriosa ha herido las fibras vitales de todo un pueblo, que se dispone al trabajo, sin que una sola nota discordante haya dejado la mezquina huella del más ligero reproche. Toda la población ha respondido á la sagrada obra dela resurrección urgente. (...) Los ricos como ricos, los pobres como pobres, todos han contribuido por igual. (Diario de Tortosa, 22 noviembre 1907, núm. 7.805)

En totes aquestes poblacions caldria esperar que no haguéssim pogut obtenir informació oral sobre la riuada de 1907. Doncs res més lluny de la realitat, perquè diverses persones ens n'han parlat, no perquè l'hagin viscuda personalment sinó perquè, pel que sembla –com hem constatat quan parlàvem de la riuada de 1787–, les explicacions de les riuades es van transmetent de generació en generació i formen part de la memòria col·lectiva:

Sí, mos ho explicava ma mare, pobreta. Mos deia... Que aquí antes feien moltes cases antigues, que feien un foradet a la sala, i tiraven..., agraven i tiraven la brossa al corral, que allò feia cap al corral de l'animal que teníem, ho entén? (...) I ma mare mos dia: 'Mira, per este foradet l'any set ton germà feia: Mira, mama, ja puja la mam pel forat! (Josefa Pegueroles, Xerta, 18/11/1998)

LA INTERPRETACIÓ DE LA REALITAT

RITUALS

Si bé els rituals relacionats amb l'Ebre podien haver estat més o menys nombrosos en un passat llunyà, tot sembla indicar que van anar disminuint amb la laïcització de la societat fins al punt que a l'època que abraça el nostre estudi ja només en quedaven algunes pervivències. La intenció d'aquests rituals és bàsicament convertir el medi en favorable a l'home, és a dir, prevenir-se dels seus perills: preservar de morir ofegat, fer recular les inundacions o evitar que els vaixells s'enfonsin.

Sant Cristòfol és un dels únics rituals que va perdurar fins mitjans de segle XX, tot i que a les darreries del segle XIX s'havia convertit més aviat en una celebració festiva i ja havia perdut el caràcter preventiu i guaridor.

La pràctica d'anar a banyar-se al riu el dia de Sant Cristòfol (10 de juliol) ha estat localitzada, amb algunes variacions, a tres poblacions pròximes: Tivenys, Xerta i Tortosa. En aquesta data, tots els habitants de Tivenys (persones i animals junts) anaven a banyar-se al riu. Ells en deien "anar a fer l'Ou" i era una mena de festa popular a la qual tothom acudia:

SB: Que l'ou li diem natros al dia de Sant Cristòfol, aquí es dia "anar a fer l'ou" (...) Allavons ja marxaven tota la gent de l'horta en los animals, en matxos i tot això (...) per la vora del riu.

OB: Totes les tradicions, tot s'ha acabat. Lo dia de Sant Cristòfol lo riu estava ple de gent. Animals, gossos, matxos, tothom a rentar-los (...) Sí, hòmens i dones, tothom aquell dia. (Òscar i Salvador Beltran, Tivenys, 12/3/1996)

A Xerta, si fa o no fa, trobem la mateixa pràctica. L'única diferència és que allí només anaven al riu les persones i en cap cas els animals; en deien "el dia de la Cabussó".

A Tortosa localitzem una pràctica similar però amb més variants; concretament, amb tres possibilitats diferents: anar a nedar al riu, rentar-s'hi la cara o, fins i tot, portar l'aigua de l'Ebre fins a la casa i rentar-se-la allí. En aquest cas, l'activitat comporta l'atribució de qualitats guaridores a l'aigua del riu:

És tradicional aquí'l costum de tirâr-se al riu a nadâ, al tocâ la primera batallada de les dotce. Los que no poden o no volen nadâ, van a la vora del riu i's renten la cara; i'ls que no tenen esta facilitat se la renten a casa, en aigua que han anat a buscâ al riu.

En punt de mitj dia, voréu com les mares acabussen als petitets, a les graëlles o poâls i'ls renten coll i cara, en la creència de qué'l Sant Màrtir los guardarà i lliurarà de morí ofegats, i de tot dany de lladres i assessíns. (Moreira, 1934: 628)

Seguint tradicional costum, lo dia de San Cristofol foren moltes les mares que al mitjdia portaren á sos fills á banyarlos lo cap al aygua del riu. (La Veu de Tortosa, 14 juliol 1901, núm. 86)

En canvi, a Xerta i Tivenys, preguntant els informants si aquest acte servia per a guarir o prevenir alguna cosa, responien que no, que simplement ho feien perquè era costum;

suposem que l'antiga finalitat era preventiva però que, amb el temps, es va oblidar i es va convertir simplement en una festa més.

La pràctica que acabem de descriure l'hem localitzada a Tortosa a través de la premsa local de principis de segle i Moreira, el 1934, la descriu com si encara fos vigent; suposem, doncs, que devia desaparèixer cap allà als anys 40. A Tivenys i Xerta n'hem tingut constància a través de la memòria dels informants de més edat i, pel que ens han dit, es va deixar de realitzar per la mateixa època o potser una mica més tard.

De fet, tal com explica la premsa tortosina de principis de segle, era la celebració que marcava oficialment l'inici de la temporada de banys²¹⁵:

Hoy, dia de San Cristóbal y siguiendo costumbre tradicional, buen número de personas se han sumergido en las aguas del Ebro, inaugurando oficialmente la temporada de baños. (Diario de Tortosa, 7 juliol 1905, núm. 7.113)

Amades (1984: 485) indica que, per les poblacions on passa algun riu, en el dia de sant Cristòfol se solia començar la temporada de banys, així com a les costaneres s'iniciava per Sant Joan. De fet, el sant que ens ocupa era patró de diversos oficis relacionats amb el medi fluvial, com ara barquers o mestres d'aixa.

La llegenda explica que Sant Cristòfol va fer-se una barraca vora el riu i allí va viure molts anys ajudant la gent a travessar-lo; ho feia a coll i aquesta era la seva manera de servir a Crist. Un bon dia va ajudar un nen que pesava com si dugués al damunt tot el pes del món perquè aquest nen era, en realitat, el mateix Jesús; precisament el nom Christophoros significa "portador de Crist" (Prat i Contreras, 1987: 68). Tot això, doncs, encaixa perfectament amb la creença particular que hem localitzat a les poblacions estudiades i corrobora la vinculació del sant amb el medi fluvial.

L'aigua es troba relacionada amb multitud de rituals, precisament perquè se li atorga un sentit de puresa i d'element creador de vida. En el nostre cas, sobretot en la pràctica localitzada a Tortosa, és indiscutible que es tracta d'un ritual purificador, molt similar al baptisme cristià, en el qual l'esmentat líquid hi desenvolupa un paper fonamental. De fet, la primera forma del ritual cristià del baptisme va adoptar la forma de bany al riu (Lanz, 1997: 61): Sant Joan Baptista va demostrar la seva entrega a Déu submergint-se al riu Jordà. En general, l'aigua té un rol central a totes les religions; pensem, per exemple, en les ablucions rituals que han de fer els musulmans abans d'entrar a la mesquita. No serà aquest l'únic cas en què trobarem una capacitat purificadora atribuïda a l'aigua de l'Ebre, sinó que també la localitzarem, per exemple, en el cas de les riuades²¹⁶.

Els rituals destinats a fer recular les inundacions ja estaven oblidats quan va començar el segle XX. Les anomenades rogatives *pro serenitate* o *pro remissione* sembla que van desaparèixer a Tortosa cap allà al segon quart del segle XIX. Segons O'Callaghan (1995a [1895], vol. I: 84-85), la pràctica consistia a portar Santa Càndida en processó

²¹⁵ Paral·lelament, Sant Cristòfol era patró del carrer Moncada a Tortosa, on hi tenia una capella dedicada; anualment els veïns ho celebraven amb missa, rosari i, fins i tot, algun concert. Desconeixem si aquesta celebració tenia o havia tingut alguna vinculació amb el medi fluvial.

²¹⁶ Els *ndembu* de Zàmbia, estudiats per Victor Turner (1980), consideren l'aigua del riu com un element purificador ja que serveix, per exemple, per a eliminar les impureses inherents a la condició biològica o l'estatus social.

fins al lloc on arribava la inundació, tirar-li una mica d'aigua del riu amb una petxina de plata i resar una oració²¹⁷. La causa de la seva desaparició podria ser que a les autoritats eclesiàstiques no els agradés aquest tipus de cerimònies per considerar-les paganitzants. Però el més lògic és que, d'acord amb Barriendos (1997: 86), la irrupció dels valors socials i polítics de la burgesia enfront dels de l'antic règim acabés provocant un canvi d'actitud respecte a la utilitat i validesa de la cerimònia.

En canvi, les rogatives *pro pluvia* (transport fins a la població de la Mare de Déu de l'Aldea) les localitzem a Tortosa fins ben entrat el segle XX; la darrera referència que tenim és de 1914²¹⁸. De totes maneres, com a fet il·lustratiu i anecdòtic, hem constatat que les últimes processons amb la Mare de Déu de l'Aldea per tal de provocar pluges, rebien escridassades i burles de persones que no compartien ja les mateixes idees que els participants en la cerimònia, actitud similar a la que devia tenir lloc amb les rogatives contra les riuades.

A banda d'aquests rituals destinats directament a fer recular la inundació, la gent pregava i intentava que els sants es mostressin favorables. Evidentment, com més remota en el temps és la inundació, majors les pràctiques religioses. Així, sabem que durant la riuada de 1787 es va exposar "á su Divina Majestad" a totes les esglésies lliures de la inundació; a la catedral, va continuar exposat el Senyor dia i nit fins el 15 d'octubre (O'Callaghan, 1995a [1885], vol. II: 129). En altres ocasions, el que s'exposava era la relíquia de la Santa Cinta (O'Callaghan, 1995a, vol I: 84).

Més endavant, sabem que també el 1866 es va exposar el Senyor a la catedral per tal que la gent anés a pregar-li que amansís el furor de les aigües (Vergés, 1993 [1909]: 78). El mateix Vergés, referint-se a l'esmentada riuada, fa referència a altres mecanismes per atreure's el favor diví:

Los homens van á la vora del riu, que se'l veu creixe. Les dones, mes temoriques, encenen candelletes del Monument y miren si está ben lligat al balcó lo ramet d'aulivera que van portá á benehí lo día de Sant Pere Màrtir. (Vergés, 1991 [1909]: 185)

Pel que fa als avaraments de llaüts, suposem que havien d'implicar un cert cerimonial, principalment destinat a assegurar un bon futur per a l'embarcació. Els que ens han descrit els nostres informants, però, eren bastant austers:

²¹⁷ Biarnès i Cid (1984: 49) recullen un ritual a Garcia que també consistia a submergir el sant dins el riu; l'objectiu, però, no era fer recular les inundacions sinó fer ploure:

Aquest "Eil" era el seu sant patró que en les Rogatives, per impetrar l'aigua del cel, en temps d'extrema secada, treien en processó fins el riu, i allí el capbussaven dins l'aigua per fer més expressiva la petició. Però una vegada, posaren la imatge de la peanya, amb tanta força dins l'aigua, que va pegar de cop contra una pedra i li feren un xiribec; la gent es va espantar molt! Per la nit els hi va fer una pedregada tan grossa, que els ho va aplanar tot, per això ara quan pedrega (...) diuen: "És per culpa d'Eil".

²¹⁸ La idea d'atribuir les catàstrofes naturals a un càstig diví, encara que ens pugui semblar molt llunyana, fa menys de cent anys que encara funcionava. Igual que hem vist en el cas de les riuades, la sequera era atribuïda al mal comportament de la societat, el qual havia desencadenat la ira divina:

Como un castigo que tal vez nos merecemos, pesa sobre esta comarca la terrible calamidad de la sequía, agostando nuestros campos y poniendo en peligro las cosechas de cereales y legumbres.

(...) La Iglesia siempre misericordiosa, ha comenzado ya las rogativas implorando del favor divino el beneficio de la lluvia; mas por desgracia es posible que la voz no llegue al cielo, acallada por la asquerosa blasfemia, tan extendida por esta tierra, sin que nada la corrija. (Correo Ibérico, 27 març 1905, núm. 385)

No se'n llançava de botelles de xampany! Feien alguna petita festa a la vora del riu, una festa. No sé, aquí, per exemple, quan..., després quan los arreglaven, que es tiraven al riu, pues lo normal eren los familiars. (Enric Fabregat, Miravet, 13/8/2000)

Les reparacions i consegüent nou avarament no implicaven cap cerimonial especial. Com a molt, es convidava a un petit refrigeri a les persones implicades, sobretot a les que ajudaven a empènyer l'embarcació cap a l'aigua:

Bueno, les embarcacions, quan se tiraven al riu, se feia una festa. Però no quan s'arreglaven; això quan se tiraven nous, quan se tiraven nous. I..., quan se tiraven les vells, pues saps lo què fèiem? Anàvem allí al cafè a fer una cervesa o lo que li apeteixia a cadagú. Sí, però lo cas era que quan se feien nous, se feia una festassa. (Manuel Borrell, Miravet, 20/4/2000)

Així doncs, quan s'avarava una embarcació de nou, sí que solia fer-se un àpat com Déu mana:

Sí, bueno, això en una ocasió me'n recordo bé. Me'n recordo bé perquè... tenia catorze o quinze anys i em van dir que podia convidar els amics. Hi vam anar i..., i, bueno, vam acabar... Al Turú, a l'hotel este d'aquí baix. (Josep Dematthey, Móra d'Ebre, 17/6/2000)

L'oncle de l'entrevistat feia llaüts i per això ell va anar a la festa; en canvi, el mateix informant ens explica que en altres ocasions no es feia res en absolut, possiblement perquè es tractava de reconstruir una flota de llaüts perduda durant la guerra i gairebé tots eren per al mateix propietari.

L'aspecte religiós no sembla que hi fos gaire present: "Pues... se'n va beneir alguna de barca, però..." (Manuel Borrell, Miravet, 20/4/2000). On sí que hi va tenir un gran paper la cerimònia religiosa va ser a l'avarament del vapor *Anita* (destinat a substituir en la línia regular el *Ciudad de Tortosa*), dut a terme amb tota la pompa i que va congregat un munt de personatges cèlebres a Tortosa:

El acto de la bendición del vaporcito Anita celebrado ayer a las cuatro de la tarde congregó en el muelle del mercado un público inmenso.

El acto efectuóse dentro del barco; en un altar levantado en popa.

El Ilmo. Sr. Obispo de la Seo de Urgell Dr. Benlloch, con los ministros Rdos. Pedret y Solé y de capa el Rdo. Don Bernardo Vergés, prior de la Misericordia de Barcelona ayudado por los Reverendos D. R. Montserrat y el Mayordomo del Dr. Benlloch José Sanz, tomaron parte en la solemne bendición del vapor Anita, ante la emoción indecible del inmenso gentío que presenciaba el acto.

Por la noche celebróse, conforme anunciamos, el banquete para festejar la feliz botadura del vapor. (La Ribera del Ebro, 29 octubre 1915, núm. 37)

Abans, prop de la una del migdia, s'havia fet l'avarament pròpiament dit, després que la padrina del vaixell i esposa del propietari, Anna Roca tallés la cinta de rigor. L'esmentat propietari era Lluís G. Pons, ric barceloní, també amo de l'illa de Buda, que va convidar a l'acte a tots els seus amics i coneguts de l'elit barcelonina. La celebració s'havia hagut de retardar uns dies per culpa de la manca de cabal. A més de tot aquest cerimonial religiós, l'endemà de l'avarament al matí es va celebrar una missa a bord. El banquet, servit per l'hotel Siboni a casa dels Pons, fou esplèndid; el 8 de novembre també es va pagar un àpat als operaris que havien participat en la seva construcció.

El nombre de capellans concentrats i la gran importància del cerimonial de benedicció contrasta amb l'escassetat de rituals en el cas dels llaüts; queda clar que el nivell

socioeconòmic dels propietaris marcava l'actitud adoptada. En el cas dels llaüters, imperava el sentit pràctic per sobre de tot; en el cas de l'*Anita* era una bona ocasió per a reforçar relacions socials i fer ostentació del nivell econòmic de la família.

Alguns avaraments de llaüt, probablement en els casos en què el propietari era de nivell econòmic alt, sí que implicaven cerimònia religiosa. Inevitablement, també anaven acompanyats d'un convit:

Dicen de Miravet que con gran solemnidad y asistiendo muchísimo público, se ha celebrado en aquella localidad el acto del bautizo de la embarcación propiedad de nuestro querido amigo D. Julián Mayor, acreditado fabricante de Cherta, y del patrón de río D. Francisco Griño Segarra. Después de la ceremonia religiosa se ofreció a los invitados un espléndido banquete en el domicilio del conocido comerciante D. José Sastre Sales. (Diario de Tortosa, 28 setembre 1916, núm. 10.381)

Esta mañana a las nueve ha tenido lugar en el río Ebro, frente al barrio de San Vicente, la botadura y bendición del falucho de 20 toneladas propiedad de nuestro querido amigo don Esteban Lamotte de Grignon. El barco ha sido construido en los astilleros de D. Francisco Vilás, habiéndosele impuesto el nombre de Maria de la Cinta por el reverendo beneficiado Sr. D. José M. Escudé. Los invitados al acto han sido obsequiados con un espléndido refresco por el Sr. Lamotte. (Diario de Tortosa, 24 febrer 1915, núm. 9.921)

Per a tancar l'apartat dedicat als rituals, hem de parlar del que es podria considerar com un "pseudoritus" de pas, és a dir, que tot i que no està establert socialment com a tal, algunes persones, a nivell personal, el consideren d'aquesta manera. Diversos informants ens han parlat de l'associació entre creuar el riu nedant i l'entrada a l'edat adulta; per als nois joves constituïa una mena de fita a aconseguir, una forma de constatar la valentia, la seguretat en si mateix i, en definitiva, la maduresa.

Lo meu pas a ser adult és..., és un dia que jo cruso el riu, no? Te vull dir que jo aquell dia ja sé que sóc..., pues, bueno, que sóc un noi gran, no? (Josep Sánchez, Flix, 26/8/2000)

LLEGENDES

A través dels informants, hem localitzat poquíssimes llegendes que tinguin el riu com a protagonista més o menys directe. En canvi, la bibliografia ens proporciona una bona colla d'aquestes històries, precisament perquè constitueix una de les vessants més vistoses de la relació amb el medi fluvial. El nostre desencís va arribar quan l'autor de diversos d'aquests textos ens va confessar que "s'havia deixat endur una mica per la imaginació" i, en realitat, algunes de les llegendes que recollia eren pures invencions literàries que ell havia fet passar per populars.

Enlloc hem trobat terrorífiques històries sobre monstres que viuen dins les aigües del riu, o sobre dones d'aigua que atreuen els llaüters amb els seus cants²¹⁹: la realitat és molt menys tòpica. Els únics éssers que s'afirma que viuen al riu són els "gambosins" o "gambutzins", i la veritat és que no queda clar què són exactament: "éssers mítics, poc definits, que només campegen en les hores de plena fosca, la qual sembla que vénen a encarnar i personificar" (Amades, 1984: 121). De fet, a la zona de Tortosa sembla que

²¹⁹ No existeix l'homònima ebreca de la famosa sirena Loreley, que atreïa els navegants del Rin amb els seus cants.

es deia als nens i persones ingènues d'anar a pescar o caçar gambosins com una manera de riure-se'n d'ells i enredar-los; és a dir, que hom donava per cert que no existien.

La creença en els gambosins també l'hem localitzada a Flix, Móra i Benifallet²²⁰. En canvi, en altres poblacions, com Xerta i Riba-roja, els entrevistats van respondre que no sabien què eren. Hi ha qui afirma que els dies de boira s'amagaven entre els joncs i canyars, que se'ls sentia udolar les nits de vent, que els llaüters se'ls trobaven... (Sánchez i Visa, 1994, 71; Sánchez i Solé, 1997: 134). Paco Cots (1996: 71) recorda haver sentit dir als grans, en sentir els xiulets del vent, que eren els gambosins que havien sortit de les seves coves i que s'emportarien els nens que no feien bondat; és, si fa o no fa, el mateix que ens va explicar una informant de Benifallet²²¹. Andreu Carranza recorda haver sortit a caçar-ne:

A Móra sí que ho vaig sentir jo. Jo, quan era jove, tenia dotze anys, vaig anar a la residència de Móra de batxiller i recordo que allà una nit me van portar a buscar gambosins, que allí els hi dien no gambosins, gamusinos. (Andreu Carranza, Flix, 2/11/2002)

També a Benifallet, ens van comentar que la gent creia que el pou que hi havia a la cova Marigot anava a parar directament a l'Ebre, motiu pel qual mai van explorar-lo. De forma similar, aigües amunt, ja fora de l'Ebre català, Marcuello (1996: 47-56) recull històries de presumptes passadissos que travessaven el riu per sota, i també la creença en pous profunds dins el riu²²²; ara bé, ell en cap moment parla d'un túnel que conduís fins el riu.

Similar a aquestes creences, constatem que fa uns vint anys a Riba-roja encara hi havia qui afirmava que havia existit un pont i que una riuada es va endur pont i poble; la nova població es va instal·lar en un lloc diferent de l'antiga (Biarnès i Cid, 1984: 134 i Cabré, 1984: 208). La idea és totalment absurda ja que, evidentment, no és documentada enlloc; a més, la construcció d'un pont fix sobre l'Ebre fa només uns quants segles hauria estat una empresa gairebé inassolible (recordem que el de Tortosa va ser de barques fins a finals del segle XIX) i il·lògica en un lloc amb tan poca població. Fa només cinquanta anys, l'Ebre no es podia travessar en quilòmetres i quilòmetres si no era a través de precaris passos de barca. El desig d'un pas fàcil, no sotmès a les inclemències meteorològiques i que no impliqués una pèrdua de temps, degué materialitzar-se en la construcció d'històries fantàstiques sobre antics ponts o en les històries que recull Marcuello sobre túnels subterranis.

²²⁰ En una conversa informal mantinguda amb Josep Sánchez Cervelló i la seva esposa, Cinta Margalef, em van comentar que, durant una estada a Portugal, unes persones procedents del nord del país els van parlar de la creença en uns éssers semblants anomenats *gambosinos*. Efectivament, la definició que dona el *Diccionário da língua portuguesa* (1990) és "peixes ou pássaros [ocells] imaginários con que se enganam os pacóvios [individus estúpids], mandando pescá-los ou caçá-los". Els gambosins portuguesos, doncs, són molt semblants als catalans.

²²¹ Amades (1983 [1952], vol. III: 384) parla de les "gambutzines que viuen al fons de les coves de set pisos de Benifallet, vora l'Ebre" i les engloba dins les dones d'aigua; enlloc hem trobat cap altra referència ni oral ni textual a aquesta creença.

²²² A Saragossa existeix el pou de San Lázaro, produït per efecte del Puente de Piedra, que actua de presa. Hi han arribat a desaparèixer persones i vehicles que hi han caigut accidentalment o s'hi han llençat amb intenció de suïcidar-se. El 1971 hi va anar a parar un autobús urbà i hi van morir nombroses persones. Més enllà d'aquesta realitat, existeix la creença que connecta subterràniament amb la Mediterrània (CEAM, 2000: 55).

Prop del pas de l'Ase, en un indret aparentment inaccessible, hi ha la cova del Cliveller; se situa en una roca molt abrupta, just en un lloc on l'Ebre té molta fondària. Segons expliquen, allí hi tenia l'amagatall el lladre que portava precisament el nom de Cliveller i hom desconeix com podia pujar-hi i baixar-hi. Probablement, aquesta història té una base de certa. La zona de l'Ebre, especialment el pas de l'Ase, era ideal per al bandolerisme i, per tant, no ens ha d'estranyar que hagin quedat en el record de la gent les històries d'alguns d'aquests individus: així, ens han parlat d'un tal Currutaco, que era de Móra d'Ebre i que feia de Robin Hood. S'amagava també en una balma situada al pas de l'Ase, anomenada cova de Colom. Currutaco robava als llaüts; aprofitant que, a causa de la boira, no detectaven la seva presència, apropant-s'hi amb una muleta.

De la roca del Penjat, ens n'han parlat Enric Fabregat i Daniel Barrón; aquest darrer, el més probable és que ho hagi sentit explicar a algun llaüter:

La roca del Penjat es una roca que está desde Benifallet navegando hacia Miravet, pasado el puente de..., del Llaüter (...) Hay tres rocas, y una que surt més que l'altre, se dia la roca del Penjat (...) perquè ahí se colgaban todos los reos que habían sido..., previo juicio habían sido condenados a muerte. Y se dejaban colgados ejemplarizando, para que allí... Porque piensa que la vía de navegación que existía en aquella época era el Ebro y todos los maleantes y las buenas y las malas personas y las cargas venían de Aragón por el río. (Daniel Barrón, Xerta, 16/1/2000)

Aquesta història, que ha anat circulant de generació en generació, té probablement una base verídica. Malgrat que no hem trobat corroboració documental enlloc, resulta lògic pensar que així fos, ja que la roca va ser durant molt segles el límit de l'immens terme de Tortosa i, de fet, els límits dels termes solien ser els llocs escollits per a executar les penes de mort.

A Xerta, els esdeveniments de la riuada de 1787 han donat lloc a dues llegendes que, probablement, també es basen en fets reals. Segons expliquen els xertolins, tot el poble es refugià a la muntanya, prop de l'ermita dedicada a Sant Martí²²³; allí l'invocaren amb molta devoció fins que just l'11 d'octubre, un mes abans de la diada del sant (que encara avui és patró de la població), les aigües tornaren al seu curs. Constatem, doncs, com davant la impossibilitat d'enfrontar-se per mitjans humans a la catàstrofe, s'optà per recórrer a les instàncies sobrenaturals. Aquest fet donà lloc a un corpus literari i ritual que ha perdurat fins avui dia: existeixen, per exemple, diversos cants que relaten els miracles esdevinguts, alguns fragments dels quals recollim.

*Cuando se enoja furioso
Ebro, y sale sin medida,
pones freno a su avenida
y custodias generoso
nuestro pueblo, que amoroso
te tiene por Protector.
Extended, Martín dichoso,
a Cherta vuestro favor. (Goigs de Sant Martí, any 1945)*

*Tu que al pobre socorríste
con dadivosa largueza,
y el agua al cauce volviste*

²²³ Aquesta història entra en contradicció amb uns documents que vam localitzar a l'Arxiu Municipal de Xerta ("Papeles de la Riada de esta villa de Cherta en ocho de octubre de 1787", carpeta núm. 62) segons els quals gran part de la població es va refugiar al terrat de l'església; per aquest motiu, el 1790 la teulada del temple es trobava en un estat deplorable i se sol·licitaven diners per a reparar-la.

*humillando su fiereza;
que brille haced, ¡oh Patrón!,
en Xerta la caridad
y a vuestro pueblo salvad
del vicio en la inundación.* (Himne de Sant Martí)

També existeix un cant escrit en dialecte tortosí el 1887, amb motiu del primer centenari de la riuada que, a causa de la seva llargària, no transcrivim.

La segona llegenda relativa a la inundació de 1787 és la del Moisès de Xerta. En aquella ocasió, moltes cases van quedar destruïdes i un nen petit que es trobava al seu bressol es va salvar mentre els seus pares s'ofegaven. Les aigües van aixecar el seu bressol i, en retrocedir, aquest va quedar suspès entre dues bigues de fusta. Més tarda, quan les aigües ja havien baixat, els xertolins van sentir els seus plors i el van recollir; el van anomenar el "Moisès de Xerta" pel paral·lelisme entre la seva història i el relat bíblic:

Si un Moisés va arrastrá'l Nilo
Cherta va tindre un chiquet.
Que arrastrat també per l'Ebro,
va salvarse dins d'un brés. (Fragment del cant escrit el 1887 amb motiu del primer centenari de la Riada Grossa)

Cels Gomis, cap allà a l'any 1885, va recollir dues històries de les quals, com és obvi, no en deu quedar el més mínim record en l'actualitat. Totes dues tenen lloc a Miravet i estan relacionades amb la fama que té aquesta població d'estar plena de bruixes. La primera (1987: 81-82) la va localitzar a Benifallet i explica la història del coco²²⁴ Carico, patró de riu, que va acompanyar tres bruixes amb la seva muleta en un viatge per l'aire; com que moltes nits es trobava que la seva embarcació estava amarrada en un lloc diferent d'on ell l'havia deixada, va decidir amagar-se i esbrinar què passava. L'altra (1987: 88) ens parla d'un encanteri llançat a un llaüt que impedia que pogués tirar endavant.

GESTES DE SANTORAL

Arribant ja a la vessant religiosa de les llegendes, descobrim que, com no podia ser d'altra manera, molts dels sants patrons de les Terres de l'Ebre tenen una història relacionada amb el riu. De fet, d'acord amb Marcuello (1996: 43-46 i 85-92), al llarg del curs de l'Ebre, existeixen una colla de sants i santcrists instal·lats en les seves respectives capelles, ermites i esglésies, que van arribar fins al seu lloc de destí baixant o, fins i tot, remuntant les aigües del riu.

Biarnès recull la història de Santa Paulina i afegeix tres sants més que, segons ell, també baixaren pel riu però dels quals nosaltres no m'hem trobat notícia en lloc més:

Diu la tradició que allí [a l'ermita, ara gairebé enrunada] va parar la imatge de la santa que anava riu avall, i s'agafà al a roca. Hi ha qui veu els senyals de les mans gravades. Foren quatre les imatges de talla que baixaren pel riu, segons la tradició i la cançó:
Sant Antoni de la Pobla,
Sant Sebastià de Faió,

²²⁴ En algunes poblacions ebrenques, coco es fa servir com a sinònim d'"oncle", per a referir-se a persones grans amb les quals no necessàriament existeix aquest vincle de parentiu.

Santa Concòrdia de Flix,
Santa Paulina d'Ascó. (Biarnès, 1983: 96)

Santa Madrona va fer cap a Riba-roja fugint d'una terrible guerra que hi havia al seu país i es va instal·lar en una ermita situada a uns cinc quilòmetres del poble, en direcció a Faió (Cabré, 1985: 206; Biarnès i Cid, 1984: 129; Marcuello, 1996: 88). Existeix una còpia que recull el mitjà de transport emprat:

Gloriosa Santa Madrona
pel riu n'ha baixat
en un cante d'aigua
i un pitxell al cap.

Respecte al Sant Crist de Balaguer, s'explica que va remuntar l'Ebre i posteriorment el Segre, per a anar a instal·lar-se en aquesta població lleidatana. Va passar per Riba-roja però, per molt que es van esforçar els homes del poble per treure'l de l'aigua, la imatge els va esquivar (Cabré, 1985: 205). A *La navegació al riu Ebre*, Carreras Candi (1993 [1940]: 165) relata una història similar sobre un Sant Crist existent a la capella de Sant Pere Apòstol de Tortosa; aquesta imatge havia estat recollida pels pescadors del gremi de Sant Pere quan va aparèixer surant contra corrent. Del tercer Sant Crist, el de Móra d'Ebre, en tenim menys notícies, però també sabem que va remuntar el riu.

Finalment, hem de parlar del viatge de Santa Susanna que, tal com explica Marcuello (1996: 90-92), després de fer vida eremítica a Amposta, va remuntar el riu fins a un monestir benedictí situat a Maella, vora la desembocadura del Matarranya a l'Ebre.

Per a acabar aquesta llarga llista de sants que suraren a les aigües de l'Ebre hi hem d'afegir Sant Roc que, efectivament, va ser recollit a les aigües del riu quan una riuada va destruir la seva capella, tot i que el fet no té gran cosa de miraculós:

La imatge que's veneraba a la esmentada capella, fou recollida per los Ampostins al pasar surant per devan d'Amposta en les aigües del Ebro, quan se la endugué la riuada y barrancada del rastre del any 1874 qu'enderrocá la capella, essent després portada á la iglesia del Rosé ahont abuy reb la veneració dels seus devots (...) (Signat amb el pseudònim "Dertusani" a La Veu de la Comarca, 28 agost 1904, núm. 86)

Ferrús (1982: 267) explica el motiu pel qual la Mare de Déu del Carme era patrona dels llaüters: un llaüt que passava pel Malpàs (prop d'Ascó) va perdre el rumb i el control a causa de la riuada; els llaüters, desesperats, s'encomanaren a la Verge del Carme i l'embarcació arribà suaument a la vora. En agraïment, li construïren allí mateix una petita ermita.

Algunes ermites tortosines també estaven vinculades amb la navegació, tot i que més amb la marítima que no pas amb la fluvial. Així, per exemple, Mig-Camí era plena d'exvots mariners, com ara petites embarcacions o quadres amb pintures i dibuixos. De forma similar, fa ja uns quants segles, l'ermita de la Mare de Déu de Font de Quinto (Campredó) contenia una imatge de pedra coneguda com la Verge del Bon Viatge perquè els mariners la saludaven en passar pel seu davant; pel que sembla, el riu es va anar desviant però antigament passava prop d'ella (Jover, 1991: 290).

COBLES

Existeixen una gran quantitat de cançons populars que igualment recullen la influència del riu. Bàsicament, es tracta de cobles de quatre versos, que suposem que es devien entonar durant les feines del camp o bé a les estones d'oci. La majoria ja només les recorden els més grans perquè, evidentment, ara ja ningú les canta. En recollim unes quantes a tall d'exemple:

Tu't pensaves que em tenies
com les sabogues lo riu.
Sàpigues que jo no sóc
cap pardal caigut del niu.

Si ma sogra al riu caigués
i jo del riu la traia,
de tan agraïda que és
els ulls m'esgarraparia.

Riu amunt i riu avall,
se'n va el cor i el cor me ve.
Riu amunt i riu avall
per un mosso llaüter.

A una noia prima i alta
al Molar no l'han volgut
i a Vinebre la reclamaven
per a un arbre de llaüt.

Les dones de Vinebre
han anat a pixar al riu
i les de Garcia diuen
que baixa l'aigua amb lleixiu.

El riu hi apareix senzillament com a escenari, com a lloc on es desenvolupen activitats quotidianes, o bé sorgeixen oficis i elements relacionats amb ell; bàsicament, la seva temàtica és humorística o amorosa. Josep Sebastià Cid (1995: 13-14) estableix alguns apunts sobre la simbologia i intencionalitat d'aquestes corrandes; així, explica que la referència al riu com a espai amorós és un tòpic prou estès (en un àmbit general, més enllà de l'Ebre) i, de fet, hem de reconèixer que moltes cançons tenen doble sentit amb connotacions eròtiques o, simplement, parlen de relacions amoroses entre noies que s'esperen a la vora i llaüters que vénen de lluny. Les històries que s'hi descriuen ens recorden les dels mariners de les havaneres, ja que moltes són relats d'amor o desamor entre noies riberenques i llaüters; d'acord també amb Cid (1995: 14), les barques posen de manifest l'esperança i el neguit de les dones, ja que és el mitjà en el qual marxen i tornen els homes. Moltes d'aquestes cobles juguen amb el lirisme atribuït a l'entorn fluvial que veurem més endavant, amb el poder evocador d'un indret més o menys bucòlic, motiu pel qual generalment l'acció s'esdevé vora el riu.

Algunes corrandes fan esment a activitats que ja hem vist que es duïen a terme en el medi fluvial, com aquesta, que parla dels banys al riu:

Les noies de Vinebre
són a banyâ's al Riu-Ran [segurament deformació de Riu Gran, és a dir, Ebre]
i les calces amagades
allà al Bosc del Comendant. (Cid, 1988: 55)

N'hi ha d'altres que fan referència al transport de carbó pel riu, arribant a esmentar empreses. No són, doncs, tan antigues com ens podem pensar:

Los mineros de Faió
treballaven a la Riberenya;
en ves de passar el riu i passar carbó
van passar una llautada de llenya. (Cid, 1991: 82)

La barca dels canalienses [deformació de "canadienses", treballadors de La Canadencia]
pel riu avall n'ha baixat.
però el meu amor
s'ha quedat a Miquenensa
i no conto que li fasso cas! (Cid, 1987: 59)

Fins i tot en trobem de referides a un fet tan recent com és la desaparició de Faió per culpa de la construcció del pantà:

*Adiós pueblo de Faión,
gritan los faionenses,
que por las aguas del pantano
nos roban los intereses.* (Cid, 1991: 94)

De fet, qualsevol tema mínimament polèmic servia com a recurs. Evidentment, el conflicte dels ponts de Tortosa també va quedar immortalitzat en algunes composicions:

L'Ajuntament de Tortosa
a Madrid ha reclamat,
que facin un pont de ferro,
que'l de fusta s'ha cremat. (Bayerni, 1979, vol. IV: 306)

REFLEXOS DEL RIU EN LA LLENGUA

Ja hem vist que existia un vocabulari específic relatiu al medi fluvial, així com també hem constatat l'existència de paraules i expressions vinculades a oficis com el de llaüter o pescador. Però, més enllà d'aquesta terminologia específica, la parla quotidiana era (i és, tot i que potser en menor mesura) plena de frases que utilitzen el riu com a imatge. Així, per exemple, hem de fer referència a "Menjar més que una vora de riu" o "Menjar més que el riu al Trench", que s'aplica a aquella persona que menja molt. Vergés (1995 [1912]: 28) ens explica l'origen d'aquesta expressió:

Estareu enfundats de que la vora del riu, a la part dreta, des de la Casota va baixant gairebé en línia recta, cap l'illa d'Alberni, a ont fa un recolze molt pronunciat.
Abans de fer-se a prop d'allí una peixera, lo corrent de l'aigua s'enfuava en direcció del recolze, del trenc, dit així perquè en aquell lloc l'aigua trencava, prenia una altra direcció, seguint les desigualdats del jaç.
I al rompre el corrent contra el recolze, tot sovint anava gratant lo terror i es destimbaven penques d'arena.

A continuació, fem un breu inventari d'expressions que utilitzen el riu o elements relacionats amb ell com a imatge, sense voluntat de recollir-les totes, la qual cosa seria impossible. Molt sovint serveixen com a metàfora per a descriure fets de la vida quotidiana:

- "Els penons sempre giren en la direcció del vent" (Sánchez i Visa, 1994: 45): es refereix al fet que ens hem d'emmotllar a les circumstàncies (els penons són veles de llaüt).
- "Anem tots en la mateixa barcada" (Sánchez i Visa, 1994: 75): quan es tracta d'un fet que afecta a tots col·lectivament.
- "Ha agafat l'última barcada" (Sánchez i Visa, 1994: 75): vol dir que hom ha aprofitat la darrera oportunitat. S'aplica, per exemple, a algú que s'ha casat gran.
- "Tenir eixides del Matarranya" (Biarnès, 1987: 27): el Matarranya és una afluent de l'Ebre que es caracteritza per avingudes ràpides i imprevisibles. Serveix per referir-se, doncs, a aquella persona esbojarrada, que actua sense reflexionar.
- "Sembla una mandovella" (Biarnès, 1987: 30): tenint en compte que una mandovella és una xarxa de pescar, s'aplica a aquella dona que va deixada en el vestir.
- "Mai he vist créixer l'Ebro en aigua clara" (Bayerri, 1979, vol. II: 2): es diu d'aquelles persones que s'enriqueixen ràpidament i amb negocis poc clars.
- "No tots els qui porten faixa són mestres d'aixa (Pallarès, 1995: 100): vol dir que les aparences enganyen.

En altres casos, hem recollit refranys que formen part d'allò que podríem anomenar saviesa popular i que es refereixen a fenòmens o característiques del medi fluvial:

- "De Sant Joan a Sant Miquel se mira l'estel" (Sánchez i Solé, 1997: 129): constata el fet que, per culpa de l'estiatge, durant els mesos estiuencs no es pot navegar.
- "Quan l'horta està negada, la garriga està salvada" (Bayerri, 1979, vol. II: 346): si surt el riu de mare és perquè ha plogut molt i, per tant, les terres que són de secà han rebut una bona dosi d'aigua.
- "A la vora del riu no t'hi faigues lo niu" (informants): es refereix a la perillositat de les riuades.
- "Llenya de riu, ni foc ni caliu" (informants): constata el fet que la llenya que es troba a la vora del riu no serveix per a fer foc.

Finalment, hem d'acabar aquest apartat referint-nos a l'antroponímia, ja que alguns dels sobrenoms que es donen a les poblacions riberenques tenen a veure amb el riu, perquè algun avantpassat d'aquella persona va dur a terme un ofici relacionat amb l'Ebre, perquè hi va viure a la seva vora, o per algun altre motiu més pintoresc. A Tivenys, per exemple, hom anomena "Saboga" a una persona perquè, segons afirmen, el seu aspecte físic recorda el d'aquest peix. A Flix, ens van parlar de "Tòful del Riu". A Xerta, localitzem una colla de sobrenoms que tenen a veure amb el medi fluvial: "Assut", "Barquera", "Calafat", "Galatxo", "Pesquera", "Saboguilla"... La "Barquera", per exemple, és el nom amb el qual la gent es refereix a la darrera persona que es va

encarregar del pas de barca; de forma similar, a cal "Moliner" de Riba-roja són els descendents dels antics ocupants d'un molí que hi havia al riu.

Probablement, el sobrenom amb una història més pintoresca al darrere és el de "Cremallaguts". Fa uns setanta anys (abans de la guerra civil), un home va entrar dins un llaüt, el va ruixar amb gasolina i després hi va posar foc; pel que sembla, va ser un encàrrec de l'amo de l'embarcació i l'objectiu era cobrar l'assegurança. El descendent de qui va encarregar aquesta tasca, ha heretat el sobrenom:

Li dien "Cremallaguts" perquè va ser el que va fer cremar el llagut (...) Li diuen, eh, li diuen! Si et vols entendre, aquí al poble... Pues, mira, hi ha..., hi ha renoms. (Josep Pedrola, Móra d'Ebre, 23/11/2000)

L'EBRE COM A REFERENT

Ja fa molts anys que l'Ebre és considerat un referent que serveix per a donar nom a les coses, per a definir-les, per a diferenciar-les d'altres, etc. Així, a la premsa local de principis de segle, Tortosa és la "ciudad del Ebro" o, fins i tot, "la perla del Ebro":

Empezaré esta mi pobre revista saludando al ilustre Querol, eminente escultor y gloria universal, que ha honrado con su visita a la "perla del Ebro" que le vió nacer, y se precia de ver como sus hijos, le colman de agasajos. (Diario de Tortosa, 9 setembre 1902, núm. 6.300)

Procedentes de la populosa é industrial ciudad de Tarrasa, han llegado á esta hermosa ciudad del Ebro, las señoritas Adela y Teresita Damián, acreditadas profesoras de bordados (...) (Diario de Tortosa, 31 gener 1905, núm. 6.691)

(...) choca mucho que los hechos se desarrollen así, y se deje indefenso por el representante de Tortosa, á un hijo esclarecido de la ciudad que el Ebro baña. (Diario de Tortosa, 20 gener de 1900, núm. 5.130)

El discurs de Bayerri, sempre fortament carregat d'ideologia, ens expressa molt clarament aquesta associació:

Como el Ebro es el río de Tortosa, Tortosa es en hecho de verdad, por antonomasia también y con toda justicia, la Ciudad del Ebro, con más aventajados títulos que otras ciudades ribereñas, porque lo es del Ebro adulto, del Ebro llegado a fluvial plenitud, del Ebro en posesión de los caudales de todos sus afluentes, del Ebro artífice y reconstructor de la tierra nueva de España, del Ebro, desposado en su desembocadura con el Mare Nostrum, que es el Mar de la Civilización.
¿Quien no ha oído o leído mil veces (...) que Tortosa es la perla o la pubilla del Ebro? Los nombres de Ebro y de Tortosa son inseparables (...); quien recuerda a uno, evoca al otro, porque una misma historia es consubstancial a entrambos. (Bayerri, 1935, vol. III: 211-212)

Establiments, comerços, associacions, marques, indústries, publicacions... han utilitzat i utilitzen el nom de l'Ebre per a identificar-se. Com a exemple emblemàtic, tenim l'Observatori de l'Ebre, que ben poca relació manté amb el riu. Igualment, alguns diaris de la zona prenen el seu nom: *El Ebro* va ser precisament la primera publicació periòdica tortosina; el seguiren *La Ribera del Ebro*, *La Sirena del Ebro* i *L'Ideal de l'Ebre*. Fins fa pocs anys, podíem trobar el setmanari *L'Ebre*, fusionat posteriorment amb *La Veu del Baix Ebre* i convertit en *La Veu de l'Ebre*.

Les marques comercials utilitzaven el seu nom i, fins i tot, la seva imatge era inserida a les etiquetes:

L'intelligent fabricant d'ayguardents d'aquesta ciutat D. Francesch de P. Argilaga (...) ha tingut l'atenció d'enviar-nos una botella de Rom Quina, elaborat en llur fàbrica baix lo títol de La flor del Ebro.

Aquest líquit resulta una essència molt agradable, gens grassa i de condicions desinfectants inmillorables. La presentació es d'un gust artístich molt delicat, figurant en la etiqueta una vista del soberbi pont del ferrocarril que creuha l'Ebre. (La Veu de Tortosa, 11 maig 1902, núm. 129)

Cap allà a 1916-17 tenim constància de l'existència d'una mutualitat escolar anomenada "Perla del Ebro" (Diario de Tortosa, 12 desembre 1916, núm. 10.443; 14 febrer 1917, núm. 10.492). Bayerri (1935, vol. III: 212-215) ens ofereix una llista exhaustiva de coses que prenen el nom de l'Ebre al tercer volum de la seva *Historia de Tortosa y su comarca*. Així, ell esmenta "la calle del Ebro" (Tortosa), "la cova del Ebro" (Roquetes), la polka "Brisas del Ebro", "El anís del Ebro", l'entitat coral "Cantaires de l'Ebre" o els magatzems de teixits "El Ebro"²²⁵.

L'ENTORN FLUVIAL, FONT D'INSPIRACIÓ LITERÀRIA

Ja hem vist en capítols anteriors que tothom era conscient de la bellesa del medi fluvial i que molts s'atrevien, amb més o menys èxit, a descriure-la. La premsa tortosina de principis de segle és plena d'aquestes descripcions en què els periodistes acostumen a recrear-se i a treure la seva bena poètica:

Yendo por la orilla del río [de Tortosa a Jesús], la caminata resulta deliciosa, porque se puede decir que aquel sendero es un túnel de verdura, formado por cañas verdes y los chopos que crecen en los ribazos. Además se oye el rumor del agua que en los remansos detiene su curso, y el piar de los jilgueros que moran en la espesura del bosque. (Signat amb el pseudònim de Vinicio a Correo Ibérico, 11 juny 1904, núm. 152)

Gracias al tiempo bonancible que empezamos á disfrutar, han llegado á nuestras alamedas los primeros ruiseñores, cuyos trinos armoniosos constituyen el más bello encanto de las margenes del Ebro y su vega deliciosa. (Correo de Tortosa, 19 abril 1900, núm. 77)

Ja a principis de segle comencem a trobar una certa sensibilitat pel que fa al valor ecològic del medi fluvial i les espècies animals i vegetals que s'hi poden trobar. Ens apareixen algunes notícies que senzillament posen èmfasi en fets que als periodistes els semblen excepcionals o que ells interpreten que converteixen la zona de l'Ebre en privilegiada:

Pasan estos dias por las márgenes del Ebro, en dirección al Norte, numerosas bandas de zarzetas, que llaman mucho la atención de las personas que las contemplan. (Diario de Tortosa, 20 novembre 1900, núm. 5.776)

En la isla del Ebro llamada de Alborni, viéronse ayer innumerables cogujadas marinas en bandadas inmensas que eran miradas con gran interés y curiosidad por los labriegos de aquellos contornos y por cuantos pasaban por las sendas vecinas á dicha isla. Pocos años como

²²⁵ El terme "Ebre", producte de la normalització lingüística, és una introducció bastant recent. Fa només vint anys, la majoria de riberencs es referien al riu amb el nom d'"Ebro"; encara avui dia hi ha qui fa servir la denominació castellanitzada, sobretot les persones més grans. Navarro i Sunyer (1997: 14) afirmen que és la forma estàndard la que desplaça la forma tradicional i que, de fet, Joan Coromines postula que es tracta de la pervivència d'una forma mossàrab. Així, doncs, no quedaria clar que "Ebro" fos un castellanisme.

en el presente se han visto tantas aves acuáticas en las márgenes del Ebro. (Correo de Tortosa, 21 febrer 1900, núm. 41)

El mateix mossèn Antoni M. Alcover, autor del cèlebre diccionari, va quedar impressionat per la bellesa de la zona; concretament, el va sorprendre vivament el salt d'aigua de l'Assut. En una carta escrita el 9 d'abril de 1901 des de Batea i adreçada al director del *Diario de Mallorca* explicava:

Lo qu'es imponent, mejestuós, sublim, es el boll colossal qui s'amolla per la boquera rabent, vertiginós, caragolantse, retorcentse, casi á les sordes, fins que se topa amb l'aygua de l'altra banda molt mes baixa (...) Semblen dos exercits de feres indomables, desenfrenades unes qui devallan de l'altura volant, bronzint, y les altres qui los paren clot y no los volen dexar passar (...) Y á cada banda s'alsen unes muntanyes ben altes, qui contribuexen á la majestat y grandiositat del espectacle del assut, que diuen qu'es obra dels moros. Antoni Ma Alcover, Pre. (La Veu de Tortosa, 28 abril 1901, núm. 74)

També a la premsa local trobem moltíssimes poesies que estan directament dedicades a l'Ebre, o bé on el riu hi apareix com a motiu complementari. Així, per exemple, totes les poesies que tenen com a temàtica Tortosa parlen inevitablement del curs fluvial que hi passa a tocar:

*Tu eres, ciudad bella, la ninfa encantadora,
que el Ebro vió en su orilla, hermosa aparecer,
y al punto enamoróle tu hechura seductora,
tu imágen retratando sus aguas con placer.
El Ebro desde entonces en himno cadencioso,
tus glorias y bellezas no cesa de cantar,
y á tí que eres la amada que adora cariñoso
tus pies dulce y sumiso, complácese en besar.* (Diario de Tortosa, 1 setembre 1900, núm. 5.710)

AL EBRO

*Vasta lámina azulada,
Espejo del sol de estío,
De invisible imán llevada,
Murmurando arrastras, río.
Entre sauces y entre breñas
Vas mostrando eterna risa,
Ora lamiendo las peñas,
Ya jugando con la brisa.* (Juan A. Saco a Correo Ibérico, 30 març 1907, núm. 964)

Miguel J. Mesegué, el novembre de 1913, al *Boletín del Orfeo Tortosí*²²⁶ escrivia una llarga poesia dedica a l'Assut. En transcrivim un petit fragment:

*A la llum que, a menats, vessa la lluna,
Esquexant lo mantell de la nit bruna,
La resclosa, gran palanca, gegantina,
De blocs de Coll de Som arrencats feta,
Sembla un monstre ajagut fent esqueneta.*

El setembre de 1925 aparegué a *La Zuda* (núm. 143) una llarga poesia escrita en català; l'autor era Secundí Sabaté i el títol, "Tortosa i l'Ebre". Amb una certa dosi de lirisme, s'hi feia un resum de totes les activitats que tenien l'Ebre com a escenari (llaüts, rais, pesca), així com també del conflicte dels ponts esdevingut a Tortosa a principis de

²²⁶ Publicació que més endavant canviaria de nom i es convertiria en *La Zuda*.

segle. La poesia finalitzava amb un missatge d'optimisme referit al projecte de construcció d'un port-refugi a Tortosa.

Un any després, el maig de 1926 (núm. 150), el mateix autor en tornava a publicar una altra titulada "Al riu"²²⁷; en ella lamentava la decadència soferta per les activitats marítimofluvials i la poca consideració i escàs aprofitament que es feia de l'Ebre:

Dis-los si baixes molt trist
que's degut a cansament,
Perque al passar mai has vist
Que t'estime aquí la gent.

En altres ocasions, també la prosa servia per a expressar la bellesa de l'entorn. En aquest cas és el canal que, abans d'estar recobert de formigó, ofería un paisatge ben paradisiac:

En el canal, cabe el puente de acceso a Jesús, vista a Roquetas, atardecer sereno cuando el cielo, que siempre llora, tiene estrias sanguinolentas, el alma se impregna de suavidades y se percibe una sensación placentera.

Agua tranquila, mansa, que no se diría en circulación si plantas caedizas no quisieran impedir la marcha (...) (Gregorio Sierra a La Zuda, gener 1930, núm. 187)

Però, de fet, l'únic escriptor ebrenc reconegut de la primera meitat del segle XX és Sebastià Juan Arbó (1902-1984), el qual va romandre unes dècades bastant oblidat. Nasqué a Sant Carles de la Ràpita, als vuit anys es traslladà a Amposta. Ben aviat se'n va anar a viure a Barcelona (1927) a causa de les seves inquietuds intel·lectuals i la seva vocació d'escriptor²²⁸. En els seus llibres, com no podia ser d'altra manera, reflecteix una vida quotidiana on la influència de l'Ebre és ben present. Precisament, una de les seves obres es titula *Terres de l'Ebre* (1932) i descriu la lluita per sobreviure de tres generacions d'una mateixa família de pagesos; és la més popular de totes, ja que ha estat traduïda al castellà, francès, italià i holandès. De fet, la majoria de crítics coincideixen que, un cop abandona el català pel castellà i la descripció de l'ambient rural per un d'urbà, la qualitat de la seva obra disminueix; el que ell realment coneixia i era capaç de descriure amb realisme i precisió era la terra que l'havia vist néixer i els homes que hi vivien. D'acord amb Barado (1997: 110), la riquesa desbordant en la descripció del paisatge contrasta amb el primarisme i senzillesa dels personatges que viuen en aquest ambient; Sovint, la nostra impressió és que el protagonista és el paisatge i no pas els homes.

Tot i que ell se centra en el delta de l'Ebre, zona que no constitueix l'objectiu del nostre estudi, moltes de les escenes que descriu són extrapolables aigües amunt. Entre les seves descripcions, en destaquem una que s'ocupa de les festes majors a Amposta, vora el riu, en la qual ens ofereix una rica visió dels focs artificials i del pal ensabonat.

²²⁷ Bayerri (1935, vol. III: 226-232) fa un exhaustiu recull de poesies escrites entre finals del segle XIX i les primeres dècades del XX que tenen l'Ebre com a protagonista. Malgrat el gran nombre que en recull, l'autor (1935: 235) acaba lamentant que l'Ebre encara no ha tingut el seu "gran poeta", és a dir, que cap d'ells "haya consagrado toda una vida de inspiración y las cuerdas todas de su lira al canto del río incomparable".

²²⁸ També hi ha qui afirma que un dels motius que va propiciar la seva marxa va ser el rebuig que rebia per part de la família de la noia que estimava, botiguers bastant acomodats que no l'acceptaren com a futur gendre a causa de la seva humilitat.

Relacionada amb la vessant més negativa del medi fluvial, trobem la crua descripció de la mort de Roseta, ofegada en caure a la sèquia quan hi estava rentant.

Si aquestes dues darreres escenes les trobem a *Terres de l'Ebre*, a *L'espera* ens relata, amb senzillesa, la història personal del "tio" Jaume, vell barquer:

El tio Jaume era, dels dos barquers, el de més edat, el més conegut. Era menut i flac i estava ja, –ho era– molt vell, encara que s'aguantava fort, vogava a poc a poc, amb lleu tremolor als braços (...) Mentre creuava el riu, el tio Jaume no cessava de parlar.

(...) li agradava portar els quintos. Era veritat que li tocava fer més d'un viatge, però sempre n'hi havia algun que sabia vogar i li agafava els remes.

(...) Els quintos esperaven ja a sota, a la petita platja, acompanyats d'amics i familiars; reien i parlaven a crits, mentre esperaven la barca, que es veia ja cap al centre del riu, cada cop més apropada. (Juan Arbó, 1997: 99-100)

A *Entre la terra i el mar* ens descriu un viatge amb el vaporet des de Sant Jaume fins a Tortosa, precisament en una situació de crescuda del riu:

Al cap d'un moment aparegué el vaporet (...) Estava pintat de verd, amb la xemeneia de blanc i negre, i amb les altes rodes als costats; les rodes giraven amb força, aixecaven escumes, que es desfeien a poc a poc sobre la superfície entre els terbolins de les aigües.

(...) En aquell moment, sonà la sirena. Era un clam agut, penetrant, desproporcionat amb les dimensions de la nau, i ressonà amplament en el silenci de la ribera.

(...) El vaporet atracà a poc a poc. Es veien els pagesos agafats a la barana, seguint amb atenció la maniobra; posaren la passarel·la, i després d'un moment, llançant el nou toc, embarcats tots els que esperaven, començà a moure's de nou, buscant les aigües profundes, ja dret cap a Amposta. (Juan Arbó, 1997: 117-118)

Tal com explica Arbó, a Amposta els viatgers disposaven d'un quart d'hora per a esmorzar, que intentaven aprofitar al màxim; quan sonaven els tres tocs avisant de la imminent sortida del vapor, tots corrien i baixaven atropelladament fins a l'embarcació.

L'Ebre no només ha inspirat literats, sinó que els pintors també han tret profit de la seva presència. Antonio Cerveto, nascut a Tortosa el 1876, reflectia alguns paisatges de l'Ebre; destaquem un quadre titulat precisament "Orillas del Ebro" i un altre anomenat "Desembocadura del Torrent en el Ebro". Santiago Costa, nascut el 1895 a Móra d'Ebre, fou un altre artista que rebé la influència de l'Ebre; així, alguns dels seus quadres, com "El carrer de la Barca" o "Passeig de l'Ebre" tenen el riu com a protagonista.

De totes maneres, segons Bayerri, el mèrit no seria dels artistes, sinó que el veritable artista és el propi Ebre i ells no farien sinó reflectir la seva bellesa:

Pero el gran artista es él... el mismo Ebro, en persona: pintor insuperable, que compone con sus aguas el cuadro policromo de nuestros campos que semejan alfombras de verdor eterno. ¿Qué escultor le ganaría al Ebro la palma en el divino arte de esculturar, en formas plásticas, tan caprichosas y tan hermosamente variadas a la vez, la tierra tortosina? ¿Qué música es más armoniosa que el rumor de sus aguas, sobre todo cuando en las grandes avenidas llegan, en el Azud, a la sublimidad orfeónica de las cataratas? ¿Y la gigantesca hercúlea labor arquitectónica del Ebro en su obra multimilenaria de construir su grandioso Delta, con qué genio de la Arquitectura no podría sostener honroso parangón? (Bayerri, 1935, vol. III: 220)

UNIVERSITAT ROVIRA I VIRGILI
"LO RIU ÉS VIDA": PERCEPCIONS ANTROPOLÒGIQUES DE L'EBRE CATALÀ
Montserrat Boquera Margalef
ISBN: 978-84-691-8093-8 /D.L.:T2053-2008

SEGONA PART

UNIVERSITAT ROVIRA I VIRGILI
"LO RIU ÉS VIDA": PERCEPCIONS ANTROPOLÒGIQUES DE L'EBRE CATALÀ
Montserrat Boquera Margalef
ISBN: 978-84-691-8093-8 /D.L.:T2053-2008

QUAN ELS RIBERENCS VAN OBLIDAR EL RIU

Cap allà als anys 60, la desaparició de moltes activitats econòmiques i lúdiques condueixen els ebrencs cap a un oblit del seu riu. Evidentment, es tracta de la culminació d'un procés que venia de lluny, d'un progressiu debilitament dels llaços que unien la població amb l'Ebre i que venia acompanyat de les transformacions generals que va experimentar la societat en aquesta època. Pescadors, llaüters, cistellers, canyissers, etc. abandonen el medi fluvial i passen a dedicar-se a altres activitats desvinculades del riu. La progressiva introducció del capitalisme i la modernització dels processos productius converteixen els seus oficis en obsolets perquè ja no poden competir dins el mercat global. Les transformacions sofertes pel medi fluvial també desenvolupen un paper decisiu en aquest abandonament; així, la construcció dels pantans impedeix que continuïn navegant llaüts per l'Ebre. De la mateixa manera, la disminució del peix a l'Ebre fa que les captures dels pescadors siguin cada cop menys abundants i que, per tant, no sigui rentable pescar. D'acord amb Dolors Comas d'Argemir (1998: 132-133) és la producció la que vincula els àmbits de la naturalesa i la cultura; en el cas de l'Ebre, en deixar d'existir l'apropiació material del medi, tots dos àmbits queden deslligats entre si.

Tal com assenyalen Comas d'Argemir i Assier-Andrieu (1988: 10), l'anàlisi de les antigues relacions socials i dels mecanismes de reproducció resulta fonamental per a comprendre quins són aquells elements que contribueixen al manteniment i/o transformació de la societat. En el nostre cas, en què pretenem establir continuïtats, ruptures i recuperacions respecte a les velles ideologies i antics simbolismes, el passat que hem descrit fins aquí ens resultarà totalment imprescindible per a comprendre el present.

Les poblacions riberenques, com tantes altres a la primera meitat del segle XX, es podrien considerar societats de caràcter tradicional, ja que reuneixen una sèrie d'elements que se solen qualificar com a precapitalistes: relacions socials pròximes i informals; explotacions agràries familiars que tendeixen a l'autosuficiència; divisió sexual del treball no gaire institucionalitzada; comercialització de la producció en un àmbit reduït; homogeneïtat de pautes culturals, valors i comportaments; escassa mobilitat geogràfica de les persones; etc.

Seguint la teoria de Godelier (1987: 5), les relacions econòmiques tradicionals cada cop tenen més dificultat per a reproduir-se fins que, poc a poc, van essent substituïdes per unes de noves. Malgrat això, encara es conserven elements (sobretot en les relacions socials) d'aquella societat tradicional. És significatiu que les relacions econòmiques esdevenen les d'una societat de mercat, mentre que les relacions socials i els aspectes ideològics es mantenen més fidels al passat; aquest segon element, en tota transformació, normalment és el darrer a modificar-se.

Evidentment, qualsevol societat modifica, poc o molt, el medi ambient que l'envolta; de fet, la naturalesa actual no és sinó el resultat de segles i mil·lenis d'ocupació humana. Ara bé, les societats industrials –i l'Ebre n'és un bon exemple– han implicat una

degradació més ràpida del medi ambient. Salvant alguns elements puntuals com la sobrespesca, el riu Ebre constituïa un ecosistema poc modificat fins que la contaminació i les preses van produir dràstiques transformacions. A aquestes agressions mediambientals n'hi haurem d'afegir d'altres de més recents que detallarem en els pròxims capítols, com la introducció de noves espècies molt perilloses o el dragat resultant del Pla de Navegabilitat.

LA CONSTRUCCIÓ DELS PANTANS

La dècada dels 60 és un moment clau, ja que és quan es construeix el pantà de Riba-roja, sentència de mort de la navegació fluvial. De totes maneres, el procés de decadència havia estat progressiu i venia de lluny, perquè els llaüts ja feia temps que no podien competir amb el transport ferroviari i per carretera. La navegació fluvial havia tingut sentit en uns moments en què el transport per terra era difícil a causa de les mancances de les vies de comunicació; però la millora de les comunicacions, la proliferació de camions i el mateix ferrocarril la feien inviable.

De fet, segons Ibáñez et al. (1999: 17) actualment existeixen al voltant de 170 preses en tota la conca de l'Ebre. L'Ebre és, doncs, un riu completament regulat. El que aquests mateixos autors (1999: 60) anomenen l'"estratègia de la por", és a dir, el fet de convèncer als ciutadans de què els rius s'han de dominar per tal d'evitar les riuades, que poden provocar seriosos danys i, fins i tot, causar víctimes humanes, ha estat un dels factors determinants a l'hora de construir embassaments i "vendre'ls" com la millor actuació possible.

La presa de Riba-roja es troba set quilòmetres aigües amunt del poble i fa uns 53 m d'alt; les obres s'iniciaren cap allà a 1960 i l'embassament va començar a funcionar el 1968 (Cabré, 1985: 35). El pantà de Mequinensa, riu amunt, va entrar en funcionament el 1964 i és molt més gran que l'anterior: té una capacitat de 1.530 milions de m³ i la seva resclosa una alçada de 80 m. Més avall de Riba-roja, encara es troba una altra presa, molt menys important, la de Flix, que data del 1941. Totes tres estan destinades a la producció hidroelèctrica però, al costat de les petites dimensions de l'embassament de Flix, els altres dos es poden considerar grans infraestructures hidràuliques.

L'empresa Enher, uns anys després d'iniciades les obres de l'embassament de Riba-roja, va decidir tancar el riu, considerant que era més rentable comprar les quatre o cinc embarcacions que quedaven en funcionament que no pas construir un canal de navegació (Sánchez Cervelló, 1993: 372):

Jo vaig viure a Ascó i recordo la..., és a dir, vaig veure la decadència de la navegació. Jo recordo sentir a casa contar pues això, la desaparició de..., dels últims llaüts, que es comentava perquè, clar, pobles de riu, s'estava acabant. Jo recordo que..., el que es deia, que deia la gent, era que..., pues bueno, que havien comprat... (...) Un dret de pas. I, clar, el riu hi ha un dret de pas i la manera com l'empresa va eliminar este dret de pas va ser comprar tots los llaüts, i així els patrons... (Andreu Carranza, Ascó, 3/11/2002)

De fet, a la zona del Delta ja feia més d'una dècada que els llaüts no navegaven i, a més, cap allà a 1965 Riegos y Saltos del Ebro havia tancat també la resclosa de Xerta. El darrer tràfic fluvial, el de les mines de Mequinensa fins als molls ferroviaris de Faió es

va estroncar a causa de la inundació de molls, mines i infraestructures en general motivada per la construcció del mateix embassament de Riba-roja.

A Faió es va cometre una gran injustícia, “una defunció que molts faionencs certificaran com un autèntic assassinat” (Gironès, 1999: 50), que la premsa de l'època va silenciar gairebé totalment. Guilera (1971: 165) ho qualifica com “la mayor barbaridad que se ha hecho en España en los últimos treinta años”. En tres dies, el poble va quedar totalment inundat i les cases que restaren sobre les aigües, es van dinamitar. Els habitants van oposar resistència fins al darrer moment, principalment les dones, perquè no estaven d'acord amb les indemnitzacions rebudes. Però el sistema emprat per a fer fora la gent del poble va ser radical: aprofitant les pluges, Enher va tancar les comportes de la presa de Riba-roja i es van obrir les de Mequinensa, de manera que tothom va haver de fugir a correu. A la gent, se'ls va fer creure que la presa de Mequinensa estava cedint. Els fets tingueren lloc el novembre de 1967 i les aigües pujaren tan de pressa que amb prou feines es van poder salvar els darrers habitants i, de fet, alguns veïns ho van perdre tot; sota les aigües quedaren mobles, animals domèstics, collites, maquinària agrícola, etc. Així, els arxius parroquials es van haver de salvar al darrer moment, amb la casa plena d'aigua i mitja hora abans que l'edifici s'ensorrís. Com que els habitatges nous encara no estaven acabats, algunes persones van haver de ser allotjades provisionalment en altres pobles propers. Un nou Faió, artificial i fred, de carrers quadriculats i situat lluny del riu, va venir a substituir un poble “autèntic”, amb molts segles a l'esquena; com deia Cirac (1959: 109), “podrán los ingerieros levantar presas y contruir saltos para producción energética; pero no podrán crear ni una sola población histórica ni sustituir un solo monumento artístico”.

Moltes hortes vora el riu van quedar cobertes per les aigües i, les que no, van quedar sense regadiu i aïllades de la nova població, de manera que, per a anar-hi, s'ha de fer un recorregut d'uns quaranta quilòmetres. La conseqüència de tot això va ser que Faió va perdre els mitjans econòmics que sustentaven la població (l'agricultura, la navegació i la mineria) i, per tant, l'emigració es va convertir en l'única opció viable²²⁹. El poble va perdre dues terceres parts dels seus habitants: si abans de la construcció de la presa s'aproximava als 1.800 habitants, ara no arriba als 400²³⁰.

A Mequinensa, el procés potser va ser menys dramàtic o, com a mínim, més lent, però el resultat el mateix. En aquest cas, s'hi afegien els dubtes sobre la seguretat d'una presa fonamentada en terreny carbonífer i travessat arreu per les galeries de les mines. De la població, al voltant d'un 80 % treballava a les mines (Cirac, 1959: 202), però aquestes indústries van anar tancant; alguns miners anaren a les obres de la presa, tot i que moltes

²²⁹ Tal com constata Dolors Comas (1998: 183-184), molts països d'Amèrica Llatina han patit la construcció de grans preses que en teoria estaven concebudes com a projectes de desenvolupament regional. El resultat fou gairebé idèntic al nostre cas, amb un impacte ambiental i social considerable (“Ecocidio y etnocidio forman parte, pues, de un mismo proceso”): les aigües inundaren les millors terres de conreu (el fons de les valls) i obligaren a relocalitzar poblacions que patiren un fort sentiment de pèrdua i desarrelament.

El novembre de 2000, la WCD (World Commission on Dams), organisme encapçalat per Nelson Mandela i finançat pel Banc Mundial, va posar de manifest que s'havien malbaratat milions de dòlars en la construcció d'embassaments i que entre 40 i 80 milions de persones havien estat desplaçades a tot el món per culpa de la seva construcció. La conclusió a la qual s'arribava era que els embassaments tenen un cost humà i ecològic excessivament alt, que no sempre es veu compensat pels beneficis que proporcionen. Una millor planificació hauria reduït el nombre de persones perjudicades i hauria evitat el sacrifici ecològic.

²³⁰ Dades de l'any 2005.

famílies optaren per marxar. Ningú no reparava les cases i el poble anava deteriorant-se. Un cop es va acabar la paret de la presa, aquesta es va anar omplint fins a tocar les cases de la part baixa del poble. L'aigua havia de cobrir la meitat de la població i, per tant, estava previst només indemnitzar la gent a qui quedés inundada la casa. Finalment, després de catorze anys de lluita, els mequinensans van aconseguir crear una cooperativa per a construir un poble nou, semblant a Faió, amb carrers rectes i cases modernes. La Mequinensa antiga, de carrerons estrets i costeruts, va ser enderrocada a poc a poc, tal com ho descriu a la perfecció Moncada a *Camí de sirga*:

Pilars i parets mestres van esberlar-se bruscament; una fragor eixordadora en la qual es barrejaven el cruixir de jàsseres i bigues, l'ensulsiada d'escalas, trespols, envans i revoltons, l'esmicolament de vidres i la trencadissa de maons, teules i rajoles, va retrunyir per la Baixada de la Ferradura mentre la casa s'esfondrava sense remei. De seguida, un núvol de pols, el primer dels que havien d'acompanyar la llarga agonia que començava aleshores, va elevar-se per sobre de la vila i es va esfilagarsar a poc a poc en l'aire lluminós del matí de primavera. (Moncada, 1988: 9)

Amb aquest paràgraf comença la novel·la. La descripció de l'enderrocament dels edificis més emblemàtics servirà a l'autor per a recordar el passat de cadascun d'ells i, alhora, per a anar desfilant una troca que ens acabarà proporcionant una visió de l'apogeu i posterior decadència de la vila.

La racionalitat de l'actuació ha estat molt sovint posada en dubte:

Lo más paradójico de los saltos de agua de Riba-roja y de Mequinzenza es que su producción eléctrica es vendida a bajo precio a los franceses. ¿Valía la pena perjudicar a los del país para beneficiar a nuestros vecinos? Aceptamos el supuesto de que el valor humano del individuo no vale nada. Bien. Vamos a valorar el aspecto económico. Las tierras inundadas y las que las circundan, podían haber dado un rendimiento económico igual o superior al de estas presas. (Guilera, 1971: 169)

D'acord amb Carles Ibáñez i Narcís Prat (1999: s/p), la visió que l'home ha tingut de la natura ha influït en els canvis que ha patit l'ecosistema. Així, la natura o, en aquest cas, el riu, és percebuda com una força que cal dominar i controlar, al mateix temps que un recurs bàsic que s'ha d'aprofitar; al darrere d'aquest plantejament, doncs, hi ha l'eradicació de les inundacions i l'obtenció d'energia elèctrica, factors que justifiquen plenament la construcció d'embassaments.

El 1959, Sebastián Cirac, canonge i catedràtic de la Universitat de Barcelona, va escriure *Apelación en defensa del Ebro*, una extensíssima obra de 350 pàgines on donava tot tipus de raonaments per a evitar la construcció dels pantans. Malgrat el to conciliador amb què està escrit i el suprem respecte que mostra l'autor envers el "Movimiento" i el "Caudillo", de res van servir els seus arguments²³¹:

Para decidir un proyecto hidráulico, que viola infinitos derechos y causa inmensos perjuicios sin necesidad, no bastan las cifras de los economistas, los cálculos de los ingenieros y la intención de compensar los derechos violados y los intereses perjudicados. Antes de la decisión deben también ser examinados los elementos del problema desde diversos puntos de vista: moral, histórico, sociológico, humano... (Cirac, 1959: 13)

El seu discurs estava carregat d'ideologia; intentava demostrar que la seva intenció no era anar en contra del règim i, per tant, es dedicava a predicar l'espanyolisme. És per

²³¹ Pel que sembla, el que sí que va aconseguir és que construïssin un mur de contenció que evités la inundació de l'horta de Casp.

aquest motiu que utilitzava la típica metàfora parental del “pare Ebre” i, concretament, de pare de la pàtria espanyola i de tots els espanyols:

Conocimiento y elección de ideales nobles, claridad de ideas, conciencia del deber, seriedad en la vida, capacidad máxima, actividad constante, energía y fortaleza, entusiasmo y decisión; son virtudes raciales del hombre ibérico (...) El Ebro ha dado su carácter al hombre ibérico.

Los pueblos y los hombres del Ebro han amado siempre y defendido su río ibérico con todo lo que es, encierra y significa. (Cirac, 1959: 34)

De totes maneres, no s'estava de denunciar el confusionisme creat entre la població i la manca de formalitats jurídiques i dels procediments legals adequats en el procés. També Moncada constata la il·legalitat comesa:

Però els aixafarien, no tenien res a fer. L'empresa que construïa els pantans era del mateix Estat, dels qui manaven. I els qui manaven, no calia fer memòria, eren els qui s'havien sublevat contra la República el 1936, els responsables de l'estossinada de la guerra... Qui gosava parlar de legalitat? (...) I de seguida sorgia la pregunta: quin seria el futur de tots plegats? On anirien? Què farien? (Moncada, 1988: 294)

Cirac vaticinava ja la despoblació que afectaria tota la zona si el projecte tirava endavant. Per a ell, el futur desenvolupament de l'energia nuclear, que havia de desplaçar l'energia hidroelèctrica, era una aposta que justificava la no construcció de més infraestructures hidràuliques destinades a la producció d'electricitat.

Per als habitants de la zona va suposar un enorme trasbals i una modificació radical de la seva forma de vida: una de les úniques coses que hom percep com a estable, com a permanent (la terra, el lloc on viu) es veu desaparèixer per sempre més. El territori és, al cap i a la fi, una variable imprescindible a l'hora d'establir la identitat de cadascú, a l'hora de definir-se a si mateix. Com a fet il·lustratiu, Biarnès i Cid (1984: 123) expliquen que, el primer any al poble nou, a Faió van morir cinc vegades més vells que els anys anteriors.

Faió era una població que es podria qualificar d'eminentment fluvial; de tots els pobles propers a l'Ebre, era dels que hi vivien més abocats. Els seus carrers gairebé tocaven el riu i les riuades l'afectaven amb força; així, se sap que la de 1787 s'endugué la casa consistorial i els arxius (Gironès, 1999: 49). Era indret de navegants, ja que existia una intensa activitat minera que requeria dels llaüts per a transportar el carbó fins a la seva estació de ferrocarril, que va arribar a assolir un importantíssim volum de trànsit. Com totes les poblacions riberenques, disposava d'un pas de barca per a creuar el riu. Evidentment, a les estones de lleure dels faionencs el riu també hi desenvolupava un paper decisiu; així, s'hi celebraven curses de puntones i de llaüts durant les festes majors.

Es tracta d'un trauma que encara avui dia no tothom ha superat. El 1998 el Museu del Montsià va organitzar una exposició que es titulava “L'Ebre, camí d'aigua”. Entre moltes altres coses, s'hi podia veure una gran panoràmica presa des del riu del Faió antic; doncs bé, més d'un faionenc, en veure aquella fotografia, encara s'emocionava. Precisament una de les persones que sembla que mai no ho va superar és l'escriptor Jesús Moncada, i les seves obres són deutores d'aquest fet. Totes elles tenen la vella Mequinensa i l'Ebre com a referents; en algunes, el protagonisme d'aquests elements és aclaparador, en altres hi són senzillament presents al costat d'altres elements. Però la conclusió final és sempre la mateixa: Moncada no sap imaginar-se una realitat sense

l'Ebre; així, si bé a *Camí de sirga*, el riu és l'eix de l'obra, a *La galeria de les estàtues* hi apareix només de tant en tant, com un referent present en la vida quotidiana de les persones, que ajuda a donar sentit a la realitat i on s'esdevenen algunes de les escenes de la novel·la (no sempre les més importants). Pere Calders, que havia conegut l'escriptor, constatava aquesta dependència del passat en el pròleg d'un dels seus llibres:

*En Jesús Moncada va sofrir aquest procés com si sentís que li robaven els records de la seva infantesa, en va fer un drama personal. Residia a Barcelona, però ell, que estima de cor la seva terra i la seva família, feia anades i vingudes freqüents i, a cada retorn, es mostrava dolgut i entristit per una pèrdua sentimental irreparable. Si ho esmento ara (...), és perquè estic convençut que això fou una de les causes, potser la més poderosa, que incitaren en Moncada a escriure. Volia rescatar amb la paraula alguna cosa molt entranyable que li prenien, i deixar-ne constància escrita perquè no es perdés del tot.*²³² (Calders, 1981: 7)

Moncada va néixer el 1941 i, per tant, encara va viure la darrera època de la navegació fluvial, moment fins i tot d'esplendor, perquè va coincidir amb la guerra europea, que va fer augmentar la demanda de carbó. També va viure plenament l'etapa de construcció del pantà.

D'acord amb Carme Abril (1995: 33), del drama personal en sortirà un mite, el mite de Mequinensa. Moncada eternitza la vella Mequinensa, sacralitza i atura el temps i l'espai. Ha aconseguit que, més enllà de la localitat, arreu del món, milers de persones coneguin la desgràcia dels mequinensans, s'hi identifiquin i, fins i tot, lamentin la seva pèrdua. A aquesta població li succeeix una cosa similar a alguns mites artístics: el fet que la vida li hagi estat arrabassada sobtadament fa que, igual que s'esdevé amb els personatges mitificats, li hagi augmentat el carisma i la fama. *Camí de sirga*, novel·la que s'ha traduït a infinitat d'idiomes, constitueix un excel·lent retrat, l'únic record de tot allò que va desaparèixer sota les aigües. No seran només els mequinensans els que no oblidaran, sinó que tampoc ho faran els lectors:

Però solament els més joves, els infants, oblidarien completament; una part de la memòria dels altres romandria agarrada com una arrel sota les aigües del Segre i de l'Ebre. A les cambres noves, entre els mobles encara olorosos de vernís, sentirien sovint velles paraules; de les boires hivernals els arribarien clamors d'antigues tripulacions i crits d'unes altres gavines. (Moncada, 1988: 344)

Una colla d'anys abans d'escriure la seva novel·la, Jesús Moncada, a la revista *Serra d'Or*, molt sensibilitzat pel tema, descrivia perfectament la sensació d'angoixa que s'havia viscut durant els anys immediatament anteriors a la desaparició del poble. En un principi, tothom es resistia a creure-ho: "costa d'empassar que t'hagin de colgar el poble on vius tu, on sempre han viscut els de la teva sang" (Moncada, 1971: 17).

Els primers rumors provocaren un cert enrenou (...), però ningú no els va prendre gaire seriosament: una tronada d'estiu sense conseqüències. Se'n parlaria uns mesos, com se n'havia parlat antany altres vegades, hi hauria una mica de soroll i el terrabastall tornaria a esmorteir-se fins la propera revifalla. Tanmateix, aquell cop la predicció va resultar falsa. Els rumors es feien

²³² Sobre aquesta afirmació, Moncada no acabava d'estar-hi d'acord. En una entrevista a la premsa (*Tresmall*, 1995: 29) explicava:

Això està justificat, però només en part. Ja us he dit que jo ja escrivia molt abans que a Mequinensa es plantejés el problema de la desaparició de la vila. Però el cert és que aquell fet a mi em va colpir molt i es va convertir en el tema central de *Camí de sirga*. Imagina't que vas a Riba-roja o a la Ràpita i, de cop i volta, no hi ha absolutament res: ni el carrer, ni la casa on vas naixer: ha desaparegut el teu món. Ara hi ha un poble nou, molt respectable, però els teus records, les teves vivències des que vas néixer estan lligades a una altra cosa.

insistents, els diaris començaven a parlar-ne, la inquietud va créixer i, davant l'estupefacció de tothom, un dia dels carnivals de 1957, enmig de l'eufòria de balls i cercaviles, començà la invasió. (Moncada, 1971: 292-293)

Efectivament, arribà un moment en què començaren les obres: la construcció del pantà va significar que a cadascú li prenguessin tot allò que tenia, la majoria de coses que donaven sentit a la seva existència; és un "exili sense retorn"²³³ (Moncada, 1988: 335). L'escriptor mequinensà ho descriu com una llarga agonia:

Catorze anys marquen, fan senda, i la gent es consumia. Ningú no parlava d'altre que del futur del poble, d'aquella esgarrifosa obsessió que no deixava temps per a res més, que s'ho menjava tot. En catorze anys hi ha prou temps per a desesperar-se a poc a poc, per a envellir (...), per assecar-te per dins i llançar-te al carrer quan ja no pots més. (Moncada, 1971: 18)

També Cirac parla d'aquesta incertitud que consumia la població:

Los que hemos nacido en el Ebro y allí tenemos nuestras familias y amistades, conocemos bien esa angustia indecible, injusta, que tortura día y noche a millares de personas... No es justo ni caritativo ni humano dejar que tantos cristianos, españoles, hermanos nuestros, se consuman en el silencio, en la tristeza, en la amargura y desesperación. (Cirac, 1959: 174)

Els canvis que se succeïen implicaven, doncs, una transformació radical de l'entorn i, evidentment, de l'Ebre. El riu mai més va tornar a ser el mateix: els pantans van firmar la seva sentència de mort.

Què fotré jo allà a dalt, sense carrer Major, sense plaça de la Vila, sense perxis i sobretot sense riu? Perquè, desenganya't, treu-t'ho del cap i fica-t'ho als peus, això ja no és un riu: un riu es mou, creix i meix, aquí fa torna, allà mossega la vora, ara s'emprenya i tenim riuada: un riu és viu. Aquest ja l'han fet malbé; és mort, és com un home capat. Si ara el poguessin veure els patrons que navegaven per l'Ebre d'abans amb els llaguts, la pena els sacsejaria els ossos!²³⁴ (Moncada, 1971: 19)

A Mequinensa va arribar tot tipus de gent: la majoria buscaven feina, però altres buscaven amagatall entre aquella colla de gent i, fins i tot, les prostitutes van fer cap al poble, conscients de l'existència de potencials clients:

En pocs mesos, el paisatge havia canviat: al lloc d'antiquíssims bancals, ara hi havia un escampall de barracons de fusta i d'edificis blancs amb teulades d'uralita, les màquines s'hi movien com colossals insectes metàl·lics sota una polseguera groga.

Es sentia espoliat, profundament trist davant la invasió que esclafava també la vila, convertida en un formiguer de gent forastera (...) Un llaüt carregat de carbó salpà del moll (...); la nau li semblà desvalguda al costat de les màquines que tallaven la serra o dels mastodòntics camions abocant tones i tones de terra per desviar el riu (...) (Moncada, 1998: 216-217)

És el contrast entre un passat concebut com a estable, escassament modificat al llarg dels segles i un futur que es precipita en canvis radicals i desmesurats; és l'oposició entre la tradició (allò que hom creu que havia existit sempre) i la modernitat. D'acord amb Zonabend (1983: 13), el present és percebut com un temps de canvi radical i ràpid, que s'oposa a un passat sense contorns precisos, estàtic i presentat com si hagués durat sempre.

²³³ Així titula Moncada l'epíleg de *Camí de sirga*.

²³⁴ L'autor transcriu les paraules del vell Palau, antic miner mequinensà.

El to adoptat sempre és de lamentació per la pèrdua de la navegació fluvial i per la injustícia comesa:

El poble patia, des de feia molts anys d'una mala ferida. Gent forastera, arribada de tot arreu construïa una presa per tallar el riu; volien dominar-lo, lligar-lo per fer electricitat, i l'aigua de l'embassament havia de colgar el poble i l'enterraria per sempre més. Van ser uns temps molt durs, esgarriposos, maleïts (...) Mentre la presa creixia sense parar, nit i dia, tot un poble angoixat lluitava a la desesperada per poder sobreviure. (Moncada, 1981: 39)

De totes maneres, l'enfocament no sempre és solemne i trist, sinó que Moncada també s'atreveix, amb la ironia que el caracteritza, a fer-ne broma. Així, per exemple, el conte titulat "Nit d'amor del coix Silveri", a *Històries de la mà esquerra*, recull les elucubracions mentals d'un protagonista que, davant la promesa que els caps de casa cobrarien cinquanta mil pessetes per cada membre de la família, tem que el seu sogre no sobrevisqui el temps suficient per a arribar a cobrar aquesta quantitat; fins i tot arriba a maleir la sogra per haver-se mort abans d'hora, de manera que ha perdut cinquanta mil pessetes. Finalment, decideix engendrar un fill per a augmentar la quantitat a percebre.

Benifallet experimentà el mateix procés que Faió i Mequinensa i va estar a punt de desaparèixer sota les aigües de la presa de Xerta. Tot i que aquesta població s'enduia la pitjor part, el projecte també afectava els termes de les dues Mòres, Benissanet, Tivissa, Ginestar, Miravet, Xerta i Tivenys (Garcia, 1997: 133). Finalment, gràcies a les accions de la Comissió d'Apoderats de la Ribera d'Ebre (CARE) i, potser principalment, a l'atzar, el projecte es va paraitzar. Davant la impossibilitat de fer-hi front per la via política, es va optar per la judicial, presentant al·legacions i reclamacions. De totes maneres, Francesc Cots (1996: 263) parla de la "síndrome del pantano", sota la qual visqué el poble durant una colla d'anys: la gent anava perdent la moral i arribà un moment en què gairebé es paraitzà la vida de Benifallet. Aquesta és la típica actitud amb què hom reacciona quan veu amenaçades les bases sobre les quals se sustenta la seva vida quotidiana:

Va arribar un moment que, si es trencava un vidre, ja no es posava (...) Total, és que sabíem segur... Ja havíem tingut els contactes amb la companyia, l'havies posat d'acord a còpia d'abogats i... Dos anys, dos anys de procés judicial donen per a molt. (Francesc Cots, Benifallet, 11/2/2001)

La incredulitat també fou la primera nota dominant, igual que en el cas de Mequinensa: "com que ja feia molts anys que estàvem acostumats a viure amb aquella idea, a còpia de temps, nosaltres mateixos no creïem que poguéss fer-se realitat" (Cots, 1996: 262). Els tràmits administratius s'iniciaren el 1960 i el novembre de 1961 es comunicà oficialment a l'Ajuntament. Es convocà tot Benifallet al local del cinema, malgrat la limitació vigent del dret de reunir-se. A cada poble afectat, es constituí una Comissió d'Apoderats als quals atorgaven poders notariais la resta de la població. Joana Alier, propietària d'una illa situada prop de Ginestar (i coneguda per la gent com "l'ama de l'Illa"), desenvolupà un gran paper en la lluita; membre d'una família barcelonina d'alt nivell econòmic, utilitzà totes les seves influències i mitjans per a evitar la construcció de la presa.

Arribà un moment en què el projecte ja estava dat i beneït: es comunicà que en un termini de dos mesos començarien les obres. Al cap d'unes quantes setmanes, sorgí la notícia de l'inici de la central nuclear de Vandellòs, on Hidroelèctrica de Catalunya, que havia de construir la presa, invertia capitals; segons Cots (1996: 268), que participà activament en la lluita, aquesta obra desvià el capital preparat per a la presa de Xerta.

Evidentment, si no hagués estat per la resistència oposada durant una colla d'anys, no s'hauria pogut arribar fins aquesta situació, sinó que les obres s'haurien consumat abans:

Perquè va haver una senyora, una senyora propietària d'una finca molt gran aquí dalt que... va retrassar..., ajuntant-se tota la comarca, amb pleits i abogats, i tot..., magisteris, i tot. Va retrassar la presa dos anys. I aquells dos anys de litigis i gasto i vinga! Patapim i patapam! Quan se'n van donar compte, va entrar l'energia nuclear. Si no, en aquests moments, no existiria la Ribera d'Ebre. Aquelles coses de la vida que... és perquè Déu va volguer. (Francesc Cots, Benifallet, 11/2/2001)

Tenien el precedent del que els havia succeït a Mequinensa i no es creien la versió oficial de quina seria l'alçada de la presa:

Sí, la cota 19'27 és la teòrica, la que diu la companyia. Però no ho vam creure mai ningú, perquè teníem l'experiència que la de Mequinensa, si els hi van dir setanta, quan se'n van donar compte, se'n van anar a vuitanta (...)

I aquí 19'27 colgava (...) un parell de pams damunt de..., d'aquí. El poble l'arrasava tot. Però als atres pobles colgava tota la ribera i els baixos dels pobles; però..., com que no ens en fiàvem, igual els nostres pèrits com els nostres abogats havien estudiat la cota 30 i la cota 40. (Francesc Cots, Benifallet, 11/2/2001)

Si s'hagués arribat a realitzar aquest tercer pantà, el darrer tram del riu Ebre, des de Casp fins a Xerta s'hauria convertit en un gran llac d'aigües estancades. Era la política economicista, encarada a la producció d'energia elèctrica, que trencava totalment amb els postulats agraristes i de cara a la navegació dels anys vint i trenta, de Lorenzo Pardo²³⁵, que perseguïen aprofitaments fluvials menys agressius amb el medi natural. S'ha de reconèixer que les grans avingudes de l'Ebre han passat a la història gràcies als embassaments (tot i que molts discuteixen la possibilitat que, en cas d'autèntica riuada, els pantans poguessin regular un gran volum d'aigua²³⁶); però han contribuït a la pèrdua de gran part del valor ecològic que tenia el riu i, el que és més important, han impedit l'arribada dels llims al delta de l'Ebre, la qual cosa està provocant una regressió que pot acabar amb la desaparició d'aquest important ecosistema. D'això en són conscients els nostres informants; el coneixement científic, doncs, ha arribat fins la població:

Si abans, eh, hi havien aquestes avingudes i, de la mateixa manera que s'embrutava, la llera del riu, a les avingudes aquestes, ho llimpiava tot; una cosa que ara no fa. Què està passant al delta de l'Ebre? (...) està prenent terreny cap dins (...) Però hem d'acceptar lo preu que s'ha de pagar (...) I pensa una cosa, eh? La naturalesa sempre passa factura. (Josep Dematthey, Móra d'Ebre, 17/6/2000)

Este riu no és natural ara; és artificial. Vol dir que està regulat totalment per..., per les preses. (...) Podria ser que plugués moltíssim i el riu, en vez de créixer, que seria lo normal, baixa (...) Allavons com que ells són los amos, fan lo que volen! (Ferran Roca, Móra d'Ebre, 2/4/2000)

De fet, els projectes d'embassaments a l'Ebre vénen de lluny. Ja abans de la guerra, cap allà a 1935, s'havien fet prospeccions, sondeigs i amidaments a les immediacions de l'assut de Xerta en les quals havia arribat a treballar gent de la zona. Durant la segona dècada del segle XX s'havia parlat d'un pantà a Aldover:

²³⁵ Tal com explicava en la conferència que va donar a l'Ateneu Tortosí el 30 de maig de 1920, el seu projecte estava encaminat a regularitzar l'Ebre de cara a aprofitar-lo agricolament però, sobretot, per a convertir-lo en navegable. El que ja preveia era un gran embassament a Faió (La Zuda, juny-juliol 1920, suplement al núm. 85).

²³⁶ Sobre aquest tema, vegeu el comentari d'Antoni Canicio recollit a la nota a peu de pàgina número 204.

Al objeto de poder decidir sobre la conveniencia de incluir en el plan de pantanos, el de Aldover, en la margen derecha del rio, se ha dispuesto que por la división hidráulica del Ebro, se practique detenido reconocimiento de la localidad y cuantos datos sean necesarios. (Diario de Tortosa, 19 febrer 1910, núm. 8.464)

Igualment, el de Mequinensa feia molts anys que estava projectat i probablement aquest fou el motiu pel qual, quan realment va arribar el projecte de construcció, la població no en va fer gaire cas:

Si se realizan los proyectos anunciados, á no tardar contará España con un embalse superior, que batirá con seguridad el record mundial en esta clase de obras hidráulicas.

El embalse que se intenta ha de inundar la población de Mequinensa, formando un lago colosal que aproximadamente retendrá mil trescientos millones de metros cúbicos.

Para llevarse á cabo esta obra, el pueblo de Mequinensa habrá de trasladarse íntegro á lugar más alto y las tierras de los alrededores de aquella población, lo mismo que el lugar que ocupa, serán el lecho de la fuente de energía hidráulica que se intenta crear. (Diario de Tortosa, 8 novembre 1913, núm. 9.553)

LA DESVALORITZACIÓ DEL RIU

Si els pantans signen la definitiva sentència de mort d'una navegació fluvial que ja feia molts anys que estava en decadència, molts altres factors contribueixen a aquest procés de desvalorització de l'Ebre. La percepció que el riu d'ara ja no és com el d'abans i el sorgiment de la consciència de contaminació, junt amb els canvis econòmics, condueixen a aquesta progressiva desafecció d'un medi al qual els riberencs havien estat estretament vinculats durant segles.

Com ja hem constatat a través dels textos de Moncada i les declaracions dels informants, el riu d'ara és percebut com un riu mort²³⁷, exempt de caràcter, desaparegudes les grans i petites oscil·lacions de cabal que mostraven el seu poder. Podem afirmar que se'l despersonalitza en tots els sentits: ja no és el "riu pare", perquè ja no desenvolupa cap paper decisiu en la vida quotidiana, i poques coses se li han d'agrair. A les riuades se'ls atribuïa un poder de neteja (i potser fins i tot purificador)²³⁸ que és el que feia que hom considerés l'aigua apta per a tot tipus d'usos:

[Les riuades] llimpien los fondos de..., dels dipòsits que es fan, dels sediments dolents, de materials... contaminants. Llimpien los fondos, renoven les aigües de baix al fondo. Modifiquen una mica el sistema. S'emporten bassures, porqueries. I oxigenen les aigües. (Joan Cid, Tortosa, 26/2/2001)

Tinc un hort a la vora del poble, eh? I mos banyàvem allí. Cada setmana, regave. I ara no ho podem fer [banyar-s'hi] (...) Per què? Perquè l'aigua, al cap d'una setmana, aquella aigua es fa dolenta [es refereix a l'aigua emmagatzemada en una bassa] (...) Perquè està als embalses. Mentres que, si hi hagués lliure..., camp lliure, l'aigua corrent no mata la gent, diuen (...) Per això quan baixave la riuada del Segre, ho llimpiave tot, eh? (Agustí Cervelló, Riba-roja, 9/12/2000)

De fet, ha estat la contaminació, afavorida pels pantans, la que ha produït aquesta desvalorització del riu. En un moment bastant puntual (cap allà als anys 60) sorgeix la consciència d'aquest problema, quan tots els indicis ens assenyalen que l'Ebre ja estava

²³⁷ Idèntica expressió utilitzen els riberencs del Roine per a referir-se al riu de després de les obres de canalització i embassament, un riu que gairebé no té corrent: "Maintenant le Rhône est mort" (Chabenat, 1996: 137).

²³⁸ És el mateix que expliquen els informants de Chabenat (1996: 61), els quals consideren que, abans del seu acondicionament, el Roine era capaç d'"autopurificar-se".

contaminat abans ²³⁹; com ens va dir molt eloqüentment en una conversa informal Lluís Montagut de Tortosa, en aquesta ciutat “sempre s’han begut els pixums de tots els de més amunt”. Llavors es comença a menysprear l’aigua per a consum de boca, els banys al riu i també el consum de peix. Això coincideix amb un moment en què la introducció d’aigua corrent a les cases i l’arribada de peix de mar (gràcies al desenvolupament dels mitjans de transport), desplacen els respectius aprofitaments fluvials. La pregunta que es planteja és: es tracta d’una ideologia que serveix per a justificar noves pràctiques? O és la ideologia la que motiva un canvi de comportament? El que queda clar és que es tracta d’una consciència que ha perdurat fins avui dia:

Ara només hi ha *veneno* al riu! Pràcticament, perquè tot lo que es verteix pos tot són detergents, lejies i a més a més químiques. Les quatre cloaques que abans anaven al riu dels pobles, allò no engordia el peix, pràcticament, no era destructiu; ara sí, ara això és fatal, hi va una papelerera, hi va una química, hi va una altra cosa... I això pos és fatal. (Joan March, Tivenys, 4/3/1996)

Bueno, abans de la guerra sí que es podia beure, perquè de cloaques al riu no n’anaven. Però ara... Tots tenien lo seu pou fet i... allí es consumia tot. I ara no, tot són cloaques que fan cap al riu. Detergents, lejies, porqueries... (Joan Pegueroles, Roquetes, 29/7/1998)

Era un vertedero de basura [parla d’una competició de llanxes per l’Ebre feta l’any 91]. La sorpresa más grande que me encontré fue de Miravet a Ginestar; cuando llegas a Ginestar son varias curvas y me encontré un tractor en medio del río empujando los sacos de basura. ¡Las bolsas de basura del pueblo se tiraban y se iban empujando para que marcharan río abajo! (Daniel Barrón, Xerta, 16/1/2000)

Els mateixos informants, però, constaten una tendència a la recuperació després d’uns anys en què el riu es trobava en un estat deplorable²⁴⁰:

Lo riu, jo, en setze anys [que fa que és barquer a Miravet], l’haig vist de tots colors, de quan hi havia una fàbrica de colorants aquí a Móra la Nova. L’haig vist blau, l’haig vist lila, l’haig vist verd... L’haig vist en unes espumes així que semblaven formigó (...) Ara s’està guanyant, també d’uns anys atrás, en..., en lo..., en això de les depuradores i tot això; s’està guanyant en qualitat d’aigua. Jo, hasta fa poc temps, no havia vist mai al mig del riu el fons, les pedres i tot això, mai! I ara, a vegades, quan ho veig, al·lucino; es veuen totes les pedretes i tot. (Vicent Benaiges, Miravet, 26/8/2000)

Durant uns anys, la gent “va viure d’esquena al riu”, expressió que se sol utilitzar molt en aquesta zona; el riu va deixar de ser l’espai social que havia estat durant molts segles. Amb el temps, però, algun motiu, que no sempre era el mateix a cada població, motivava un nou canvi d’hàbits, una recuperació de l’interès. Generalment són nous aprofitaments lúdics o turístics de l’Ebre:

Porque el Ebro lo tenemos aquí mismo (...) Yo llevo aquí cuarenta años, y hasta hace unos años la gente vivía de espaldas al Ebro, o sea, que no existía. Después, unos... atrevidos pusieron... se pusieron a... Hicieron un Club de Remo, se juntó unos cuantos remeros; tuvieron mucho éxito. Y ya la gente se volcó... Vamos, se volcó no, se empezó a mirar el Ebro. (Francisco Alfonso Barado, Amposta, 26/2/2001)

Diverses causes acumulades l’han conduït al seu estat actual:

²³⁹ Pensem que l’Electroquímica de Flix data de finals del segle XIX.

²⁴⁰ També les persones entrevistades per Chabenat (1996: 92) reconeixen que, després d’època en què l’estat del riu era lamentable, s’ha produït una millora de la qualitat de l’aigua. En tots dos casos, el canvi correspondria a la major sensibilització ambiental i, sobretot, a l’enduriment de la legislació relacionada amb aquest tema.

La gent viu d'esquena al riu, perquè és que lo riu no dona..., és pudent, ja! Hi tiren les clavegueres; cada vegada baixa menys aigua perquè hi ha més consum indiscriminat d'aigua. Per lo tant, te vull dir, clar, lo riu s'acabarà convertint en un riu mort (...) Hi posen sirulos, te vull dir que... És que te fot hasta temor banyar-te. Jo..., és a dir, m'hi banyaria al riu, m'hi haig banyat sempre, però ara no sóc capaç. (Josep Sánchez, Flix, 26/8/2000)

El riu és quelcom desagradable, que s'ha d'amagar:

Aveam, després de la navegació, fins fa pocs anys, el riu era una cloaca. El riu era una cloaca, però tal com sona, eh? S'hi anava a tirar la brossa, és a dir, era la cloaca del poble(...) Jo vaig viure un progrés lent de convertir el riu en una cloaca, i això arrive pocs anys, fins fa pocs anys, que després ja... hi ha una embranzida en la recuperació del riu (...) Però després sí que hi havia..., era la sensació aquesta..., de vergonya, no? Que, bueno, el riu era una cosa que s'havia d'amagar, no? L'aulor.. (Andreu Carranza, Ascó, 2/11/2002)

Realment, en aquesta època es detecta una clara voluntat d'oblidar tot allò que fa referència al passat fluvial. Les poblacions intenten "amagar" el riu i els passeigs vora l'Ebre es converteixen en indrets poc freqüentats, ja que la seva brutícia fa que els autòctons se n'avergonyeixin. Encara és més representatiu d'aquest fenomen el fet que hom intenta desempallegar-se de tots els llaüts que queden per la vora de riu; uns han acabat cremats, altres enfonsats i altres podrits. A Tivenys, per exemple, existia un vell llaüt vora l'Assut fins que –no se sap com– un dia es va cremar. Igualment, la barca d'Ascó, després de diverses peripècies (durant les obres de la nuclear la van fer malbé i, davant l'exigència dels asconencs, la van haver de reparar), va ser restaurada i col·locada vora el riu però no se sap qui la va enfonsar a cops de destrat l'any 1982. La riuada d'aquell any se la va endur i va acabar al fons del riu, prop de l'illa de Malpàs.

Les generacions que tenen menys de quaranta anys ja recorden ben poca cosa dels antics aprofitaments i, per tant, la visió que tenen de l'Ebre ja és molt diferent:

Jo me'n recordo un dia que vaig veure..., vaig anar a les drassanes de la fàbrica, i jo veia tots los esquelets de llaüts que els treien del riu i que ja no..., ja s'acabava la navegació fluvial. Però..., però, clar, encara vaig percebre: la gent anava a pescar, la gent mos anàvem a banyar sempre al riu. Eh..., lo riu era viu, no? Això ja s'ha perdut i, per tant, te vull dir, ells [els seus fills] la visió que tenen del riu ja és un riu eh... absolutament anormal. (Josep Sánchez, Flix, 26/8/2000)

En els oficis relacionats amb el medi fluvial no s'ha produït el relleu generacional que es venia produint durant segles i segles, de manera que als menors de trenta o quaranta anys, que ja no han conegut res d'aquest món, tot els sembla molt llunyà:

Mon fill [que en el moment de l'entrevista tenia 26 anys] mateix no ha vist peixcar mai. A casa s'ha comentat. Sí, i veu les fotos, eh? Vull dir que jo si tinc una foto o dos de quan lo meu pare peixcava, ell les ha vist però no ho ha fet. Bueno, és com ara que jo t'ho explico a tu però no ho has sentit, no ho has vist. Jo no vull dir que lo meu fill hagués viscut..., hagués nascut, per exemple, quan ho fèiem a casa, no vol dir que al meu fill no hi hagués agradat, com a mi m'agradava però el moment que ell va nàixer ja... a casa ja ni es peixcava ni hi havia res... (Berta Sanz, Tivenys, 12/3/1996)

Això són coses que, per exemple, lo qui no ho ha viscut [la navegació amb llaüt], com ara mons fills o vatos, que no ho hau viscut, pues això us fa... Perquè a lo millor fan: "Me cagon dena, este paio què explique aquí?" Perquè mons fills a vegades me fan: "Què dieu pare? Si vostè sou un antic, pare!" (Joan Videllet, Benifallet, 10/6/2000)

Hi ha, doncs, un trencament generacional clar entre aquells que "ho han viscut" i els que només n'han sentit parlar. Malgrat que a casa es recordi sovint, tot els sembla que

correspon a un altre món, ja desaparegut i que mai no tornarà. La mateixa població ens estableix una clara dicotomia entre l'ara i l'abans. Tal com assenyala Zonabend (1983: 13), el temps viscut té dues vessants, un present i un passat, i el primer pren sentit en relació al segon:

Jo haig sigut lo final...; haig conegut lo final d'un cicle, i després haig conegut lo començament d'un altre cicle, que és lo cicle desastrós que estem vivint ara. (Josep Sánchez, Flix, 26/8/2000)

L'únic aprofitament que ha perdurat fins l'actualitat, segurament més viu que mai, és el del riu com a abocador. No sembla que la creixent sensibilització ambiental hi hagi fet gaire cosa:

Però jo penso que aquí també una certa culpa la tenim los propis habitants d'aquí d'estes terres, perquè natros estem farts de tancar abocadors. I tanques una zona d'abocaments, i 200 metres més amunt ne naix una atra; tanques aquella i 300 metres més amunt ne naix una atra, o sigue això és culpa de la pròpia gent d'aquí (...) Hi ha ajuntaments que són bastant consentits que hi haiguen abocadors al riu i no fan res per impedir-ho. Inclús ells en pròpies obres municipals estan tirant lo fato al riu i no fan res per a impedir-ho. (Joan March, Junta d'Aigües, 22/4/1996)

Perquè la vora tot és una selva virgen, de canyes, d'arbres que cauen damunt de l'aigua, per porqueries que hi tiren els pagesos mateix..., en fi... Està la vora molt abandonada. (Joan Cid, Tortosa, 21/9/2000)

El riu i les seves vores han deixat de ser l'indret ple de vida que havien estat, per passar a ser una mena d'espai de ningú, on pocs s'hi aventuren. Tots aquells que coneixien l'Ebre pam a pam perquè hi navegaven o hi pescaven, l'han abandonat; els seus coneixements ja no serveixen per a res i, per tant, poc a poc han anat experimentant un procés d'oblit. L'entorn fluvial es descuida, senzillament perquè ja no interessa: les canyes han envaït les antigues platges i la vegetació ha cobert totes les vores, de manera que avui dia és impossible apropar-se al curs fluvial si no és en alguns indrets molt determinats. Els llaüters desbrossaven el camí de sirga, els pescadors s'encarregaven que les platges es conservessin i, en general, el mateix ús quotidià de l'indret, el mantenia lliure d'obstacles. La presència de l'home a l'Ebre, doncs, es va diluint: si havia estat un indret que arribava a concentrar la població (pensem en les bugaderes o en les dones que anaven a buscar aigua, en els banys estiuencs...), ara és un lloc totalment deshumanitzat.

LA DESAPARICIÓ DE LES ACTIVITATS QUOTIDIANES

Si el riu perd valor, és per un motiu essencialment pràctic: perquè ja no serveix, ja no resol necessitats bàsiques. La ideologia desvaloritzadora no sembla el motiu essencial de la transformació; certament, acompanya l'abandonament de l'activitat fluvial, però tot fa pensar que ha estat més aviat construïda per a justificar-lo, i difícilment podem considerar que hagi estat la motivadora d'aquest canvi.

Passada la guerra civil (o, a les poblacions més importants, abans), l'aigua arriba als domicilis particulars: a les dones, doncs, ja no els cal desplaçar-se fins al riu per a realitzar gran part de les feines domèstiques. Aquesta innovació els estalvia moltes hores de treball, però també limita la seva sociabilitat i redueix les oportunitats d'esbarjo; prenent la terminologia de Sole Jiménez (1996: 96), hauríem de parlar del pas de l'aigua pública a l'aigua domèstica.

Altres activitats, associades a moments de crisi econòmica, com la pesca de gambes i la recol·lecció de petxines, s'abandonen ràpidament, perquè, de fet, mai s'havien valorat gaire i eren considerades com un últim recurs.

Les activitats artesanals de fabricació com la cistelleria, la terrisseria, la producció de canyissos i persianes, etc. són desplaçades a causa de la introducció de noves matèries primeres més barates (bàsicament, el plàstic) però, sobretot, per l'expansió d'un mercat d'abast mundial amb el qual no poden competir. Els preus dels productes artesans no són compatibles amb els de productes provinents de països del Tercer Món i/o de cadenes de producció. Només la terrisseria, amb tècniques de producció modernitzades, perdura; ara bé, les matèries primeres que utilitza, si abans provenien d'indrets pròxims, en les darreres dècades, gràcies a la millora dels mitjans de transport, arriben de llocs més llunyans.

La reducció dràstica dels passos de barca i la seva substitució per ponts implica igualment un distanciament respecte al riu. Quan hom travessa l'Ebre per un pont, gairebé ni se n'adona de la seva presència. El pas de barca, subjecte a les fluctuacions de cabal, a un temps d'espera per creuar, a un embarcament i desembarcament... implicava una relació més pròxima i més "real" amb el riu, el qual podia arribar a constituir (els dies de crescuda) un obstacle infranquejable.

Les indústries que s'instal·laren vora l'Ebre, a excepció de l'Electroquímica de Flix, tampoc tingueren continuïtat. Els motius de la seva desaparició foren diversos, però principalment hem de parlar de la manca d'adaptació als nous temps i a la modernització; la hidroelèctrica de Xerta, per exemple, servia per a produir energia a escala local però, un cop els horitzons es van ampliar, la seva producció resultava insuficient.

Pel que fa la navegació, si bé els pantans van influir-hi poderosament, ja feia temps que es trobava en franca decadència. El transport terrestre (per carretera o per ferrocarril) va anar guanyant avantatges enfront del fluvial, fins a convertir-se en més ràpid i barat. De fet, la posada en funcionament del tren del delta el 1927 ja havia suposat un cop dur per als llaüts que circulaven pel tram inferior del riu. A principis dels 60, havia desaparegut la navegació entre l'Electroquímica de Flix i les seves mines de Mequinensa, així com també cap allà a 1965 Riegos y Saltos del Ebro havia decidit no recuperar la resclosa de Xerta, emparant-se en què ja no hi havia transport de barques d'arròs, i que les fàbriques de ciment i guixeres havien iniciat el transport amb camions (Sánchez, 1993: 370-371). Ja gairebé només quedava, doncs, el tràfic entre les mines i els molls ferroviaris de Faió, i tot quedà inundat amb la construcció del pantà de Riba-roja.

Esment especial mereix la desaparició de la pesca, ja que s'hi combinen un seguit de factors estretament relacionats amb el medi. En general, ningú consumeix peix de riu²⁴¹, i molt menys espècies introduïdes. Excepcionalment, algunes persones, sobretot a la zona del delta de l'Ebre, encara en mengen. Ara bé, tothom reconeix que s'ha de saber preparar per a treure-li el mal gust, deixant reposar el peix fet a talls amb vinagre, pebre, sal, llimona, etc.; bàsicament, no s'elimina el sabor original sinó que s'amaga.

²⁴¹ També diversos informants de Chabenat (1996: 61, 80 i 150) constaten el canvi de gust del peix procedent del Roine. Algunes persones, però, continuen menjant-se'l (Chabenat, 1996: 93).

En aquell temps se menjava. Jo, les carpes, les haig vist vendre aquí a Tortosa al mercat. I després la gent ja... ha anat rebutjant. Van vindre les contaminacions, les oliasses, les grasses..., que lo peix ha agafat més mal gust (...) Aquí no hi ha ningú que s'emporti mai un peix [quan fan un concurs de pesca esportiva], llevat que alguna vegada et ve algú i: "Posa'm les anguiles a banda, que tinc ganes de menjar un ranxo d'anguiles!" (...) I sí, l'anguila conserva bastant bo, perquè és peix de fondo. (Joan Cid, Tortosa, 21/9/2000)

De fet, més que de desaparició hauríem de parlar de transformació, perquè la pesca continua existint, malgrat que el seu objectiu hagi canviat radicalment: si fins els anys 60 el destí exclusiu de les captures era el consum domèstic i la comercialització, en aquest moment el peix s'ha convertit en un aliment excepcional i puntual, la comercialització és bastant secundària o inexistent²⁴² i el que predomina és la pesca com a activitat lúdica. Bàsicament, és realitzada, no per la població autòctona, sinó per individus que es desplacen fins a l'Ebre per a practicar un esport.

Les causes no relacionades amb el medi desenvolupen un paper més aviat secundari en la desaparició de la pesca. Així, hauríem de parlar de la introducció dels treballs a sou, que no permeten la compatibilitat horària que anys enrere es donava entre pesca i treball agrícola; de totes maneres, és un argument de poc pes, perquè avui dia l'agricultura sí que es combina amb les ocupacions remunerades.

Els motius que, segons la gent de la zona, van determinar el procés d'abandonament de la pesca són tres: la contaminació del riu, la construcció dels pantans i la proliferació d'espècies depredadores²⁴³. La contaminació té un doble efecte sobre les espècies: provoca l'extinció d'algunes d'elles i la desvalorització gastronòmica de les que queden. De fet, és una opinió que es remunta a gairebé un segle enrere:

Ara tot es rumiar per qué's van perdent les sabogues. Si ho farà la fàbrica de productes químics, de Flix, que tira al riu les aigües corrompudes, si sirà per naps, si sirà per cols (...) Quedem en que les sabogues fugen de natros. Tot lo bo se va perdent.

L'Assut de Xerta ja no es nostre i al famós Ebro sols hi queda morralla, *peixi minutti*, com barbs, tenques i anguiles que pareixen fidevets. Dels esturions, ni parlar-ne. (Vergés a La Zuda, maig 1917, núm. 51)

Pel que fa a la desaparició de les fluctuacions de cabal motivada pels pantans, ja hem vist que els informants consideraven que tenia efectes negatius sobre el medi. Els pescadors reforcen aquesta teoria:

Antes, quan natros pescàvem a la madrava, cada vint dies, deu –segons, no hi havia terme mig–, venia una puntada de riu com ara va vindre i, què feia? Pues pujava de nivell i baixava l'aigua

²⁴² Tenim constància que l'any 96, a Tivenys, uns quants joves es dedicaven a pescar amb palangre per a capturar llobarro amb finalitats comercials, fent-lo passar per peix de mar. També sabem que alguns restaurants ofereixen en el seu menú anguiles de l'Ebre i, fins i tot, en alguns casos s'ha ofert silur.

En canvi, en algunes poblacions del curs baix del riu Guadalquivir, González Turmo (1992: 125) explica que l'aparició de demanda de cara a l'exportació ha motivat que el nombre de *riacheros* no només no hagi disminuït sinó augmentat. Aquests pescadors es dediquen a la captura d'espècies fins al moment totalment menyspreades i que no es comercialitzaven, com el cranc de riu, l'anguila i l'angula.

²⁴³ Exactament en el mateix moment, es produí idèntic procés en el riu Guadalquivir i segurament, una mica més aviat o més tard, en tots els rius europeus:

Cette situation se prolongea sans grand changement du début du siècle jusqu'aux années soixante, quand la pollution du fleuve, conjuguée aux effets de la construction du barrage d'Alcala, ayant fait disparaître bon nombre d'espèces, eut réduit la quantité des prises, au point de mettre fin à la pêche dans certaines localités. (González, 1992: 125)

bruta. No hi havia només que el pantano de Flix; lo de Riba-roja i el de Mequinensa no hi eren... I què feia? Baixava l'aigua tèrbola i al peix li anava l'aigua aquella tèrbola, s'engordia de l'aigua tèrbola. O siga, que el peix aquell tenia varies alternatives d'aigua, i al tindre tantes alternatives d'aigua, pos era bo. Ara no, ara l'agarres un peix del riu i, com sempre ti la mateixa aigua, és desgustat. Ti gust de llac [fang]. Ti gust de peix de ribera perquè sempre està dins enxarcat... (Josep Mauri, Tivenys, 12/3/1996)

Finalment, l'altre factor determinant, segons els pescadors, és la proliferació d'espècies depredadores no autòctones i, més concretament, del luci ("llúcio"), la madrilleta roja ("bermejuela") i el silur ("sirulo"); existeixen altres espècies introduïdes però que no són considerades perilloses. A excepció del luci, que va ser introduït a l'estat espanyol a partir del 1949, en el moment en què es va abandonar la pesca aquestes espècies encara no havien proliferat i, per tant, no podien ser la causa de la disminució de captures.

Si contrastem l'opinió dels pescadors amb els textos científics, descobrim que no van gens desencaminats. Segons el *Llibre blanc de la gestió de la natura als Països Catalans*, l'efecte de les centrals nuclears és considerable, però encara ho és més la construcció d'embassaments (Armengol et al., 1988: 126). Respecte a les espècies introduïdes, les fonts bibliogràfiques corroboren la versió dels pescadors (De Sostoa et al., 1988: 242; Fernández, Porres, Farnós, 1999: 124).

De totes maneres, en la valoració negativa de les espècies sí que hi ha un fort component subjectiu, que ens demostra la presència d'una ideologia justificadora que sovint no es correspon amb la realitat. Els elements argumentats moltes vegades són contradictoris respecte a l'opinió general; un bon exemple el tenim en el cas del luci, del qual diuen els pescadors que "no hi ha carn més dolenta al món", mentre que a la bibliografia científica s'especifica que la carn d'aquest peix és bastant apreciada i valorada²⁴⁴.

Ara bé, els pescadors obvien una causa que, segons el nostre judici, és tan important com les anteriors: la sobreexplotació del medi natural. La captura indiscriminada durant segles de gran quantitat de peixos, sovint sense respectar dimensions (pensem, per exemple, en el canyís, que es va prohibir a la segona meitat del segle passat) per força ha d'haver contribuït a la desaparició d'algunes espècies. El cas més il·lustratiu seria el de la saboga²⁴⁵, capturada a gran escala amb unes xarxes enormes que abraçaven tot el riu, precisament en el moment en què anava a desovar. La nostra hipòtesi ve corroborada pel fet que, després d'una època de captures escasses abans de la Guerra Civil, aquestes es van recuperar considerablement passats els anys d'inactivitat motivats pel conflicte.

De fet, com a mínim des del darrer quart del segle XIX, trobem a la premsa local queixes contínues sobre la disminució progressiva de les sabogues i altres espècies, i la constatació de les seves fluctuacions al llarg del temps:

²⁴⁴ A la *Guía de pescados y mariscos de consumo usual en España* es qualifica la seva carn d'excel·lent.

²⁴⁵ També ha estat la sobrepesca un dels punts bàsics que ha causat la disminució de la producció pesquera al Delta (Demestre et al., 1977: 203). Realment, no és un fet particular de l'Ebre, sinó extrapolable a d'altres indrets: Elvira i Almodóvar (1999: 25) l'esmenten com un dels principals factors responsables de la desaparició de l'esturió al Guadalquivir; i, fins i tot en el cas de la pesca marina, Sánchez Fernández (1992: 103) parla de la sobrepesca com a determinant de la reducció de les captures posteriors.

Malgrat el temps que som, la pesca de las sabogas no pot ésser més escassa. (La Veu de Tortosa, 7 abril 1901, núm. 71)

Los aficionados á la pesca de la saboga se lamentan de la escasez que se nota en tan rico pescado. Por este tiempo, en años anteriores, abundaba grandemente y se vendía en los mercados de todos los pueblos de esta ribera. (Correo Ibérico, 12 abril 1905, núm. 399)

Las ponderaciones que antaño se hacían sobre el peso y la calidad de las sabogas pescadas en el Ebro, ya no pueden hacerse hogaño, sin muchas limitacions y distingos. Dígamoslo en una palabra: la saboga tortosina ha degenerado en calidad y en abundancia. Por qué precisas causas, lo ignoramos (...) pero lo cierto es que las lamentaciones vienen de muy lejos. (Bayerri, 1935, vol. III: 450)

Pel que deduïm de la premsa local, 1904 fou un any molt dolent per als pescadors, i el 1905 hi havia el temor que això es repetís, temor que es va acabar confirmant. Després d'uns anys sense queixes, el 1910 i el 1913 tornen a aparèixer els comentaris, arribant-se a aventurar possibles causes:

Parece que este año, será escasísima la pesca de las alosas en nuestro rio, que según los inteligentes vá disminuyendo por la gran cantidad de arena que hay en las golos del Ebro y que les priva el paso segun unos, ó por los residuos que arrastran las aguas de la fábrica de carburo de calcio que hay establecida en Flix, según otros.

Lo cierto es, que de año en año, va disminuyendo considerablemente la extracción de tan sabroso pescado. (Diario de Tortosa, 7 maig 1913, núm. 9.402)

Fins i tot Vergés s'atrevia a proposar disposicions per a regular-ne la seva captura:

Vatros, los que us esteu planyent que les sabogues s'acaben, i que us agraden tant fetes a talls, fregides, o en suquillo en pèsols: ¿qué vos semblen les disposicions [per a regular la pesca d'aquesta espècie] que prenen los antics Procuradors, que en tot pensaven i que tan honradament administraven la cosa pública? (Vergés a La Zuda, maig 1917, núm. 51)

No obstant tots aquests avisos, la disminució radical de sabogues no es va produir fins a principis dels anys 50, cosa que finalment va obligar els pescadors a abandonar la pesca. Ara bé, encara que no haguessin disminuït les captures, probablement la mala qualitat del peix i la nova ideologia contrària a la contaminació, haurien acabat també amb la pesca encarada a la comercialització. Pel que fa a la pesca destinada a l'autoconsum, encara és més clar que la percepció del peix i del medi fluvial en general han produït la seva extinció; alguns dels antics pescadors continuen pescant per afició, però no solen consumir el peix. Com a exemple il·lustratiu, constatem el d'un antic pescador de tir de Xerta, que ara pesca amb canya; quan li vam preguntar si es menjava el peix, va respondre amb rotunditat que no, que el donava als gats, els quals estaven encantats amb l'afició del seu amo. Es produeix, doncs, un rebuig clar de tot allò que procedeix de l'Ebre, a causa de la valoració negativa que ha adquirit el medi fluvial en els darrers trenta o quaranta anys.

Aquest abandonament o rebuig de l'Ebre no és un fenomen aïllat, sinó que s'emmarca dins de l'abandonament general que afecta gran quantitat de recursos proporcionats per la natura. Els boscos de Catalunya, posem per cas, han deixat d'ésser freqüentats per la majoria d'aquells que hi cercaven una forma de subsistència. Al bosc (o a la muntanya) s'hi podien trobar persones que n'extreïen els recursos a fi d'obtenir-ne uns beneficis econòmics (en forma de carboneres, pous de gel, explotació de l'escorça de l'alzina surera, tala d'arbres, etc.) Però també hi acudia qui només buscava un complement per a l'alimentació quotidiana (espàrrecs, cireres de pastor, rovellons, móres, etc.), herbes

medicinals o aromàtiques (farigola, sajolida, arrels del malví, etc.) i matèries primeres per a ús propi (fusta, llenya, margalló, etc.). Si la primera activitat trobaria el seu paral·lelisme en els professionals que aprofitaven el riu (llaüters, pescadors, cistellers, canyissers, etc.), la segona ens recorda aprofitaments complementaris com la pesca per a autoconsum, la recol·lecció de petxines, l'ús de canyes per als horts, etc.

L'INICI DELS TRANSVASAMENTS

La idea que l'aigua del riu es perd inútilment al mar té uns antecedents bastant remots:

Y en tanto la corriente caudalósísima del Ebro, que pudo á estas horas estar convertida en electricidad, en fuerza motriz y en elemento regable y potable se va pausadamente al mar sin producir otros efectos que el de reflejar en sus cristales la luz del sol y las tristezas de nuestra indolencia (...) (Correo Ibérico, 23 març 1904, núm. 90)

(...) el agua que lleva anualmente el Ebro y se pierde en el mar es de un valor de 8 y medio millones a 14 millones de pesetas (...); queda, pues, sentado que estoicamente, con una pasividad impropia de nuestra raza, hemos dejado de aprovechar años y años de riqueza inconmensurable (...) (Via a La Zuda, juny 1925, núm. 141)

A partir de la segona meitat del segle XX ja apareix fins i tot la consciència que, tard o d'hora, l'aigua de l'Ebre s'haurà de destinar a abastir terres llunyanes:

En épocas de sequía el antiguo gran Ebro no es más que un riachuelo, y día llegará en que no quedará ni rastro de agua. Es un sacrificio heroico que se va haciendo necesario. Además de los canales que han de regar los Monegros, están los proyectados para regar la gran plataforma de olivar que se extiende hasta Castellón. Y hasta Barcelona ha pensado en abastecerse del Ebro (...) Son tan convenientes y aun necesarias estas medidas de aprovechamiento de agua en la seca España, que naturalmente el Ebro se habrá de sacrificar. (La Zuda, gener 1956, núm. 9)

La consciència de sacrifici, de solidaritat per a beneficiar uns altres és la mateixa que funciona avui dia. De la mateixa manera, el pervers dogma de "l'aigua que es perd al mar"²⁴⁶ és un dels recursos de pes que també utilitzen els partidaris del transvasament en l'actualitat. Així, doncs, els arguments emprats per a justificar l'extracció d'aigua de l'Ebre són els mateixos de fa un segle, quan la preocupació mediambiental encara havia de sorgir, quan el model de desenvolupament considerat ideal era l'economicista i, en definitiva, abans de la gran evolució científica i tècnica del segle XX.

El febrer de 1974 es presentava l'"Anteproyecto de Acueducto Ebro-Pirineo Oriental" a Barcelona. Els de Benifallet, encara escarmentats per la darrera lluita, temien que es tornés a posar en marxa el projecte del pantà de Xerta, conscients que seria necessària una presa per a acumular l'aigua que es transvasés. Per això es van tornar a mobilitzar,

²⁴⁶ Evidentment, l'aigua no es perd sinó que, entre altres coses, contribueix al manteniment del Delta i la seva riquesa biològica, a la riquesa pesquera de la zona i a la producció de musclos. Es tracta d'una manipulació ideològica que converteix l'aigua en un recurs econòmic i la desposseeix de les seves qualitats naturals:

(...) la estrategia predominante ha demonizado las desembocaduras de los ríos y ha calificado de "pérdida inútil de agua al mar" cualquier salida de agua al mar, y más en el caso del Ebro, "uno de los ríos que pierden más agua al mar mientras los campos del sur de España se mueren de sed", como se puede leer en las declaraciones de políticos y técnicos.

Esta visión del agua como un uso, como un recurso, es la que domina la gestión del agua en España desde tiempos inmemoriales. (Ibáñez et al., 1999: 60-61)

aquest cop encapçalats per Mercè Martínez Alier, que va rellevar la seva mare. S'aliaren amb els contraris a la central nuclear d'Ascó i, entre tots, emprengueren una lluita comuna per a salvar la Ribera d'Ebre i el Baix Ebre. El neguit provocat per aquesta decisió governamental va impulsar un grup de joves tortosins a escriure i representar una obra de teatre titulada "H₂O=\$", títol en forma de fórmula matemàtica que resumeix perfectament la mentalitat amb què els polítics s'acostumen a enfrontar al tema de l'aigua. La història narrava la revolta dels habitants de les Terres de l'Ebre davant l'amenaça d'un transvasament i l'obra es va estrenar el 9 d'abril de 1977. Si bé el projecte de transvasament a Barcelona va poder ser evitar gràcies a diverses causes (entre elles, la protesta aragonesa), les nuclears d'Ascó es van convertir en realitat.

Van ser les primeres mobilitzacions organitzades a les Terres de l'Ebre, precedents de les que vindrien posteriorment. Persones de procedència i condició social diferent encapçalaren un moviment social, just en el moment en què a Espanya, amb molt de retard sobre altres països europeus, començava a despertar-se l'ecologisme. Així, hem de parlar de Joan Carranza, alcalde d'Ascó; l'escriptor autodidacte Carmel Biarnès; mossèn Redorat; i Ramon Tarragó, ja gran, que havia voltat món i havia estat a la presó durant la postguerra. El 28 d'agost de 1977 es va convocar la primera mobilització contra la concessió d'aigües del riu per al sistema de refrigeració dels reactors d'Ascó, que va aplegar unes tres mil persones (Pont, 2002: 8). Tot sembla indicar, però, que faltaven elements de motivació i de conscienciació ciutadana, ja que la xifra està molt lluny de les multitudinàries manifestacions aconseguides els darrers anys.

A Ascó, algú (no se sabia qui) va començar a comprar terrenys per a construir una gran indústria (no se sabia quina) que havia de donar riquesa i treball a la població. Es va iniciar una etapa d'eufòria econòmica i hi hagué qui afirmà que seria una fàbrica de xocolata. A finals de 1969, començà la venda de terrenys, que s'aconseguien a base de negociacions i de rumors d'expropiació forçosa. Durant dos anys, Fecsa construï sense el permís reglamentari i a Ascó no arribà el miracle que s'esperava: els treballadors eren majoritàriament de fora i els diners no florien. La central s'instal·là en un meandre del riu i els seus fonaments substituïren oliveres centenàries.

Malgrat l'oposició d'una colla de gent amb escassa formació i molta voluntat, que s'adonaren dels perills que implicava tenir una central nuclear a tocar de la població, Fecsa va tirar endavant i va acabar instal·lant dos reactors al municipi. Els afectats denunciaren tot tipus d'estratègies irregulars per part de la poderosa empresa (evasives, ocultació dels períodes d'informació pública, amenaces, falsejament de plànols i documents, manca d'informació, creació de confusions, etc.), però de res els va servir²⁴⁷. Al poble s'establí un autèntica "guerra", amb la consegüent fragmentació social en dos bàndols: els partidaris i els contraris a la nuclear. Això arribà a produir seriosos conflictes puntualitzats en persones concretes; així, Joan Carranza, que havia arribat a ser un referent del moviment ecologista català, va morir lluny del seu poble, autoexiliat, per culpa de la seva posició contrària a l'energia nuclear. D'acord amb Xavier Garcia (1990: 7), es va implantar un model inadequat de creixement econòmic, que va frenar el desenvolupament de la zona a costa del benefici d'altres àrees.

El president Tarradellas, potser amb bones intencions, també es va fixar en l'Ebre: pretenia que els recursos obtinguts de l'aigua servissin per al desenvolupament integral

²⁴⁷ Xavier Garcia (2000: 60) qualifica molt il·lustrativament l'estratègia emprada d'"electrofeixisme".

de la regió, gestionada des d'un organisme institucional precedent del que hauria de ser la futura Vegueria. L'estudi d'Alternatives de l'Ebre, realitzat el 1978, arribava a la conclusió que les necessitats d'aigua de Tarragona (uns 3 m³/s) es podien resoldre amb el revestiment dels canals de regadiu i la consegüent recuperació de les aigües que es perdien per filtració; els usuaris pagarien un cànon per metre cúbic que permetria sufragar els costos de revestiment. L'excusa era que es considerava el revestiment dels canals com d'una necessitat extrema; de fet, durant l'any 1979 el canal de la Dreta havia sofert dues importants rebentades a causa de les seves parets de terra. De totes maneres, hi ha qui opina que aquesta argumentació és falsa:

Bàsicament..., el minitransvasament es basa en una mentida, que són les fuites dels canals. Això és una mentida, podrida. Hi ha algo de fuites entre Xerta i Tortosa, però és poca cosa; i dintre del Delta no n'hi han (...) Allavons vol dir que el sistema com a tal, en conjunt, no té fuites, no? O les té mínimes. Allavons tot..., tot està montat com un engany. (Antoni Canicio, SEO/Birdlife, 18/4/2000)

Però les coses no van ser tan fàcils. Per una banda, van aparèixer nombrosos detractors del projecte, que no estaven d'acord amb la presa d'aigües. Per altra banda, les comunitats de regants van establir directament un pacte amb la gran indústria de Tarragona, per tal de fer realitat la portada d'aigües de l'Ebre al camp de Tarragona. L'allau de crítiques que va rebre l'esmentat pacte provocà la ruptura del consens, la retirada dels regants del Consell de l'Ebre i el fet que aquesta institució, que era la que ho havia de gestionar tot, es convertís en una institució morta.

Malgrat tot això, el projecte va tirar endavant més tard i s'emprengueren les obres de revestiment dels dos canals principals i també de part de la xarxa de sèquies. Els treballs començaren el 1981 al canal de la Dreta i a finals de 1984 s'iniciaren les obres del canal de l'Esquerra. Tot es va fer aprofitant la pausa hivernal dels regadius, quan els canals eren secs.

Després va venir la construcció de la infraestructura de captació i transport: la presa d'aigua, el bombejament, els quilòmetres i quilòmetres de conducció (i les consegüents expropiacions). Aquestes obres es van dur a terme en un temps rècord de 22 mesos, 14 menys dels previstos. A finals dels 80, l'aigua ja era a Tarragona: el 31 de juliol de 1989 es va iniciar l'abastiment i, després d'aproximadament un mes de prova, l'aigua de l'Ebre arribava ja al cent per cent de la quantitat sol·licitada. La inauguració oficial de les obres del minitransvasament la van fer el mateix 31 de juliol, Jordi Pujol i el llavors Ministre d'obres Públiques i Urbanisme, Javier Saenz Cosculluela. Des d'aquell moment, l'aigua de l'Ebre abasteix una gran quantitat de municipis i indústries.

La gent de l'Ebre s'hi va oposar i, igual que una dècada després, van rebre l'acusació d'anticatalans i insolidaris. Les estratègies d'oposició van ser similars a les de l'any 2000, tot i que ha calgut esperar fins a l'actualitat per a veure actes massius i amb gran ressò. Els diaris de l'època són plens d'articles d'opinió i de cartes al director manifestant l'oposició al transvasament, amb argumentacions molt semblants a les presents:

Amigos: Hay demasiados intereses creados, mucho capital por medio, demasiadas entidades bancarias proliferando por nuestras poblaciones (...) Hay demasiada gente "pasota", y otras que todavía no han comprendido que el Delta no es negociable al nivel en que hasta la fecha se ha realizado, y, por supuesto, que las comarcas del Ebro tampoco. Y es que es a todos y a cada

uno de sus habitantes a los que hay que preguntar sobre lo que se va a hacer con el agua, su tierra y su futuro.

¡Que no se engañe a nadie! Se ha de informar con veracidad (...) (Rafael Hueso a Ebre Informes, 3 juliol 1980)

NO ALS TRANSVASSAMENTS

PERILLÓS VIATGE DE TARRADELLAS A SARAGOSSA

El tema dels transvassaments d'aigües de l'Ebre cap a Tarragona i Barcelona torna a ser motiu de greu preocupació a les comarques riberenques, especialment quan el president de la Generalitat ha iniciat el seu viatge oficial a Saragossa per tractar de la qüestió.

TARRADELLAS VOL NEGOCIAR L'AIGUA

La passada setmana i en el decurs de la seva estada a Tortosa, el President Tarradellas va assegurar que, abans de deixar la presidència de la Generalitat –la qual cosa pot succeir al març o Abril propers– era el seu propòsit aclarir dos qüestions interrelacionades entre si: el tema de les aigües del Ebre i les relacions amb Aragó. (Ebre Informes, 15 novembre 1979, núm. 95)

Les primeres manifestacions sonades contra la presa d'aigües de l'Ebre tenen lloc el 1989. Unes dos-centes persones, articulades al voltant de la Coordinadora Antitransvasaments, utilitzaren el recurs del boca a boca per a convocar una manifestació contra la presència a Tortosa del conseller d'Obres Públiques, Joaquim Molins.

El 21 de febrer de 1990, al voltant de mil persones es van manifestar a Barcelona i unes 5.000 a Tortosa per a mostrar el seu rebuig al possible transvasament d'aigües a Barcelona. Diversos autocars van portar la gent del Baix Ebre i el Montsià fins a Barcelona per a manifestar-se davant del Parlament, coincidint amb el debat sobre el Projecte de Llei d'Infraestructures Hidràuliques; igual que durant la darrera lluita, van dipositar sal a les portes del Parlament. Els lemes eren també semblants als més actuals: "Primer la sang que l'aigua de l'Ebre", "L'aigua de l'Ebre és la nostra vida" i "Deixeu l'aigua de l'Ebre tranquil·la que per al Delta és la vida". Tots aquests actes van ser organitzats per la Coordinadora Antritransvasaments, que una dècada després recuperaria el seu protagonisme en la lluita contra el PHN. El manifest que es va llegir utilitzava també uns termes molt similars als que es recuperarien al cap de deu anys, posant èmfasi en el gran paper que desenvolupa l'Ebre (paper que en aquells moments no se li reconeixia gaire) i fent esment de la necessitat de conservar el llegat de les generacions passades per a les futures:

Volem defensar les Terres de l'Ebre on calgui i com calgui. L'Ebre ha portat la vida, l'agricultura i la indústria a les nostres comarques, i ara se'l volen emportar. Molt poca cosa serien aquestes terres sense el riu i molta la gent que, per subsistir, hauria de marxar d'aquí.

Per combatre aquest gran perill cal que lluitem units i unides com ara, mirant de cara al riu, estimant-lo i defensant-lo. Si no ho fem així, les generacions futures ens retrauran amb raó que no haguéssim sabut defensar el llegat dels nostres avantpassats.

No només els ebrencs no estaven d'acord amb la cessió d'aigua, sinó que alguns tarragonins també mostraven fortes reticències. Dos anàlisis encarregades per Alternativa Verda i la Comissió cívica per a la defensa de la qualitat de l'aigua mostraren la presència d'isòtops radioactius de procedència artificial en quantitats elevades i superiors al límit fixat pel Consell de Seguretat Nuclear; el tema va arribar a protagonitzar un debat a TV3 a mitjans de juliol de 1989. Altres estudis, en canvi, afirmaven que la radioactivitat estava molt per sota del que permetia la legislació espanyola. És per aquest motiu que una cinquantena de persones van assistir a la inauguració del transvasament amb pancartes que deien "El temps jutjarà" i "Han fet negoci amb la nostra salut". De forma similar, unes cinc-centes persones s'havien

manifestat a Tarragona el 21 de juliol contra el minitransvasament, demanant la immediata paralització de l'arribada de l'aigua de l'Ebre a causa dels alts nivells radioactius.

A principis dels 90, també es van fer alguns talls de carreteres contra l'anomenat Pla Borrell, que preveia transvasar més de 1.800 hectòmetres cúbics de l'Ebre. En aquest sentit, el 1992 es van organitzar tres dies de jornades llibertàries a Amposta que van servir per a pintar un mural antitransvasista.

La Coordinadora Antitransvasaments no va desaparèixer durant els anys d'inactivitat, sinó que el 1995 es va constituir en associació amb entitat jurídica pròpia. Durant aquest temps, va comptar amb uns 250 socis que pagaven una quota més aviat simbòlica. Juli Loras en va ser el seu darrer president, abans de ser substituït l'abril de 2000 per Manolo Tomàs, que encapçalava l'etapa més activa del moviment, de la qual ens ocuparem al darrer capítol de la tesi.

QUAN LES TERRES DE L'EBRE ES VAN DESPERTAR²⁴⁸

Els anys 90, a partir d'un embrió que s'havia anat gestant durant les dues darreres dècades i que s'havia manifestat, sobretot, en les mobilitzacions contràries a l'extracció d'aigua, impliquen una nova mirada més activa sobre el riu. És l'època dels intents d'activació turística de la zona, i bona part d'ells se sustenten o mantenen una estreta vinculació amb l'Ebre, com ara la pesca o el patrimoni natural. Enllaçant amb el desenvolupament del turisme, apareixen nous usuaris del medi fluvial, que no necessàriament són habitants de la zona, sinó que vénen de molt més lluny, fins i tot de països centreeuropeus, i que no necessàriament són ben vistos pels autòctons²⁴⁹.

Es comença a ser conscient de la "pèrdua"; la gent s'adona del que havia estat l'Ebre i que mai no tornarà. Abans, a l'època d'oblit, era com si l'Ebre no existís; en aquesta nova etapa es produeix una recuperació i hom comença a recordar amb melangia les antigues activitats relacionades amb el riu però, sobretot, hom recorda els avantatges d'un riu on l'home encara no havia intervingut. Paradoxalment, en els temps que l'Ebre es considerava un recurs i era un espai social, no constituïa un espai antropitzat. Serà precisament en l'etapa d'oblit i quan l'home deixa de freqüentar el medi fluvial, el moment en què la presència humana es farà més patent; l'impacte mediambiental de les preses i les centrals nuclears és molt més radical que el d'unes quantes fàbriques, la navegació i les activitats extractives. Hem de parlar, doncs, d'una relació estreta i freqüent amb el medi però poc impactant que deixa pas a una altra relació distant però perjudicial.

EL TURISME I EL PLA DE NAVEGABILITAT

El fenomen turístic a l'Ebre no és tan recent com podem pensar. El anys 30 ja hi havia projectes de convertir Tortosa en una ciutat turística; evidentment, el riu hi desenvolupava un importantíssim paper:

Tortosa es una población que tiene abundantes monumentos y parajes merecedores de la admiración y, no obstante, son desconocidos por muchas gentes amantes del turismo. (...) los canales, especialmente el de la derecha; las márgenes del Ebro, con sitios amenos y encantadores, y la magnífica situación del faro de Buda, para donde debía existir el establecimiento de un viaje, en determinados y fijos días (...); viaje, éste, delicioso tanto por el faro como por los lugares agradables y sugerentes que la vista contempla mientras la canoa surca el río.

(...) Es necesario, imprescindible, confeccionar un álbum, una guía turística que sirva de justa propaganda, de merecida divulgación. (Gregorio Sierra a La Zuda, desembre 1931, núm. 208)

²⁴⁸ Les dades utilitzades per a la redacció d'aquest capítol són les disponibles en el moment de finalitzar el treball de camp (any 2002), malgrat que moltes d'elles s'han pogut actualitzar a través de la premsa i d'internet.

²⁴⁹ També Chabenat (1996: 279-281) constata les reticències dels rodanians envers els "envahisseurs étrangers", que serien bàsicament les persones que s'ocupen de les obres de canalització i embassament del riu.

Però els primers articles amb una certa constància de *La Zuda* que s'ocupen de l'interès turístic de l'Ebre no apareixen fins ben entrada la dècada dels 50. Ja llavors la conclusió era que es tractava d'una zona amb gran potencial turístic:

Sorprendente diversidad la de estas comarcas del Bajo Ebro, que agrupadas en torno a Tortosa forman una de las grandes zonas turísticas de España. (Pierre Deffontaines a *La Zuda*, agost-setembre 1955, núm. 4-5)

Entre el 23 i el 30 de març de 1957, a l'Institut Francès de Barcelona es va presentar la "Semana de Tortosa"; l'objectiu era donar a conèixer les possibilitats de la comarca tortosina que, fins fa ben poc, era una de les més desconegudes turísticament de Catalunya.

A títol més aviat individual, algunes persones amb mitjans econòmics havien visitat la zona de l'Ebre o, fins i tot, hi havien fet estades més o menys llargues. Així, el pintor Mir²⁵⁰ va passar temporades a Miravet, on passejava pel riu i ja era conegut per la gent; fins i tot es conserva una filmació seva de la vora del riu en què apareixen llaüters, pescadors, dones anant a buscar aigua, etc. Tal com constata un dels nostres informants, sempre s'havien fet passeigs per l'Ebre, i ni tan sols en l'època d'oblit del riu es van deixar de fer:

Ara li diuen turisme, però és que això de passejar pel riu sempre s'ha fet. Ja ve de molt atrás, és a dir, que ja ho feien los abuelos, ja ho feien... A casa ja ho feien: venia un, a les festes majors, un foraster o això, pues on havies d'anar? Pues o... a passejar-lo pel riu o anaven al castell. És a dir, que és el mateix que es fa ara (...); lo que passa que jo pues no ho haig volgut dir-ho. I, clar, pues, home, sempre havia portat gent de..., de tots los països, de no sé on... Al riu hi haig anat trenta-quatre o trenta-cinc anys, que no hi havia ningú per aquí, i bueno. No hi havia ni una trista barqueta. L'única que anava era esta. (Enric Fabregat, Miravet, 13/8/2000)

L'informant, doncs, es va dedicar durant molt de temps a aquesta activitat; ara continua fent-ho però es troba amb la competència de les empreses que aprofiten el dragat del riu i estan donades d'alta per a dedicar-se a aquest negoci. A les persones que ja venien anteriorment al Pla de Navegabilitat, sembla que no els han fet gaire gràcia les noves transformacions:

I jo fa molts anys que..., que vénen uns alemans d'Hamburgo, que tenen una empresa d'importació i exportació (...) I aquell home està enamorat del riu, perquè allà els rius ja són canalitzats, ja són industrialitzats... (...) Ara, quan van posar..., quan van posar les boies i tot això per aquí... Ja va arrufar el morro, perquè ell lo que volia...; desembarcàvem aquí davant... Esmorzàvem, mos ho passàvem bé per aquí baix. I, a la sortida, com que eren sortides d'herba i... Això era lo que en ell li donava vida. (Enric Fabregat, Miravet, 13/8/2000)

La idea de fer navegable el tram Tortosa-Riba-roja va sorgir del Consell Comarcal de la Ribera d'Ebre a finals dels 80, encara que el projecte es va redactar l'any 90-91. Paral·lelament, la Direcció General de Ports i costes de la Generalitat va redactar un altre projecte que contemplava Tortosa-Amposta. A partir de totes aquestes iniciatives es creà el Consorci per a la Navegació i Promoció Turística de l'Ebre, organisme en el qual estaven representades totes les instàncies oficials: la Generalitat, la Diputació de Tarragona i els consells comarcals de les comarques afectades (Baix Ebre, Montsià, Ribera d'Ebre i Terra Alta). Posteriorment, el Consorci va quedar integrat dins l'Idece,

²⁵⁰ Joaquim Mir i Trinxet (1873-1940) va visitar diversos indrets dels Països Catalans (el Camp de Tarragona, Gualba, Mallorca, etc.) buscant temes per als seus paisatges.

que s'ocupava de la gestió i manteniment de la zona navegable, mentre que de l'execució de les obres se n'encarregava la Junta d'Aigües. El tram de riu aigües avall de Tortosa va requerir una inversió mínima. A finals de juliol de 1997, s'inaugurà el tram Tortosa-Benifallet i, just un any després, s'inaugurava la navegabilitat fins a Miravet. Les obres han consistit a excavar una mena de canal més fondo dins el riu, que queda senyalat amb boies i per on poden navegar embarcacions de fins a 0'8 m de calat.

En el moment de finalitzar el treball de camp (any 2002), hi havia habilitat per a la navegació el tram comprès entre el mar i Móra d'Ebre; s'hi havien destinat prop de 1.500 milions de pessetes. El darrer tram (Móra-Riba-roja), de 37 km, va ser aprovat per la Junta d'Aigües a finals de 1998 i estava previst invertir-hi uns 1.200 milions de pessetes, ja que implicaria la recuperació de la resclosa de Flix i la construcció d'un pas per a superar l'assut d'Ascó. Però la qüestió és que, vuit anys després, la navegació només està oberta fins a Ascó; tot fa pensar que, davant l'experiència i escassa rendibilitat dels altres trams, la Generalitat s'ho ha repensat.

Les institucions oficials recuperen una vella percepció, la de riu recurs –econòmic, desenganyem-nos– que havia quedat paralitzada durant les dècades en què l'Ebre gairebé no comptava per a res. Torna a sorgir la consciència que està desaprofitat (efectivament, ho està) i que s'ha de fer alguna cosa per a recuperar-lo; aquesta idea la trobàvem ja a principis de segle, quan els contemporanis que escrivien a *La Zuda* també estaven escandalitzats del poc cas de cara a l'aprofitament hidroelèctric, agrícola i sobretot, com a via navegable que es feia de l'Ebre. És una forma d'aprofitament del medi radicalment diferent de la que tenia lloc a la primera meitat del segle XX, però no deixa de ser una forma d'explotació:

El projecte de rehabilitació de la via navegable ha permès donar un nou valor a un dels recursos naturals més importants de les comarques de l'Ebre, el riu, com a oferta recreativa, cultural i esportiva. (Tríptic titulat "L'Ebre, el riu a descobrir", editat per l'Idece)

En plena eufòria de la navegabilitat, va sorgir un projecte encara més utòpic: fer realitat el canal de Carles III d'Amposta a La Ràpita, començat cap allà a 1750 i mai acabat. La idea es remuntava a una dècada abans, quan els dos ajuntaments van impulsar-la però la van haver d'abandonar per manca de pressupost. El projecte, xifrat entre dos i tres mil milions de pessetes, implicava un canal per a la navegació turística paral·lel al de regadiu, amb dàrsenes a cada municipi i urbanitzacions a l'estil d'Empuriabrava. El setembre del 2000 la Generalitat es va comprometre a assumir part del finançament però, de moment, no hi ha hagut cap progrés.

La realitat és que el Pla de Navegabilitat és un projecte milionari amb nul·les repercussions sobre la població autòctona. Els riberencs ben aviat se'n van adonar i afirmen que és com "llençar els diners al riu", però l'actuació s'ha fet des de les institucions, sense tenir en compte per a res l'opinió dels habitants de la zona. Com en tants altres casos de construcció d'infraestructures públiques, els únics beneficiats han estat les empreses concessionàries de les obres i del manteniment. Per motius de legislació, d'escàs cabal, de problemes de manteniment, de manca d'infraestructura turística en general, etc., el Pla de Navegabilitat ha acabat en fracàs. No és el primer cas, ja que tots els intents històrics de convertir l'Ebre en navegable han tingut el mateix desenllaç; alguns projectes no arribaren a iniciar-se, i altres s'abandonaren un cop començats. Al final, les úniques embarcacions que han resultat adequades per a la navegació fluvial, han estat els llaüts, i encara tenien seriosos problemes durant els

mesos d'estiu a causa de la disminució de cabal. Tal com constaten els informants, es tracta d'adaptar les embarcacions al riu, i no pas el riu a les embarcacions:

Jo preferiria que haguessen adaptat les embarcacions al riu, i no el riu a les embarcacions (...) Les vores, al ser embarcacions grans, li peguen una trompada per les vores; avui cau un arbre, li van llevant terra de les vores, i els arbres que estan allí pues van... Bum! Baix al riu. Jo crec que la navegació del riu hauria de ser més civilitzada. (Enric Fabregat, Miravet, 13/8/2000)

Si es vol fer navegable el riu pues és això; el riu avui dia és perfectament navegable amb embarcacions de..., de canoes, no? En molt poc calatge, perfectament una..., una navegació esportiva; perfectament, diguéssim, des de fa molts anys. Allavons això que no entra en cap conflicte i que aprofita el riu, no? A mesura en què vols augmentar el calatge, frenes perquè hi han uns passos naturals on la fondària és metro vint, metro trenta. Ja..., ja frena, no? Ja toques i aleshores, home..., en l'estiatge allí encara més. (Salvador Tarragó, Amics de l'Ebre, 6/5/2000)

Hi ha embarcacions que no respecten, ni de bon tros, el límit de velocitat, que són sis nusos (uns deu quilòmetres/hora) –això ho hem pogut constatar personalment–, la qual cosa perjudica seriosament les vores.

L'Ebre, malgrat els pantans, no deixa de ser un riu mediterrani, amb lleugeres oscil·lacions de cabal. Com ens digué molt encertadament Óscar Beltran (Tivenys, 4/6/1998) referint-se a les obres de dragat, "contra la naturalesa, que no hi vaigue ningú". La més mínima riuada es pot emportar la feina de mesos, de forma que el manteniment acaba sent gairebé tan car com la construcció. Així, el juny de 1999 l'Institut de Desenvolupament de les Comarques de l'Ebre va adjudicar 107 milions de pessetes a COPISA per a dur a terme els treballs de conservació, reparació i vigilància del canal navegable; de la mateixa manera, l'any 2001 van ser 93 els milions destinats a aquesta finalitat.

L'opinió dels informants és unànime:

Ara mateix, van..., van traient pedra, pedra, pedra, que costa fortunes això mantindre-ho, tot l'any dale que te pego. Después vindrà que hi haurà una riada forta i aquella pedra..., allò tornarà a omplir-se (...) Este hivern passat va haver aquella gran riada; ho arrastra tot, pues tot colgat altra vegada. I allavons d'estiu, perquè hi ha poca fondària i només van arrastrant això i, clar, les embarcacions grosses rasquen enterra de seguida; no poden, es queden barrades (...) Encara que la inversió sigui gran, si és aprofitable vale. Però si és un *muermo* com això, pues... (Francesca Aliern, Xerta, 30/6/1998)

O sea que no, no, no. ¿Por qué no llegan allá arriba? Pues es imposible, y a Riba-roja no llegará mai. Y ellos pensaban que aquí se iban a venir los americanos a pasearse en las lanchas..., para arriba y para abajo, y esto iba a ser Hollywood. Y no. Pero, desde luego, se han gastado mucho dinero. (...) Porque aquí hay un (...) señor que es del río, que se llama Sapiña (...) Me acuerdo que bajábamos con él, y él sabía exactamente dónde... Y entonces pasaba, y no tocaba nunca. Desde que él se ha jubilado, hace tres o cuatro años, y vienen otros nuevos, siempre tocamos fondo, porque no saben cómo es. (Francisco Alfonso Barado, Amposta, 26/2/2002)

Jo, quan ho van fer, ja ho vaig dir de seguida, dic: "Això no servix per a res". Com que tinc l'experiència, eh? [ell havia estat llaüter i va poder constatar el que durava el dragat que es feia a la zona de Faió per no haver de suspendre la navegació durant l'estiu] (...) Lo que fan, pues quan baixarà riada, se'ls hi omplirà altra vegada. I cada estiu ho hauran de fer, cada estiu. (Agustí Cervelló, Riba-roja, 9/12/2000)

Evidentment, els informants sí que desitgen que el projecte funcioni; el que passa és que són conscients i realistes:

Millor, no? que això funcionés i la gent... se decantés una mica cap aquí. (...) Allavons és una cosa..., és una obra bastant sèria... No és dir vaig a foradar el riu i ja està (...) Però, al principi, jo crec que se va fer...: "Anem, a fer l'Ebre navegable!" Quatre polítics i... Sense conèixer i sense preguntar a la gent del riu, la gent del riu, que és..., és la gent que més coneix lo riu. (Vicent Benaiges, Miravet, 26/8/2000)

Aquesta oposició entre els riberencs i la gent que vénen de fora, que tenen una formació tècnica i es creuen amb drets i aptituds per a enfrontar-se al medi, es remunta a molt més temps enrere. Així, per exemple, tots els autòctons coneixen la imprevisibilitat del Matarranya al moment de desembocar a l'Ebre; però l'enginyer constructor del pont, amb gran arrogància, no la va tenir en compte:

Lo pont ere de ferro i el van fer de ciment (...) I a l'enginyer quefe, lo van avisar; los faionencs lo van avisar: "¡Cuidado que este puente..., que este río tiene malas consecuencias!". I ell, fent lo fanfa: "¡El agua que baja por el Matarraña, me la bebo en un trago!". Sí. Pues bueno, *si te la bebes de un trago*, ja està bé! Ve... al setembre... [explica amb tota mena de detalls que l'aigua es va emportar una part del pont, que ell va ser el primer testimoni que s'hi va trobar i que va avisar que no deixessin passar més trens] (...) El Matarranya ere dolent, sempre! (Agustí Cervelló, Riba-roja, 9/12/2000)

Generalment, doncs, acaba demostrant-se que l'experiència, l'observació diària, la informació transmesa de generació en generació resulten més pràctiques que tots els sabers universitaris: ningú pot conèixer millor el riu que aquells que hi han viscut sempre a prop, que l'han tingut com a medi de treball, que n'han patit les seves conseqüències... Aquests són els arguments que ells utilitzen per legitimar la seva posició.

Als polítics, les veus crítiques de la població, de les quals van fer cas omís, els van arribar per moltes bandes. Fins i tot els periodistes s'han posat de la banda dels locals i ho defensen en articles d'opinió:

Hace algunos años alguien me comentó, y quizás con mucha razón, que las aguas del río Ebre solo eran navegables en el parque temático de Port Aventura, donde varias embarcaciones pasean a los turistas por unas aguas llegadas a través del kilométrico tubo del minitrasvase (...) Es evidente, a pesar de los millones invertidos y los que se destinan anualmente para su mantenimiento, que la navegabilidad del Ebre está encallada, pide a gritos un replanteamiento del proyecto y que se dejen de tirar más millones al cauce poco profundo del río. (Joan J. Carot a Diari de Tarragona, 7 juny 2002)

El mateix Joan Launes, responsable de Dinamització Econòmica del Consell Comarcal de la Ribera d'Ebre, ens reconegué en una entrevista no enregistrada que tingué lloc el 25 d'abril de 2000 els diferents buits legals que implicava la navegabilitat. Ell mateix feia seu el discurs de la població autòctona i afirmava que hauria estat millor adaptar les embarcacions al riu que no pas el riu a les embarcacions; també assegurava que no tenia sentit fer pujar les embarcacions del mar, perquè aquesta gent deixen pocs ingressos a la zona, sinó que el que s'havia de fer era fomentar el lloguer d'embarcacions de molt poc calat.

Alguns dels nostres informants arriben a preguntar-se si les obres no es van fer perquè interessava que alguna empresa adjudicatària de les obres, dels estudis o del manteniment es beneficiés del diner públic. De fet, es van detectar irregularitats en un dels estudis que s'havien realitzat sobre la navegabilitat, vinculat al denominat "cas Pallerols"; l'estudi havia estat pagat pel Consorci de Turisme de Catalunya.

Els representants de les institucions, però, rebaten totalment les teories de la població autòctona i les desacrediten:

Bueno, potser entra una mica en les reticències de la gent pròpia d'estes comarques, que és molt reticent a qualsevol innovació (...) Pensa que la gent diu: "Veure per a creure". Allavons pos la gent ho té molt clar, que hasta que no veiguen passar barcos, hasta que no veiguen les màquines allí. (Joan March, Junta d'Aigües, 22/4/1996)

Que encara hi ha gent que sembla mentida que después que porta set o vuit anys en la navegació, encara venguen lo discurs de l'any 90 quan se començava. Clar, lo discurs de l'any 90 era, bueno, que venia a ser, resumint: que ells eren lo posseïdors de la veritat absoluta i només ells eren los que eren capaços de navegar pel riu, perquè sabien per on se tenia que passar sense embarrancar, lo qual era cert (...) Però això quan s'acaba? Quan tu dragues i damunt balises, dius: "Mire, vostè passe per aquí dins i no embarrancarà" (Joan March, Junta d'Aigües, 4/11/1999)

Es recolzen en l'argument que qualsevol infraestructura requereix un manteniment, i que el riu no és una excepció:

Allavons, bé, lo que sí que és indiscutible és que hi haurà que fer unes labors de manteniment, al canal, és a dir que per aquí esta banda, aviam, la carretera de quan en quan se li fa un recreixement (...), tenen unes labors de manteniment. Aviam, i el riu pos serà una infraestructura de transport, que com a tal tindrà que tindre un manteniment (...) (Joan March, Junta d'Aigües, 4/11/1999)

Però la teoria de la gent del carrer també ve corroborada pels experts. Aquesta és l'opinió d'un hidrogeòleg:

Això és una gran estafa. Però una gran estafa en moltes subestafes, per dir-ho així, no? (...) Estem en un període en què pràcticament no tenim riuades, però això és excepcional! Estem en un mínim de pluviometria i això... El dia que tornin a baixar riuades, com ja en va baixar una recién fet el dragat, els hi va tapar, i se'ls hi va emportar fins a les boies, i van tornar..., van haver de tornar a refer. Total, vàrios mil o dos mil metres cúbics, no sé quant... I se'ls hi va tapar el dragat que havien fet, no? (Antoni Canicio, SEO/Birdlife, 18/4/2000)

Fins i tot hi ha qui afirma que, a banda de destruir poc o molt el patrimoni natural, han dut a terme una destrucció silenciada de patrimoni històric:

Com se va fer lo dragatge del riu és una vergonya espectacular (...) Jo no sóc un tècnic sobre el riu però hi havia molts llaüters i tal; tothom los hi va dir que no draguessin així. Però és que, además, dragant com es va dragar el riu, sense fer cap estudi arqueològic del subsòl, van destrossar... Lo Secretari de l'Ajuntament de Benifallet un dia em van ensenyar una figura romana que l'havia agafat d'allí on... [vol dir on dipositen les graves] (...) I això ha sigut l'única via de comunicació que hi havia en este territori. Per lo tant, tota la història del país, la història quan no hi havia història, està dintre al riu. Han passat de tot. (Josep Sánchez, Flix, 26/8/2000)

Precisament perquè l'Ebre és un riu mediterrani, el seu cabal no dóna per gaire. L'estiu de 1998, per segon any consecutiu, les embarcacions no podien pujar riu amunt; des del 14 d'agost no s'assolia ni de bon tros el calat necessari perquè l'Ebre pogués ser aprofitat per les embarcacions a les quals estava destinat. Però si en principi aquests problemes s'intentaren presentar com a producte de les circumstàncies, any rere any s'anaren produint i deixaren clar que era més excepcional que hi hagués el cabal suficient que no pas que no hi fos; l'estiu de 1999, el *Diari de Tarragona* (30 juliol 1999, núm. 4.384) titulava molt eloqüentment un article, "La navegabilidad del Ebre se encalla en el legislación y el calado". La Setmana Santa del 2002 la navegabilitat tornava a topar amb el baix cabal; a més, la resclosa de Xerta restava tancada per culpa

de les obres del canal de la Dreta. Darrerament, s'ha acabat reconeixent des de la mateixa Generalitat que les xifres no s'ajusten, ni de bon tros, a les expectatives.

A tots aquests problemes hi hem d'afegir el de la legislació, ja que existeix un buit legal en aquest camp que ha provocat tot tipus de situacions irregulars. Les lleis es van tornar més estrictes després de l'accident del llac de Banyoles l'octubre de 1998, en què moriren una vintena de jubilats francesos. Però el principal problema és que la legislació que s'aplica és la marítima, que implica l'obligatorietat d'estar titulat per a pilotar embarcacions de més de quatre metres d'eslora amb motor. A banda que es requereix una gran inversió de temps per a obtenir aquest títol, les persones que el posseeixen no estan capacitades per a la navegació fluvial, molt diferent de la marítima. Això entra en brutal contradicció amb la que ha estat una de les apostes de la navegació, que és la possibilitat de llogar embarcacions, seguint el model francès d'antics canals que s'utilitzaven per al comerç fluvial i que s'han transformat en infraestructures turístiques (8.000 km de canals navegables). En aquest sentit, al pantà de Riba-roja funciona l'empresa Badia Tucana, que es dedica a llogar embarcacions expedint un títol provisional; són situacions consentides per les institucions però que, paradoxalment, ratllen la il·legalitat en referència a unes lleis que elles mateixes han creat o adoptat.

Una d'aquestes circumstàncies es va produir l'agost de 2002, quan el *Benifalletenc*, llaüt turístic propietat de l'Ajuntament de Benifallet, fet a imitació d'un antic llaüt, va embarrancar a l'assut de Xerta. 32 passatgers van ser evacuats després de dues hores i mitja de romandre suspesos a la mateixa vora del salt d'aigua, amb el consegüent perill que l'embarcació hagués saltat el desnivell. El *Benifalletenc* havia estat inaugurat el 4 de maig de 2002, havia de realitzar recorreguts turístics fins a Xerta i Miravet, i feia tres mesos que navegava amb llicència i assegurança provisional, sense salvavides ni equip de ràdio (va ser una turista la que va alertar els bombers amb el seu telèfon mòbil), i amb un patró que no tenia la titulació requerida.

El poc turisme que acudeix atret per la navegabilitat es troba amb una manca total d'infraestructures. Així, en tot el curs dragat no existeix un sol lloc de venda de carburant sinó que, si algú en necessita, ha de desplaçar-se com a mínim uns quants centenars de metres. Darrere dels embarcadors de cada població riberenca tampoc s'hi troben els restaurants, hotels, lavabos, telèfons... que caldria esperar. Davant les poques expectatives, ni els ajuntaments ni els inversors privats han construït la infraestructura necessària per a acollir els visitants. Des d'un principi, els polítics han insistit en què el seu projecte havia de ser recolzat per la gent de la zona i que, sense la seva participació, no s'aconseguirien els resultats esperats. L'escepticisme d'aquests segurament ha estat la causa que poques iniciatives s'hagin fet realitat:

No basta que vingue la Generalitat i comence a abocar milions fent..., o sigue, dragant lo riu i deixant lo riu més o menys guapet si la gent no està motivada i si no hi ha col·laboració de la gent. (Joan March, Junta d'Aigües, 22/4/1996)

Al principi, el 1999, Jordi Pujol afirmava que s'havia tirat endavant amb la navegabilitat, malgrat que tothom ho havia desaconsellat, per tossuderia seva, perquè ell hi creia, i feia una crida a l'empenta dels habitants. De totes maneres, la perspectiva institucional era que els resultats s'obtindrien a llarg termini i que la gent era massa impacient²⁵¹:

²⁵¹ Faltaria saber si ara, que ja han transcorregut uns quants anys, continuen opinant el mateix.

Que per a molta gent, diguéssim, bueno, és una empresa en la qual s'han posat molts de diners i eh..., diguéssim, el resultat la gent no el percep encara. Què passa? Eh..., que de vegades hi han inversions a curt termini que són visibles enseguida, no? (...) Hi han unes altres inversions que són potser a més llarg termini. Allavons eh..., clar, si tu utilitzes eh... unes ulleres per a vore una cosa, a lo millor no et permet vore allò atre, que és el més llarg termini que passarà d'aquí a no sé quants anys. (Jesús Sorribes, Idece, 4/11/1999)

L'objectiu era aconseguir un canvi en la percepció de la població: el riu havia de deixar de ser poca cosa més que un receptor de deixalles i vessaments, i passar a ser un recurs natural amb valors lligats al desenvolupament econòmic i social de la zona²⁵². Realment, aquest canvi de visió es va produir, uns quants anys després, i no gràcies al Pla de Navegabilitat però sí paradoxalment en resposta a una acció institucional; el detonant (tot i que no l'única causa) va ser el polèmic PHN.

La realitat és que ara, una desena d'anys després que s'hagi obert a la navegació, el tram mig de l'Ebre català, que és el que ha estat dragat, té una aflluència mínima, que contrasta amb les altres dues zones (Delta i pantà de Riba-roja) on no s'han fet inversions. Als anys 80 es va iniciar una navegació d'aspecte turístic, amb petits creuers pel delta de l'Ebre, que ara està totalment consolidada i atreu un considerable nombre de persones. Igualment, a Riba-roja, algunes empreses que lloguen embarcacions funcionen prou bé. Precisament es tracta dels dos trams de riu que no pateixen limitacions per manca de cabal.

El 10 de gener de 2001, els diaris feien públiques les estadístiques segons les quals el tram dragat de l'Ebre solament atreia el 9 % del total de la navegació a l'Ebre català. Encara més representativa és la dada que la Setmana Santa de 1999 només onze embarcacions van passar la resclosa de Xerta, xifra que, evidentment, no compensava els 268 milions de pessetes que es van invertir en aquesta obra. De fet, des d'un principi les institucions han deixat clar que no perseguien un turisme massiu sinó selectiu; el problema és que, ara com ara, potser ho és massa, de selectiu.. Sense dades a la mà, podem afirmar amb rotunditat que els beneficis esperats no s'han produït.

El que sí es veuen navegant pel riu són algunes motos d'aigua i kaiaks o embarcacions similars, perquè existeixen algunes empreses que organitzen "viatges d'aventura". No creiem, però, que el Pla de Navegabilitat anés adreçat a aquest tipus d'usuaris del medi fluvial, ja que per a ells no és necessària l'existència d'un espai dragat.

Paradoxalment, l'antiga navegació en llaüt, que no necessitava modificar el medi perquè eren embarcacions adaptades a ell, s'utilitza des de les institucions com un antecedent legitimador de la recent actuació:

Allavons lo que s'ha fet estos anys és... fer o possibilitar que la navegació que tradicionalment pel riu (...), era important des del punt de vista comercial i des del punt de vista, en fin, social i cultural (...)

²⁵² Aquest model d'evolució és molt similar al que descriu Soledad Jiménez a les Valls d'Àneu. Després d'haver estat un element de producció i una font d'abastiment domèstic, l'aigua (la neu i els rius) es converteix en un punt important de l'activitat turística:

(...) *el modelo hegemónico (alcanzado o no) en el que se basa el despliegue la actividad turística se fundamente en la explotación de la nieve mediante la implantación de estaciones de esquí alpino. Más recientemente (a partir del año 90), con la expansión de la práctica de los deportes de aventura fluviales (...), la explotación del agua de los ríos como recurso turístico también ha adquirido cierta importancia.* (Jiménez, 1996: 94)

Allavons, què ha passat? La navegació se va..., va quedar en un segon terme i després el tema dels embassaments, bueno, la va acabar de matar, d'alguna forma. Allavons s'intenta recuperar des del punt de vista turístic, únicament, perquè en el comercial no tindria sentit. (Jesús Sorribes, Idece, Tortosa, 4/11/1999)

De fet, lo que es pretén en este projecte... amb això de la via navegable és una mica mirar cap atrás, no? Mirar lo que es feia antes al riu, o sigue que tampoc no es pretén aquí descobrir res, o sigue que passen barcos, barques que siguen similars al llaüts (...) penso que lo que sí que s'ha de notar és, aviam, l'Ebre és un riu que ha estat..., que ha estat navegable, i que durant molts de segles, diguésem, los diferents poders s'han gastat molts de diners per a que l'Ebre fos navegable. (Joan March, Junta d'Aigües, 22/4/1996)

Fins i tot els mitjans de comunicació reproduïen aquest discurs; així, quan es va inaugurar el tram Tortosa-Benifallet, els telenotícies de TV3 posaven especial èmfasi en aquest fet, destacant que abans eren llaüts i rais els que solcaven les aigües de l'Ebre. Efectivament, al llarg de la història s'han invertit molts diners en l'Ebre, que no han donat cap resultat, perquè les úniques embarcacions que han acabat resultant efectives per a la navegació han estat els llaüts, les quals no requerien cap modificació de la llera fluvial.

La població i les institucions són dos grups separats, amb opinions oposades; cadascuna de les dues parts tendeix a anar a la seva i a no tenir en compte l'opinió de l'altra:

I ara me'n recordo d'un..., d'un punt entre Miravet i Benifallet, en què la gent: "És que per aquí no es passava, que es passava per allí!" Sí, bueno, però és que aquí devia tindre una illa i antes s'anava per allà, però des del moment en què aquesta illa s'ha trencat, ara el més fondo és per allí. I la gent això no ho veu. I encara tens al Fabregat passant pel raconet d'allà, aquí caic allà m'aixeco, perquè ell tota la vida ha passat per allà i no el faigues anar per un atre puesto. (Joan March, Junta d'Aigües, 4/11/1999)

Es pot parlar clarament d'un conflicte de percepcions entre les institucions oficials i la població autòctona, ja que són dues mentalitats més aviat irreconciliables; entre totes dues, hi ha discussió però difícilment diàleg. Es detecta un cert sentiment de propietat per part dels locals respecte al riu, aplicable al Pla de Navegabilitat però també a altres casos; és a dir, durant segles el medi fluvial havia constituït el seu domini, mentre que en l'actualitat apareixen estranys que es creuen en el dret de transformar i modificar el medi (dragat). Són ells els que "sempre" han viscut allí, generació rere generació, la qual cosa afavoreix el seu sentiment de propietat; en poques paraules, la terra (o, més concretament, el medi fluvial) pertany a aquells que l'habiten. Una de les principals reticències vers el Pla, doncs, prové del fet que no és gent de la zona la que se n'encarrega. I, per molt que les instàncies oficials s'entestin en desmentir-ho, aquesta és la realitat:

Perquè resulta que aquí no hi ha un *consulting* ni hi ha mitjans per a fer-ho aquí a Tortosa. I s'ha anat a Barcelona però, bueno, un senyor..., però gent que està treballant d'aquí a Tortosa, i gent que ha treballat... Aveam, i la gent que ha treballat al projecte en un moment donat ha sigut gent que ha estat vinculada aquí a les Terres de l'Ebre Vull dir que són persones que no estan completament deslligades de les Terres de l'Ebre (...) Per tant, lo que digue que això s'ha fet des de Barcelona, jo no estic d'acord. (Joan March, Junta d'Aigües, 4/11/1999)

El gener de 2001, la Cambra de Comerç de Tortosa va organitzar una jornada titulada "El futur del turisme fluvial a Catalunya al segle XXI"; va reunir prop de 200 persones (tot i que més de la meitat eren alumnes de la Facultat d'Empresarials de Tortosa, que rebien crèdits lliures a canvi de l'assistència) i s'emmarcava dins el IV Congrés de

Turisme de Catalunya. Una de les principals conclusions a què es va arribar és que la iniciativa privada havia de prendre el relleu de l'administració en el tema de la navegabilitat, és a dir, que s'havien de crear uns complements turístics a la tasca que ja s'havia dut a terme; ja hem vist anteriorment que aquesta constitueix una de les principals preocupacions dels polítics i que és un fenomen que no s'està produint.

La gran majoria dels ponents van assenyalar el paper central a l'hora d'atreure turisme que representava el riu Ebre, al voltant del qual havien d'articular-se la resta de recursos; Valentí Faura, President de la Cambra Oficial de Comerç, Indústria i Navegació de Tortosa, va utilitzar una imatge molt representativa, afirmant que l'Ebre és l'ull on s'agafen tots els pètals d'una oferta turística variada. Només una de les personalitats que van inaugurar la jornada, Lluís Arola, rector de la Universitat Rovira i Virgili, es va atrevir a introduir el tema polèmic, en aquells moments ben vigent, del Pla Hidrològic i d'Enron; va afirmar que, si s'apostava per un model turístic, s'havien de fer les coses bé i anar amb compte amb aquests dos elements: "Que el que fem de nou no espatlli el que ja tenim". La resta de personalitats van fer, senzillament, com si l'amenaça d'extracció d'aigua de l'Ebre no existís i no hagués de tenir cap influència sobre la navegabilitat.

A la taula rodona que es va dur a terme dins d'aquesta jornada, contrastava la visió optimista de Teresa Moya, llavors directora de l'Idece, amb tots els problemes que plantejaven els representants de Badia Tucana i de Creuers del Delta. Moya arribava a afirmar que hi ha més turisme a l'Ebre que als canals francesos; senzillament, dividia el nombre de turistes pels quilòmetres navegables, sense valorar el temps de permanència ni el tram de riu que visitaven. L'objecció que es podia formular a la seva argumentació és que no tenia en compte que no és el mateix fer un creuer de mitja hora de durada pel Delta que passar una setmana navegant per un canal francès.

Baptista Gilabert, de Creuers del Delta, va explicar que havien estat navegant tres mesos a Miravet amb bons resultats, però que una sèrie de problemes els van impulsar a deixar-ho. Per una banda, hi ha punts, llocs i moments en què no és possible navegar. Per altra banda, com que els embarcadors són de mides inferiors als seus vaixells, es trobaven que no tenien lloc per a atracar-los. Finalment, la majoria de dies l'oscil·lació de cabal arribava a ser de fins a quatre metres i les previsions de cabal que els donaven sovint no es complien, de manera que es trobaven havent de donar explicacions als clients sobre perquè, malgrat tenir un viatge concertat, aquell dia no podien navegar. La seva conclusió, ben eloqüent, va ser que "l'Ebre no és una autopista, com ens volen fer creure, sinó una sendera".

També Joan Ignasi Bazalote, de Badia Tucana, va explicar els problemes amb què ensopegaven i va constatar que, si la seva empresa prosperava, no era gràcies a les intervencions institucionals. Per una banda, es trobaven sense cobertura de telèfon mòbil i sense poder oferir televisió als vaixells. Per altra banda, xocaven amb una legislació gens clara i no adaptada a les circumstàncies de la navegació fluvial, de manera que legalitzar cada embarcació perquè pugui navegar al nostre país els costava prop de dos milions de pessetes.

Joan Caballol, representant d'una agència de viatges, va fer una intervenció des del públic afirmant que, malgrat que des de l'Idece avisen, no donen seguretat sobre si existirà el cabal suficient per a navegar, de manera que és gairebé impossible organitzar

viatges concertats amb antelació; ell considerava que era igual que anar de viatge a León i no saber si s'hi trobaria la catedral.

Daniel Barrón ha provat sort en l'espínós tema de la navegació. Ell procedeix de l'Uruguai, indret on els rius no tenen res a veure amb l'Ebre; allí sí que són navegables i, de fet, constitueixen les principals vies de transport del país, ja que l'estat de les carreteres és bastant deficient. L'any 91 va participar en una competició de llanxes pneumàtiques entre Barcelona i Saragossa, moment en què va conèixer el riu Ebre. Ell havia residit una colla d'anys a l'Ampolla i després es va traslladar a Xerta, on viu en un antic molí de regalèssia, que va comprar i restaurar. Des del principi, ha treballat en les obres del Pla de Navegabilitat. Primer es dedicava a fer controls relacionats amb el dragat; havia realitzat les tasques de neteja de les boies, però no va poder competir en subhasta amb l'empresa Copisa, que el va substituir. També va participar a les feines de trasllat de les nàiades que es trobaven a l'indret on s'havia de construir la hidroelèctrica de Xerta.

Actualment, té una empresa que es diu Turebre Esbarjos de l'Ebre, amb llicència fiscal a l'Ajuntament de Xerta per al cabotatge i transport de passatgers; compta amb dues petites embarcacions a motor. Fins i tot ell, que ho ha viscut des de dins, constata les mancances de la navegació:

Y no hay vigilancia, y falta información de saber a qué velocidad se navega y cómo se tiene que navegar. Y no todos los barcos son para navegar en el río. Por ejemplo, han determinado que la velocidad es diez kilómetros por hora; hay barcas que están hechas para el mar, que a diez kilómetros por hora no planean y producen unas olas enormes, que lo que hacen es destruir los márgenes de los ríos. (Daniel Barrón, Xerta, 16/1/2000)

Ell mateix ens explica el cas d'un navegant que va quedar encallat²⁵³. Va trucar a tots els telèfons dels tríptics d'informació de l'Idece però enlloc li van respondre. Finalment, va avisar els bombers, els quals van demanar al propi Daniel que ajudés a treure la barca. Aquesta persona va quedar totalment descontenta, ja que s'havia trobat amb què moltes boies estaven desplaçades, la qual cosa despista en gran manera el navegant inexpert.

El tema del cabal insuficient, producte d'una manca d'acord entre la Generalitat i les hidroelèctriques, és un dels principals problemes amb què s'ensopega:

¡A él qué le vamos a explicar de que sueltan o no sueltan agua los pantanos! No se le puede explicar eso a una persona; tiene que haber aquí un tipo de compromiso adquirido por la Generalitat de que nos van a dar agua suficiente para que podamos navegar... (Daniel Barrón, Xerta, 16/1/2000)

El seu balanç és, com el de totes les empreses que operen en aquest tram de l'Ebre, negatiu. Malgrat això, l'esperança és que en el futur les coses millorin:

De éxito económico ninguno, al revés. He hecho un esfuerzo enorme para poder sembrar para recoger los próximos años, sí.

²⁵³ La realitat és que navegar per l'Ebre no és "bufar i fer ampolles". L'Idece edita tríptics informatius amb consells i normes de navegació però, evidentment, en tres pàgines no es pot resumir tot el necessari. Un divertit ànec és la mascota que va explicant unes regles de circulació molt bàsiques, així com el significat dels senyals que, a similitud dels de trànsit, regulen la navegació. També s'hi indica un número de telèfon per a emergències que, pel que expliquen els informants, no sempre funciona.

Aigües amunt, al pantà de Riba-roja, on –recordem– no ha estat necessari el dragat, els empresaris se'n surten bastant millor²⁵⁴. Tot va començar quan una colla d'amics als quals agradava el riu es van decidir a muntar un negoci:

Comença als catorze anys, quan anàvem pel riu en piragües, bales de troncs, eh..., barques de vela, puntones, de tot (...) I després pues, bueno, eh... Ja més grans, a partir dels vint-i-tantos, vam fundar el Club Nàutic Riba-roja, vam fer tots los..., los molls que hi ha allà baix; vam fer l'estructura i tot. I, bueno, mos vam dedicar a... treballar pel poble. Vam fer pues una tasca bastant bona; fèiem moltes activitats esportives, campionats d'Espanya de motonàutica, campionats de Catalunya de piragüisme (...) Però, bueno, van anar passant los anys i... a un de..., a un dels actuals socis, al Joan Ignasi se li va ocórrer esta idea. Diu. "Per què no fem algo ara i treballem pa naltres?" (Joan Manuel Sanz, Riba-roja, 29/5/2001)

Tres socis fundadors van crear una empresa de lloguer d'embarcacions, Badia Tucana. L'any 94 van començar amb un sol vaixell i l'any següent ja en tenien tres; van intentar treballar al Delta però van fracassar i van tornar a la zona del pantà. Poc a poc, van ampliar l'empresa, afegint embarcacions a l'oferta, de manera que el 2001 ja tenien nou vaixells²⁵⁵. Els seus clients es concentren generalment a la temporada que va del març al novembre, i solen ser majoritàriament centreeuropeus que vénen a pescar (només al voltant d'un vint per cent és gent del país). Malgrat les declaracions de bona voluntat, l'ajut institucional que han rebut és mínim, ja que ells mateixos han hagut d'habilitar la zona i construir l'embarcador. De totes maneres, cap dels socis es dedica exclusivament a aquesta activitat, sinó que tots treballen i el lloguer d'embarcacions constitueix un complement:

La idea nostra eh... no és viure d'això. Perquè si naltres haguéssim tingut que viure d'això... (...) Això és un complement, com si diguéssim. Eh..., primer... de tindre ganes de fer algo, eh? I ocupar hores que et queden lliures fent algo de profit. (Joan Manuel Sanz, Riba-roja, (29/4/2001)

L'interior de les embarcacions és similar a una caravana, amb cuina, lavabo, calefacció, sofàs i llits. Al preu del lloguer hi va inclosa una barqueta a rem que va lligada a l'embarcació i que, a petició del client i afegint un suplement, pot ser a motor; aquesta permet arribar a llocs on la maniobrabilitat limitada de l'embarcació gran no ho permet.

Els també han experimentat una sèrie de problemes legislatius. Els seus vaixells, comprats a França, han d'obtenir el certificat de navegabilitat per a poder funcionar pel riu Ebre. Evidentment, no és competència de la Capitania Marítima, però no existeix cap organisme fluvial que se'n faci càrrec. Tampoc no es pot aplicar la reglamentació francesa, que permet l'expedició d'un títol provisional de pilot durant la vigència del contracte d'arrendament del vaixell, després d'una breu estona de formació. Ara com ara, doncs, l'empresa funciona dins d'una provisionalitat legal, ja que existeixen una

²⁵⁴ A uns dos quilòmetres de Caspe, s'intenta, sense gaire èxit, que els visitants aprofitin les infraestructures del Mar de Aragón. Existeixen dos clubs nàutics: Lake Caspe i Mar de Aragón. Quan nosaltres el vam visitar (juny de 2000), als embarcadors hi havia algunes barques tipus iot però el moviment era mínim; els serveis anunciats (dutxes, cafeteries, restaurants, etc.) estaven gairebé tots tancats. No hi havia un sol arbre (ni ombra) en quilòmetres a la rodona, i uns pocs pescadors intentaven refugiar-se a les escassíssimes ombres o muntar-se una mínima infraestructura per protegir-se del sol. S'hi havia construït una urbanització amb bastants xalets; tret de la urbanització, no semblava que la iniciativa turística del govern d'Aragó hagués tingut gaire èxit.

²⁵⁵ Per contra, a la seva pàgina web, l'any 2006 només hi figurava una oferta de cinc vaixells. A través d'aquesta web es poden contractar els serveis, així com obtenir informació de tot tipus sobre la seva oferta.

sèrie de buits que la legislació espanyola no recull. De totes maneres, aquesta provisionalitat ja fa molt de temps que dura:

Pues ara estem en esta situació, que està tot una miqueta... eh..., penjat a l'aire. Eh..., naltres volem que s'arregli, som los primers interessats en mirar d'arreglar, però... l'Administració... (...) Perquè, vull dir, si no tens un reglament que especifiqui qui pot navegar i com pots navegar, per què estàs fent una inversió de dos mil milions de pessetes? (Joan Manuel Sanz, Riba-roja, 29/4/2001)

Com a empleats, tenen una mena d'administrativa-recepcionista i un mecànic, tot i que esporàdicament contracten alguna persona més. Al seu costat hi ha instal·lada una altra empresa similar (Angelreisen), però el que lloguen són embarcacions petites, els tripulants de les quals ja estan allotjats en apartaments o hotels.

Ara per ara, el turisme no constitueix una activitat principal de les Terres de l'Ebre. Estem en condicions d'afirmar que gairebé ningú (o potser ningú) viu exclusivament d'aquesta opció econòmica; constitueix una font d'ingressos complementària que, combinada amb una o més activitats, serveix per anar tirant. Tal com ens explica Joan Manuel Sanz, els tres socis de Badia Tucana cobren un sou d'un altre lloc. Igualment, tots aquells que tenen restaurants, acostumen a treballar a l'agricultura o en altres activitats remunerades; els caps de setmana es mobilitza tota la família, fills adolescents inclosos, per fer front a l'afluència de clients.

De la mateixa manera, Turivet, l'oficina de turisme privada de Miravet, està integrada per socis que es dediquen a altres tasques. Una de les persones que normalment se n'ocupa és una guia del castell de Miravet; en el moment de la nostra visita, hi havia al càrrec de l'oficina el seu marit, pagès de professió i persona de grans dots comercials. Pel que ens va explicar, el negoci (muntat a finals dels anys 90) no els va malament, tot i que no donaria prou per a viure exclusivament d'això. Venen artesanía, rebosteria, vi, oli, publicacions, fan visites guiades i reben comissions per fer propaganda d'alguns serveis i comerços; entre tot, van tirant²⁵⁶.

L'estratègia, doncs, consisteix a combinar diverses activitats econòmiques. És una opció molt antiga (ja l'hem vist quan parlàvem de la complementaritat entre la pesca i l'agricultura, o entre la cistelleria i l'agricultura), però és l'única possible en qualsevol indret rural on el turisme no sigui massificat; és la mateixa opció que acostumen a seguir, per exemple, els habitants de les Muntanyes de Prades o de les Valls d'Àneu. Des del mateix Idece, organisme promotor del turisme i la navegabilitat, s'admet que l'estratègia correcta radica en la diversificació:

Viure no pot viure [es refereix a viure del riu com abans], eh? (...) Aquí no hi ha cap subsector molt predominant; allavons se intenta anar potser cap a un altre model molt més diversificat (...) Intentem potenciar..., aprofitar tots els recursos de tots els sectors, a pesar de que... eh... cada un mos oferirà poc, no? Però que en conjunt, eh? sí que podran mantindre una certa..., en fi, un cert nivell econòmic per a tots. (Jesús Sorribes, Idece, 4/11/1999)

Del que no hi ha dubte és que, amb Pla de Navegabilitat o sense, el riu constitueix el principal recurs turístic de la zona, i d'això n'és conscient tothom que es dedica a activitats relacionades amb el turisme. Només cal que fullegem uns quants tríptics o

²⁵⁶ En una visita realitzada a Miravet el mes d'agost de 2006 es va poder constatar que aquesta empresa ha deixat d'operar o que, com a mínim, la seva oficina ja no existeix. D'altra banda, tampoc es va poder localitzar ni via internet ni contactar-hi telefònicament.

guies turístiques per a adonar-nos-en. Així, tant a la *Guia Turística i Cultural Terres i Mar de l'Ebre* com a l'anomenada *Terres de l'Ebre. Una diversitat de paisatges, una diversitat de possibilitats*, la primera pàgina es titula precisament "L'Ebre". Arreu, els textos intenten ser suggestius i convincents per tal de despertar l'interès del possible visitant:

La millor manera de gaudir-lo és navegant. Així un es pot apropar als frondosos boscos de ribera, refugi d'aus, i conèixer paratges insòlits d'èpoques passades, on els castells i les torres protegien el seu pas. (Agrupació Turística i Cultural de les Terres i Mar de l'Ebre, 1998: 4)

Miravet és una de les poblacions més turístiques de la zona, amb un considerable nombre de residències secundàries (majoritàriament cases antigues rehabilitades). És un poble pintoresc; la part antiga està edificada en una muntanya vora el riu i el seu aspecte ens recorda una població marinera com ara Tossa de Mar o, fins i tot, alguna localitat del cantàbric. La gran majoria dels visitants hi arriben atrets pel seu castell però, de totes maneres, no hem de menysprear el paper que juguen el pas de barca (l'únic que funciona amb el sistema tradicional) i el riu en general²⁵⁷. La plaça amb arbres que hi ha vora el riu és un indret agradable i acollidor que convida a asseure's a prendre la fresca. Si ens hi apropem qualsevol dia d'estiu, constatarem que les taules dels bars, que ocupen una gran part de l'espai, són plenes de gom a gom i que els pedrissos i bancs estan molt sol·licitats. A la platja fluvial de davant, algunes persones (molt probablement de fora del poble) s'atreveixen a prendre el sol, a xipollejar dins l'aigua i, fins i tot, a banyar-s'hi. L'entorn fluvial, doncs, ha recuperat el protagonisme perdut i torna a ser un indret bulliciós on es concentra la gent, tant locals com foranis. No hi ha dubte que el fet que Miravet s'hagi convertit en una població tan freqüentada té molt a veure amb la presència del curs fluvial.

Per regla general, els nous usuaris del medi fluvial acostumen a ser gent allunyada de la realitat de la zona. És més aviat excepcionalment que la població autòctona ocupa aquest medi; bàsicament, hauríem de parlar dels pescadors esportius i de diferents celebracions festives en el marc de les festes majors. Algunes activitats, com les curses de mulettes o puntones, han perdurat des d'aquells moments en què el riu era un element constant de la vida quotidiana; altres, com els concursos de pesca esportiva i les baixades d'andròmines a Tortosa, són d'introducció més recent.

Les curses de mulettes es continuen celebrant a Móra d'Ebre, Móra la Nova i Flix, i és una de les celebracions dins del programa de festes que atreu més expectació i assoleix més públic. A cadascuna de les poblacions, hi solen acudir a competir les embarcacions de les poblacions rivals. Es tracta d'una activitat tradicional que es remunta a una colla de dècades enrere però que s'ha adaptat als nous temps; així, actualment es poden veure curses masculines i també femenines. Solen anar acompanyades de recursos tradicionals, com la soltada d'ànecs i el pal ensabonat, que ja hem descrit en el seu moment. A Móra d'Ebre, també es fa una competició que consisteix a travessar el riu nedant, a la qual hi acudeixen esportistes de fora de les Terres de l'Ebre. Ara bé, també s'hi introdueixen innovacions; per exemple, els darrers anys, a Flix, tot aquell que vol pot fer ús d'un *Bungi Jumping* i llançar-se al buit lligat a una corda elàstica, amb l'Ebre als seus peus. De la mateixa manera, l'any 2000 a Móra d'Ebre es va introduir la novetat de llançar-se al riu en bicicleta des d'una rampa. Igualment, a Móra la Nova es realitzen curses de pneumàtics o caceres nàutiques de melons i síndries. El 2001 la Festa

²⁵⁷ El mateix eslògan dels tríptics que reparteix Turivet és "Miravet, tot un riu d'història".

del Riu de Flix, que se celebrà el dia 15 d'agost, tingué un marcat component antitransvasista: els guanyadors de les curses de puntones van recollir el premi vestits amb les samarretes de la Plataforma en Defensa de l'Ebre.

Aquestes competicions atreuen gran nombre de públic (com a xifra representativa, constatem que a Flix s'hi congregaren unes 2.500 persones l'any 1999) de la mateixa localitat, dels municipis veïns i també procedent d'indrets més llunyans, que hi acudeixen seduïts per la component pintoresca de la celebració. Cada embarcació consta de quatre remers i d'un capità que dóna ordres i s'ocupa del timó. Tot i que no són professionals, es fan bons tips d'entrenar, principalment de cara a les tres curses de la temporada anual.

A Riba-roja també se celebra la festa del riu, però es tracta d'una celebració més innovadora: al costat de la soltada d'ànecs i el pal ensabonat, es duen a terme curses de piragües (i no de muletetes). Aprofitant la proximitat del pont que travessa l'Ebre al Club Nàutic, s'ofereix la possibilitat a les persones més atrevides, de practicar el *ponting* i saltar lligat fins a tocar l'aigua.

La festa major d'estiu de Xerta, tot i que no té el riu com a escenari, sí que es desenvolupa parcialment vora el canal; allí s'hi sol realitzar una paella popular, on alguns acudeixen en banyador amb la intenció de remullar-se. També a Amposta en els darrers temps tendeixen a buscar el riu com a marc d'algunes celebracions; així, per la festa major de l'any 2000 es va fer la "Gran Festa del Riu", que incloïa passeigs gratuïts en barca per l'Ebre i curses de motos aquàtiques.

La festa major de Tortosa té el seu dia dedicat al riu. En aquesta celebració, destaca la baixada d'andròmines, que forma part d'un circuit de proves que les diferents penyes participants han d'anar superant. Bidons, pneumàtics, fustes de tot tipus, palets d'obra... i afegits diversos integren peculiars embarcacions, unes decorades amb més encert i originalitat que altres. Illes desertes, vaixells pirata, libèl·lules, patinets i altres andròmines menys elaborades baixen per l'Ebre, empeses per remes casolans; surten de la platja de la Xiquina i arriben (o ho intenten) al Club de Rem, embarrancant i amb prou feines surant. Aquesta festa també inclou curses de barques (més aviat piragües) i el típic pal ensabonat; al final del pal hi ha una pilota i, qui la toca, rep premis com ara un ànec o una sobrassada. L'any 2000 es va organitzar la I Nedada Popular, que es va repetir l'any següent; una trentena de persones sortiren de sota el pont de l'Estat a Ferreries i arribaren a l'embarcador del Club Nàutic.

Aquesta celebració no assoleix, ni de bon tros, el volum de públic de Flix o Móra. L'any que hi vaig acudir, el 2000, les curses de barques van ser presenciades per una dotzena de persones: dos o tres jubilats i parents dels nens i joves que hi participaven²⁵⁸. Si bé l'al·licient de la cursa d'andròmines i de natació van anar omplint la vora del riu, l'afluència va ser més aviat discreta; segurament l'horari triat (matí) no afavoreix tant la participació com a les altres poblacions (tarda d'un dia festiu). Aquell any, els discursos dels organitzadors i dels guanyadors van estar marcats per l'al·lusió al transvasament, llavors de recent actualitat. Des de megafonia, s'afirmava que s'havia organitzat el dia del Riu per sensibilitzar Tortosa de cara al riu, argumentant que, si tots estaven units, no

²⁵⁸ Tenim constància a través de la premsa local que, l'estiu de 2005, la Secretaria General de l'Esport de la Generalitat va decidir crear una lliga per tal de recuperar les regates de muletetes al tram baix del riu Ebre. Desconeixem, però, si aquesta lliga ha tingut continuïtat.

aconseguirien "prendre'ls el riu". Jordi Romero, guanyador de natació en categoria masculina, va exhortar el públic a "sentir el riu com a seu" i a lluitar per defensar-lo. Uns dies després, es presentava l'avantprojecte del Pla Hidrològic Nacional. L'any 2001, el to reivindicatiu de la festa encara va ser major, ja que entre els organitzadors hi havia la Plataforma. Pel que sembla, els assistents van ser més nombrosos que els altres anys i l'embarcació més ben engalanada va ser una decorada amb motius antiPHN.

Fa més de trenta anys que se celebra anualment una travessa de natació entre Tortosa i Amposta, d'uns quinze quilòmetres. Ara bé, l'escàs cabal estiuenc de l'Ebre a vegades arriba a impedir que els participants nedin, i acaben caminant:

Y yo bajo, porque yo soy ATS (...) Y entonces bajo con ellos para..., como ATS. Y, mire si hay poca agua en verano, que a veces los nadadores tocan con la barriga. Tocaban el fondo del río. Y se ponen de pie, y entonces ves que van bromeando, y van andando de pie, van andando de pie. Y los árbitros silbándoles... (Francisco Alfonso Barado, Amposta, 26/2/2001)

Entre Ascó, Móra d'Ebre i Miravet també s'han realitzat ja unes quantes baixades en piragua; el 2002 es va fer la cinquena, i només cinc dels 23 participants van arribar a Miravet, ja que la resta es van quedar a Móra.

A banda d'aquestes opcions més clàssiques, també s'han fet alguns intents radicalment innovadors relacionats amb l'Ebre, que podríem qualificar-los de lúdics. Així, l'agost de 1999 dos aventurers vinebrencs intentaren travessar el riu amb un *jeep* a l'alçada de Garcia; i es van quedar a uns escassos deu metres d'aconseguir-ho, per culpa d'haver ensopegat amb una zona de fang tou. El *jeep* tenia muntada una infraestructura que permetia conduir-lo des d'una alçada superior al nivell de l'aigua.

De fet, l'Ebre desperta un afany d'aventura que algunes persones aprofiten²⁵⁹. Ja hem vist que Daniel Barrón va conèixer l'Ebre gràcies a una regata amb llanxes pneumàtiques que tenia l'inici a Barcelona i acabava a Saragossa. Dos amics meus, quan tenien uns vint anys, van decidir fer una baixada per l'Ebre. Van sortir d'Ascó i van navegar durant dos dies, passant la nit a l'assut de Xerta, on van desembarcar i tornar a embarcar a la part de baix. L'embarcació principal eren dos pneumàtics de cotxe i una porta al damunt que servia de plataforma; al darrere, lligada, portaven una altra roda més gran, que els servia per transportar l'equipatge. Els remes els van fer amb tubs de metall i pales als extrems. Un d'ells era de Bitem però l'altre no era originari d'aquestes terres. Afirment que els va agradar moltíssim i que tenien la impressió de veure una vegetació verge que poca gent havia vist; destaquen la sensació de relaxament que els va proporcionar el viatge.

L'ESPAI NATURAL DE SEBES

L'espai natural de Sebes, a Flix, abraça una àrea que es troba a la riba esquerra del riu, entre Riba-roja i Flix i també comprèn un meandre del riu situat a la riba dreta, al peu del castell de Flix. Fou declarat Reserva Natural de Fauna Salvatge l'any 1995 i està inclòs en el Pla d'espais d'interès natural (PEIN). Ocupa més de dues-centes hectàrees

²⁵⁹ Fa ja una colla d'anys que es realitzen activitats semblants. Així, Bladé (1983: 30) ens parla d'una regata de iols anomenada "Cursus Hiberus Mare Nostrum", organitzada per l'entitat "Reus Club de Mar"; la darrera edició de les tres proves que es realitzaren tingué lloc el 1968.

de vegetació aquàtica, canyissars, boscos de ribera i tamarigars. Les habilitacions sobre l'espai han consistit, bàsicament, en la col·locació de dues passeres de fusta que travessen un canyar i permeten accedir a un bosc de ribera inundat; també s'ha instal·lat un aguait i un mirador. Per incrementar la diversitat, s'hi va regenerar artificialment una llacuna, de cara a facilitar l'establiment de vegetació subaquàtica, la qual serveix per a atreure diverses espècies d'aus.

El 1992 es va fer en aquest indret la primera campanya d'anellament d'ocells, que s'ha anat realitzant anualment, esdevenint una de les estacions d'anellament més activa de Catalunya i un dels punts on actualment es té un major coneixement de la dinàmica migratòria dels petits ocells que fan escala en aquest lloc. El canyissar de Sebes es troba ubicat enmig d'una zona agrícola i seca, cosa que el converteix en un autèntic oasi per als ocells que requereixen hàbitats amb vegetació herbàcia densa i humida. El mas del Director, situat al mateix espai natural, va ser restaurat mitjançant una escola taller que va funcionar els anys 97-98, per tal d'instal·lar-hi la casa de natura (centre d'informació i educació ambiental); el seu nom prové del fet que va ser la segona residència del director alemany de l'Electroquímica i, en el moment de ser restaurada, feia vora cinquanta anys que estava pràcticament abandonada.

La iniciativa de la reserva va iniciar-se cap a l'any 1991, moment en què es va crear el Grup de Natura Freixe, que va començar amb activats mediambientals diverses i que, poc a poc, es va anar centrant en la zona de Sebes. El fet que es tractés d'una zona marginal, on s'havia abandonat l'agricultura, en part perquè els habitants de la zona treballaven a la indústria química, va possibilitar el seu bon estat de conservació, ja que tota la vegetació de ribera hi creix de forma espontània. A diferència de la majoria d'espais naturals, que són potenciats des de dalt, és a dir, des de les institucions, en aquest cas la iniciativa va sorgir de la població local. L'estratègia, tal com explica Pere Josep Jiménez, és anar sumant diferents fonts de finançament, públiques i privades, per tal de poder tirar endavant els projectes i mantenir una minsa plantilla laboral. D'aquesta manera, s'aconsegueix major independència però la contrapartida és la inseguretat:

Nosaltres, amb tot això, assumim la responsabilitat de la gestió de l'espai natural, és a dir, un cas també bastant atípic a la resta de Catalunya, que la gestió de l'espai natural la portin ONGs, i això ha estat posat de model per a molts llocs, però evidentment té les seues mancances: no tenim pressupost mai, mai tenim pressupost fixe. I a lo millor et falla una subvenció o et falla algo, o et donen una subvenció i te la paguen al cap de sis mesos. És un model de gestió, però per a l'administració és molt còmode. Trasllada tota la responsabilitat del personal contractat a l'ONG i tots els problemes pues se traslladen a l'ONG; per tant, s'aguanta una mica en pinces. L'altre aventatge que té és que no depenem de ningú: depenem de tots i no depenem de ningú. Allavons què vol dir? Pues que tens bastant autonomia de funcionament, lo qual pues això sí que no agrada. Perquè, evidentment, naltros tenim la nostra pròpia opinió en molts temes... (Pere Josep Jiménez, Flix, 3/11/2002)

El Grup de Natura Freixe és una entitat molt activa, que impulsa la realització de treballs de recerca, està en contacte amb universitats i el món científic, ofereix visites guiades a col·lectius i col·legis, i crèdits a instituts. D'altra banda, s'encarrega de la conservació d'espècies en perill d'extinció; ha endegat un projecte de reintroducció de la cigonya i d'introducció de cavalls de la Camarga..

Pel que fa al públic que rep aquest espai, és molt heterogeni. Segons Pere Josep Jiménez, hi acudeix des de la gent del poble de Flix fins a gent de ben lluny. De fet, alguns anglesos i alemanys que han descobert els valors mediambientals de la comarca

han adquirit segones residències a la zona. També s'organitzen *tours* ornitològics que tenen a la reserva una de les seves escales.

EL SILUR I LES ESPÈCIES INVASORES

La introducció d'espècies foranes al riu Ebre (i a tots els ecosistemes en general) és un fenomen que s'ha anat produint al llarg de la història; la mateixa carpa va ser portada pels romans d'Àsia fins a Europa i, més tard, introduïda a la Península Ibèrica. Ara bé, en les darreres dècades l'esmentada introducció s'ha convertit en un fet freqüent i s'està arribant a situacions gairebé dramàtiques, sobretot a partir de la recent proliferació del musclo zebra, espècie que està provocant funestos efectes sobre l'ecosistema fluvial. Fernández, Porres i Farnós (1999: 123) xifren en divuit el nombre d'espècies piscícoles introduïdes a l'Ebre que s'hi troben en aquests moments, les quals representen més de la meitat de les que habiten al riu. El que és cert és que la permisivitat ha estat la tònica dominant durant dècades, fet que ha afavorit aquest penetració espectacular d'espècies i de la qual cosa els informant se'n lamenten:

Si tu vas a Alemanya i introdueixes una espècie, t'asseguro que te deixen però ben cruixit. En canvi, en aquí... Aquest senyor no veu el sol durant un temps, si passa a Alemanya i aquí... s'estan introduint espècies de manera deliberada, perquè els introdueixen com a esquers, perquè se'ls escapen o perquè els aboquen. (Pere Josep Jiménez, Flix, 3/11/2002)

Una de les primeres espècies introduïdes fou el luci (*Esox lucius*), existent a l'Estat espanyol des de 1949. De fet, als anys 50 Icona va introduir-lo a l'Ebre de forma legal, junt amb la perca americana o *blackbass*. Tal com explica Cirac (2002: 37), la presència de població nordamericana a les bases que Franco havia cedit als Estats Units va portar aparellada l'obligació de satisfer l'oci dels residents, i per això en els tractats de cessió ja s'hi incloïa l'exigència de permetre la repoblació amb alevins de *blackbass* (la pesca d'aquesta espècie té molt d'èxit als Estats Units).

Els motius que argumenten els autòctons per a menysprear el luci són ben diversos, però similars als que constatarem envers totes les espècies introduïdes:

SB: Lo lúcio és una porqueria. Dolent, oh!

OB: Però dolent del tot, dolent del tot (...) Allavons tot és panxa, són los ous molt grossos.

JM: És un animal de rampinya.

OB: I quan se tallen, allavons tot..., tot queden les ales del tall, saps? És una cosa que ja de vista, ja no val i allavons al paladar menos encara. I allavons pesen una barbaritat de quilos, eh? (Óscar Beltran, Salvador Beltran i Josep Mauri, Tivenys, 12/3/1996)

L'aspecte físic i els seus hàbits alimentaris, considerats poc saludables des d'una perspectiva social, són els arguments emprats per a desvaloritzar-lo. De totes maneres, aquest peix ha sofert una disminució radical en les darreres dècades; segons expliquen els pescadors, no és estrany que la població de les espècies introduïdes, després d'haver experimentat un pic, pateixi una clara regressió.

La qüestió és que cap de les espècies introduïdes és ben vista, sinó que totes elles són rebutjades de cara al consum alimentari²⁶⁰. Aquestes espècies repoblades han anat

²⁶⁰ En canvi, alguns rodanians entrevistats per Chabenat (1996: 108) valoren molt positivament el *blackbass* de cara al consum alimentari. Un dels nostres informants reconeix haver-ne menjat i assegura

proliferant, acompanyades de la desaparició de la fauna autòctona. Els coneixements dels pescadors²⁶¹ sobre elles són molt inferiors en comparació als que tenen de les espècies "de tota la vida"; evidentment, això és degut al fet que la majoria d'aquestes espècies van ser introduïdes amb posterioritat al moment en què ells abandonaren la pesca, però també hem de tenir en compte que són peixos que, senzillament, no interessen.

La madrilleta roja, d'introducció recent, es menja els ous de les altres espècies i és dels peixos més nocius:

I ara hi ha un peix molt paregut a la madrilla, en més menudet, que encara ho extermina més perquè este només se mantí dels ous dels altres peixos. És la bermejuela (...), que l'han tirat ara. Fa uns anys que l'han tirat (...) I este peix només se mantí dels ous dels altres peixos. Ho extermina tot. (Joan March, Tivenys, 20/2/1997)

De tant en tant, als diaris apareix la notícia d'alguna nova introducció. L'aparició de la perca sol o peix sol (*Lepomis gibbosus*) es va donar a conèixer a principis de juliol del 2002. S'explicava que era un peix perillós, amb pocs depredadors i que, en canvi, s'alimentava d'ous, larves i alevins i s'aprofitava per demanar un major control de les espècies exòtiques de l'Ebre. Dóna la impressió que el tema està de moda i que els diaris aprofiten l'ocasió per treure notícies d'aquest tipus, de caire més aviat sensacionalista. La realitat és que a la *Guía de bolsillo de las Especies pescables y protegidas en Aragón*, editada pel Gobierno de Aragón el mateix any 2002, amb uns mesos d'anterioritat a la notícia, aquesta espècie ja hi apareix com a pescable (i, desenganyem-nos, qualsevol espècie que es trobi a l'Ebre aragonès, també es trobarà a la zona catalana). No descartem que es tracti d'estratègies desenvolupades pels ecologistes per tal de crear una certa alarma entre la població i aconseguir així que la gent es conscienciï i desenvolupi un paper més actiu a l'hora de lluitar contra la proliferació d'espècies al·lòctones i evitar-ne la seva introducció.

Altres espècies invasores recents, que no són peixos, són el cranc de riu americà (*Procambarus clarkii*) i el musclo zebra. El cranc de riu, també introduït il·legalment, perjudica seriosament els marges dels rius, ja que excava galeries que poden arribar a provocar la caiguda d'arbres. El seu impacte és especialment greu a les zones arrosseres, com ara el delta de l'Ebre. Sembla que poden ser bons com a aperitiu i, de fet, en altres indrets com la zona de València, el curs baix del Guadalquivir o Estats Units aquests crancs es capturen de cara a la comercialització. *La Vanguardia* (29 d'octubre de 2001) recollia el cas del restaurant L'Estany d'Amposta on, amb bastant d'èxit, serveixen esporàdicament tapes de cranc americà; el secret radica en condimentar-lo bé perquè, essent una espècie d'aigua dolça, és insípida.

El major menyspreu per part de la població autòctona se l'emporta el silur (*Silurus glanis*), denominat aquí amb la forma castellana "sirulo", que va ser introduït de forma

que li va agradar però, no sap ben bé perquè (segurament per prejudicis), no n'ha tornat a tastar mai més. Ell explica que els peixos depredadors com el *blackbass* no agafen tant el gust d'aigua estancada com la resta:

L'únic que haig menjat va ser el *blackbass*, la perca americana. Una vegada en vaig agafar una de molt maca, en vaig minjar i em va agradar molt, molt, molt. Però, mira, després ja no ho haig seguit. (Joan Cid, Tortosa, 21/9/2000)

²⁶¹ Ens estem referint a aquelles persones que en algun moment de la seva vida van pescar amb arts "tradicionals" de cara al consum o la comercialització, que tenen poques coses en comú amb els actuals pescadors esportius de canya.

il·legal durant els anys 1979-80 a l'embassament de Mequinensa. La seva mateixa arribada a l'Ebre, envoltada de llegenda, és un enigma i existeixen diverses teories; hi ha qui afirma que el van portar amagat a la cisterna del wàter d'una caravana, que es van introduir alevins com a esquer o, fins i tot, que va arribar a l'Ebre ocult a la maleta d'un tal Roland Lorkowski, venedor d'esquers alemany (Cirac, 2002: 37).

Els primers siluros els van portar els alemanys l'any 74, que van venir a muntar una factoria de cotxes a Saragossa i... com són molt aficionats a la pesca... (...) I els portaven per a fer-los servir d'esquer per a agafar lúcius i blackbass. I portaven..., a lo millor venien en una peixera i en portaven a la rulot, i en portaven pues quinze o vint, no? (...) En sobraven quatre o cinc o sis, a l'aigua (...) I l'any 83-84 va ser quan van traure els primers a Riba-roja i, a partir d'aquell moment, va començar i tot això ha anat *in crescendo*, eh? (Josep Busom, Riba-roja, 9/12/2000)

En els darrers temps s'ha anat expandint riu avall i ja se n'han capturat de dimensions molt considerables, rondant els cent quilos; fins i tot ha remuntat afluents com el Segre i, de fet, la Granja d'Escarp és un lloc freqüentat per pescadors de silur. S'ha anat aclimatant a la zona i, com a curiositat, destaquem que el gener de 2002 se'n va trobar un d'albí en un canal de reg de Deltebre. El seu aspecte físic, bastant repugnant (semblant a un rap, amb una boca enorme, antenes i la pell llefiscosa) és un dels motius que fa que la gent no el valori gens; els pescadors esportius, en canvi, es desplacen fins a l'Ebre per a pescar-lo. La seva qualitat de depredador i el fet que s'expandeixi tan ràpidament han creat una mena d'alarma al seu voltant; hi ha qui afirma que podria atacar a algú que estigués banyant-se o pescant dins el riu, però la realitat és que, de moment, no se n'ha donat cap cas.

Això, això [el silur] ha sigut la destrucció total del riu... (Joan March, Tivenys, 4/3/1996)

Lo llobarro és un peix destructiu, però tota la vida n'hi ha hagut de llobarros i no es va acabar mai lo peix. Lo sirulo és un peix destructiu (...) Aquí li va pegar molt al peix, este li ha pegat molt a la fauna nostra... (...) El sirulo és lo tiburón, és un tiburón... Un sirulo pos necessita pos cinc o sis quilos com a mínim o més de peix. (Joan March, Tivenys, 4/6/1998)

JM: Jo aquestos que han començat a repoblar els rius i tot això de peixos extravagants...

OB: Exòtics, coses...

SB: Això que ho han portat de fora.

JM: Jo dic que aquestos han portat una epidèmia a les aigües o als rius...

SB: Han portat mala llavor.

JM: ...que se minja..., és una gran guerra. Uns s'han de minjar els altres. (Óscar Beltran, Salvador Beltran i Josep Mauri, Tivenys, 12/3/1996)

El mateix vocabulari emprat ("destrucció", "epidèmia", "mala llavor", "guerra", etc.) reflecteix clarament el rebuig, que ve justificat pel fet que són "espècies que vénen de fora", que no corresponen a l'indret on es troben. Salvant les distàncies, és el mateix rebuig que es manifesta envers els immigrants o els turistes, aquells que són diferents i que provenen d'altres llocs. Novament constatem que, davant la manca d'altres referències, els mateixos models i imatges aplicades per a descriure i "ordenar" la societat s'apliquen a la natura.

Els pescadors donen la culpa de la desaparició de les antigues espècies als nous depredadors. Per a ells, ha estat un factor clau, junt amb la construcció dels embassaments i la contaminació. En aquest sentit, els peixos menys àgils a l'hora d'escapar-se dels atacants hi han sortit perdent:

Jo crec que per aigua contaminada no hi faria res. No seria tan bo lo peix perquè (...) los peixos estos que són més ligeros, que són aerodinàmics, que no hi ti la vida lo lúcio, lo llissal, que comença a botar i marxa lluny... N'està ple de llissals lo riu; també es moririen de l'aigua contaminada. Los barbs, també hi ha un munt de barbs, perquè lo barb pos marxa igual que una fletxa... Sí, i la saboga pos és més..., és més tonta, més lenta i, ja li dic, jo tinc mania que és d'això. (Josep Piñol, Tivenys, 28/2/1996)

Hi ha espècies que no..., que la feinada és seua per a sobreviure. O sigui, que lo riu és..., s'han carregat moltes espècies, eh? I moltes no sobreviuran. Si en queda alguna, al cap dels anys, no en quedarà ni una (...) Només mos ha faltat lo siluro, el *black-bass* i el llúcio-perca! (...) El siluro és un peix molt lent. Ne fa mal, clar que fa mal, però jo crec que fa mal..., més mal lo llúcio-perca i el *black-bass*. (Enric Fabregat, Miravet, 13/8/2000)

Ara els peixos aquells grossos se'ls mengen tots. No, ja fan una bona llimpiesa, ja. Mira si fan llimpiesa que aquí abans d'arribar a l'embalse, sempre en veies un munt que feie por. Pues, des de que hi ha els bitxos aquests, ja no en veus cap. (Agustí Cervelló, Riba-roja, 9/12/2000)

La qüestió és que antigues espècies com la madrilla, la llampresa, l'esturió o la saboga han desaparegut de les aigües de l'Ebre o hi tenen una presència purament testimonial²⁶² i és que, tal com afirmen els informants, "el riu d'ara ja no és com el d'abans"²⁶³. Les poques persones que ja fa unes quantes dècades que pesquen estan en condicions de constatar aquest fet; Joan Cid va començar de ben jove com a pescador esportiu i ara té més de setanta anys²⁶⁴:

Allavons, com a peixos, bueno, fa coranta o cinquanta anys pescàvem d'una manera, trèiem uns peixos; ara aquells peixos han anat desapareixent i ara en traiem uns atres. (Joan Cid, Tortosa, 21/9/2000)

Fins ara no s'ha produït el més mínim incident, però ja ha començat a circular una mena de mitologia sobre el que pot arribar a fer el silur. S'expliquen històries de silurs que no dubten a menjar-se un ànec que es troba nedant al riu. Hi ha molta gent que afirma que és perillós banyar-se perquè es corre el perill de ser atacat:

JM: Ho és perill, perquè un noi d'aquí al poble va ficar... En este que vaig agarrar, que feia catorze quilos, va intentar ficar la mà dins. Compte, quan ja feia rato que estava agarrat, que estava

²⁶² També Chabenat (1996: 77-78) parla de la disminució de captures al Roine associada a la proliferació d'espècies al·lòctones.

Igualment, Isabel González Turmo constata el mateix procés aplicable al riu Guadalquivir:

(...) nombreuses sont les espèces qui ont disparu, de même que se sont perdues des techniques conservées pendant des siècles et, en définitive, des manières de vivre et des connaissances que les vieux ne transmettent plus à la jeuneuse. (González, 1992: 120)

²⁶³ En el cas del Roine, els pescadors entrevistats per Chabenat tenen idèntica opinió. Tots ells parlen de la desaparició d'espècies i de l'aparició d'altres, considerades indesitjables, com el nostre famós silur. Els peixos esdevenen innobles en contacte amb un riu que ha perdut la seva noblesa:

D'autres poissons cependant se développent, certains apparaissent, tels les silures. La qualité culinaire de ces derniers est parfois contestée parce qu'ils sont identifiés au fleuve; dans le fleuve qui aurait perdu sa noblesse, le poisson serait devenu ignoble. Des légendes se racontent à propos de ce poisson qui vient de l'est de l'Europe, et qui s'acclimate particulièrement bien dans le voisinage de la centrale nucléaire. (Chabenat, 1996: 274)

²⁶⁴ La qüestió és que falten estudis científics que duguin a terme censos de població piscícola i correlacionin els diferents paràmetres (embassaments, contaminació, proliferació d'espècies autòctones, etc.) amb la desaparició de les antigues espècies. Ara com ara, la constatació d'aquest fet se sol basar en apreciacions personals; de totes maneres, ja fa uns quants anys que, des de l'àrea d'Ictiologia del Parc Natural del Delta de l'Ebre, s'assenyalava la progressiva disminució de peix a la zona i es relacionava amb les noves pràctiques agrícoles, la construcció dels embassaments, l'augment d'espècies forànies, la contaminació, la disminució de l'aportació d'aigua dolça del riu i el recobriment de formigó dels canals (*Diari de Tarragona*, 16 març 1997).

pràcticament mort (...) I va ficar la mà allí dins a la boca, i tec! La tanca, i la va traure i el va esquinçar tot, lo va senyalar tot... T'esguinça, no mossega així normal, quan estira esguinça la carn...
AP: Qualsevol dia un crió d'estos nostres nadant per l'Assut se'l fotrà.
JM: Ah, pos sí! No, no hi càpiga dubte que el pot agarrar molt fàcilment.
AP: Que no n'ha passat mai cap cas però podria ser, d'estos crios menuts... igual se'l fot...
JM: No, no... és una cosa, és perillosa. De fet, ara, no ha passat res, però pot passar, està dins del possible. Perquè lo riu és molt gran; pareix molt menut però és molt gran lo riu; no sabem lo que hi ha baix... (Joan March i Alejandro Piñol, Tivenys, 4/3/1996)

Tota aquesta mitologia ha arribat fins a la literatura. Així, en un dels contes de l'obra *Riu avall*, Andreu Carranza munta una autèntica història de terror amb aquest peix com a protagonista: durant la festa del riu a Flix, quan un jove es troba al mig del pal ensabonat, apareix un enorme silur i fa passar una estona d'angoixa a tots els presents; però el jove, que és un expert en pal ensabonat, aconsegueix mantenir l'equilibri i sortir sa i estalvi de la peripècia.

Els submarinistes que treballaven en el trasllat de les nàiades a la zona de l'assut de Xerta, ensepegaven repetidament amb aquests animals però la seva opinió és que és un peix bastant inofensiu:

*Porque todos los buzos que hemos estado sacando las almejas se han topado con ellos. Eh..., buscando almejas, todos los días: "Me he encontrado con un bicho de tal tamaño, le he tenido que pegar en el hocico". Porque se pone tan pesado que se pone al lado donde están trabajando ellos para comer todos los pececitos que saquen.
(...) Salió de una cueva y le pegó un golpe en el pecho, un bicho muy grande. Pero lo que hizo fue huir, suponemos que fue huir (...) Otra vez le cogió del brazo a uno, lo que pasa que no sabemos si confundió el brazo con un pez, en la turbulencia del agua que había ahí. (Daniel Barrón, Xerta, 16/1/2000)*

La realitat és que el fet que no tingui dentadura fa bastant improbable qualsevol mossegada, més enllà d'una esgarrinxada; té unes dents petítissimes, que esgarrapen més que no pas mosseguen i, pel que sembla, engoleix per absorció i no devorant.

Evidentment, la població autòctona se'n guardarà com d'escaldar-se de tastar alguna d'aquestes espècies introduïdes²⁶⁵. En canvi, ens consta que en alguns restaurants s'ha servit de forma més aviat excepcional filet de silur i que ha tingut bona acceptació. Heus aquí l'opinió d'un autòcton:

Fa tres setmanes ne van pescar un que feia prop de dos metres d'alçada, a l'obra, gent de l'obra [quan feien la resclosa de Xerta] (...) Per a colmo de tot, se'l van minjar. La gent de l'obra van fer un dinar: "No, si sembla hasta un rap i tot..." I, bueno, pos que vos aprofite perquè jo prefereixo el rap (...) Qualsevol cosa que hi haigues al riu és complicat minjar-se'l. (Joan March, Junta d'Aigües, 22/4/ 1996)

De totes maneres, no sembla que el consum sigui un fet molt generalitzat. Pel que ens van explicar al càmping de Riba-roja, només alguns alemanys en mengen ocasionalment, i la impressió és que s'ofereix més com una opció pintoresca que altra cosa. Normalment, el que fan alguns restaurants de Riba-roja és oferir als pescadors la possibilitat de cuinar els silurs i els luciperca que ells mateixos han capturat. De fet, es tracta de plats que no es poden incloure a la carta perquè són espècies no comercialitzables, ja sigui perquè estan catalogades com a plaga o perquè només es poden capturar esportivament (i no professionalment). El silur se sol cuinar amb un suc

²⁶⁵ Els rodians estudiats per Chabenat (1996: 95) tampoc es mengen el silur.

que conté espècies, ceba, vi, etc.; l'objectiu és els condiments li treguin el gust de riu i dissimulin la seva insípidesa.

Corre el rumor (no confirmat) que els restaurants xinesos utilitzen el silur per a preparar alguns dels plats que ofereixen, la qual cosa encara augmenta el desprestigi gastronòmic d'aquesta espècie. Qui més qui menys, ha sentit històries sobre la utilització de carn de gat, de colom o de rata que, camuflada sota altres aparences, se serveix als restaurants xinesos; el silur, doncs, ve a augmentar aquesta llista, i fins i tot hi ha qui afirma haver vist xinesos pescant a l'Ebre:

A vegades, diuen, que si els restaurants xinos ne gasten de siluro, o de peixos gats i siluros d'aquells; diuen que són uns peixos que ells valoren molt. Perquè a vegades vénen aquí xavals, que ens diuen: "Això, si treu algun siluro o un peix gat, ens el dona, pels gats, no sé què..." I es veu que els hi compren els restaurants xinos i es treuen algun diner. No ho hem profunditzat mai ni ho hem fet mai, eh? No ho puc assegurar-ho. (Joan Cid, Tortosa, 26/2/2001)

És indiscutible que la percepció de les qualitats gastronòmiques dels peixos conté una gran càrrega subjectiva. Malgrat que no podem aplicar-hi la totalitat de les explicacions que Mary Douglas (1966: 63-81) formulava a "Las abominaciones del Levítico", descobrim que tots dos casos no discorren molt allunyats. L'autora es proposa explicar perquè en aquest text bíblic s'estableixen una sèrie de regles dietètiques que consideren impurs alguns animals. Afirma (1966: 79) que els animals es rebutgen perquè s'allunyen de l'ordre i de la perfecció, és a dir, de la santedat: "cualquier clase de animales que no está equipada con el género correcto de locomoción en su propio elemento es contraria a la santidad". Així, un ésser aquàtic que no tingui aletes ni escates és impur, igual que ho és un animal que s'arrossegui per terra en lloc de caminar. A l'Ebre, totes les espècies forànies introduïdes recentment (rebuig a allò que és estrany) es troben especialment desvaloritzades. Igual menyspreu pateixen les espècies depredadores tot i que, més especialment, les carronyeres. El silur experimenta triple menyspreu perquè és depredador, forà i desagradable físicament. La base, doncs, és la mateixa que a la formulació de Douglas: no es mengen els animals considerats impurs o que es desvien de la "norma", per diversos motius, sigui la forma de locomoció, l'alimentació, l'aspecte físic o perquè no corresponen al lloc on es troben.

Aquells que es miren el riu amb "ulls turístics", acostumen a tenir una altra percepció del silur. El seu plantejament és que, tenint en compte que ja es troba a l'Ebre i no es pot eradicar, es tracta d'aprofitar-lo el millor que es pugui:

Vamos a vender lo que tenemos; son unos peces enormes y a todo el mundo le agrada hacerse una foto para su escritorio con un pez de metro y medio. Se pagan... Se hacen chárteres a todas partes del mundo (...) para ir a pescar este pez, y lo tenemos en Europa (...) Ya que está y es difícil controlarlo, creo que si lo pescamos bastante más también va a ser un poco de freno. Servirá para las dos cosas: para beneficio económico y controlar un poco. (Daniel Barrón, Xerta, 16/1/2000)

On aquest discurs està més arrelat és a Riba-roja, població que rep un considerable nombre de turistes atrets per la pesca d'aquesta espècie. De fet, el càmping de Riba-roja i el de l'assut de Xerta són les dues infraestructures que més es veuen beneficiades per l'arribada de pescadors centreeuropeus que busquen silurs. En aquest cas, el discurs de la població arriba a fer un gir del cent per cent i a defensar la presència d'aquest peix a l'Ebre, així com a negar el seu efecte sobre la disminució de la resta d'espècies:

Bé, els ecologistes no sempre l'encerten. Jo en ells no hi haig tingut gaire relació perquè no els agrada. Perquè van a lo que van. Perquè jo, per exemple, per dir-te algo, te diria: No hi ha depredadors al mar? I quan parlen de peixos, no heu sentit un refran que és tan vell, podria dir, com la humanitat, que diu: "Lo peix gros se minja al petit". I jo haig vist peixos que no són lo siluro, com se mengen a un altre de petit (...) Per lo tant, que no em vinguen en estes històries (...) Però si algun ecologista, per exemple, em dia que la madrilla ha desaparegut aquí per culpa dels depredadors, jo li diria que no m'ho crec. I si el barb ha desaparegut per culpa dels depredadors, li diria que tampoc m'ho crec. (Josep Busom, Riba-roja, 9/12/2000)

Idèntica opinió té Joan Ignasi Bazalote, de Badia Tucana, ja que gran part dels seus clients vénen atrets per la pesca del silur. Quan va participar a la taula rodona de la Jornada sobre Turisme Fluvial (Tortosa, 12 de gener de 2001) va afirmar que, tenint en compte que el riu havia canviat i el silur era una font de riquesa per a empreses com la seva, no tenia sentit que la Generalitat tragués decrets perseguint aquests peixos: "Mos tenim que adequar a la nova situació mediambiental".

Són, doncs, dues postures oposades: per a uns és una amenaça i per als altres és un recurs turístic. Ara bé, malgrat que els visitants pesquin silurs, difícilment trobarem població autòctona dedicada a la pesca d'aquest peix, sinó que el menyspreen i es dediquen a les altres espècies. Aquí el silur tampoc està exempt de prejudicis:

De pescadors del poble, se podria dir..., comptats en los dits de la mà, potser n'hi ha dos u tres que es dediquen al siluro. I després algun crio petit que li fa gràcia agafar algun peix gros. Però la resta, los que estem federats i anem en competició, només sempre pesquem el ciprínid, salvo una vegada a l'any que fem un concurs que és fora de sèrie i anem a pescar-ho tot. (Josep Busom, Riba-roja, 9/12/2000)

Avui dia, el pantà de Riba-roja és un lloc de pesca conegut internacionalment, especialment a Alemanya. Fa ja unes quantes dècades, un periodista francès va publicar un article sobre l'embassament en una revista especialitzada; aquella promoció va servir perquè una empresa alemanya s'interessés per l'indret i contactés amb la Societat de Pesca de Riba-roja. Poc a poc, es va anar fent promoció de la zona i l'afluència de públic va augmentar:

Van començar a vindre gent aquí i, bueno, els hi va agradar tant que avui pues, no em voldria equivocar, però entre els que controlem la Societat i d'altres que no es controlen, pues suposo que passen de mil los pescadors d'Alemania que vénen. Ne vénen d'Àustria, en vénen d'Holanda. (Josep Busom, Riba-roja, 9/12/2000)

Les condicions que troben són idònies per a la pesca²⁶⁶. El silur, que als països d'origen dels pescadors té unes mides més discretes, a la zona del pantà arriba a assolir els cent quilos, a causa del clima mediterrani, que li és més favorable per al seu desenvolupament. Altres espècies com el luciperca, el *blackbass* i, en menor mesura, la carpa també són força valorats pels pescadors visitants. Finalment, hem de parlar de les aigües tranquil·les motivades per la presència de la presa, que possibiliten l'ús de fils i hams de petites mides, els quals, al seu torn, augmenten les possibilitats de captura. En general, doncs, el pantà de Riba-roja és un indret molt favorable per a la pesca; és per aquest motiu que s'hi han arribat a fer campionats d'Espanya. El problema, però, radica en la manca de llocs per a allotjar-se la zona, de manera que els organitzadors no tenen

²⁶⁶ Una bona mostra d'això és que el maig de 2002 va ser l'escenari de la final de pesca esportiva organitzada per la Federació anglesa de Pesca. S'hi van concentrar prop de 120 pescadors anglesos i gal·lesos, ja que es tracta de la competició més important de totes les que se celebren al Regne Unit. El motiu determinant per a escollir el pantà de Riba-roja va ser la idoneïtat de les condicions climàtiques.

altre remei que allotjar els participants a Salou, localitat que es troba ben bé a una hora de Riba-roja. Darrerament, sembla que es detecta una certa inversió hotelera a la Ribera d'Ebre²⁶⁷ i, de fet, el mateix Josep Busom, president de la societat de pesca, s'ha aventurat a instal·lar un hotel al municipi: "Jo durant tot l'any treballo... No al cent per cent, però, bueno, me vaig defensant."

Malgrat que no hi ha cap tipus de limitació de la pesca del silur, la majoria de pescadors acostumen a mesurar-lo, pesar-lo, fer-se la fotografia de rigor i tornar-lo a l'aigua, de forma que, en no produir-se la captura real de l'exemplar, no minva la seva població. L'al·licient del pescador és obtenir una bona captura, de grans dimensions; és per aquest motiu que la majoria prefereixen llençar-lo a l'aigua perquè continuï creixent; la Generalitat ha publicat un decret segons el qual s'han de matar els silurs que es pesquen, però ningú ho respecta. Evidentment, a Riba-roja consideren que intentar acabar amb els silurs és com matar "la gallina dels ous d'or", perquè és gairebé l'únic recurs que, ara com ara, els serveix per a atreure turisme. Els informants reconeixen, això sí, que els visitants són "més aviat gent treballadora", amb poder adquisitiu bastant limitat i que, per tant, no deixen grans ingressos per càpita. Nosaltres mateixos vam poder constatar que, malgrat que l'ocupació del càmping era bastant alta, al restaurant del mateix càmping només hi van dinar cinc persones (i això que era un dissabte del pont de la Constitució); després de dinar, la cosa sí que es va animar, ja que alguns estadants van acudir-hi a prendre una copa (l'alcohol és un dels únics dispendis fixos). Així, doncs, fora dels serveis bàsics, com allotjament i lloguer d'embarcació, la majoria de les seves despeses van cap a les begudes alcohòliques:

En tot l'hivern jo vendré a lo millor deu cerveses. I quan arriben ells aquí, entren a la botiga i s'emporten un parell de caixes de cerveses (...) I alguns vénen en lo cotxe ple, eh? Jo tinc allà a l'hotel, tinc allí per beure si volen, igual tinc... Si, a lo millor, pues en set o vuit, en una nit igual se'n veuen setanta o vuitanta. (Josep Busom, Riba-roja, 9/12/2000)

En el cas de la població autòctona que també pesca, la filosofia de l'activitat és radicalment diferent de quan es pescava amb una finalitat pràctica (obtenir captures per a consum o venda); ara s'associa amb moments d'oci:

Jubilats i jòvens. Jòvens..., perquè los que acaben la jornada de treballar pues se tiren a pescar. Los domenges, los que no els agrada anar por ai pues mira... No és com abans, que abans pues tot lo peix s'aprofitava, avui dia no. Los uns lo trauen, lo fotografien, lo tornen a llançar..., per xalar. (Ramon Benet, Xerta, 30/6/1998)

I allavons la gent lo peix se'l minjava, perquè ara el peix van a pescar i el llancen. Jo, de peix de riu n'haig minjat de totes les classes i ara... fa molts anys que no n'haig minjat. No en vull, no en vull. Però antes lo peix, cony, la gent no en llençava gens de peix. (Juan Bautista Martínez, Xerta, 30/6/1998)

De totes maneres, la pesca esportiva també rep les conseqüències de la desvalorització de les espècies i de l'aigua de l'Ebre. Qui pot, prefereix anar-se'n els caps de setmana a pescar al mar, ja que el peix capturat allí sí que es consumeix:

El noranta per cent dels pescadors de Tortosa pesquen al riu quan hi ha concurs i alguna estona que no saben què fer. Però, generalment, quan poden, se'n van a pescar al mar. Per què? Perquè allí agafen orades, agafen llobarros, agafen sards, agafen mabres; i és peix bo de menjar.

²⁶⁷ La comarca de la Ribera d'Ebre ha passat de tenir una oferta de 34 places hoteleres l'any 1995 a tenir-ne 315 el 2000 (El Punt, 14 octubre 2001).

Allavòrens allà, si agafes un peix, te'l pots menjar. Aquí no se'l menja ningú. (Joan Cid, Tortosa, 26/2/2001)

Existeixen societats de pesca a moltes poblacions riberenques. La de Tortosa és de les que compta amb més tradició i constitueix una sòlida institució amb una rica vida associativa. Altres societats, com la de Riba-roja, presidida per Josep Busom, han dut a terme una encomiable tasca de condicionament de les vores del riu i de promoció de l'indret.

La Societat de pesca de Tortosa té uns 400 socis; són gent sobretot de Tortosa, Roquetes i Jesús, que pesquen tant al riu com al mar. Es va fundar el 28 de maig de 1956, tot i que hi havia hagut algunes temptatives d'associació sense continuïtat abans de la guerra civil; va funcionar com a secció dins del Club de Rem de Tortosa fins que l'octubre de 1975, per divergències amb aquesta institució, es van escindir:

I allavòrens vam tenir unes diferències amb el Club de Rem, vam... Perquè nosaltres guanyàvem molts de títols, fèiem moltes activitats; lo Club de Rem va tenir..., va tenir una caiguda brutal. La gent es va deixar de remar, no feien cap activitat, tenien les seues instal·lacions, els seus locals però no feien absolutament cap activitat. Nosaltres érem els únics que fèiem activitats i encara algunes vegades nos feien fora de les instal·lacions; perquè venia el diumenge, que a lo millor fèiem un campeonat, i anàvem allí per fer la recepció, l'entrega de premis i resulta que ells havien organitzat ball amb un tocadisc i ens fotien fora (...) I vam dir: "Ja n'hi prou!" (Joan Cid, Tortosa, 21/9/2000)

Joan Cid és l'ànima i la història d'aquesta societat: soci fundador, del 58 al 80 va ser-ne el secretari i, des de llavors, el president. Com ja era d'esperar, és una associació eminentment masculina, tot i que compten amb unes cinc o sis dones que fan el que poden dins el món de la pesca. Hi ha molta gent que s'hi dedica per tradició familiar, perquè ho han vist fer al pare i a l'avi, i són ells els que, des de molt petits, els inscriuen i els animen a anar participant en campionats; en canvi, també hi ha algunes persones que fan cap a la societat per iniciativa pròpia. El que sol succeir en la majoria dels casos és que els nens pesquen fins que arriben a l'adolescència, moment en què ho abandonen per a dedicar-se a altres formes d'oci més convencionals; d'aquests, alguns ho reprenen al cap d'uns anys, però altres ja no hi tornen mai més.

Les respectives societats organitzen campionats locals, principalment durant les festes majors. Així, a Riba-roja, en fan per la festa major i el 24 de desembre. A Tortosa, s'organitzen dotze campionats a l'any i un d'infantil; per les festes de la Cinta fan un campionat obert a tothom, en el qual no cal ser-ne soci per a participar-hi. Durant les festes de Nadal, té lloc el "Concurs del Tito", en què els trenta millors classificats guanyen un gall dindi i, els altres, torrons i cava; abans del concurs, els socis en reuneixen en un gran esmorzar. La vida associativa, doncs, és rica i activa. La Societat presenta pubilla per les festes majors i utilitza el seu local per ambientar una taverna marinera que s'obre cada any durant la Festa del Renaixement, que té lloc el mes d'agost. Diàriament, congrega uns quants socis que van allí a passar la tarda jugant a cartes o realitzant alguna activitat similar. A banda de tot això, hi ha alguns dels socis que participen en campionats provincials, de Catalunya i, fins i tot, si aconseguen classificar-se, al d'Espanya.

L'EMBRIÓ DE LA NOVA IDENTITAT EBRENCA

És en aquests moments, durant la dècada dels 90, que les elits culturals i polítiques intenten popularitzar un concepte d'unitat de les Terres de l'Ebre. Una institució (l'Institut de Desenvolupament de les Terres de l'Ebre) i una associació (Amics de l'Ebre) desenvoluparan un gran paper en aquest procés. No obstant això, els seus intents no tenen gaire ressò en l'opinió pública i la impressió que dóna és que es tracta d'un intent que mai prosperarà²⁶⁸; de fet, molt probablement no hauria prosperat si el Pla Hidrològic Nacional no hagués servit –com veurem en el pròxim capítol– de detonant.

En aquells moments es tractava clarament d'una construcció social que havia seguit el camí invers al que es produeix normalment: van ser les mateixes institucions (Generalitat, Consells Comarcals, Amics i Amigues de l'Ebre, Institut de Desenvolupament de les Terres de l'Ebre...) les més interessades en despertar la consciència de pertinença a una unitat diferenciada. Segurament això va ser degut al gran interès que tenien per promocionar econòmicament, fonamentalment a través del turisme, tota la zona en conjunt.

L'Institut de Desenvolupament de les Terres de l'Ebre és un organisme que depèn del Departament de Política Territorial i Obres Públiques de la Generalitat de Catalunya, creat l'any 1994. La llei de la seva constitució es va publicar al *Diari Oficial de la Generalitat* l'octubre de 1993, tot i que va ser modificada l'any 97. Anteriorment, abans de l'aparició dels consells comarcals, havia existit el Consell Intercomarcal de les Terres de l'Ebre, que va durar des de 1979 fins a finals de la dècada dels 80.

Bàsicament, la funció de l'Idece és formular propostes, assessorar i promocionar socioeconòmicament la zona, tot i que també pot realitzar gestió en algun tema puntual, com ara en la navegabilitat; de la seva gestió, manteniment i promoció se'n fa càrrec des de l'any 1999. Evidentment, un dels seus principals àmbits és la promoció del turisme. Tal com s'especifica a la seva pàgina web (www.idece.es), les seves funcions són:

- Elabora, impulsa i avalua plans de promoció i desenvolupament de caràcter global o sectorial de les comarques del Baix Ebre, el Montsià, la Terra Alta i la Ribera d'Ebre.
- Fomenta la projecció de les comarques esmentades.
- Desenvolupa programes de suport de caràcter general i sectorial dirigits als ens locals del territori.
- Executa el manteniment i la promoció de la via navegable de l'Ebre.
- Vetlla pel compliment i revisió del Pla Territorial parcial de les Terres de l'Ebre.
- Recolza les polítiques municipals de dinamització, mitjançant ajuts, suport tècnic, etc.
- Assessora i realitza estudis i treballs tècnics encaminats a obtenir un coneixement millor de la realitat i les perspectives de les quatre comarques.
- Fou el creador i l'impulsor de la marca turística que cohesiona i identifica el conjunt de les Terres de l'Ebre.

En l'Idece s'hi van posar moltes expectatives, sobretot en els seus inicis. La gent el veia com una mena de redemptor, com l'organisme que serviria per defensar davant el

²⁶⁸ Jo mateixa, en el moment d'iniciar el treball de camp (1996), no hauria apostat per aquesta suposada identitat, ja que la considerava una cosa totalment artificial que mai arrelaria entre la població local. Els esdeveniments dels darrers anys, però, han acabat demostrant que es tracta d'un sentiment de pertinença acceptat gairebé per tothom.

centralisme barceloní unes terres que sempre havien quedat marginades. Des de dins mateix, es reconeixia aquest fet:

Jo tinc la sensació que la gent posa molt il·lusió en algunes coses i després li demana molt en aquelles coses a les quals li posa il·lusió o..., o pensa que poden anar bé, no? I a l'Idece me sembla que li està passant una mica això, eh? (...) La gent pensa, en fin, que pot ser útil i tal, i que ve a donar resposta, bueno, tot això, la possibilitat de fer una sèrie de coses, però després no complix les expectatives, eh? I per això és criticat de..., bastant periòdicament, no? en la premsa i tal (...) Estem en una època també de recursos per part de les administracions limitats i..., bueno, allarguen lo que allarguen els diners i no se pot fer tot lo que la gent voldria en una zona on, diguéssim, hi han dèficits importants. (Jesús Sorribes, Idece, 4/11/1999)

Poc a poc, el temps va anar demostrant que l'Idece era una institució sense poder decisiu ni executiu, creada pel govern central més que res per una qüestió d'imatge. Quan va sorgir el problema del PHN, es va mostrar totalment inoperatiu a l'hora de resoldre'l o actuar com a mitjancer, tot i que en un principi s'hi va posar seriosament. A principis d'octubre del 2000, l'Institut va aprovar per unanimitat de tots els partits polítics, inclòs el PP, rebutjar el PHN perquè no garantia suficientment les necessitats hídriques de les comarques de l'Ebre ni la supervivència del Delta. Des d'aquesta institució, s'insistia en la necessitat que les Terres de l'Ebre actuessin com una pinya en els temes que afectaven el territori i que el que s'havia de fer era evitar divisions.

L'Idece es perfilava com el millor instrument per parlar d'aquest tema, essent una institució que aglutinava totes les forces polítiques i tenia autoritat i capacitat per reunir actors socials, ecologistes i mitjans de comunicació. Amb bona voluntat, l'Idece va iniciar reunions amb la Plataforma, amb els alcaldes de la zona, amb representants del sector pesquer i arrossaire, amb associacions (sindicats, Associació d'Empresaris, Unió de Pagesos, Seo-Birdlife, etc.). Les reunions eren tenses i es tractava d'anar llimant diferències de matisos: a uns grups els semblaven les versions dels altres massa radicals i, per contra, altres trobaven massa suaus determinades posicions; senzillament, es tractava de postures irreconciliables.

Si bé, per lògica, l'Idece hauria d'haver quedat absorbit per la Delegació Territorial del Govern de la Generalitat a les Terres de l'Ebre quan es va crear aquesta segona entitat, encara continua funcionant. En el moment de dur a terme el treball de camp, la directora de l'Idece era Teresa Moya, que va ser substituïda posteriorment per Enric Roig. La gestió de Roig va causar una crisi en l'entitat, ja que va generar un important forat pressupostari que va provocar la seva renúncia i un escàndol polític que va arribar al Parlament de Catalunya. Per aquest motiu, Roig va ser succeït en el càrrec per Genoveva Margalef.

Amics i Amigues de l'Ebre es va crear a finals dels anys 80 i té la seu al Casal situat al peu del pont del Mil·lenari de Tortosa. La impressió que dóna des de fora és que són un grup integrat per gent ben situada a l'escala social, de nivell cultural alt i una mica elitistes. Els agraden les reunions i els àpats col·lectius; en resum, fer vida social, tot i que la seva seu no sembla un lloc especialment actiu.

L'esmentada associació té un conveni amb la Generalitat segons el qual els han cedit per trenta-cinc anys la gestió de l'espai del Museu de l'Ebre, que va ser inaugurat a mitjans dels 90. Aquest museu se situa a l'interior de l'estrep esquerre del pont del Mil·lenari; a l'altra riba hi ha el mateix espai reservat però, tot i que existeixen projectes, el pressupost per a habilitar-lo no ha arribat.

Existeix una persona contractada per a preparar les exposicions: recollir material i informació, elaborar els plafons i, fins i tot, fer de guia. Les seves intencions són bones però ni la seva formació ni els mitjans econòmics de què disposa afavoreixen la seva tasca. Els plafons que hi havia al museu quan jo el vaig visitar (abril de 2000) eren molt rudimentaris: fotografies i fotocòpies enganxades sobre fusta i sovint mig desenganxades, faltes d'ortografia a vegades corregides per damunt, textos poc explicatius... De fet, les visites són escasses i, en general, el museu de l'Ebre no fa honor al seu nom perquè en cap cas trobem el que ens suggereix la denominació.

El seu president, en el moment de dur a terme el treball de camp, era Salvador Tarragó²⁶⁹. Va néixer a Tortosa però viu a Barcelona des de fa molts anys, on és professor a la Universitat Politècnica de Catalunya; els caps de setmana corre cap a la terra natal a fer-se càrrec de les seves múltiples ocupacions. La seva "apretada" agenda i intensa vida social li impedièen parlar amb mi fins que, després de perseguir-lo durant bastant de temps, una trucada de Josep Sánchez Cervelló, amic seu, el va predisposar a concedir-me l'entrevista, tot i que amb el temps molt limitat.

Les activitats d'Amics i Amigues de l'Ebre són variades però es dediquen sobretot a la conservació i promoció del patrimoni cultural i, en menor mesura, natural. Publiquen llibres, organitzen homenatges, recorreguts gastronòmics, es posicionen en contra del transvasament i la construcció de la central de Xerta, escriuen manifestos de defensa de l'Ebre, estan vinculats a la Universitat d'Estiu de les Terres de l'Ebre... Compten amb un centenar de socis, organitzats en comissions de treball, que paguen la quota corresponent i ajuden a mantenir l'associació. Les comissions que l'integren són la Comissió de Qualitat (duen a terme un sopar en el qual es lliuren els Premis de Qualitat Ebrenc), Comissió d'Història, Agrupació Turística i Cultural de les Terres i Mar de l'Ebre (integrada per diversos restaurants que organitzen jornades gastronòmiques), Comissió de Patrimoni (es dediquen a organitzar principalment excursions) i Gabinet de Premsa (s'encarrega de revisar les notes de premsa i de preparar un butlletí-revista de l'Associació)²⁷⁰.

Es consideren una organització oberta i l'entitat cultural més reconeguda de les Terres de l'Ebre:

Com lo que hem cuidat molt és la política de..., de portar les exposicions a tot arreu, de col·laborar molt desinteressadament amb tothom, de..., d'estar molt oberts, allavontes tenim molts amics a tot arreu, i tenim l'autoritat moral, això sí que..., que no té cap importància que ho digue jo; però mos ho han dit moltes vegades, que tenim l'autoritat moral de... Som l'entitat més reconeguda a nivell de Terres de l'Ebre en quant a... projectes culturals, no? (Salvador Tarragó, Amics de l'Ebre, 6/5/2000)

L'any 1989 van escriure la "Declaració de l'Ebre", on es reivindicaven els drets del riu. Amb motiu del desè aniversari, el maig del 2000, van tornar a publicar una altra declaració, titulada "Projecte Terres i Mar de l'Ebre 2005". Hi defensaven l'existència d'una societat ebrenc, marcada per uns trets definidors, que s'havien de preservar

²⁶⁹ Actualment (2006), el president d'Amics i Amigues de l'Ebre és l'historiador Josep Sánchez Cervelló, mentre que Salvador Tarragó és el president del Museu de l'Ebre.

²⁷⁰ Aquesta darrera informació prové d'una comunicació personal rebuda per correu electrònic després d'haver-los adreçat una sol·licitud d'informació.

davant l'actual tendència a la uniformització de formes de vida i de pensament (el que els antropòlegs anomenem globalització).

El punt 1 es titulava, com no podia ser d'altra manera, "L'Ebre, eix vertebrador" i deixava ben clar el paper primordial del riu en el forjament de la identitat de les Terres de l'Ebre:

L'Ebre (amb els seus afluents, rierols i barrancs) constituïx l'eix vital de la nostra identitat i del nostre territori que ha d'ésser conservat amb tots els seus valors naturals i econòmics.

A continuació es feien les pertinents reclamacions de cara al manteniment del Delta, la no extracció d'aigua del riu i, en general, a la conservació de tot el patrimoni natural associat a l'Ebre. La resta de punts defensaven la unitat territorial i administrativa de les Terres de l'Ebre, la necessitat de millora de la xarxa viària, de conservar el patrimoni natural i cultural de la zona (inclosa la parla dialectal), d'aconseguir un desenvolupament sostenible i de preservar la salut dels habitants. El manifest acabava amb la llista d'entitats adherides.

Els Amics de l'Ebre, doncs, han estat una peça clau a l'hora de construir una identitat ebrenca fonamentada en la presència del curs fluvial, la qual cosa queda patent en el manifest que acabem de resumir, però també en moltes altres de les seves accions. En el cas anterior, arriben al nivell de forçar la realitat i afirmar que els afluents de l'Ebre també formen part d'aquesta unitat fluvial, de manera que així assimilen tot el territori de les Terres de l'Ebre (incloses comarques on no veuen l'Ebre ni de lluny, com la Terra Alta i el Priorat). Molt abans que els fets del PHN fessin sorgir la consciència d'identitat entre la població, ells ja defensaven l'existència d'un territori amb unes característiques diferenciades; es tractava de recuperar una antiga identitat, no pas de crear-ne una de nova. Es consideraven una societat víctima dels desequilibris territorials i reclamaven un futur millor, la qual cosa implicava trencar amb la visió fatalista, amb les antigues divisions i deixant enrere les justificacions dels fracassos que culpabilitzen els altres. Són tòpics que els mateixos ebrencs se solen atribuir a si mateixos i que no deixen de tenir una bona base de realitat. Evidentment, a banda de tots els trets diferenciadors, existeix una justificació històrica que empeny a establir aquesta identitat:

Defensem la unitat territorial i administrativa de les TTEE, gestionades políticament i administrativament per un ens comú que abrace i represente les comarques de la Ribera de l'Ebre, Terra Alta, Baix Ebre i Montsià, tal com avalen els nostres referents històrics del bisbat des dels visigots, la vegueria des del segle XIV al XVII, el corregiment al s. XVIII, o el Consell de l'Ebre, en època recent.

El novembre de 1994 tingueren lloc a Tortosa les Primeres Jornades d'Estudi de la Cultura Fluvial Pirineu-Mediterrània, organitzades per Amics de l'Ebre amb la col·laboració d'una colla d'institucions més. Les comunicacions s'estructuraren en tres àrees (història, antropologia i patrimoni cultural, i patrimoni natural) i es publicaren uns quants anys després en un volum titulat *Cultura fluvial del Pirineu a la Mediterrània*. La gairebé totalitat de comunicacions se centraven en l'Ebre català i, en canvi, malgrat el títol de les jornades, no hi va haver ningú que s'ocupés exclusivament dels afluents pirinencs de l'Ebre. Per contra, uns anys després, les mateixes jornades tingueren lloc a Esterri d'Àneu i allí sí que les comunicacions abraçaren un àmbit geogràfic més ampli.

Als Amics de l'Ebre (o a gent pròxima a ells) els devem l'encunyació de dos termes ara molt populars però que fa quinze anys ningú utilitzava. En primer lloc, hem de parlar de l'adjectiu "ebrenc"²⁷¹, emprat sobretot per a referir-se a la població que viu a les Terres de l'Ebre. Tal com ens explica Josep Sánchez, va sorgir durant una discussió entre un grup d'Amics de l'Ebre en el moment en què volien fer un monument a un llaüter que va salvar una colla de persones durant la riuada de 1907. El text diu: "A Salvador Videllet 'Blanquet' que amb l'Enric Solé salvà 78 vides de la riuada 22/26-X-1907. El poble ebrenca amb orgull."

Sembla que el creador del concepte fou Artur Bladé (desconeixem si algun escriptor anterior l'havia emprat); però aquest autor l'utilitza sempre com un adjectiu que es refereix a elements directament relacionats amb el riu. Així, per exemple, ell parla de "paisatges ebrenques" (1983²⁷²: 14 i 35), d'"embarcacions ebrenques" (1983: 15), de "ribes ebrenques" (1983: 23) i de "regadiu ebrenca" (1983: 24). En cap moment (almenys en els moltíssims textos seus que nosaltres hem consultat) empra l'adjectiu per a referir-se a la població pròxima al riu; en aquestes ocasions, ell s'hi refereix com a "gent de l'Ebre" (1983: 33) o, en tot cas, com a "pobles riberencs" (1983: 32).

La innovació d'aplicar l'adjectiu "ebrenca" a la gent i, fins i tot, convertir-lo en un substantiu és deguda totalment als Amics de l'Ebre i als que posteriorment s'han encarregat de popularitzar el concepte. Del que no hi ha dubte és que en uns pocs anys s'ha generalitzat i tothom l'ha assumit²⁷³; fins i tot existeix un fòrum a internet, del qual ens ocuparem al capítol següent, anomenat "ebrenques.com". De fet, i a un nivell més general, el mateix Josep Sánchez ens explica que, si bé el concepte d'identitat de les Terres de l'Ebre és molt recent, ells ja feia temps que hi estaven treballant. La pregunta que ens sorgeix és: se n'han sortit després de molta perseverança, o hauria sorgit igualment si no hagués existit aquesta llavor?

En segon lloc, hem de referir-nos al concepte de "cultura fluvial", utilitzat per a referir-se a tot allò que fa referència a la relació de l'home amb l'Ebre i que trobem escrit per primera vegada en les actes de les Jornades d'Estudi de la Cultura Fluvial Pirineu-Mediterrània; el terme constitueix una mena de "calaix de sastre" on s'hi poden incloure oficis desapareguts, celebracions festives, patrimoni cultural, aprofitaments econòmics, etc. Són, doncs, dos conceptes que sorgeixen des d'una elit cultural però que són adoptats per la població (en major grau el primer que el segon) i que serveixen per a expressar coses que fins ara no existia necessitat de fer-ho.

Per a donar per finalitzada la llista d'iniciatives institucionals que marquen l'inici de la nova identitat ebrenca, hem de referir-nos a l'exposició "L'Ebre, camí d'aigua", que es va poder veure a finals dels anys 90 al Museu del Montsià i al Museu d'Història de Catalunya. Era un projecte comú de tots dos museus, malgrat que a la pràctica qui va dur a terme tota la recollida de materials va ser el Museu del Montsià. La idea era oferir una visió general, principalment a través d'objectes i fotografies (però també

²⁷¹ Com era d'esperar, el *Diccionari de la Llengua Catalana* de l'Institut d'Estudis Catalans (edició de 1995) no recull aquest terme, ja que és una creació totalment recent.

²⁷² Tot i que *Visió de l'Ebre català* es va publicar l'any 1983, es va escriure molt abans, ja que va guanyar el premi "Joventut" de reportatges el novembre de 1973.

²⁷³ Nosaltres mateixos hem emprat el terme en múltiples ocasions al llarg de la tesi, ja que ens sembla molt útil per a referir-se a aquelles persones que viuen prop de l'Ebre i que han rebut una major o menor influència de la presència del curs fluvial.

d'enregistraments sonors i d'imatges), de la relació de l'home amb el riu. La percepció de l'Ebre com a element que marca una continuïtat i crea una identitat, també hi era present, tot i que d'una manera més diluïda que quan parlàvem dels manifestos dels Amics de l'Ebre:

L'Ebre és el gran riu de Catalunya, la seva presència indefugible ha donat un caràcter singular i suggeridor per l'actuació incessant sobre els seus marges, llaurant amb el seu braç d'aigua no solament el medi físic, sinó també les seves gents. Aquesta exposició narra el que ha estat i el que és una història feta a través de l'aigua i de la mirada del riu. Però si bé el riu és el motiu, els veritables protagonistes són les persones que han viscut a les seves ribes. (Tríptic que es repartia a l'entrada de l'exposició)

Totes aquestes iniciatives deixen les portes obertes perquè, a partir de l'any 2000, la identitat ebrenc prengui cos entre la població i deixi de ser una ideologia compartida per uns quants per a passar a ser un fenomen col·lectiu, una percepció majoritària –ens atrevim a dir, malgrat que no disposem de dades empíriques que ho confirmin- entre els habitants de les Terres de l'Ebre.

QUAN LES TERRES DE L'EBRE VAN RECUPERAR LA SEVA VEU

El 15 de setembre de l'any 2000 es pot considerar una fita històrica a les Terres de l'Ebre: és el moment en què la Coordinadora Antitransvasaments organitza una assemblea a Tortosa i es constitueix la Plataforma per a la Defensa de l'Ebre (PDE), que es convertirà en una activa organització sense precedents. Si prenem la definició de Riechmann i Fernández Buey (1995: 48), segons la qual un moviment social és un agent col·lectiu que intervé en el procés de transformació social, resulta evident que podem donar aquesta qualificació a la PDE. Ara bé, més enllà d'aquest concepte tan ampli, hi ha altres trets definidors que aquests autors esmenten (1995: 48-50); d'entre ells, hem seleccionat els que ens serveixen per a caracteritzar el nostre objecte d'estudi en aquest capítol i que podem confirmar al llarg de les línies següents:

- Per a existir, ha de romandre en acció ja que, si no, acabarà desintegrant-se²⁷⁴.
- Per tal de poder-se afermar, ha de produir-se una identificació-construcció de l'"altre", és a dir, de l'actor social contrari²⁷⁵.
- Ha d'existir una certa continuïtat, que ens servirà per distingir el moviment social d'un simple fet episòdic.
- S'ha de caracteritzar per un alt nivell d'integració simbòlica, manifestat per un acusat sentiment de pertinença al grup.
- Sorgeix de la incapacitat del sistema establert per trobar resposta als problemes entorn als quals s'articula el moviment.
- És impulsat per un grup d'individus socioestructuralment definits, els quals intenten mobilitzar cercles socials més amplis.

EL PLA HIDROLÒGIC NACIONAL

A principis del mes d'agost del 2000, el govern del Partit Popular, aprofitant que tothom (l'oposició inclosa) estava de vacances, s'havia decidit a llençar a la llum pública l'esborrany d'avantprojecte de Llei del Pla Hidrològic Nacional, que pretenia l'extracció de 1.050 hm³ anuals de l'Ebre amb destí a Barcelona, la Comunitat

²⁷⁴ Això és el que està passant amb la PDE un cop el canvi de govern a Madrid ha provocat un abandonament de la voluntat de dur a terme el transvasament de l'Ebre.

²⁷⁵ En el nostre cas, el contrari serà el govern central i autonòmic.

Valenciana, Múrcia i Almeria. Tenint en compte que no és el nostre objectiu detallar els possibles efectes d'aquest transvasament, ens limitarem a assenyalar que els experts consideraven que les estimacions de cabals de l'Ebre i de costos de les obres del PHN eren fictícies (mentre els cabals s'havien inflat²⁷⁶, les despeses s'havien reduït); a més, si s'arribés a realitzar, perjudicaria seriosament tant l'ecosistema deltaic com diversos espais naturals que ha de travessar la conducció d'aigües, per no parlar de l'enorme impacte ambiental que suposaria la construcció de preses amb la intenció de regular els cabals. Al mar, la reducció d'aportacions del riu limitaria dràsticament les captures pesqueres i la producció de musclos al Delta.

Tot i que en teoria l'aigua de l'Ebre havia d'estar destinada a salvar conreus que "patien set", la realitat era que s'estaven realitzant rompudes il·legals de noves terres encarades al regadiu i, el que és pitjor, es tractava de zones on es produïa (i es produeix) una mala gestió i un malbaratament de l'aigua, gran part de la qual es destina a afavorir un creixement urbanístic i turístic insostenible i totalment perjudicial per al medi ambient.

Segons afirmava el govern, l'avantprojecte de PHN era un document obert al diàleg i l'objectiu era assolir el màxim consens amb les forces socials i polítiques (declaracions de Jaume Matas, ministre de Medi Ambient). De moment, se'n sabia molt poc i les notícies als diaris encara eren escasses; sorprenia, això sí, la gran quantitat d'aigua de l'Ebre que es pretenia transvasar: aquest riu es convertia en l'únic abastidor de tot el territori.

Aquesta acció del govern central serà l'espurna que farà sorgir tot un moviment d'oposició al PHN i que tindrà unes enormes repercussions a nivell social, les quals aniran molt més enllà de l'estricta resistència davant aquest fet concret. Sortiran vells fantasmes del passat, es recuperaran antics símbols i identitats però també apareixerà una nova forma molt més bel·ligerant de fer front a una discriminació que feia moltes dècades que es patia; enrere quedaran uns anys en què la tònica dominant acostumava a ser el conformisme i la resignació. Ara ja no val aquella vella frase que diu "igual faran el que voldran". Si les antigues protestes contra la central nuclear d'Ascó o contra el ministransvasament aconseguiren xifres molt reduïdes de participació, ara seran la majoria dels habitants de les Terres de l'Ebre els que sortiran al carrer a manifestar-se i a participar en tots els actes de protesta.

La Coordinadora Antitransvasaments, Esquerra Republicana de Catalunya i Iniciativa per Catalunya es mostraren en contra des d'un primer moment, mentre Convergència i Unió i el Partit Socialista de Catalunya es limitaven a parlar de demanar contrapartides; aquest darrer partit, amb el temps, acabaria mostrant una postura contrària al PHN. El PP començava ja apel·lant a la qüestionable "solidaritat regional"; el pervers mite de l'aigua com a panacea del desenvolupament, que permet convertir terres ermes de secà en frondosos regadius i que es remunta a molts segles enrere, era utilitzat novament per a persuadir de la conveniència de dur a terme el transvasament.

La Coordinadora Antitransvasaments, que ja s'havia ocupat de defensar l'aigua del riu en altres ocasions, havia tornat a l'activitat l'abril de 2000 després d'uns anys de tranquil·litat. Naturalment, encara no sospitaven tot el que els esperava a partir del mes

²⁷⁶ Franquet (2001: 99) afirma que estadísticament es demostra una clara tendència a la disminució dels cabals mitjans de l'Ebre en els darrers anys. Si bé el PHN parteix d'una estimació evidentment optimista d'11.765 hm³/any a Tortosa, ell estableix una xifra de 8.830 hm³/any (Franquet, 2001: 102).

de setembre. En una assemblea general celebrada el dia 13 d'abril, Manolo Tomàs va ser elegit nou president de l'entitat, en substitució de Julio Loras. Tomàs, funcionari de la Generalitat que llavors tenia 44 anys, ja havia estat president de la Coordinadora en altres ocasions i n'era membre fundador. En aquells moments, l'amenaça era l'avantprojecte presentat per la Generalitat per transvasar aigua de l'Ebre a través del canal Xerta-Sènia i fer-la arribar fins a Castelló.

LA PLATAFORMA PER A LA DEFENSA DE L'EBRE

El 15 de setembre la Coordinadora Antritransvasament organitza una assemblea-reunió oberta a tothom, a l'auditori Felip Pedrell de Tortosa. Hi assisteixen unes 500 persones i es constitueix la Plataforma per a la Defensa de l'Ebre (PDE). L'hora de convocatòria és a les 8 del vespre. Els convocants no s'esperaven, ni de bon tros, l'èxit d'assistència que es va assolir: van fer passar tothom a la sala petita de l'auditori però, davant la manca d'espai, van decidir traslladar la reunió a la sala gran. Ells mateixos havien declarat a la premsa que era una hora difícil perquè hi hagués una assistència massiva, potser tement un possible fracàs. Finalment, la reunió començava a les 8'30 h. Els ànims estaven molt exaltats; va obrir l'acte un emotiu discurs de Salvador Tarragó, president d'Amics de l'Ebre de qui hem parlat en el capítol anterior, sobre el simbolisme del riu i la identitat ebrenc. A continuació, parlaren Manolo Tomàs i el biòleg Carles Ibáñez. Es donà lectura a un manifest i començaren les intervencions del públic, polítics de la zona inclosos. Cap a les 10'30 s'acabà l'assemblea i s'improvissà una petita manifestació utilitzant una pancarta reaprofitada de les mobilitzacions de 1990. Va ser en aquest moment que Salvador Tarragó, en un dels seus parlaments, va suggerir un lema que després seria acceptat unànimement i corejat a totes les manifestacions ("Lo riu és vida"); és una frase que resumeix el que ha estat i el que ha de ser l'Ebre per a la gent que viu a les seves ribes.

En aquest moment, doncs, va néixer el famós lema que acabaria recorrent Europa amb els manifestants. El mateix Tarragó, persona aparentment poc carismàtica, es va posar al capdavant de la improvisada manifestació, va agafar un megàfon i es va dedicar a corejar el lema, que era repetit i contestat amb "No als transvasaments" per la resta de participants.

Aquella assemblea va marcar un punt d'inflexió perquè, a partir de llavors, la Plataforma, recolzada per centenars de voluntaris que col·laboraven en l'organització dels actes, va iniciar una sèrie de mobilitzacions i actes informatius a cadascuna de les poblacions de les Terres de l'Ebre. Des d'aquell precís moment, tothom (tant per iniciativa individual com a través d'entitats diverses) es va bolcar a col·laborar per la causa; es van crear vuit grups de treball per tal de dividir i agilitar les feines.

La manifestació d'Amposta del dia 27 d'octubre va constituir una prova de foc i va resultar tot un èxit per als antitransvasistes, ja que va superar totes les expectatives d'assistència; si l'any 1990 van ser unes 5.000 les persones que es van manifestar a Tortosa contra el minitransvasament, ara van ser 18.000 les que hi van assistir. Posteriorment, els actes més sonats foren les manifestacions de Barcelona el 25 de febrer de 2001 i el 10 de març de 2002; la de Madrid l'11 de març; i la Marxa Blava, que culminà a Brussel·les el 9 de setembre de 2001.

La Marxa Blava va sortir de la plaça de l'Ajuntament de Deltebre el 10 d'agost de 2001 i, durant un mes, va recórrer mitja Europa per a arribar a Brussel·les el 9 de setembre; el primer dia, sota la calor canicular sufocant, van començar caminant un miler de participants. Els trams fins a Miravet es van fer a peu (tot i que també hi havia un servei d'autobús); el segon tram, entre Amposta i Tortosa, el van fer unes 350 persones, entre Tortosa i Xerta, unes 500 i el tram més dur (Xerta-Miravet) només va comptar amb 150 persones. A tots els pobles (fins i tot fora d'Espanya), els rebien efusivament i els solien preparar àpats i proporcionar allotjament de manera desinteressada. A partir de Miravet, el trajecte es va fer amb autobús o cotxes particulars. A Flix, es va organitzar una manifestació de rebuig al PHN pels carrers de la població, i a Casp milers de persones els esperaven amb entusiasme. Van passar pel Pirineu aragonès, zona amenaçada per la construcció dels pantans que haurien de regular el cabal dels afluents perquè fos possible extreure l'aigua de l'Ebre; en aquests indrets, la lluita contra els embassaments fa més de vint anys que dura. El 20 d'agost es travessava la frontera i s'arribava a terres franceses. Per a la Marxa Blava, es van editar uns tríptics en quatre idiomes –català, espanyol, anglès i francès– que es van repartir pels llocs on va passar i que intentaven sensibilitzar els ciutadans europeus. Tot i que gairebé ningú de les Terres de l'Ebre la va fer sencera (només la tortosina Loli Garrido), diversos grups de persones es van anar succeint al llarg de l'itinerari; s'hi va afegir gent d'indrets tan llunyans al PHN com Múrcia i Andalusia. L'eslògan de l'acte va ser: "Ni un euro per al PHN". Representants de la marxa Blava van arribar a entrevistar-se amb el ministre de Medi Ambient francès i amb la ministra de l'Habitatge (una de les persones clau en la redacció de la directiva europea d'Aigües); de fet, les trobades amb tot tipus d'institucions per conscienciar del problema van ser constants. La marxa va servir per atreure's la simpatia de l'opinió pública europea.

Els actes de protesta van arribar fins i tot a València, territori "contrari", ja que era un dels destins principals de les aigües de l'Ebre: amb la manifestació de València el novembre de 2002, a la qual hi assistiren uns cent mil participants, culminà una segona Marxa Blava que havia recorregut Cantàbria, Aragó i Catalunya. També es feu una Marxa Blava a Mallorca, on s'hi acudí el 22 de maig de 2002 en vaixell.

En aquests actes, sobretot a Barcelona i Madrid, s'aconseguien xifres d'assistència sense precedents, rondant les 300.000 persones, que demostren l'èxit de convocatòria i la conscienciació ciutadana aconseguida. De fet, la manifestació de Madrid es pot considerar la major mobilització social contra el govern d'Aznar durant les dues legislatures, a excepció dels actes de protesta contra l'atemptat de l'11 de març de 2004. Al costat d'aquestes protestes de gran envergadura, es realitzaven activitats de tot tipus: petites manifestacions periòdiques a Tortosa, caravanes de vehicles, polítics que eren rebuts amb xiulets i crits, talls de carreteres, àpats reivindicatius, encadenaments...

Ara bé, el que va quedar demostrat va ser la poca utilitat mediàtica dels petits actes periòdics, que es convertien en rutinaris i no transcendien més enllà de la premsa local i provincial; si de cas, servien per mantenir vius els ànims dels opositors al PHN i per anar-los recordant la conveniència de no abandonar la lluita. Els elements que feien transcendir els actes de protesta i atreien l'atenció de la premsa eren la seva contundència, espectacularitat i imprevisibilitat. Al costat de les grans manifestacions, les escridassades als polítics per sorpresa solien quedar també reflectides en la premsa catalana. Indubtablement, van ser els actes de protesta els que van convertir un

problema local en un fet global, conegut per la totalitat de la població d'Espanya i, fins i tot, d'Europa.

Entre aquests actes, els més polèmics foren les rebudes sonades a polítics, amb catifes de sal²⁷⁷ i amb crits a l'estil de "traïdor", "venut" o "Figo" (en comparació amb el jugador del Barça que se'n va anar al Reial Madrid). Tant el conseller de Medi Ambient Felip Puig com el seu successor, Ramon Espadaler, van ser víctimes de diverses escridassades. Tampoc se n'escaparen el conseller d'Agricultura, Josep Grau i el de Política Territorial i Obres Públiques, Pere Macias; segurament el rècord se l'emportà el mateix Jordi Pujol, que va ser esbronat per més de mil persones a Tortosa. Al President, se li arribaren a llençar monedes i fotocòpies de bitllets i a mostrar-li targetes roges. En aquestes circumstàncies, més d'una visita va ser anul·lada a darrera hora i, si no, els representants del govern acudien envoltats de dispositius dels mossos d'esquadra i fortes mesures de seguretat.

En un principi, els mitjans de comunicació catalans com ara TV3, clarament influenciats per Convergència i Unió, intentaven silenciar la protesta però, poc a poc, se'n van adonar que, davant un fenomen d'aquestes magnituds, no podien fer com si no existís. Així, la manifestació d'Amposta va merèixer només mitja plana a la pàgina 36 del diari *Avui*; clarament, l'estratègia d'aquesta publicació anava destinada a restar importància a la protesta. Igualment, pel que fa a les assemblees contra Enron, TV3 no va parlar de les dues primeres (Falset i Móra) i no se'n va ocupar fins que va tenir lloc la tercera, a Gandesa.

Simultàniament, els actes de caràcter popular es combinaren amb l'estudi dels errors legislatius i les irregularitats tècniques del PHN²⁷⁸. Darrere de la Plataforma hi havia, per tant, un grup nombrós de gent ben formada i informada, amb càrrecs relativament importants i contactes dins de la comunitat científica; paradoxalment, molts d'ells no resideixen a la zona, sinó que s'han vist obligats a emigrar per a poder continuar les seves respectives carreres professionals. És, probablement, el col·lectiu que va faltar en altres moments (lluita contra el minitransvasament i el transvasament a Barcelona, instal·lació de les nuclears, etc.) i que va impedir que aquelles reivindicacions fossin actes multitudinaris i amb ressonància. Comptaven amb el recolzament d'altres associacions de prestigi, com ara la Fundación Nueva Cultura del Agua, en col·laboració amb les quals organitzaven jornades i congressos on assistien experts de tot el món. En aquest punt, per tant, hem de divergir de Berger i Luckmann (1986 [1968]: 160), els quals assenyalen que els intel·lectuals acostumen a ser persones marginals pel fet que no compten amb legitimació institucional i es mouen en un buit institucional; en el cas que ens ocupa, la subsocietat de col·legues dels teòrics de la PDE és suficientment gran com per tenir influència social.

Aquest és el cas de Salvador Tarragó, president d'Amics de l'Ebre, arquitecte i professor a la Universitat Politècnica de Catalunya, que va desenvolupar un gran paper sobretot en els primers moments, a l'hora de despertar la consciència lluitadora de la gent. Un altre exemple el trobem en Antoni Canicio, hidrogeòleg que havia voltat món (va residir a Amèrica Llatina) i havia fet treballs per a diversos ministeris fins que els

²⁷⁷ La sal, que ja es va utilitzar en les manifestacions contra el minitransvasament, simbolitza –com ja veurem– la salinització del Delta.

²⁷⁸ D'acord amb Berger i Luckmann (1986 [1968]: 158), tot grup compromès en conflictes socials requereix solidaritat i les ideologies generen solidaritat.

anys 80 va tornar a la seva terra natal; des d'allí, vinculat a SEO-Birdlife, es dedica a la investigació i difusió de temes relacionats amb la nova cultura de l'aigua i treballa en projectes de conservació del delta de l'Ebre. Va passar a lluitar aferrissadament contra aquells pels quals en un temps passat havia treballat (govern central) i contra el partit polític del qual va arribar a formar part (Convergència). El seu company de SEO-Birdlife, Carles Ibáñez, més jove que ell, doctor en Biologia i amb una colla d'articles científics publicats, ha estat un altre dels pilars antitransvasament; també col·labora en investigacions amb la universitat de Barcelona.

Evidentment, aquest grup social no hauria aconseguit res sense un altre col·lectiu molt més ampli, que engloba la gairebé totalitat de la població, que és el que acudeix als actes de protesta i fa que la veu de les Terres de l'Ebre se senti molt més enllà d'aquestes comarques. Gent d'edat avançada, persones que mai en la vida s'havien manifestat, surten al carrer a trencar uns tòpics molt estesos sobre els ebrencs, tòpics que ells mateixos reproduïen: visió fatalista del món, pessimisme, immobilitat, baixa autoestima...

Es pot parlar, doncs, de dos grups socials que es complementen²⁷⁹: el mèrit dels primers són unes estratègies elaborades i minucioses (amb la consegüent inversió de temps) i el dels altres, voluntat i disponibilitat (gastant diners en els viatges, perdent dies de treball, renunciant a hores de dormir²⁸⁰ ...). Així ho establí el mateix Manolo Tomàs, demanant la col·laboració del segon grup:

Us plantejem que este pla hidrològic, diguin lo que diguin, s'ha d'aturar (...) És injust que s'aprovi, i per això nos fan falta dos coses. Una és documents tècnics que poguessen demostrar a la resta de l'Estat espanyol, als organismes que tenen que prendre decisions (...) de que los números del Pla Hidrològic Nacional estan equivocats, són falsos; no són reals. I este..., això, s'està treballant, ho tenim bastant avançat. I dos, nos fa falta la cama. Per una raó molt senzilla: per a defensar això, té que haure gent que estigue..., que pugue defensar. (Manolo Tomàs a l'Assemblea Popular Antitransvasament, 15/9/2000)

Evidentment, un cop es va constatar la bona resposta per part d'aquest col·lectiu, també se'ls va fer arribar l'agraïment. Això és el que escrivia Àngel Aznar, un dels líders de la Plataforma, en una carta apareguda al *Diari de Tarragona* el 7 de març de 2001:

Gràcies a tots perquè va demostrar ser un territori unit que sap què vol, que ja no es deixarà manipular i perquè difícilment es pot repetir una manifestació on el nombre de manifestants sigui també el doble de la població afectada. Entre tots hem pogut fer realitat que no només les Terres de l'Ebre, sinó Catalunya, digui no als transvasaments.

Seguint les característiques recollides del text de Riechmann i Fernández Buey al principi d'aquest capítol, la Plataforma es converteix en refugi per a la gent en un moment en què la democràcia es mostra inoperativa per a resoldre el seu problema social. S'han aconseguit accions que semblaven utòpiques, com que la Marxa Blava i la

²⁷⁹ Com deia una editorial del diari *El Punt*, els sentiments (segon grup) han donat força a la raó (primer grup).

²⁸⁰ A la manifestació de Madrid, els autobusos van sortir a dos quarts d'una de la matinada. De la mateixa manera, durant els mesos que va durar l'encadenament davant la seu de la Delegació Territorial de la Generalitat a les Terres de l'Ebre, de 9 del matí a les 8 del vespre, sempre hi havia unes quantes persones fent guàrdia.

A l'assemblea de Mora d'Ebre del 20 de gener de 2001, ni l'intens fred ni el partit València-Barça no van impedir que el poliesportiu de la localitat l'omplissin 2.500 persones.

posterior manifestació de Brussel·les constituïssin un èxit d'assistència i que, per tant, un problema aparentment local arribés a l'opinió pública europea. Així, per exemple, la manifestació de Barcelona que tingué lloc el 10 de març de 2002, cinc dies abans de la Cimera Europea, aparegué en diaris com el *Herald Tribune* i *Le Figaro*; d'altra banda, Radio París, Radio Popular de Milà o la BBC (edició castellana per Amèrica) entrevistaren a Manolo Tomàs, president de la PDE. Fins i tot la RAI i els informatius de diverses cadenes televisives alemanyes se'n feren ressò.

Però el PHN no és un fet aïllat, sinó que se suma a altres amenaces ambientals que han afectat les Terres de l'Ebre en els darrers anys. En primer lloc, el projecte de la multinacional Enron de construir una central de cycle combinat a gas a Móra la Nova no fou ben rebut per les poblacions pròximes. En segon lloc, el mapa eòlic, que implica la instal·lació d'un bon nombre d'infraestructures d'aquest tipus a les muntanyes de la zona, ha despertat el mateix rebuig. Totes aquestes protestes prenen com a model el moviment contra el PHN, al mateix temps que el complementen; la Plataforma per a la Defensa de la Ribera d'Ebre fou constituïda l'1 de desembre de 2000 i, a semblança de la PDE, també organitzà diverses assemblees. Així, el dia 20 de gener de 2001 unes 2.500 persones ompliren el polisportiu de Móra d'Ebre en una assemblea en la qual es tractaren els tres temes conjuntament (mapa eòlic, Enron i PHN). El 4 de febrer de 2001, 25.000 persones (un 20% de la població de las Terres de l'Ebre) es manifestaren a Móra d'Ebre i a Móra la Nova, unint els tres objectius. Al final, la població de Móra la Nova es va quedar sola en la seva posició favorable a la instal·lació de la central i la protesta tingué gran efecte: el Parlament de Catalunya paralitzà el projecte i el mes de març de 2001 Enron desistí en el seu intent de construir la que havia de ser la central de cycle combinat més gran d'Europa. A principis de desembre d'aquell mateix any Enron va protagonitzar una bancarrota que va provocar un dels majors col·lapses empresarials en la història d'Estats Units, ja que en la seva caiguda va arrossegar moltes altres empreses.

Paral·lelament a les mobilitzacions, el govern, fent cas omís de les opinions d'un col·lectiu cada cop més representatiu numèricament, tirava endavant els tràmits del PHN a una velocitat vertiginosa. Això sí, la voluntat tant de la Generalitat com del govern central era d'apropar-se als ciutadans de les Terres de l'Ebre, expressant-los el seu interès per afavorir-los. El febrer de 2002, tots els ciutadans de les Terres de l'Ebre van rebre una carta signada pel ministre de Medi Ambient, Jaume Matas explicant les repercussions beneficioses que tindria l'aplicació del PHN a les quatre comarques de l'Ebre. Era un text ple de tòpics que intentava vendre el PHN com una mena de panacea que serviria per a evitar la regressió del Delta i la contaminació, alhora que garantiria el desenvolupament econòmic d'aquestes comarques. Com a estratègia per a semblar més pròxim a la gent de la zona, la carta estava escrita en català, si bé plagada de faltes d'ortografia.

Igualment, la Generalitat es va gastar una bona suma de diners en una campanya publicitària que afirmava "Estem amb la gent de l'Ebre". En l'anunci d'una plana, aparegut en diversos diaris, s'explicava que s'havia fet una proposta de modificar i negociar el PHN, reduint la quantitat d'aigua transvasada i exigint contraprestacions econòmiques. No entenien que els ebrencs en cap moment es van plantejar que es pogués modificar el PHN, sinó que per a ells l'única solució possible era la supressió. Aquests encara es van indignar més en considerar que el govern estava gastant diners públics per pagar anuncis a tota pàgina.

El 30 de gener de 2001, el Consell Nacional de l'Aigua aprovava el PHN amb 69 vots a favor i 15 en contra; a l'abril, després de dos mesos de debat, el Congrés també donava el seu beneplàcit; i el 20 de juny, en ser aprovat pel Senat, el PHN es convertia en llei. En aquest temps, la Plataforma va aconseguir sensibilitzar gran part de l'opinió pública, fins i tot més enllà de Catalunya: un ampli grup d'intel·lectuals, científics i artistes els donaven suport. 200 científics, experts en diverses disciplines, elaboraren un manifest contra el PHN en el qual sostenien que traslladar aigua de l'Ebre a Múrcia sortiria més car que dessalar-la i assenyalaven diversos errors d'aquest pla. De forma similar, el Manifest de l'Illa de Gràcia, que fou llegit per Joan Manuel Serrat, comptà amb el suport de més de cent personalitats del món de la cultura (escriptors, actors, cantants, historiadors, etc.). Les xifres espectaculars d'assistència aconseguides, per exemple, per les manifestacions de Barcelona només es comprenen tenint en compte que hi acudiren milers de persones procedents de tota Catalunya i de la mateixa àrea metropolitana de Barcelona (potencials "beneficiaris" del PHN). Una enquesta feta pública a mitjans d'abril de 2001 afirmava que el 50'9% dels catalans estava a favor de les reivindicacions de les Terres de l'Ebre i en contra del transvasament d'aigua (El Punt, 10 abril 2001).²⁸¹

Si bé l'objectiu central de les mobilitzacions, la retirada del PHN, no es va aconseguir fins al canvi de govern espanyol, el que és cert és que a les Terres de l'Ebre se'ls van concedir contrapartides fins al moment impensables. Així, el març de 2001, en un intent de pal·liar el descontent existent, la Generalitat creava la Delegació de les Terres de l'Ebre (que havia d'englobar els serveis del Baix Ebre, Montsià, Ribera d'Ebre i Terra Alta)²⁸² i nomenava delegat a Francesc Sancho, alcalde de l'Ampolla i metge de professió. Antic militant del PSC, es va passar el 1992 a CDC. Se'l considerava una persona dialogant i hom tenia l'esperança que aconseguís posar pau; al cap de poc temps, però, es convertiria en enemic acèrrim de la Plataforma i protagonitzaria diverses polèmiques.

Igualment, la zona està essent cada cop més popular a tota Catalunya, de forma que l'ocupació turística està registrant plens absoluts; potser el PHN no sigui l'única causa que el fenomen turístic hagi anat en augment, però sí un motiu determinant. Durant la Setmana Santa del 2001 ja s'obtingué un balanç excel·lent i el mateix es repetí l'any següent. Contràriament, el balanç relatiu a la navegació turística continua sent fluix, cosa que demostra el fracàs d'unes obres milionàries.

D'altra banda, la literatura d'autors ebrencs també ha experimentat un auge considerable: escriptors com Andreu Carranza, Gerard Vergés, Emili Rosales, Manuel Pérez Bonfill o Vicent Pellicer venen més que mai. En aquest sentit, els habitants de les Terres de l'Ebre es queixen, segurament amb raó, que la literatura ebrenca, malgrat haver comptat amb figures de la talla de Sebastià Juan Arbó o Artur Bladé i Desumvila, mai ha assolit el suficient reconeixement dins de la literatura catalana (a excepció, potser, de Jesús Moncada); de fet, hi ha qui arriba a comparar la qualitat de l'obra de Bladé, gran desconegut a Catalunya, amb la del mateix Josep Pla. Aquesta seria, segons

²⁸¹ Fins i tot alguns valencians i murcians, generalment grups ecologistes, es van solidaritzar amb la seva causa. Així, durant una part del trajecte de la Marxa Blava a Brusel·les, s'hi va incorporar gent de Múrcia.

²⁸² Fins llavors, només existien els Serveis Territorials de Cultura, inaugurats el 1981 i que únicament incloïen tres de les quatre comarques (la Ribera d'Ebre depenia de Tarragona).

ells, una mostra més de la discriminació que pateixen i que veurem en els apartats següents.

Sens dubte, els autors originaris de les Terres de l'Ebre més reconeguts són Moncada, mort el juny de 2005, i Carranza²⁸³. Aquest darrer s'ha convertit en escriptor consolidat en els darrers anys, just arran de la publicació d'*Anjub* (2000), obra traduïda al castellà. En les seves obres, el riu sempre hi és present, tot i que no acostuma a tenir-hi un paper destacat. A *Anjub*, per exemple, la psicologia del protagonista, els seus records, les seves descripcions i imatges que utilitza contenen una "reminiscència fluvial" inevitable que ens fa adonar de com d'important era el riu en la vida quotidiana dels riberencs; el riu constitueix una mena de referent.

El que l'herbolària sap és una novel·la d'intriga que ha estat publicada per Planeta. La història té lloc en un poble inventat de la Ribera d'Ebre, malgrat que tots els indicis ens fan pensar en Ascó. Els protagonistes no són d'aquestes terres, i el riu hi és present de forma llunyana, només com un element més integrant del paisatge; és un riu brut, una autèntica claveguera, de la qual el poble s'avergonyeix i l'amaga als forasters. De totes maneres, els remolins que el detectiu descobreix a les aigües de l'Ebre li faran obrir els ulls i descobrir la clau del secret que perseguia.

UNITAT I CONFLICTE

Mentre va durar el conflicte, hi havia qui insistia en què, darrere l'aparent unitat de les Terres de l'Ebre, existia fractura interna i divisió d'opinions. El que és cert és que només alguns fets puntuals poden inclinar-nos a pensar això. D'una banda, està el cas d'Amposta, on un alcalde de CIU aprofitava qualsevol ocasió per a crear polèmica i desprestigiar la Plataforma, Així, per exemple, el desembre de 2000, va fer unes declaracions en les quals comparava la PDE amb ETA per utilitzar els mateixos mètodes. Els mitjans de comunicació sobre els quals ell tenia un cert poder (revista i televisió local)²⁸⁴ tractaven la informació relativa als actes antiPHN de forma clarament parcial, i ens consta que existia el temor entre certs sectors de la població a manifestar de forma explícita la seva opinió sobre el PHN per por a perdre els favors del consistori.

Un exemple il·lustratiu d'aquest fet és que les bandes musicals ampostines no acudiren a la manifestació de Barcelona del 25 de febrer de 2001, si bé alguns dels seus components tocaren en bandes d'altres poblacions que sí que van assistir a l'acte. En aquesta mateixa manifestació, una de les víctimes de les xiulades, a banda de Jordi Pujol, fou l'alcalde Roig.

Un altre punt de conflicte eren els regants, la Comunitat de Regants del Canal de la Dreta i la de l'Esquerra. En aquest sentit, val la pena destacar la personalitat de Joel Bonet²⁸⁵, president de la Comunitat de l'Esquerra, famós (entre altres coses) per les seves declaracions polèmiques i per les constants denúncies al jutjat. Així, per exemple,

²⁸³ Andreu Carranza és fill de Joan Carranza, del qual hem parlat anteriorment perquè va desenvolupar un actiu paper en la lluita antinuclear.

²⁸⁴ La revista *Amposta*, per exemple, va dedicar un quart de pàgina i una petita fotografia a la multitudinària manifestació que va tenir lloc precisament en aquesta població.

²⁸⁵ Joel Bonet va ser substituït al capdavant de la Comunitat de Regants de l'Esquerra de l'Ebre el 31 d'octubre de 2002 per dos dirigents de tarannà més renovador, després de més de vint anys en el càrrec.

denuncià davant el jutjat de Tortosa que algú havia tret diversos cargols que subjectaven una roda del seu Mercedes amb la intenció de matar-lo. Igualment, també va portar al jutjat una comunera a la qual acusava d'haver-lo ruixat amb aigua mineral, insultat i llençat un cendrer durant una reunió dels regants. Malgrat tenir ell mateix diversos judicis pendents, també va denunciar al biòleg de SEO/Birdlife, Carles Ibáñez, per un presumpte delictes de calúmnia. L'opinió de tots els informants és unànime (històries de xecs en blanc posats damunt la taula, d'extorsions, d'intercanvis de favors...), tot i que alguns ens fan aturar la gravadora quan ens parlen d'aquests temes:

*Porque la Comunidad de Regantes de la Derecha y de la Izquierda, no sé qué pasa, hablan con Aznar y parece que son los amos ellos. Y de la Comunidad de Regantes de la Izquierda, se han perdido sesenta y cuatro millones (...) Este señor, Joel Bonet, tiene una casa..., una barraca, allí en Riumar... I está pegada... (...) Está pegada al mar como de aquí a aquí (...) Y esa barraca no la tiran. Está por tirar, pero no... Nadie da la orden. Se lo he oído dos veces, que la van a tirar*²⁸⁶. (Francisco Alfonso Barado, Amposta, 26/2/2001)

De fet, les reunions de regants acostumaven a ser "mogudes", ja que molts d'ells estaven en contra de les estratègies utilitzades pels seus líders, els quals intentaven enriquir-se a costa de l'aigua que tenien concedida: Masià, president de la Comunitat de Regants a la Dreta, es negà a què els comuners votessin una resolució en la qual es manifestaven contraris a la cessió d'aigua dels canals per al PHN. D'acord amb Pont (2002: 118), el principal motiu de desavinença entre els regants i la PDE venia donat pel fet que les Comunitats de Regants consideren l'aigua com un bé econòmic, un valor de canvi, en contrast amb el valor simbòlic i sentimental que li atorga la Plataforma.

El 15 de setembre de 2000 els diaris ja feien públic que les dues comunitats de regants havien proposat a la Generalitat la venda d'una part de l'aigua de les seves concessions; Bonet va arribar a posar preu a aquesta l'aigua, xifrant-la en uns 150.000 milions de pessetes, quantitat que considerava que es necessitava per pal·liar la regressió i salinització del Delta (La Veu del Baix Ebre, 5 de gener de 2001). De fet, els regants van entrevistar-se amb el ministre Matas, oferint-se a cedir part de la concessió a canvi d'uns 170.000 milions de pessetes en inversions. En contra d'ells, es van produir alguns actes vandàlics en infraestructures i propietats dels regants del Delta, com ara desperfectes en una retroexcavadora i l'incendi d'una estació de bombeig.

Un tercer motiu de conflicte ha vingut representat per l'alcalde de l'Ampolla i delegat de la Generalitat a les Terres de l'Ebre, Francesc Sancho. Va rebre amenaces telefòniques i a la façana de casa seva va aparèixer una polèmica pintada: "ETA mata Sancho. No volem traïdors". Foren acusats alguns joves de la Plataforma; paradoxalment, un informe grafològic, fet públic per la mateixa PDE, apuntava que la pintada contra Sancho i altres a favor del delegat havien estat fetes pel mateix autor. L'11 de juliol de 2002, quan abandonava la seu de la delegació (escortat pels mossos d'esquadra) va ensopegar amb un jove que estava ajagut davant la porta junt amb altres que protestaven contra el suport que donava el govern català al PHN. Sancho, per contra, afirmava que havia rebut empentes i un fort cop a l'esquena. El govern de la Generalitat, considerant que es tractava d'una agressió, va decidir personar-se com a acusació particular.

²⁸⁶ El *Diari de Tarragona* (31 gener 2001) recollia que el fiscal de l'Audiència de Tarragona demanava un any i mig de presó per a l'esposa de Bonet com a imputada en el cas de la construcció d'una barraca en sòl no urbanitzable, zona PEIN i zona d'afectació marítima i terrestre.

Un quart centre de discrepàncies serien els grups polítics, ja que molts representants locals van abandonar el partit al qual estaven adscrits (PP, CIU o CDC) i es van passar al grup mixt, per considerar que els respectius partits no estaven defensant el seu territori.

Els polítics locals i comarcals anaven a les manifestacions en contra de l'opinió dels respectius partits. L'abril de 2001 es va produir una dimissió en bloc d'una colla de militants del PP de l'Aldea. A mitjans de maig, l'únic regidor del PP a Amposta va presentar la baixa del partit i va passar a formar part del grup mixt, alhora que dimitien unes quinze persones, la meitat de la militància a Amposta. Els motius al·legats és que consideraven dictatorial l'actitud dels dirigents del partit a escala local, comarcal i provincial; acusaven aquests dirigents d'anteposar els interessos del partit als del territori, en referència a la polèmica del PHN. La pedra de toc va ser Josep M. Franquet, regidor del 'Ajuntament de Tortosa, economista, enginyer i professor, que va anunciar la seva baixa del PP. Autor d'un llibre contra el transvasament, va constatar aviat la diferència entre allò que ell pensava i les directrius que li marcava el seu partit.

Segons Martínez Gil (1997: 31), els rius no poden ser objecte de mercat, ja que representen funcions de natura i valors patrimonials que no es poden alterar més enllà d'un cert límit. Aquesta visió, pròpia de "la nova cultura de l'aigua", discurs científic que s'anava escampant entre la població local, xocava clarament amb la perspectiva anacrònica de la majoria de grups polítics, que es trobaven encara en aquell estadi del pensament en què els rius es percebien com a recursos per a explotar, totalment aliens a la "nova cultura de l'aigua".

Un cinquè esclat es produí entre els veïns de Móra la Nova, partidaris de la instal·lació de la central tèrmica, que havia d'anar al seu terme municipal, i la resta de poblacions dels voltants. En aquest sentit, els botiguers d'aquesta localitat, que actua en certa manera de centre comercial de la comarca, notaren com disminuïa el volum de vendes. El fet segurament més destacat, que contrasta amb la gairebé absoluta absència de violència durant tot el conflicte, tingué lloc durant una visita de Sabanza, alcalde de Móra la Nova, a Benissanet. L'alcalde va aixecar el dit amb un gest ofensiu als que l'escridassaven i aquests el perseguiren fins al cotxe, agredint-lo amb paraigües, tapes d'olla, etc. i, segons sembla, fins i tot punxaren una roda del seu vehicle.

Per últim, hauríem de fer referència a alguns habitants de poblacions que es consideraven víctimes del centralisme tortosí, que a vegades se situaven lluny del curs fluvial i que pensaven que, al cap i a la fi, els tortosins es mereixien que les coses els anessin malament. Així, en els municipis del Delta, l'abril del 2001, es llençaren fulls volants d'autoria anònima en els quals es desqualificava la Plataforma acusant-la d'estar al servei del caciquisme i el centralisme tortosí²⁸⁷, vells fantasmes del passat que ara ressorgien. Com a resposta a aquestes "octavilles", la majoria dels parlaments de la manifestació de Tortosa del 29 d'aquell mateix mes posaren èmfasi en el fet que els intents de dividir les Terres de l'Ebre no prosperarien; es parlà, doncs, d'unitat i de germanor, i s'afirmà que l'únic efecte positiu dels darrers esdeveniments havia estat crear aquesta unitat.

²⁸⁷ Tortosa i Amposta s'han disputat sempre la capitalitat de les Terres de l'Ebre tot i que, històricament, havia estat molt més important la primera.

Així, doncs, encara que és un tema difícil d'avaluar, es pot parlar d'un sentiment d'unitat que supera amb escreix algunes possibles divisions. La gran majoria de la població de les Terres de l'Ebre estava en contra del PHN, i els conflictes que acabem de descriure no deixen de ser les típiques discrepàncies que existeixen en qualsevol moviment social. A això li hem d'afegir que, malgrat que els enemics de la plataforma feien servir tòpics com "clima de crispació" o "espiral de violència" (i, en el fons, el que perseguien és "criminalitzar" els opositors al PHN), la realitat és que els actes antitransvasistes sempre es van moure dins de la tolerància i el comportament cívic: cap manifestació va acabar amb detinguts o amb destrosses de mobiliari urbà, cap polític escridassat va rebre la més mínima agressió física i, en general, mai es va produir cap enfrontament violent entre partidaris i detractors del PHN.

Com va dir Montse Castellà a la III Assemblea de la Plataforma, que tingué lloc el dissabte 22 d'abril de 2002, "Passe el que passe amb el PHN, ja hem guanyat perquè mai el territori havia estat tan unit com ara". Un fet ben representatiu de la superació de les petites rancúnies particulars és que el febrer de 2001, un grup de podadors de Benissanet, població habitualment enfrontada amb Miravet a causa de les típiques rivalitats entre poblacions veïnes, va anar a podar els arbres fruiters del miravetà Toni Borrell, que no ho havia pogut fer a causa de la seva dedicació a les tasques organitzatives de les plataformes. En tot moment, les poblacions situades aigües amunt de l'hipotètic punt de presa d'aigua del transvasament, es van solidaritzar amb els ebrencs d'aigües avall i van lluitar contra el PHN; segurament, el cas més emblemàtic és el de Miravet, població que ha desenvolupat un actiu paper en la lluita. També habitants de poblacions situades lluny del riu, com ara Paüls (petita localitat al port de Tortosa-Beseit) acudeixen a les protestes; a la manifestació de Madrid es podia veure una pancarta que deia "Paüls diu no al PHN".

Passada la Marxa Blava a Brussel·les, va semblar que el moviment anava de baixa, perquè és difícil mantenir durant tant de temps a la gent amb ànims, perquè donava la impressió que s'havien esgotat tots els recursos de protesta, perquè va disminuir una mica l'activitat i l'afluència als actes convocats... De fet, quan hom llegia els diaris, els articles d'opinió, les cartes al director... la sensació que s'endua és que tot el que es podia fer ja s'havia fet, com si les idees s'haguessin esgotat i ara es tractés de repetir els mateixos arguments –potser expressats de manera una mica diferent tot i que, a la fi, els mateixos arguments– un cop i un altre fins la sacietat. Però la segona manifestació a Barcelona i la considerable afluència a Mallorca demostraren que encara quedava molta energia per seguir endavant.

Un cop finalitzà la lluita contra el PHN, sorgí a la llum pública un fet que havia romàs amagat durant els anys d'activitat, probablement per a evitar una imatge de conflicte intern, ja que hom era conscient dels múltiples efectes negatius que tindria aquest assumpte. Segons feren públic, en una roda de premsa l'agost de 2004, les plataformes de Deltebre, Sant Jaume, Ulldecona, Xerta, Aldover i Jesús, feia tres anys que s'arrossegaven problemes amb el comportament del portaveu de la PDE, Manolo Tomàs, per individualista i irrespectuós amb l'assemblea intercomarcal; per aquest motiu, havent finalitzat la lluita, es decidiren a desautoritzar Tomàs. Evidentment, davant aquest fet sorgiren múltiples veus en defensa de Manolo Tomàs.

De fet, malgrat que la ideologia del moviment antiPHN és igualitària, resulta inevitable el sorgiment d'uns líders que van esdevenir portaveus de les diferents entitats

(bàsicament, PDE, Plataforma per a la Defensa de la Ribera d'Ebre i diferents branques locals d'aquestes). Toni Borrell, Ramon Roig, Montse G. Castellà, Àngel Aznar o el mateix Manolo Tomàs eren individus anònims que es convertiren en personatges mediàtics: feien discursos davant de milers de persones, s'entrevistaven amb alts càrrecs polítics i sortien a diari a la premsa local, nacional i, fins i tot, en algun moment varen arribar a ser entrevistats per mitjans de comunicació estrangers. Alguns potser hi arribaren a causa del seu carisma personal o de la seva facilitat oratòria, però d'altres hi foren impulsats bàsicament per l'atzar o per trobar-se "en el lloc adequat en el moment adequat". La qüestió és que tots ells dedicaren la gairebé totalitat del seu temps lliure durant una colla de mesos a aquesta activitat, sense rebre cap contrapartida material a canvi.

Evidentment, com tota posició que impliqui un cert liderat, trobaren els seus admiradors i seguidors, i també els seus detractors. El mèrit indiscutible era aconseguir l'exaltació d'un públic que –tot s'ha de dir– ja anava predisposat als actes, és a dir, dir-los allò que ells volien sentir i aconseguir pujar els ànims i motivar-los suficientment. Per entendre aquest fet, aquest esclat d'eufòria popular, d'optimisme i voluntat de lluita malgrat les circumstàncies sovint desfavorables, resulta imprescindible haver assistit a algun acte d'aquest tipus i haver presenciat de primera mà com qualsevol paraula de l'orador era ovacionada i aplaudida, així com haver constatat la facilitat de contagi d'aquest sentiment.

SIMBOLISME

Totes aquestes reivindicacions solen portar aparellada una gran càrrega emotiva i també un fort simbolisme, ja que en elles es dona sortida als sentiments de manera generalment desimbolta. Discursos, crits dels manifestants, lemes de les pancartes... constitueixen un ric camp d'anàlisi sobre la percepció que la gent té de l'Ebre; de fet, Mary Douglas (1978: 57) assenyala que el símbol constitueix un mitjà per a expressar els valors socials.

Al llarg de totes les protestes, el riu va jugar un paper simbòlic molt important: els ebrencs eren conscients que el riu que els volien "prendre" era, com veurem més endavant, l'element bàsic de la seva identitat. Els organitzadors dels actes s'adonaren ben aviat del seu rol central i és per això que l'utilitzaren fins gairebé sobreexplotar-lo. El lema més corejat a les manifestacions, "Lo riu és vida, no als transvasaments", també fa ben patent el protagonisme concedit a l'Ebre; tal com declarava Toni Borrell a *El Punt* (6 de maig de 2001), "es creuen que poden matar un símbol [l'Ebre] i comprar la voluntat d'un poble". Els discursos dels manifestants col·loquen el riu en un punt central, és l'element que justifica totes les accions, que dona sentit als esdeveniments. L'Ebre recupera el paper central en la vida dels ebrencs que feia unes quantes dècades que havia perdut, i el seu valor simbòlic i sentimental es converteix en la justificació primordial per a oposar-se al transvasament.

Ja en un principi, quan es van recollir signatures d'adhesió a la Plataforma, es va fer amb un rotllo de paper que simbolitzava, segons els organitzadors, "un riu de signatures". El color blau de samarretes, enganxines, pancartes... també feia clara referència al riu. A finals de l'any 2000, la Comissió Artística Cultural de la Plataforma

va decidir embolicar de blau l'antic Mercat del Peix de Tortosa; segons afirmaven, el color blau simbolitzava el riu i implicava que l'aigua era un paquet que es volia vendre però que no podia sortir d'allí, perquè l'edifici estava subjecte al terra i enfonsava els seus fonaments al riu (el mercat està tocant a l'Ebre). La corda vegetal que lligava la lona simbolitzava el teixit social que protegeix el riu. El febrer del 2001 també es va fer un acte simbòlic a la Rambla de Barcelona, davant la font de Canaletes, on es va simular un riu ple de peixos morts, en referència al que suposaria el transvasament.

Malgrat que potser entre alguns dels opositors al transvasament hi havia un cert sentiment de propietat sobre el riu, una mena d'idea de "el riu és nostre i no ens el prendran", el que dominava era una visió tolerant:

Perquè l'Ebre no és nostre, encara que tingui un paper important en la definició de la nostra identitat, sinó patrimoni comú (...) (Juli Loras, membre de la PDE, a El Punt, 15 octubre 2000)

La típica canonada nuada, coneguda com a nus antitransvasament, que ja havia estat utilitzada en actes de protesta anteriors, es va erigir en el símbol indiscutible de la lluita antiPHN. Aquest dibuix ho omplia tot: camisetes, banderes, pancartes, mocadors, gorres, pins, encenedors, pintures murals, grafitis, enganxines... Fins i tot hi va haver algun pastisser que es va decidir a fer mones de Pasqua en forma de nus, i associacions de comerciants que van imprimir el nus a les seves bosses. Generalment, el nus es dibuixava en color blanc sobre un fons blau que representava el color de l'aigua. L'artista Bronson Shaw, anglès casat amb una tortosina i dedicat principalment a fer vitralls, fou un dels principals exponents de la vessant artística de la lluita antiPHN, ja que el riu està present en les seves obres i fou un dels màxims impulsors de la canonada com a símbol.

Amb freqüència, trobem imatges familiars i relacionades amb la sang per a expressar l'oposició al PHN: "Home, el riu... Són les venes, les venes de la meua sang" (Andreu Carranza, Flix, 2/11/2002). Una de les pancartes que es podia veure a les manifestacions i que es remunta a èpoques anteriors, "Primer la sang que l'aigua", és un exemple molt il·lustratiu de la importància atorgada a l'Ebre, fins al punt d'arribar-lo a comparar amb quelcom tan essencial per a la vida com és la sang. Els discursos dels manifestants situen el riu en un punt central; és l'element que justifica totes les accions, que dona sentit als esdeveniments:

Esta imatge de quedar-mos sense sang a les venes, que és la nostra mort, no solament cultural sinó una mort també física per lo que representa de recurs, etc., etc. Em sembla que és tota la pila d'arguments que hasta ara ningú mos ha explicat (...) i que, diguéssim, que és precisament aquests que més força mos donaran. (...) Però, al costat de tota aquesta argumentació racional, científica i... lògica, que és la que necessitem també per a poguer rebatre en els nostres executors i als que ens volen convèncer del contrari; tots estos arguments no tindran mai la força ni la importància que la..., esta identificació emotiva, profunda i sentimental que el riu representa. (Salvador Tarragó a l'Assemblea Popular Antitransvasament, 15/9/2000)²⁸⁸

Làzaro Tomàs escrivia al *Diari de Tarragona* (12 novembre 2000): "Què en trec jo, de vendre'm tota la sang si a pesar de tenir les butxaques plenes de diners em moriré?" Quan intentem legitimar alguna cosa, la sang és un recurs fàcil que toca la fibra sensible

²⁸⁸ En aquesta cita queda perfectament reflectida l'existència d'una dualitat de referents per rebatre el PHN: per una banda, els arguments científics i, per altra, tant o més importants, els arguments "sentimentals".

i que serveix per a explicar-ho tot fàcilment. És la natura (la sang), la que s'utilitza per a justificar un fet cultural; en la nostra societat, les relacions de parentiu es fan servir també per a explicar i representar la pertinença a altres grups molt més amplis que la família, arribant fins al nivell de la nació. D'acord amb Dolores Comas d'Argemir (1996: 8), els vincles de sang serveixen per a marcar una continuïtat entre passat i present. En aquest sentit, jugant amb l'alt valor emotiu del parentiu, destaquem pancartes que diuen: "A ta mare també li posaries preu?" (adreçant-se al llavors president de la Generalitat, Jordi Pujol). L'escriptor Gerard Vergés, en un article aparegut a L'Ebre, anava encara molt més enllà:

I la dignitat? I la força de la raó? Permeteu-me un simil, del tot exagerat però prou expressiu: és com si un proxeneta mafiós vol la teva filla i tu –en lloc de trencar-li la cara– comences a discutir-li el preu. (L'Ebre, 20 octubre 2000)

Precisament Jordi Pujol, per respondre als seus detractors, utilitzava les mateixes imatges que ells. En la seva visita a Móra la Nova el 3 de desembre de 2000, va ser rebut amb crits i amb una catifa de sal, davant la qual cosa va contestar: "qui perd les arrels, perd la identitat, però qui només té arrels i no té un tronc que s'enlaira no arriba a ser un arbre". Aquesta frase resulta ben representativa perquè està utilitzant la típica metàfora que es fa servir per expressar les relacions de parentiu (recordem que els esquemes genealògics es representen mitjançant un arbre) però, bàsicament, al que es referia el llavors president de la Generalitat és que si hom es limita a les arrels (passat), no assolirà un present (tronc) i un futur (branques) millors, és a dir, que si la voluntat és mantenir les coses com han estat sempre, no s'aconseguirà introduir la innovació i la modernitat necessàries per anar progressant i millorant.

Sobretot, un tema que està molt present tant en els discursos com en altres aspectes de les protestes, és el de pensar en les generacions passades i en les futures: d'una banda, "si els avantpassats veiessin això..."; i, d'altra, trobem el plantejament que s'han de tenir en compte les generacions futures i deixar-los com a legat un riu i un Delta en condicions:

I cada dia passejo pel riu; a les set del matí ja estic al riu. I este matí, conscient de que estaria aquí amb vatos, estava pensant: "S'ha de lluitar. Los avis van treballar. I no només van regar en aigua sinó en suor." (...) Vull explicar als meus néts (...) que el Delta lo salvarem, perquè los de les Terres de l'Ebre anem tots a una i el salvarem! (...) Als meus néts no els vull dir que la gent de les Terres de l'Ebre hem sigut uns covards. (Joan Franch a l'Assemblea Popular Antitransvasament, 15/9/2000)

Perquè l'Ebre és l'únic luxe que tenim a les comarques meridionals del Principat. L'he vist baixar mandrosament cap a la mar durant 45 anys i abans dels meus ulls, l'havien contemplat (...) generacions i generacions d'homes i dones. I quan els meus ulls ja no el vegin, vull que el contemplin els ulls nous de les generacions futures (...) (Xavier Vega a El Punt, 4 desembre 2000)

Els meus avis eren pagesos, així que estaré a Saragossa per honorar els meus avantpassats. I després estaré allí pels meus fills i els meus néts, que seran el futur." (Montse Castellà a Diari de Tarragona, 12 novembre 2000)

Les manifestacions les solien encapçalar nens que portaven el típic tub nuat antitransvasament o alguna pancarta i que representaven el futur; fins i tot la manifestació de Tortosa del 29 de abril de 2001 va ser encapçalada per nadons que anaven en cotxets empesos per les seves respectives mares. De la mateixa manera, a la manifestació d'Amposta els nens de pàrvuls de l'escola pública de Sant Jaume d'Enveja portaven un cartell elaborat per ells mateixos on hi deia: "I natros què? No al

transvasament". També a la primera manifestació de Barcelona, els nens que anaven davant portaven capes blaves lligades al coll i amb el nus antitransvasament pintat.

D'altra banda, resulta il·lustratiu el fet que, des de megafonia, en algunes manifestacions, s'encoratjava als assistents dient: "Som una riuada!"; de forma similar, Manolo Tomàs va qualificar la manifestació d'Amposta com "un riu de gent". Al contrari del que hem vist quan ens ocupàvem de la descripció dels peixos (el llenguatge atribuït a les persones s'aplicava al món natural), en aquest cas el llenguatge aplicat al medi serveix per a definir un fet social que és la manifestació. La metàfora és clara: es tracta d'una riuada humana, d'un conjunt de persones unides l'objectiu de les quals és assolir un poder comparable al de les riuades de l'Ebre. Els mateixos mitjans de comunicació es van apoderar d'aquest llenguatge i, així, trobem titulars com "La gente del Ebro inunda Barcelona" (La Vanguardia, 26 febrer 2001) i "Una riada de gente en Madrid" (Diari de Tarragona, 12 març 2001).

A les manifestacions i actes de protesta és un element fix el fet de crear una catifa de sal al terra o bé de dibuixar amb sal el nus antitransvasament. La sal és, doncs, un altre símbol present en tots els moments. Representa la salinització del delta, la falca salina que anirà pujant riu amunt ja que, en ser l'aigua salada més densa que la dolça, es forma una llengua d'aigua marina que progressa riu amunt per sobre de l'aigua dolça. La sal però, per sobre de tot, simbolitza l'esterilitat i la infertilitat, en contrast amb la fertilitat que hom atribueix a l'aigua del riu i que ja hem vist en capítols anteriors.

IDENTITAT

Un altre element que queda perfectament reflectit en els actes de protesta és que tota la polèmica del PHN ha fet ressorgir unes identitats i, fins i tot, crear-ne de noves. En primer lloc, s'ha reactivat la **catalanitat** dels ebrencs, una catalanitat que estava bastant adormida o que potser ni tan sols existia (hi ha una expressió popular que diu "Tortosins, ni catalans, ni valencians"). En canvi, a les manifestacions es van poder veure moltes banderes independentistes i pancartes amb lemes com "També som catalans" o "Catalunya, defensa'ns o lluitarem". Així, la manifestació de l'Ampolla de l'11 de setembre de 2001 (diada de Catalunya) anava encapçalada per una pancarta que deia: "Riu mort, Delta perdut, Catalunya sense sud". Els mateixos Quico el Célio, el Noi i el Mut de Ferreries, grup que acostumava a estar present a tots els actes antiPHN, exposaven aquest argument a les seves jotes: "Venim a defensar l'Ebre perquè és un bé dels humans, i vostès també estan amb nosaltres perquè també som catalans".

Evidentment, alguns dels símbols per excel·lència de la catalanitat són utilitzats en els actes reivindicatius. Un moment molt emotiu, durant la manifestació del 29 d'abril a Tortosa, fou quan un grup de joves va fer onejar una estelada des d'un terrat de la plaça Alfons XII; la catalanitat quedà demostrada perquè tots els assistents ovacionaren aquesta acció. Similarment, la manifestació de Barcelona del febrer de 2001 va ser tancada per la banda tocant "Els Segadors", cançó que fou corejada pels assistents. Davant acusacions d'insolidaritat rebudes dels potencials beneficiaris de l'aigua de l'Ebre, els riberencs han aconseguit –ja ho hem vist– que molts catalans se solidaritzin

amb la seva causa²⁸⁹; així, per exemple, quan un grup de membres de la PDE es va traslladar a Tarragona a esbrincar el ministre de Medi Ambient Jaume Matas, el qual acudia a aquesta ciutat a inaugurar un tram de passeig marítim, alguns dels castellans que assistien a l'acte i que van aixecar un pilar davant el ministre, lluien símbols antitransvasament i, fins i tot, no es van estar d'aplaudir els manifestants.

De fet, els ebrencs insisteixen molt en què se senten catalans, malgrat no ser tractats com si ho fossin:

Perquè jo, que em sento català, quan agafo i, per exemple, vinc de l'Aragó i entro a la carretera que hi ha de Faió a Riba-roja, dic: "Bueno, jo com a català me'n dono vergonya!" Perquè ni a l'Àfrica! (...) És tercermundista. (...) Jo fa poc vaig anar a Barcelona i vaig anar a veure l'òpera, eh? Quan s'ha de fer algo a Barcelona, mira si n'han fet de coses! (Josep Busom, Riba-roja, 9/12/2000)

Per fi s'adonen que el sud existeix! (...) I ara començaran a entendre que ser català també vol dir menjar baldana, auberges, caçar fardatxos de petits, anar a la Fontcalda, al delta a menjar anguiles i mut, ballar jotes i batejar les nenes amb el nom de Cinta. (Article d'opinió de Joan Menchón a El Punt, 11 març 2001)

Existeix la creença estesa que més enllà de l'Ebre ja no és Catalunya, cosa que els ebrencs intenten rebatre:

Hi ha una Catalunya "catalana" a la qual pertany el conseller Macias, que és d'Olot. Hi ha una altra Catalunya, desconeguda i expulsada en bona part de l'imaginari patriòtic per l'expressió "més enllà de l'Ebre", utilitzada quan es volen referir a l'estranger (...) Senyors governants, no segueixin furgant al cul de Catalunya, tothom sap les complicacions i el mal que fan les ferides en tal lloc. (Carta al Director escrita per Santi Marsal a Diari Tarragona, 5 març 2001)

De fet, en una de les manifestacions que se celebraven setmanalment a Tortosa, els organitzadors van demanar als assistents que substituïssin els símbols antitransvasament per senyeres i banderes catalanes, per tal de fer saber a tot Catalunya que ells també eren catalans. Resulta ben representatiu el fet que, durant alguna de les caravanes en cotxe pel Delta, els participants escoltaven el partit del Barça per la ràdio i feien sonar els clàxons quan aquest equip marcava un gol; hom sap que, a Catalunya, ser del Barça és un dels màxims exponents de catalanitat, malgrat que no tots els catalans siguin d'aquest equip.

Precisament lluitaven contra un d'aquests tòpics negatius que se'ls havien atribuït durant molt de temps, contra el fet que eren considerats menys catalans que la resta i, realment, ells mateixos s'hi consideraven perquè feien seu aquest sentiment de ser inferiors als altres:

D'inferioritat, de... ser menys, no som catalans. Això sempre ha existit, això sempre hi ha sigut aquí, des de petit jo sempre ho he escoltat: "Naltros no parlem lo català autèntic!"²⁹⁰ Que no som catalans autèntics i llavors això ara una mica s'està canviant perquè resulta que potser el llenguatge que tenim ha perdurat molt més, moltes més formes, que no les contaminacions a

²⁸⁹ Fins i tot alguns valencians i murcians, generalment grups ecologistes, els van donar suport. Així, durant una part del trajecte de la Marxa Blava a Brusel·les, s'hi va incorporar gent de Múrcia.

²⁹⁰ Especialment en el camp de la llengua existeix una idea molt estesa a nivell popular segons la qual a les Terres de l'Ebre "no es parla bé el català", que els mateixos habitants fan seva. Quan parlava amb els meus informants i sorgia un problema de comunicació a causa d'alguna paraula que no s'utilitza al a resta de Catalunya, sovint em responien demanant disculpes per "dir-ho malament". Encara avui, a les escoles, es tendeix a ensenyar el català estàndard als nens, radicalment diferent del que parlen els seus pares i avis.

altres zones, sobretot de ciutats i de llocs diríem molt urbanitzats i perifèries de grans ciutats.
(Andreu Carranza, Flix, 2/11/2002)

En segon lloc, és evident que el **concepte de Terres de l'Ebre**, fins ara potser latent però adormit, ha adquirit una gran popularitat. És la necessitat (el fet que, com més units, més forts) i, en el fons, el sentit pràctic el que ha impulsat una unió que es basa en uns continguts ideològics. Si bé generalment la identitat ètnica predomina fortament por sobre de les altres, durant el temps en què va durar la lluita contra el PHN podem afirmar que el fet de pertànyer a las Terres de l'Ebre era, per a la majoria d'habitants, el sentiment d'adscripció més important. Fins fa poc temps, les Terres de l'Ebre semblaven més aviat una construcció ideològica creada pels poders públics i l'elit local; però, amb els nous esdeveniments, la població s'apropia d'aquest concepte i en les manifestacions poden veure's pancartes com "Les Terres de l'Ebre diuen no al transvasament". La unió es fa patent sobretot a la manifestació de Móra, quan col·lectius procedents del Priorat, la Ribera d'Ebre, la Terra Alta, el Montsià i el Baix Ebre lluiten per motius diferents (però defensen un mateix model de desenvolupament) en la mobilització més gran que es recorda a les Terres de l'Ebre.

Com no podia ser d'altra manera, l'Ebre és l'element central que serveix per a definir aquesta identitat:

La Cinta de l'Ebre és molt fàcil de deduir quan es mira un plano del riu i es veu les nanses i les corbes que fa al crubar-se amb la serralada dels Ports i de Cavalls i de Pàndols. La Cinta de l'Ebre és el riu i esta identitat de la Cinta com a Ebre, la tenim els tortosins molt arrelada perquè a la Cinta la defensem amb..., hasta la mort, no? (Salvador Tarragó a l'Assemblea Popular Antitransvasament, 15/9/2000)²⁹¹

La presència del riu Ebre és la que justifica l'existència d'un caràcter ebrenc diferenciat i, al seu torn, la mateixa identitat ebrenc. Es tracta d'una terra de contrastos, entre l'exuberància de la vora del riu i la sequedat i aspror de les terres més allunyades; aquest mateix contrast es pot aplicar al caràcter ebrenc que, segons diuen els informants, aniria d'un extrem a l'altre:

Transmet alguna cosa al caràcter. Hi ha un paisatge interior i després, bueno, te n'adones que algunes reaccions que són molt pròpies del caràcter ebrenc que tenen este canvi de..., brutal, no? I això es nota, per exemple, en èpoques passades, sobretot en èpoques de crisi, se nota molt això (...) Situacions extremes, és quan aflora este caràcter que és com la pólvora. Passa d'un cantó, del cantó de la exuberància del riu al sec... (...) D'un passotisme brutal a una defensa acèrrima i aferrissada i com si anés la vida. (Andreu Carranza, Flix, 3/11/2002)

De fet, es duen –i es duen encara– a terme actes que fomenten o exploten aquest sentiment d'unitat de les Terres de l'Ebre; així, podem parlar de la Baixada de Gegants per l'Ebre en barcases (30 de setembre i 1 d'octubre del 2000) o del Congrés de Cultura i Territori a la Diòcesi de Tortosa (desembre de 2001 i març-abril de 2006).

Paradoxalment, solen ser fets negatius, sovint tòpics que els havien estat atribuïts pels de fora, com ara el fet de ser una societat caciquista, immobilista, apàtica i individualista, que ara són reconeguts pel mateixos ebrencs i utilitzats com a trets per a construir la seva identitat. Això sí, un dels objectius principals del moviment és eradicar aquests tòpics i convertir les Terres de l'Ebre en una societat oberta, igualitària i econòmicament activa.

²⁹¹ La Verge de la Cinta és la patrona de Tortosa.

Precisament, aquest individualisme, segons assegura l'escriptor Emili Rosales, vindria donat per una característica del medi físic, com seria el vent fort²⁹² que acostuma a bufar a les Terres de l'Ebre:

El vent de dalt, el mestral, és el vent que dona caràcter a les Terres de l'Ebre. Sovint he pensat que l'individualisme que presideix el nostre caràcter és una de les conseqüències d'aquesta força anorreadora del vent. Quan el vent bufà fort, tota cosa es converteix en inconsistent, tot trontolla o balla o vola, i els individus se senten més i més aïllats, amb dificultats per comunicar-se (...) El vent ens ha fet desenvolupar una notable vida interior, però també una visible tímidesa a l'hora d'expressar-la, tímidesa que desapareix quan ocasionalment cauen les barreres i, llavors, som d'una expressivitat franca, més aviat rotunda, poc matisada, que els forasters primmirats troben rústega. (Emili Rosales a El Punt, 15 abril 2001).

De la mateixa manera, hi ha qui assenyala que l'Ebre ha motivat que es tractés sempre d'una terra de frontera, d'un lloc clau a l'hora de desenvolupar-se batalles i conflictes de poder pel seu caràcter estratègic. Aquest fet i, més concretament, el d'haver rebut sempre per totes bandes també hauria estat determinant en la configuració del caràcter ebrenc, individualista i poc refiat:

Són reticències i això potser també és influenciat per això, pel caràcter de frontera. Ara jo estic vivint aquí i resulta que han vingut molta gent i mos han fotut moltes garrotades. Mo'n fiem de la gent de..., dels quatre de casa i punto. Per este cantó pues hi ha..., som capaços de donar minjar i llit i... Tot lo que vulguis però, bueno, tu aquí i jo aquí (...) Això és una cosa que jo recordo que els avis, els iaies... És un detall tonto, però que demostra molt, no? Que és que la gent feien pitança i menjaven tots junts, no? Aquí no! Cada u el seu plat, cada u la seua llesca. I això era considerat una cosa com a... menyspreu, no? Aquí mai, aquí inclús, un dels menjars típics, que és la clotxa, cadascú la seva... Cadascú la seva clotxa. Hi ha una certa reserva. I, bueno, totes estes coses pues fan que hi hagi un individualisme molt fort. (Andreu Carranza, Flix, 3/11/2002)

Resulta ben representatiu el fet que hom es referia a vegades a la lluita antitransvasament com a "la segona batalla de l'Ebre", en record d'aquell moment negre de la història, aquella primera batalla que els ebrencs, els catalans, els republicans, els avis dels actuals manifestants... van perdre contra els feixistes. Aquell enfrontament va ser un element clau en la victòria franquista de la guerra civil i, per tant, va comportar la instauració d'una repressió dictatorial que va durar dècades. La voluntat, però, era ben clara: aquesta segona batalla no pensaven perdre-la; un bon exemple d'això és que una de les pancartes de la manifestació de Madrid deia "Esta batalla de l'Ebre, no la ganaréis", referint-se de forma clara al govern d'Aznar. De la mateixa manera, a la manifestació de Tortosa d'abril de 2001, el portaveu de la plataforma d'Aldover, en el seu discurs, va dir "Mon iaio va perdre la batalla de l'Ebre, però aquesta la guanyarem!".

Precisament al govern central, del Partit Popular, se'l considerava sovint hereu d'aquells antics franquistes ja que les seves decisions, basant-se en el suport de la majoria parlamentària i sense permetre cap tipus de discussió, recordaven l'absolutisme dictatorial:

²⁹² A les Terres de l'Ebre, els episodis de vent fort, conegut com a mestral (costa) o cerç (interior), són freqüents. L'aire es canalitza a través de la vall de l'Ebre entre els dos relleus principals, els Pirineus i el Sistema Ibèric, i proporciona dies d'extraordinària visibilitat i lluminositat però amb fortes ràfegues de vent que arriben a dificultar el desenvolupament de les activitats més quotidianes.

(...) el que a les Terres de l'Ebre es cou (i ara hem de rememorar la història), és que el president Companys morí per Catalunya i ara un altre president para les butxaques per vendre les nostres terres, que també són Catalunya, als hereus de qui el mataren. (Carta de Joan Francisco Blanch a El Punt, 26 abril 2001)

En aquest sentit, l'emissió per TV3 al programa *Trenta Minuts* el mes de novembre de 2000 d'un enregistrament en el qual el ministre d'Agricultura Arias Cañete informava a uns regants de Múrcia que el PHN s'aprovaria "por cojones" i perquè a l'Aragó el PP havia perdut les eleccions, van aixecar moltíssima polseguera. Arias Cañete va fer aquestes declaracions en to informal a un representant d'una comunitat de regants de Múrcia; evidentment, ell no es va adonar que hi havia una càmera de TV3 gravant. L'estil i el to de la conversa recordaven un cacic parlant de sotamà amb un subordinat al qual deu alguns favors. Les declaracions textuais eren ben clares:

No, salir, sale por cojones. Porque el Plan Hidrológico o sale esta legislatura o no sale nunca. Porque pasan dos cosas: que tenemos mayoría y hemos perdido en Aragón (...) En diciembre sale a las Cortes y entra a tramitarse la ley, que será un paseo militar... Tenga usted la seguridad que el presidente ha dicho en el Consejo de Ministros –estando yo– que esto salía por huevos. (Diari de Tarragona, 14 novembre 2000)

Evidentment, aquestes paraules van provocar múltiples reaccions, cap d'elles positiva. Era una mostra de la prepotència que gastava el Partit Popular i del fet que el PHN havia d'afavorir unes comarques (les governades pel PP) en detriment d'unes altres (aquelles en les quals el PP havia perdut les eleccions). En un context com l'espanyol, en què encara queda molt proper el record de l'època franquista, implicava demostrar que poques coses havien canviat i que les institucions democràtiques no sempre eren tan democràtiques com semblava. Així, doncs, Arias Cañete va dir quatre paraules de rectificació (que ningú es va creure) i, malgrat les moltes veus que demanaven la seva dimissió i que Aznar donés explicacions, va continuar al govern com si res hagués passat.

La mateixa estratègia emprada en la tramitació del PHN, basada en una política d'actuació ràpida i fets consumats, també recordava el franquisme. El representant d'Ecologistes en Acció al Consell Nacional de l'Aigua va qualificar de "frau" el debat de les 100.000 al·legacions presentades, ja que era una mostra més de la pressa del Ministeri de Medi Ambient per aprovar el PHN el més aviat possible. De fet, la mateixa composició del CNA ja resultava irregular si tenim en compte que la majoria dels membres eren persones molt vinculades al govern; en canvi, els ecologistes i el conseller de Medi Ambient aragonès no tenien dret a vot.

Les arrels morisques són utilitzades també per a legitimar la identitat ebrencada diferenciada. Realment, l'ocupació àrab va durar molt més temps aquí que a la Catalunya vella i tots els indicis assenyalen, com ara els mateixos cognoms, que bona part dels actuals habitants de les Terres de l'Ebre són descendents de musulmans convertits. Val la pena incidir en la reivindicació que fan alguns informants de les arrels musulmanes dels pobladors d'aquestes terres, que es remunta a l'obra de Bladé i Desumvila i que s'ha convertit en una forma més de justificar una identitat diferenciada. Aquest fet entroncaria també amb el gran valor que la cultura àrab donava a l'aigua, ja que ells foren els introductors a la zona dels sistemes de regadiu, com ara la mateixa sènia:

Natros aquí som molt moros. Hi ha unes arrels clares i profundes de moriscos. Ascó mateix, Flix, tots estos pobles quan van ser expulsades les comunitats de moriscos van quedar deshabitats. El tipus d'arquitectura dels pobles, l'ambient, la vila closa, les tradicions que perduren... Hi ha un..., sí que hi ha una cosa que entronca molt en això, en la cultura àrab, mahometana, no? Allavons el mite de l'aigua és un mite molt important a la... És possible que hagi perdurat, eh? Però ja com a..., com un substrat que queda a la memòria col·lectiva i que, d'alguna manera, se manté i que va desapareixent, evidentment. D'aquí dos cents anys potser ja desapareix del tot (...) És això, hi ha... Aquí hi ha una relació molt directa entre la felicitat, una imatge de la felicitat i el soroll de l'aigua, sigui el soroll del riu, sigui el soroll de la sènia, dels cadufos que puguen l'aigua, o de les séquies. És a dir, el soroll de l'aigua està molt relacionat en... una idea... I això és molt àrab, molt moro. (Andreu Carranza, Flix, 3/11/2002)

En darrer lloc, recuperem la **unitat catalanoaragonesa** gràcies a l'Ebre, que es remunta a molts segles enrere, als antics projectes de fer el riu navegable, i que ara s'utilitza per a legitimar algunes actuacions. Anant molt més enllà, els orígens d'aquesta identitat es trobarien a l'època en què, abans de la unió de Ferran i Isabel la Catòlica, Catalunya, València i Aragó conformaven la Corona Catalanoaragonesa. Des d'un principi, s'establiren llaços de cooperació entre aragonesos²⁹³ i riberencs, ja que ambdós grups estaven en contra del transvasament. Així, un dels lemes corejats a les manifestacions és: "Generalitat, defenseu l'Ebre o... ens haurem de fer aragonesos?". Sovint els de les Terres de l'Ebre es refereixen als aragonesos que els acompanyaven a les manifestacions com "els nostres amics manyos". A la manifestació de Saragossa del 12 de novembre del 2000, els ebrencs foren rebuts simbòlicament per la Plataforma en Defensa de l'Ebre d'aquesta ciutat aragonesa desplegant una bandera amb les quatre barres roges de cent metres de llarg sobre el seus caps. En aquesta mateixa manifestació, en un dels discursos, es feia referència a l'Ebre com el "padre de la Iberia", recuperant un simbolisme i un llenguatge que es remunta a més d'un segle enrere. De fet, es tracta de buscar tots aquells elements que en el passat havien unit tortosins i aragonesos per tal de revestir ideològicament aquesta unió:

Allí els tortosins [a Saragossa] es van poder sentir com a casa, ja que l'altar de la Verge del Pilar i les columnes que el rodegen estan fetes amb jasp de la pedrera de la Cinta de Tortosa. (Montse G. Castellà a La Veu del Baix Ebre, 17 novembre 2000)

De fet, no és impossible que les tres identitats que acabem de descriure (catalana, ebrenca i catalanoaragonesa) impliquin una certa confrontació, ja que sovint s'ha d'escollir entre elles i, principalment, entre les dues primeres. Així, un dels elements de reivindicació de la identitat ebrenca ha estat la recuperació de la jota tortosina i, de fet, els nostres informants insisteixen en què la sardana mai ha estat arrelada a les Terres de l'Ebre sinó que la dansa tradicional d'aquestes contrades, molt més antiga i genuïna, és la jota. Bona mostra d'això és el fet que a la totalitat d'actes reivindicatius sonava la jota (la majoria de vegades de la mà del grup "Quico el Célio, el Noi i el Mut de Ferreries") i en cap moment es va sentir una sardana; en canvi, a la manifestació de Móra d'Ebre, les jotes convivia amb l'himne dels Segadors.

Per contra, es produeix un rebuig contra els valencians, que ara ambicionen l'aigua de l'Ebre i amb els quals havia existit un cert sentiment d'empatia, motivat per la

²⁹³ La posició dels aragonesos és complexa. Malgrat que tots estan en contra del PHN, uns rebutgen la construcció d'embassaments i l'extracció d'aigua de l'Ebre mentre que altres el que persegueixen és la concessió de cabals per al regadiu (i, per tant, estan d'acord amb la construcció d'infraestructura hidràulica i amb que es tregui aigua del riu en benefici propi i no de poblacions llunyanes).

proximitat geogràfica i pel fet que el dialecte tortosí s'assembla més al valencià que al català estàndard:

OB: Però és que natros tenim un idioma apart, m'entens? Perquè català, català, natros no som catalans i aragonesos. Natros estem limitrofes de tot això. Tenim més paraules en valencià que no en català, saps?

SB: Jo plego millor la televisió de València que no pas la catalana, en entendre'm. Me surten més paraules bé aquí baix que no pas allà dalt. I això que vaig estar dos anys per allà fent lo servici, per Roses i per allà a l'Empordà però no, no... Plego millor aquí baix. (Óscar i Salvador Beltran, Tivenys, 4/6/1998)

Aquestes declaracions, que van ser enregistrades dos anys abans que es presentés el PHN, possiblement ara no les farien, o potser els informants introduïren més matisos, destinats a fer patent el seu rebuig als valencians i a demostrar que ells també se senten catalans. Paco Cots, que passa algunes temporades a Castelló, feia temps que s'enfrontava dialècticament amb els castellonencs sobre el tema de l'aigua de l'Ebre:

Tenim una filla casada a Castelló (...) Jo, doncs, sempre els hi deia: "Escolteu, vosaltres, no la somnieu l'aigua a Castelló, perquè no pot vindre". I... Però això durant anys (...) I quan els hi vaig portar allò [un projecte per fer una conferència en una llibreria defensant els motius pels quals no es pot fer el transvasament]: "Ai, senyor Cots! -diu. Si provem de fer això a Castelló... mos calen foc a la llibreria! Dir-los-hi a Castelló que l'aigua de l'Ebre no hi podia anar!" (Francesc Cots, Benifallet, 11/2/2001)

En aquest punt, hem de divergir de la teoria de Riechmann i Fernández Buey (1995: 11), els quals afirmen que la dinàmica de les modernes societats industrials ha posat en marxa un procés de dissolució de les identitats tradicionals ja que, tal com queda reflectit a les línies precedents, una de les conseqüències de la lluita contra el PHN ha estat la recuperació de velles identitats, com ara la unitat catalanoaragonesa o la mateixa catalanitat, que romanien bastant oblidades. De fet, podem considerar que el moviment social contrari al PHN té dos components principals: d'una banda, el que hem descrit fins aquí de regionalisme o nacionalisme i, d'altra banda, un element ecologista indiscutible.

Al costat de la vessant reivindicativa, les manifestacions, assemblees i actes de protesta en general, solen tenir un component lúdic i de sociabilitat molt important. Uns actes més que uns altres però, per regla general, són ocasions per a fer sortides amb familiars i amics, per a reforçar les xarxes socials i, fins i tot, per a crear noves relacions. Les Terres de l'Ebre constitueixen una societat petita, on tothom es coneix, on encara no ha arribat l'anonimat de la gran ciutat i, si observem, per exemple, les caravanes en cotxe que s'organitzaven pel Delta, ens recorden més una festa popular que un acte solemne de protesta. Realment, alguns dels informants no dubten en qualificar els viatges a les manifestacions com a actes lúdics o viatges de plaer. Es tracta de gent sovint amb perfils heterogenis però amb un mateix objectiu; d'aquest fet, els mateixos activistes en són conscients:

Són unes terres (...) on les relacions personals són directes; on per família o per coneixença directa tots mos coneixem (...) En una ciutat industrial, en una àrea metropolitana més gran estariem totalment venuts perquè a l'estar més dispersos i no conèixer-mos, estariem tots tancats en un individualisme, en una desconfiança sistemàtica (...) En canvi, natros som de poble. (Salvador Tarragó a l'Assemblea Popular Antitransvasament, 15/9/2000)

D'acord amb Moreno (1991: 625), les manifestacions reivindicatives reproduïxen i reafirmen la identitat d'aquells que hi participen enfront a d'altres col·lectius, i bona

prova d'això és el fet que a les manifestacions contra el PHN els assistents s'agrupaven per poblacions, per partit polític, per amistats... Des del nostre punt de vista, per sobre del fet que, segons Riechmann i Fernández Buey (1995: 14), en els nous moviments socials es creen noves formes de relació, el que es fa és reforçar-se les antigues.

Les Terres de l'Ebre s'han vist profundament afectades per l'emigració. La majoria de joves han de sortir a estudiar a Tarragona o Barcelona (la presència universitària a l'àrea és mínima) i només tornen els caps de setmana. Molts es queden posteriorment a treballar en aquells llocs, ja que la demanda de titulats universitaris a la zona és més aviat escassa. Aquest fenomen, que fa unes quantes dècades que es produeix, ha donat lloc a l'existència d'ebrencs de cap de setmana, ja que generalment continuen mantenint els vincles amb la població de naixement i tornen quan els ho permet el seu treball. Resulta representativa la gran difusió arreu de Catalunya que van assolir les pancartes antitransvasament, penjades en balcons de domicilis particulars a gairebé totes les ciutats de l'àrea metropolitana de Barcelona i de la província de Tarragona; de forma similar, l'associació de Jòvens en Defensa de l'Ebre es reunia precisament a Tarragona i Barcelona durant la setmana, indret on estaven estudiant els seus membres.

Aquesta gent sol tenir molt desenvolupat el sentiment d'identitat, potser més que els que viuen en el territori i, com no podia ser d'altra manera, el riu és el referent fonamental:

Tornava a casa al cap de tres mesos i... vaig idealitzar sempre el territori; vaig idealitzar el meu poble. I... jo suposo que això, una gent que han viscut permanentment o que tal, això no ho té tan exagerat com ho tinc jo (...) Per tant, com que no podia tornar, l'únic que esperava veure el riu (...) Què és lo que feia el meu poble diferent d'altres pobles? És que hi havia un riu. (Josep Sánchez, Flix, 26/8/2000)

Quan passes de Falset i veus baix ja la beta d'aigua, estàs a casa. Això sí que és veritat, eh? Aveam, jo havia estat temporades llargues fora i..., bueno, la imatge que he tingut del riu... Clar, sempre hi ha moments que hi penses i... La veritat és que sí que hi ha hagut..., com si faltés alguna cosa. Jo vaig estar molt temps a Tarragona i... el mar me va agradar. Jo, a Tarragona, anava molt a la platja i aquella immensitat d'aigua m'agradava, la soledat aquella..., la comparo una mica... en lo riu, no? (Andreu Carranza, Flix, 2/11/2002)

En aquest sentit, els ebrencs que resideixen lluny de les Terres de l'Ebre han ideat sistemes per a aproximar-se i, naturalment, les noves tecnologies han desenvolupat un paper molt important. La Plataforma va mantenir, durant el temps que va durar el conflicte, una pàgina web²⁹⁴ amb una agenda, links, informació sobre el PHN, fotografies dels actes de protesta... Igualment, val la pena destacar algunes iniciatives privades, com la dels Panisello (pare i fill), que van construir una web on van penjar una infinitat de fotografies fetes durant els diferents actes de protesta.

Però un fenomen encara més interessant el constitueix el fòrum ebrencs.com, amb una gran activitat i que unia a persones residents dins i fora de les Terres de l'Ebre; entre els de fora (fins i tot a l'estranger), la majoria eren nascuts a la zona, però també hi havia algunes persones que senzillament simpatitzaven amb la seva causa. Era una bona forma de mantenir-se informat del que anava esdevenint-se, d'intercanviar impressions i, sobretot, de sentir-se més a prop del lloc d'origen. Tot i que l'eix central era tot allò que feia referència al transvasament, s'hi discutien temes variats referits a les Terres de l'Ebre i s'adoptava una posició de reivindicació ecologista en general, alhora que de

²⁹⁴ Avui dia encara existeix, però la tenen completament oblidada i la informació no s'hi actualitza.

solidaritat amb diferents problemàtiques mundials (com ara tot tipus de discriminacions i la lluita contra els conflictes bèl·lics). Van funcionar mentre va durar la lluita antiPHN²⁹⁵ i ells mateixos es definien com a "comunitat virtual", terme interessant, tenint en compte que potser els antropòlegs encara no s'han plantejat amb la suficient profunditat les noves formes de relació social a través d'internet. No entrarem en la controvertida definició de "comunitat", però és indiscutible que algunes de les característiques que se solen esmentar estan presents aquí, com l'existència de relacions d'igualtat, de símbols comuns o la mateixa autopercepció com a grup. Tal com assenyala Domínguez (2001: 457), l'home crea un espai que fins ara no existia i en aquest nou espai es produeixen les relacions quotidianes (econòmiques, d'oci, sexuals, d'amistat, etc.).

Segons assenyala Josep Pont (2002: 6), el moviment contra el PHN no sorgeix de forma espontània, sinó que és el resultat d'un malestar històric de les Terres de l'Ebre. La sensació d'abandonament a causa de la centralitat de Barcelona, de llunyania respecte al centre de decisió, de què les inversions s'han concentrat sempre en altres comarques catalanes, de ser víctimes d'agressions externes, de ser considerats com a "poc catalans"... han anat generant al llarg del temps un descontent i una frustració que han explotat amb el PHN; ha estat, doncs, la gota que ha fet vessar el got. Realment, les terres de l'Ebre, en els darrers temps, han estat bàsicament proveïdores de recursos per a la resta de Catalunya: hidràulics, elèctrics, matèries primeres i, fins i tot, mà d'obra poc qualificada. Tots aquests fets han motivat que avui dia la consciència de ser zona marginada estigui molt arrelada en el discurs de la població:

Si parlem de repartir, hauria que repartir-ho tot: lo bo i lo dolent, no? De moment, cap aquí ja tenim les centrals nuclears (...) I en tenim dos a Ascó i dos a Vandellòs, vull dir que això ja val per unes quantes petroquímiques. Per això dic jo que hi ha que repartir-ho tot. De coses dolentes, ja ens n'han tocat unes quantes; ara podríem dir alguna cosa bona. (Antoni Canicio, SEO/Birdlife, 18/4/2000)

Aquest sentiment és molt semblant al de la població afectada per la construcció d'embassaments a l'Aragó i que descriuen Pedro Arrojo, J.J. Gracia i J. Martínez Gil (1997: 5) per al cas de l'embassament de Santaliestra, ja que les bases de la despossessió són les mateixes: el creixent malestar està causat per la despatrimonialització, els anys d'incertitud i amenaces, la desil·lusió per l'acció d'un govern regional que no defensa els seus interessos, la consciència de la manca d'equilibri en el repartiment de càrregues i beneficis...

És precisament la consciència de ser zona marginada i deprimida un dels fets que ajuda a construir la identitat ebrenca que hem vist en les línies precedents; són lluny del centre de poder, en aquest cas Barcelona, i no només es tracta d'una distància física, sinó també social i política. Les paraules que fan servir els habitants per a descriure el seu estat anímic davant el govern de la Generalitat és que se senten "decebut" i "traïts". Les típiques característiques atribuïdes al Sud a escala mundial en oposició al Nord (bàsicament, pobresa en oposició a riquesa), que prenen com a model els elements esmentats per Xavier Garcia al llibre *Catalunya també té Sud*, serveixen per a definir les Terres de l'Ebre: poblament més aviat disseminat *versus* congestió, naturalesa *versus* ciment i urbanització, moderació *versus* riquesa ostentosa, etc. La mateixa premsa va prendre aquest concepte per a referir-se als fets que s'estaven esdevenint a les Terres de

²⁹⁵ Actualment, el fòrum encara es manté actiu, tot i que centrat en temes relacionats amb les Terres de l'Ebre en general o de caire ecologista i pacifista.

l'Ebre; així, *El Punt* va titular alguns articles i monogràfics com "La revolta del Sud". D'aquest fet, els informants també en són conscients: "Bueno, som lo sud de Catalunya, i tot lo sud de tots los països són desgraciats" (Enric Fabregat, Miravet, 13/8/2000).

EL DRET DELS EBRENCES A ESCOLLIR EL SEU FUTUR

Malgrat que tot el que hem descrit fins aquí ens pugui semblar un estudi de cas, gran part dels comentaris es podrien extrapolar a un àmbit més global. Els canvis que estan afectant la societat ebrenca, l'aposta per un model de desenvolupament determinat i el sorgiment de moviments socials són el resultat d'unes circumstàncies que es donen en molts altres llocs. Segons Riechmann i Fernández Buey (1995: 13-14), el contingut principal dels nous moviments és la consciència dels límits assolits per les societats modernes en la seva contínua expansió. Es tracta d'evitar la "destrucció del món" i reconstruir els vincles socials sobre fonaments d'igualtat, llibertat i solidaritat; aquests han estat, tot i que a escala potser més modesta, els objectius de la PDE.

La nostra intenció és demostrar l'existència d'una continuïtat al llarg de tot el segle XX. Tal com expliquen Pujadas i Comas d'Argemir (1991: 647) referint-se a la catalanitat, els símbols no són categories estàtiques sinó vives, en constant procés de recreació i transformació. Actualment, l'Ebre s'està constituint com a element patrimonial, assentant-se sobre unes bases diferents a altres processos anteriors que també havien situat el riu en un punt central. No obstant això, les continuïtats estan desenvolupant un paper essencial en aquesta construcció social; és el que Llorenç Prats (1997: 85) anomena "museabilització de la frustració": una zona perd allò –en aquest cas, l'Ebre recurs– que ha constituït la base de la seva sustentació i, un temps després, busca la reconstrucció de la seva identitat i una alternativa al desenvolupament econòmic a través de la seva activació patrimonial. Aquest mateix autor (1997: 22) afirma que el factor determinant del patrimoni cultural és el seu caràcter simbòlic, la seva capacitat per a representar simbòlicament una identitat; l'Ebre, a mig camí entre patrimoni natural i cultural (o potser, més aviat, una suma de tots dos elements) ofereix un clar referent a l'hora de definir la identitat de les Terres de l'Ebre. De totes maneres, Prats (1997: 35) insisteix en la importància que desenvolupa el poder en l'activació del patrimoni; ell afirma que, com a mínim, es requereix el seu vist-i-plau. Doncs bé, una gran part de la patrimonialització de l'Ebre (aquella que està més vinculada a l'aspecte sentimental) s'ha produït malgrat els esforços del poder perquè no fos així; només la constitució com a recurs turístic compta amb el suport dels governants.

Potser, tal com assenyala l'escriptor Andreu Carranza, una part important d'aquesta revalorització de l'Ebre ve donada per aquell romanticisme i interès que solen despertar les coses que corren el risc de desaparèixer, com ara les espècies en perill d'extinció, que és tal com hom percebia l'Ebre i, principalment, el Delta mentre va durar l'amenaça del PHN: "Una cosa... que està perduda, que està tocada de mort, el último mohicano..." (Andreu Carranza, Flix, 2/11/2002)

Fins aquí hem deixat clar que l'Ebre és l'element vertebrador de tota la protesta, però també ha sorgit la consciència del seu valor ecològic que, al seu torn, incideix directament sobre el que es pretén que sigui un dels pilars econòmics fonamentals de l'àrea, el turisme. Si bé la navegació turística només té importància econòmica a la zona del Delta, la pesca i el patrimoni natural constitueixen dos atractius turístics essencials.

El resultat de tot això ha estat una mirada més respectuosa sobre el riu per part dels habitants de la zona, que ara és percebut com una riquesa que s'ha de conservar; el discurs científic i ecologista ha arrelat entre la població. Els coneixements directes del medi, procedents de la interacció diària, van sent substituïts pels que procedeixen d'una representació col·lectiva molt més àmplia, que va més enllà del marc geogràfic concret (mitjans de comunicació, textos divulgatius, etc.) La percepció dels locals sobre l'Ebre és molt diferent de la dels seus avantpassats, aquells per als quals el riu constituïa un *modus vivendi* (pescadors, navegants, recol·lectors de matèries primeres...). És un punt de vista més intel·lectual o, si es vol, més metafísic, que es pot resumir en una frase: no és un recurs per a explotar sinó per a conservar. Aquest punt de vista és reproduït i difós més enllà de l'àrea geogràfica, principalment pels intel·lectuals de la zona, com ara escriptors, biòlegs, historiadors, periodistes...

Jo, des de que tinc ús de raó, sempre he tingut una relació amb el riu molt directa (...) I... per això, pues, clar, jo tinc un riu idealitzat a la memòria, que és un riu absolutament diferent al que hi ha ara, que és un desastre. Potser també hi ha algun aspecte de reivindicació. (Andreu Carranza, Flix, 3/11/2002)

De fet, aquesta gent tendeixen a idealitzar la seva relació amb el riu i a establir llaços amb el passat per a legitimar la seva postura:

Escric sobre el passat del meu petit país i de la seva gent perquè pateixo el mal de l'enyor (...) Continuo sentint els paisatges, la gent i els fets de l'Ebre com a meus. I és que, a part d'haver nascut al poble més ebrenc [Flix], perquè està rodejat d'aigua gairebé per totes bandes, la meua família per les dues branques està constituïda per gent que es guanyava la vida fent cordes de cànem per abastir els llaüts que solcaven l'Ebre. El meu pare és el darrer soguer (...) D'aquí neix la meua vinculació al riu. (Sánchez Cervelló, 2001: 17)

La nova cultura de l'aigua, doncs, s'està imposant entre la població. En aquest sentit, podem aplicar a las Terres de l'Ebre el canvi que descriu Inglehart (1991: 59) per allò que ell anomena "societats industrials avançades": s'està passant de la prioritat de valors materialistes a altres de posmaterialistes, cosa que, al seu torn, enllaça amb el gran impuls dels moviments socials; una de les principals característiques dels posmaterialistes és que donen menor prioritat al creixement econòmic que a la qualitat de vida (Inglehart, 1991: 174). Si quan va començar la protesta, els posmaterialistes eren només els intel·lectuals que encapçalaven la Plataforma, poc a poc, les idees s'han anant estenent per tota la societat ebrenc. És, doncs, com hem comentat anteriorment, un procés global que s'està experimentant en molts altres llocs.

Precisament aquest és el camí que la majoria d'ebrencs consideren que s'ha de seguir de cara al futur; es tracta d'una de les característiques dels nous moviments socials, que no comparteixen la concepció lineal de la història, ni la creença en el progrés entès com a desenvolupament material i moral inacabable (Riechmann i Fernández Buey, 1995: 63). Durant dècades, quan la industrialització era vista com la panacea, les Terres de l'Ebre perseguiren la instal·lació d'indústries, però van veure com les petroquímiques es quedaven al Camp de Tarragona. S'han adonat que allò que en aquells moments fou vist com un contratemps és ara un avantatge, que precisament el fet de tenir un entorn natural poc antropitzat constitueix un potencial de desenvolupament; és per això que la

mateixa població clama per un desenvolupament sostenible²⁹⁶: un turisme poc massificat, una agricultura de qualitat i unes escasses indústries poc contaminants.

I no ho poden entendre! Continuen obviant i ignorant l'actual problemàtica d'aquestes terres, eh? (...) Perquè el nostre desenvolupament està basat en això (...) En un turisme de qualitat, en una agricultura de qualitat (que no podem fer de quantitat, però sí de qualitat). Les denominacions d'origen Priorat, Terra Alta, la bona fruita dolça que tenim aquí, eh? i en un desenvolupament social que hem decidit aquestes terres. I totes aquestes agressions, segue el Pla Hidrològic Nacional o segue tot lo que segue, o la Enron o el mapa eòlic, l'únic que fan és impossibilitar el nostre creixement. (Toni Borrell a l'Assemblea de Móra d'Ebre, 20/1/2001)

De fet, comparativament, el riu Ebre es troba en molt millor estat de conservació que els altres grans rius d'Europa, ja que la instal·lació que tradicionalment van dur a terme les indústries a la vora del riu, no es va arribar a produir aquí. A l'Ebre hi romanen espècies com la *Margaritifera Auricularia*, única al món.

El mes de març de 2004, de forma bastant inesperada, es produeix un canvi en el govern espanyol: el Partit Popular perd les eleccions i el PSOE passa a ocupar el poder. El nou govern, presidit per José Luís Rodríguez Zapatero, ben aviat fa saber la seva intenció de no dur a terme el faraònic transvasament de l'Ebre projectat pel Partit Popular. En aquest context, la reivindicació va perdent el seu sentit i la Plataforma entra en un procés de pèrdua de protagonisme. Tal com assenyalen Riechmann i Fernández Buey (1995: 50), la inestabilitat dels moviments socials fa que la seva continuïtat sigui problemàtica, oscil·lant entre el perill de dissolució i la institucionalització. En el nostre cas, tot i que la tendència sembla apropar-se a la primera via, també hem de fer esment d'un intent, per part dels poders polítics, d'institucionalitzar el moviment a través de la construcció de la Casa de l'Aigua, ubicada a l'antic edifici del Carrilet a Tortosa i inaugurada el mes de març de 2005. Està previst que aquest edifici sigui la seu de la Fundació Nova Cultura de l'Aigua, entitat que al llarg dels anys de lluita ha estat molt vinculada a la Plataforma i que, de fet, es podria considerar la "branca científica" de la PDE.

Ara bé, seguint el que diuen aquests dos autors, tampoc hem d'oblidar que els moviments socials poden entrar en llargues etapes de latència i reviscolar-se després, tal com va succeir amb la conversió en Plataforma per a la Defensa de l'Ebre de l'antiga Coordinadora Antitransvasaments, que havia actuat una dècada abans; no és impossible que un nou canvi en el govern central o autonòmic faci ressorgir la voluntat de dur a terme un transvasament igual o similar al que perseguia el PP.

L'herència principal que haurà deixat aquest moviment social sense precedents, el qual ha dut a terme una forta activitat durant tres anys i mig, és la revalorització intensa, profunda i sentimental del riu Ebre, barrejant arguments racionals i científics amb valors absolutament simbòlics i emocionals; com deia Montse Castellà en un article escrit a *La Veu del Baix Ebre* (17 novembre 2000), a les manifestacions s'hi anava "portant el riu al cor i el cor a la motxilla". La valoració estètica del riu, que es remuntava a segles enrere, continua encara vigent:

²⁹⁶ Hi ha moltes definicions d'aquest concepte, però possiblement la més representativa és la que parla d'aquell desenvolupament que satisfà les necessitats del present sense comprometre la capacitat de les futures generacions per a satisfer les pròpies (CNMAD, 1992: 29).

Segons quines tardes, lo sol declina, i el fiques a la vora i el riu hi ha una ressonància, hi ha una cantarella, que et transmet alguna cosa, no? El soroll de l'aigua fa que..., no sé, que hi hagi una sensació especial, és com una música. (Andreu Carranza, Flix, 3/11/2002)

Desconeixem on conduirà aquesta nova etapa, però la nostra anàlisi finalitza aquí. Abandonem, doncs, als ebrencs, als quals hem seguit durant més d'un segle de relació amb el riu Ebre, des d'aquells temps en què el riu era el mitjà de treball i sociabilitat i sobre el qual s'estructurava la vida de les poblacions riberenques, fins al moment actual, en què l'Ebre ha esdevingut un recurs ecològic i simbòlic de primer ordre. No ens deixarem, però, d'apuntar les darreres amenaces sorgides, que podrien deteriorar seriosament el medi fluvial; ens estem referint a l'episodi de contaminació descobert l'hivern de 2004 però que es remunta a bastant de temps abans i la preocupant proliferació en els darrers anys del musclo zebra, espècie que s'ha assentat principalment a les zones d'aigües tranquil·les dels embassaments i que ha propiciat un augment espectacular de les algues²⁹⁷.

²⁹⁷ Tant és així que l'empresa que du a terme el manteniment del canal navegable de l'Ebre s'ocupa també de la neteja d'aquestes algues, havent-se arribat a estudiar la possibilitat d'extreure-les del riu i utilitzar-les com a biomassa.

UNIVERSITAT ROVIRA I VIRGILI
"LO RIU ÉS VIDA": PERCEPCIONS ANTROPOLÒGIQUES DE L'EBRE CATALÀ
Montserrat Boquera Margalef
ISBN: 978-84-691-8093-8 /D.L.:T2053-2008

EPÍLEG-CONCLUSIÓ

L'eix central que ha servit per a estructurar el nostre estudi ha estat la relació de la població local amb el riu, que ha sofert profundes transformacions al llarg del segle XX i que, inevitablement, ha influït en la percepció i significació que aquesta població anava donant a l'Ebre. A grans trets, podem parlar d'una estreta relació que es va debilitant a mesura que transcorren els anys i que acaba desembocant, cap allà a la dècada dels seixanta o setanta, en allò que s'anomena "viure d'esquena al riu" per a sofrir una revitalització en les dècades següents amb manifestacions diferents que les que s'havien viscut amb anterioritat.

Durant segles, el riu havia constituït una via de comunicació molt més ràpida i pràctica que el transport terrestre, tant a escala global (navegació en forma de llaüts i rais) com local (passos de barca). Si bé per als desplaçaments a llargues distàncies en sentit longitudinal del curs fluvial, la presència del riu era clarament un avantatge, a escala global i pel que es refereix als desplaçaments transversals es podria considerar que l'Ebre constituïa un obstacle, ja que els passos de barca a vegades deixaven de funcionar per les inclemències meteorològiques i per problemes mecànics, a banda del temps d'espera i creuament del riu que requerien.

La navegació fluvial implicava una intensa activitat en aquest medi però també l'existència d'estretes relacions entre poblacions riberenques i d'un ofici, el de llaüter, que suposava una peculiar forma d'organització, un ric corpus de coneixements i, fins i tot, una consciència grupal. Més o menys el mateix podem dir dels passos de barca, tot i que, en el cas dels barquers, la consciència de pertànyer a un grup concret era molt més difusa, precisament perquè els barquers no es movien en un àmbit global sinó local. En alguns casos, la presència de la barca implicava una estreta relació entre dues poblacions comunicades per ella, que va estroncar-se amb la substitució del pas de barca per un pont situat aigües amunt o aigües avall del punt on es trobava el pas.

Un altre ofici que compartia el medi fluvial amb els anteriors era el de pescador, col·lectiu que tenia un sentiment de grup bastant similar als dels llaüters (sobretot en casos com el dels pescadors de madrava de Tivenys) i, igualment, un intens coneixement del medi fluvial, tot i que restringit a un àmbit del riu molt més concret que el dels llaüters.

Així doncs, llaüters, raiers, barquers, pescadors i guardes del canal (o "canaleros") desenvolupaven la pràctica del seu ofici en el mateix medi fluvial o les seves immediacions. L'existència de tots aquests oficis –avui dia, majoritàriament desapareguts– motivava una vinculació amb l'Ebre que actualment no es dona. Aquesta

necessitat de compartir un mateix recurs, fins i tot el mateix espai, amb interessos sovint contraposats, implicava l'existència de conflictes i la necessitat d'una certa regulació. Tots aquests oficis igualment requerien un coneixement íntim i profund del riu: existia una completa toponímia i també un ric vocabulari que permetia descriure i/o referir-se a qualsevol punt, element o comportament del medi fluvial; de tots ells, els llaüters eren, sens dubte, els que posseïen un corpus de coneixements més ampli.

Més enllà d'aquests oficis, n'existien d'altres que mantenien una relació no tan directa amb el medi fluvial. Terrissaires, cistellers, canyissers, espartenyers, cadirers... utilitzaven matèries primeres que creixien prop del riu, mentre que diverses indústries aprofitaven els avantatges de la presència del curs fluvial. Algunes d'aquestes indústries feien servir l'aigua de l'Ebre com a font d'energia (molins, farineres, petites centrals elèctriques i la mateixa electroquímica de Flix) i d'altres usaven el riu com a mitjà de transport (cimenteres de Tivenys o electroquímica de Flix).

De tots aquests aprofitaments, l'aigua per a l'agricultura, sigui obtinguda a través dels canals, de les sènies o de mitjans mecànics d'elevació, és l'únic que ha perdurat fins avui, tot i que les tècniques de conreu i d'extracció d'aigua s'han modificat substancialment a causa de l'arribada de la mecanització. Evidentment, el regadiu no tindria sentit sense la presència de terres fèrtils d'al·livió que han estat dipositades durant mil·lenis pel règim fluvial.

L'Ebre també implicava l'existència d'una sèrie d'aprofitaments domèstics, com ara anar-hi a rentar o a buscar aigua, que convertien igualment les seves vores en un indret d'intensa activitat, de forma que la presència al medi fluvial no es circumscriu als homes que desenvolupaven els oficis descrits fins ara, sinó que també les dones ocupaven aquest espai. Uns i altres compartien igualment aprofitaments lúdics, com ara banys, celebracions festives, passeigs i excursions, àpats col·lectius... que, com no podia ser d'altra manera, també tenien el riu com a escenari. Tant la festa com la comensalitat desenvolupaven un important caràcter integrador dins del grup o bé, en el cas de la cursa de mulettes o puntones, podien servir per fer aflorar solidaritats però també rivalitats (competències professionals, polítiques o entre poblacions).

Aquesta intensa vida al voltant del riu per força havia de generar una intensa sociabilitat i convertir el riu en un dels principals llocs on es produïen les relacions personals. L'Ebre, si bé revertia sobre els riberencs en forma d'una sèrie de contraprestacions positives, també havia d'implicar necessàriament una vessant més negativa i, fins i tot, dramàtica: el riu era escenari d'ofegaments durant el bany o motivats per caigudes accidentals, de naufragis i fins i tot, en menor mesura, de suïcidis i morts violentes. Les grans riuades provocaven seriosos danys materials i, en algunes ocasions, la pèrdua de vides humanes. Les petites fluctuacions del cabal del riu es produïen de forma constant i pràcticament tots els anys tenia lloc alguna sortida de mare de l'Ebre, de manera que els riberencs vivien constantment pendents del riu i de la seva evolució. Eren, però, esdeveniments (tant les desgràcies individuals com les riuades) que servien per a afavorir la cohesió interna: tots units davant la desgràcia.

Apropant-nos cap a la vessant simbòlica, el riu havia desvetllat l'existència d'una sèrie de rituals (la majoria d'ells ja en franca regressió durant el segle XX) que pretenien convertir el medi fluvial en favorable per a l'home, d'algunes llegendes i també constituïa un referent que servia per a donar nom a algunes coses com ara marques

comercials i publicacions periòdiques. L'Ebre s'erigia en una mena de símbol que es dotava sovint d'intencionalitat, consciència i capacitat d'actuació, com si es tractés d'un ésser humà; la rica percepció que hom tenia del medi fluvial implicava un gran càrrega subjectiva i també emotiva. Pel que fa a les metàfores per a referir-s'hi, eren les que es basaven en vincles de parentiu i en la sang les que predominaven; en tots dos casos es tracta de referències amb una gran força i capacitat de sensibilització. El riu com a nexa d'unió justificava també la unitat entre aragonesos i catalans; es tractava d'aconseguir fer l'Ebre navegable, de convertir-lo en una sortida al mar per a Aragó per a beneficiar-se'n tots econòmicament. En un àmbit encara més ampli, molt més enllà de l'àrea que ens ocupa, l'Ebre ha funcionat com un símbol de la identitat espanyola, donant nom a la mateixa Península Ibèrica.

A partir de tot el que hem explicat fins aquí, resulta indiscutible que l'Ebre, durant la primera meitat del segle XX, actuava de referent, d'element cohesionador i socialitzador. El que succeeix és que ben pocs el percebien d'aquesta manera, senzillament perquè el nombre de persones que es dedicaven a teoritzar sobre aquest tema era més aviat escàs. Els únics llocs on trobem reflexions d'aquest tipus són els textos de folkloristes i historiadors, i a la premsa local i comarcal. En aquestes publicacions apareixen una multitud de poemes dedicats a l'Ebre, així com diversos articles i monogràfics sobre el potencial infrautilitzat (segons opinió dels autors) que posseïa el riu. Tampoc hi falten reconeixements del seu valor: el riu era percebut com una mena de taula de salvament, com una forma de resoldre els problemes econòmics.

Cap allà a la dècada dels anys 60 del segle XX es culmina un procés de desaparició de moltes de les activitats econòmiques i lúdiques descrites fins aquí, resultat d'un progressiu debilitament dels vincles que unien la població amb l'Ebre i que es relaciona amb un context molt més ampli d'extinció de la majoria d'activitats que tenen el medi natural com a escenari, és a dir, es produeix un distanciament del medi a mesura que la vida diària se n'independitza. Aquest fenomen es manifesta en un progressiu abandonament de les vores del riu, que es converteixen en una mena d'espai de ningú, inaccessible, on pocs s'aventuren, perquè es van perdent platges i són substituïdes per canyars.

La construcció dels pantans posa punt final a la navegació fluvial així com també implica una dràstica reducció de les riuades i, conseqüentment, un menor impacte del riu en la vida de la població. D'altra banda, el procés porta aparellada també una desvalorització i un menyspreu de l'Ebre, basats en el sorgiment de la consciència de contaminació i de deteriorament del medi; és el que la mateixa població anomena "viure d'esquena al riu". El riu d'ara és considerat un riu mort, exempt de caràcter i domesticat, perquè han desaparegut les oscil·lacions de cabal que demostraven el seu poder. El procés de personalització que es produïa unes dècades enrere es gira a la inversa i té lloc una despersonalització del riu, que ja no és el "riu pare" perquè ha perdut totalment aquell paper determinant que desenvolupava en la vida dels riberencs.

La pèrdua de valor del riu obeeix a un motiu eminentment pràctic: ara ja no serveix, ja no resol aquell ampli ventall de necessitats bàsiques que sí que resolia abans. D'una banda, es pot considerar que la ideologia desvaloritzadora acompanya l'abandonament de l'activitat fluvial i serveix per a justificar el canvi esdevingut, tot i que també podria ser que, en certa mesura, ella mateixa hagués estat responsable del canvi de comportament dels ebrencs. A vegades, és senzillament com si el riu no existís; durant

vint o trenta anys gairebé no se'n parla, perquè no té els efectes beneficiosos que hem descrit abans i tampoc no en té de negatius. De la mateixa manera, existia una necessitat de coneixements referits al medi fluvial que ara no es dona: no s'hi exerceix cap professió, tampoc s'hi passen llargues estones i, en definitiva, no cal estar alerta a possibles fenòmens extrems més enllà de la curiositat que poden despertar en els riberencs.

En aquests moments, tenen lloc les primeres lluites en defensa del riu i en oposició a l'extracció d'aigua. Les amenaces es remunten als anys 70, tot i que no serà fins el 1989 que es farà realitat el ministransvasament a Tarragona, contra el qual es duen a terme actes de protesta i manifestacions similars, tot i que molt més modestos, als que tindran lloc l'any 2000. Probablement, els elements que mancaren per aconseguir actes de gran ressò fou l'existència d'un col·lectiu important ben preparat i capacitat per dirigir un moviment d'aquest tipus i, sobretot, la falta d'una elaborada construcció simbòlica de l'Ebre en element identitari central que es donarà unes dècades després.

Altres moments de conflicte i de defensa d'allò que es percep com a propi havien estat les mobilitzacions contra els pantans. En aquests casos, el riu es converteix en una amenaça que, a mans de persones estranyes, pot fer desaparèixer pobles sencers. L'obsessió dictatorial per a construir pantans es va materialitzar a l'Ebre català en els embassaments de Mequinensa i Riba-roja, així com en el projecte no realitzat del pantà de Xerta. Mequinensans i faoinencs van perdre una de les úniques coses que hom percep com a estable, com a permanent (la terra, el lloc on viu).

Cap als anys 1990 apareix una mirada més activa sobre l'Ebre, que es troba estretament lligada als intents d'activació turística de la zona, alguns dels quals es fonamenten en el potencial lúdic i paisatgístic del medi fluvial. Es tracta d'un fenomen global que afecta de forma general el Primer Món, en què els recursos naturals s'associen més al sector terciari que no pas al primari. D'altra banda, la gent comença a ser conscient de la pèrdua de protagonisme experimentat pel riu Ebre i de la necessitat de recuperar-lo d'una manera o d'una altra. Tot i que el Pla de Navegabilitat no donarà, ni de bon tros, els resultats esperats i tampoc comptarà amb el suport de la població autòctona, la dècada dels 90 servirà per a construir l'embrió de la nova identitat ebrenc, que desenvoluparà un gran paper en la lluita contra el Pla Hidrològic Nacional.

Quan el mes de setembre de l'any 2000 sorgeix l'amenaça d'extracció d'aigua de l'Ebre a partir del PHN, les Terres de l'Ebre viuen una resposta sense precedents que recuperarà velles imatges del riu (com les de la sang, les metàfores familiars o la de la identitat catalanoaragonesa), algunes d'elles reformulades, però que també en farà sorgir de noves. Els actes de protesta solen portar aparellada una gran càrrega emotiva i també un fort simbolisme, perquè constitueixen un espai en què es dona sortida als sentiments de manera desimbolta; igual que aquelles antigues celebracions que tenien l'Ebre com a escenari, aquests actes solen tenir un component lúdic i de sociabilitat molt important.

És indubtable que les crisis generen símbols; per contra, en moments de tranquil·litat, en què no es percep l'existència d'una amenaça, no es dona la necessitat de crear referents i "banderes" que serveixin de base legitimadora. Aquests símbols, com no podia ser d'una altra manera, acostumen a buscar-se en un passat idealitzat. I, posats a regirar en el passat, és més fàcil trobar-los en la generació dels avis, amb els quals no ha existit

generalment enfrontament, que no pas en la generació dels pares, amb qui sí que la relació acostuma a ser més conflictiva.

Tota la polèmica del PHN ha fet ressorgir identitats i, fins i tot, n'ha creat de noves. D'una banda, s'ha reactivat la catalanitat dels ebrencs; d'altra banda, és evident que el concepte de Terres de l'Ebre ha adquirit una gran popularitat, arribant a constituir-se en un sentiment d'adscripció més important que la mateixa identitat ètnica. En darrer lloc, s'ha recuperat la identitat catalanoaragonesa, que es remuntava a molts segles enrere, ja que tots dos col·lectius estan interessats en què el PHN no es dugui a terme. Per contra, es perd gran part d'aquella empatia que es tenia amb els valencians, als quals se'ls considerava a vegades més propers que als catalans, mentre que ara són vistos com a competidors que pretenen apropiar-se de l'aigua de l'Ebre.

Els postulats teòrics, de caire ecologista, s'han fusionat amb antigues idees sobre el paper del riu Ebre i han donat lloc a una nova construcció social de l'Ebre en la qual combinen vells i nous símbols: els ebrencs s'han adonat que el riu que els volien "prendre" és l'element bàsic de la seva identitat. Des d'ara, l'Ebre recupera la seva centralitat: és un element que cal protegir i defensar.

El resultat ha estat una mirada més respectuosa sobre el riu per part dels autòctons, que ara, gràcies al discurs ecologista i científic, és percebut com una riquesa que cal preservar i transmetre a les generacions futures. Els coneixements directes del medi, procedents de la interacció i de la transmissió oral, van sent substituïts pels que procedeixen d'una representació més àmplia i fonamentada en textos científics, ja que el context ecologista global actual afavoreix aquest tipus de concepció del riu. Si per als avantpassats el riu constituïa un *modus vivendi*, per als ebrencs actuals el riu no és un recurs per a explotar sinó per a conservar. Es tracta, en certa manera, de compaginar el ritme del segle XXI amb el fet de mantenir allò que és considerat tradicional i definidor d'una identitat local enfront a un món global. Tenint en compte que el riu s'ha erigit en un símbol de la identitat ebrenca, qualsevol agressió al riu és vista com a sinònim d'agressió a les bases de la pròpia identitat.

Aquí acabem, doncs, la nostra descripció de la relació de la població local amb l'Ebre al llarg del darrer segle, que hem estructurat en quatre fases cronològiques que, com hem vist, no deixen de ser manifestacions locals de fenòmens més globals:

- Una primera etapa en què l'Ebre constitueix un recurs econòmic i social molt important.
- Una segona fase en què el riu es transforma en un indret marginal.
- Un tercer moment de recuperació embrionària del paper de l'Ebre que, en certa manera, es podria considerar una etapa de transició.
- Una darrera fase que desconeixem on conduirà i que es caracteritza per un ressorgiment de l'Ebre com a element central identitari.

Resta saber si, en cas que no es produeixin noves amenaces d'agressió a l'Ebre, la creació simbòlica que s'ha construït entorn al riu acabarà desapareixent i caient en l'oblit, senzillament perquè es convertirà en un símbol inútil o si, per contra, la tasca duta a terme pels antitransvasistes durant aquests anys deixarà un pòsit en la població de les Terres de l'Ebre que durarà generacions.

Només el transcurs del temps ens desvetllarà el desenllaç d'aquesta història. Ara bé, en un context com l'actual, en què a l'aigua se li atribueix cada cop més valor a causa de la seva escassetat, resulta difícil pensar que la guerra de l'aigua es pugui donar per finalitzada només perquè la conjuntura política va permetre retirar el projecte de PHN. Encara hi ha moltes mirades i molts interessos econòmics posats sobre l'aigua de l'Ebre que contribuiran, sens dubte, a mantenir la consciència d'excepcionalitat i valuositat d'aquest recurs natural i, per tant, a reforçar la seva construcció simbòlica.

RELACIÓ D'ENTREVISTES

NOTES:

La forma de fer referència a les entrevistes en el text segueix el següent esquema: nom i primer cognom de l'entrevistat, lloc i data de l'entrevista.

Pel que fa al lloc, en aquells casos en què la població de naixement i de residència eren coincidents, s'hi ha fet constar el nom d'aquesta població. Quan eren diferents, s'hi ha detallat la localitat més significativa de cara a l'entrevista i, en aquells casos en què la persona pertanyia a una institució més rellevant que no pas el seu lloc d'origen, s'hi ha inclòs el nom de la institució.

Les entrevistes números 1 a 40 procedeixen de la recerca duta a terme durant l'Inventari de Patrimoni Etnològic sobre l'Ebre català (Centre de Promoció de la Cultura Popular i Tradicional Catalana). La resta d'entrevistes (41 a 68) van ser realitzades durant els anys de gaudi d'una beca predoctoral FI (Generalitat de Catalunya).

1. JOSEP PIÑOL –Benet– (uns 70 anys). Nascut i resident a Tivenys (14/2/1996).
2. GUILLERMO BENITO (uns 75 anys). Nascut i resident a Tivenys (20/2/1996).
3. JOAN JOSEP CURTO MAIGÍ (50 anys) i ARCADI JESÚS CURTO MAIGÍ (48 anys). Nascuts i residents a Tivenys (21/2/1996).
4. JOSEP PIÑOL –Benet– (uns 70 anys). Nascut i resident a Tivenys (28/2/1996).
5. JOAN MARCH –Jaume– (uns 55 anys). Nascut i resident a Tivenys (4/3/1996).
6. SALVADOR BELTRAN BARBERÀ (uns 75 anys). Nascut i resident a Tivenys (4/3/1996).
7. FRANCISCO MAURI –Rosino– (uns 85 anys). Nascut i resident a Tivenys (5/3/1996).
8. JOSEP PIÑOL –Benet– (uns 70 anys). Nascut i resident a Tivenys (11/3/1996).
9. ALBERTA SANZ –Berta– (uns 50 anys). Nascuda i resident a Tivenys (12/3/1996).
10. ÒSCAR BELTRAN BARBERÀ, SALVADOR BELTRAN BARBERÀ –Carrascos– i JOSEP MAURI (uns 75 anys tots tres). Nascuts i residents a Tivenys (12/3/1996).
11. MARIA BORRÀS PIÑOL (81 anys). Nascuda i resident a Tivenys (21/3/1996).
12. JOAN CURTO (uns 80 anys). Nascut i resident a Tivenys (22/3/1996).
13. JOAN MARCH –Junta d'Aigües– (uns 45 anys) (22/4/1996).
14. JOSEP PIÑOL –Benet– i MARIA CINTA MAURI (uns 70 anys tots dos). Nascuts i residents a Tivenys (25/4/1996).
15. JOAN MARCH –Jaume– (uns 55 anys). Nascut i resident a Tivenys (30/4/1996).
16. SALVADOR BELTRAN BARBERÀ (uns 75 anys), MARIA BORRÀS PIÑOL (82 anys), JOAN MARCH (uns 55 anys), JOSEP MAURI (uns 75 anys), JOSEP PIÑOL (uns 70 anys) i ALBERTA SANZ (uns 50 anys). Nascuts i residents a Tivenys (20/2/1997).
17. MARIA BORRÀS PIÑOL (83 anys) i MARIANA PIÑOL BADIA (87 anys). Nascudes i residents a Tivenys (17/3/1998).
18. TERESA CARLES PIÑOL (84 anys). Nascuda i resident a Tivenys (24/3/1998).

19. MARIA BORRÀS PIÑOL (83 anys) i MARIANA PIÑOL BADIA. Nascudes i residents a Tivenys (24/3/1998).
20. JOSÉ BENEITO CURTO –Xau– (uns 75 anys) i JOSÉ FONS SANZ (75 anys). Nascuts i residents a Tivenys (24/3/1998).
21. ALBERT MIRÓ VILLAUBÍ (71 anys). Nascut i resident a Tivenys (14/4/1998).
22. MARIA BARBERÀ RAMS (75 anys). Nascuda i resident a Tivenys (21/4/1998).
23. JOAQUIM PIÑOL PIÑOL (65 anys). Nascut i resident a Tivenys (21/4/1998).
24. JOAN MARCH –Jaume– (uns 55 anys). Nascut i resident a Tivenys (4/6/1998).
25. ÒSCAR BELTRAN BARBERÀ i SALVADOR BELTRAN BARBERÀ –Carrascos– (uns 75 anys tots dos). Nascuts i residents a Tivenys (4/6/1998).
26. JOAQUIM PEGUEROLES FRANQUET (78 anys) i TERESA LAPEIRA CASALS (77 anys). Nascuts i residents a Aldover (22/6/1998).
27. FRANCESCA ALIERN PONS (uns 50 anys). Nascuda i resident a Xerta (30/6/1998).
28. CARMÉ PEGUEROLES VERDERA (68 anys). Nascuda i resident a Xerta (30/6/1998).
29. RAMON BENET ANDREU (77 anys) i MARIA BLANCH CASALS (69 anys). Nascut i resident a Xerta; nascuda a Aldover i resident a Xerta (30/6/1998).
30. JUAN BAUTISTA MARTÍNEZ AGUAS (uns 65 anys). Nascut i resident a Xerta (30/6/1998).
31. JUAN JOSÉ BONFILL PANISELLO (41 anys). Nascut a Tortosa i resident a Roquetes (14/7/1998).
32. BENITO PIÑOL PIÑOL (91 anys). Nascut a Tivenys i resident a Xerta (20/7/1998).
33. ADORACIÓN CASES TOMÀS (74 anys) i FRANCESCA ALIERN PONS (uns 50 anys). Nascudes i residents a Xerta (20/7/1998).
34. JOAN PEGUEROLES ANTÓ (75 anys). Nascut a Aldover i resident a Roquetes (29/7/1998).
35. FRANCESC PIÑOL FONTANET (59 anys). Nascut i resident a Aldover (31/7/1998).
36. JOSEFA PEGUEROLES CID (89 anys) i PEPITA LLOPIS PEGUEROLES (67 anys). Nascudes i residents a Xerta (18/11/1998).
37. ROGELIO MONLLAU ALIERN (67 anys). Nascut i resident a Xerta (20/11/1998).
38. ALÍCIA LLOP MAYOR (uns 40 anys). Nascuda i resident a Xerta (24/11/1998).
39. SANTIAGO MOLA GISBERT (67 anys). Nascut i resident a Xerta (24/11/1998).
40. JOAN MAYOR (72 anys). Nascut i resident a Xerta (3/12/1998).
41. TERESA AGUILAR GARCIA (101 anys). Nascuda i resident a Riba-roja (7/7/1999).
42. JESÚS SORRIBES –Idece– (uns 40 anys). Nascut a Cinctorres i resident a Tortosa (4/11/1999).
43. JOAN MARCH –Junta d'Aigües– (uns 45 anys) (4/11/1999).
44. DANIEL BARRÓN (uns 50 anys). Nascut a l'Uruguai i resident a Xerta (16/1/2000).
45. FERRAN ROCA (34 anys). Nascut i resident a Móra d'Ebre (2/4/2000).
46. CARLES IBÁÑEZ i ANTONI CANICIO –SEO/Birdlife–. Deltebre (18/4/2000).
47. MANUEL BORRELL PEDROLA (82 anys). Nascut i resident a Miravet (30/4/2000).
48. SALVADOR TARRAGÓ CID (58 anys). Nascut a Tortosa i resident a Barcelona (6/5/2000).
49. JOAN VIDELLET ARTIOLA (65 anys). Nascut i resident a Benifallet (10/6/2000).

50. JOAN SÁNCHEZ GUIU (85 anys) i PEPETA CERVELLÓ RIUS (84 anys). Nascuts a Flix i residents a Tarragona (14/6/2000).
51. JOSEP DEMATTEY (71 anys). Nascut i resident a Móra d'Ebre (17/6/2000).
52. ENRIC FABREGAT RAMOS (67 anys). Nascut i resident a Miravet (13/8/2000).
53. JOSEP SÁNCHEZ CERVELLÓ (41 anys) Nascut a Flix i resident a Tarragona (26/8/2000).
54. BENDI SUÁREZ CRUZ (uns 50 anys). Tortosa (26/8/2000).
55. VICENT BENAIGES (39 anys). Nascut a Móra d'Ebre i resident a Miravet (26/8/2000).
56. JOAN CID BOIX (68 anys). Nascut i resident a Tortosa (21/9/2000).
57. ARTUR COT MIRÓ (66 anys). Nascut i resident a Móra d'Ebre (18/11/2000).
58. JESÚS BALDIRÀ (75 anys). Nascut i resident a Riba-roja (18/11/2000).
59. TERESINA APARISI (75 anys) i JOSEP PEDROLA (79 anys). Nascuts i residents a Móra d'Ebre (23/11/2000).
60. JOSEP BUSOM PIÑOL (67 anys). Nascut i resident a Riba-roja (9/12/2000).
61. AGUSTÍ CERVELLÓ CASTELLVÍ (75 anys). Nascut i resident a Riba-roja (9/12/2000).
62. FRANCESC COTS ALCOVERRO (75 anys). Nascut i resident a Benifallet (11/2/2001).
63. JOAN CID BOIX (68 anys). Nascut i resident a Tortosa (26/2/2001).
64. FRANCISCO ALFONSO BARADO MORENO (uns 60 anys). Nascut a La Unión (Múrcia) i resident a Amposta (26/2/2001).
65. JOAN MANUEL SANZ (uns 45 anys). Nascut i resident a Riba-roja (29/4/2001).
66. RAMON LLEDÓ OLLÉ (72 anys). Nascut i resident a Prades (22/9/2002).
67. PERE JOSEP JIMÉNEZ (uns 40 anys). Nascut i resident a Flix. (3/11/2002).
68. ANDREU CARRANZA FONT (45 anys). Nascut a Ascó i resident a Flix (3/11/2002).

Altres enregistraments

69. ASSEMBLEA POPULAR ANTITRANSVASAMENT (15/9/2000).
70. PRIMERES JORNADES CATALANES PER UNA NOVA CULTURA DE L'AIGUA (17/12/2000).

UNIVERSITAT ROVIRA I VIRGILI
"LO RIU ÉS VIDA": PERCEPCIONS ANTROPOLÒGIQUES DE L'EBRE CATALÀ
Montserrat Boquera Margalef
ISBN: 978-84-691-8093-8 /D.L.:T2053-2008

BIBLIOGRAFIA

ABRIL, Carme (1995): "El mite de Mequinensa". A *Tresmall*, núm. 8 (setembre).

ALBERICH, Núria (2001): *Viure de la mar. Canvis i continuïtats en el sistema de pesca a Cambrils*. Tarragona, Universitat Rovira i Virgili (tesi doctoral).

ALCOVER, Antoni M.; MOLL, Francesc de B. (1968-69): *Diccionari català-valencià-balear*. Barcelona, Gràfiques Instar.

ALEDO, Antonio (2001): "Problemas socioambientales II: las ecoutopías". A *Sociología ambiental*. Alacant, Grupo Editorial Universitario.

ALEDO, Antonio; DOMINGUEZ, J. Andrés (2001): "Arqueología de la sociología ambiental" i "La sociología ante la crisis ambiental". A *Sociología ambiental*. Alacant, Grupo Editorial Universitario.

ALEDO, Antonio; RICO, Silvia; LÓPEZ, Alicia (2001): "Problemas socioambientales I: población, tecnología y medio ambiente". A *Sociología ambiental*. Alacant, Grupo Editorial Universitario.

ALGUERÓ, Araceli (1995): "El llagut: la tripulació i el maneig". A *La Riuada*, núm. 4 (desembre).

ALIERN, Francesca (1976): *Xerta*. Tortosa, Cooperativa Gráfica Dertosense.

ALIERN, Francesca (1995a): *Xerta. Recull popular*. Tortosa, Imprenta Monllau.

ALIERN, Francesca (1995b): "La Fogasseta". A *Xàrata*, núm. 20.

ÁLVAREZ, Ramón M. (1998): "La industria del nácar de *Margaritifera auricularia* en Aragón y la gestión ambiental". A *Temas de Antropología Aragonesa*, núm. 8.

ÁLVAREZ, Ramón M. (2001): "La industria sastaguina del nácar de la náyade *Margaritifera auricularia*". A *Aljub*, núm. 10 (primavera-estiu).

AMADES, Joan (1984): *Costumari català*. Vol. IV. Barcelona, Salvat.

AMOURIC, Henri (1985): "Les moulins à neufs du Bas Rhône (XIIe – XIXe siècles)". A *Le monde alpin et rhodanien*, 4° trimestre.

ANGUERA, Pere (1995): *Déu, rei i fam. El primer carlisme a Catalunya*. Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat.

ARMENGOL, J. et al. (1988): "Contaminació de conques hidrogràfiques i malmenament d'aqüífers". A *Natura, ús o abús? Llibre blanc de la gestió de la natura als Països Catalans*. Barcelona, Barcino.

ARROJO, Pedro (2003): *El Plan Hidrológico Nacional. Una cita frustrada con la historia*. Barcelona, RBA.

ARROJO, Pedro; GRACIA, José Javier; MARTÍNEZ GIL, Fco. Javier (1997): "Embalse de Santaliestra: un impacto social y ambiental para Aragón". Bilbao, Bakeaz.

ARROJO, Pedro; NAREDO, José Manuel (1997): *La gestión del agua en España y California*. Bilbao, Bakeaz.

BACKOUCHE, Isabelle (1995): *La Seine et Paris (1750-1850). Pratiques, aménagements, représentations*. Paris, Ecole des Hautes Études en Sciences Sociales (tesis doctoral en microfitxes).

BARADO, Francisco (1997): "Sebastià Juan Arbó. Apunt biogràfic". A *I i II premis literaris "Terra de fang". Prosa, poesia i assaig anys 1995 i 1996. Obres guanyadores*. Deltebre, Ajuntament de Deltebre.

BARBAULT, Robert (2000): "Écologie, environnement et société". A M. Abélès et al. *L'environnement en perspective. Contextes et représentations de l'environnement*. Paris, L'Harmattan.

BARRIENDOS, Mariano (1996-97): "El clima histórico de Catalunya (siglos XIV-XIX). Fuentes, métodos y primeros resultados". *Revista de geografía* (1996-97), núm. 30-31.

BAYERRI, Enric (1935): *Historia de Tortosa y su comarca*. Vol. III. Tortosa, Imprenta de Algueró y Baiges.

BAYERRI, Enric (1959): *Historia de Tortosa y su comarca*. Vol. VIII. Tortosa, Imprenta de Algueró y Baiges.

BAYERRI, Enric (1979): *Refraner català de la comarca de Tortosa*. Tortosa, Cooperativa Gràfica Dertosense.

BAYERRI, Josep (1999): "Tarradellas i les Terres de l'Ebre". A *La Veu del Baix Ebre* (5 febrer), núm. 2.123.

BECK, Ulrich (1993): "De la sociedad industrial a la sociedad del riesgo. Cuestiones de supervivencia, estructura social e ilustración ecológica". A *Revista de Occidente*, núm. 150 (novembre).

BECK, Ulrich (1998): *La sociedad del riesgo: hacia una nueva modernidad*. Barcelona, Paidós.

BERGER, Peter; LUCKMANN, Thomas (1986): *La construcción social de la realidad*. Madrid, H.F. Martínez de Murguía Editores.

BERLAN-DARQUE, Martine; KALAORA, Bernard (1991): "Du pittoresque au 'tout paysage'". A *Etudes rurales*, núm. 121-124 (gener-desembre).

BERQUE, Augustin (1986): *Le sauvage et l'artifice. Les Japonais devant la nature*. Paris, Gallimard.

BIARNÈS, Carmel (1983): *Guia d'Ascó*. Tortosa, Cooperativa Gràfica Dertosense.

BIARNÈS, Carmel (1985): *El meu riu, l'Ebre. Pàgines viscudes*. Ascó, Centre d'Estudis de la Ribera d'Ebre.

BIARNÈS, Carmel (1987): *La navegació fluvial per l'Ebre*. Ascó, "Castrum d'Aschó 1148".

BIARNÈS, Carmel; CID, Josep (1984): *Guia de la Ribera d'Ebre*. Tarragona, Edicions de la Llibreria de la Rambla.

BLADÉ, Artur (1970): *Els treballs i els dies d'un poble de l'Ebre català*. Barcelona, Pòrtic.

BLADÉ, Artur (1982): *Guia de Benissanet*. Tarragona, Institut d'Estudis Tarraconenses.

BLADÉ, Artur (1983): *Visió de l'Ebre català*. Flix, Centre d'Estudis de la Ribera d'Ebre.

BLADÉ, Artur (1989): "Pròleg". A Cot, A. *La barca de Móra d'Ebre i el seu entorn. Notes històriques*. Tarragona, Diputació de Tarragona.

BLADÉ, Artur (1996a): *Les primeres descobertes*. Móra d'Ebre, Associació Cultural La Riuada.

BLADÉ, Artur (1996b): *L'edat d'or*. Barcelona, Columna-Tresmall.

BLANCH, Guillem; MONLLAU, Ignasi (1993): "Entrevista a Ramon Cartoixà". A *Xàrata*, núm. 13.

BOQUERA, Montserrat (2004): "Viure del riu: els oficis relacionats amb el medi fluvial". A *Formes de treball a les Terres de l'Ebre*. Tarragona, El Mèdol.

BOQUERA, Montserrat (2004): "Primer la sang que l'aigua": simbolisme i identitat entorn de l'Ebre". A *Història i territori a les comarques de la Diòcesi de Tortosa*. Benicarló, Onada Edicions.

BOQUERA, Montserrat; QUIROGA, Violeta (2001): *De la saboga al silur. Pescadors fluvials de l'Ebre a Tivenys*. Barcelona, Departament de Cultura (Generalitat de Catalunya).

BORDÀS, Antoni (1986): *Sant Martí de Tours. Patró de Xerta*. Tortosa, Cooperativa Gràfica Dertosense.

BORDÀS, Antoni (1987): *Novena a Sant Martí de Tours*. Xerta.

BOSCH, Josep (1997): "El curs de l'Ebre en la difusió del neolític". A *Cultura fluvial del Pirineu a la Mediterrània*. Calaceit, Amics i amigues de l'Ebre.

BOUILLON, Didier (1991): "Le paysage: un patrimoine à gérer". A *Etudes rurales*, núm. 121-124 (gener-desembre).

BOURGEROL, Christiane (1984): "La lavandière et la bilharziose à la Guadeloupe 'Je sais bien, mais quand même'". A *Etudes rurales*, núm. 93-94 (gener-juny).

BROCH, Àlex (1975): "Ascó i la seva central nuclear". A *Serra d'Or*, abril.

BROMBERGER, C.; PELEN, J.-N. (1985): "Usages et images de l'eau". A *Le monde Alpin et Rhodanien*, 4t trimestre.

BROSIUS, Peter (1999): "Engagements with Environmentalism". A *Current Anthropology*, vol. 40, núm. 3, juny.

BUSQUÉ, Jaume et al. (1989): "La geografia dels vents a Catalunya". A *Revista catalana de Geografia*, núm. 10 (octubre).

CABRÉ, Dolors (1985): *Riba-roja d'Ebre i el seu terme municipal*. Tarragona, Lliberia Adserà.

CALDERS, Pere (1998) [1981]: "L'home i les seves lletres" (pròleg). A Moncada, J. *Històries de la mà esquerra*. Barcelona, La Magrana.

CANICIO, Antoni (1997): "Passat i futur de les riuades de l'Ebre". A *L'Ebre*, 14 de febrer.

CANTERO, Pedro Antón (1995): "Las tramas del agua (el agua como metáfora viva)". A GONZÁLEZ, José A.; MALPICA, Antonio (Coords.). *El agua. Mitos, ritos y realidades*. Barcelona, Anthropos.

CARRANZA, Andreu (1996): *Riu avall*. Tarragona, El Mèdol.

CARRANZA, Andreu (2000): *Anjub. Confessions d'un bandoler*. Barcelona, Edicions 62.

CARRANZA, Andreu (2002): *El que l'herbolària sap*. Barcelona, Planeta.

CARRERAS CANDI, Francesc (1993) [1940]: *La navegació al riu Ebre. Notes històriques*. Barcelona, Direcció General de Ports i Costes (Generalitat de Catalunya).

CASANOVAS, Àngels (1998): "Nexe d'unió o línia de frontera?" A *Les veus del riu* (catàleg de l'exposició). Barcelona, Generalitat de Catalunya.

CASSAN, Michel (1982): "Les fêtes de l'eau à Toulouse sous l'Ancien Régime". A Garrison-Estèbe, Janine (Dir.). *Une histoire de la Garonne*. Paris, Editions Ramsay.

CHABENAT, Gérard (1996): *L'aménagement fluvial et la mémoire. Parcours d'un anthropologue sur le fleuve Rhône*. Paris, L'Harmattan.

CHARLES, Lionel (2000): "À la recherche d'une théorie de l'environnement". A Abélès, M., et al. *L'environnement en perspective. Contextes et représentations de l'environnement*. Paris, L'Harmattan.

CID, Josep Sebastià (1987, 1988, 1989 i 1991): "Corrandes de l'Ebre" (I, II, III i IV). A *Miscel·lània*, núm. 5, 6, 7 i 8.

CID, Josep Sebastià (1995): "Imatges del riu en el cançoner". A *La Riuada*, núm. 4.

CID, M. Mònica; CID, Josep Sebastià (1994): *La Ribera d'Ebre*. Barcelona, Disseny Cultural.

CIRAC, Jesús (2002): "Caspes, de espaldas a su mar". A *Otra escapada*, núm. 13 (abril).

CIRAC, Sebastián (1959): *Apelación en defensa del Ebro*. Barcelona, Estudios Caspenses.

COCULA-VAILLIÈRES, Anne-Marie (1982): "Gens de rivière sur les fleuves de Garonne et de Dordogne". A Garrison-Estèbe, J. (Dir.). *Une histoire de la Garonne*. Paris, Editions Ramsay.

COLECTIVO DE EDUCACIÓN AMBIENTAL (2000): *El Ebro y sus riberas*. Zaragoza, Ayuntamiento de Zaragoza.

COLLAZOS, Josep Antoni (1996): "Algunes notes històriques sobre la cursa de mulettes a Móra d'Ebre". A *La Riuada*, núm. 7.

COLLAZOS, Josep Antoni (1997): "Les curses de pontones a la Ribera d'Ebre. Aproximació a un estudi de les seves característiques i història (1910-1994)". A *Cultura fluvial del Pirineu a la Mediterrània*. Calaceit, Amics i Amigues de l'Ebre.

COMAS D'ARGEMIR, Dolors (1996): "La construcción social de la pertenencia: metáforas genealógicas y naturalistas". Publicat en francès amb el títol "L'arbre et la maison" a Fabre, D. (Ed.). *L'Europe entre cultures et nations*. Paris, Éditions de la Maison des Sciences de l'Homme.

COMAS D'ARGEMIR, Dolors (1998): *Antropología económica*. Madrid, Ariel.

COMAS D'ARGEMIR, Dolors; ASSIER-ANDRIEU, Louis (1988): "Grupo doméstico y transición social". A *Arxiu d'Etnografia de Catalunya*, núm. 6.

COMAS D'ARGEMIR, Dolors; CONTRERAS, Jesús (1990): "El proceso de cambio social". A *Agricultura y sociedad*, núm. 55 (suplement).

COMAS D'ARGEMIR, Dolors et al. (1990): *Vides de dona. Treball, família i sociabilitat entre les dones de classes populars (1900-1960)*. Barcelona, Alta Fulla.

COMAS D'ARGEMIR, Dolors; PUJADAS, Joan Josep (1997): *Andorra, un país de frontera. Estudi etnogràfic dels canvis econòmics, socials i culturals*. Barcelona, Alta Fulla.

COMISIÓN MUNDIAL DEL MEDIO AMBIENTE Y DESARROLLO (1992): *Nuestro futuro común*. Madrid, Alianza.

CONTRERAS, Jesús (1993): *Antropología de la alimentación*. Madrid, Eudema.

COT, Artur (1989): *La barca de Móra d'Ebre i el seu entorn. Notes històriques*. Tarragona, Diputació de Tarragona.

COT, Artur (1993): "Símbol d'una època: el pont de ferro". A *Miscel·lània*, núm. 9 (octubre).

COT, Artur (1995): "Móra d'Ebre l'any 1895". A *La Riuada*, núm. 3 (agost).

COT, Artur (1997a): "Aspectes de l'Ebre poc coneguts: els molins de nau". A *Cultura fluvial del Pirineu a la Mediterrània*. Calaceit, Amics i Amigues de l'Ebre.

COT, Artur (1997b): "Actes heroics: 23-X-1907". A *La Riuada*, núm. 9 (agost).

COTS, Francesc (1996): *Benifallet entre dos segles. Història, records i formes de viure d'un poble del Baix Ebre*. Tortosa, Centre de Lectura de les Terres de l'Ebre.

CURTO, Albert (1988): *La intervenció municipal en l'abastament de blat d'una ciutat catalana: Tortosa, segle XIV*. Barcelona.

CURTO, Albert (1993): "Notes biogràfiques de l'antic pont de Tortosa". A *Lo pont de barques*. Barcelona, Llibres de l'Índex.

CURTO, Albert (s/d): *Informe sobre la denominació històrica de l'Assut*. Text sense publicar.

DALLA, Sergio (1996): *L'utopie de la nature*. Paris, Imago.

DEMESTRE, M. et al. (1977): "Contribució a l'estudi de la ictiofauna continental del Delta de l'Ebre". *Treballs de la Institució Catalana d'Història Natural. Els sistemes naturals del delta de l'Ebre*, núm. 8. Barcelona, Institut d'Estudis Catalans.

DERRICK SEWELL, W. R. (1977): "Water Management in the Fraser River Basin". A White, Gilbert F. (Ed.). *Environmental effects of Complex River Development*. Boulder (Colorado), West-view Press.

DESCOLA, Philippe (2000): "L'anthropologie et la question de la nature". A Abélès, M. et al. *L'environnement en perspective. Contextes et représentations de l'environnement*. Paris, L'Harmattan.

DESPUIG, Cristòfol (1975) [1557]: *Los col·loquis de la insigne ciutat de Tortosa*. Tortosa, Lluís Mestre.

Dicionário da língua portuguesa. 6a edició. Porto, Porto Editora, 1990.

DILOLI, Jordi (1991). *La Ilercavònia*: Tortosa, Cooperativa Gràfica Dertosense.

DILOLI, Jordi; BEA, David (1997): "El poblament protohistòric al curs inferior de l'Ebre". A *Cultura fluvial del Pirineu a la Mediterrània*. Calaceit, Amics i amigues de l'Ebre.

DIVERSOS AUTORS (1968): *Aspects sociaux de la pollution des eaux douces*. Bruxelles, Editions de l'Institut de Sociologie.

DIVERSOS AUTORS (1984): *Gran geografia comarcal de Catalunya. El Baix Ebre i el Montsià*. Barcelona, Enciclopèdia Catalana.

DIVERSOS AUTORS (1988): *Diagnosi comarcal del Baix Ebre*. Tortosa, Departament de Política Territorial i Obres Públiques (Generalitat de Catalunya).

DIVERSOS AUTORS (1989): *Diagnosi comarcal de la Ribera d'Ebre*. Tarragona, Generalitat de Catalunya.

DOLZ, José; GÓMEZ, Manuel; NIETO, Justo (1997): "El Ebro en el Delta". A *Revista de Obras Públicas*, núm. 3.368 (setembre).

DOMÍNGUEZ, José Andrés (2001): "Medio ambiente y sociedad en el tercer milenio. Algunas reflexiones en gerundio". A *Sociología ambiental*. Alacant, Grupo Editorial Universitario.

DOUGLAS, Mary (1973) [1966]: *Pureza y peligro. Un análisis de los conceptos de contaminación y tabú*. Madrid, Siglo XXI.

DOUGLAS, Mary (1978): *Símbolos naturales*. Madrid, Alianza.

DOUGLAS, Mary (1996) [1985]: *La aceptabilidad del riesgo según las ciencias sociales*. Barcelona, Paidós.

DUBOURGEAT, Jean-Pierre (1989): "Une rivière et des hommes: aperçus sur les gens de l'Isère aux XVIIIe et XIXe siècles". A *La Ville et le fleuve*. Paris, Éditions du C.T.H.S.

DUMONT, René (1969): *Campesinos: una clase condenada*. Caracas, Monte Avila Editores.

EDER, Klaus (1996): *The Social Construction of Nature*. London, Sage Publications.

EDER, Klaus (2000): "L'environnement et le discours écologique: le cas de l'Allemagne". A Abélès, M. et al. *L'environnement en perspective. Contextes et représentations de l'environnement*. Paris, L'Harmattan.

ELIADE, Mircea (1998) [1957]: *Lo sagrado y lo profano*. Barcelona, Paidós.

ELVIRA, B.; ALMODÓVAR, A. "L'esturió (*Acipenser sturio*) a la península Ibèrica". A Fernández, J.V.; Farnós, A. *Els esturions (el cas del riu Ebre)*. Generalitat de Catalunya (Departament d'Agricultura, Ramaderia i Pesca).

ESCOBAR, Arturo (1999): Comentari a "Engagements with Environmentalism" de P. Brosius. A *Current Anthropology*, vol. 40, núm. 3 (juny).

FAGETTI, Antonella (1998): *Tentzonhuehue. El simbolismo del cuerpo y la naturaleza*. México, Plaza y Valdés Editores.

FAUCHER, Daniel (1963): *L'homme et le Rhône*. Paris, Gallimard.

FERNÁNDEZ, Josep (1998): "El riu Llobregat en l'etapa preindustrial". A *Les veus del riu*. Barcelona, Generalitat de Catalunya (Departament de la Presidència).

FERNÁNDEZ, Matilde (1995): "El agua en las tradiciones madrileñas". A González, J. A.; MALPICA, A. (Coords.). *El agua. Mitos, ritos y realidades*. Barcelona, Anthropos.

FERNÁNDEZ, J.V.; PORRES, A.; FARNÓS, A. (1999): "Anàlisi de les possibles causes de la desaparició de l'esturió (*Acipenser sturio*) a l'Ebre". A Fernández, J.V.; Farnós, A. *Els esturions (el cas del riu Ebre)*. Generalitat de Catalunya (Departament d'Agricultura, Ramaderia i Pesca).

FERRÚS, Jordi (1982): "Els llaguters de l'Ebre". A *Dolça Catalunya. Tradicions i llegendes* (volum XV). Barcelona, Edicions Mateu.

FERRÚS, Jordi (1985): *La casa pagesa asconenca (1940-1970)*. Montblanc, Centre d'Estudis de la Ribera d'Ebre.

FONT, Gemma et al. (2002): *Torderades i eixuts: els usos tradicionals de l'aigua al Montseny*. Barcelona, Departament de Cultura (Generalitat de Catalunya).

FORT, Josep M. (1995): "Les parts del llagut". A *La Riuada*, núm. 4 (desembre).

FORT, Josep M.; LAUNES, Joan; SOLÉ, Josep (1997): "Les principals riuades: cabals i altures assolides". A *La Riuada*, núm. 9 (agost).

FRANQUET, José María (2001): *Con el agua al cuello. 55 respuestas al Plan Hidrológico Nacional*. Barcelona, Littera.

GAILLARD, Marc (2000): *Quais et ponts de Paris*. Versailles, Martelle Editions.

GÁRATE, Luis Alberto (1998): *Los sitios de la identidad: el Bajo Miño desde la antropología simbólica*. La Coruña, Universidade da Coruña.

GARCÍA, Ángel (1992): *El Ebro: navegación y pesca*. Zaragoza, Diputación General de Aragón.

GARCIA, Xavier (1990): *La Catalunya nuclear (La Ribera d'Ebre: centre d'una àmplia perifèria espoliada)*. Barcelona, Columna.

GARCIA, Xavier (1994): *Homenots del Sud*. Tarragona, El Mèdol.

GARCIA, Xavier (1997): *Catalunya també té sud*. Barcelona, Flor del Vent Edicions.

GARCIA, Xavier (2000): *Pelegrí de la Ribera d'Ebre (1969-1999)*. Flix, Centre d'Estudis de la Ribera d'Ebre.

GARCÍA-DELGADO, Vicente: "Estudio sobre la navegación fluvial en Catalunya". Text sense publicar.

GARCÍA-DELGADO, Vicente (1997): "La navegación fluvial como vehículo de cultura". A *Cultura fluvial del Pirineu a la Mediterrània*. Calaceit, Amics i Amigues de l'Ebre.

GARCÍA LASCURÁIN, María (1995): *Agua y calidad de vida en Chalco y Ecatepec*. México, Centro de Ecología y Desarrollo.

GARCÍA MUÑOZ, Adelina (1995): "Los que no pueden vivir de lo suyo". *Trabajo y cultura en el Campo de Calatrava*. Madrid, Ministerio de Agricultura, Pesca y Alimentación.

GAS, Joan; MORENO, Josep Manuel (1999): *Llaguts: història i homenatge*. Barcelona, Columna-Tresmall.

GEERTZ, Clifford (1997) [1973]: *La interpretación de las culturas*. Barcelona, Gedisa.

GENERA, Margarida (1991): *L'Ebre final: del Paleolític al món romà*. Tortosa, Cooperativa Gràfica Dertosense.

GIRONÈS, Josep (1999): *Paratges d'encís i gent de bona mena*. Barcelona, Columna-Tresmall.

GODELIER, Maurice (1987): "Introducción: análisis de los procesos de transición". A *Revista Internacional de Ciencias Sociales*, núm. 114.

GÓMEZ MORENO, María Luisa et al. (1998): *El Genal apresado. Agua y planificación: ¿desarrollo sostenible o crecimiento ilimitado?* Bilbao, Bakeaz.

GOMIS, Cels (1987): *La bruixa catalana*. Barcelona, Alta Fulla.

GONZÁLEZ ALCANTUD, José Antonio (1995): "Del diluvio a las inundaciones: mito y razón práctica ante las catástrofes". A González, J. A.; MALPICA, A. (Coords.). *El agua. Mitos, ritos y realidades*. Barcelona, Anthropos.

GONZÁLEZ TURMO, Isabel (1992): "La pêche fluviale dans le bas Guadalquivir". A Geistdoerfer, A.; Leblic, I.; Matras-Guin, J. *Anthropologie maritime (status et fonctions des femmes dans les communautés maritimes et fluviales)*, núm. 4.

GRACIA, José Javier; SANTOS, José María; GUERRERO, Joaquin; ARROJO, Pedro; MARTÍNEZ, Fco. Javier (1998): *Embalse de Jánovas: la lucha por la dignidad a los pies de Ordesa*. Bilbao, Bakeaz.

GRISO, Marc (1997): *Aspectes sanitaris dels arxius parroquials de la Ribera d'Ebre. Segles XVII, XVIII i XIX*. Universitat de Barcelona, tesi doctoral.

GUILERA, Ramon (1971): *En balsa por el Ebro. 30 días de navegación*. Barcelona, Centre Excursionista de Catalunya.

HEADLAND (1997): "Revisionism in Ecological Anthropology". A *Current Anthropology*, vol. 38, núm. 4 (agost-octubre).

IBÁÑEZ, Carles et al. (1999): *El delta del Ebro, un sistema amenazado*. Bilbao, Bakeaz.

IBÁÑEZ, Carles; PRAT, Narcís (1999): "Aspectes ecològics del tram final del riu Ebre". Text inèdit que havia de formar part d'una monografia sobre l'Ebre català.

INGLEHART, Ronald (1991): *El cambio cultural en las sociedades avanzadas*. Madrid, Centro de Investigaciones Sociológicas.

INGOLD, Tim (1996): "Hunthing and Gathering as Ways os Perceiving the Environment". A Ellen, R.; Fukui, K. (Eds.). *Redefining Nature: ecology, culture and domestication*. Oxford, Berg.

INIESTA, Montserrat; VILLARÓ, Albert; FEIXA, Carles (1997): *El temps dels rais a la Ribera del Segre*. Tremp, Garsineu.

JAUBERT DE PASSÁ, F. (1991) [1844]: *Canales de riego de Cataluña y reino de Valencia*. Tomo I. Madrid, Ministerio de Agricultura, Pesca y Alimentación.

JIMÉNEZ SETÓ, Sole (1996): *Les paradoxes del paradís. Aigua, economia i cultura a les valls d'Aneu*. Lleida, Consell Cultural de les Valls d'Àneu.

JIMÉNEZ SETÓ, Sole (1996): "Agua, economía y cultura en los Valles de Aneu". A *Antropología*, núm. 12 (octubre).

JOVER, Mariano (1991): *El Baix Ebre. Panorama d'una comarca*. Sant Carles de la Ràpita, edició de l'autor.

JUAN ARBÓ, Sebastià (1997): *Viatge a l'Ebre* [recull de textos de diferents obres seves]. Barcelona, Columna-Tresmall.

JUANA, E. de; JUANA, J.R. de (1987): *Guía de pescados y mariscos de consumo usual en España*. Barcelona, Omega.

KALAHORA, Bernard (2000): "Le sociologue et le commanditaire". A Abélès, M. et al. *L'environnement en perspective. Contextes et représentations de l'environnement*. Paris, L'Harmattan.

KAVAFIS, Konstantinos (1962): *Poemes de Kavafis*. Barcelona, Teide.

KOTTAK, Conrad P. (1999): "The New Ecological Anthropology". A *American Anthropologist*, 101 (1).

LACROIX, Jean-Claude (1985): "Dans le terroir de Vallon... La fontaine et ses représentations (Samoëns, Haute-Savoie)" A *Le monde Alpin et Rhodanien*, 4t trimestre.

LAMBERT, Roger (1982): "Les crues de la Garonne". A Garrison-Estèbe, J. (Dir.). *Une histoire de la Garonne*. Paris, Editions Ramsay.

LASSERRE, Jean Claude (1980): *Le Saint-Laurent. Grande porte de l'Amérique*. Lyon, Presses Universitaires de Lyon.

LANZ, Klaus i GREENPEACE ESPAÑA (1997): *El libro del agua*. Madrid, Debate.

LAUNES, Joan (1995): "La navegació a l'Ebre". A *La Riuada*, núm. 4 (desembre).

LITTLE, Paul E. (1999): "Environments and Environmentalisms in Anthropological Research". A *Annual Review Anthropology*, 28.

LLEIXÀ, Joan Carles (1999). "El Baix Ebre i el Montsià en la línia de foc (1936-1939)". A Piqué, J. i Sánchez Cervelló, J. (Coords.). *Guerra civil a les comarques tarragonines (1936-1939)*. Tarragona, Cercle d'Estudis Històrics i Socials Guillem Oliver.

LÓPEZ PERALES, Rogelio (1975): *Historia de Amposta*. Tortosa, Cooperativa Gráfica Dertosense.

MADOZ, Pascual (1985) [1848-50]: *Artículos sobre el Principat de Catalunya, Andorra i zona de parla catalana del Regne d'Aragó* (al Diccionario geográfico-estadístico-histórico de España y sus posesiones de ultramar). Barcelona, Curial.

MAIRAL, Gaspar (1993): "'Perder el pueblo' (Antropología aplicada y política hidráulica)". A *Revista de antropología social*, núm. 2.

MARCH, Joan; CABRERA, Jaume (1997): "La infraestructura hidràulica, motor de desarrollo del Delta". A *Revista de Obras Públicas*, núm. 3.368 (setembre).

MARCUELLO, José Ramón (1986): *El Ebro*. Zaragoza, Oroel.

- MARCUELLO, José Ramón (1996): *Mitos, leyendas y tradiciones del Ebro*. Zaragoza, Certeza.
- MARTÍNEZ GIL, Francisco Javier (1997): *La nueva cultura del agua en España*. Bilbao, Bakeaz.
- MARTÍNEZ, Joan-Anton; VENTURA, Joan-S. (1997): "La riuada de 1937". A *La Riuada*, núm. 9 (agost).
- MASSIP, Jesús (1967): "L'Assut i els canals". A *Programa de Fiestas Mayores* (Xerta).
- MASSIP, Jesús (1996): "Introducció". A *Costums de Tortosa*. Barcelona, Fundació Noguera.
- MCKEAN, Margaret A. (1984): *The evolution of japanese images of the environment*. Berlin, International Institute for Environment and Society.
- MESTRE I NOÉ, Francesc (1916): *Vocabulari català de Tortosa*. Barcelona, Butlletí de Dialectologia Catalana.
- MESTRE I NOÉ, Francesc (1984) [1925-1933]: *Contalles crepusculars tortosines*. Tortosa, Cooperativa Gràfica Dertosense.
- MESTRE I NOÉ, Francesc (1998) [1915]: *Giripigues Tortosines*. Tortosa, Biblioteca Ebreca.
- MILIAN, Àlex (1998): "La batalla de l'Ebre". A *El Temps*, 9 de febrer.
- MILTON, Kay (1996): *Environmentalism and Cultural Theory: Exploring the role of anthropology in environmental discourse*. London, Routledge.
- MIRAVALL, Ramon (1997): *Flagells naturals sobre Tortosa*. Barcelona, Columna-Tresmall.
- MIRAVALL, Ramon (1997): "La tragèdia de les riuades a l'Ebre". A *La Riuada*, núm. 9 (agost).
- MIRAVALL, Ramon (1998): *Dellà lo pont de barques*. Tortosa, Cooperativa Gràfica Dertosense.
- MIRAVALL, Ramon; CURTO, Josep (1999): *Tortosa. Passat i present (recull fotogràfic comparatiu)*. Tortosa, Imprenta Querol.
- MONCADA, Jesús (1971): "Crònica del darrer rom". A *Serra d'Or*, març.
- MONCADA, Jesús (1985): *El cafè de la Granota*. Barcelona, La Magrana.
- MONCADA, Jesús (1997) [1988]: *Camí de sirga*. Barcelona, La Magrana.

MONCADA, Jesús (1998) [1981]: *Històries de la mà esquerra*. Barcelona, La Magrana.

MONCADA, Jesús (1998) [1991]: *La galeria de les estàtues*. Barcelona, La Magrana.

MONCADA, Jesús (1999): *Calaveres atònites*. Barcelona, La Magrana.

MONTAGUT, Lluís i SALAMÓ, Lluís (1993): "L'incendi del pont de barques i les seves conseqüències". A *Lo pont de Barques*. Barcelona, Llibres de l'Índex.

MORAL ITUARTE, Leandro del (1989): "Un intento frustrado de acondicionamiento del Guadalquivir". A *Mélanges de la Casa de Velázquez*, t. XXV.

MOREIRA, Joan (1934): *Del folklore tortosí. Costums, ballets, pregàries, parèmies, jocs i cançons del camp i de la ciutat de Tortosa*. Tortosa, Imprenta Querol.

MORENO, Isidoro (1991): "Identidades y rituales". A *Antropología de los Pueblos de España*. Madrid, Taurus.

MORERA, Emili (1913-1918): "Província de Tarragona". A Carreras Candi, F. *Geografia General de Catalunya*. Barcelona, Albert Martín.

MUNDET, Josep M. (1990): *La primera guerra carlina a Catalunya*. Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat.

MUÑOZ, Joan Hilari; ROVIRA, Salvador J. (1997): *Revolta i contrarevolta a Tortosa (1640)*. Tortosa, Cooperativa Gràfica Dertosense.

MUÑOZ, Pere (1994): *Alemanys a l'Ebre. La colònia química alemanya de Flix (1897-1994)*. Tarragona, El Mèdol.

NAVARRO, Pere; SUNYER, Magí (1997): "La placa de la riuada de 1787". A *La Riuada*, núm. 9 (agost).

O'CALLAGHAN (1995a) [1895]: *Anales de Tortosa (I i II)*. Tortosa, Centre de Lectura de les Terres de l'Ebre.

O'CALLAGHAN (1995b) [1895]: *Apéndice a los Anales de Tortosa*. Tortosa, Centre de Lectura de les Terres de l'Ebre.

PAGÈS, Pelai (1985). "Els catalans i la guerra civil". A *Història de Catalunya*, vol. VI. Barcelona, Salvat.

PALLARÈS, Amadeu (1995): *Mots tradicionals de les Terres de l'Ebre*. Tortosa, Centre de Lectura de les Terres de l'Ebre.

PANAREDA, Josep M. et al. (1990): *Geografia comarcal de Catalunya*. Barcelona, Edicions Junior.

PARDO, Mercedes (2001): "Hacia una sociología ecológica". A *Sociología ambiental*. Alacant, Grupo Editorial Universitario.

PARIS, Serra; ANDREU, Agustí; FERRÚS, Jordi (1982): "Oficis tradicionals". A *Dolça Catalunya*, vol. XV. Barcelona, Edicions Mateu.

PERPINYÀ, Lluís (1987): *Petita història de Móra la Nova*. Barcelona, Ajuntament de Móra la Nova.

PERPINYÀ, Lluís (1989): *El territori de Móra la Nova*. Barcelona, Ajuntament de Móra la Nova.

PITARCH, Josep (1997): "La mar de l'Ebre: un riu de pirates a la Baixa Edat Mitjana". A *Cultura fluvial del Pirineu a la Mediterrània*. Calaceit, Amics i amigues de l'Ebre.

PONT, Josep (Dir.) (2002): *El moviment social contra el Pla Hidrològic Nacional i el transvasament de l'Ebre*. Barcelona, Associació Catalana de Sociologia i Fundació Jaume Bofill. Text sense publicar.

PONT, Josep; HERRERA, Encarna; MAXÈ, Vannesa; MENA, Esther (2002): "El moviment a les Terres de l'Ebre. El Pla Hidrològic Nacional i la resposta ciutadana". *Revista Catalana de Sociologia*, núm. 17.

PRAT, Joan (1982): "Aspectos simbólicos de las fiestas". A Velasco, H. (Ed.). *Tiempo de fiesta. Ensayos antropológicos sobre las fiestas en España*. Madrid, Tres-catorce-dieciséte.

PRAT, Joan; CONTRERAS, Jesús (1987): *Les festes populars*. Barcelona, Els llibres de la frontera.

PRATS, Llorenç (1997): *Antropología y patrimonio*. Barcelona, Ariel.

PIÑA, Carlos (1988): "La construcción del 'sí mismo' en el relato autobiográfico". A *Revista Paraguaya de Sociología*, núm. 71 (gener-abril).

PUJADAS, Joan Josep; COMAS D'ARGEMIR, Dolors (1991): "Identidad catalana y símbolos culturales". A *Antropología de los Pueblos de España*. Madrid, Taurus.

PUJALS, Joan M. (1995): "Santiago Costa i els colors de l'Ebre". A *La Riuada*, núm. 3 (agost).

QUERAL, Frederic (s/d): "En defensa de l'assut Xerta-Tivenys". Universitat d'Estiu de les Terres de l'Ebre. Text sense publicar.

QUERALT, M. Carme (1997): "Els Pegueroles. Tres generacions de cistellers de l'Ebre a Aldover (Baix Ebre)". A *Cultura fluvial del Pirineu a la Mediterrània*. Calaceit, Amics i Amigues de l'Ebre.

RIBAS, Anna; SAURÍ, David (1998): "Les inundacions a Catalunya". A *Les veus del riu*. Barcelona, Generalitat de Catalunya (Departament de la Presidència).

- RIECHMANN, Jorge; FERNÁNDEZ, Francisco (1995): *Redes que dan libertad. Introducción a los nuevos movimientos sociales*. Barcelona, Paidós.
- RIOS, José Antonio; GALANES, Luis R.; ALEDO, Antonio (2001): "Éticas para una sociología ambiental". A *Sociología ambiental*. Alacant, Grupo Editorial Universitario.
- RIVERA, Manuel (Coord.) (1989): "L'arribada de l'aigua de l'Ebre". A *Diari de Tarragona* (annex especial amb motiu de l'arribada de l'aigua a Tarragona), 30 juliol.
- ROCHEFORT, Michel (1963): *Les fleuves*. Paris, Presses Universitaires de France.
- ROMERA, Pilar; ROSALES, Emili (1995): "Conversa amb Jesús Moncada". A *Tresmall*, núm. 8 (setembre).
- ROSENBERG, Horst et al. (2003): *Agua, ¿mercancía o bien común?*. Barcelona, Alikornio.
- ROUCH, Jean (1997): *Les hommes et les dieux du fleuve. Essai ethnographique sur les populations songhay du moyen Niger (1941-1983)*. Paris, Artcom.
- RUDOLF, Florence (1998): *L'environnement, une construction sociale. Pratiques et discours sur l'environnement en Allemagne et en France*. Strasbourg, Presses Universitaires de Strasbourg.
- SÁEZ, Josep M. (1986): "Els canterers de Miravet, últim baluard terrissaire de la Ribera d'Ebre (2)". A *Miscel·lània*, núm. 4 (desembre).
- SÁNCHEZ CERVELLÓ, Josep (1993): "Epileg. El final de la navegació fluvial del 1940 al 1965". A Carreras Candi, F. (1993) [1940]. *La navegació al riu Ebre. Notes històriques*. Barcelona, Direcció General de Ports i Costes (Generalitat de Catalunya).
- SÁNCHEZ CERVELLÓ, Josep (1999): "Entre el perill feixista i les divergències republicanes: la guerra civil a les Terres de l'Ebre". A Piqué, J. i Sánchez Cervelló, J. (Coords.). *Guerra civil a les comarques tarragonines (1936-1939)*. Tarragona, Cercle d'Estudis Històrics i Socials Guillem Oliver.
- SÁNCHEZ CERVELLÓ, Josep (2001): *Conflicte i violència a l'Ebre. De Napoleó a Franco*. Barcelona, Flor del Vent Edicions.
- SÁNCHEZ CERVELLÓ, Josep; CLUA, Pere (2005): *La Batalla de l'Ebre: un riu de sang*. Gandesa, Consorci Memorial dels Espais de la Batalla de l'Ebre.
- SÁNCHEZ CERVELLÓ, Josep; SOLÉ, Josep (1997): *Móra d'Ebre (1875-1936). Economia, societat i política*. Móra d'Ebre, Ajuntament de Móra d'Ebre.
- SÁNCHEZ CERVELLÓ, Josep; VISA, F.R. (1994): *La navegació fluvial i la industrialització a Flix (1840-1940)*. Flix, La Veu de Flix.

SÁNCHEZ FERNÁNDEZ, J.O. (1992): *Ecología y estrategias sociales de los pescadores de Cudillero*. Madrid, Siglo XXI.

SANMARTÍN, Ricardo (1982): *La Albufera y sus hombres*. Madrid, Akal.

SANZ, Carmen; SÁNCHEZ, José (1998): *Medio ambiente y sociedad. De la metáfora organicista a la preservación ecológica*. Granada, Ecorama.

SANÑEZ REGUART, A. (1988) [1791-95]: *Diccionario histórico de las artes de la pesca nacional*. Madrid, Ministerio de Agricultura, Pesca y Alimentación.

SCELLES, Maurice (1982): "Chronique d'une crue. Les inondations de décembre 1981 en moyenne et basse Garonne". A Garrison-Estèbe, J. (Dir.). *Une histoire de la Garonne*. Paris, Editions Ramsay.

SÉBILLOT, Paul (1968): *Le folk-lore de France. Tome deuxième. La mer et les eaux douces*. Paris, Éditions G.-P. Maisonneuve et Larose.

SERÓ, Ramon; MAYMÓ, Jordi (1972): *Les transformacions econòmiques al delta de l'Ebre*. Barcelona, Banca Catalana.

TERRADAS, Ignasi (1969): *Antropología del campesino catalán. I. Del modo de producción feudal al capitalista*. Barcelona, A. Redondo editor.

SOSTOA, A. de et al. (1988): "Problemàtica de la fauna a les aigües continentals". A *Natura, ús o abús? Llibre blanc de la gestió de la natura als Països Catalans*. Barcelona, Barcino.

TURNER, Victor (1980): *La selva de los símbolos*. Madrid, Siglo XXI.

VALLE, Teresa del (1983): "La mujer vasca a través del análisis del espacio: utilización y significado". A *Lurralde*, núm. 6.

VALLVERDÚ, Robert (1997): *El tercer carlisme a les comarques meridionals de Catalunya, 1872-1876*. Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat.

VELASCO, Honorio M. (1982): "A modo de introducción: tiempo de fiesta". A Velasco, Honorio (Ed.). *Tiempo de fiesta. Ensayos antropológicos sobre las fiestas en España*. Madrid, Tres-catorce-dieciséiete.

VERGÉS, Ramon (1991) [1909]: *Espurnes de la llar. Costums i tradicions tortosines*. Vol. I. Tortosa, Cooperativa Gráfica Dertosense.

VERGÉS, Ramon (1993) [1909]: *Espurnes de la llar. Costums i tradicions tortosines*. Vol. II. Tortosa, Cooperativa Gráfica Dertosense.

VERGÉS, Ramon (1995) [1912]: *Espurnes de la llar (Tortosa en 1912)*. Tortosa, Centre de Lectura de les Terres de l'Ebre.

VILA, Marc Aureli (1998): *Catalunya: rius i poblament*. Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat.

VILLAMÓN, Ismael; ALIERN, Francesca (1997): *Aldover. Passat i present*. Tortosa, Ajuntament d'Aldover.

VINAIXA, Joan Ramon (1992): *La navegació per l'Ebre català en el darrer quart del segle XVIII*. Flix, Centre d'Estudis de la Ribera d'Ebre.

VINAIXA, Joan Ramon (1993): "Flix: vila de llaguters (1780-1800)". A *Miscel·lània*, núm. 9 (octubre).

VINAIXA, Joan Ramon (1995): "La navegació per l'Ebre al llarg del temps". A *La Riuada*, núm. 4 (desembre).

VINAIXA, Joan Ramon (1997): "1907: Crònica de la riuada a Móra d'Ebre". a *La Riuada* (agost), núm. 9.

VINCIENNE, Monique (1972): *Du village à la ville: le système de mobilité des agriculteurs*. París, École des Hautes Études et Mouton & Co.

WALTER, François (1991): "La montagne des suisses. Invention et usage d'une représentation paysagère (XVIIIe-XXe siècle)". A *Etudes rurales*, núm. 121-124 (gener-desembre).

ZONABEND, Françoise (1983): *La mémoire longue*. París, PUF.

ZULAIKA, Joseba (1992) : *Caza, símbolo y eros*. Madrid, Nerea.

UNIVERSITAT ROVIRA I VIRGILI
"LO RIU ÉS VIDA": PERCEPCIONS ANTROPOLÒGIQUES DE L'EBRE CATALÀ
Montserrat Boquera Margalef
ISBN: 978-84-691-8093-8 /D.L.:T2053-2008

AGRAÏMENTS

A totes les persones que van participar en la recerca etnològica “Anàlisi de la cultura fluvial i propostes de desenvolupament entorn de l’Ebre català” i, especialment, al seu director, Agustí Andreu, per haver compartit alguna cosa més que un treball de recollida d’informació.

A Antonio Aledo, Ramón M. Álvarez-Halcón, Joan Bofarull, Jordi Ferrús i Josep Sánchez Cervelló per les seves riques aportacions en forma de bibliografia i comentaris diversos.

Al Museu del Montsià per haver-me facilitat les dades de molts dels que van ser els meus informants.

A Àngels Badia, Tusca Margalef, Joan Anton Piñol, Juan José Curto i Francesca Aliern per haver actuat d’enllaç amb els informants.

A tots els informants, que em van rebre amb cordialitat i van tenir la paciència de respondre a les meves preguntes.

A Joan Prat, per haver suportat amb resignació els múltiples retards i aturades en la redacció de la tesi i per haver-me empès a finalitzar-la.

A David Montserrat per la seva infinitat de contribucions al llarg de la investigació i de la redacció de la tesi.

A Abril Montserrat, que només ha viscut el període de correcció del text, però que ha hagut de passar algunes estones dels seus primers mesos de vida asseguda al costat de l’ordinador sense que la seva mare li fes gaire cas.

AJUTS INSTITUCIONALS

Amb el suport de l’antic Departament d’Universitats, Recerca i Societat de la Informació de la Generalitat de Catalunya (actualment Departament d’Educació i Universitats).

Una part de la informació utilitzada en la redacció d’aquesta tesi procedeix de la recerca duta a terme durant l’Inventari de Patrimoni Etnològic sobre l’Ebre català (Centre de Promoció de la Cultura Popular i Tradicional Catalana).